C. IVLII

CAESARIS COMMENTARII;

Novis emendationibus, & aliquot ad marginem adiectis lectionum varietatibus illustrati.

Reliqua sequens pagella indicabit.

LONDINI
Excudebat Arnoldus Hatfildus.
1599.

De bello Gallico, libri VIII.

De bello ciuili Pompeiano, libri III.

De bello Alexandrino, liber I.

De bello Africano, liber I.

De bello Hiſpanienſi, liber I.

GALLIAE, Hiſpaniæ, locorúmque inſignium pictura.

NOMINA, tum vetera, tum recentia explanata.

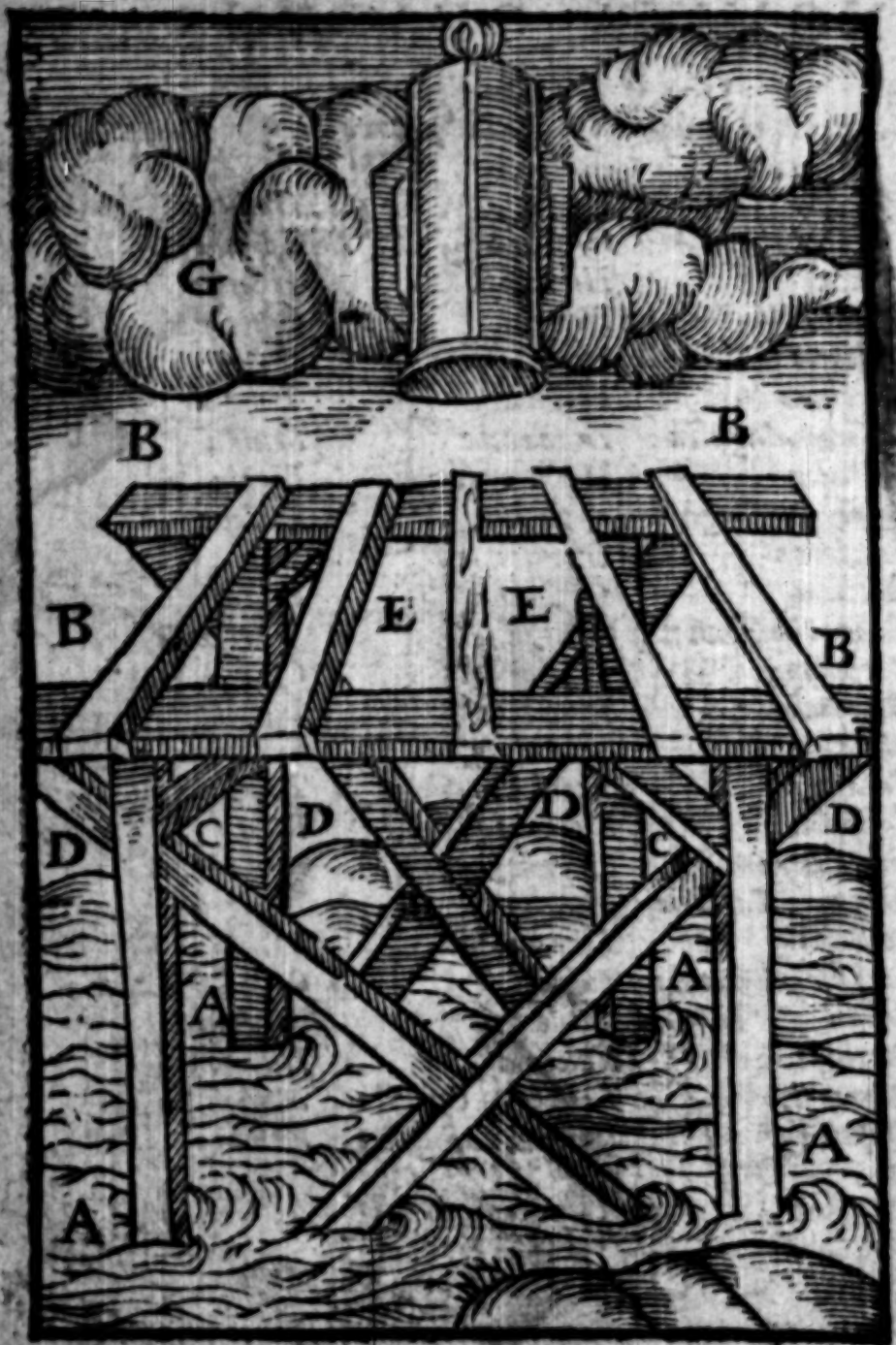
NOMINA LOCORVM, VRBIVM, POPVLORVM GALLIAE, QVAE HIS IN Commentarijs habentur, quo nomine, & olim Latinè, & nunc dicuntur Gallicè, per ordinem literarum

ADuatici, *Bosleduc*
Agendicum, *Prouins*
Alexia, *Laussoys en Bourgoingne*
Alduasdubis, *Le Doux*
Allobroges, *Dauphinoys, & Sauoye*
Ambarri, *Semar & Monthar*
Ambuariti pars Brabantiæ
Andes, *Angers*
Aquitania, *Guienne*
Arar, *Sone*
Arduenna silua, *Forest d'Ardenne*
Armoricæ ciuitates, *Bretagne toute.*
Ambiani, *Amiens.*
Artomici, *Armignac*
Atrebates, *Arras*
Auaricum, *Viarron en Berry*
Aucrni, *Auuergne*
Aulerci, *Roan*
Axona, *Desne*
Bacenis silua, *Forest noyre*
Batani, *Hollande*
Bellocassij, *Bayeux*
Bellouaci, *Beauuois*
Betere, *Becies en Guienne*
Bibracte, *Beuray d'Autem*
Bibrax, *Bray en la conté de Rhetel*
Bituriges, *Bourges*
Boij, *Bourbonnoys, & Bauiere en Almaigne*
Brannouices, *La val de Moriana*
Cabillunum, *Challon sur le Sone*
Cadurci, *Caors*
Cadetes, *Hipercorentin en Bretaigne*
Calete, *Cales*
Carnutes, *Chartres*
Cenomani, *Semans*
Centrones, *Saintron au pais de Liege*
Centrones, *de Tarentasij, en Sauoye*
Curiosolites, *Cornouaille*
Diablitres, *Leoudoul en Bretaigne*
Ebrodunum, *Ambrun*
Eburones, *Liege*
Eburonices, *Eureux*
Elauer, *Aliee*
Essui, *Reteolis, oultre Tournay*
Gabelli, *Lodue Neuers,*
Garumna, *Garonne*
Genebum, *Orleans*
Geneua, *Geneue*
Gergobia, *Clarmont en Auuergne*
Gorduni, *Gannois*
Gurdij, *Louain.*

Harudes, *Constance*
Hedui, *Autun*
Heluetij, *Suisses*
Heluij, *Albin*
Hesara, *Lisera.*
Itius portus, *Calais*
Iura mons, *S. Claude.*
Lacus Lemanus, *Lozanne*
Lemouices, *Limosins*
Lexouij, *Loyre*
Leugones, *Longres*
Lutetia, *Parisij.*
Matrona, *Marne*
Matiscon, *Mascon*
Mediomatrices, *Metz*
Melodunum, *Mellon*
Menapij, *Geldre, & Cleues*
Morini, *Terouanne*
Mosa, *Meuze*
Narbona, *Narbone*
Nannetes, *Nantes*
Neruij, *Tournay*
Niciobriges, *Vzes Montpelier*
Nouiodunum, *Noyon*
Ossisini, *Landriger en Bretagne*
Petragorij, *Pirregort*
Pleumosij, *Flandrois*
Pictones, *Poitiers*
Rauraci, *Basilea*
Rhemi, *Reims*
Redones, *Renes*
Rhenus, *Rin*
Rodanus, *Rosne*
Rhuteni, *Rhodes*
Sabis, *Sambre*
Santones, *Saintonge,*
Seduni, *Scon*
Segusiani, *Bresse*
Senones, *Sens*
Sequrana, *Seine*
Sequani, *Bourgongnons.*
Sicambri, *Nauso de Hessen*
Suessiones, *Soissons.*
Tarbelli, *Tarbe*
Tarusatij, *Turse*
Tigurinus pagus, *Zurich de Suisse*
Treuiri, *Treues*
Tribotes, *Strasbourg*
Turones, *Tours.*
Vellaunodunum, *Villeneue en Loraine*
Vellaunij, *San Flor*
Veneti, *Vanes*
Veragri, *Sainct Maurice*
Vertodunum, *Verdon in Loraine*
Veromandui, *Vermandois*
Vesontio, *Besanson*
Virodunum, *Verdon sur la Sone*
Vnelli, *Percherons*
Volci, *Auignon*
Vsipites, *Francfort.*

NOMINA QVARVNDAM VRBIVM, ET LOcorum Hiſpaniæ.

Anas fl.
Aſtures
Bætica
Bætis fl.
Baleares
Barcinon
Cæſarea Auguſta
Caſtulon
Calpé *Cinga fl.*
Guadiana
Aſturia
Il regno de Granata
Barcellona
Guadachibir
Maior & minor
Saragoſa
Caſtiglia
Gibralterra
Ringa *Cartheia*
Corduba
Carpentani montes
Calleci
Derthoſa
Durias fl.
Emporiæ
Ebuſus
Girunda
Hiberus fl.
Hiſpalis
Ilerda
Malaca
Numantiæ
Nerium promontorium.
Oſcenſes
Olyſippo
Opbiuſa
Pompeiopolis
Rhoda
Saguntum
Sicoris fl.
Setabum
Sacrum promontorium
Tarraco
Tagus fl.
Turdetani
Valentia
Tariffa *Cordoua*
Il monti de Sigouia
Gallicia
Tortoſa
Il duoro
Empurias
Eunza *Girona*
Hibero
Seuilla
Lerida
Malaca
Sora
S. Maria de finibus terræ
Oſca
Lisbona
Frumentariæ
Pãpalona in Naroſet *(uarra*
Non vedro
El ſegro
Satina
Capo S. Vincentio
Aragon
Il Tago
Andaluſia
Valentia

G
B
B
B
E
E
B
D
C
D
D
C
D
D
A
A
A
A

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS

LIBRO QVARTO.

PONTEM, eadem forma & ratione, bis fecit Cæsar supra Rhenum flumen latissimum, rapidissimum, & altissimum, primum in Menapijs contra Sicambros: deinde paululũ supra eum locum finibus Treuirorum, ex quo transitus erat ad Vbios Cęsaris amicos.

a Tigna bina sesquipedalia paulum ab imo præacuta dimensa ad altitudinem fluminis, &c.

b Trabes bipedales immissæ super vtraque tigna, quæ binis vtrinque fibulis ab extrema parte distinebantur.

c Fibulæ, quæ discluſæ distinent bipedales trabes.

d Vbi fibulæ discluſæ in contrariam partem reuinciuntur.

e Materia directa, quæ iniecta supra bipedales trabes totum opus contexebat.

f Sublicæ obliquæ ad inferiorem partem fluminis adactæ, quæ pro ariete subiectæ, & cum omni opere coniunctæ, vim fluminis exciperent.

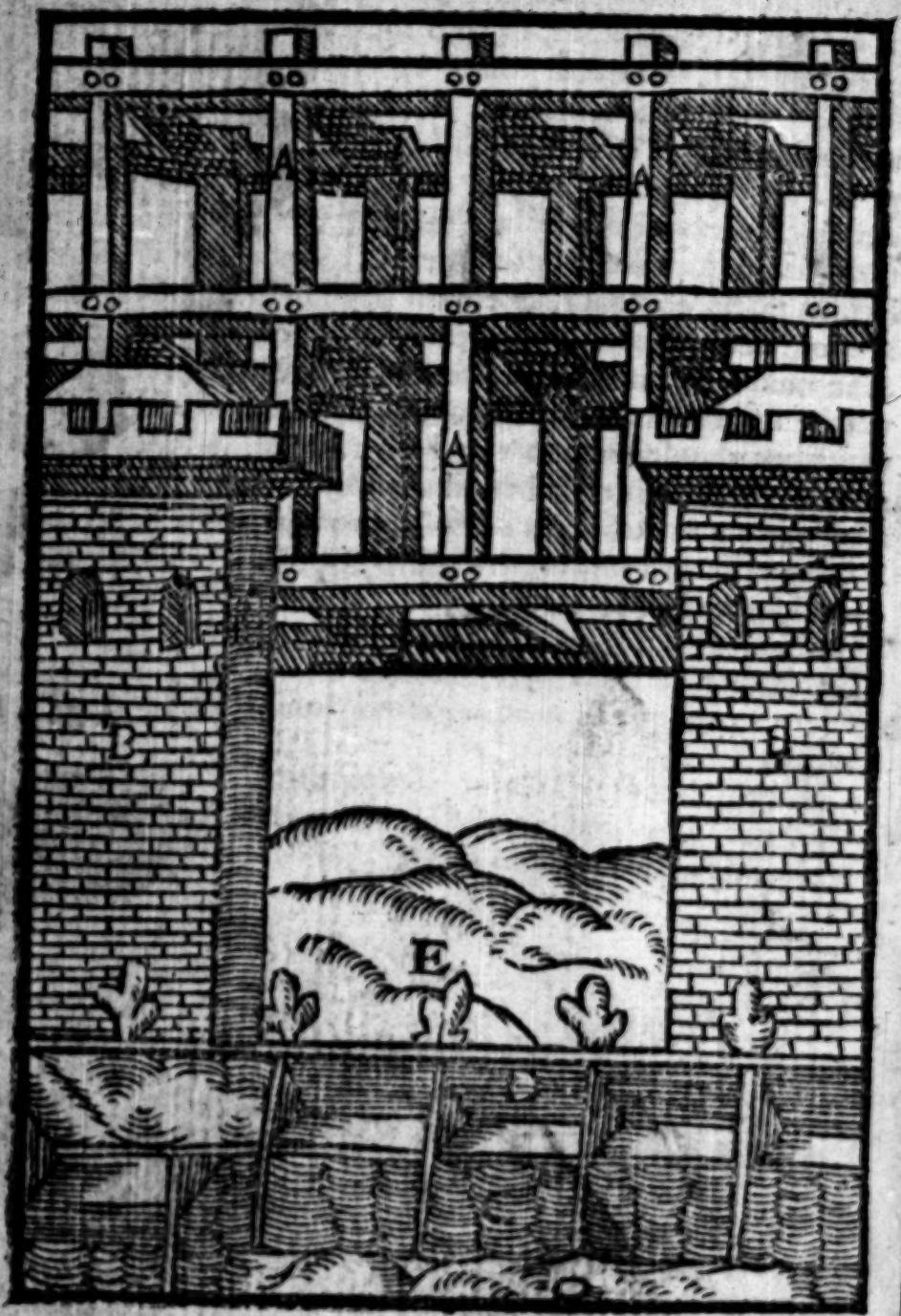
g Fistuca, qua adigebantur tigna in flumine.

Hæc vtraque, insuper bipedalibus trabibus immissis. hunc locum sic corrigendum puto: Hæc vtraque insuper, bipedales trabes immissæ, hac ratione, vt Insuper sit præpositio, & hæc Vtraque, sit accusandi casus, quod si duriusculum hoc quisquam existimârit, sciat Cæsarem ipsum simili vsum constructione in secundo de bello Ciuili in expugnatione Massiliæ his verbis: Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei, ac vinearum passum est, latericulo adstruxerunt. sciat & Vitruuium in quinto, vbi agit de portubus & structuris in aqua faciendis, similem fecisse constructionem. Tunc proclinatio ea implcatur arena, & exequetur cum margine, & planicia puluini, deinde insuper eam

exæquationem, pila quàm magna constituta fuerit, ibi struatur. quare si sic, vt puto, perseuerat corruptus librariorum vitio locus, neque sensus constabit, neque constructio, nisi implexa & litigiosa grammaticis, sed, vt vtraque constent, sensus scilicet, & constructio tam ingeniosis, quàm grammaticis, & operi verba sint conformia, & opus verbis, animaduertendum est, quòd postquam Cæsar descripsit modum figendi, & adigendi tigna in fundo fluminis, ex qua adactione magnam stabilitatem & firmitatem assecuta sunt, vertit se ad bipedales trabes, quæ transuersam totius pontis latitudinem perficiebant, & qua ratione possint, & quo modo sustinerentur, docet, dicens, quòd super hæc vtraque, id est, super bina tigna, quæ & in parte superiori, & ea quæ in parte inferiori posita erant, bipedales trabes immissæ, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis vtrimque fibulis, ab extrema parte distinebantur. Quibus discluſis, & in contrariam partem reuinctis, &c. in hanc eandem sententiam mecum venire videtur Leo Baptista Albertus, vir & ingenio, & literis clarus, in suo de Architectura, qui eiusdem Cæsariani pontis descriptionem repetens non aliter ei visum fuit potuisse sibi ipsi satisfacere, nisi his verbis: Huiusmodi autem immissæ trabes binis vtrimque fibulis ab extrema parte distinebantur. quibus discluſis, & cetera. quid autem sit Fibula, & quo modo discludatur, & reuinciatur, non omnibus peruia est notitia, quamuis eius sit quotidianus vsus, Vtuntur autem ea viri ac mulieres ad capita cingulorum, quibus circum se fluentes contineant vestes, traiecto per annulum, altero cinguli capite, fibulaq; reuincto, vt, quanto plus trahitur, tanto fortiùs firmetur. Eiusmodi autem sunt & sellæ, multis Italiæ vrbibus communes. quæ clausæ seruantur, & ad sedendi vsum, cùm discluduntur, & in contrariam partem reuinciuntur. eo fortiùs compressæ firmantur. hoc etiam ita esse, ex Vitruuio clarissimè apparet in decimo, his verbis: Tigna tria ad onerum magnitudinem ratione expediuntur, & à capite fibula coniuncta, & in imo diuaricata exiguntur. Et infrà: Sin autem maioribus oneribus erunt machinæ comparandæ amplioribus tignorum longitudinibus,

dinibus, & craſſitudinibus erit vtendum, & eadem ratione in ſummo fibulationibus, in imo ſucularum verſationibus expediundum. Et libro primo, vbi de mœnibus diſſerit: Craſſitudinem autem muri ita faciendam cenſeo, vti armati homines ſupra obuiam venientes, alius alium ſine impeditione præterire poſſint, dum in craſſitudine perpetuæ taleæ oleagineæ, vſtulatæ quàm creberrimæ inſtruantur, vti vtræque muri frontes inter ſe (quemadmodum fibulis) his taleis colligatæ, æternam habeant firmitatem huiuſmodi autem fibulis, quibus tunc & in colligandis muris, & in munitionum vallis vtebantur, hodiè quoque & nos vtimur tranſuerſis in latum longurijs fibulatim diſpoſitis, vt ictibus glandium, non vno loco tantùm, ſed tota vallis mole reſiſtamus iuuantibus fibulis continenter in contrariam partem reuinctis. Ex dictis ſatis conſtare poterit & ſenſus, & conſtructio verborum Cæſaris, & pontis forma, ſecundùm figuram à nobis traditam.

Aua-

A
A
A
B
E

Auaricum.

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS

LIBRO SEPTIMO

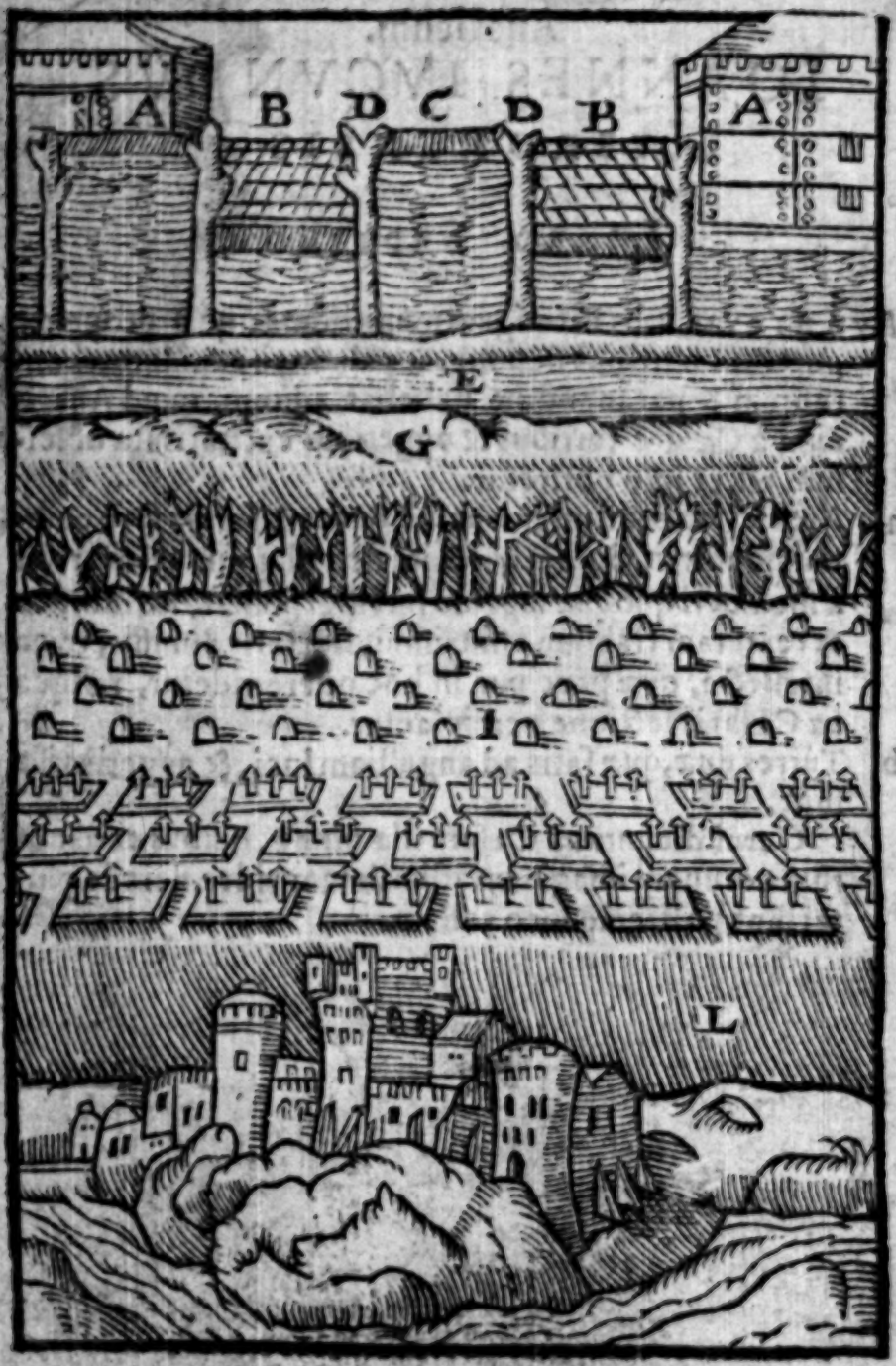
AVARICVM, vrbs Biturigum munitissima, quæ prope ex omnibus partibus flumine, & palude circumdata, vnum tantum & peranguſtum habebat aditum, quod Auaricum à Cæſare turribus & aggeribus excitatis ita obſeſſum eſt, vt ipſo potiretur.

a Auarici vrbis Biturigum muri, quorum forma ferè communis erat in Gallia; qui & ita deſcribuntur à Cæſare, vt à mediocri quoque ingenio intelligi poſſint; nos duntaxat texturam trabium effinximus, fracturis dimiſſis, vt, ea intellecta, quæ præcipua in hoc opere videtur, reliqua ex Cæſaris lectione percipiantur.

b Turres duæ, quæ ſatis ad anguſtiam loci, & aggeris viſæ ſunt.

Cerui dicuntur à Cæſare illæ pinnæ, quibus ceruinorum cornuum imaginem aſſimilatam vides. deinde plutei ſunt, poſtremo loco vallum.

Alexia.

A
B
D
C
D
B
A
E
G
L

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS

LIBRO SEPTIMO.

ALEXIA oppidum Mandubiorum in ſummo colle poſitum edito loco, quod niſi obſidione expugnari non poſſe videbatur. huius collis radices ſubleuabantur duobus flu. duabus ex partibus. cætera ex deſcriptione Cæſaris, & ex oppoſita figura patent.

a Turres coniunctæ aggeri, & vallo, quæ inter ſe diſtabant pedes lxxx.

b Plutei qui tegebant interuallum, quod erat inter pinnas. Pinnæ interſtructæ erant inter pluteos. erant & cerui grandes poſiti inter pinnas aggeris ad commiſſuras pluteorum; & aggeris ipſius, in quibus erant ſuſpenſi plutei, ſub quibus tecti milites adſcenſum hoſtium, & conatum omnem repellebant.

c Vallum cum lorica. lorica enim ex cratibus, vel ſtorijs apponebatur vallo, & aggeri, ne facilè harpagonibus, vel alijs inſtrumentis demoliri poſſet ab hoſtibus. Foſſæ duæ erant, pedum xv. latæ, & profundæ, in quibus per campeſtria loca, & demiſſa, aqua ex flumine deriuabatur.

h Stipites ex truncis arborum, non admodum firmis ramis; præacutis cacuminibus, in perpetuam foſſam demiſſi, & ab infimo reuincti, ne reuelli poſſent, ab ramis eminebant; quò qui intrauerant, ſe ipſi acutiſſimis vallis induebant. hos Cippos appellabant.

i Stipites teretes feminis craſſitudine ab ſummo præacuti, & præuſti, demiſſique in ſcrobibus obliquè in quincuncem diſpoſitis. hos ex ſimilitudine floris Lilium appellabant.

k Taleæ pedem longæ, ferreis hamis infixæ, in terrámque in foſſæ mediocribus ſpatijs intermiſſis, omnibus locis diſſerebantur. hos hamos Stimulos appellabant.

l Foſſa pedum xx. lata, & profunda directis ad perpendiculum lateribus, à qua reliquæ munitiones diſtabant pedes xl.

m Alexia oppidum, ſuperiùs deſcriptum.

F
A
I
K
H
G

Massilia.

IOANNES IVCVNDVS
VERONENSIS

LIBRO SECVNDO DE
BELLO CIVILI.

MASSILIAE descriptio, quę ex tribus ferè oppidi partibus mari alluitur.

Storiæ, quæ à Cæsare nominantur, erant ex finibus anchorarijs contextæ, præpendentes contra hostium tela, atq; tormenta, quibus tecti milites turrim construebant.

Musculus autem à turri latericia, ad suffodiendum, & disijciendum hostium turrem & murum.

Vxellodunum.

IOANNES IVCVNDVS
VERONENSIS

LIBRO OCTAVO.

VXELLODVNVM oppidum egregiè natura loci munitum, in finibus Cadurcorum inter Celtas, non longè à prouincia Romanorum.

A
C
B
C
F
E
G
D

C. IVLII CÆSARIS DE BELLO GALLICO COMMENTARIVS I.

GALLIA est omnis diuisa in partes tres: quarum vnam incolunt Belgæ, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtæ, nostra Galli appellãtur. hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumẽ, à Belgis Matrona, & Sequana diuidit. horum omnium fortissimi sunt Belgæ: propterea quòd à cultu, atq; humanitate prouinciæ longissimè absunt, minimèq; ad eos mercatores sæpe commeant, atq; ea, quæ ad effæminandos animos pertinent, important; [a] proximiq; sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscũ continenter bellum gerunt. qua de causa Heluetij quoque reliquos Gallos virtute præcedunt; quòd fere cotidianis [b] prælijs cum Germanis contendunt, cùm aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum vna pars, quam Gallos obtinere dictũ est, initium capit à flumine Rhodano, cõtinetur q; Garumna flumine [c] Oceano, finibus Belgarum, attingit etiam ab Sequanis, & Heluetijs flumen Rhenum; vergit ad septemtriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur: pertinent ad interiorem partem fluminis Rheni: spectant in [d] septemtriones, & orientem solem. Aquitania à Garumna flumine ad Pyrenæos montes, [e] & eam partem Oceani, [f] quæ ad Hispaniam pertinet, spectat inter occasum solis, & [f] septẽtriones.

[a] proximi sunt

[b] bellis, prælijsq;

[c] Oceani finibus Belgarum attingit: etiam

[d] vergit,

[e] ad eam [f] vergit quæ est ad Hisp. pertinet.

Apud Helvetios longè nobilissimus, & ditissimus fuit Orgetorix. is M. Messalla, & [a] M. Pisone cos. regni cupiditate inductus, coniurationem nobilitatis fecit, & ciuitati persuasit, vt de finibus suis cum omnibus copijs [b] exirent: perfacile esse, cum virtute omnibus præstarent, totius Galliæ imperio potiri. id hoc facilius eis persuasit, quòd undique loci natura tuti Helvetij [c] continentur, una ex parte flumine Rheno latissimo, atque altissimo, qui agrum Helvetium à Germanis diuidit; altera ex parte, monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos, & Helvetios; tertia lacu Lemano, & flumine Rhodano, qui provinciã nostram ab Helvetijs diuidit. His rebus fiebat, [d] vt & minùs latè vagarentur, & minùs facilè finitimis bellum inferre possent. qua de caussa homines bellandi cupidi magno dolore adficiebantur. pro multitudine autem hominum & pro gloria belli, atque fortitudinis, angustos se fines habere arbitrabantur. qui in longitudine [e] millia passuum CCXL. in latitudinem CLXXX. patebant. His rebus adducti, & auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quæ ad proficiscendum pertinerent, comparare; iumentorum, & carrorum quàm maximum numerum coëmere, sementes quàm maximas facere, vt in itinere copia frumenti suppeteret; cum proximis ciuitatibus pacem, & amicitiam confirmare, ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt, in tertium annum profectionem lege confirmant, ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. [f] is sibi legationem ad ciuitates suscepit. in eo itinere persuadet Castico, Catamantaledis filio, Sequano (cuius pater regnum in Sequa-

[a] M. Papius Piso, M. Valerius Messalla cos. anno vrbis DCXCII.

[b] copijs suis

[c] continentur,

[d] vt minùs

[e] mille

[f] is igitur vbi legationem

Sequanis multos annos obtinuerat, & à S. P. Q. R. amicus appellatus erat) vt regnum in ciuitate sua occuparet, quod pater antè habuerat: itémque Dumnorigi Hiduo, fratri Diuitiaci (qui eo tempore principatum in ciuitate sua obtinebat, ac maximè plebi acceptus erat) vt idem conaretur, persuadet: eique filiam in matrimonium dat. per facile factu esse, illis probat, conata perficere; propterea quòd ipse suæ ciuitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium quin totius Galliæ plurimum Heluetij possent. se suis copijs suóque exercitu illis regna conciliaturum, confirmat. Hac oratione adducti, inter se fidem, & iusurandum dant, & regno occupato, per tres potentissimos, ac [a] firmissimos populos totius Galliæ sese potiri posse sperant. [b] Eares vt est Heluetijs per indicium enuntiata, moribus suis Orgetorigem ex [c] vinculis causam dicere coëgerunt, damnatum pœnam sequi oportebat, vt igni cremaretur. die [d] constituta causæ dictionis, Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam, ad hominum millia decem, vndique coëgit; & omnes clientes, obæratósq; suos, quorum magnum numerum habebat, eódem conduxit: per eos, ne causam diceret se eripuit. cum ciuitas, ob eam rem incitata, armis ius suum exequi conaretur, multitudinémque hominum ex agris magistratus cogerent: Orgetorix mortuus est: neque abest suspicio, vt Heluetij arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciuerit. Post eius mortem nihilo minus Heluetij id, quod constituerant, facere conantur, vt è finibus suis exeant. vbi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia, numero ad duodecim, vicos ad

a fortissimos.
b v. Post quam ea res est Heluet.
c vinclis.
d v. constituta.

quadringentos, reliqua priuata ædificia incendunt; frumentũ omne, præter [a] quod secum portaturi erant, comburunt; vt domum reditionis spe sublata paratiores ad omnia pericula subeunda essent: trium mensium molita cibaria sibi quemque domo efferre iubent: persuadent Rauracis, & Tulingis, & [b] Lacobricis finitimis, vt, eodem vsi consilio, oppidis suis vicisque exustis, vnà cum his proficiscantur: Boiósq; qui trans Rhenum incoluerant, & in agrum Noricum transierant, [c] Noricámq; oppugnarant, receptos ad se socios sibi adsciscunt. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent; vnum per Sequanos, angustum, & difficile, inter montem Iuram, & flumen Rhodanum, vix qua singuli carri ducerẽtur; mons autem altissimus impẽdebat, vt facilè perpauci prohibere possent: alterum per prouinciam nostram, multo facilius, atque expeditius: propterea quòd inter fines Heluetiorum, & Allobrogum, qui nuper populo R. pacati erant, Rhodanus fluit, isq; nonnullis locis vado transitur. extremum oppidum Allobrogum est, [d] proximúmque Heluetiorum finibus [e] Geneua, ex eo oppido pons ad Heluetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros quòd nondum bono animo in P.R. viderentur, existimabant; vel vi coacturos, vt per suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conueniant: is dies erat, ad v. cal. Apr. [f] L. Pisone, A. Gabinio cos. Cæsari cum id nuntiatũ esset, eos per prouinciam nostram iter facere conari, maturat ab vrbe proficisci; & quàm maximis potest itineribus, in Gal-

[a] præterquam quod

[b] Latobricis, Oros. Larobrogijs, al. Lazobicis

[c] v. Norciámque

[d] proximúmque Geneua

[e] v. Gebenna, al. Geyna.

[f] L. Calpurnius Piso Cæsonius, A. Gabinius cos. anno vrbis cõd. IↃ.CC.V.

am vlteriorem contendit, & ad [a] Geneuam peruenit: prouinciæ toti quàm maximum potest militum numerum imperat. erat omnino in Gallia vlteriore legio vna. pontem, qui erat ad [b] Geneuam, iubet rescindi. Vbi de eius aduentu Heluetij certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos ciuitatis, cuius legationis [c] Numeius, & [d] Verodoctius principem locum obtinebant, qui dicerent, sibi esse in animo, sine vllo maleficio iter per prouinciã facere, propterea quòd iter haberent nullum aliud: rogare, vt eius voluntate id sibi facere liceat. Cæsar, quòd memoria tenebat, L. Cassium consulẽ occisum, exercitúmq; eius ab Heluetijs pulsum, & sub iugum missum, concedendum non putabat; neq; homines inimico animo, data facultate per prouinciam itineris [e] faciundi, temperaturos ab iniuria & maleficio existimabat: tamen, vt spatium intercedere posset, dum milites, quos imperauerat, conuenirent, legatis respondit; diem se ad deliberandum sumturum; si quid vellent [f] ad idus Apr. reuerterentur. [g] interea ea legione, quam secum habebat, militibúsque, qui ex prouincia cõuenerant, à lacu Lemano, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Heluetijs diuidit, millia passuum [h] XIX. murum in altitudinem pedum XVI. fossámque perducit. eo opere perfecto, præsidia disponit, castella communit; quò facilius, si se inuito transire conarentur, prohibere possent. Vbi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit, & legati ad eum reuerterunt, negat se more, & exemplo populi R. posse iter vlli per prouinciam dare; & si vim facere conentur, prohibiturum ostendit. Helue-

a Genuã
b Geÿnã
c Nammeius Numenius & Verodoctius
d Verudecius principum
e faciendi
f in Idus
g interea legione,
h XXIX.

metij, & spe deiecti, nauibus iunctis, ratibúsque compluribus factis, alij vadis Rhodani, quà minima altitudo fluminis erat, nonnunquam interdiu, sæpius noctu, si perrumpere possent, conati; operis munitione, & militum concursu, & telis repulsi, hoc conatu destiterunt. Relinquebatur vna per Sequanos via, qua, Sequanis inuitis, propter angustias, ire non poterant. his cum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Heduum mittunt; vt eo deprecatore à Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratia, & largitione apud Sequanos plurimum poterat, & Helvetijs erat amicus: quòd ex ea ciuitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat; & cupiditate regni adductus nouis rebus studebat, & quàm plurimas ciuitates suo sibi beneficio habere obstrictas volebat: itaq; rem suscipit; & à Sequanis impetrat, vt per fines suos Helvetios ire patiantur, obsidésque vti inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetij, vt sine maleficio, & iniuria transeant. Cæsari [a] renuntiatur, Helvetijs esse in animo per agrum Sequanorum, & Heduorum, iter in Santonum fines facere, qui non longè à Tolosatium finibus absunt; quæ ciuitas est in prouincia. id si fieret, intelligebat magno cum prouinciæ periculo futurum, vt homines bellicosos, populi R. inimicos, locis patentibus, maximéq; frumentarijs finitimos haberet. ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit. ipse in Italiam magnis itineribus contendit; duásq; ibi legiones [b] conscribit; & tres, quæ circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit, & [c] quà proximum erat iter,

[a] annuntiatur.

[b] non scripsit, [c] & quà proximum iter in vlteriorem Galliam per alpes erat, cum

iter, per alpes in vlteriorem Galliam cum his quinque legionibus ire contendit. ibi Centrones, & Garoceli, & Caturiges, locis superioribus occupatis, [a] itinere exercitum prohibere conãtur. cõpluribus his prælijs pulsis, ab Ocelo, quod est citerioris prouinciæ extremũ, in fines Vocontiorũ vlterioris prouinciæ die septimo peruenit: inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Sebusianos exercitum ducit. hi sunt extra prouinciam trans Rhodanum primi. Helvetij iam per angustias, & fines Sequanorũ suas copias traduxerant, & in Heduorum fines peruenerant eorúmq; agros populabantur. Hedui cùm se, suáque ab his defendere non possent, legatos ad Cæsarẽ mittunt rogatũ auxilium. ita se omni tempore de populo R. meritos esse, vt, pæne in conspectu exercitus nostri, agri vastari, liberi eorũ in seruitutẽ abduci, oppida expugnari non debuerint. Eodem tempore [b] quo Hedui, Ambarri quoq; necessarij & consanguinei Heduorum Cæsarẽ certiorem faciunt, sese, depopulatis agris, non facilè ab oppidis vim hostium prohibere. item Allobroges, qui trans Rhodanũ vicos, possessionésq; habebant, fuga se ad Cæsarem recipiunt, & demonstrãt, sibi, præter agri solum, nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Cæsar, non expectandũ sibi statuit, dum omnibus fortunis sociorum consumtis, in Xantones Helvetij perueniret. Flumen est Arar, quod per fines Heduorum & Sequanorum in Rhodanũ influit, incredibili lenitate, ita vt oculis, in vtram partem fluat, iudicari nõ possit. id Helvetij ratibus, ac lintribus [c] iunctis transibant. vbi per exploratores Cæsar certior factus est, tres iam copiarum partes Helvetios id flumen traduxisse,

[a] ab itinere

[b] Hedui Ambarriq;

[c] vinctis

duxisse, quartam verò partem citra flumen Ararim reliquam esse; de tertia vigilia cum legionibus tribus è castris profectus, ad eam partem peruenit, quę nondũ flumen trãsierat. eos impeditos, & inopinantes aggressus, magnam partem concidit: reliqui sese fugæ mandarunt, atq; in proximas siluas abdiderunt: [a] is pagus appellabatur Tigurinus. nam omnis ciuitas Heluetiæ in quatuor pagos diuisa est. hic pagus vnus cum domo exisset, patrum nostrorũ memoria, [b] L. Cassium consulem interfecerat, & eius exercitum sub iugum miserat. ita, siue casu, siue consilio deorum immortalium, quæ pars ciuitatis Heluetiæ insignem calamitatem populo R. intulerat, ea princeps pœnas persoluit. qua in re Cæsar non solùm publicas, sed etiam priuatas iniurias vltus est: quòd eius soceri L. Pisonis auum, L. Pisonẽ, legatum, Tigurini eodem prælio, quo Cassium, interfecerant. Hoc prælio facto, reliquas copias Heluetiorum vt consequi posset, pontè in Arare faciendum [c] curat; atque ita exercitum traducit. Heluetij, repentino eius aduentu commoti, cum id, quod ipsi diebus XX. ægerrimè confecerant, vt flumen transirent, [d] illum vno die fecisse intelligerẽt, legatos ad eum mittunt: cuius legationis Diuico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Heluetiorũ fuerat. is ita cum Cæsare egit: Si pacẽ populus R. cum Heluetijs faceret, in eam partem ituros atq; ibi futuros Heluetios, [e] vbi eos Cæsar cõstituisset, atq; esse voluisset: sin bello persequi perseueraret, reminiscereтur & veteris incõmodi populi R. & pristinæ virtutis Heluetiorum: quòd improuiso vnum pagum adortus esset, cum ij, qui flumen transissent, suis auxilium ferre

[a] hic

[b] Anno v.c. L. Cassio Longino, C. Marciosi.

[c] curauit;

[d] Cæsarem

[e] vbi Cæsar

non possent, ne, ob eam rem, aut suæ magnopere virtuti tribueret, aut ipsos despiceret: se ita à patribus, maioribúsq; suis didicisse, vt magis virtute, quàm dolo, contenderent, aut [a] insidijs niterentur: quare ne committeret, vt is locus, vbi constitissent, [b] ex calamitate populi R. & internitione exercitus nomẽ caperet, aut memoriam proderet. His Cæsar ita respondit: Eo sibi minus dubitationis dari, quòd eas res, quas legati Heluetij cõmemorassent, memoria teneret: [c] atq; eo grauiùs ferre quo minùs merito populi R. accedisset: qui si alicuius iniuriæ sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cauere; sed eo deceptum, quòd ne q; cõmissum à se intelligeret, quare timeret; ne q; sine causa [d] timendum, putaret: quòd si veteris contumeliæ oblitiscì vellet, num etiam recentium iniuriarũ (quòd, eo inuito, iter per prouinciam per vim tentassent, quòd Heduos, quòd Ambarros, quòd Allobroges vexassent) memoriã deponere posset? quòd sua victoria tam insolenter gloriarentur, quòd q; se tam diu impunè tulisse iniurias [e] admirarentur, eõdem pertinere: cõsuesse enim deos immortales, quò grauiùs homines ex [f] cõmutatione rerum doleant, quos pro [g] scelere eorum vlcisci velint, his secundiores interdum res, & diuturniorẽ impunitatem concedere: cum ea ita sint, tamen, si obsides ab ijs sibi dentur, vti ea, quæ polliceantur, facturos intelligat, & si Heduis de iniurijs, quas ipsis, sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum [h] ijs pacem esse facturum. Diuico respondit: Ita Heluetios à maioribus suis institutos esse, vti obsides accipere, non dare consuerint: eius rei populum R. esse testem. Hoc responso dato, discessit.

[a] inniterentur:
[b] & calamitate
[c] aut eo grauiùs
[d] timendũ putarat:
[e] mirarentur.
[f] immutatione
[g] scelere vlciscì
[h] hìs

discessit. Postero die castra ex eo loco mouent. idem Cæsar facit; equitatúmque omnem, ad numerum quatuor milliúm, quem ex omni prouincia, & Heduis, atque eorum socijs coactum habebat, præmittit; qui videant, quas in partes hostes iter faciant. qui cupidiùs nouissimum agmen insecuti, alieno loco cum equitatu Heluetiorum prælium committunt, & pauci de nostris cadunt. quo prælio sublati Heluetij, quòd quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant audaciùs subsistere, nonnunquã ex nouissimo agmine, prælio nostros lacessere cœperunt. Cæsar suos à prælio continebat; ac satis habebat in præsentia, hostem rapinis, [a] populationibúsq; prohibere. ita dies circiter [b] XV iter fecerunt, vti inter nouissimum hostium agmen, & nostrum primũ non amplius quinis, aut senis millibus passuum interesset. interim quotidie Cæsar Heduos frumentũ, quod essent publicè polliciti, flagitare. nam propter frigora, quòd Gallia sub septentrionibus, vt antè dictum est, posita est, non modò frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat. eo autem frumento, quod flumine Arare nauibus subuexerat, propterea minùs vti poterat, quòd iter ab Arare Heluetij auerterant; à quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere Hedui; conferri, [c] comportari, adesse, dicere. Vbi se diutius duci [d] intellexit Cæsar, & diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret; conuocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Diuitiaco, & Lisco, qui summo magistratu præerant, (quem Vergobretum appellant Hedui, qui creatur annuus,

a pabulationibúsq;
b XII.
c Portari
d intellexerit, & diem.

mum & vitæ necisq; in suos habet potestatem) graviter eos accusat; quòd cum neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab ijs non subleuetur, præsertim cũ magna ex parte, eorum precibus adductus, bellũ susceperit: multo etiam grauiùs, quòd sit destitutus, queritur. Tum demum Liscus, oratione Cæsaris adductus, quod antea tacuerat, proponit esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat; qui [a] priuati plus [b] possint, quàm ipsi magistratus: hos seditiosa, atq; improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant; [c] quòd præstare dicant, si iam principatum Galliæ obtinere non possent, Gallorum, quàm Romanorum, imperia [d] perferre; neq; dubitare debeant, quin, si Heluetios superauerint Romani, vnà cũ reliqua Gallia Heduis libertatem sint erepturi: ab ijsdem nostra consilia, quæq; in castris gerantur, hostibus enunciari: hos à se coërceri non posse: [e] quin etiam, quòd necessariam rem coactus Cæsari enunciarit, intelligere sese, quanto id cum periculo fecerit: & ob eam causam, quã diu potuerit, tacuisse. Cæsar hac oratione Lisci Dumnorigem, Diuitiaci fratrem, designari sentiebat: sed, quòd pluribus præsentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit; Liscum retinet; quærit ex solo ea quę in conuentu dixerat, dicit liberiùs, atq; audaciùs, eadem secretò ab alijs quærit: reperit [f] esse vera, ipsum esse Dumnorigem, summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum nouarum rerum, complures annos portoria, reliquáque omnia Heduorum vectigalia paruo pretio redempta habere:

a priuatim
b possent,
c quod præstare debuerãt.
d Si præferre.
e quin & quod necessariò
f ab alijs esse

habere: propterea quòd, illo licente, cõtra liceri audeat nemo: his rebus & suam rem familiarem auxisse, & facultates ad largiendum magnas comparasse: magnũ numerum equitatus suo sumptu semper alere, & circum se habere: neq; solùm domi, sed etiam apud finitimas ciuitates largiter posse: atq; huius potentiæ causa matrem in Biturigibus, homini illîc nobilissimo, ac potentissimo, collocasse: ipsum ex Heluetijs vxorẽ habere sororem ex matre, & propinquas suas nuptum in alias ciuitates collocasse: fauere, & cupere Heluetijs, propter [a] illam eam affinitatem: odisse etiam suo nomine Cæsarem, & Romanos; quòd eorum aduentu potentia eius deminuta, & Diuitiacus frater in antiquum locum gratiæ, atque honoris sit restitutus: si quid accidat Romanis, summam in spem regni obtinendi per Heluetios venire; imperio populi R. non modò de regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia desperare. Reperiebát q; inquirendo Cæsar, initium fugæ prælij equestris aduersi [b] à Dumnorige, atq; eius equitibus factum esse (nam equitatui, quem auxilio Cæsari Hedui miserãt, Dumnorix præerat) eorúmque fuga reliquum esse equitatum perterritum. Quibus rebus cognitis, cum ad has suspiciones certissimæ res accederent, quòd per fines Sequanorum Heluetios traduxisset, quòd obsides inter eos dandos curasset, quòd ea omnia, non modò iniussu suo, & ciuitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset, quòd à magistratu Heduorum accusaretur; satis esse causæ arbitratur, quare in eum aut ipse animaduerteret, aut ciuitatem animaduertere iuberet. His [c] omnibus rebus vnum repugnabat, quòd Diuitiaci fratris summum

[a] illam
[b] v. paucis ante diebus
[c] omnibus vnum

summum in populum R. studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiam cognouerat. nam eius supplicio Diuitiaci animum ne offenderet, [2] verebatur. itaque, priusquàm quidquam conaretur, Diuitiacum ad se vocari iubet; &, cotidianis interpretibus remotis, per M. Valerium Procillum, principem Galliæ prouinciæ, familiarem suum, cui summam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: simul commonefacit, quæ ipso præsente in concilio Gallorũ de Dumnorige sint dicta: & ostendit, quæ separatim quisque de eo apud se dixerit: petit, atque hortatur, vt sine eius offensione animi, vel ipse de eo, causa cognita, statuat, vel ciuitatem statuere iubeat. Diuitiacus, multis cum lacrumis Cæsarem complexus, obsecrare cœpit, ne quid grauius in fratrem statueret: scire se, illa esse vera: nec quenquam ex eo plus, quàm se, doloris capere: propterea quòd, cum ipse gratia plurimùm domi atq;, in reliqua Gallia, ille minimùm propter adolescentiam posset, per se creuisset; quibus opibus, ac neruis non solùm ad minuendam gratiam, sed pæne ad perniciem suam vteretur: sese tamen & amore fraterno, & existimatione vulgi commoueri? quòd si quid ei à Cæsare grauius accidisset, cum ipse eum locum amicitiæ apud eum teneret, neminem existimaturum non sua voluntate factum, qua ex re futurum, vti totius Galliæ animi à se auerterentur. Hæc cum pluribus verbis flens à Cæsare peteret, Cæsar eius dexteram prehendit: consolatus, rogat finem orandi faciat: tanti eius apud se gratiam esse ostendit, vti & reip. iniuriam, & suum dolorem eius voluntati

[2] verebatur, & scire se illa esse vera.

ac

ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat, fratrem adhibet: quæ in eo reprehendat, ostendit: quæ ipse intelligat, quæ ciuitas queratur, proponit: monet, vt in reliquum tempus omnes suspiciones [a] vitet: præterita se Diuitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit; vt, quæ agat, quibuscum loquatur scire possit. Eodem die ab exploratoribus certior factus hostes sub montem consedisse, millia passuum ab ipsius castris octo; qualis esset natura montis, & qualis in circuitu ascensus, qui cognoscerent, misit, renunciatum est, facilem esse. De tertia vigilia T. Labienum legatum [b] propere cum duabus legionibus, & [c] ijsdem ducibus, qui iter cognouerant, summum iugum montis adscendere iubet: quid sui consilij sit, ostendit. ipse de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit, equitatumq; omnem ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur, & in exercitu L. Sullæ, & postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus præmittitur. prima luce, cùm summus mons à T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longiùs mille & quingentis passibus abesset; neq; vt postea ex captiuis comperit, aut ipsius aduentus, aut Labieni cognitus essent; Considius equo admisso, ad eum [d] accurrit; dicit, montem, quem à Labieno occupari volueris, ab hostibus teneri; id se à Gallicis armis, atq; insignibus cognouisse. Cæsar suas copias in proximum collem subducit; aciem instruit. Labienus, vt erat ei præceptum à Cæsare, ne prælium committeret, nisi ipsius copiæ prope hostium castra visæ essent, vt undiq; vno tempore in hostes impetus

[a] euitet.

[b] proprætorem

[c] His

[d] accurris;

petus fieret; monte occupato, nostros expectabat, prælióque abstinebat. Multo denique die per exploratores Cæsar cognouit, & montem à suis teneri, & Heluetios castra mouisse, & Considium, timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renuntiasse. eo die, quo cõsueuerat [a] interuallo hostes sequitur, & millia passuũ tria ab eorum castris castra ponit. postridie eius diei, quòd omnino biduum supererat, cum exercitui frumentum metiri oporteret; & quòd à Bibracte, oppido Heduorum longè maximo ac copiosissimo, non amplius millibus passuum XVIII. aberat; rei frumentariæ prospiciendum existimauit; [b] iter ab Heluetijs auertit, ac Bibracte ire contendit, eaque res per fugitiuos L. Aemilij, decurionis equitũ Gallorum, hostibus nuntiatur. Heluetij, seu quòd [c] timore perterritos Romanos discedere à se existimarent, [d] eo magis quòd pridie, superioribus locis occupatis, prælium non commisissent, siue eo quòd re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio, atque itinere conuerso, nostros à nouissimo agmine insequi, ac lacessere cæperunt. Postquam id animaduertit, copias suas Cæsar in proximum collem subducit; equitatúmque, qui sustineret hostium impetum, misit. ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranorum, ita, vti supra se in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proximè conscripserat, & omnia auxilia [e] collocarit, ac totum montem hominibus [f] complerit. interea, sarcinas in vnũ locum conferri, & tum ab his, qui in [g] superiore acie constiterant, muniri iussit. Heluetij, cum omnibus suis carris secuti, impedimenta

a ex interuallo.
b & iter
c terrore
d eóque
e collocari
f complere,
g superiori constiterant,

menta in vnum locum contulerunt; ipsi confertissima acie, reiecto nostro equitatu, phalange facta sub primã nostram aciem successerunt. Cæsar, primùm suo, deinde omnium è conspectu remotis equis, vt, æquato omnium periculo, spem fugæ tolleret, cohortatus suos, prælium commisit. [a] milites, è loco superiore pilis missis, facilè hostium phalangem perfregerunt. ea disiecta, gladijs districtis in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quòd pluribus eorum scutis vno ictu pilorum transfixis, & colligatis, cum ferrum se inflexisset, neque euellere, neq; sinistra impedita, satis commodè pugnare poterant, multi vt, diu iactato brachio, præoptarent scutum manu emittere, & nudo corpore pugnare, tandem, vulneribus defessi, & pedem referre, & quòd mons suberat circiter mille passuum, eò se recipere cœperunt. capto monte, & succedentibus nostris, Boij, & Tulingi, qui hominum millibus circiter XV agmen hostium claudebant, & nouissimis præsidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi, [b] circumuenire. conspicati Heluetij, qui in montem se receperant, rursus instare, & prælium renouare cœperunt. [c] Romani conuersa signa bipartitò intulerunt, prima, ac secunda acies, vt victis, ac submotis resisteret; tertia, vt venientes [d] sustineret. ita, ancipiti prælio, diu, atque acriter pugnatum est, diutiùs cum nostrorum impetum sustinere non possent; alteri se, vt cœperant, in montem receperunt; alteri ad impedimenta, & carros suos se contulerunt. nam hoc toto prælio, cum ab hora septima ad vesperum pugnatum sit, auersum hostem videre nemo potuit. ad mul-

[a] milites superiore loco

[b] circumuenire & id conspicati,

[c] Romani signa partita

[d] excipere

tam [a] noctem etiam ad impedimenta pugnatum est: propterea quòd pro vallo carros obiecerant, [b] & è loco superiore in nostros venientes tela conijciebãt, & nonnulli inter carros rotásq; materas ac tragulas subijciebant, nostrósq; vulnerabant, diu cum esset pugnatum, impedimentis castrísque nostri potiti sunt; ibi Orgetorigis filia, atq; vnus è filijs captus est. ex eo prælio circiter millia hominum CXXX. superfuerunt: eáq; tota nocte continenter ierunt, nullam partem noctis itinere intermisso, in fines Lingonum die quarto peruenerunt; cum, & propter vulnera militũ, & propter sepulturam occisorum, nostri, triduum morati, eos sequi non potuissent. Cæsar ad Lingones literas, nunciósq; misit, ne eos frumento, néue alia re iuuarent: qui si iuuissent, se eodẽ [c] loco illos, quo Helvetios, habiturum. ipse triduo intermisso, cum omnib. copijs eos sequi cœpit. Helvetij, omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miserunt: qui cum eum in itinere conuenissent; sese q; ad pedes proiecissent; suppliciterq; locuti, flentes pacẽ petissent; atq; eos in eo loco, quo tum essent, suum aduentum expectare iussisset; paruerunt. eò postquam Cæsar peruenit, obsides, arma, seruos, qui ad eos perfugissent, poposcit: dum ea conquiruntur, & conferuntur, nocte intermissa, circiter hominum millia sex, eius pagi, qui [d] Verbigenus appellatur, siue timore perterriti, ne, armis traditis, supplicio adficerentur, siue spe salutis inducti, quòd, in tanta multitudine deditionum, suam fugam aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent, [e] prima nocte, e castris Helvetiorum egressi, ad Rhenum, finésq; Germanorum contendcrunt. quod

a noctem & ad
b vt loca
c loco, quo
d Verbigenus
e primæ noctis vigilia.

vbi Cæsar rescìuit; quorum per fines ierant, his, vti conquirerent, & reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperauit; reductos in hostium numero habuit: reliquos omnes, obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit: Heluetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos, vnde erant profecti, reuerti iussit; & quòd, omnibus frugibus amissis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperauit, vt his frumenti copiam facerent: ipsos oppida, vicósque, quos incenderant, restituere iussit: id ea maximè ratione fecit, quòd noluit eum locum, vnde Helueti discesserant, vacare; ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, è suis finibus in Heluetiorum fines transirent, & finitimi Galliæ prouinciæ, Allobrogibúsque essent. Boios, petentibus Heduis, quòd egregia virtute erant cogniti, vt in finibus suis collocarent, concessit. quibus illi agros dederunt, [a] eósque postea in parem iuris, libertatísque conditionem, atq; ipsi erant, acceperunt. In castris Heluetiorum tabulæ repertæ sunt, literis Græcis confectæ, & ad Cæsarem perlatæ; quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent; & item separatim pueri, senes, mulieréque. quarum omnium rerum summa erat, capitum Heluetiorum millia CCLXIII. Tulingorum millia XXXVI. Latobrigorum XIIII. Rauracorum XXIII. Boiorum XXXII. ex his, qui arma ferre possent, ad millia [b] CXCII. summa omnium fuerunt ad millia [c] CCCLXVIII. eorum, qui domum redierunt, censu habito, vt Cæsar imperauerat, repertus [d] est numerus

[a] quósque

[b] Plut. CXC. Orosius CLVII.

[c] Plu. CCC.

[d] Oros. casorum numerum ait esse XXXVII millium

merus millium C. & X. Bello Heluetiorum confecto, totius fere Galliæ legati, principes ciuitatum, ad Cæsarem gratulatum conuenerunt: intelligere sese, tametsi, pro veteribus Heluetiorum iniurijs populus R. ab ijs pœnas bello repetiisset, tamen eam rem non minùs ex vsu terræ Galliæ, quàm populi R. accidisse: propterea quòd eo consilio, florentissimis rebus, domos suas Heluetij reliquissent, vt toti Galliæ bellum inferrent imperióque potirentur, locúmque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimũ, ac fructuosissimum iudicassent, reliquáſq; ciuitates stipendiarias haberent: petierunt, vti sibi concilium totius Galliæ in diem certam indicere, idq; Cæsaris voluntate facere liceret: sese habere quasdam res quas è cõmuni consensu ab eo petere vellent, ea re permissa diem concilio constituerunt; & iureiurando, ne quis enuntiaret, nisi, quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt. Eo concilio dimisso, ijdem principes ciuitatum, qui antè fuerant, ad Cæsarem reuerterunt; petierúntq; vti sibi secreto, in occulto de sua, omniúmque salute cum eo agere liceret. ea re impetrata, sese omnes flentes Cæsari ad pedes proiecerunt: non minùs se id contendere, & laborare, ne ea, quę dixissent enuntiarentur, quàm, vti ea, quę vellent, impetrarent; propterea quòd, si enuntiatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent. Locutus est pro his Diuitiacus Hedũus: Galliæ totius factiones esse duas: harum alterius principatũ tenere Heduos, alterius Aruernos: hi cum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, vti ab Aruernis, Sequanisque

Germani mercede arcesserentur, horum primò circiter
a XII. millia a XV, Rhenum transisse: postea quàm agros, & cultum, & copias Gallorum homines feri, ac barbari adamassent, traductos plures: nunc esse in Gallia ad C. & XX. millium numerum: cum his Heduos, eorúmque b clientes semel, atque iterum armis contendisse; magnam calamitatem pulsos accepisse; omnem nobilitatem, omnem senatum, amisisse: quibus prælijs, calamitatibúsque fractos, qui & sua virtute, & populi Rom. hospitio, atque amicitia plurimum antè in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos ciuitatis, & iureiurando ciuitatem obstringere, sese neq; obsides repetituros, neq; auxilium à populo R. imploraturos, neque recusaturos, quò minùs perpetuo sub illorum ditione, atque imperio essent: vnum se esse, ex omni ciuitate Heduorum, qui adduci non potuerit, vt iuraret, aut suos liberos obsides daret: ob eam rem se ex ciuitate profugisse, & Romam ad senatum venisse, auxilium postulatum; quòd solus neque iureiurando, neque obsidibus teneretur: sed peius victoribus Sequanis, quàm Heduis victis, accidisse: propterea quòd Arioniſtus, rex Germanorum, in eorum finibus consedisset, tertiámque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliæ, occupauisset, & nunc de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet; propterea quòd, paucis mensibus antè, Harudum millia hominum viginti quatuor ad eum venissent; quibus locus, ac sedes pararentur: futurum esse paucis annis, vti omnes è Galliæ finibus pellerentur, atq; omnes Germani Rhenum transirent: c neque enim con-

b ditionis homines

c neque conferendum

ferendum

ferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neq; hanc consuetudinem victus cum illa comparandam: Arioistum autem, vt semel Gallorum copias prælio vicerit, quod prælium factum sit Amagetobriæ, superbè, & crudeliter imperare, obsides nobilissimi cuiusq; liberos poscere, & in eos omnia exempla cruciatus edere: si quares non ad nutum, aut ad voluntatem eius facta sit: hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse eius imperia diutius sustineri: nisi si quid in Cæsare, populóq; R. sit auxilij, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Heluetij fecerunt, vt domo [a] emigrent; aliud domicilium, alias sedes, remotas à Germanis, petant, fortunámque, quæcumque accidat, experiantur: hæc si enuntiata Arioisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, grauissimum supplicium sumat: Cæsarem vel auctoritate sua, atque exercitus, vel recenti victoria, vel nomine populi R: deterrere posse, ne maior multitudo Germanorum Rhenum traducatur, Galliámq; omnem ab Arioisti iniuria posse defendere. Hac oratione à Diuitiaco habita, omnes, qui aderãt, magno fletu auxilium à Cæsare petere cœperunt. animaduertit Cæsar, vnos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri facerent, sed tristes, capite demisso, terram intueri, eius rei quæ caussa esset miratus ex ipsis quæsiuit. nihil Sequani respondere, sed in eadem [b] tristitia taciti permanere. cum ab ijs sæpius quæreret, neq; vllam omnino vocem exprimere posset; idem Diuitiacus Heduus respondit; hoc esse miseriorem, & grauiorem fortunam Sequanorum, quàm reliquorũ, quòd soli [c] ne in

[a] emigrarent;

[b] tristitia permanere.

[c] nec in

in occulto quidem queri ne q̃ auxilium implorare auderent; absentísque Arioniſti crudelitatem, veluti ſi coràm adeſſet, horrerent: propterea quòd reliquis [a] tuta fugæ facultas daretur; Sequanis verò, qui [b] intra fines ſuos Arioniſtum [c] recepiſſent, quorum oppida omnia in poteſtate eius eſſent, omnes cruciatus eſſent perferendi. His rebus cognitis, Cæſar Gallorum animos verbis confirmauit; pollicitúſq̃ eſt, ſibi eam rem curæ futuram: magnam ſe habere ſpem & beneficio ſuo, & auctoritate adductum Arioniſtum, finem iniurijs facturum. Hac oratione habita, concilium dimiſit, & ſecundum ea multæ res eum hortabantur, quare ſibi eã rem cogitandam, & ſuſcipiendam putaret, imprimis, quòd Heduos, fratres cõſanguineóſq̃ ſæpenumerò ab Senatu appellatos, in ſeruitute atq̃ in ditione videbat Germanorum teneri, [d] eorúmq̃ obſides eſſe apud Arioniſtum, ac Sequanos intelligebat: quod in tanto imperio populi R. turpiſſimum ſibi, & reip. eſſe arbitrabatur. paulatim autem Germanos cõſueſcere Rhenum tranſire, & in Galliam magnam eorum multitudinẽ venire populũ Ro. periculoſum videbat: ne q̃ ſibi homines feros, ac barbaros temperaturos, exiſtimabat, quin, cum omnem Galliam occupaſſent, vt antè Cimbri, Teutoníque feciſſent, in prouinciam exirent, atq̃ inde in Italiam cõtenderent; præſertim cum Sequanos à prouincia noſtra Rhodanus diuideret. quibus rebus quàm maturrimè occurrendum putabat. ipſe autem Arioniſtus tantos ſibi ſpiritus, tantam arrogantiam ſumſerat, vt ferendus non videretur. quamobrem placuit ei, vt ad Arioniſtum legatos mitteret, qui ab eo poſtularent,

[a] tamen, tantum [b] vltra [c] recepe-runt

[d] horum

rent, vti aliquem locum medium vtriusque colloquio deligeret: velle sese de rep. & summis vtriusque rebus cum eo agere. Ei legationi Arioniſtus reſpondit: ſi quid ipſi à Cæſare opus eſſet, ſese ad eum venturum fuiſſe; ſi quid ille à ſe velit, illum ad ſe venire oportere: præterea, ſe neq; ſine exercitu in eas partes Galliæ venire audere, quas Cæſar poſſideret; neque exercitum ſine magno commeatu, atque emolumento in vnum locum contrahere poſſe: ſibi autem mirum videri, quid in ſua Gallia, quam bello vicisſet, aut Cæſari, aut omnino populo R. [a] negotij eſſet. His reſponſis ad Cęſarem relatis, iterum ad eum Cæſar legatos cum his mãdatis mittit: Quoniam tanto ſuo populíq; R. beneficio affectus cum in conſulatu ſuo [b] rex, atq; amicus à Senatu appellatus eſſet, hanc ſibi populóque R. gratiam referret [c] vt in colloquium venire inuitatus grauaretur, neque de communi re dicendum ſibi & cognoſcendum putaret; hæc eſſe, quæ ab eo poſtularet: primùm, ne quàm multitudinem hominum ampliùs trans Rhenum in Galliam traduceret: deinde obſides, quos haberet ab Heduis, redderet; Sequaníſque permitteret, vt quos illi haberent, voluntate eius reddere illis liceret; néue Heduos iniuria laceſſeret, néue his, ſociíſque eorum bellum inferret: ſi id ita feciſſet, ſibi, populóq; R. perpetuam gratiam, atque amicitiam cum eo futuram: ſi non [d] impetraret, quoniam M. Meſſalla, L. Piſone cos. ſenatus cenſuiſſet, vti, quicunq; Galliam prouinciam obtineret, quod commodo reip. faceret poſſet, Heduos, ceteróſq; amicos populi R. defenderet, ſe Heduorum iniurias non neglecturũ. [e] Ad hæc Arioniſtus reſpondit: ius ſibi

a negotiũ

b rex atq; amicus R. P. à ſenatu appell.

c quando in

d impetraſſet.

e Ad hoc Arioniſti

esse belli, vt qui vicissent, his, quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent: [a] item populum R. victis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium imperare [b] consuesse: si ipse populo R. non præscriberet, quemadmodum suo iure vteretur, non oportere se à populo R. in suo [c] impediri: Heduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent, & armis congressi, ac superati essent, stipendiarios esse factos: magnam Cæsarem iniuriam facere, qui suo aduentu vectigalia sibi deteriora faceret: Heduis se obsides redditurum non esse: neque ijs, neque eorum socijs iniuria bellum illaturum, si in eo manerent, quod conuenissent, stipendiúmq; quotannis penderent: si id non fecissent, longè ab his fraternum nomen populi R. abfuturum: quòd sibi Cæsar denuntiaret, se Heduorum iniurias non neglecturum; neminẽ secum sine sua pernicie contendisse: cum vellet, congrederetur; intellecturum, quid inuicti Germani, exercatissimi in armis, qui intra annos XIIII. tectum non subissent, virtute possent. Hæc eodem tempore Cæsari mandata referebantur: & legati ab Heduis, & Treuiris veniebant; Hedui questum, quòd Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur; sese ne obsidibus quidẽ datis pacem Arioniſti redimere potuisse; Treuiri autem, pagos centum Sueuorum ad ripam Rheni consedisse; qui Rhenum transire [d] conarentur: his præesse Nasuam, & Cimberium fratres. quibus rebus Cæsar vehementer commotus, maturandum sibi existimauit; ne, si noua manus Sueuorũ cum veteribus copijs Arioniſti sese coniunxisset, minùs facilè resisti posset. itaque, re frumentaria, quàm

[a] idem
[b] consuesse: [c] iure
[d] conarentur

quàm celerrimè potuit, comparata, magnis itineribus ad Arioniſtum contendit. cum triduí viam proceſſiſſet, nuntiatum eſt ei, Arioniſtum cum ſuis omnibus copijs ad occupandum Veſontionem, quod eſt oppidum maximum Sequanorum, contendere, triduíq; viam [a] à ſuis finibus proceſſiſſe, id ne accideret, magnopere præcauendum ſibi Cæſar exiſtimabat. namque omnium rerum, quæ ad bellum vſui erant, ſumma erat in eo oppido difficultas: idq; natura loci ſic muniebatur, vt magnam ad ducendum bellum daret facultatem: propterea quòd flumen [b] Alduabis, vt circino circumductum, pæne totum oppidum cingit: reliquum ſpatium, quod non eſt amplius pedum ſexcentorum, [c] quà flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita, vt radices eius montis ex vtraque parte ripæ fluminis contingant. hunc murus circundatus arcem efficit, & cum oppido coniungit. huc Cæſar magnis diurnis, nocturniſque itineribus contendit; occupatóque oppido ibi [d] præſidium collocat. dum paucos dies ad Veſontionem, rei frumentariæ commeatúſque cauſa, moratur, ex percunctatione noſtrorũ, vocibúſq; Gallorum, ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute, atq; exercitatione in armis, eſſe prædicabant, ſæpenumerò ſeſe cum ijs cõgreſſos ne vultum quidem, atq; aciem oculorum dicebant ferre potuiſſe; tantus ſubitò timor omnem exercitum occupauit, vt non mediocriter omnium mentes, animóſq; perturbaret. hic primũ ortus [e] eſt à tribunis militum, ac præfectis, reliquiſque, qui, ex vrbe, amicitiæ cauſa, Cæſarem ſecuti, non magnum periculum miſerabantur, quòd

[a] à ſuis finibus

[b] Alduabis

[c] quia

[d] præſidia

[e] eſt timor à

quòd non magnum in re militari vsum habebant: quorum alius, alia causa illata, quam sibi ad proficiscendum [a] necessariam esse diceret, petebat, vt eius voluntate discedere liceret: nonnulli pudore adducti, vt timoris suspicionem vitarent, remanebant. hi neq; vultum fingere, neq; interdum lacrumas tenere poterant, [b] abditi in tabernaculis aut suum fatũ querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur: vulgò totis castris testamenta [c] obsignabantur horum vocibus, ac timore paulatim [d] etiam, hi, qui magnũ in castris vsum habebant, milites, centurionésque, quíq; equitatui præerant, perturbabantur. qui se ex his minùs timidos existimari volebant, non se hostẽ verẽri, sed angustias [e] itineris, & magnitudinem siluarum, quæ inter eos, atque Arioniſtum intercederent, aut rem frumentariam, vt satis commodè supportari posset, timere dicebant. nonnulli etiam Cæsari renunciabant, cum castra moueri, ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites, neque propter timorem signa laturos. Hæc cum animaduertisset Cæsar, conuocato concilio, omniúmq; ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incusauit: primum, quòd aut, quam in partem, aut quo consilio ducerentur, sibi quærendũ, aut cogitandum putarent: Arioniſtum, se consule, cupidissimè populi R. amicitiã appetisse: cur hunc tam temerè quisquam ab officio discessurum iudicaret? sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, as q; [f] æquitate conditionum perspecta, eum neq; suam, neq; populi R. gratiam repudiaturum, quòd si furore, atque amentia impulsus, bellum intulisset,

[a] necessariam esse duceret

[b] abducti

[c] designabantur.

[d] & hi, qui

[e] itineris, locorũ, &

[f] æquitate & conditione

lisset, quid tandem verentur? aut cur de sua virtute, aut de ipsius diligẽtia desperarent? factum eius hostis periculum patrum nostrorum memoria, cum Cimbris, & Teutonis à C. Mario pulsis, non minorem laudem exercitus, quàm ipse imperator, [a] meritus esse videbatur: factũ etiam nuper in Italia seruili tumultu; quos tamen aliquis vsus ac disciplina, quam à nobis accepissent, [b] subleuaret: ex quo [c] iudicari posset, quantum haberet in se boni cõstantia: propterea quòd, quos aliquandiu inermes sine causa timuissent, hos postea armatos, ac victores superassent: deniq; [d] hos esse eosdem Germanos, quibuscum sæpenumero Heluetij congressi non solùm [e] in suis sedibus, sed etiam in illorũ finibus, plerumq; superassent; qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint: si quos aduersum prælium, & fuga Gallorum commoueret, hoc si quærerent, [f] reperiri posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Arioniſtũ, cum multos menses castris, ac paludibus se cõtinuisset, neque sui potestatem fecisset, desperantes iam de pugna, & dispersos subitò adortum, magis ratione ac cõsilio, quàm virtute, vicisse: cui rationi contra homines barbaros, atque imperitos locus fuisset, hac ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse: qui suum timorem in rei frumentariæ simulationem, angustiásq; [g] itineris conferrent, facere arroganter; cum aut de officio imperatoris desperare, [h] aut ei præscribere audeverent: [i] hæc sibi esse curæ; frumentum Sequanos, Leucos, Lingones subministrare; iámque esse in agris frumenta matura: de itinere ipsos breui tempore indicaturos: quòd non fore dicto audientes, [k] neque signa la-

turi

[a] meritus videbatur propter factum: & nuper
[b] subleuarent:
[c] indicari
[d] eosdem esse Germanos scirent cum quibus
[e] in suis, se
[f] posse reperiri,
[g] itineris conferret,
[h] aut præscribere videretur:
[i] hec sibi curæ esse;
[k] nec signa.

turi dicantur, nihil se ea re commoueri: scire enim quibuscunq; exercitus dicto audiens non fuerit, aut malè re gesta, fortunam defuisse, aut, aliquo facinore comperto, auaritiam esse conuictam: suam innocentiam perpetua vita, fælicitatem Heluetiorum bello esse perspectam: itaque se quod in longiorem diem collaturus [a] fuisset, [2] esset, repræsentaturum, & proxima nocte de quarta vigilia, castra moturum; vt quamprimum intelligere posset virùm apud eos pudor, atque officium, an timor plus valeret: quòd si præterea nemo sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua non dubitaret, sibique eam prætoriam cohortem futuram. huic legioni Cæsar & indulserat præcipuè, & propter virtutem confidebat maximè. Hac oratione habita, mirum in modum conuersæ sunt omnium mentes, summáq; alacritas & cupiditas belli gerendi innata est: princépsque decima legio per tribunos mil. ei gratias egit, quòd de se optimum iudicium fecisset; seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmauit. [b] deinde, reliquæ legiones per tribunos mil. & primorum ordinum centuriones egerunt, vti Cæsari satisfacerent: se neque vnquam dubitasse, neq; timuisse, neque de summa belli suum iudicium, sed imperatoris esse existimauisse. Eorum satisfactione accepta, &, itinere exquisito per Diuitiacum, quòd ex [c] alijs Gallis ei maximam fidem habebat, vt millium amplius [d] L. circuitu, locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, vti dixerat, profectus est. septimo die, cum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Arioniſti copias à nostris millibus passuum quatuor & XX. abesse.

[b] in de reliquæ

[c] alijs maximam

[d] XL.

Cognito

cognito Cæsaris aduentu, Arioniſtius legatos ad eum mittit: quod antea de colloquio poſtulaſſet, id per ſe fieri licere, quoniam propius acceſſiſſet; ſéq; id ſine periculo facere poſſe [a] exiſtimaret, non reſpuit conditionem Cæsar: iámq; eum ad ſanitatem reuerti arbitrabatur; cum id, quod antea petenti denegaſſet, vltro polliceretur: magnámq; in ſpem veniebat, proſus [b] tantis populiq; R. in eum beneficijs, cognitis ſuis poſtulatis, fore, vti pertinacia deſiſteret. Dies colloquio dictus eſt, ex eo die quintus. [c] Interim, cum ſæpe vltro citróq; legati inter eos mitterentur, Arioniſtius poſtulauit, ne quem peditem ad colloquium Cæsar adduceret: vereri ſe, ne per inſidias ab eo circumueniretur: vterq; cum equitatu veniret: alia ratione ſe non eſſe venturum. Cæsar, quòd nec colloquium, interpoſita cauſa, tolli volebat, neque ſalutem ſuam Gallorum equitatui committere audebat commodiſſimum eſſe ſtatuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, legionarios eò milites legionis decimæ, cui quàm maximè confidebat, imponere; vt præſidium quàm amiciſſimum, ſi quid opus facto eſſet, haberet. quod cum fieret, non irridicule quidam ex militibus decimæ legionis dixit; plus quàm pollicitus eſſet Cæsarem facere; pollicitum eſſe in cohortis prætorię loco decimam legionem habiturum, [d] nunc ad equũ reſcribere. Planities erat magna, & in ea tumulus [e] terreus ſatis grandis. hic locus æquo fere ſpatio ab caſtris vtriuſque aberat. eò, vt erat [f] dictum, ad colloquium venerunt. legionem Cæsar, quam equis devexerat, paſſibus ducentis ab eo tumulo conſtituit. item equites Arioniſti pari interuallo conſtiterunt.

Arioniſtius,

[a] exiſtimare.
[b] tantùm.
[c] interim ſæpe
[d] & non ad equum.
[e] v. terrenus
[f] ventum, legionem

Arioniſtus, vt ex equis colloquerentur, & præter ſe, denos vt ad colloquium adducerent, poſtulauit. vbi eò ventum eſt, Cæſar, initio orationis, ſuâ, ſenatúſque in eum beneficia commemorauit, quòd rex appellatus eſſet à ſenatu, quòd amicus, [a] quòd munera ampliſſimè miſſa. quam rem & paucis contigiſſe, & à Romanis pro maximis hominum officijs conſueuiſſe tribui docebat: illum, cum neque aditum, neque cauſam poſtulandi iuſtam haberet, beneficio, ac liberalitate ſua, ac ſenatus, ea præmia conſecutum. docebat etiam, quàm veteres, quámque iuſtæ cauſæ neceſſitudinis ipſis cum Heduis intercederent; quæ ſenatuſconſulta, quoties, quámque honorifica in eos facta eſſent; vt omni tempore totius Galliæ principatum Hedui tenuiſſent, priùs etiam, quàm noſtram amicitiam appetiſſent: populi R. hanc eſſe conſuetudinem, vt ſocios, atque amicos non modò ſui nihil deperdere, ſed gratia, dignitate, honore auctiores velit eſſe: quòd verò ad amicitiam populi R. attuliſſent, id his eripi, quis pati poſſet? poſtulauit deinde eadem, quæ legatis in mandatis dederat, ne aut Heduis, aut eorum ſocijs bellum inferret; obſides redderet: ſi nullam partem Germanorum domum remittere poſſet; at ne quos amplius Rhenum tranſire pateretur. Arioniſtus ad poſtulata Cæſaris pauca reſpondit; de ſuis virtutibus multa prædicauit: tranſiſſe Rhenum ſeſe, non ſua ſponte, ſed rogatum, & arceſſitum à Gallis; non ſine magna ſpe, magniſque [b] præmijs domum, propinquóſque reliquiſſe; ſedes habere in Gallia ab ipſis conceſſas: obſides ipſorum voluntate datos; ſtipendium capere iure belli, quod victo-

a & munera

b præmijs prædicauit domum,

victores victis imponere consueuerint; non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse: omnes Galliæ ciuitates ad se oppugnandum venisse; ac contra se castra habuisse; eas omnes copias uno ab se prælio [a] fusas, ac superatas esse; si iterum experiri velint, [b] paratum se decertare; sin pacem malint, iniquum esse, de stipendio recusare, quod sua voluntate ad id tempus [c] dependerint: amicitiam populi R. sibi ornamento, & præsidio, non detrimento esse oportere, idq; se ea spe petisse. si per populum R. stipendium remittatur, & deditiij subtrahantur, non minùs libenter sese recusaturum populi R. amicitiam, quàm appetierit: quòd multitudinem Germanorum in Galliam traducat, id se sui muniendi, non Galliæ oppugnandæ, causa facere; eius rei testimonium esse, quòd, nisi rogatus non venerit, & quòd bellum non intulerit, sed defenderit. se priùs in Galliã venisse, quàm populum R. nunquam, ante hoc tempus exercitũ populi R. Galliæ prouinciæ [d] finibus egressum. quid sibi vellet, [e] cur in suas possessiones veniret. prouinciam suam esse hanc Galliam, sicuti illam nostram. vt [f] ipsi cõcedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret; [g] sic item, nos esse iniquos, qui in suo [h] iure se interpellaremus. Quòd ex S.C. Heduos appellatos amicos diceret, non se tam barbarum, neq; tam imperitum esse rerum, vt non sciret, neq; bello Allobrogum proximo, Heduos Romanis auxilium tulisse, neq; ipsos, in his contentionibus, quas Hedui secum, & cum Sequanis habuissent, auxilio populi R. usos esse debere se suspicari, simulata Cæsarem amicitia, quòd exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi causa habere: quòd nisi decedat,

[a] pulsas,
[b] paratũ decertare: si pace uti velint,
[c] propenderint,
[d] fines
[e] cum in
[f] sibi
[g] sic iterũ nos
[h] iure interpellaremus, quod fratres à se & amicos Heduos appellatos diceret.

dat, aut exercitum deducat ex his regionibus; sese illũ non pro amico, sed pro hoste habiturum: quòd si eum interfecerit, multis sese nobilibus, principibúsque populi R. gratum esse facturum: id se ab ipsis per eorum nuncios compertum habere; quorum omnium gratiam atq; amicitiam eius morte redimere posset. quòd si discessisset, ac liberam sibi possessionẽ Galliæ tradidisset, magno se illum præmio remuneraturum, & quæcunq; bella geri vellet, sine vllo eius labore, & periculo confecturum. Multa à Cæsare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non [a] posset, & neq; suam, neq; populi R. consuetudinem pati, vti optimè [b] meritos socios desereret, neq; se iudicare Galliam potius esse Arioniſti, quàm populi R. bello superatos esse Aruernos, & Rutenos à Q. Fabio Maximo, quibus populus R. ignouisset: neq; in prouinciam redegisset: neq; stipendium imposuisset. quòd si antiquissimum quodq; tempus spectari oporteret, populi R. iustissimum esse in Gallia imperium. si iudicium senatus seruari oporteret, liberã debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus vti voluisset. Dum hæc in colloquio geruntur, Cæsari nunciatum est, equites Arioniſti propius tumulum accedere; & ad nostros adequitare, lapides, telaque in nostros conijcere: Cæsar loquendi finem fecit, seq; ad suos recepit; suísque imperauit, ne quod omnino telum in hostes reijcerent. nam & si sine vllo periculo legionis delectæ commissum cum equitatu prælium fore videbat: tamen committendum non putabat, vt pulsis hostibus, dici posset, eos à se per fidem in colloquio circumuentos. Posteaquam in vulgus militum relatum est, qua

[a] posset, neque
[b] merentes

qua [a] arrogantia in colloquio Arioniſtus vſus, omni Gallia Romanis interdixiſſet; impetúmque in noſtros eius equites feciſſent; eáque res [b] colloquium vt diremiſſet: multo maior alacritas, ſtudiúmque pugnandi maius exercitui iniectum eſt. Biduo pòſt Arioniſtus legatos ad Cæſarem mittit, velle ſe de his rebus, quæ inter eos agi cœptæ, neque perfectæ eſſent, agere cum eo, vti iterum colloquio diem conſtitueret; aut, ſi id minùs vellet, ex ſuis legatis aliquẽ ad ſe mitteret. Colloquendi Cæſari cauſa viſa non eſt, & eo magis, quòd pridie eius diei Germani retineri non [c] poterant quin in noſtros tela conijcerent. Legatum ex ſuis, ſeſe magno cum periculo ad eum miſſurum, & hominibus feris obiecturum, exiſtimabat. commodiſſimum viſum eſt, M. Valerium [d] Procillum, C. Valerij Caburrj, ſumma virtute & humanitate adoleſcentem (cuius pater à C. Valerio Flacco, ciuitate donatus erat) & propter fidẽ, & propter linguæ Gallicæ ſcientiam, qua multa iam Arioniſtus longinqua conſuetudine vtebatur, & quòd in eo peccandi Germanis cauſa non eſſet, ad eum mittere; & [e] M. Titium, qui hoſpitio Arioniſti vſus erat, his mandauit, vt quæ diceret Arioniſtus, cognoſcerent, & ad ſe referrent. quos cùm apud ſe in caſtris Arioniſtus conſpexiſſet, exercitu ſuo præſente, [f] conclamauit, quid ad ſe venirent? an ſpeculandi cauſa? conantes dicere prohibuit, & in catenas coniecit. eodem die caſtra promouit, & millib. paſſuũ ſex à Cęſaris caſtris ſub monte conſedit. poſtridie eius diei, præter caſtra Cæſaris ſuas copias traduxit, & millibus paſſuũ duobus vltra eum caſtra fecit; eo conſilio, vti frumento, commeatúq; qui

[a] arrogantia omnem Galliam Romanis interdixiſſet,

[b] colloquium diremiſſet

[c] potuerunt,

[d] Procillum

[e] Marcũ Metium,

[f] clamauit.

ex Sequanis & Heduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. ex eo die dies continuos quinque Cæsar, pro castris suas copias produxit; & aciem instructam habuit; vt, si vellet Arioistus prælio contendere, ei potestas non deesset. Arioistus his omnibus diebus exercitum castris continuit. equestri prælio cotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo se Germani exercuerant. Equitum millia erant sex, totidem [a] numero pedites velocissimi, ac fortissimi; quos ex omni copia singuli singulos, suæ salutis causa, delegerant. cum his in prælijs versabantur: ad hos se equites recipiebant: hi, si quid erat durius, concurrebant: si qui, grauiore vulnere accepto, equo deciderant, circumsistebant, si quò erat longiùs prodeundũ, aut celeriùs recipiendum, tanta erat horũ exercitatione celeritas, vt iubis equorum sublemati, cursum adæquarent. Vbi eum, castris sese tenere Cesar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, vltra eum locum, quo in loco Germani consederãt, circiter passus sexcentos ab his castris idoneũ locũ delegit; acieq; triplici instructa, ad eum locum venit. primam & secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit. hic locus ab hoste circiter passus sexcẽtos vti dictum est, aberat. eò circiter hominũ numero XVI millia expedita cum omni equitatu Arioistus misit; quæ copiæ nostros proterrerent, & munitione prohiberent. nihilo secius Cæsar, vt antè constituerat, duas acies, hostem propulsare, tertiam, opus perficere iussit, munitis castris, duas ibi legiones reliquit, & partem auxil orũ; quatuor [b] reliquas in castra maiora reduxit. proximo die, instituto suo Cæsar ex castris vtrisque copias

[a] verò

[b] reliquas legiones

copias suas eduxit: paululúmque à maioribus castris progressus, [a] aciem instruxit: hostibúsq; pugnandi potestatem fecit, vbi, ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter merediem exercitum in castra reduxit, tum demum Arionistus partem suarum copiarum, quæ castra minora oppugnaret, misit. acriter vtrinque vsq; ad vesperum pugnatum est. solis occasu suas copias Arionistus multis, & illatis, & acceptis vulneribus, in castra reduxit. cùm ex captiuis quæreret Cæsar quamobrem Arionistus, prælio non decertaret, hanc reperiebat causam: quòd apud Germanos ea consuetudo esset, vt matres familias eorum sortibus, & vaticinationibus declararent, vtrùm prælium cõmitti ex vsu esset, nécne: eas [b] ita dicere, non esse fas Germanos superare, si ante nouam lunam prælio contendissent. Postridie eius diei Cæsar præsidium vtrisq; castris, quod satis esse visum est, reliquit: omnes alarios [c] in conspectu hostium pro castris minoribus constituit: [d] quòd minus multitudine militum legionariorũ pro hostium numero valebat, vt ad speciem alarijs vteretur. ipse triplici instructa acie vsq; ad castra hostiũ accessit. tum demum necessariò Germani suas [e] copias è castris eduxerunt, generatimq; constiterunt, paribúsq; interuallis Harudes, Mercomanos, Triboces, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Sueuos, omnémq; aciem suã rhedis, & carris circumdederũt: e qua spes in fugæ relinqueretur. eò mulieres imposuerũt quæ, in prælium proficiscentes milites passis manibus, flentes implorabant, ne se in seruitutẽ R traderẽt. Cæsar singulis legionibus, singulos legatos, & quæstorẽ præfecit; vbi eos testes suæ cuiq; virtutis

[a] acies

[b] itaque

[c] in conspectum

[d] quo minùs

[e] copias castris

haberet. ipse à dextro cornu, quòd eam partem minimè firmam hostium esse animaduerterat, prælium commisit, ita nostri acriter in hostes signo dato, impetum fecerunt. itaque hostes repentè, celeritérq; procurrerunt, vt spatium pila in hostes coniiciendi non daretur. reiectis pilis comminus gladijs pugnatum est. at Germani celeriter, ex cõsuetudine sua phalange facta, impetus gladiorum exceperunt. reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangas insilirent: & scuta manibus reuellerent: & desuper vulnerarent. cum hostium acies à sinistro cornu pulsa, atq; in fugam conuersa esset, à dextro cornu vehementer multitudine suorum, nostrã aciem premebant. id cum animaduertisset P. Crassus adolescens, qui equitatui præerat, quòd expeditior erat, quàm hi, qui inter aciem versabantur, tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit. ita prælium restitutum est, atq; omnes hostes terga verterunt, [a] neq; priùs fugere destiterunt, quàm ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter quinque peruenerunt. ibi perpauci, aut viribus confisi, tranare contenderunt: aut lintribus inuentis salutem sibi petierunt. in his fuit Arioniſtus, qui nauiculam deligatam ad ripam nactus, ea [b] profugit: reliquos omnes equites consecuti nostri interfecerunt. Duæ fuerunt Arioniſti vxores, vna Sueua natione, quam domo secum adduxerat; altera Norica, regis Vocionis soror, quam in [c] Gallia duxerat à fratre missam. vtraq; [d] in ea fuga perijt. duæ filiæ harum, altera occisa, altera capta est. M. Valerius Procillus, cum à custodibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum Cæsarẽ, hostium equitatu, [e] persequentem

[a] nec priùs
[b] perfugit,
[c] Galliam
[d] in fuga
[e] prosequentem

sequentem incidit, quæ quidem res Cæsari non minorem, quàm ipsa victoria voluptatem attulit: quòd hominem honestissimum prouinciæ Galliæ, suum familiarem, & hospitem, ereptum è manibus hostium, sibi [a] restitutum videbat: neque eius calamitate de tanta voluptate & gratulatione quidquam fortuna deminuerat. is, se præsente, de se, ter sortibus consultum dicebat; vtrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reseruaretur. sortium beneficio se esse incolumem. Item M. Titius repertus, & ad eum reductus est. Hoc prælio trans Rhenum nuncupato, Sueui, qui ad ripas Rheni venerant, domum reuerti cœperunt; quos [b] vbi qui proximè Rhenum incolunt, perterritos senserunt insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar vna æstate, duobus maximis bellis confectis, maturiùs paulò quàm tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit: hibernis Labienum præposuit: ipse in citeriorem Galliam, ad conuentus agendos profectus est.

[a] restitutum videret.

[b] vbi cuncti qui proximi.

C. IVLII CÆSARIS DE BELLO GALLICO COMMENTARIVS II.

CVM esset Cæsar in citeriore Gallia in hibernis, ita vti suprà demonstrauimus, crebri ad eum rumores adferebantur, literisque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra populum Roma-

Romanum coniurare; obsidésque inter se dare: coniurandi has esse causas: primùm, quòd vererentur, ne, omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde, quòd ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim, qui vt Germanos diutius in Gallia versari voluerant, ita populi R. exercitum hiemare, atque inueteraſcere in Gallia molestè ferebãt: partim, qui mobilitate & leuitate animi nouis imperijs studebant; ab nonnullis etiam, quòd in Gallia à potentioribus, atq; ijs, qui ad conducendos homines faculiates habebant, vulgò regna occupabantur, qui minùs facilè eam rem in imperio nostro consequi poterant. His nuntijs litterísq; commotus Cæsar, duas legiones in citeriore Gallia nouas conscripsit, & ineunte æstate in [a] vlteriorem Galliam, qui deduceret Q. Pedium legatum misit. ipse, cùm primùm pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit. dat negotium Senonibus, reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant, vti ea, quæ apud eos gerantur, cognoscant: séque de his rebus certiorem faciant. hi, constanter omnes nuntiauerunt manus cogi, exercitusque in vnum locum conduci: tum verò dubitandum non existimauit, quin ad eos proficisceretur. re frumentaria comparata, castra mouet, diebusque circiter XV. ad fines Belgarum peruenit. eò cùm de improuiso, celeriúsque [b] omnium opinione venisset, Rhemi, qui proximi Galliæ ex Belgis sunt, ad eum legatos [c] Iccium & [d] Antebrogium primos ciuitatis suæ miserunt: qui dicerent se suáque omnia in fidem atque potestatem populo Romano permittere, neque se cum reliquis Belgis consensisse, neque contra populum

[a] interiorẽ

[b] omni

[c] P. Sicci-um, & Andocu-borium.

[d] Ando-rum Boium.

[a] Romanum

a Romanum omnino coniurasse; paratósque esse & obsides dare, & imperata facere, & oppidis recipere, & frumento, cetersíque rebus iuuare, reliquos omnes Belgas in armis esse: Germanósque, qui cis Rhenum incolunt, sese cum his coniunxisse, tantúmque esse eorum omnium furorem, vt, ne Suessones quidem fratres, consanguineósque suos, qui eodem iure, ijsdem legibus b vtantur, vnum imperium, vnúmque magistratum cum ipsis c habeant, deterrere potuerint, quin cum his consentirent. cùm ab his d quæreret, quæ ciuitates, quanteq; in armis essent, & quid in bello possent, sic reperiebat: pleróſq; Belgas esse ortos à Germanis, Rhenúmq; antiquitus transductos propter loci fertilitatem ibi consedisse; Gallos, qui ea loca incolerent, expulisse: solósq; esse qui patrum nostrorum memoria omni, Galia vexata, Teutones, Cimbrósque intra fines suos ingredi e prohibuissent. quæ ex re fieri, vti earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem, magnósque spiritus in re militari sumerent. de numero eorum omnia habere explorata Rhemi dicebant, propterea quòd propinquitatibus, affinitatibúsque coniuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio f ad id bellum pollicitus esset, cognouerant. plurimum inter eos Bellouacos, & virtute, & auctoritate, & hominum numero valere. hos posse conficere armata millia C. pollicitos ex eo numero g lecta millia LX. totiúsque belli imperium sibi postulare. Suessiones suos esse finitimos h latissimos feracissimósq; agros possidere. apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Diuitiacum totius Galliæ potentissimum,

a R. coniurasse.
b vtuntur, & vnum.
c habent.
d quæreretur.
e prohibuerunt.
f & ad id
g electa.
h fines latiss.

mum, qui cùm magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ imperium obtinuerit. nunc esse regem Galbam: ad hunc propter iustitiam, prudentiámq; suam, totius belli summam omnium voluntate deferri: oppida habere numero XII: polliceri millia armata L. totidem Neruios, qui maximè feri inter ipsos habeantur, longissimèque [a] absint: [b] XV millia Atrebates: Ambianos X millia: Morinos [c] XV millia: Menapios [d] VII millia: Caletos X millia: Verocassos & Veromanduos totidem: Atuaticos [e] XXIX millia: Condrusos, Eburones, Cæresos, [f] Pæmanos, qui vno nomine Germani appellantur, arbitrari ad quadraginta millia. Cæsar Rhemos cohortatus, liberalitérque oratione prosecutus, omnem senatum ad se conuenire, principúmq; liberos obsides ad se adduci iussit: quæ omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. ipse Diuitiacum Heduum magnopere [g] cohortatus, docet quantopere reip. communisq; salutis interfit, manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine vno tempore confligendum sit. id fieri posse, si suas copias Hedui in fines Bellouacorum introduxerint: & eorum agros populari cœperint. his mandatis eum ab se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in vnum locum coactas ad se venire vidit, neq; iam longè abesse, ab his, quos miserat, exploratoribus, & ab Rhemis cognouit: flumen Axonam, quod est in extremis Rhemorum finibus, exercitum traducere maturauit; atque ibi castra posuit, quæ res, & latus vnum [h] castrorum ripis fluminis muniebat, & post eum, quæ essent, tuta ab hostibus reddebat, & commeatus ab Rhemis, reliquisq; ciuitatibus,

[a] absunt.
[b] Oros. x.
[c] Oros. xxv.
[d] Oros. viij.
[e] xviij. Oros.
[f] Cæmanos.
[g] adhortatus,
[h] castrorũ munichat.

vt

vt sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. in eo flumine pontem erat. ibi præsidium ponit; & in altera parte fluminis, Q. Titurium Sabinum legatũ sex cohortibus reliquit. castra in altitudinem pedum duodecim vallo, fossáq; duodeuiginti pedum muniri iubet. ab ipsis castris oppidum Rhemorum, nomine Bibrax aberat millia passuũ octo. id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœperunt. ægrè eo die sustentatum est. Gallorum eadem atque Belgarum oppugnatio est. [a] hi vbi circumiecta multitudine hominum totis mœnibus, vndiq; in murum lapides iaci cœpti sunt murúsq; defensoribus nudatus est, testudine facta [b] portis succedunt, murúmq; subruunt. quod tum facilè fiebat. [c] nam tanta multitudo lapides, ac tela [d] conijciebant, vt in muro consistendi potestas, [e] esset nulli. cum finem oppugnandi nox fecisset, [f] Iccius Rhemus, summa nobilitate & gratia inter suos, qui tum oppido præfuerat, vnus ex ijs, qui legati de pace ad Cæsarem venerant, [g] nuncios ad eum mittit, nisi subsidium [h] sibi mittatur, se se diutius sustinere non posse. eò de media nocte Cæsar ijsdem ducibus vsus, qui nuncij ab Iccio venerant. Numidas & Cretas sagittarios, & funditores Baleares subsidio oppidanis mittit. quorũ aduentu, & Rhemis cum spe defensionis studium propugnandi accessit: & hostibus eadem de causa spes potiundi oppidi discessit. Itaq; paulisper apud oppidum morati, agrósque Rhemorum depopulati, omnibus vicis, ædificiisq; [i] quò adire poterant, incensis, ad castra Cæsaris cum omnibus copijs contenderunt: & à millibus passuum minùs duobus castra posuerunt. quæ, vt fumo, atq; ignibus significabatur,

[a] at vbi
[b] portas succenderunt.
[c] nam cũ
[d] conijcerent in muro.
[e] erat
[f] Siccius.
[g] nuncios
[h] submministratur.
[i] quos

mum, qui cùm magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ imperium obtinuerit. nunc esse regem Galbam: ad hunc propter iustitiam, prudentiámq; suam, totius belli summam omnium voluntate deferri: oppida habere numero XII: polliceri millia armata L. totidem Nervios, qui maximè feri inter ipsos habeantur, longissimèque [a] absint: [b] XV millia Atrebates: Ambianos X millia: Morinos [c] XV millia: Menapios [d] VII millia: Caletos X millia: Veromandos totidem: Atuaticos [e] XXIX millia: Condrusos, Eburones, Cæresos, [f] Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad quadraginta millia. Cæsar Rhemos cohortatus, liberalitérque oratione prosecutus, omnem senatum ad se convenire, principumq; liberos obsides ad se adduci iussit: quæ omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. ipse Divitiacum Heduum magnopere [g] cohortatus, docet quantopere reip. communisq; salutis interfit, manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum sit. id fieri posse, si suas copias Hedui in fines Bellovacorum introduxerint: & eorum agros populari coperint. his mandatis eum ab se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad se venire vidit, neq; iam longè abesse, ab his, quos miserat, exploratoribus, & ab Rhemis cognovit: flumen Axonam, quod est in extremis Rhemorum finibus, exercitum traducere maturavit; atque ibi castra posuit, quæ res, & latus unum [h] castrorum ripis fluminis muniebat, & post eum, quæ essent, tuta ab hostibus reddebat, & commeatus ab Rhemis, reliquisq; civitatibus,

[a] absunt.
[b] Oros. X.
[c] Oros. XXV.
[d] Oros. VIIJ.
[e] XVIIJ. Oros.
[f] Cæmanos.
[g] adhortatus,
[h] castrorum munichat.

VI

vt sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. in eo flumine pons erat. ibi præsidium ponit; & in altera parte fluminis, Q. Titurium Sabinum legatũ sex cohortibus reliquit. castra in altitudinem pedum duodecim vallo, fossáq; duodeviginti pedum vaniri iubet. ab ipsis castris oppidum Rhemorum, nomine Bibrax aberat millia passuũ octo. id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœperunt. ægrè eo die sustentatum est. Gallorum eadem atque Belgarum oppugnatio est. [a] hi vbi circumiecta multitudine hominum totis mœnibus, vndiq; in murum lapides iaci cœpti sunt murúsq; defensoribus nudatus est, testudine facta [b] portis succedunt, murúmq; subruunt. quod tum facilè fiebat. [c] nam tanta multitudo lapides, ac tela [d] conijciebant, vt in muro consistendi potestas, [e] esset nulli. cum finem oppugnandi nox fecisset, [f] Iccius Rhemus, summa nobilitate & gratia inter suos, qui tum oppido præfuerat, vnus ex ijs, qui legati de pace ad Cæsarem venerant, [g] nuncios ad eum mittit, nisi subsidium [h] sibi mittatur, se se diutius sustinere non posse. eò de media nocte Cæsar ijsdem ducibus vsus, qui nuncij ab Iccio venerant, Numidas & Cretas sagittarios, & funditores Baleares subsidio oppidanis misit. quorũ aduentu, & Rhemis cum spe defensionis studium propugnandi accessit: & hostibus eadem de causa spes potiundi oppidi discessit. Ita q; paulisper apud oppidum morati, agrósque Rhemorum depopulati, omnibus vicis, ædificijs q; [i] quò adire poterant, incensis, ad castra Cæsaris cum omnibus copijs contenderunt: & à millibus passuum minùs duobus castra posuerunt. quæ, vt fumo, at q; ignibus significabatur,

[a] at vbi
[b] portas succenderunt.
[c] nam eũ
[d] conijcerent in muro.
[e] erat
[f] Siccius.
[g] nuncijs
[h] submittatur.
[i] quos

ficabatur, amplius millibus passuum octo in latitudinẽ patebãt. Cæsar primò & propter multitudinem hostiũ & propter eximiã opinionem virtutis prælio supersedere statuit. [a] cotidie tamen equestribus prælijs, quid hostis virtute posset, &, quid nostri auderent, periclitabatur. vbi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciẽ instruẽdam natura opportuno, atq; idoneo, quòd is collis, vbi castra posita erãt, paululũ ex planitie editus, tantum aduersus in latitudinem patebat, quantũ loci acies instructa occupare poterat, atq; ex vtraq; parte lateris deiectus habebat: & in frontem leniter fastigiatus, paulatim ad planitiem redibat: ab vtroque latere eius collis transuersam fossam obduxit circiter passuũ quadringentorum: & ad extremas fossas castella [b] constituit; ibiq; tormẽta collocauit, ne cùm aciem instruxisset, hostes (quòd tantum multitudine poterant) à lateribus suos pugnãtes circumuenire possent. hoc facto duabus legionibus, quas proximè conscripserat in castris relictis, vt si quo opus esset subsidio, duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie cõstituit. hostes item suas copias è castris eductas instruxerunt. palus erat nõ magna inter nostrũ, atq; hostium exercitum. hanc si nostri transirent, hostes expectabãt, nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, vt impeditos aggrederentur parati in armis erant. interim prælio equestri inter duas acies contendebatur. [c] vbi neutri transeundi initium faciunt: secundiore equitum nostrorũ [d] prælio Cæsar suos in castra reduxit. hostes proximus ex eo loco, ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratũ est.

[a] cotidie equestribus.

[b] constituit

[c] ab id neutri

[d] præsidio

ibi

ibi vadis repertis, partem suarum copiarum traducere conati sunt, eo consilio, vt, si possent, castellũ, cui præerat Q. Titurius legatus, expugnarent, põtémq; interscinderent; [a] sin minùs possent, agros Rhemorũ popularentur, qui magno nobis vsui ad bellum gerendum erant, [b] commeatumq; nostros sustinebãt. Cæsar certior factus à Titurio, omnẽ equitatum & leuis armaturæ Numidas, funditores, sagittariósq; pontẽ traducit atq; ad eos contendit. acriter in eo loco pugnatum est, hostes impeditos nostri in flumine aggressi, magnũ eorum numerũ occiderunt. per eorũ corpora reliquos audacissimè trãsire conantes, multitudine telorum repulerunt; primos, qui transierant equitatu circumuentos, interfecerunt. Hostes, vbi & de expugnando oppido, & de flumine trãseundo spẽ se fefellisse intellexerunt, neq; nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi causa viderũt; atq; [c] eos res frumentaria deficere cœpit; cõcilio conuocato, constituerunt optimum esse, domum suam quenq; reuerti, & quorũ in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos vndiq; cõuenire; vt potius in suis [d] quàm in alienis finibus decertarent; & domesticis copijs rei frumentariæ vterentur. ad eam sententiam cum reliquis causis, hæc quoq; ratio eos deduxit, quòd Diuitiacũ quoq; atq; Heduos finibus Bellouacorum appropinquare cognouerãt: his persuaderi, vt diutius morarentur, ne suis auxilijs ferrent, non poterat. Ea re cõstituta, [e] III. vigilia magno cum strepitu ac tumultu castris egressi, nullo certo ordine, neq; imperio, cùm sibi quisq; [f] primum itineris locũ peteret, & domum peruenire properaret, fecerunt: vt consimilis fugæ pro-

[a] si minùs
[b] cõmeatúsque nostros prohiberent,
[c] ipsis
[d] quàm alienis.
[e] secunda
[f] primum

fectio

fectio videretur. Hac re statim Cæsar per speculatores cognita, insidias veritus: quòd, qua de causa discederet, nondum [a] perspexerat: exercitum, equitatúmq; castris continuit. prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui nouissimum agmen moraretur, præmisit; eiq; Q. Pedium, & L. Aurunculeium Cottam legatos præfecit. T. Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi iussit. hi nouissimos adorti, & multa millia passuum prosecuti, magnam multitudinẽ eorum fugientium [b] conciderunt. cùm ab extremo [c] agmine hi, ad quos ventum erat, consisterent, fortiterque [d] impetum nostrorum militum sustinerent: [e] priores, quòd abesse à periculo viderentur, neq; vlla necessitate, neq; imperio continerentur, exaudito clamore perturbatis ordinibus, omnes in fuga sibi [f] subsidiũ posuerunt. ita sine vllo periculo tantam eorum multitudinẽ nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatiũ. sub occasum solis sequi desiterunt; seque in castra, vti erat imperatum, receperunt. Postridie eius diei Cæsar, priusquam se hostes ex pauore, ac fuga reciperent, in fines Suessonum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit; &, magno itinere confecto, ad oppidum Noniodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossæ, murique altitudinem, paucis defendentibus expugnare non potuit. castris munitis vineas agere, quæque ad oppugnandum vsui erant, comparare cœpit. interim omnis ex fuga Suessonum multitudo in oppidũ proxima nocte conuenit. [g] celeriterque vineis ad oppidum actis, aggere iacto, turribusq; constitutis, magnitudine operum,

[a] prospexerat.
[b] occiderunt
[c] ordine
[d] nostrorum impetum
[e] priores
[f] præsidium posuerunt.
[g] celeriterque.

operum, quæ neq; viderant antè Galli, neq; audierant, & celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæsarem de deditione mittunt; & petentibus Rhemis, vt cõseruarentur, impetrant. Cæsar, obsidibus acceptis primis ciuitatis, atq; ipsius Galbæ regis duobus filijs, armisq; omnibus ex oppido traditis, in deditionem [a] Suessones accepit; exercitúmq; in Bellouacos duxit: qui cum se, suáq; omnia in oppidum Bratuspantium contulissent, atque ab eo oppido Cæsar cum exercitu circiter millia passuum quinq; abesset, omnes maiores natu ex oppido egressi, manus ad Cæsarem tendere, & voce significare cœperunt, sese in eius fidem ac potestatem venire; neq; contra populum R. armis contendere. item cùm ad oppidum accessisset, castráq; ibi poneret, pueri, mulieresq; ex muro passis manibus suo more, pacem à Romanis petierunt. pro his Diuitiacus (nam post discessum Belgarum dimissis Heduorum copijs ad eum reuersterat) facit verba. Bellouacos, omni tempore in fide, atq; amicitia ciuitatis Heduæ fuisse. impulsos à suis principibus, qui dicerent Heduos à Cæsare in seruitutem redactos, omnes indignitates contumeliásq; perferre; & ab Heduis defecisse, & populo R. bellũ intulisse. qui [b] huius consilij principes fuissent, quòd intelligerent, quantam calamitatem ciuitati intulissent, in Britanniam profugisse. petere non solùm Bellouacos, sed etiam pro his Heduos, vt, sua clementia ac mansuetudine in eos vtatur. quod si fecerit, Heduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum: quorum auxilijs atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consueuerint. Cæsar, honoris Diuitiaci, atque Heduorum causa, sese

[a] Suessones accipit.

[b] huiusmodi

eos

eos in fidem recepturum & conseruaturum dixit: sed quòd erat ciuitas magna, & inter Belgas auctoritate, ac hominum multitudine præstabat, sexcentos obsides poposcit. his traditis, omnibúsque armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum peruenit. qui se suáque omnia sine mora dediderunt. eorum fines Nerviĩ attingebant: quorum de natura moribúsque Cæsar cùm quæreret, sic reperiebat, Nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati vini, reliquarúmque rerum ad luxuriã pertinentium inferri, quòd, his rebus relanguescere animos, eorúmque remitti virtutem existimarent. esse homines feros, magnæque virtutis. increpitare atque incusare reliquos Belgas, qui se populo R. dedidissent: & patriam virtutem proiecissent: confirmare, sese neque legatos missuros, neque vllam conditionem pacis accepturos. cùm per eorum fines triduo iter fecisset, inueniebat ex [a] captiuis, Sabin flumen ab castris suis, non amplius millia passuum decem abesse. trans id flumen omnes Nervios consedisse; aduentúmq; ibi Romanorum expectare vnà cum Atrebatibus, & Veromanduis finitimis suis. nam his virísque persuaserant, vt eandem belli fortunam experirentur. expectari etiam ab his Aduaticorum copias, atq; esse in itinere. mulieres, quíq; per ætatem ad pugnam [b] inutiles viderentur, in eum locum conieciisse, quòd propter paludes exercitui aditus non [c] esset. Cæsar, his rebus cognitis, exploratores, centuriónesq; præmisit, qui locum castris idoneum deligãt. [d] cùm ex deditiõe Belgis, reliquísq; Gallis cõplures Cæsarẽ secuti vnà iter facerent: quidã ex his, vt postea ex captiuis cognitum est,

[a] captiuis eorum.

[b] inutiles esse

[c] esse Cæsar Hu

[d] cùmque

est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Nervios pervenerunt, atque his demonstrarunt inter singulas legiones, impedimentorũ magnum numerum intercedere; neq, esse quidquã negotij, cùm prima legio in castra venisset, reliquæque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis aderiri: qua pulsa, impedimentisq, direptis, futurum, vt reliquæ cõtrà [a] consistere non auderent. adiuuabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant, quòd Nervij antiquitus, cum equitatu nihil possent (neq, enim ad hoc tempus ei rei student, sed quidquid possunt, pedestribus valent copijs) quo facilius finitimorum equitatum, si prædandi causa ad eos venissent, impedirent, teneris arboribus incisis, atq, inflexis, crebrisque in latitudinẽ ramis enatis, & rubis sentibúsq, interiectis effecerant, vt, instar muri hæ sepes munimenta præberent; quò non modo non intrari, sed ne perspici quidem posset. ijs rebus cùm iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi cõsilium Nervij existimauerunt. loci natura erat hæc, [b] quem locum nostri castris delegerant. Collis ab summo æqualiter declivis, ad flumen Sabin, quod supra nominauimus, vergebat. ab eo flumine pari acclivitate collis nascebatur, aduersus huic, & cõtrarius, passus circiter ducentos, infimus apertus, ab superiore parte silvestris; vt non facilè introrsus perspici posset. intra eas silvas hostes in occultis sese cõtinebant. in aperto loco secundum flumen paucæ stationes equitũ videbantur. fluminis erat altitudo circiter pedum trium. Cæsar, equitatu præmisso, subsequabatur omnibus copijs. sed ratio ordóq, agminis aliter se habebat

[a] consistere

[b] quem castru nostri deleg.

ac

ac Belgæ ad Neruios detulerant. nam, quòd hostis appropinquabat, consuetudine sua Cæsar VI. legiones expeditas ducebat. post eas, totius exercitus impedimenta collocabat. inde duæ legiones, quæ proximæ conscriptæ erant, totum agmen claudebant præsidio q; impedimentis erant. equites nostri cum funditoribus, sagittariisq; flumen transgressi, cum hostium equitatu prælium [a] commiserunt. cum se illi identidem in siluas ad suos reciperent, ac rursus è silua in nostros impetum facerent, neq; nostri longiùs, quàm quem ad finem porrecta, ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent, interim legiones sex, quæ primæ venerant, opere dimenso castra munire cæperunt. vbi prima impedimenta nostri exercitus ab his, qui in siluis abditi latebant, visa sunt; quod tempus inter eos committendi prælij conuenerat, ita, vt intrà, siluam aciem, ordinesq; constituerant, atq; ipsi sese confirmauerant: subitò omnibus copijs [b] peruolarunt: impetúq; in nostros equites fecerunt. His facilè pulsis ac perturbatis, incredibili celeritate ad flumen decurrerunt, vt, pene vno tempore, & ad siluas, & in flumine [c] etiã in manibus nostris hostes viderentur. eadem autem celeritate aduerso colle ad nostra castra, atq; eos, qui in opere occupati erant, contenderunt: Cæsari omnia vno tempore erant agenda: [d] vexillum proponendum, quod erat insigne, cùm ad arma concurri oporteret, signum tuba dandum, ab opere reuocandi milites, qui paulò longiùs aggeris petendi causa processerant, arcessendi, acies instruenda, milites cohortandi, signum dandum, quarum rerum magnã partem temporis breuitas [e] & incursus hostium impediebat.

a commiserunt

b peruolarunt. c & iam in manibus erat. d vexillũ quidem erat proponendi. insigne, cùm ad arma concurri oportebat e & successus & incursus

impediebat. [a] his difficultatibus duæ res erant subsidio, scientia, atq; vsus militum: quòd superioribus prælijs exercitati, quid fieri oporteret, non minùs commodè ipsi sibi præscribere, quàm ab alijs doceri poterant; & quòd ab opere, singulisque legionibus singulos legatos Cæsar discedere, nisi munitis castris vetuerat. Hi propter celeritatem, & propinquitatem hostium, nihil iam Cæsaris imperium expectabant; sed per se, quæ videbantur, administrabant. Cæsar necessarijs rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit, decurrit: & ad legionem decimam deuenit. milites non longiore oratione est [b] cohortatus, quàm vti suæ priſtinæ virtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hostiũm q; impetum fortiter sustinerent. [c] & quia non longiùs hostes aberant, quàm quò telum adijci posset; [d] prælij committendi signum dedit. [e] atq; item in alteram partem cohortandi causa profectus, pugnãtibus occurrit. temporis tanta fuit exiguitas, hostiũm q; tam paratus ad dimicandum animus, vt, non modò ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas inducendas, scutisq; [f] tegumenta detrahenda, tempus defuerit. Quam quisq; in partem ab opere casu deuenit, quæque prima signa conspexit, ad hæc conflixit, ne in quærendis suis, pugnandi tempus dimitteret. instructo exercitu magis, vt hei natura, dejectusq; collis, & necessitas temporis, quàm, vt rei militaris ratio atq; ordo postulabat, cùm [g] diuersis locis legiones aliæ, alia in parte hostibus resisterent, sepibus issq; densissimis, vt antè demonstrauimus, intricatis, prospectus impediretur, [h] neq; certa subsidia collo-

[a] in hãc.
[b] hortatus.
[c] quòd nõ.
[d] prælium.
[e] Atque in alteram partẽ item cohortandi causa profectus. Pugnantibus tanta fuit temporis exiguitas.
[f] tegmenta detrudenda.
[g] diuersis legionibus alia alia.
[h] neq; in

cari: neque [a] quid in quaque parte opus esset, prouideri: neque ab vno omnia imperia administrari poterant, itaque in tanta rerum iniquitate, fortunæ quoque euentus varij [b] sequebantur. Legionis nonæ & decimæ milites, vt in sinistra parte [c] aciei constiterãt, pilis emissis, cursu, ac lassitudine exanimatos, vulneribúsque confectos Atrebates (nam his ea pars obuenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt: & transire conantes, insecuti gladijs magnam partem eorum impeditam interfecerunt. ipsi transire flumen non dubitauerunt, & in locum iniquum progressi rursus regressos, ac resistentes hostes, reintegrato prælio in fugam coniecerunt: Item alia in parte diuersæ duæ legiones vndecima & octaua, profligatis Veromanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis præliabantur. [d] ac totis fere castris à fronte, & à sinistra parte nudatis, quòd in dextro cornu legio duodecima, & non magno ab ea interuallo septima constitissent, omnes Neruij conferti ssimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperij tenebat, ad eum locum contenderunt. quorum pars, aperto latere legiones circumuenire, pars summum locum castrorum petere capit. eodem tempore equites nostri, leuisque armaturæ pedites, [e] qui cum his vnà fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, cùm se in castra reciperent, aduersis hostibus occurrebant, ac rursus aliam in partem fugam petebãt. & calones, qui ab Decumana porta, ac summo iugo collis nostros victores flumen transire conspexerant, prædandi causa egressi, cùm respexissent, & hostes in nostris castris

[a] quid qua in parte.

[b] subsequebantur.

[c] acie

[d] Attonitis & ab sinistra parte nudatis castris, cum dextro cornu.

[e] quique eum.

ſtris verſari vidiſſent, præcipites ſeſe fugæ mandabãt. ſimul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fremitúſq; exaudiebatur. Aliq; aliam in partem perterriti ferebantur. quibus omnibus rebus permoti equites Treuiri, quorũ inter Gallos virtutis opinio eſt ſingularis, qui auxilij cauſa à ciuitate miſſi ad Cæſarem venerant, cum multitudine hoſtium caſtra [a] noſtra compleri legiones premi, & pænè circumuentas teneri, calones, equites, funditores Numidas, [b] diuerſos, diſſipatóſq; in omnes partes fugere vidiſſent, deſperatis noſtris rebus domum cõtenderunt. Romanos pulſos, ſuperatóſq; caſtris impedimentíſq; eorum hoſtes potitos, ciuitati renunciauerint. Cæſar ab decimæ legionis cohortatione ad dextrũ cornu profectus; vbi ſuos vrgeri, ſigníſq; in vnum locum collatis duodecimæ legionis milites confertos, ſibi ipſis ad pugnam eſſe [c] impedimento; quartæ cohortis omnibus centurionibus occiſis, ſignifero q; interfecto, ſigno amiſſo, reliquarum cohortium omnibus ferè centurionibus aut vulneratis, aut occiſis, in his, primipilo P. Sextio Baculo, fortiſſimo viro, multis, grauibúſq; vulneribus confecto: vt iam ſe ſuſtinere nõ poſſet; reliquos eſſe tardiores: & nonnullos à nouiſſimis deſertos, prælio excedere, ac tela vitare; hoſtes neque à fronte ex inferiore loco ſubeuntes intermittere, & ab vtroque latere inſtare: & rem eſſe in anguſto vidit, neque vllum eſſe ſubſidium, quod ſubmitti poſſet, ſcuto ab nouiſſimis vni militi detracto (quod ipſe eò ſine ſcuto venerat) in primam aciem proceſſit; centurionibúſque nominatim appellatis, reliquos cohortatus milites, ſigna inferre, & manipulos laxare

a noſtras legiones.
b diuiſos, diſſipatos,
c impedimento vidit;

cuius

iussit, quò faciliùs gladijs uti possent. [a] huius aduentu spe illata militibus, ac redintegrato animo, cùm pro se quisq; in conspectu imperatoris etiam in extremis suis rebus operam nauare cuperet, paulùm hostium impetus tardatus est. Cæsar, cum septimam legionem, quæ iuxtà constiterat, item urgeri ab hoste uidisset, trib. mil. monuit, ut paulatim sese legiones coniungerent, & conuersa signa in hostes [b] inferrent. quo facto, cùm alijs alij subsidium ferrent, neq; timerent, [c] ne aduersi ab hoste circumuenirẽtur, audaciùs resistere, ac fortiùs pugnare cæperunt. interim milites legionum duarum, quæ in nouissimo agmine præsidio impedimentis fuerant, prælio nuntiato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur. & T. Labienus castris hostium positis, & ex loco superiore, quæ res in nostris castris gererentur, cõspicatus, decimam legionem subsidio nostris misit. qui, cùm ex equitum & calonum fuga, quo in loco res esset, quantóq; in periculo, & castra, & legiones, & imperator uersaretur, cognouissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. horum aduentu tanta rerum commutatio est facta, ut, nostri etiam, qui uulneribus confecti procubuissent, scutis innixi prælium redintegrarent. tum calones perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerunt. equites verò, ut turpitudinem fugæ uirtute delerent, omnibus in locis pugnabãt, quò se legionarijs militibus præferrẽt. at hostes, etiam in extrema spe salutis tantam uirtutem præstiterunt, ut, cùm primi eorum cecidissent, proximi iacentibus insisterent, atq; ex eorum corporibus pugnarẽt. his deiectis, & coacernatis cadaueribus, qui

[a] conferent

[b] neque

qui supereſſent, vt ex tumulo tela in noſtros conijcerẽt, [a] pilá q; intercepta remitterent (vt non nequicquam tantæ virtutis homines [b] iudicari deberet) ausos eſſe tranſire latiſſimum flumen, aſcendere altiſſimas [c] ripas, ſubire iniquiſſimum locum: quæ facilia ex difficillimis, animi magnitudo redegerat. hoc prælio facto, & propè ad internicionem gente, ac nomine Neruiorum redacto, maiores natu, quos vnà cum pueris, mulieribúſq; in æſtuaria, ac paludes collectos [d] dixeramus, hac pugna nuntiata, cùm victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur, omnium, qui ſupererant conſenſu, legatos ad Cæſarem miſerunt, ſeque ei dediderunt. & in commemoranda ciuitatis calamitate, ex [e] ſexcentis ad tres ſenatores, ex hominum millibus ſexaginta, vix ad quingentos, qui arma ferre poſſent, ſeſe redactos eſſe dixerunt. quos Cæſar, vt in miſeros, ac ſupplices vſus miſericordia videretur, diligentiſſimè conſeruauit, ſuiſq; finibus atq; oppidis vti iuſſit; & finitimis imperauit, vt ab iniuria & maleficio ſe, ſuóſq; prohiberet. Aduatici (de quibus ſuprà ſcripſimus) cum omnibus [f] copijs auxilio Neruijs venirent, hac pugna nuntiata ex itinere domum reuerterunt: cunctis oppidis, caſtelliſq; deſertis, ſua omnia in vnum oppidum egregiè natura munitum contulerunt. quod, cùm ex omnibus in circuitu partibus altiſſimas ripes, deſpectúſque haberet, vna ex parte [g] leniter accliuis aditus, in [h] latitudinem non ampliùs CC. pedum relinquebatur, quem locum duplici altiſſimo muro [i] munierant. tum magni ponderis ſaxa, & præacutas trabes in muro [k] collocarant. ipſi erant ex Cimbris, Teutoniſq;

a & pila
b iudicari deberent.
c ripas, & ſubire.
d dixerã.
e v. nonaginta quinque.
f ſuis copijs.
g leuiter.
h altitudinem.
i muniebant.
k collocabant.

tionisque [a] procreati; qui cùm iter in prouinciam nostram, atque Italiam facerent, his impedimentis, quæ secum [b] agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis, [c] custodiæ ex suis, ac [d] præsidio sex millia hominum vnà reliquerunt. hi post eorum [e] obitum multos annos à finitimis exagitati, cum aliàs bellum inferrent; aliàs illatum defenderent; [f] consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum delegerunt, ac, primo aduentu exercitus nostri, crebras ex oppido excursiones faciebant, parumlisque prælijs cum nostris contendebant. postea, vallo pedum XII. in circuitu XV. millium, crebrisque castellis circummuniti, oppido sese continebant. vbi, vineis actis, aggere extructo, turrim procul constitui viderunt, primum irridere ex muro, atq; increpitare vocibus, quòd tanta machinatio ab tanto spatio [g] institueretur quibusnam manibus aut quibus viribus præsertim homines tantulæ staturæ (nam plerumque [h] omnibus Gallis præ magnitudine corporum suorum breuitas nostra contemtui est) tanti oneris turrim in muro sese collocare confiderent. vbi verò moueri & [i] appropinquare manibus viderunt, noua atque inusitata specie commoti, legatos ad Cæsarem de pace miserunt. qui ad hunc modum locuti: non se existimare Romanos sine ope [k] deorũ bellũ gerere, qui tantæ altitudinis machinationes tanta celeritate promouere, & ex propinquitate pugnare possent. se, suáq; omnia eorũ potestati permittere dixerũt. vnum petere ac deprecari, si forte pro sua clemẽtia ac mansuetudine, quã ipsi ab alijs audissent, statuisset Aduaticos esse cõseruandos, ne se armis despoli-

[a] progna
[b] ăĕĭ x ŭ
[c] custodi
[d] præsidi
[e] abitum.
[f] consensu
[g] institueretur
[h] omnibus
[i] appropinquare
[k] deorũ

despoliaret. sibi omnes ferè finitimos esse inimicos, ac suæ virtuti inuidere, à quibus se defendere traditis armis non possent. sibi præstare, si in eum casum deducerentur, quamuis fortunam à populo R. pati, quàm ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consuessent. [a] ad hæc Cæsar respondit, se magis consuetudine sua, quàm merito eorum ciuitatem conseruaturum: si prius, quàm murum aries attigisset, se dedidissent; sed deditionis nullam esse conditionem nisi armis traditis: se id, quod in Neruios fecisset, facturum: finitimisque imperaturum, ne quam deditijs populi R. iniuriam inferrent. renuntiata ad [b] suos, illi se, quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro, in fossam, quæ erat ante oppidum iacta, sic vt propè summã muri, [c] aggeris q; altitudinem acerui armorum adæquarent: Et tamen circiter parte tertia (vt postea compertum est) celata, atq; in oppido retenta, portis patefactis, eo die pace sunt vsi. sub vesperũ Cæsar portas claudi, milites q; ex oppido [d] exire iussit, ne quã noctu oppidani à militibus iniuriã [e] acciperẽt. illi antè inito (vt intellectũ est) cõsilio quòd, deditione facta, nostros præsidia deducturos, aut deniq; indiligẽtius seruaturos credidерãt, partim cũ his quæ retinuerant, & celauerãt armis, partim scutis ex cortice factis, aut viminibus intextis, quæ subitò (vt temporis exiguitas postulabat) pellibus [f] induxerant: tertia vigilia, qua minimè arduus ad nostras munitiones adscensus videbatur, omnibus copijs [g] repẽte ex oppido eruptionẽ fecerũt. celeriter (vt antè Cæsar imperauerat) ignib. significatione facta, ex proximis castellis cò [h] concursum est;

a Quibus ad hæc.

b nos, quæ imp.

c aggeris que acerui arm.

d iussit exire.

e recuperent.

f induxerant:

g repentino

h concursum pugnatumque ab hostibus ita acriter est.

pugnatúmque ab hostibus ita acriter, vt à viris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco cõtra eos, qui ex vallo, turribúsq; tela iacerent, pugnari debuit: cùm vna in virtute omnis spes salutis consisteret. occisis ad hominum [a] millibus quatuor, reliqui in oppidum reiecti sunt. postridie eius diei, refractis portis, cùm iam defenderet nemo, [b] atque intromissis militibus nostris, sectionem eius oppidi vniuersam Cæsar vendidit. ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est millium LIII. Eodem tempore à P. Crasso, quem cum legione vna miserat ad Venetos, Vnellos, Osissinos. Curiosolitas, Sesuuios, Aulercos, Rhedones, quæ sunt maritimæ ciuitates, Oceanúmque attingunt, certior factus est, omnes eas ciuitates in deditionem, potestatémque populi R. esse redactas. His rebus gestis, omni Gallia pacata, tanta huius belli ad barbaros opinio perlata est, vti ab nationibus quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæsarem, quæ se obsides daturas, imperata facturas pollicerentur. quas legatione Cæsar, quòd in Italiam, Illyricúmque properabat, inita proxima æstate, ad se reuerti iussit. ipse in Carnutes, Andes, Turones, quæ ciuitates propinquæ his locis erant, vbi bellum gesserat, legionibus in hibernacula deductis, in Italiam profectus est. [c] ob eásque res, ex literis Cæsaris, dies XV. supplicatio decreta est. quod ante id tempus [d] acciderat nulli.

[a] millia

[b] captum oppidum, atque

[c] quas ob res

[d] accidit

C. Iu-

C. IVLII CÆSARIS DE BELLO GALLICO COMMENTARIVS III.

CVM in Italiam proficiscereturCæsar, Ser. Galbam cum legione duodecima, & parte equitatus in Nantuates, Veragros, Sedunósq; misit, qui à finibus Allobrogum, & lacu Lemano, & flumine Rhodano ad summas Alpes pertinẽt: causa mittendi fuit, quòd iter per Alpes, quò magno cum periculo, magnísq; [a] portorijs mercatores ire consueuerant, patefieri volebat. huic peruenisset, si opus esse arbitraretur, vti in [b] his legionem hiemandi causa collocaret. Galba, secundis aliquot prœlijs factis, castellísq; compluribus eorum expugnatis, missis ad eum vndiq; legatis, obsidibúsq; datis, & pace facta, constituit cohortes duas in Nantuatibus collocare, & ipse cum reliquis eius legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodurus, hiemare. qui vicus positus in valle, nõ magna adiecta planicie, altissimis montibus vndiq; continetur. cùm hic in duas partes flumine diuideretur, alteram partem eius vici Gallis ad hiemandum concessit, alteram vacuam [c] ab his relictam cohortibus attribuit. eum locum vallo, fossáq; muniuit. cùm dies hibernorum cõplures transissent, frumentumq; eò comportari iussisset, subitò per exploratores certior factus est, ex ea parte vici, quam Gallis cõcesserat, omnes noctu discessisse, montésq; qui impenderẽt, à maxima multitudine Sedunorũ, & Veragrorum teneri: id aliquot

a cũ portorijs

b ijs locis

c ab illis

de

de causis acciderat, vt subitò Galli belli renouandi, legionísque opprimendæ consilium caperent: primùm, quòd legionem, neque eam plenissimam detractis cohortibus duabus, & compluribus singillatim, qui commeatus petendi causa missi erant, absentibus, propter paucitatẽ despiciebant: tum etiam quòd propter iniquitatem loci, cùm ipsi ex montibus in vallem decurrerent, & tela conïcerent, ne primum quidem posse impetum suum sustineri existimabant. accedebat, quòd suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant, & Romanos non solùm [a] itinerum causa, sed etiam perpetuæ possessionis, culmina Alpium occupare conari, & ea loca finitimæ prouinciæ adiungere, sibi persuasum habebant. His nuntijs acceptis, Galba, cùm neque opus hibernorum, munitionésq; plenè essent perfectæ, neque de frumento reliquoque commeatu satis esset prouisum, quòd deditione facta, obsidibúsq; acceptis, nihil de bello timendum existimauerat, concilio celeriter cõuocato sententias exquirere cœpit. quo in cõcilio cùm tantum repentini periculi præter opinionem accidisset, ac iam omnia ferè superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur, neque subsidio veniri, neq; commeatus supportari, interclusis itineribus, [b] posset; prope iam desperata salute, nonnullæ huiusmodi sententiæ dicebantur, vt impedimentis relictis, eruptione facta, ijsdem in itineribus, quib. eò peruenissent, ad salutem contenderent. maiori tamẽ parti placuit, hoc reseruato ad extremum cõsilio, interim rei euentum experiri, & castra defendere. breui spatio intercepto, vix vt his rebus, quas constituissent, collocandis

[a] itineris. pa. præced.

[b] possent.

candis, atq; administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus, signo dato decurrere, lapides, [a] gæsáq; in vallum conjcere. nostri primò integris viribus fortiter repugnare, neq; vllum frustra telum ex loco superiore mittere, vt quæque pars castrorum [b] nudata defensoribus premi videbatur, eò occurrere, & auxilio ferre sed hoc superari, quòd diuturnitate pugnæ hostes [c] defessi, eo prælio excedebãt, alij integris viribus succedebãt: Quarum rerum à nostris propter paucitatem fieri nihil poterat, ac non modò defesso ex pugna excedendi sed ne saucio quidem eius loci, vbi cõstiterat, relinquendi, ac sui recipiendi facultas dabatur, cùm iam amplius horis sex continenter pugnaretur, ac non solùm vires, sed etiam tela nostris deficerẽt, atq; hostes acriùs instarent, languidioribúsq; nostris vallum scindere, & fossas complere cæpissent, Cùmq; esset iam ad extremum [d] perducta casum, P. Sextius Baculus primipili centurio (quẽ Neruico prælio compluribus confectũ vulneribus diximus) & item C. Volusenus tribunus mil. vir & consilij magni, & virtutis, ad Galbã accurrũt, atq; vnam esse spem salutis docent, si eruptione facta, extremũ auxilium experirentur. itaq; conuocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paulisper intermitterent prælium, ac tantùmodò tela missa excipierẽt, séq; ex labore reficerẽt: pòst signo dato, è castris erumperẽt, atq; omnẽ spem salutis in virtute ponerẽt. quod iussi sunt, faciunt, ac subitò omnibus portis, eruptione facta, neq; cognoscendi, quid fieret, neq; sui colligẽdi hostib. facultatẽ relinquunt. ita commutata fortuna, eos qui in spem potiendorum castrorum venerãt, vndique

[a] telàque

[b] denudata.

[c] defessi prælio.

[d] producta

vndique circumuentos interficiunt, & ex hominũ millibus amplius XXX. quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam conijciunt; ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. sic omnibus hostium copijs fusis, armisq; exutis, se in castra, munitionésq; suas recipiunt. quo prælio facto, quod sæpius fortunã tentare Galba nolebat, [a] atq; alio sese in hiberna consilio venisse meminerat, alijs occurrisse rebus viderat, maximè frumenti, commeatúsq; inopia permotus; postero die omnibus eius vici ædificijs incensis, in prouinciam reuerti contendit: ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante, incolumem legionem in Nantuates, inde in Allobrogas perduxit: ibiq; hiemauit. His rebus gestis, cum omnibus de caussis Cæsar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atq; ita inita hieme in Illyricum profectus esset, quòd eas quoq; nationes adire, & regiones cognoscere volebat, subitum belli in Gallia coortum est, eius belli hæc fuit causa. P. Crassus adolescens, cum legione septima proximus mare Oceanum in Andibus hiemabat, is, quòd in his locis inopia frumenti erat, præfectos trib. q. mil. cõplures in finitimas ciuitates [b] frumenti commeatúsq; petendi causa dimisit. quo in numero erat T. Terrasidius missus in Vnellos. M. Trebius Gallus in Curiosolitas: Q. Velanius cum T. Silio in Venetos. huius ciuitatis est longè amplissima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum: [c] quòd & naues habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam nauigare consueuerunt: & scientia,

[a] uel, alio
[b] frumenti causa
[c] quod naues

atq; vsu nauticarum rerum ceteros anteceduntur: & in magno impetu maris, atq; aperto, paucis portubus interiectis, quos tenent ipsi, omnes ferè, qui eodem mari vti consuerunt, habent vectigales. ab his [a] fuit initium retinẽdi Silij, atq; Velanij, quòd per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. horum auctoritate finitimi adducti (vt sunt Gallorum subita & repentina consilia) eadẽ de caussa Trebium, Terrasidiumq; retinent: & celeriter missis legatis, per suos principes inter se cõiurant, nihil nisi communi cõsilio acturos, eundémq; omnis fortunæ exitum esse laturos; reliquásq; ciuitates sollicitant, vt in ea libertate, quam à maioribus acceperãt, permanere, quàm Romanorum seruitutem perferre, mallent. omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta, cõmunem legationem ad P. Crassum mittunt; si velit suos [b] recuperare, obsides sibi remittat. quibus de rebus Cæsar à Crasso certior factus, quòd ille aberat lõgiùs, naues interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit in Oceanum, remiges ex prouincia institui, nautas gubernatoresq; comparari iubet. his rebus celeriter administratis, ipse, cum primùm per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquæque ciuitates, cognito Cæsaris aduentu, simul quòd, quãtum in se facinus admisissent, intelligebant, legatos, quod nomen apud omnes nationes sanctum, inuiolatumq; semper fuisset, retentos [c] ab se, & in vincula coniectos, pro magnitudine periculi bellũ parare, & maximè ea, quæ ad vsum nauium pertinerent, prouidere instituunt; hoc maiore spe, quòd multum natura loci confidebant; pedestria

a fuit

b recipere

c & in vincula coniectos ab se,

desitria esse itinera concisa æstuarijs, nauigationem impeditam propter inscientiam locorum paucitatémq; portuum sciebant. neq; nostros exercitus propter frumenti inopiam, diutius apud se morari posse confidebant: ac iam, vt omnia contra opinionem accidérent, tamen se plurimum nauibus posse, Romanos, neque vllam facultatem habere nauium, neque eorum locorum, vbi bellum gesturi essent, vada, [a] portus insulas nouisse: ac longè aliam esse nauigationem in concluso mari, atque in vastissimo, [b] ac apertissimo Oceano perspiciebant. His initijs, oppida munium, frumẽta ex agris in oppida comportant, naues in Venetiam, vbi Cæsarem primum bellum gesturum esse constabat, quãplurimas possunt, cogunt; socios sibi ad id bellum Osismos, Lexouios, Nanetes, Ambiuaritos, Morinos, Diablintres, Ménapios adsciscunt. auxilia ex Britania, quæ contra eas regiones posita est, arcessunt. erant hæ difficultates belli gerendi, quas suprà ostendimus, sed multa tamen Cæsarem ad id bellum incitabant, iniuriæ retentorum [c] equitum Romanorum, rebellio facta post deditionem: defectio datis obsidibus, tot ciuitatum coniuratio imprimis, ne hac parte neglecta, reliquæ nationes idẽ sibi licere arbitrarẽtur. itaq; cùm intelligeret omnes ferè Gallos nouis rebus studere, & ad bellum mobiliter celeritérque excitari, omnes autem homines naturæ libertati studere, & [d] conditionem seruitutis odisse: priùs, quàm plures ciuitates conspirarent, partiendum sibi, ac latiùs distribuendum exercitum putauit. itaq; T. Labienum legatum in Treuiros, qui proximi Rheno flumini sunt, cũ equitatu mittit,

a portus, insulas
b atque amplissimo
c militum
d conditionem

tit. huic mandat Rhemos, reliquósq; Belgas adeat, atq; in officio [a] contineat. Germanósq;, qui auxilio à Belgis arcessiti dicebantur, si per vim nauibus flumẽ transire conentur, prohibeat. P. Crassum cum cohortibus legionarijs XII. & magno numero equitatus in Aquitaniã proficisci iubet: ne ex his nationibus auxilia in Galliã mittantur, ac tantæ nationes coniungantur. Q. Titurium Sabinum legatũ cum legionibus tribus in Vnellos, Curiosolitas, Lexouiósq; mittit, qui eam manũ distinendã curet. D. Brutum adolescentẽ classi, Gallicísq; nauibus, quas ex Pictonibus & Santonis, reliquísq; pacatis regionibus conuenire iusserat, præfecit, & cùm primùm posset in Venetos proficisci iubet. ipse eò pedestribus copijs contendit. erant eiusmodi ferè situs oppidorum, vt posita in extremis lingulis, promontoriísque, neq; pedibus aditum haberent, cùm ex alto se æstus incitauisset, quod bis semper accidit horarum duodecim spatio; neq; nauibus, quòd rursus minuente æstu, naues in vadis afflictarentur. ita vtraq; re oppidorum oppugnatio impediebatur: ac, si quando magnitudine operis fortè superati, extruso mari aggere, ac molibus, atq; his fermè mœnibus adæquatis, suis fortunis desperare cœperant, magno numero nauiũ appulso, cuius rei summã facultatem habebant, suæ omnia deportabant; seque in proxima oppida recipiebant. ibi se rursus ijsdem opportunitatibus loci defendebant. [b] hæc eò facilius magnam partem æstatis faciebant, quòd nostræ naues tempestatibus detinebantur; summáque erat vasto atque aperto mari, magnis æstibus, raris, ac prope nullis portibus difficultas nauigãdi. náq; ipsorum

naues

[a] teneat

[b] hoc.

naues ad hunc modum factæ, armatæq; erant. carinæ aliquanto planiores, quàm nostrarum nauium, quò facilius vada ac [a] decessum æstus excipere possent. proræ admodum erectæ, atq; item puppes ad magnitudinem fluctuum, tempestatúmq; accõmodatæ. naues totæ factæ ex robore, [b] ad quamuis vim & contumeliam perferendam. [c] transtra ex pedalibus in altitudinem trabibus confixa clauis ferreis, digiti pollicis crassitudine. ancoræ pro funibus, ferreis catenis reuinctæ. pelles pro velis, alutæq; tenuiter [d] confectæ, siue propter lini inopiam, atq; eius vsus [e] inscitiam, siue, quod est magis verisimile, quòd tantas tempestates Oceani, tantósq; impetus ventorum sustineri, ac tanta onera nauium regi velis, non satis commodè posse arbitrabantur. Cum his nauibus nostræ classi eiusmodi congressus erat, vt vna celeritate, & pulsu remorum præstaret; reliqua, pro loci natura, pro vi tempestatum, illis essent aptiora & accommodatiora. neq; enim his nostræ vllo nocere poterant: tanta in his erat firmitudo: neq; propter altitudinẽ facilè telum [f] adigebatur; & eadem de causa minùs [g] incommodè scopulis continebantur. accedebat, vt, cùm sæuire ventus cœpisset, & se vento dedissent; & tempestatem ferrent [h] facilius, & in vadis consisterent tutius: & ab æstu derelictæ, nihil saxa & cautes timerent. quarum rerum omnium nostris nauibus casus erat extimescendus. Compluribus expugnatis oppidis, Cæsar, vbi intellexit frustra tantum laborem sumi, neque hostium fugam, captis oppidis, reprimi, neq; his noceri posse, statuit [i] exspectandam classem. quæ vbi conuenit, ac primum ab hostibus visa est; circiter CCXX.

naues

a discessum

b ad quẽuis contumeliam.

c transtra pedalibus.

d confecta, hæc siue

e inscientiam siue eo quod

f adijciebatur; adijciebant;

g commodè copulis

h facilius in vndis.

i expectari

naues eorum [a] paratissimæ, atque omni genere armorum ornatissimæ, è portu profectæ, nostris aduersæ constiterunt. neque satis Bruto, qui classi præerat, neque tribunis mil. centurionibúsque, quibus singulæ naues erant attributæ, constabat quid agerent, aut qua ratione pugnæ insisterent. [b] rostro enim nocere non posse cognouerant. turribus autem excitatis, tamen has altitudo puppiũ ex barbaris nauibus superabat; vt, neque ex inferiore loco satis commodè tela adjici possent, & missa à Gallis grauiùs accideren. vna erat magno vsui res præparata à nostris, falces præacutæ, insertæ, affixæque longuriis, non absimili forma muralium. his cum funes, qui antemnas ad malos [c] distinebant, comprehensi, adducíque erant, nauigio remis incitato prærumpebantur. quibus abscissis, antemnæ necessariò cõcidebant; vt, cùm omnis Gallicis nauibus spes in velis, armamentísq; consisteret, his ereptis omnis vsus nauium vno tempore eriperetur. reliquum erat certamen positũ in virtute; qua nostra milites facilè superabant, atque eò magis, quòd in conspectu Cæsaris, atque omnis exercitus res gerebatur; vt nullum paulò fortius factum latêre posset. omnes enim colles, & loca superiora, vnde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur. disiectis, vt diximus, antemnis, cum singulas binæ, [d] aut ternæ naues [e] circumsteterant milites summa vi transcendere in hostium naues contendebant. quod postquàm barbari fieri animaduerterunt expugnatis complurib⁹ nauibus, cum & rei nullum reperiretur auxilium; fuga salutem petere contenderunt, ac iam conuersis in eam partem nauibus, quò

[a] paratissimæ
[b] rostris
[c] distinebant,
[d] ac ternæ
[e] circumsisterent,

ventus ferebat, tanta subitò malacia, ac tranquillitas
se ex lo- exitit, vt a se loco mouere non possent. quæ quidem res
o commo- ad negotium conficiendum maximè fuit opportuna.
re nam singulas nostri consectati expugnauerunt; vt per-
paucæ ex omni numero, noctis interuentu, ad ter-
ram peruenerint, cum ab hora ferè quarta, vsq; ad solis
occasum pugnaretur. quo prælio bellum Venetorum, to-
tiusq; oræ maritimæ confectum est. nam, cum omnis iu-
uentus, omnes etiã grauioris ætatis, in quibus aliquid
consilij, aut dignitatis fuit, eò conuerant, tum naui-
gium, quod vbiq; fuerat, vnũ in locum coëgerant; qui-
bus amissis, reliqui neq; quo se reciperent, neq; quem-
admodum oppida defenderent, habebant. itaq; se, suáq;
omnia Cæsari dediderunt. in quos eo grauiùs Cæsar
vindicandum statuit, quo diligentiùs in reliquũ tem-
pus à barbaris ius legatorum conseruaretur. itaq; om-
ni senatu necato, reliquos sub corona vendidit. Dum
hæc in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum his
copijs quas à Cæsare acceperat, in fines Vnellorum per-
uenit. His præerat Viridouix, ac summam imperij te-
nebat earum omnium ciuitatum, quæ defecerant: ex
quibus exercitum, magnásque copias coëgerat. atque
his paucis diebus Aulerci, Eburonices, Lexoui'que
senatu suo interfecto, quòd auctores belli esse nole-
bant, portas clauserunt, seque cum Viridouice coniũx-
erunt; magnáque præterea multitudo vndiq; ex Gal-
lia perditorum hominum, latronisque conuenerat
quos spes prædandi, studiúmque bellandi ab agricul-
tura, & cotidiano labore reuocabat. Sabinus idoneo
omnibus rebus loco, castris sese tenebat: cum Viridouix

contra

contra eum duûm millium [a] spatio consedisset, cotidieque productis copijs pugnandi potestatem faceret, vt iam non solùm hostibus in [b] contemtum Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus nonnihil carperetur: tantámq; opinionem timoris præbuit, vt iam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. id, ea causa faciebat, quòd cum tanta multitudine hostium, præsertim eo absente, qui summam imperij teneret, nisi æquo loco, aut opportunitate aliqua data, legato dimicandum non existimabat. Hac confirmata opinione timoris, idoneum quendam hominem & callidũ delegit, Gallum, ex ijs quos auxilij causa secum habebat. huic magnis præmijs, pollicitationibúsq; persuadet; vti ad hostes transeat, & quid fieri velit, edocet. qui vbi pro perfuga ad eos venit, timorem Romanorum proponit. quibus angustijs ipse Cæsar à Venetis prematur docet, neque longiùs abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat, & ad Cæsarem auxilij ferendi causa proficiscatur. quod vbi auditum est, conclamant omnes occasionem negotij benè gerendi amittendum non esse, ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur. superiorum dierum Sabini cunctatio, perfugæ confirmatio, inopia cibariorum (cui rei parũ diligenter ab his erat prouisum) spes Venetici belli, & quòd ferè libenter homines id quod volunt, credunt. His rebus adducti, non priùs Viridouicẽ, reliquósq; duces ex consilio dimittunt, quàm ab his sit concessum, arma vti capiant, & ad castra cõtendant: qua re concessa, læti [c] velut explorata victoria, sarmẽtis, virgultisq; collectis, quibus fossas Romanorũ com-

[a] spatium

[b] v. contentionem

[c] vt explor.

compleant, ad castra pergunt. locus erat castrorum editus, & paulatim ab imo acclivis circiter passus mille. huc magno cursu contenderunt, vt quàm minimum spatij ad se colligendos, armandósque Romanis darent, exanimatique perueuerunt. Sabinus suos hortatus, cupientibus signum dat. impeditis hostibus propter ea quæ ferebant onera, subitò duabus portis eruptionem fieri iubet. factum est opportunitate loci hostium [a] insciti, ac defatigatione, virtute militum, ac superiorum pugnarum exercitatione, vt, ne vnum quidem nostrorum impetum ferrent, ac statim terga verterent, quos impeditos, integris viribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt, reliquos, equites consectati, paucos, qui ex fuga euaserant, reliquerunt. sic, vno tempore, & de nauali pugna Sabinus, & de Sabini victoria Cæsar certior [b] factus est: ciuitatésque omnes se statim Titurio dediderunt: nam vt ad bella suscipienda Gallorum alacer, ac promptus est animus; sic mollis ac minimè resistens ad calamitates perferendas mens eorum. Eodem ferè tempore P. Crassus cùm in Aquitaniam peruenisset (quæ pars, vt antè dictum est, & regionum latitudine, & multitudine hominum ex tertia parte Galliæ est existimanda) cum intelligeret in illis locis sibi bellum gerendum, vbi paucis antè annis L. Valerius Præconius legatus, exercitu pulso, interfectus esset; atq; vnde L. Manlius procos. impedimentis amissis, profugisset, non mediocrem sibi diligentiã adhibendam intelligebat. itaq; re frumentaria prouisa, auxilijs, equitatuq; comparato, multis præterea viris fortibus Tolosa, & Narbone, quæ sunt ciuitates

Galliæ

[a] insciti

[b] factum, ciuitates

Galliæ prouinciæ finitimæ, ex his regionibus nominatim euocatis, in Sontiatium fines exercitum introduxit. cuius aduentu cognito, Sontiates magnis copijs coactis, equitatuq; quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrũ adorti, primùm equestre prælium commiserunt: deinde, equitatu suo pulso, atq; insequẽtibus nostris, subitò pedestres copias, quas in conualle in insidijs collocauerãt, ostenderunt. hi, nostros disiectos adorti, prælium renouarunt: pugnatum est diu, atq; acriter, cum Sontiates superioribus victorijs freti, in sua virtute totius Aquitaniæ salutem positam putarent: nostri autem, quid sine imperatore, & sine reliquis legionibus, adulescentulo duce efficere possent, perspici cuperent. [a] tandem confecti vulneribus hostes, terga verterc. quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere oppidum Sontiatum oppugnare cœpit. quibus fortiter resistentibus, vineas, turresque egit. illi aliàs eruptione tentata, aliàs cuniculis ad aggerem, vineasque actis, cuius rei sunt longè peritissimi Aquitani, propterea, quòd multis locis apud eos æreariæ fodinæ sunt. vbi diligentia nostrorum nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt; seq; in deditionem vt recipiat, petunt. qua re impetrata, arma tradere iussi, faciunt, atq; in ea re omnium nostrorum intentis animis, alia ex parte oppidi [b] Adcantuannus, qui summam imperij tenebat, cum sexcentis deuotis, quos illi soldurios appellant; quorum hæc est condicio, vt omnibus in vita commodis vnà cum his fruantur, quorum se amicitiæ dediderint; si quid ijs per vim accidat, aut eundem casum vnà ferant, aut sibi mortem

[a] tamen

[b] Adiantinnus,

conscisceant: neq; adhuc hominum memoria reperitur est quisquã, qui eo interfecto, cuius se amicitiæ deuouisset, mori recusaret, cum ijs [a] Adcantuanus eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, cũ ad arma milites cõcurrissent, vehementérq; ibi pugnatũ esset, repulsus in oppidũ est. vti tamen eadẽ deditionis condicione vteretur, à Crasso impetrauit, armis, obsidibúsq; acceptis, Crassus in fines Vocontiorũ & Tarusatium profectus est. tum verò barbari commoti, quòd oppidum, & natura loci, & manu munitum paucis diebus, quibus, eò ventum erat, expugnatum cognouerant; legatos [b] quoquò versus dimittere, coniurare, obsides inter se dare, copias parare cæperunt: mittuntur etiam ad eas ciuitates legati, quæ sunt citerioris Hispaniæ finitimæ Aquitaniæ: inde auxilia ducésq; arcessuntur. quorum aduentu magna cum auctoritate, & magna cum hominum multitudine bellũ gerere conantur. duces verò ij deligũtur, qui vnà cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, summámq; scientiã rei militaris habere existimabantur. ij consuetudine populi R. loca capere, castra munire, commeatibus nostros intercludere instituunt. quod vbi Crassus animaduertit, suas copias propter exiguitatem non facilè diduci, [c] hostem & vagari, & vias obsidere, & castris satis præsidij relinquere, [d] ob eam causam minùs commodè frumentum, cõmeatúmq; sibi supportari, in [e] dies hostium numerum augeri; [f] non cunctandum existimauit, quin pugna decertaret. hac re ad concilium delata, vbi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnæ constituit. prima luce productis omnibus copijs, duplici

[a] Adcantuanus
[b] quoquouersus
[c] hostem
[d] ob eam
[e] indies
[f] nec

duplici acie instructa, auxilijs in mediam aciem [a] collocatis, quid hostes consilij caperent, expectabat, illi, etsi propter multitudinem, & veterem belli gloriam, paucitatémq; nostrorũ se tutò dimicaturos existimabant; tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis vijs, commeatu intercluso, sine vllo vulnere victoria potiri: &, si propter inopiam rei frumentariæ Romani sese recipere cœpissent, impeditos agmine, & sub sarcinis [b] infirmiore animo adoriri cogitabant. hoc consilio probato ab ducibus, productis Romanorum copijs, sese castris tenebãt. hac re perspecta Crassus, cum sua cunctatione, atq; opinione, timidiores hostes, nostros milites alacriores ad pugnandum effecisset, atq; omnium voces audirentur, expectari diutius non oportere, quin ad castra iretur; [c] cohortatus suos, omnibus cupientibus ad hostium castra contendit. ibi, cum alij fossas complerent, alij, multis telis coniectis, defensores vallo, munitionibúsq; depellerent, auxiliarésq;, quibus ad pugnam non multum Crassus cõfidebat, lapidibus, telísq; subministrandis, & ad aggerem cespitibus comportandis, speciem, atque opinionem pugnantium præberent; [d] cum item ab hostibus constanter, ac non timidè pugnaretur; teláque ex loco superiore missa non frustrà acciderent; equites circuitis hostium castris, Crasso [e] renuntiauerunt, non eadem esse diligentia ab Decumana porta castra munita, facilémq; aditum habere. Crassus, equitum præfectos cohortatus, vt magnis præmijs pollicitationibúsq; suos excitarent, [f] quid fieri velit, ostẽdit. illi (vt erat imperatum) [g] eductis quatuor cohortibus quæ præsidio castris relictæ [h] integræ ab labore erant,

[a] collecti
[b] infirmiores
[c] cohortatur
[d] cum ita
[e] renunciauerunt eadem
[f] quod fieri vellet.
[g] eductis cohortibus.
[h] integræ

& longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent; omnium oculis, mentibúsq; ad pugnã intentis, celeriter ad eas, quas diximus munitiones, peruenerunt, atq; his [a] perruptis, priùs in hostium castris constiterunt, quàm planè ab his videri, aut quid rei gereretur, cognosci posset. tum verò clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis viribus, quod plerũque in ſpe victoriæ accidere consuevit, acriùs [b] impugnare cœperunt. hostes undiq; circumuenti, desperatis omniõus rebus, se per munitiones deijcere, & fuga salutẽ petere contenderunt. quos equitatus apertissimis campis cõsectatus, ex millium quinquaginta numero, quæ ex Aquitania, Cantabrísq; venisse constabat, vix quarta parte relicta, multa nocte se in castra [c] recepit. hac audita pugna, maxima pars Aquitaniæ sese Crasso dedidit, obsidésq; ultrò misit: quo in numero fuerunt Tarbelli [d] Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Elusates, Garites, Ausci, Garumni, Sibuzates, Cocosatésq;, paucæ ultimæ nationes anni tẽpore confisæ quòd hiems suberat, id facere neglexerunt. eodem fere tẽpore Cæsar, etsi propè exacta iam æstas erat, tamen quòd omni Gallia pacata Morini, Menapiíque supererant, qui in armis essent, neq; ad eum unquam [e] legatos de pace misissent, arbitratus id bellũ celeriter confici posse, eò exercitum adduxit. qui longe alia ratione, ac reliqui Galli bellũ gerere cœperunt. nam quòd intelligebant, maximas nationes, quę prælio contendissent, pulsas superatásq; esse, cũtinentésq; siluas, ac paludes habebant: eò se, suáq; omnia contulerunt. ad quarum initium siluarum cum perueniſſet Cæsar, castráq; munire

[a] prorumpi.
[b] pugnare.
[c] accipiunt.
[d] Plin. Begerri.
[e] legatos mittere.

instí-

instituisset; neq, hostis interim visus esset; dispersi in opere nostris, subitò ex omnibus partibus silvæ evolaverunt; & in nostros impetum fecerunt. nostri celeriter arma ceperunt, eósq, in silvas repulerunt: &, compluribus interfectis, longiùs impeditioribus locis secuti, paucos ex suis desiderauerunt. reliquis deinceps diebus Cæsar silvas cædere instituit: [a] &, nequis inermibus, imprudentibúsq, militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quæ erat cæsa, conversam ad hostem collocabat, & pro vallo ad utrumque latus extruebat. incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto, [b] cum iam pecus, atq, extrema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores silvas peterent, eiusmodi tempestates sunt consecutæ, uti opus necessariò intermitteretur, & continuatione imbrium, diutius sub pellibus milites contineri non possent. illæq, vastatis omnibus eorum agris, vicis, ædificiisque incensis, Cæsar exercitum [c] reduxit, & in Aulercis, Lexoviisque, reliquis item civitatibus, quæ [d] proximè bellum fecerant, in hibernis collocauit.

a ut, quo

b cùm pecus.

c perduxit.

d maximè

C. IVLII CÆSARIS DE BELLO GALLICO COMMENTARIVS IIII.

EA, quæ secuta est, hieme, qui fuit annus Cn. Pompeio, M. Crasso cos. Vsipetes Germani, & item Tenchtheri magna cum multitudine hominum flumen Rhenum transierant non longè à mari, quò Rhenus influit, causa transeundi fuit,

fuit, quòd ab Sueuis complures annos exagitati, bello premebantur, & agricultura prohibebãtur. Sueuorum gens est longè maxima, & bellicosissima Germanorum omnium. ij centum pagos habere dicuntur: ex quibus, quotannis singula millia armatorum bellandi causa suis ex finibus educunt. reliqui, qui domi remanserint, se, atq; illos alunt. hi rursus immicem anno pòst in armis sunt, illi domi remanent. sic neq; agricultura, nec ratio, atque vsus belli intermittitur. sed priuati, ac separati agri apud eos nihil est, neque longius anno remanere vno in loco incolendi causa licet. neque multum frumento, sed maximam partem lacte, atque pecore viuunt, multùmque sunt in venationibus, quæ res & cibi genere, & quotidiana exercitatione & libertate vitæ (quòd a pueris nullo officio, aut disciplina assuefacti, nihil omnino contra voluntatem faciunt) & vires alit, & immani corporum magnitudine homines efficit. atque in eam se consuetudinem adduxerunt, vt locis frigidissimis, neque vestitus, præter pelles habeant, quarum propter exiguitatem magna est corporis pars aperta, & lauantur in fluminibus. mercatoribus est ad eos aditus magis eò, vt quæ bello ceperint, quibus vendant, habeant; quàm quò vllam rem ad se importari desiderent. quin etiam immensis, quibus maximè Galli delectantur, quæque impenso parant pretio, Germani importatis his non vtuntur, sed quæ sunt apud eos nata prauа, atque deformia, hæc quotidiana exercitatione, summi vt sint laboris, efficiunt. equestribus prælijs sæpè ex equis desiliunt, ac pedibus præliantur, equósque eodem

a causa ex finibus

b in exp. M Bruti verbum homines legebatur inductum

c pelles quicquam haberent,

d ac lauãtur

eodem remanere vestigio assuefaciunt): ad quos se celeriter, cùm usus poscit, recipiunt. neque eorum moribus turpius quidquam, aut inertius habetur, quàm ephippijs uti, itaque ad quemuis numerum ephippiatorum equitum quamuis pauci [a] adire audent. vinum ad se omnino importari non sinunt, quòd eare ad laborem ferendum remolleſcere homines, atque effœminari arbitrantur. publicè maximam putant esse laudem, quàm latissimè à suis finibus vacare agros: hac re significari, magnum numerum ciuitatum suam vim sustinere non potuisse. itaque vna ex parte à Sueuis circiter millia passuum sexcenta agri vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Vbij, quorum fuit ciuitas ampla, atque florens, vt est captus Germanorum, [b] & paulò, qui sunt eiusdem generis, [c] etiam cæteris humaniores; propterea quòd Rhenum attingunt, multique ad eos mercatores ventitant. & ipsi propter propinquitatem, Gallicis sunt moribus assuefacti. hos cum Sueui multis sæpe bellis experti, propter amplitudinem grauitatémque ciuitatis finibus expellere non potuissent, tamen vectigales sibi fecerunt, ac multo humiliores, infirmioréſq; redegerunt. in eadem causa fuerunt Vsipetes, & Tenchtheri, quos suprà diximus; [d] qui, cùm plures annos Sueuorum vim [e] sustinuerint, ad extremum tamen agris expulsi & multis locis Germaniæ, triennium vagati, ad Rhenum peruenerunt. quas regiones Menapij incolebant, & ad vtranque ripam fluminis agros, ædificia, vicóſq; habebant. sed tantæ multitudinis aduentu perterriti, ex his ædificijs, quæ trans

[a] redire audeant.
[b] qui paulò sunt
[c] & cæteris
[d] complures.
[e] sustinuerunt,

flumen

flumen habuerant [a] demigrauerunt: & eis Rhenum
[a] migrauerant: dispositis præsidijs, Germanos transire prohibebant. illi omnia experti, cum neq; vi contendere propter inopiam nauium, neq; clam transire propter custodias Menapiorum possent, reuersi se in suas sedes, regionésque simulauerunt, & tridui viam progressi, rursus reuerterunt, atq; omni hoc itinere vna nocte equitatu confecto, incios, inopinantésque Menapios oppresserunt: qui, de Germanorum discessu per exploratores certiores facti, sine metu trans Rhenum in suos vicos remigrauerant. his interfectis, nauibúsq; eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum erat, certior fieret, flumen transierunt; atque omnibus eorum ædificijs occupatis, [b] reliquam partem hiemis se
[b] reliqua parte eorum copijs aluerunt. His de rebus Cæsar certior factus, & infirmitatem Gallorum veritus, quòd sunt in consilijs capiendis mobiles, & nouis plerumque rebus student, nihil his committendum existimauit. est autẽ hoc Gallicæ consuetudinis, vt & viatores etiam inuitos consistere cogant, & quod quisq; eorum de quaq; re audierit, aut cognouerit, quærant; & mercatores in oppidis vulgus circumstet; quibus ex regionibus veniant, quásque res ibi cognouerint, pronuntiare cogant: [c] & his rumoribus atque auditionibus permoti,
[c] His rebus, de summis sæpe rebus consilia ineunt: quorum eos è vestigio pœnitere necesse est: cum incertis rumoribus seruiant; & plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant. qua consuetudine cognita; Cæsar [d] ne grauiori bello occurreret, maturius, quàm consueuerat,
[d] vt ad exercitum proficiscitur. eò cum venisset, ea quæ

fore

fore suspicatus erat, facta cognouit: missis legationes à nonnullis ciuitatibus ad Germanos; inuitatósq; eos, uti ab Rheno [a] discederent: omniáque, quæ postulassent, ab se fore parata. qua spe adducti Germani [b] latiùs iam vagabantur: & in fines Eburonum, & Condrusorum, qui sunt Treuirorum clientes, peruenerant. principibus Galliæ euocatis, Cæsar ea, quę cognouerat, dissimulanda sibi existimauit: eorúmque animis permulsis, & confirmatis, equitatúq; imperato, bellum cum Germanis gerere constituit. re frumentaria comparata, equitibusq; delectis, iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis Germanos esse audiebat. à quibus cùm paucorum dierum iter abesset, legati ab ijs venerunt: quorum hæc fuit oratio: Germanos neque priores populo Rom. bellum inferre; neque tamen recusare, si lacessantur, quin armis contendant: quòd Germanorum consuetudo hæc sit à maiorib. tradita, [c] quicunque bellum inferant, resistere, neque deprecari: hoc tamen dicere, ventsse inuitos, ejectos domo: si suam gratiam Romani velint, posse eis vtiles esse amicos; vel sibi agros attribuant, vel patiantur eos tenere, quos armis [d] possederint: sese vnis Sueuis concedere; quibus ne dij quidem immortales pares esse possint: reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare possint. Ad hæc Cæsar, [e] quæ visum est respondit, sed exitus fuit orationis: sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Galliæ remanerent: neque verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque vllos in Gallia vacare agros, qui dari, tantæ præsertim multitudini, sine iniuria possint: sed licere, si velint,

a discederent:

b latiùs vagabantur.

c qui eis bellum

d possiderent:

e quod

lim, in Vbiorum finibus considere; quorum sint legati apud se, & de Suenorum iniurijs queruntur, & à se auxilium petant: [a] hoc se ab Vbijs impetraturum. Legati hæc se ad suos relaturos dixerunt, & re deliberata, post diem tertium ad Cæsarem reuersuros: interea, [b] ne propius se castra moueret, petierunt. nc id quidem Cæsar ab se impetrari posse dixit. cognouerat enim, magnam partem equitatus ab ijs aliquot diebus antè, prædandi, frumentandique causa, ad Ambiuaritos trans Mosam missam. hos expectari equites, atq; eius rei causa moram interponi arbitrabatur. Mosa profluit ex monte Vosego, qui est in finibus Lingonum, & parte quadam ex Rheno recepta, quæ appellatur Vahalis, insulam efficit Batauorum, neque longiùs ab eo millibus passuum LXXX. in Oceanum influit. Rhenus autem oritur ex Lepontijs, qui Alpes incolunt, & longo spatio per fines Nantuatium, Heluetiorum, Sequanorum, Mediomatricum, Tribocorum Treuirorũ ciuitatus fertur: & vbi Oceano appropinquauit, in plures diffluit partes, multis ingentibúsque insulis effectis, quarum pars magna à feris, barbarísq; nationibus incolitur, ex quibus sunt qui piscibus, atque ouis auium vinere existimantur; multísque capitibus in Oceanum influit. Cæsar cùm ab hoste non amplius passuum XII. millibus abesset, vt erat constitutum, ad eum legati reuertuntur; qui in itinere congressi, magnopere, ne longius progrederetur, orabant. cùm id non impetrassent, petebant vti ad eos equites, qui agmen antecessissent, præmitteret, eósque pugna prohiberet; sibíque vti potestatem faceret, in Vbios

legatos

[a] hoc Suenos impetraturum. al. Hoc se eis imperaturum.

[b] neque

legatos mittendi, quorũ si principes ac senatus sibi iureiurando fidem fecissent; ea conditione, quæ à Cæsare ferretur, se vsuros ostendebant. ad has res conficiendas sibi tridui spatium daret. hæc omnia Cæsar eôdem illò pertinere arbitrabatur, vt, tridui mora interposita, equites eorum, qui abessent, reverterentur: tamen, sese non longiùs millibus passuum quatuor aquationis causa processurum eo die, dixit: huc postero die quàm frequentissimi conuenirent, vt de eorum postulatis cognosceret. Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit qui nuntiarent, ne hostes prælio lacesserent, & si ipsi lacesserentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propius accessisset. At hostes, vbi primùm nostros equites conspexerunt, quorum erat quinque millium numerus, cùm ipsi non amplius octingentos equites haberent, quòd ij, qui frumentandi causa ierant trans Mosam, nondum redierant, nihil nostris timentibus, quòd legati eorum paulò antè à Cæsare discesserant, atque is dies inducijs erat ab ijs petitus, impetu facto celeriter nostros perturbauerunt; rursus, resistentibus nostris consuetudine sua ad pedes desilierunt, suffossis equis, complurib⁹que nostris deiectis, reliquos in fugam coniecerunt; atque ita perterritos egerunt, vt non prius fuga desisterent, quàm in conspectum agminis nostri venissent. In eo prælio ex equitibus nostris interficiuntur quatuor & LXX, in his, vir fortissimus, Piso Aquitanus, amplissimo genere natus, cuius auus in ciuitate sua regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. hic, cum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret,

illum

illum expericulo eripuit; ipse, equo vulnerato, deiectus, quoad potuit, fortissimè restitit. cum circumventus multis vulneribus acceptis, cecidisset, atque id frater, qui iam prælio excesserat, procul animaduertisset; incitato equo, sese hostibus obtulit, atq; interfectus est. Hoc facto prælio, Cæsar neque iam sibi legatos audiendos, neq; conditiones accipiendas arbitrabatur ab his, qui per dolum, atque insidias, petita pace, vtrò bellum intulissent. expectare verò, dum hostium copiæ augerentur, equitatiosq; reuerteretur, summæ dementiæ esse iudicabat: & cognita Gallorum infirmitate, quãtum iam apud eos, hostes vno prælio auctoritatis essent consecuti, sentiebat: quibus ad consilia capienda nihil spatij dandum existimabat. his constitutis rebus, & consilio cum legatis, & quæstore communicato, ne quem diem pugnæ prætermitteret, opportunissima res accidit, quòd postridie eius diei mane eadem & perfidia, & simulatione vsi Germani, frequentes omnibus principibus, maioribúsque natu adhibitis, ad eum in castra venerunt; simul vt dicebatur, sui purgandi causa, quòd contra atque esset dictum, & ipsi petissent, prælium pridie commisissent; simul, vt, si quid possent, de indicijs fallendo impetrarent. quos sibi Cæsar oblatos [a] grauius retineri iussit: ipse omnes copias castris eduxit, equitatum, quòd recenti prælio perterritum esse existimabat, agmen subsequi iussit. acie triplici [b] instructa, & celeriter, octo milliũm itinere cõfecto, priùs ad hostium castra peruenit, quàm quid ageretur, Germani sentire possent. qui omnibus rebus subitò perturbati, & celeritate adventus nostri,

[a] grauius
[b] instructa,

nostri, & discessu suorum, neque consilij habendi, neq; arma capiendi spatio dato, perturbabantur, vt copiáne aduersus hostem educere, an castra defendere, an fuga salutem petere, nescirent, quid præstaret. quorum timor, cum fremitu, & concursu significaretur, milites nostri, pristini diei perfidia incitati, in castra irruperunt, quo loco, qui celeriter arma capere potuerunt, paulisper nostris restiterunt, atque inter carros, impedimentáque prælium commiserunt. at reliqua multitudo puerorum, mulierúmque (nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenúmque transierant) passim fugere cœpit. ad quos consectandos Cæsar equitatum misit. Germani, post terga clamore audito, cum suos interfici viderent, armis abiectis, signisque militaribus relictis, se ex castris eiecerunt; &, cum ad [a] confluentē Mosæ, & Rheni pervenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen præcipitauerunt; atque ibi, timore, lassitudine, & vi fluminis oppressi perierunt. nostri ad vnum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore, cum hostium numerus capitum CCCCXXX. millium fuisset, se in castra receperunt. Cæsar ijs, quos in castris reliquerat, discedendi potestatem fecit. illi supplicia, cruciatúsque Gallorum veriti, quorum agros vexauerant, remanere se apud eum velle dixerunt. ijs Cæsar libertatem concessit. Germanico bello confecto, multis de causis Cæsar statuit sibi Rhenum esse transeundum: quarum illa fuit iustissima, quòd, cùm videret Germanos tam facilè impelli, vt in Galliam venirent, suisque rebus eos timere voluit; cum intelligeret,

[a] fluminis

& posse, & audere populi R. exercitum Rhenum transire. accessit etiam, quòd illa pars equitatus Vsipetum, & Tenchtherorum, quam suprà commemorani, prædandi frumentandique causa, Mosam transisse, neque prælio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sicambrorum recepisse, seque cum ijs coniunxisse, ad quos cùm Cæsar nuntios misisset, qui postularent eos, qui sibi, Galliæque bellum intulissent, vti sibi dederent, respondêrunt: populi R. imperium Rhenum finire: si se inuito, Germanos in Galliam transire, non æquum existimaret; cur sui quidquam esse imperij, aut potestatis trans Rhenum postularet? Vbi autem, qui vni ex transrhenanis ad Cæsarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, vt sibi auxilium ferret, quòd grauiter ab Sueuis premerentur; vel, si id facere occupationibus populi Rom. prohiberetur, exercitum modò Rhenum transportaret: id [a] sibi ad auxilium, spémque reliqui temporis satis futurum: tantum esse nomen, atque opinionem [b] exercitus Romani, Arioniſto pulso, & hoc nouissimo prælio [c] facto, vti etiam ad vltimas Germanorum nationes [d] opinione, & amicitia populi Ro. tuti esse possint. nauium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur. Cæsar his de causis, quas commemorani, Rhenum transire decreuerat: sed, nauibus transire, neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suæ, neque populi R. dignitatis esse statuebat. itaque, etsi summa difficultas faciundi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinémque fluminis; tamen id sibi contendendum,

[a] sibi auxilium,
[b] opinionem eius exercitus
[c] facto, etiam ad
[d] vi opinione,

eus

aut aliter non traducendum exercitum existimabat, rationem igitur pontis hanc instituit. Tigna bina sesquipedalia, paulùm ab imo præacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, interuallo pedum duorum inter se iungebat. hæc cum machinationibus immissa in flumine defixerat, fistulisque adegerat, non sublicæ modo directæ ad perpendiculum, sed pronæ ac fastigiatæ; vt secundùm naturam fluminis procumberent: his item contraria duo ad eundem modum iuncta, interuallo pedum quadragenùm ab inferiore parte, contra vim atque impetum fluminis conuersa statuebat. hæc vtraque insuper bipedalibus trabibus immissis, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis vtrimque fibulis ab extrema parte distinebantur. quibus disclusis, atque in contrariam partem reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, vt, quo, maior vis aquæ se incitauisset, hoc arctiùs illigata tenerentur. hæc directa materia iecta contexebantur, ac longuriis, cratibúsque consternebantur. ac nihilo secius sublicæ ad inferiorem partem fluminis obliquæ [a] adigebantur; quæ pro ariete subiectæ, & cum omni opere coniunctæ, vim fluminis exciperent: & aliæ item supra pontem mediocri spatio: vt, si arborum truncis, siue naues, deiiciendi operis essent à barbaris missæ, his defensoribus earum rerum vis minueretur, neu ponti nocerent. Diebus decem, quibus materia cæpta erat cõportari, omni opere effecto, exercitus traducitur. Cæsar ad vtramq; partem põtis firmo præsidio relicto in fines Sicambrorũ contendit. interim à [b] compluribus ciuitatibus ad eum legati

[a] agebantur;

[b] pluribus

veniunt, quibus pacem, atque amicitiam petentibus, liberaliter respondit, obsidésq; ad se adduci iubet. Sicambri ex eo tempore, quo pons institui cœptus est, fuga comparata, hortantibus ijs, quos ex Tenchtheris, atque Vsipetibus apud se habebant, finibus suis excesserant, suáque omnia exportauerant, séque in solitudinem, ac siluas abdiderant. Cæsar, paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus vicis, ædificiisque incensis, frumentisque [a] succisis, se in fines Vbiorum recepit, atque his auxilium suum pollicitus, si à Suevis premerentur, hæc ab ijs cognouit: Suevos, postquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo consilio habito, [b] nuntios in omnes partes dimisisse, vti de oppidis demigrarent: liberos, vxores, suáque omnia in siluas deponerent: atq; omnes, qui arma ferre possent, vnum in locum conuenirent: hunc esse delectum medium ferè regionum earum, quas Suevi obtinerent, hìc Romanorum aduentum expectare, atq; ibi decertare constituisse, quod vbi Cæsar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum causa exercitum traducere constituerat, vt Germanis metum iniçeret, vt Sicambros vlciscereturr, [c] vt Vbios obsidione liberaret, diebus omnino XVIII. trans Rhenum consumptis, satis & ad laudem, & ad vtilitatem [d] profectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontémque rescidit, exigua parte æstatis reliqua Cæsar, etsi in ijs locis, quòd omnis Gallia ad septentrionem vergit, maturæ sunt hiemes, tamen in Britaniam proficisci contendit, quòd, omnibus ferè Gallicis bellis, hostibus nostris, inde subministrata auxilia intelligebat: etsi tempus

anni

[a] male in al. succensis.

Sic in bos libr. extremo.

[b] nationes in omnes suas partes.

[c] & Vbios

[d] perfectum

cumi ad bellum gerendum deficeret, tamen magno sibi vsui fore arbitrabatur, si modò insulam adisset; & genus hominum perspexisset; loca, portus, aditus cognouisset: quæ omnia ferè Gallis erant incognita. neq; enim temerè præter mercatores adit ad illos quisquam: neq; ijs ipsis quidquam præter oram maritimam, atque eas regiones, quæ sunt contra Galliam, notum est. itaq; conuocatis ad se vndiq; mercatoribus, neq; quãta esset insulæ magnitudo, neq; quæ, aut quantæ nationes incolerent, neque quem vsum belli haberent, aut quibus institutis vterentur, neque qui essent ad maiorum nauium multitudinem idonei portus, reperire poterat. ad hæc cognoscenda, priùs quàm periculum faceret, idoneum esse arbitratus, C. Volusenum cum naui longa præmittit. huic mandat, vt, exploratis omnibus rebus, ad se quãprimùm reuertatur. ipse cum omnibus copijs in Morinos proficiscitur: quod inde erat breuissimus in Britaniam traiectus. huc naues vndique ex finitimis regionibus, & quam superiori æstate ad Veneticum bellum [a] fecerat classem, iubet conuenire, interim, consilio eius cognito, & per mercatores perlato ad Britanos, à compluribus eius insulæ ciuitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur obsides dare, atq; imperio populi Rom. obtemperare. Quibus auditis, liberaliter pollicitus, hortatúsq;, vt in ea sententia permanerent, eos domum remisit: &. cum [b] his vnà Comium, quem ipse, Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat, cuius & virtutem, & consilium probabat, & quem sibi fidelem arbitrabatur, cuiusque auctoritas in his regionibus magna habebatur, mittit.

[a] effecerat.

[b] his Comium quem ipse

huic imperat, quas possit, adeat ciuitates; [a] hortetur-
a hortæ- que, vt populi R. fidem sequantur; seque celeriter eò
tárque po venturum nuntiet. Volusenus, perspectis regionibus,
puli quantum ei facultatis dari potuit, qui naui egredi, ac
se barbaris committere non auderet, quinto die ad Cæ-
sarem reuertitur: quæque ibi perspexisset, renuntiat.
Dum in his locis Cæsar nauium parandarum causa
moratur, ex magna parte Morinorum legati ad eum
venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusa-
rent; quòd homines barbari, & nostræ consuetudinis
imperiti, bellum populo R. fecissent; seque ea, quæ im-
b hoc sibi perasset, facturos pollicerentur, [b] hæc sibi satis opportu-
nè Cæsar accidisse arbitratus, quòd neque post tergum
hostem relinquere volebat; neque belli gerendi, propter
anni tempus, facultatem habebat; neque has tantu-
larum rerum occupationes Britaniæ anteponendas
iudicabat; magnum his numerum obsidum imperat,
quibus adductis, eos in fidem recepit. Nauibus circiter
c quod sa- LXXX. onerarijs coactis, contractisque, [c] quot satis
tis esse ad duas legiones transportandas existimabat,
d quod [d] Quicquid præterea nauium longarum habebat,
præterea quæstori, legatis, præfectisque distribuit. huc accede-
bant XVIII. onerariæ naues, quæ ex eo loco millibus
passuum octo vento tenebantur, quo minùs in eun-
e possent dem portum [e] peruenire possent. has equitibus di-
uenire stribuit: reliquum exercitum Q. Titurio Sabino, &
L. Arunculeio Cottæ, legatis, in Menapios, atque in eos
pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non vene-
rant, ducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum
cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum

tenere

venire iussit. his constitutis rebus, nactus idoneam ad
nauigandum tempestatem, tertia fere vigilia soluit,
equitésque in vlteriorem portum progredi, & naues
conscendere, ac se sequi iussit: ab quibus [a] cum paulò [a] cum id
tardiùs esset administratum, ipse hora circiter diei
quarta, cum primis nauibus Britaniam attigit: atque
ibi in omnibus collibus expositas hostium copias ar-
matas conspexit. cuius loci [b] hæc erat natura, atque [b] hæc na-
ita montibus angustis mare continebatur, vti ex locis tura,
superioribus in litus telum adici posset. hunc ad egre-
diendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum
reliquæ naues eò conuenirent, ad horam nonam in an-
choris expectauit. interim legatis, tribunísque mil.
conuocatis, & quæ ex Volusseno cognosset, & quæ fieri
vellet, ostendit: monuitque, vt rei militaris ratio
maximé q, vt res maritimæ postularent, vt quàm cele-
rem, at q, instabilem motum haberent, ad nutum, & ad
tempus omnes res ab ijs administrarentur. his dimis-
sis, & ventum, & æstum vno tempore nactus secun-
dum, dato signo, & sublatis anchoris, circiter millia
passuum octo ab eo loco progressus, aperto, ac plano lito-
re naues constituit. at barbari consilio Romanorum
cognito, præmisso equitatu, & essedarijs, quo plerumq,
genere in prælijs vti [c] consuerunt, reliquis copijs sub- [c] consue-
secuti, nostros nauibus egredi prohibebant. erat ob has sent,
causas summa difficultas, quòd naues propter magni-
tudinem, nisi in alto cõstitui nõ poterant. militibus au-
tem, ignotis locis, impeditis manibus, magno, & graui [d] oppres-
onere armorum [d] pressis, simul & de nauibus desilien- sis,
dum, [e] & in fluctibus cõsistendũ, & cum hostibus erat [e] & fluc-
tibus

pugnandum: cum illi aut ex arido, aut paululum in aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis audacter tela conijcerent, & equos [a] insuefactos incitarent. quibus rebus nostri perterriti, atque huius omnino generis pugnæ imperiti, non omnes eadem alacritate, ac studio, quo in pedestribus vti prælijs consuerant, vtebantur. quod vbi Cæsar animaduertit, naues longas, quarum & species erat barbaris insolitior, & motus ad vsum expeditior, paululum remoueri ab onerarijs nauibus, & remis incitari, & ad latus apertum hostium constitui, atque inde fundis, tormentis, sagittis hostes propelli, ac submoueri iussit: quæ res magno vsui nostris fuit. nam & nauium figura & remorum motus, & insolito genere tormentorum permoti barbari constiterunt; ac paulò modò pedem retulerunt. at nostris militibus cunctantibus, maximè propter altitudinem maris, qui decimæ legionis aquilam ferebat, contestatus deos, vt ea res legioni feliciter eueniret: [b] Desilite, inquit, milites, nisi vultis aquilam hostibus prodere. ego certè meum reip. atque imperatori officium præstitero. hoc cum magna voce dixisset, se ex naui proiecit, atque in hostes aquilam ferre cœpit. tum nostri cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, vniuersi ex naui desilierunt. hos item alij ex primis proximis nauibus, cum conspexissent, subsecuti, hostibus appropinquarunt. pugnatum est ab vtrisque acriter, nostri tamen, quod neq; ordines seruare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant, atque alius alia ex naui, quibuscunque signis [c] occurrerat, se aggregabat; magnopere perturbabantur.

[a] assuefactos

[b] Desilite, inquit, milites, si vultis aquilam, atque hostibus prodite

[c] occurrerat

bantur. hostes verò, notis omnibus vadis, vbi ex litore aliquos singulares ex naui egredientes conspexerant, incitatis equis impeditos adoriebantur. plures paucos circunsistebant, alij ab latere aperto in vniuersos tela conijciebant. quod cum animaduertisset Cæsar scaphas longarum nauium, item speculatoria nauigia militibus compleri iussit; & quos laborantes conspexerat, eis subsidia submittebat. nostri simul atque in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt, neque longiùs persequi potuerunt, quòd equites cursum tenere, atque insulam capere non potuerunt. hoc vnum ad pristinam fortunam Cæsari defuit. hostes prælio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Cæsarem legatos de pace miserunt: obsides daturos, quæque imperasset, sese facturos polliciti sunt. vnà cum his legatis Comius Atrebas venit, quem suprà demonstrauerame Cæsare in Britaniam præmissum. hunc illi è naui egressum, cum ad eos imperatoris mandata perferret, comprehenderant, atque in vincula coniecerant. tunc, facto prælio, remiserunt, & in petenda pace eius rei culpam in multitudinem coniecerunt; & propter imprudentiam, vt ignosceretur, petierunt. Cæsar questus, quòd, cum vltro, in continentem legatis missis, pacem à se petissent, bellum sine causa intulissent, ignoscere imprudentiæ dixit; obsidésque imperauit: quorum illi partem statim dederunt, partem ex longinquioribus locis arcessitam, paucis pòst diebus sese daturos dixerunt. interea suos remigrare in agros iusserunt: principésq; vndique conuenere; & se, ciuitatésq; suas

Cæsarì

Cæsari [a] commendarunt. his rebus pace [b] firmata, post diem quartum, quàm est in Britaniam ventum, naues XVIII. de quibus suprà demonstratum est, quæ equites sustulerant, ex superiori portu leui vento solue-runt. quæ cùm appropinquarent Britaniæ, & ex castris viderentur, tanta tempestas subitò coorta est, vt nulla earum cursum tenere posset, sed aliæ eôdem, vnde erant profectæ, [c] referrentur; aliæ ad inferiorem partem insulæ, quæ est propius solis occasum, magno cum periculo [d] deïcerentur, quæ tamen, anchoris iactis, cum fluctibus complerentur, necessariò, aduersa nocte in altum prouectæ, continentem petierunt. Eadem nocte accidit, vt esset luna plena, [e] quæ maritimos æstus maximos in Oceano efficere consueuit: nostrísq; id erat incognitum. ita vno tempore & longas naues, quibus Cæsar exercitum transportandum curauerat, quásq; in aridum subduxerat, æstus [f] complebat: & onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempestas afflictabat; neque vlla nostris facultas, aut administrandi, aut auxiliandi dabatur. compluribus nauibus [g] fractis, reliquæ cum essent, funibus anchoris, reliquisq; armamentis amissis, ad nauigandum inutiles, magna id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta est. neq; enim naues erãt aliæ, quib. reportari possent: & omnia deerant, quæ ad reficiendas eas vsui sunt, &, quod omnibus constabat, hiemare in Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem prouisum non erat. quib. rebus cognitis, principes Britaniæ, qui post prælium ad ea, quæ iusserat Cæsar, facienda conuenerant, inter se colloqui; cùm equi-

[a] commendare cæperunt.
[b] confirmata,
[c] reuertebantur;
[d] deïcerentur tamen
[e] qui dies maritimos
[f] complebat,
[g] confractis,

tes, & naues, & frumentum Romanis deesse intelligerent, & paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent; quæ hoc erant etiam angustiora, quòd sine impedimentis Cæsar legiones transportauerat: optimum factu esse duxerunt, rebellione facta, frumento, commeatuq; nostros prohibere, & rem in hiemem producere; quòd, his superatis, aut reditu intercluso, neminem posthea belli inferendi causa in Britaniam transiturum confidebant. itaque rursus coniuratione facta, paulatim ex castris discedere, [a] ac suos clàm ex agris deducere cœperunt. At Cæsar, etsi nondum eorum consilia [b] cognouerat, tamen & ex euentu nauium suarum, & ex eo, quòd obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur, itaque ad omnes casus subsidia comparabat: nam & frumentum ex agris in castra cotidie conferebat; &, quæ grauissimè adflictæ erant naues, earum materia, atque ære ad reliquas reficiendas vtebatur; &, quæ ad eas res erant vsui, ex continenti comportari iubebat. itaque, cum summo studio à militibus administraretur, XII. nauibus amissis, reliquis vt nauigari commodè posset, effecit. Dum ea geruntur, legione, ex consuetudine, vnà frumentatum missa, quæ appellabatur septima, neque vlla ad id tempus belli suspicione interposita, cùm pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret; ij, qui pro portis castrorum in statione erant, Cæsari [c] renuntiarent, puluerem maiorem, quàm consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Cæsar, id, quod erat, suspicatus, aliquid noui à barbaris initum consilij,

[a] aut suos
[b] agnouerat
[c] nunciandum,

consilij, cohortes, quę in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, [a] duas ex reliquis in stationem succedere, reliquas armari, & confestim se subsequi iussit. cum paulò longiùs à castris [b] processissent; & suos ab hostibus premi, atque ægrè sustinere; & conferta legione ex omnibus partibus tela conijci animaduertit. nam, quòd omni ex reliquis partibus demesso frumento, vna pars erat reliqua, suspicati hostes, huc nostros esse venturos, noctu in siluis delituerant. tum dispersos depositis armis, in metendo occupatos subitò adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbauerant: simul equitatu, atque essedis circumdederant. genus hoc est ex essedis pugnę. primò, per omnes partes perequitant, & tela conijciunt, atque ipso terrore equorum, & strepitu rotarum, ordines plerunque perturbant: & cum se inter equitum turmas insinuauêre, & ex essedis desiliunt, & [c] pedites prœliantur. aurigæ interim paulùm è prœlio excedunt, atque ita se collocant, vt, si illi à multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in prœlijs præstant; ac tantum vsu cotidiano, & exercitatione efficiunt, vtin declini, ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, & breui moderari, ac flectere; & per temonem percurrere, & in iugo insistere, & inde se in currus citissimè recipere consueuerint. quibus rebus, perturbatis nostris nouitate pugnæ, tempore opportunissimo Cæsar auxilium tulit. náque eius aduentu hostes constiterunt, nostri ex timore se receperunt. quo facto ad [d] lacessendum hostem, & committendum prœlium,

a duas in stationem cohortes
b processissent: suos
c pedibus
d lacessendum, &

abeunte

alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit; & breui tempore intermisso, in castra legiones reduxit. dum hæc geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui, discesserunt. secutæ sunt [a] continuos complures dies tempestates; quæ & nostros in castris continerent, & hostem à pugna prohiberent. interim barbari nuntios in omnes partes dimiserunt; paucitatémq; nostrorum militum suis prædicauerunt; & quanta prædæ faciendæ, atq; in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstrauerunt. his diebus celeriter magna multitudine peditatus, equitatúsq; coacta, ad castra venerunt. Cæsar, etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore videbat, [b] vt, si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent; tamen nactus equites circiter xxx. quos Comius Atrebas, de quo antè dictum est, secum transportauerat, legiones in acie pro castris constituit, commisso prælio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga verterunt: quos tanto spatio secuti, quantum cursu, & viribus efficere potuerunt, complures ex ijs occiderunt, deinde, omnibus longè, latéq; ædificijs incensis, se in castra receperunt. Eodem die legati ab hostibus missi, ad Cæsarem de pace venerunt. his Cæsar numerum obsidum, quem antea imperauerat, duplicauit; eósq; in continentem adduci iussit; quòd, propinqua die æquinoctij, infirmis nauibus hiemis nauigationem subeundam non existimabat. ipse idoneam tempestatem nactus, paulò post mediam noctem naues soluit, quæ omnes incolumes ad continentem pertenerunt. ex his onerariæ duæ eosdem portus,

[a] continuus

[b] ß

portus, quos reliquæ, capere non potuerunt, sed paulò infrà delatæ sunt. quibus ex nauibus cum essent expositi milites circiter CCC. atque in castra contenderent, Morini, quos Cæsar, in Britaniam proficiscens, pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primò non ita magno eorum numero circumfleterũt, ac si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt. cum illi, orbe facto, sese defenderent, celeriter ad clamorem, hominum circiter millia sex conuenerunt. quæ re nuntiata, Cæsar omnem

a auxilijs

e castris equitatum suis a auxilio misit. interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt; atque amplius horis quatuor fortissimè pugnauerunt; & paucis vulneribus acceptis, complures ex ijs occiderũt. postea verò quàm equitatus noster in conspectum venit; hostes, abiectis armis, terga verterunt; magnúsque eorum numerus est occisus. Cæsar postero die T. Labienum legatum cum ijs legionibus, quas ex Britania reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerãt, misit. qui cum propter siccitatem paludum, quò se recipere, non haberent; quo perfugio superiore anno fuerant usi; omnes fere in potestatem b Labieni venerunt. At Q. Titurius, & L. Cotta, legati, qui in Menapiorum fines legiones c duxerant, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, ædificijs incensis, quòd Menapij omnes se in densissimas silvas abdiderant, ad Cæsarem se recepérunt. d Cæsar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. eò duæ omnino ciuitates ex Britania obsides miserunt: reliquæ neglexerunt. His rebus gestis, ex literis Cæsaris, dierum XX. supplicatio à senatu decreta est.

b Labieni peruenerunt.

c adduxerant.

d Cæsar se

C. IV-

C. IVLII CÆSARIS DE BELLO GALLICO COMMENTARIVS V.

DOMITIO, Ap. Claudio cos. discedens ab hibernis Cæsar in Italiam, vt quotannis facere consuerat, legatis imperat, quas legionibus præfecerat, vti quamplurimas possent hieme naues ædificandas, veteresque reficiendas curarent. earum modum, formámque [a] demonstrat, ad celeritatem onerandi, subductionesque paulò facit humiliores, quàm quibus in nostro mari vti consuemus; atque ideo magis, quòd propter crebras commutationes æstuum, minùs magnos ibi fluctus fieri cognouerat: ad onera, & ad multitudinem iumentorum transportandam paulò latiores, quàm quibus [b] in reliquis vtimur maribus. has omnes actuarias imperat fieri: quam ad rem humilitas multum adiumat. ea, quæ sunt vsui, ad armandas naues ex Hispania apportari iubet. ipse, conuentibus Galliæ citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur, quòd à Piruflis finitimam partem prouinciæ incursionibus vastari audiebat. eò cum venisset, ciuitatibus milites imperat: certumque in locum conuenire iubet. qua re nuntiata, Piruflæ legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil horum rerum publico factum consilio: sese quæ parati esse demonstrant, omnibus rationibus de iniurijs satisfacere. perceptâ oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eósque ad certam diem adduci iubet, nisi ita fecerint, sese bello

[a] demonstrat celeritatem

[b] in alio mari vti adsueuerant.

ciuitatem

ciuitatem persecutum demonstrat. ijs ad diem adductis, vt imperauerat, arbitros inter ciuitates dat, quò litem æstiment, pœnásque constituant. His confectis rebus, consuetisque peractis, in citeriorem Galliam reuertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. eò cum venisset, circuitis omnibus hibernis, singulari militum studio, [a] in summa rerum omnium inopia, circiter sexcentas eius generis, cuius supra demonstrauimus, naues, & longas duodetriginta inuenit instructas, neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. collaudatis militibus, atque ijs, qui negotio præfuerant, quid fieri velit, ostendit: atque omnes ad portum Itium conuenire iubet. quo ex portu commodissimum in Britaniam traiectum esse cognouerat, circiter millium passuum XXX. transmissum à continenti. huic rei quod satis esse visum est militum, relinquit: ipse cum legionibus expeditis quatuor, & equitibus DCC. in fines Treuirorum proficiscitur: quòd hi neque ad concilia veniebant, neq; imperio parebant, Germanósq; transrhenanos sollicitare dicebantur. hæc ciuitas longè plurimum totius Galliæ equitatu valet, magnásque habet copias peditum, Rhenumque, vt supra demonstrauimus, tangit. in ea ciuitate duo de principatu inter se contendebant, Induciomarus, & Cingetorix: ex quibus alter, simulatq; de Cæsaris legionumque aduentu cognitum est, ad eum venit; se, suósque omnes in officio futuros, neque ab amicitia populi R. defecturos confirmauit; quæq; in Treuiris gererentur, ostendit. [b] at Induciomarus equitatum, peditatúmque cogere: ijsq; qui per ætatem in ar-

a & summa

b atque

armis esse non potuerant, in siluam Arduennam abdidit quæ ingenti magnitudine per medios fines Treuirorum à flumine Rheno ad initium Rhemorum pertinet, bellum parare instituit. sed postea quàm nonnulli principes ex ea ciuitate, & familiaritate Cingetorigis adducti, & aduentu nostri exercitus perterriti, ad Cæsarem venerunt, & de suis priuatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam ciuitati consulere non possent; veritus, ne ab omnibus desereretur, Induciomarus legatos ad Cæsarem mittit, sese idcirco à suis discedere, atque ad eum venire noluisse, quò facilius ciuitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu, plebs propter imprudentiam laberetur: itaque ciuitatem in sua potestate esse: sese, si Cæsar permitteret, ad eum in castra venturum, & suas, ciuitatisque fortunas eius fidei permissurum. Cæsar, etsi intelligebat, qua de causa ea dicerentur, quæque eum res ab instituto consilio deterreret; tamen ne æstatem in Treuiris consumere cogeretur, omnibus rebus ad Britanicum bellum comparatis, Induciomarum ad se cum CC. obsidibus venire iussit. his adductis, in his filio, propinquisque eius omnibus, quos nominatim euocauerat, consolatus Induciomarum, hortatusque est, vti in officio permaneret: nihilo tamen seciùs principibus Treuirorum ad se conuocatis, eos singulatim Cingetorigi conciliauit: quòd cum merito eius à se fieri intelligebat: tum magni interesse arbitrabatur, eius auctoritatem inter suos quamplurimum valere, cuius tam egregiam in se voluntatem perspexisset. id factum grauiter tulit Induciomarus, suam gratiam inter suos minui; &, qui

iam antè inimico in nos animo fuisset, multo grauiùs hoc dolore exarsit. His rebus constitutis, Cæsar ad partẽ Itcium cum legionibus peruenit, ibi cognoscit, XL. naues, quæ in [a] Meldis factæ erant, tempestate reiectas, tenere cursum non potuisse, atq; eòdem, vnde erant profectæ, relatas: reliquas paratas ad nauigandum; atque omnibus rebus instructas inuenit. eodem equitatus totius Galliæ conuenit, numero millium quatuor: principésque ex omnibus ciuitatibus, ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere decreuerat: quòd, cum ipse abesset, motum Galliæ verebatur. erat vnà cum ceteris Dumnorix Hedmus, de quo à nobis antea dictum est, hunc secum ducere in primis constituerat, quòd eum cupidum rerum nouarum, cupidum imperij, magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis [b] cognouerat. accedebat huc, quòd iam in concilio Heduorum Dumnorix dixerat, sibi à Cæsare regnum ciuitatis deferri: quod dictum Hedui grauiter ferebant; neque recusandi, neque deprecandi causa legatos ad Cæsarem mittere audebant, id factum ex suis hospitibus Cæsar cognouerat. ille primò omnibus precibus petere contendit, vt in Gallia relinqueretur, partim, quòd insuetus nauigandi mare timeret; partim, quòd religionibus sese diceret impediri. postea quam id obstinatè sibi negari vidit, omni spe impetrandi adempta principes Galliæ solicitare, seuocare singulos, horiarique cœpit, vt in continenti remanerent; metu territare: non sine causa fieri, vt Gallia omni nobilitate spoliaretur: id esse consilium Cæsaris, vt, quos in conspectu Galliæ interficere

[a] Belgæ

[b] agnouerat.

interficere verentur, hos omnes in Britaniam traductos necaret; fidem reliquis interponere: iusiurandum poscere, vt quod esse ex vsu Galliæ intellexissent communi consilio administrarent. Hæc [a] à complurib⁹ ad Cæsarē deferebantur. quare cognita Cæsar, quòd tantum ciuitati Heduæ dignitatis tribuebat, coërcendum, atque deterrendum quibuscunque rebus posset Dumnorigem statuebat; quòd longiùs eius amentiam progredi videbat, prospiciendū, ne quid sibi ac reip. nocere posset, itaq; dies circiter XXV. eo in loco commoratus, quòd Corus ventus nauigationem impediebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consueuit: dabat operam, vt Dumnorigem in officio, contineret, nihilo tamen secius omnia eius consilia cognosceret. tandem idoneam tempestatem nactus, milites, equitésq; conscendere naues iubet. At impeditis omnium animis, Dumnorix cum equitibus Heduorum à castris insciente Cæsare, domum discedere cœpit. quare nunciata, Cæsar intermissa profectione, atq; omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit, retinēríque imperat. si vim faciat, neque pareat, interfici iubet; nihil hunc, se absente, pro sano facturum arbitratus, qui præsentis imperium neglexisset. ille [b] autem reuocatus resistere, ac se manu defendere suorumque fidem implorare cœpit, sæpe clamitans liberum se, liberæque ciuitatis esse. illi, vt erat imperatum, circumsistunt, hominémque interficiunt. [c] at Hedui equites ad Cæsarem omnes reuertuntur. His rebus gestis, Labieno in continenti cum tribus legionibus, & equitum millibus duobus relicto, vt

a plurib⁹

b enim

c atq; equites Hedui

portus tueretur, & rei frumentariæ prouideret, quæ-
agnos- què in Gallia gererẽtur, [a] cognosceret, & consilium pro
ret, tempore, & pro re caperet, ipse cum legionibus quinq;
& pari numero equitum, quem in continente reliquerat, ad solis occasum naues soluit, & [b] leni Africo pro-
leni offi- fectus, media circiter nocte vento intermisso, cursum
o non tenuit; & longiùs delatus æstu, orta luce, sub sinistra Britaniam relictam conspexit. tum rursus æstus commutationem secutus, remis contendit, vt eam partem insulæ caperet, qua optimum egressum superiore æstate cognouerat. qua in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectorijs, grauibúsque nauigijs, non intermisso remigandi labore, longarum nauium cursum adæquauerunt. accessum est ad Britaniam omnibus nauibus meridiano fere tempore; neque in eo loco hostis est visus. sed, vt postea Cæsar ex captiuis
a cognouit [c] comperit, cum magnæ manus eò conuenissent, multitudine nauium perterritæ, quæ cum annotinis, primúmq; quas sui quisq; commodi causa fecerat, amplius octingentæ vno erãt visæ tempore, à litore discesserant ac se in superiora loca abdiderant. Cæsar, expositio exercitu, ac loco castris idoneo capto, vbi ex captiuis cognouit, quo in loco hostium copiæ consedissent, cohortibus decem ad mare relictis, & equitibus trecentis, qui præsidio nauibus essent; de tertia vigilia ad hostes cõtendit, eo minùs veritus nauibus, quòd in litore molli, atque aperto deligatas ad ancoras relinquebat; & præsidio nauibus Q. Attium præfecit: ipse noctu progressus millia passuum circiter XII. hostium copias cõspicatus est. illi equitatu, atq; essedis ad flumẽ progressi,

ex

ex loco superiore nostros prohibere, & prælium committere cœperunt: repulsi ab equitatu, se in silvas abdiderunt, locum nacti egregiè & natura, & opere munitum, quem domestici belli, ut videbatur, causa iam ante præparauerant. nam, crebris arboribus succisis, omnes introitus erant præclusi. ipsi ex silvis vari propugnabãt, nostrósq; inter munitiones ingredi prohibebant. at milites legionis septimæ, testudine facta, & aggere ad munitiones adiecto, locum cœperunt eósque ex silvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. sed eos fugientes longiùs Cæsar persequi vetuit, & quòd loci naturam ignorabat, & quòd, magna parte diei consumta, munitioni castrorum tempus relinqui volebat. Postridie eius diei, mane, tripartitò milites, equitésq; in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. ijs [a] aliquantum itineris progressis, cùm iam [b] extremi essent in conspectu, equites à Q. Attio ad Cæsarem venerunt, qui nuntiarent, superiori nocte maxima coorta tempestate, prope omnes naues afflictas, atq; in litus eiectas esse; quòd neq; anchoræ, funésque [c] subsisterent, neq; nautæ, gubernatorésq; vim tempestatis pati possent; itaq; ex eo concursu nauiũ magnum esse incommodum acceptum. His rebus cognitis, Cæsar legiones, equitatumq; reuocari, atq; [d] itinere desistere iubet: ipse ad naues reuertitur: eadem fere, quæ ex nuntijs, litterísq; cognouerat, coram [e] perspicit, sic, ut, amissis circiter XL. nauibus, reliquæ tamen resici posse magno negotio viderentur. itaq; ex legionibus fabros deligit, & ex continente alios arcessiri iubet: Labieno scribit, ut quamplurimas posset, ijs legionibus, quæ sunt

a aliquantulum
b extremi in prospectu
c sustinerent,
d in itinere resistere
e prospicit,

apud eum, naues instituat: ipse, etsi res erat [a] multæ operæ ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes naues subduci, & cum castris vna munitione coniungi. in his rebus circiter dies X. consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis. subductis nauibus, castrisque egregriè munitis, easdem copias, [b] quæ antea præsidio nauibus fuerant, relinquit. ipse eòdē, vnde redierat, proficiscitur. eò cùm veniisset, maiores iam vndiq; in eum locum copiæ Britannorum conuenerant. summa imperij, belliq; administrādi communi consilio permissa est Cassiuellauno, cuius fines à maritimis ciuitatibus flumen diuidit, quod appellatur [c] Thamesis, à mari circiter millia passuum LXXX. huic superiori tempore cum reliquis ciuitatibus continentia bella intercesserant. sed nostro aduentu permoti Britani, hunc toti bello imperioq; præfecerant. Britaniæ pars interior ab ijs incolitur, quos natos in insula ipsi memoria proditum dicunt. maritima pars ab ijs, qui prædæ, ac belli inferēdi causa ex Belgio transierant, qui omnes ferè ijs nominibus ciuitatū appellantur, quibus orti ex ciuitatibus eò peruenerunt, & bello illato ibi [d] remanserunt, atq; agros colere cœperunt. hominum est infinita multitudo, creberrimáq; ædificia fere Gallicis consimilia: [e] pecoris magnus numerus: vtuntur autem nummo æreo, aut annulis ferreis ad certum pondus examinatis pro nummo. nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum: sed eius exigua est copia: ære vtuntur importato. materia cuiusq; generis, vt in Gallia, est, præter fagum atq; abietem. leporem, & gallinam, & anserem

[a] multæ
[b] quæ antea præsidio nauibus fuerant
[c] Thamesis
[d] remanserunt,
[e] pecorum

anserem gustare fas non putant. hæc tamen alunt animi, voluptatisq; causa. loca sunt temperatiora, quàm in Gallia, remissioribus frigoribus, insula natura triquetra, cuius unum latus est contra Galliam. [a] huius lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quò [b] ferè omnes ex Gallia naues appelluntur, ad orientem solem; inferior ad meridiem spectat. hoc latus [c] tenet circiter millia passuum lxx: alterum vergit ad Hispaniam, atq; occidentem solem, qua ex parte est Hibernia dimidiò minor, vt existimatur, quàm Britania: sed pari spatio transmissus, atq; ex Gallia, est in Britaniã, in hoc medio cursu est insula, quæ appellatur Mona. Complures præterea minores obiectæ insulæ existimãtur: de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos triginta sub bruma esse noctem. nos nihil de eo percunctationibus reperiebamus, nisi quòd certis ex aqua mensuris breuiores esse noctes, quàm in continente, videbamus. huius est longitudo lateris, vt ferè illorum opinio septingentorum millium passuum. tertium est contra Septentrionem: cui parti nulla est obiecta terra; sed eius angulus lateris maximè ad Germaniam spectat. hoc millia passuũ lx. CCC. in longitudinem esse arbitrantur. ita omnis insula est in circuitu vicies centena millia passuũ. ex his omnibus longè sunt humanissimi, qui Cantium incolunt, quæ regio est maritima omnis, neq; [d] multum à Gallica differunt consuetudine. interiores pleriq; frumẽta non serunt; sed lacte & carne viuunt, pellibusq; sunt vestiti: omnes verò se Britanni vitro inficiunt, quod cæruleum efficit colorem: atque hoc horribiliore sunt in pugna aspectu: capillóque sunt pro-

[a] cuius
[b] fere ex Gallia
[c] pertinet
[d] multum Gallicâ

missō, atque omni parte corporis rasa, præter caput, & labrum superius. uxores habent deni, duodeniq; inter se communes, & maximè fratres cum fratribus, & parentes cum liberis. sed si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, [a] à quibus primùm virgines quæque ductæ sunt. equites hostium, essedariique acriter prælio cum equitatu nostro in itinere [b] conflixerunt, ita tamen, vt nostri omnibus partibus superiores fuerint, atq; [c] eos in siluas, colles q; compulerint: sed compluribus interfectis, cupidiùs insecuti, nonnullos ex suis amiserunt. at illi, intermisso spatio, imprudentibus nostris, atq; occupatis in munitione castrorum, subitò se ex siluis eiecerunt; impetúq; in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnauerũt: duobúsque missis subsidio cohortibus à Cæsare, atq; his primis legionum duarum, cùm hæ, intermisso perexiguo loci spatio, inter se constitissent, nouo genere pugnæ perterritis nostris, per medios audacissimè proruperunt, séq; inde incolumes receperunt. eo die Q. [d] Laberius Durus tribunus mil. interficitur. illi, pluribus submissis cohortibus, repelluntur. toto hoc in genere pugnæ cùm sub oculis omnium, ac pro castris dimicaretur, intellectum est, nostros, propter grauitatem armorum, quòd neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad huius generis hostem, equites autem magno cum periculo prælio dimicare, propterea quòd illi etiam consultò plerumq; cederent; &, cùm paululùm ab legionibus nostros remouissent, [e] ex essedis desilirẽt, & pedibus dispari prælio contenderent. equestris autem prælij ratio & cedentibus, & insequen-

[a] quò primùm virgo deducta est

[b] conflixerunt, tamen

[c] omnes

[d] Oros. Labienus

[e] & ex

insequentibus, par atq; idem periculum inferebat. accedebat huc, vt nunquam conferti, sed rari, magnisq; interuallis præliarentur, stationésque dispositas haberent, atque alios alij deinceps excíperent, integríque & recentes defatigatis succederent. Postero die, procul à castris hostes in collibus constiterunt, rarique se ostendere, & [a] lentiùs, quàm pridie, nostros equites prælio lacessere cœperunt. sed meridie, cùm Cæsar pabulandi causa tres legiones, atque omnem equitatum cum C. Trebonio legato misisset, repentè ex omnibus ad pabulatores aduolauerunt, sic, vti ab signis, legionibúsq; non absisterent. nostri, acriter in eos impetu facto, repulerunt: neque finem insequẽdi fecerunt, [b] quoad subsidio confisi equites, cùm pòst legiones viderent, præcipites hostes egerunt: magnóq; eorum numero interfecto, neque sui colligendi, neque consistendi, aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. ex hac fuga protinus, quæ vndique conuenerant, auxilia discesserunt, neq; post id tempus vnquam summis nobiscum copijs hostes contenderunt. Cæsar, cognito consilio eorum, ad flumen Thamesim in fines Cassiuellauni exercitum duxit: quod flumẽ vno omnino loco pedibus, atq; hoc ægrè transiri potest. eò cùm venisset, animaduertit, ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas. ripa autẽ erat acutis sudibus præfixis munita. eiusdémq; generis sub aqua defixæ sudes flumine tegebantur. His rebus cognitis à captiuis, perfugísq; Cæsar, præmisso equitatu, confestim legiones subsequi iussit. sed ea celeritate atq; impetu milites ierũt, cum capite solo ex aqua extarẽt, vt hostes impetum legionum,

[a] leuiùs

[b] quo subsidio

gionum, atque [a] equitum sustinere non possent, ripásque dimitterent, ac se fuga mandarent. Cassiuellaunus, vt suprà demonstrauimus, omni spe depositâ contentionis, dimissis amplioribus copijs, millibus circiter quatuor essedariorum [b] retentis, itinera nostra seruabat, paululúmque ex via excedebat: locisque impeditis, atque siluestribus sese occultabat: atque ijs regionibus, quibus nos iter facturos cognouerat, pecora, atque homines ex agris in siluas compellebat: &, cùm equitatus noster liberiùs vastandi, prædandique causâ se in agros [c] effunderet, omnibus viis notis, semitisque essedarios ex siluis emittebat: &, cum magno periculo nostrorum equitum, cum ijs confligebat; atque hoc metu latiùs [d] vagari prohibebat, relinquebatur, vt neque longiùs ab agmine legionum discedi Cæsar pateretur, & tantum in agris vastandis, incendiisque faciendis hostibus noceretur, quantum labore, atq; itinere legionarij milites efficere poterant, interim Trinobantes, propè firmissima earum regionum ciuitas (ex qua Mandubratius adolescens, Cæsaris fidem secutus, ad eum in cõtinentem Galliam venerat, [e] cuius pater Imanuentius in ea ciuitate regnum obtinuerat, interfectúsque erat à Cassiuellauno, ipse fuga mortem vitauerat) legatos ad Cæsarem mittunt: pollicenturq; sese ei dedituros, & imperata facturos: petunt, vt Mandubratium ab iniuria Cassiuellauni defendat, atq; in ciuitatẽ mittat, qui præsit, imperiumque obtineat. his Cæsar imperat obsides quadraginta, frumentúmque exercitui: Mandubratiúmque ad eos mittit. illi imperata celeriter fecerunt: obsides

[a] equitatum

[b] relictis,

[c] effuderat,

[d] vagari

[e] cuius pater in ea ciuit.

fides ad numerum, frumentúmque miserunt: Trinobantibus defensis, atq; ab omni militum iniuria prohibitis, Cænimagni, Saguntiaci, Ancalites, Bibrocassi, legationibus missis, sese Cæsari [a] dediderunt. ab his cognoscit, non longè ex eo loco oppidum Cassiuellauni abesse, siluis, paludibúsq; munitum, quò satis magnus hominum, pecorúmque numerus conuenerit. oppidum autem Britani vocant, cùm siluas impeditas vallo, atque fossa munierunt, quò incursionis hostium vitandæ causa, conuenire consueuerunt. eò proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregiè natura, atque opere munitum: tamen hunc duabus partibus oppugnare contendit. Hostes, paulisper morati, militum nostrorum impetum non tulerunt, sesèque ex alia parte oppidi eiecerunt. magnus ibi numerus pecorum repertus: multíque in fuga sunt comprehensi, atque interfecti. Dum hæc in his locis geruntur, Cassiuellaunus ad Cantium, quod esse ad mare, suprà demonstrauimus, quibus regionibus quatuor reges præerant, Cingetorix, Caruilius, Taximagulus, Segonax, nuncios mittit: atq; his imperat, vt, coactis omnibus copijs, castra naualia de improuiso adoriantur, atque oppugnent. hi cùm ad castra venissent, nostri eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Cingetorige, suos incolumes reduxerunt. Cassiuellaunus, hoc prælio nuntiato, tot detrimentis acceptis, [b] vastatis finibus, maximè etiam permotus defectione ciuitatum, legatos per Atrebatem Commium de deditione ad Cæsarem mittit. Cæsar cùm [c] statuisset hiemare in continente propter repentinos

[a] dedunt

[b] vastatisque

[c] constituisset

Gallia

Galliæ motus, neque multum æstatis superesset, atque id facilè extrahi posse intelligeret, obsides imperat: &, [a] quid in annos singulos vectigalis populo R. Britania penderet, constituit. interdicit atque imperat Cassivellauno, ne Mandubratio, neu Trinobantibus noceat. obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naves inuenit refectas. his deductis, quòd & captiuorum magnum numerum habebat, & nonnullæ tempestate deperierant naues, duobus commeatibus exercitum reportare [b] instituit. ac sic accidit, [c] vt, ex tanto nauium numero, tot nauigationibus, neque hoc, neque superiore anno vlla omnino nauis, quæ milites portaret, desideraretur. [d] at ex vi, quæ inanes ex continente ad eum remitterentur, & prioris commeatus expositis militibus, & quas postea Labienus faciendas curauerat, numero LX. perpaucæ locum caperent, reliquæ ferè omnes [e] reijcerentur. quas cùm aliquandiu Cæsar frustrà expectasset, ne anni tempore nauigatione excluderetur, quòd æquinoctium superabat, necessariò angustiùs milites collocauit: ac summam tranquillitatem consecutus, secunda inita cùm soluisset vigilia, prima luce terram attigit, omnésque incolumes naues perduxit. subductis nauibus, concilióque Gallorum Samarobrinæ peracto, quòd eo anno frumentum Gallia propter siccitates angustius prouenerat, coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hibernis collocare, legionésque in plures ciuitates distribuere: ex quibus vnam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit; alteram in Neruios, Q. Ciceroni; tertiam in Essuos, L. Roscio;

[a] quod

[b] constituit.

[c] vti ex

[d] atque

[e] reiicerentur

L. Roscio quartam in Rhemis, cum T. Labieno in confinio Treuirorum, hiemare iussit: tres in Belgio collocauit: his M. Crassum quæstorem, & L. Munatium Plancum, & C. Trebonium, legatos, præfecit: vnam legionem, quam proximè trans Padum conscripserat, & cohortes V. in Ebirones, quorum pars maxima est inter Mosam, & Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis & Catiuulci erant, misit. his militibus Q. Titurium Sabinum, & L. Aurunculeium Cottam, Legatos, præesse iussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facilimè inopiæ frumentariæ sese mederi posse existimauit, atque harum tamen omnium legionum hiberna (præter eam quam L. Roscio in pacatissimam, & quietissimam partem ducendam dederat) millibus passuum C. continebantur. ipse interea, quoad legiones collocasset, munitáque hiberna cognouisset, in Gallia morari constituit. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius; cuius maiores in sua ciuitate regnum obtinuerant. huic Cæsar, pro eius virtute, atque in se benevolentia, quòd in omnibus bellis singulari eius opera fuerat vsus, maiorum locum restituerat. tertium iam hunc annum regnantem inimici palàm, multis etiam ex ciuitate auctoribus, interfecerunt. defertur ea res ad Cæsarem. ille, veritus, quòd ad plures res pertinebat, ne ciuitas eorum impulsu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet, ibique hiemare; quorum opera cognouerat Tasgetium interfectum: hos comprehensos ad se mittere. interim ab omnibus legatis, quæ fuerint in

quibus

quibus legiones transdiderat, certior factus est, in hiberna peruentum, locúmque hibernis esse munitum, diebus circiter XV. quibus in hiberna ventum est, initium repentini tumultus, ac defectionis ortum est ab Ambiorige & Catiunculo: qui, cum ad fines regni sui Sabino Cottæq; præsto fuissent, frumentúmque in hiberna comportauissent, Inducíomari, Treuiri nuntijs impulsi suos concitauerunt; subitóque oppressis lignatoribus, magna manu ad castra oppugnanda uenerũt. cum celeriter nostri arma cepissent, ualloque ascendissent; atque, una ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri prælio superiores fuissent; desperata re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. tum suo more conclamauerunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent; habere sese quæ de re communi dicere uellent, quibus controuersias minui posse sperarent. mittitur ad eos colloquendi causa C. Carpineius, eques Romanus familiaris Q. Titurij, & Q. Iunius ex Hispania quidam, qui iam antè, missu Cæsaris, ad Ambiorigem ventitare consueuerat: apud quos Ambiorix in hunc modum locutus est: Se sese pro Cæsaris in se beneficijs plurimum ei confiteri debere, quòd eius opera stipendio liberatus esset, quòd Aduaticis finitimis suis pendere consuesset; & quod quódque ei & filius, & fratris, filium ab Cæsare remissi essent, quos Aduatici, obsidum numero missos, apud se in seruitute, & catenis tenuissent: ne q; id, quod fecerit de oppugnatione castrorũ, aut iudicio, aut uoluntate sua, fecisse, sed coactu ciuitatis: sráq; esse eiusmodi imperia, ut non minus haberet in se iuris multitudo, quàm ipse in multitudinem ciuitati

porro hanc fuisse belli causam, quòd repentinæ Gallorum coniurationi resistere non potuerit: id se facile ex humilitate sua probare posse; quòd non adeò sit imperitus rerum, vt suis copijs populum R. se superare posse confidat: sed esse [a] Galliæ commune consilium, omnibus hibernis Cæsaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alteri legioni subsidio venire posset: non facilè Gallos Gallis negare potuisse; præsertim cum de recuperanda cõmuni libertate consiliũ initum viderentur: quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere se nunc rationẽ officij pro beneficijs Cæsaris monere, orare Titurijũ pro hospitio, vt suæ, ac militum saluti cõsulat: magnam manum Germanorum conductam Rhenum transisse; hanc adfore biduo: ipsorum esse consiliũ, velint ne priùs, quàm finitimi sentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem, aut ad Labienum deducere; quorũ alter millia passuum circiter L. alter paulò amplius ab ijs absit: illud se polliceri, & iureiurando confirmare, tutum se iter [b] per fines suos daturum: quod cum faciat, & ciuitati sese consulere, quòd hibernis leuetur, & Cæsari pro eius meritis gratiam referre. Hac oratione habita: discedit Ambiorix; Carpineius, & Iunius, quæ audierant, ad legatos deferunt. illi, repentina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda existimabant: maximéq; hac re permouebantur, quòd ciuitatem, ignobilem, atq; humilem Eburonum; sua sponte, populo R. bellum facere ausam; vix erat credendum. itaque ad consilium rem deferunt. magnáque inter eos ex his tot causis controuersia orta est. L. Aurunculeius, compluresq; tribuni mil.

[a] in Gallia

[b] per fines daturum

&

& primorum ordinum centuriones nihil temerè agendum, neque ex hibernis iniussu Cæsaris discedendum existimabant: quantâs suis magnas copias etiam Germanorum sustineri posse, munitis hibernis, docebant: rem esse testimonio, quòd primum hostium impetum, multis vtro vulneribus illatis, fortissimè [a] sustinuerint: rem frumentariam non premi: interea & ex proximis hibernis, & à Cæsare conuenturæ subsidia: postremò quid esse leuius, aut turpius, quàm auctore hoste, de summis rebus capere consilium? contra ea Titurius, serò facturos, clamitabat, cum maiores manus hostium, adiunctis Germanis, conuenissent; aut cùm aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum: breuem consulendi esse occasionem: Cæsarem arbitrari profectum in Italiam, nec aliter Carnutes interficiendi Tasgetij consilium fuisse capturos, neque Eburones, si ille adesset [b] tanta cum contemtione nostri ad castra venturos esse: non hostem auctorem, sed rem spectare: subesse Rhenum; magno esse Germanis dolori Arionisti mortem, & superiores nostras victorias; ardere Galliam tot contumelijs acceptis, sub populi R. imperium redactum, superiore gloria rei militaris extincta: postremò, quis hoc sibi persuaderet; sine certa re, Ambiorigem ad eiusmodi consilium descendisse? suam sententiam in vtramq; partem esse tutam: si nil sit durius, nullo cum periculo ad proximam legionem perventuros: si Gallia omnis cum Germanis consentiat, vnam esse in celeritate positam salutem. Cottæ quidem, atq; eorum qui dissentirent, consilium quem haberet exitum? in quo si non præsens periculum, at certe longa

[a] sustinuerunt:

[b] tanta contemtione

obsidione

obsidione fames esset pertimescenda. Hac in vtramque partem habita disputatione, cùm à Cotta, primisque ordinibus acriter resisteretur, Vincite, inquit, si ita vultis, Sabinus, & id clariore voce, vt magna pars militum exaudiret: neque is sum, inquit, qui grauissimè ex vobis mortis periculo terrear: hi sapiēter, si grauius quid acciderit, abs te rationem reposcent: qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis coniuncti, communem cum reliquis belli casum sustineant: nec reiecti, & relegati longè ab ceteris, aut ferro, aut fame intereant. Consurgitur ex concilio: comprehendunt vtrumque, & orant, ne sua dissensione, & pertinacia rem in summum periculum deducant: facilem esse rem, seu maneant, seu proficiscantur, si modò vnum omnes sentiant, ac probent: contrà in dissensione nullam se salutem perspicere. Res disputatione ad mediam noctem perducitur. tandem dat Cotta permotus manus: superat sententia Sabini: pronunciatur, prima luce itturos: consumitur vigilijs reliqua pars noctis, cum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur, & languore militum, & vigilijs periculum augeatur, prima luce sic ex castris proficiscuntur, vt, quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, longissimo agmine, magnisque impedimentis. At hostes, postea quàm ex nocturno fremitu, vigiliisque de profectione eorum senserunt, collocatis insidijs, bipartitò in siluis, opportuno, atque occulto loco, à millibus passuum

citer 11. Romanorum aduentum expectabant: &, cùm se maior pars agminis in magnam conuallem demisisset, ex vtraq; parte eius vallis subitò sese ostenderunt: nouissimósque premere, & primos prohibere adscensu, atque iniquissimo nostris loco prælium committere cœperunt. tum demum Tituriius, vti qui nihil antè prouidisset, trepidare, & concursare, cohortésque disponere: hæc tamen ipsa timidè, atq; vt eum omnia deficere viderentur: quod plerunque ijs accidere consuenit qui in ipso negotio consilium capere coguntur. at Cotta, qui cogitasset, hæc posse in itinere accidere, atque ob eam causam profectionis auctor non fuisset, nulla in re communi saluti deerat; &, in appellandis, cohortandísque militibus, Imperatoris; &, in pugna, militis officia præstabat. cúmq; propter longitudinem agminis minùs facilè per se omnia obire, &, quid quoque loco faciendum esset, prouidere possent, iusserunt pronuntiari, vt impedimenta relinquerent, atq; in orbem consisterent: quod consilium etsi in eiusmodi casu reprehẽdendum nõ est, tamen incommodè accidit: nam & nostris militibus spem minuit, & hostes ad pugnandum alacriores effecit: quod non sine summo timore, & desperatione id factum videbatur. præterea accidit, quod fieri necesse erat, vt vulgo milites ab signis discederent; quæque quisque eorum cariſſima haberet, ab impedimentis petere, atq; arripere properaret, & clamore, ac fletu omnia complerentur. At Barbaris consilium non defuit. nam duces eorum tota acie pronuntiari iusserunt, ne quis ab loco discederet: illorum esse prædam, atque illis reseruari, quæcunque Romani reliquis-

reliquissent: proinde omnia in victoria posita existimarent. erant & virtute, & numero pugnandi pares nostri: tametsi à duce, & à fortuna desrebantur: tamen omnem spem salutis in virtute ponebant; & quoties quaeque cohors procurrerat, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat. qua re animadversa, Ambiorix pronuntiari iubet, ut procul tela conjiciant, neu propius accedant: & quam in partem Romani impetum fecerint, cedant: lenitate armorum, & quotidiana exercitatione nihil iis noceri posse: rursus, se ad signa recipientes, insequantur. quo praecepto ab iis diligentissimè observato, cum quispiam cohors ex orbe excesserat, atque impetum fecerat, hostes velocissimè refugiebant. interim ea parte nudari necesse erat, & ab latere aperto tela recipi. rursus, cum in eum locum, unde erant egressi, reverti caperant, & ab iis qui proximi steterant, circumvenieabantur: sin autem locum tenere vellent, neque virtuti locus relinquebatur, neque à tanta multitudine coniecta tela à consertis vitari poterant tamen, tam multis incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, resistebant; &, magna parte diei consumta, cum à prima luce ad horam III X. pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. tum T. Balventio, qui superiore anno primum pilum duxerat, viro forti, & magnae auctoritatis, utrumque femur tragula transjicitur. Q. Lucanius, eiusdem ordinis, fortissimè pugnans, dum circumvento filio subvenit, interficitur. L. Cotta legatus omnes cohortes, ordinesq; adhortans, in adversum os funda vul-

neratur. his rebus permotus Q. Titurius, cum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum, Cn. Pompeium, ad eum mittit, rogatum, ut sibi militibusque parcat. ille, appellatus, respondit: si velit, secum colloqui, licere; sperare, multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat; ipsi vero nihil nocitum iri; inque eam rem se suámque fidem interponere. ille cum Cotta sancio communicat, si videatur, pugna ut excedant, & cum Ambiorige una colloquantur, sperare se ab eo suam, ac militum salutem impetrari posse. Cotta, se ad armatum hostem itarum, negat, atque in eo perseverat. Sabinus, quos in præsentia tribunos mil. circum se habebat, & primorum ordinum centuriones, se sequi iubet: & cum propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abjicere, imperata facit: suisque, ut idem faciant, imperat. interim dum de conditionibus inter se agunt, longiorque consultò ab Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumventus interficitur. tum verò, suo more, victoriam conclamant, atque ululatum tollunt; impetuque in nostros facto, ordines perturbant. ibi L. Cotta pugnans interficitur cum [a] maxima parte militum. reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi. ex quibus L. Petrosidius aquilifer, cum magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum proiecit, ipse pro castris fortissimè pugnans occiditur. [b] alij ægrè ad noctem oppugnationem sustinent: nocte ad unum omnes, desperata salute, seipsi interficiunt. pauci ex prælio [c] elapsi incertis itineribus per silvas ad T. Labienum legatum in hiberna perveniunt; atq; eum de rebus gestis certiorem

a magna

b illi

c Lapsum

certiorem faciunt. Hac victoria sublatus Ambiorix, statim cum equitatu in Aduaticos, qui erant eius [a] regni finitimi, profici scitur: neq; diem, neq; noctem intermittit, peditatúmq; se subsequi iubet. re demonstrata, Aduaticisq; concitatis, postero die in Neruios peruenit: hortatúrq; ne sui in perpetuum liberandi, atque vlciscendi Romanos, pro iis quas acceperint, iniuriis occasionem dimittant. interfectos esse legatos duos magnámq; partem exercitus interisse demonstrat, nihil esse negotij subitò oppressam legionem, quæ cum Cicerone hiemet, interfici: [b] se ad eam rem profitetur adiutorem. facilè hac oratione Neruiis persuadet. itaq; confestim dimissis nuncijs ad Centrones, Grudios, Leuacos, Pleumoxios, Gordunos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quàm maximas manus possunt, cogunt; & de improuiso ad Ciceronis hiberna aduolant, non dum ad eum fama de Tituri morte perlata. [c] hic quóque accidit, quod fuit necesse, vt nonnulli milites, qui lignationis, munitionisque causa in siluas discessissent, repentino equitum aduentu interciperentur. his [d] circumuentis magna manu Eburones, Aduatici, Neruij, atq; horum omnium socij, & clientes legionem oppugnare incipiunt. nostri celeriter ad arma concurrunt; vallum conscendunt. ægrè is dies sustentatur, quòd omnem spem hostes in celeritate ponebant, atque hanc adepti victoriam in perpetuum se fore victores confidebant. Mittuntur ad Cæsarem confestim à Cicerone litteræ, magnis propositis præmijs, si pertulissent, obsessis omnibus viis missi intercipiuntur. noctu [e] ex ea materia quam munitionis causa comportauerant, turres admo-

[a] regno

[b] se sequu

[c] huc quoque accidit cùm si accesset.

[d] circumuentus

[e] ex ea materia

dum CXX excitantur incredibili celeritate: quæ deesse operi videbantur, perficiuntur. hostes postero die, multò maioribus copijs coactis, castra oppugnant, fossam complent. à nostris eadem ratione, qua pridie, resistitur. hoc idem deinceps reliquis fit diebus. nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur: non ægris, non vulneratis facultas quietis datur. quæcunque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, nocte comparantur. multæ præustæ sudes; magnus muralium pilorum numerus instituitur: turres contabulantur: pinnæ, loricæque ex cratibus attexuntur. ipse Cicero, cum tenuissima valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat: vt vltrò mil tum concursu, ac vocibus, sibi parcere cogeretur. Tunc duces, principésque Neruiorum, qui aliquem sermonis aditum, causámque amicitiæ cum Cicerone habebant, colloqui sese velle dicunt. facta potestate, eadem quæ Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant; omnem esse in armis Galliam: Germanos Rhenum transisse: Cæsaris, reliquorúmq; hiberna oppugnari. addunt etiam de Sabini morte: Ambiorigem ostentant, fidei faciundæ caussa: [a] errare eos dicunt, si quidquam ab ijs præsidij sperent, qui suis rebus diffidant: sese [b] tamen scire hoc esse in Ciceronem populúmque R. animo. vt nihil, nisi hiberna, recusent, atque hanc inueterascere consuetudinem nolint: licere illis incolumibus per se ex hibernis discedere, &, in quascunque partes velint, sine metu proficisci. Cicero ad hæc vnum modò respondit: non esse [c] consuetudinem populi Rom. vllam accipere ab hoste armato condicionem:

[a] tum err.

[b] tamen hoc esse in Cic.

[c] consuetudinem P. R. accip.

nem: si ab armis discedere velint, se aditore vtantur, legatósque ad Cæsarem mittant: sperare se, pro eius iustitia, quæ petierint, impetraturos. ab hac spe repulsi Nervij, vallo pedum X. & fossa pedum XV. hiberna cingunt. hæc superiorum annorum consuetudine à nostris cognouerant; &, quosdam de exercitu [a] nacti captiuos, ab his docebantur. sed nulla ferramentorum copia, quæ esset ad hunc vsum idonea: gladijs cespites circumcidere, manibus, [b] sagulisque terram exhaurire [c] cogebantur. qua quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit. nam minùs horis tribus [d] X. [e] millium passuum in circuitu munitionem [f] perfecerunt. reliquisq; diebus turres ad altitudinem valli, falces, testudinésque, quas ijdem captiui docuerant, parare, ac facere cœperunt. septimo oppugnationis die, maximo coorto vento, feruentes fusili ex argilla glandes, fundis, & feruefacta iacula in casas, quæ more Gallico stramentis erant tectæ, iacere cœperunt. hæ celeriter ignem comprehenderunt, &, venti magnitudine, in omnem castrorum locum distulerunt. hostes maximo [g] clamore insecuti, quasi parta iam, atque explorata victoria, turres, testudinésque agere, & scalis vallum ascendere cœperunt. at tanta militum virtus, atque ea præsentia animi fuit, vt, cum [h] vndique flamma torrerentur, maximáque telorum multitudine premerentur, suáque omnia impedimenta, atque omnes fortunas conflagrare intelligerent, non modò demigrandi causa de vallo decederet nemo, sed pænè ne respiceret quidem quisquam, ac tum omnes acerrimè, fortissimúque pugnarent. hic dies nostris longè

a habebãt capt.
b sarculisque
c nitebantur
d XV.
e millium pedũ XV.
f fecerunt.
g clamore sicuti parta.
h vbique

gravissimus fuit, sed tamen hunc habuit euentum, vt eo die maximus numerus hostium vulneraretur, aut interficeretur; vt se sub ipso vallo constipauerant, recessumque primis vltimi non dabant. [a] Paulum quidem intermissa flamma, & quodam loco turri adacta, & contingente vallum, tertiæ cohortis centuriones, ex eo quo stabant, loco recesserunt, suósq; omnes, remouerunt; nutu, vocibúsque hostes, si introire vellent, vocare cœperunt; quorum progredi ausus est nemo. tum ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, turríque succensa est. erant in ea legione fortissimi viri centuriones, [b] qui iam primis ordinibus appropinquarent, T. [c] Pulfio, & L. [d] Varenus. ij perpetuas controuersias inter se habebant, [e] vter alteri anteferretur, omnibúsque annis de [f] loco summis simultatibus contendebant. ex ijs Pulfio, cum acerrimè ad munitiones pugnaretur, quid dubitas, inquit, Varene? aut quem [g] locum probandæ virtutis tuæ expectas? hic dies de nostris controuersiis [h] iudicabit. Hæc cum dixisset, procedit [i] extra munitiones, & quæ pars hostium confertissima visa est, in eam erumpit. ne Varenus quidem tum vallo sese continet, sed omnium veritus existimationem, subsequitur, mediocri spatio relicto. Pulfio pilum in hostes mittit, atque vnum ex multitudine procurrentem traijcit: [k] quo percusso, & exanimato, hunc scutis protegunt hostes, & in illum vniuersi tela conijciunt; neque dant regrediendi facultatem. transfigitur scutum Pulfioni, & verutum in balteo defigitur. auertit [l] hic casus vaginã, [m] & gladiũ educere conãtis dextram moratur manum, impeditumq; hostes circum-

[a] paulũ
[b] qui primis ordin.
[c] Pullo,
[d] Varenus, ita vbique
[e] quinam anteferretur,
[f] locis
[g] loci tuæ pro laude virtutis spectas?
[h] dijudicabit.
[i] ex castris munitionisque qua parte hostium conferti ss. esse visa,
[k] quo percusso, exanimato, hunc scutis protegunt, in hostem tela omnes conijciũt.
[l] huic
[m] mendosus locus nam

cunsistunt, succurrit inimicus illi Varenus, & laboranti subuenit. ad hunc se confestim à Pulsione omnis multitudo conuertit, [a] illum veruto transfixum arbitrantur. Varenus gladio cominùs rem gerit, atque uno interfecto, reliquos paulùm propellit. dum cupidiùs instat, in locum inferiorem deiectus concidit. huic rursus circumuento fert subsidium Pulfio, atq; ambo incolumes, cõpluribus interfectis, summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. sic fortuna in cõtentione, & certamine virtutem [b] versauit, vt alter alteri inimicus auxilio, salutique esset; neque dijudicari possit, vter virtute anteferendus videretur. quanto erat in dies grauior, atq; asperior oppugnatio, & maximè, quòd magna parte militum confecta vulneribus, res ad paucitatem defensorum peruenerat; tanto crebriores litteræ, nuntiique ad Cæsarem mittebantur: quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. erat unus intus [c] Nerui us, nomine Vertico, loco natus honesto; qui à primâ obsidione [d] ad Ciceronem profugerat, suámque ei fidem præstiterat. [d] hic seruos spe libertatis, magnisque persuadet præmijs, vt litteras ad Cæsarem deferat. has ille in iaculo illigatas effert; & Gallus inter Gallos sine vlla suspicione versatus, ad Cæsarem peruenit, ab eo de periculo Ciceronis, legionisque cognoscit. Cæsar, acceptis litteris circiter horâ XI. diei statim nuntium in Bellouacos ad M. Crassum quæstorem mittit, cuius hiberna aberant ab eo millia passuum XXV: iubet media nocte legionem proficisci, celeritérq; ad se venire. exijt cum nuntio Crassus, alterum ad C. Fabium lega-

tum

[a] Illum verò obscurant occisum. V. obscurantur.

[b] seruauit

[c] Nerinus Vertico

[d] huius

tum mittit, vt in Atrebatium fines legionem adducat, quò sibi [a] iter faciendum sciebat. scribit Labieno, si reip. commodo facere posset, cum legione ad fines Neruiorum veniat: reliquam partem exercitus, quòd paulo aberat longiùs, non putat expectandam: equites circiter quadringentos ex proximis hibernis cogit. hora circiter tertia ab antecursoribus de Crassi aduentu certior est factus. eo die millia passuum XX. progreditur. Crassum Samarobrinæ præficit, legionémq; ei attribuit, quòd ibi impedimenta exercitus, obsides ciuitatum, literas publicas, frumentumq; omne, quod eò tolerandæ hiemis causa deuexerat, relinquebat. Fabius, vt imperatum erat, non ita multùm moratus in itinere, cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini, & cæde cohortium cognita, cum omnes ad eum Treuirorum copiæ venissent, veritus, [b] si ex hibernis fugæ similem profectionem fecisset, vt hostium impetum sustinere non posset, præsertim quos recenti victoria efferri sciret, literas Cæsari remittit; quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset: rem gestam in Eburonibus perscribit: docet, omnes peditatus, equitatúsq; copias Treuirorum tria millia passuum longè ab suis castris consedisse. Cæsar, consilio eius probato, etsi, opinione trium legionum deiectus, ad duas redierat; tamen vnum communis salutis auxilium in celeritate ponebat: venit magnis itineribus in Neruiorum fines: ibi ex captiuis cognoscit, quæ apud Ciceronem gerantur, quantóq; in periculo res sit, tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmijs persuadet, vti ad Ciceronem epistolam deferat. hanc Græcis conscripta literis mittit;

[a] iter fit faciundum scribit Labieno.

[b] ne ex

mittit; ne, intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cognoscantur: si adire nõ possit, monet, vt tragulam cũ epistola ad amentum [a] deligata, intra munitiones castrorum abiiciat. in literis scribit, se cum legionibus profectum celeriter adfore: hortatur vt pristinam virtutẽ retineat. Gallus periculum veritus, vt erat præceptum, tragulam mittit. hæc casu ad turrim adhæsit, neque ab nostris biduo animaduersa. tertio die à quodam milite conspicitur; demta ad Ciceronem defertur. ille perlectam in conuentu militum recitat; maximáq; omnes lætitia adficit. tum fumi incẽdiorum procul videbantur, quæres omnẽ dubitationẽ aduentus legionũ expulit. Galli, re cognita per exploratores, obsidionem relinquunt, ad Cæsarem omnibus copijs contendunt, eæ erant armatorũ circiter millia LX. Cicero, data facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem suprà demonstrauimus, repetit, qui literas ad Cæsarem deferat; hũc admonet, iter caute, diligenterq; faciat; perscribit in literis, hostes ab se discessisse, omnemq; ad eum multitudinem conuertisse. quibus literis circiter media nocte, Cæsar, adlatis, suos facit certiores; eósque ad dimicandum animo confirmat. postero die luce prima mouet castra; & circiter millia passuum quatuor progressus trans vallem magnam, & riuum, hostium multitudinem conspicatur. erat magni periculi [b] res cum tantis copijs iniquo loco demicare: tamẽ, quoniã liberatũ obsidione Ciceronem sciebat, æquo animo remittendũ de celeritate existimabat, cõsedit, & quàm æquissimo loco potuit, castra cõmunit: atq; hæc, etsi erãt exigua per se, vix hominũ millium septem, præsertim nullis

cum

[a] deligata intra munitionem castrorum

[b] res, tantulis copijs

cum impedimentis, tamen angustijs viarum, quàm maximè potest, contrahit, eo consilio, vt in summam contentionem hostibus veniat, interim, speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat, quò commodissimè itinere [a] vallem transire posset. eo die parvulis equestribus prælijs ad aquam factis, vtrique sese suo loco continent, Galli, quòd ampliores copias, quę nondum conuenerant, expectabãt; Cæsar, si fortè timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, citra vallem; vt pro castris prælio contenderet; si id efficere nõ posset, vt, exploratis itineribus, minore cum periculo vallẽ, riuumq; transiret. prima luce hostium equitatus ad castra accedit, prælioq; cum nostris equitibus commisit. Cæsar consultò, equites cedere, seq; in castra recipere, simul ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri, portásq; obstrui, [b] atq; in ijs administrandis rebus quàm maximè concursari, & cum simulatione agi timoris iubet. quib. omnibus rebus hostes inuitati, copias traducunt, aciemq; iniquo loco constituunt: nostris verò etiam de vallo deductis propiùs accedunt; & tela intra munitionem ex omnibus partibus conijciunt; præconibúsque circummissis, pronuntiari iubent, seu quis Gallus, seu Romanus velit ante horam tertiam ad se transire, sine periculo licere; pòst id tempus non fore potestatem. ac sic nostros contemserunt, vt, obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitum, [c] quòd ea non posse introrumpere videbantur, alij vallum manu scindere, alij fossas complere inciperent. tunc Cæsar, omnibus portis eruptione facta, equitatuque emisso, celeriter hostes dat in fugam sic, vt omnino pugnandi causa resistere

a vallas

b atq; hũ administrãt.

c quòd ea non posse introrumpere videretur.

nemo

nemo: magnámque ex his numerum occidit, atq; omnes armis exuit. longiùs persequi veritus, quòd silvæ, paludésq; intercedebant; neque etiam parvulo detrimento illum locum relinqui videbat; omnibus suis incolumibus copijs, eodem die ad Ciceronem pervenit. inflitutas turres, testudines, munitionésque hostium admiratur: legione producta, cognoscit, non decimum quemque esse relictum militem sine vulnere, ex his omnibus indicat rebus, quanto cum periculo, & quanta cum virtute sint res administratæ: Ciceronem pro eius merito, legionémque collaudat: centuriones sigillatim, tribunósque mil. appellat: quorum egregiam fuisse virtutem, testimonio Ciceronis cognouerat: de casu Sabini, & Cottæ certius ex captiuis cognoscit: postero die, concione habita, rem gestam proponit: milites consolatur, & confirmat: quòd detrimentum culpa, & temeritate legati sit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet; quòd, beneficio deorum immortalium, & virtute eorum expiato incommodo, neque hostibus diutina [a] lætitia, neque ipsis longior dolor relinquatur. Interim ad Labienum per Rhemos incredibili celeritate de victoria Cæsaris fama perfertur; vt, cùm ab hibernis Ciceronis millia passuum quinquaginta millia abesset, eóque post horam nonam diei Cæsar peruenisset, antè mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur; quo clamore significatio victoriæ gratulatióque ab Rhemis Labieno fieret. hac fama ad Treuiros perlata, Induciomarus qui postero die castra Labieni oppugnare decreuerat, nocte profugit, copiásque omnes in Treuiros reducit.

[a] Lætitia

Cæsar

Cæsar Fabium cum legione in sua remittit hiberna; ipse cum tribus legionibus circum Samarobrinam trinis hibernis hiemare constituit; & quod tanti motus Galliæ exstiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decrevit. nam illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes ferè Galliæ civitates de bello consultabant, nuntios, legationesq; in omnes partes dimittebant; & quid reliqui consilij caperent, atq; unde initium belli fieret, explorabant; nocturnáque [a] in locis desertis concilia habebant: neq; ullum ferè totius hiemis tempus intercessit sine sollicitudine Cæsaris, quin aliquem de conciliis, & motu Gallorum nuntium acciperet. in his ab L. Roscio legato, quem legioni tertiæ decimæ præfecerat, certior est factus, magnas Gallarum copias earum civitatum quæ Aremoricæ appellantur, oppugnandi sui causa convenisse, neque longiùs millia passuum octo ab hibernis suis abfuisse, sed, nuntio allato de victoria Cæsaris, discessisse, adeo ut fugæ similis discessus videretur. At Cæsar principibus cuiusque civitatis ad se vocatis, [b] alias territando, cum se scire, quæ fierent, denuntiaret; [c] alias cohortando, magnam partem Galliæ in officio tenuit. tamen Senones, quæ est civitas inprimis firma, & magnæ inter Gallos auctoritatis, Cavarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat, cuius frater Moritasgus, adventu in Galliam Cæsaris, cuiusque maiores regnum obtinuerant, interficere publico cõsilio conati, cum ille præsensisset, ac profugisset, usq; ad fines insecuti, regno, domóq; expulerunt; & missis ad Cæsarem satisfaciendi causa legatis, cum is omnem ad se senatum venire iussisset, dicto audientes non

a loci in deserto consilia

b alios

c alios

non fuerunt, tantum apud homines barbaros valuit, esse repertos aliquos principes belli inferendi; tantáque omnium voluntatis commutationem attulit, vt præter Heduos, & Rhemos, quos præcipuo semper honore Cæsar habuit, alteros pro vetere, ac perpetua erga populum R. fide; alteros pro recentibus belli Gallici officijs, nulla fere fuerit ciuitas non suspecta nobis, idq; adeo haud scio mirandum ne sit, cùm [a] compluribus elijs de causis, tum maximè, quòd, qui virtuti belli omnibus gentibus præferebantur, tantum se eius opinionis deperdidisse, [b] vt populi R. imperia perferrent, grauissimè dolebant. Treuiri verò atque Inducioma-rus totius hiemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent; ciuitates solicitarent; pecunias pollicerentur: magna parte exercitus nostri interfecta, multò minorem superesse dicerent partem. neque tamen vlli ciuitati Germanorum persuaderi potuit, vt Rhenum transirent, cum se bis expertos dicerent, Arioniſti bello, & Tenchtherorũ transitu: non esse fortunam amplius tentaturos. Hac spe lapsus Inducioma-rus nihilo minùs copias agere [c] exercere, à finitimis equos parare, exules, damnatósque tota Gallia magnis præmijs ad se allicere cæpit; ac tantam sibi iam in his rebus in Gallia auctoritatem comparauerat, vt vndique ad eum legationes concurrerent, gratiam atque amicitiam publicè, priuatimque peterent. vbi intellexit vltro ad se veniri, altera ex parte Senones, Carnutésq; cõscientia facinoris instigari, altera Neruios, Aduatimósq; bellum Romanis parare; neq; sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis

[a] pluribus.

[b] vt ea Pop.

[c] exercere sin.

progredi

progredi coepisset; armatum concilium indicit, hoc more Gallorum est initium belli, quò, lege cõmuni, omnes puberes armati conuenire coguntur; & qui ex his nouissimus conuenit in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. in eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, quẽ suprà demonstrauimus Cæsaris secutum fidem, ab eo non discessisse; hostem iudicandum curat, bonáque eius publicat. his rebus confectis, in concilio pronuntiat arcessitum se à Senonibus, & Carnutibus, aliisq; compluribus Galliæ ciuitatibus; huc iter facturum per fines Rhemorum, eorúmque agros populaturum, ac priùs, quàm id faciat, castra Labieni oppugnaturum: quæque fieri velit, præcipit. Labienus, cum & loci natura, & manu munitissimis castris sese contineret, de suo, ac legionis periculo nihil timebat; ne quam occasionem rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. itaque à Cingetorige, atq; eius propinquis oratione Inducionari cognita, quam in concilio habuerat; nuntios mittit ad finitimas ciuitates, equitésque undique conuocat, ijs certam diem conueniendi dicit. interim prope cotidiè cum omni equitatu Inducionarus sub castris eius vagabatur, aliàs ut situm castrorum cognosceret, aliàs colloquendi, aut territandi causa. equites plerunque omnes tela intra vallum conijciebant. Labienus suos intra munitiones continebat: timoríque opinionem quibuscúmque poterat rebus augebat. cùm maiore indies contemtione Inducionarus ad castra accederet, nocte vna intromissis equitibus omnium finitimarum ciuitatum, quos arcessendos curauerat, tanta diligẽtia

omn

omnes suos custodijs intra castra cõtinuit, vt nulla ratione eo res enuntiari, aut ad Treuiros perferri posset. a interim cõsuetudine cotidiana Inducíomarus ad castra accedit; atq; ibi magnam partem diei consumit; equites tela conijciunt, & magna contumelia verborum nostros ad pugnã euocant. nullo à nostris dato responso, vbi visum est, sub vesperum dissperſi, ac dissipati discedunt; subitò Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; præcipit, atq; interdicit, perterritis hostibus atq; in fugam coniectis, quod fore, sicut accidit, videbat, omnes vnum peterent Inducíomarũ, neu quis quenquam priùs vulneraret, quàm illum interfectum videret, quòd, more reliquorum, illum, spatium nactũ, effugere nolebat, magna proponit ijs qui occiderint, præmia: summittit cohortes equitibus subsidio. comprobat hominis consilium fortuna; &, cùm vnum omnes peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Inducíomarus interficitur; capítisque eius refertur in castra. redeuntes equites, quos possunt, consectantur, atq; occidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum, & Neruiorum, quæ conuenerant, copiæ discedunt; paulóq; habuit post id factum Cæsar quietiorem Galliam.

a interim ex consuetudine

* * *

C. IVLII CÆSARIS DE BELLO GALLICO COMMENTARIVS VI.

MVLTIS de causis Cæsar maiorem Galliæ motum expectans per M. Silanum, C. Antistium Reginum, T. Sextium, legatos, delectum habere instituit: simul ab Cn. Pompeio proconsule petit, quoniam ipse ad vrbem cum imperio reip. causa maneret, quos ex cisalpina Gallia consulis sacramento rogauisset, ad signa conuenire, & ad se proficisci iuberet: magni interesse etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliæ, existimans, tantas videri Italiæ facultates, vt, si quid esset in bello detrimenti acceptũ, non modò id breui tempore [a] sarciri, sed etiam maioribus adaugeri copijs posset. quod cum Pompeius & reip. & amicitiæ tribuisset; celeriter confecto per suos delectu, tribus ante exactam hiemẽ & constitutis, & adductis legionibus, duplicatóque earum cohortium numero, quas cum Titurio amiserat, & celeritate, & copijs docuit, quid populi R. disciplina, atque opes possent. Interfecto Indutiomaro, vt docuimus, ad eius propinquos à Treuiris imperiũ defertur. illi finitimos, atque Germanos solicitare, & pecuniam polliceri non desistunt. cum ab proximis impetrare non possent, vlteriores tendant: inuentis nonnullis ciuitatibus, iureiurando inter se confirmant: obsidibúsq; [b] de pecunia cauent: Ambiorigem sibi societate, & fœdere adiungũt. Quibus rebus cognitis, Cæsar,

[a] resarciri,

[b] &

sar, cum vndique bellum parari videret, Nervios, Aduaticos ac Menapios, adiunctis eis Rhenanis omnibus Germanis, esse in armis, Senones ad imperatum nō venire, & cum Carnutibus, finimitisque ciuitatibus consilia communicare, à Treuiris Germanos crebris legationibus solicitari: maturiùs sibi, de bello cogitandum putauit. itaque, nondum hieme confecta, proximis quatuor legionibus coactis, de improuiso in fines Neruiorum contendit: & priùs, quàm illi aut conuenire, aut profugere possent, magno [a] pecoris, atque hominum numero capto, atque ea præda militibus concessa, vastatisque agris, in deditionem venire, atque obsides sibi dare coëgit. ea celeriter confecto negotio, rursus legiones in hiberna reduxit. Concilio Galliæ primo vere, vt instituerat, indicto, cum reliqui præter Senones, Carnutes, Treuirósque venissent, initium belli, ac defectionis hoc esse arbitratus, vt omnia posponere videretur, concilium in Lutetiam Parisiorum transtulit. confines erant hi Senonibus, ciuitatémque patrum memoria coniunxerant, sed ab hoc consilio abfuisse existimabantur. Hac re pro suggestu pronuntiata, eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnisque itineribus eò peruenit. cognito eius aduentu, Acco qui princeps eius consilij fuerat, iubet in oppida multitudinem conuenire: conantibus, priùs quàm id effici posset, adesse Romanos nuntiatur: necessariò sententia desistunt, legatósque, deprecandi causa, ad Cæsarem mittunt. adeunt per Heduos, quorum antiquitus erat in fide ciuitas. libenter Cæsar, petentibus Heduis, dat veniam; excusationémque accipit: quòd

[a] pecoris

extimum tempus inflantis belli, non quæstionis esse arbitrabatur: obsidibus impetratis centum hos Heduis custodiendos tradit, eôdem Carnutes legatos, obsidésq; mittunt, vsi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientela: eadem ferunt responsa. peragit concilium Cæsar equitésq; imperat ciuitatibus. hac parte Gallia pacata, totus, & mente, & animo in bellum Treuirorum, & Ambiorigis insistit: Cauarinum cum equitatu Senonum secum proficisci iubet, ne quis aut ex huius iracundia, aut ex eo, quod metuerat, odio ciuitatis motus existat. his rebus constitutis, quòd pro explorato habebat Ambiorigem prælio non esse concertaturum, reliqua eius consilia animo circumspiciebat. erant Menapij propinqui Eburonum finibus perpetuis paludibus, siluisq; muniti, qui vni ex Gallia de pace ad Cæsarem legatos nunquam miserant. cum ijs esse hospitium Ambiorigi sciebat: item per Treuiros venisse Germanos in amicitiam cognouerat. hæc priùs illi detrahenda auxilia existimabat, quàm ipsum bello lacessendum; ne, desperata salute, aut se in Menapijs abderet, aut cum transrhenanis cõgredi cogeretur. hac inito consilio, totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treuiros mittit, duásq; legiones ad eum proficisci iubet: ipse cũ legionibus expeditis quinq; in Menapios proficiscitur. illi, nulla coacta manu, loci præsidio freti, in siluas, paludésq; confugiunt; suáq; eôdem conferunt. Cæsar, partitis cũ ijs cum C. Fabio legato, & M. Crasso quæstore, celeritéq; effectis põtibus, adit tripartitò; ædificia, vicósq; incendit; magno pecoris, atq; hominũ numero potitur. quibus rebus coacti Menapij

a tripartito exercitu ædif.

legatos

legatos ad eum pacis petendæ causa mittunt. ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut eius legatos finibus suis recepissent. his confirmatis rebus Comitem Atrebatem cum equitatu, custodiæ loco, in Menapijs relinquit; ipse in Treuiros proficiscitur. Dum hæc à Cæsare gerun-tur, Treuiri, magnis coactis peditatus, equitatusq; copijs, Labienum cum una legione, quæ in eorum finibus hiemauerat, adoriri parabant. iámq; ab eo non longiùs bidui via aberant, cùm dictus venisse legiones missu Cæsaris cognoscit, positis castris à millibus passuum XV. auxilia Germanorum exspectare constituunt. Labienus, hostium cognito consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, quinq; cohortium præsidio [a] impedimentis relicto; cum viginti quinque cohortibus, magnóq; equitatu contra hostem proficiscitur; & mille passuum intermisso spatio, castra communit. Erat inter Labienum atq; hostem difficili transitu flumen, ripisq; præruptis. hoc neq; ipse transire habebat in animo, neq; hostes transituros existimabat, augebatur auxiliorum cotidiè spes. loquitur in [b] concilio palàm; quoniã Germani appropinquare dicuntur, sese suas, exercitúsq; fortunas [c] in dubium non deuocaturum, & postero die prima luce castra moturum. celeriter hæc ad hostes deferũtur, vt ex magno Gallorum equitatus numero nonnullos Gallicis rebus fauere natura cogebat. Labienus, noctu tribunis mil. primisque ordinibus conuocatis, quid sui consilij sit, proponit; & quò facilius hostibus timoris det suspicionem, maiore strepitu, & tumultu quàm populi R. fert consuetudo,

[a] cum im-ped.

[b] Consili

[c] in dubi deuocatu rum,

castra moueri iubet. his rebus fugæ similem profectionem efficit. hæc quoque per exploratores ante lucem in tanta propinquitate castrorum ad hostes deferuntur. vix agmen nouissimum extra munitiones processerat, cum Galli, cohortati inter se, ne præratam prædam ex manibus dimitterent, longum esse, perterritis Romanis, Germanorum auxilium expectare; neq; suam pati dignitatẽ, vt tantis copijs, tam exiguam manum, præsertim fugiẽtem, atq; impeditam, adoriri nõ audeant; flumen transire, & iniquo loco prælium committere non dubitant. quæ fore suspicatus Labienus, vt omnes citra flumen eliceret, eadem vsus simulatione itineris, placidè progrediebatur. tum, præmissis paulùm impedimentis, atq; in tumulo quodam collocatis, habetis, inquit, milites, quam petistis, facultatem: [a] hostem impedito, atq; iniquo loco tenetis: præstate eandem nobis ducibus virtutem, quã sæpenumero imperatori præstitistis: eum adesse, & hæc coram cernere existimate. simul signa ad hostem conuerti, aciémq; dirigi iubet: & paucis turmis præsidio ad impedimẽta dimissis, reliquos equites ad latera disponit. celeriter nostri, clamore sublato, pila in hostes iaciũt. illi, vbi præter spem, quos fugere credebãt, infestis signis ad se ire viderunt, impetum modò ferre non potuerunt, ac primo conciissi in fugam coniecti proximas siluas petierunt: [b] quos Labienus equitatu consectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis pòst diebus ciuitatem recipit. nam Germani, qui auxilio veniebãt, perceptâ Treuirorum fuga, sese domum contulerũt. cum ijs propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati

[a] hostes impeditos iniquo loco,

[b] quæ

remitati eos ex ciuitate excessere. Cingetorigi, quem ab initio permansisse in officio demonstrauimus, principatus, atq; imperium est traditum. Cæsar, postquam ex Menapijs in Treuiros venit, duabus de caussis Rhenũ transire constituit. quarum erat altera, quòd auxilia contra se Treuiris miserant: altera, ne Ambiorix receptum ad eos haberet. his cõstitutis rebus, paulum supra eum locum, quò ante exercitum traduxerat, facere pontẽ instituit. nota atq; instituta ratione, magno militũ studio, paucis diebus opus [a] efficitur: firmo in Treuiris præsidio ad pontem relicto, ne quis ab ijs subitò motus oriretur, reliquas copias, equitatũmq; traducit. Vbij, qui antè obsides dederant, atq; in deditionem venerant, purgãdi sui causa ad eum legatos mittunt; quibus doceant, neq; ex sua ciuitate auxilia in Treuiros missa, neq; ab se fidem læsam: petunt, atque orant, vt sibi parcat; ne, communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus pœnas pendant. si amplius obsidum vellet, dare pollicẽtur. cognita Cæsar causa, reperit ab Sueuis auxilia missa esse; Vbiorum satisfactionem accepit; aditus, viásq; in Sueuos perquirit. Interim paucis pòst diebus fit ab Vbijs certior, Sueuos omnes in vnum locũ copias cogere; atque ijs nationibus quæ sub eorum sunt imperio, denũtiare, vt auxilia, peditatus, equitatusque mittant. his cognitis rebus, rem frumentariam prouidet, castris idoneum locum deligit. Vbijs imperat, vt pecora deducant, suáque omnia ex agris in oppida conferant; sperans barbaros, atque imperitos homines, inopia cibariorum [b] adductos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci. mandat, vt crebros

[a] perficitur:

[b] abductos

exploratores in Sueuos mittant, quæque apud eos gerantur, cognoscant. illi imperata [a] faciunt; & paucis diebus intermissis, referunt Sueuos omnes posteaquam certiores nuntij de exercitu Romanorũ venerant, cum omnibus suis sociorumque copijs, quas coëgissent, penitus ad extremos fines sese recepisse: siluam esse ibi infinitæ magnitudinis, quæ appellatur Bacenis, ac longè introrsus pertinere, & pro natiuo muro obiectam, Cheruscos à Sueuis, Suenósque à Cheruscis, iniurijs, incursionibúsque prohibere: ad eius initium siluæ Sueuos aduentum Romanorum expectare constituisse. Quoniam ad hunc locum peruentum est, non alienum esse uidetur, de Galliæ Germaniæque moribus, & quo differant eæ nationes inter sese, proponere. In Gallia non solùm in omnibus ciuitatibus, atque pagis, partibúsque, sed pænè etiam in singulis domibus factiones sunt: [b] earumque factionum sunt principes, qui summam auctoritatem eorum iudicio habere existimantur, quorum ad arbitrium, iudicium que summa omnium rerum, consiliorúmque redeat. [c] idque eius rei causa antiquitùs institutum uidetur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilij egeret, suos enim opprimi quisque, & circumueniri non patitur, neque, aliter si faciat, ullam inter suos habet auctoritatem. hæc eadem ratio est in summa totius Galliæ. namque omnes ciuitates in duas partes diuisæ sunt. cum Cæsar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Hedui, alterius Sequani. hi cùm per se minùs valerent, quòd summa auctoritas antiquitùs erat in Heduis, magnæque eorum erant clientelæ, [d] Germanos, atque Arioui stum sibi adiunxerant,

[a] faciunt. Paucis post diebus

[b] earum autem factionum

[c] itaque eius

[d] Arioui stum atque Germanos sibi deuinxe-

erant,

erant, eósque ad se magnis iacturis, pollicitationibúsque, perduxerant. prælijs vero compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Heduorum interfecta, tantum [a] potentia anteceſſerant, vt magnam partem clientium ab Heduis ad se traducerent; obſidésque ab his principum filios acciperent; & publicè iurare cogerent, nihil se contra Sequanos conſilij inituros; & partem finitimi agri per vim occupatam poſſiderent; Galliæque totius principatum obtinerent. qua neceſſitate adductus Diuitiacus, auxilij petendi cauſa Romam ad ſenatum profectus, [b] infecta re vedierat. adventu Cæſaris facta commutatione rerum, obſidibus Heduis redditis, veteribus clientelis reſtitutis, nouis per Cæſarem cõparatis; (quòd ij qui se ad eorum amicitiam aggregauerant, meliore condicione, atque imperio æquiore se vti videbant,) reliquis rebus eorum, gratia, dignitatéq; amplificata; Sequani principatum dimiſerant. in eorum locum Rhemi ſucceſſerant; quos quòd [c] adæquare apud Cæſarem gratia intelligebatur, ij qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Heduis coniungi poterant, se Rhemis in clientelam dicabant. hos illi diligenter tuebantur: ita & nouam, & repentè collectam auctoritatem tenebant. eo tum ſtatu res erat, vt longè principes haberẽtur Hedui, ſecundum locum dignitatis Rhemi obtinerent. In omni Gallia eorũ hominum, qui in aliquo ſunt numero, atq; honore genera ſunt duo. nam [d] plebs pæne ſeruorũ habetur loco, quæ [e] per se nihil audet, & [f] nulli adhibetur conſilio, plerisq; cũ aut ære alieno, aut magnitudine tributorũ, aut iniuria potentiorum premũtur, ſe se in ſeruitutem

[a] potentia eorum anteceſſerat

[b] infecta

[c] adæquari

[d] plebs

[e] nihil habet proſ.

[f] nulli

nitutem dicant nobilibus, in hos eadem omnia sunt iura, quæ dominis in seruos. sed de his duobus generibus alterum est Druidum, alterum equitum. illi rebus diuinis intersunt, sacrificia publica, ac priuata procurant, religiones interpretantur: ad hos magnus adolescentium numerus disciplinæ causa concurrit; magnóque ij sunt apud eos honore. nam fere de omnibus controuersiis publicis priuatisque constituunt; &, si quod est admissum facinus, si cædes facta, si de hæreditate, de finibus controuersia est, ijdem [a] decernunt: præmia, pœnásque constituunt: si quis aut priuatus, aut populus eorum decreto non stetit, sacrificijs interdicit. hæc pœna apud eos est grauissima. quibus ita est interdictum, ij numero impiorum, ac sceleratorum habentur; ab ijs omnes decedunt, aditum eorum sermonémque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque ijs petentibus ius redditur, neq; honos vllus communicatur. his autem omnibus Druidibus præest vnus, qui summam inter eos habet auctoritatem. hoc mortuo, si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit; aut [b] si sunt plures pares, suffragio Druidum nonnunquam etiam de principatu armis contendunt. ij certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur, considunt in loco consecrato. huc omnes vndique, qui controuersias habent, conueniunt; eorumque iudicijs, decretisque parent. Disciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur. & nunc, qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumq; illo discendi causa proficiscuntur. Druides à bello abesse consuerunt,

[a] discernunt:

[b] si sunt plures, suffragio Druidum nonnunquam etiam armis de principatu contendunt

fuerunt, neq; tributa vnà cum reliquis pendunt, militiæ vacationem, omniúmq; rerum habent immunitatem; tantis excitati præmijs, & sua sponte multi in disciplinam conueniunt, & à propinquis, parentibúsq; mittuntur: magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur. itaque nonnulli annos vicenos in disciplina permanent. neq; fas esse existimãt ea literis mandare; cum in reliquis fere rebus publicis, priuatísq; rationibus Græcis literis vtantur. id mihi duabus de causis instituisse videntur; quòd neq; in vulgus disciplinam efferri velint, neque eos qui discunt, literis confisos minùs memoriæ studere; quod fere plerísq; accidit, vt præsidio literarum, diligẽtiam in perdiscendo, ac memoriam remittant. in primis hoc volunt persuadere, non interire animas, sed ab alijs post mortẽ transire ad alios; atque hoc maximè ad virtutem excitari putant, metu mortis neglecto. multa præterea de sideribus, atque eorum motu, de mundi, ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi, ac potestate disputant, & iuuentuti tradunt. Alterum genus est equitum. ij, cum est vsus, atque aliquod bellum incidit, (quod ante Cæsaris aduentum fere quotannis accidere solebat, vti aut ipsi iniurias inferrent, aut illatas propulsarent) omnes in bello versantur; atque eorum, vt quisq; est genere, [a] copiísque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos, clientésq; habet. hanc vnam gratiam, potentiámq; nouerunt. natio est omnium Gallorum admodũ dedita religionibus, atq; ob eam causam qui sunt affecti grauioribus morbis, quique in prælijs, periculísque versantur; aut pro victimis homines immolant,

[a] Copiis amplis.

molat, aut se immolaturos vouẽt, [a] administrisq; ad ea
sacrificia Druidibus vtuntur: quòd pro vita hominis,
nisi vita hominis reddatur, non posse deorum immorta-
lium numẽ placari arbitrantur; publicèq; eiusdem ge-
neris habent instituta sacrificia, alij immani magni-
tudine simulacra habent, quorum contexta viminibus
membra viuis hominibus complent; quibus succensis,
circumuenti flamma exanimantur homines. supplicia
eorum qui in furto, [b] aut latrocinio, aut aliqua noxa
sint comprehensi, gratiora dijs immortalibus esse arbi-
trantur. sed cùm eius generis copia deficit, etiam ad
innocentium supplicia descendunt. deum maximè Mer-
curium colunt; huius sunt plurima simulacra: hunc
omnium inuentorem artium ferunt: hunc viarum, at-
que itinerum ducem. hunc ad quæstus pecuniæ, mercatu-
raq; habere vim maximam arbitrantur. post hunc,
Apollinem, & Martem, & Iouem, & Minervam. de
his eandem ferè, quam reliquæ gentes, habent opinio-
nem; Apollinem morbos depellere, Minervam ope-
rum, atque artificiorum initia tradere, Iouem imperi-
um cœlestium tenere, Martem bella regere. [c] huic,
cum prælio dimicare constituerunt, ea quæ bello cepe-
runt, plerumq; devouent; quæ superaverint animalia
capta immolant; reliquaq; res in vnum locum confe-
runt. multis in civitatibus harum rerum extructos
tumulos locis consecratis conspicari licet. [d] neque sæpè
accidit, vt, neglecta quispiam religione, aut capta
apud se occultare, aut posita tollere auderet: grauis-
simumque ei rei supplicium cum cruciatu constitu-
tum est. Galli se omnes ab Dite patre prognatos prædi-
cant:

[a] atque ministris

[b] aut in latrocinio,

[c] huic si prælio

[d] neque, vt sæpè accidit,

dicant: Idque ab Druidibus proditum [a] dicunt, ob eam causam spatia omnis temporis, non numero dierum, sed noctium finiunt; & dies natales, & mensium, & annorum initia sic obseruant, vt noctem dies subsequatur. in reliquis vitæ institutis hoc ferè ab reliquis differunt, quòd suos liberos, nisi cùm adoleuerint, vt munus militiæ sustinere possint, palam ad se adire non patiantur, filiúmque in puerili ætate in publico in conspectu patris adsistere turpe ducunt. viri, quantas pecunias ab vxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis, æstimatione facta, cum dotibus communicant. huius omnis pecuniæ coniunctim ratio habetur fructúsq; seruantur, vter eorum vita superarit, ad eum pars vtriusq; cum fructibus superiorũ temporum peruenit. viri in vxores, sicuti in liberos, vitæ, necisq; habent potestatem; & cùm pater familias illustriore loco natus decessit, eius propinqui conueniunt, & de morte, si res in suspicionem venit, de vxoribus inseruilem modum quæstionem habent; &, si compertum est, igni, atq; omnibus tormentis excruciatas interficiunt. funera sunt pro cultu Gallorum magnifica, & sumtuosa; omniáq; quæ viuis cordi fuisse arbitrantur in ignem inferunt: etiam animalia, ac paulò supra hanc memoriam, serui, & clientes, quos ab ijs dilectos esse constabat, institis funeribus confectis, vnà cremabantur. quę ciuitates commodiùs suam remp. administrare existimantur, habent legibus [b] sanctum, si quis quid de rep. à finitimis rumore, aut fama acceperit, vti ad magistratum deferat, neue cum quo alio cõmunicet: quòd sæpè homines temerarios, atq; imperitos

[a] definiũt.

[b] sancitũ

falsis

falsis rumoribus terreri, & ad facinus impelli, & de summis rebus consilium capere cognitum est. magistratus, quæ visa sunt, occultant; quæque esse ex usu iudicauerint, multitudini produnt. de rep. nisi per concilium loqui non conceditur. Germani multùm ab hac consuetudine differunt. nam neq; Druides habent: qui rebus præsint; neq; sacrificijs student: deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, & quorum opibus apertè iuuantur, Solem, & Vulcanum, & Lunam: reliquos ne fama quidem acceperunt. vita omnis in venationibus atque in studijs rei militaris consistit. ab parvulis laboribus, ac labori student. qui diutissimè impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: hoc alij staturam, [a] alij vires, neruosque confirmari putant. intra annum verò vigesimum fœminæ notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus. cuius rei nulla est occultatio; quòd & promiscuè in fluminibus perlauuntur, & pellibus, aut paruis rhenonum tegumentis vtuntur, magna corporis parte nuda. agriculturæ non student; maior q; pars victus eorum in lacte, & caseo, & carne consistit: neque quisquam agri modum certum, aut fines proprios habet; sed magistratus, ac principes in annos singulos gentibus, cognationibusq; hominum, [b] qui vnà coierunt, quantum [c] eis, & quo loco visum est, attribuunt agri; atque anno pòst, alio transire cogunt. eius rei multas adferunt causas; ne assidua consuetudine capti, studium belli gerendi agriculturæ commutent; ne latos fines parare studeant, potentiores q; humiliores possessionibus expellant; ne accuratiùs ad frigora, atq; æstus vitandos ædificent; ne qua

[a] alij hoc vires

[b] qui cum vnà

[c] ei,

qua oriatur pecuniæ cupiditas; qua ex re factiones, dissensionésq; nascuntur; vt animi æquitate plebem contineant, cùm suas quisque [a] opes cum potentissimis æquari videat. ciuitatibus maxima laus est, quàm latissimas circum se vastatis finibus solitudines habere. hoc proprium virtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neque quemquam prope se audere cõsistere. simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinæ incursionis timore sublato. cum bellum ciuitas aut illatũ defendit, aut infert, magistratus, qui ei bello præsint, vitæ necisque habeant potestatem, deliguntur. in pace nullus communis est magistratus; principes regionum, atq; pagorum inter suos ius dicunt, controuersiásq; minuũt. latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cuiusque ciuitatis fiunt: atque ea iuuentutis exercendæ, ac desidiæ [b] minuendæ causa fieri prædicant. atque, vbi quis ex principibus in concilio se dixit ducem [c] fore, qui sequi velint, profiteantur; consurgunt ij, qui & causam, & hominem probant, suumq; auxilium pollicentur: atque ab multitudine collaudantur: qui ex ijs secuti non sunt in desertorum, ac proditorum numero ducuntur. omniúmque rerum ijs postea fides abrogatur. hospites violare fas non putant: qui [d] quaque de causa ad eos venerint, ab iniuria prohibent, [e] sanctósque habent; ijs omnium domus patent, victusq; communicatur. ac fuit antea tempus, cum Germanos Galli virtute superarent, [f] & vltrò bella inferrent, ac, propter hominum multitudinem, agrique inopiam, trans Rhenum colonias mitterent. itaq; ea quæ fertilissima sunt, Germaniæ loca circum Herciniam siluã, (quam

[a] opes æquari cum potentissimis videat

[b] vitandæ

[c] fore, vt qui

[d] quæcumque

[e] sanctos habent;

[f] vt vltro bella inferrent, propter

(quam Eratosthenes, & quibusdam Græcis fama notam esse video, quam illi Orciniam appellant.) Volgæ Tectosages occuparunt, atque ibi consederunt. quæ gens ad hoc tempus ijs sedibus se continet, suámque habet iustitiæ, & bellicæ laudis opinionem. [a] nunc, quòd in eadem inopia, egestate, patientiáque Germani permanent, eodem victu, & cultu corporis vtuntur: Gallis autem propinquitas, & transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam, atque vsus largitur, paulatim adsuefacti superarunt, multisq; victi prælijs, ne se quidem ipsi cum illis virtute comparãt. Huius Hercyniæ silvæ, quæ supra demonstrata est, latitudo nouem dierum iter expedito patet: non enim aliter finiri potest, neq; mensuras itinerum nouerunt. oritur ab Helvetiorum, & Nemetum, & Rauracorum finibus rectáq; fluminis Danubij regione pertinet ad fines Dacorum, & Anartium. hinc se flectit sinistrorsùm, diuersis à flumine regionibus, multarúmq; gentium fines propter magnitudinem attingit. neq; quisquam est huius Germaniæ, quæ se aut audisse, aut ad esse ad initium eius silvæ dicat, cùm dierum iter LX. processerit, aut, quo ex loco oriatur, acceperit, multa in ea genera ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis visa non [b] sint; ex quibus quæ maximè [c] differant ab cæteris, & memoriæ prodenda [d] videantur, hæc sunt. est bos cerui figura: cuius à media fronte inter aures vnum cornu existit excelsius, magisq; directum his quæ nobis nota sunt, cornibus. ab eius summo sicut palmæ, ramique latè diffunduntur, [e] eadem est fœminæ, marisq; natura, [f] eadẽ forma, magnitudo cornuum, sunt

[a] nunc, in eadem

[b] sunt
[c] differũt
[d] videntur. Bison.

[e] eademq;
[f] eadem Ald.

sicut

item quæ appellantur Alces. harum est consimilis [a] capris figura, & varietas pellium, sed magnitudine paulo antecedunt [b] mutilæque sunt cornibus, & crura sine nodis, articulisque habent: neque quietis causa procumbunt, neque, si quo afflictæ casu conciderunt, erigere sese, [c] aut sublevare possunt. his sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant, atque ita paulùm modò acclinatæ quietem capiunt: quarum ex vestigijs, [d] cùm est animadversum à venatoribus quò se recipere consueverint, omnes eo loco, aut à radicibus subruunt, aut incidunt arbores, tantùm vi summa specie earum stantium relinquatur. huc cum se consuetudine acclinauerint, infirmas arbores pondere adfligunt, atque vnà ipsæ concidunt. tertium est genus eorum qui [e] Vri appellantur. hi sunt magnitudine paulò infra elephantos specie, & colore, & figura tauri. [f] magna vis est eorum, & magna velocitas, neque homini, neque feræ, quam [g] conspexerunt, parcunt. hos studiosè foueis capros interficiunt. hoc se labore durant adolescentes, atque hoc genere venationis exercent; & qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quæ sint testimonio, magnam ferunt laudem. sed adsuescere ad homines, & [h] mansuefieri ne parvuli quidem excepti possunt. amplitudo cornuum, & figura, & species multum à nostrorum boum cornibus differt. hæc studiosè conquisita [i] ab labris argento circumcludunt, atque in amplissimis epulis pro poculis vtuntur. Cæsar postquam per Vbios exploratores comperit Suenos sese in silvas recepisse, inopiam frumenti veritus, quòd, vt suprà demonstrauimus, minimè omnes Germani agri-

[a] capræ

[b] mutilæque cornib.

[c] sublevarèque possunt.

[d] vt est anim.

[e] Vri.

[f] magna vis eorum

[g] conspexerint,

[h] mansuefieri

[i] ab

 culturæ

culturæ studeant, constituit non progredi longius: sed, ne omnino metum reditus sui barbaris tolleret, atque vt eorum auxilia tardaret, reducto exercitu, partem vltimam pontis, quæ ripas Vbiorum contingebat, in longi-
rescidit: tudinem pedum ducentorum [a] rescindit; atque in extremo ponte turrim tabulatorum quatuor constituit, præsidiúmque cohortium duodecim pontis tuendi causa ponit; magnísque eum locum munitionibus firmat, ei loco, præsidióque C. Volcatium Tullum adolescentem præfecit: ipse, cum matureſcere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus, per Arduennam siluam, quæ est totius Galliæ maxima, atque ab ripis Rheni, finibúsque Treuirorum ad Neruios pertinet, millibúsq; amplius quingentis in longitudinẽ patet, L. Minicium Basilium cum omni equitatu præmittit, si quid celeritate itineris, atque opportunitate temporis proficere possit; monet, vt ignes fieri in castris prohibeat; nequa eius aduentus procul significatio fiat: ipse confestim subsequi dicit. Basilius, vt imperatum est, facit; celeriter, contráque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit; eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in locũ cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum cum in omnibus rebus, tum in re militari fortuna potest, nam sicut magno accidit casu vt in ipsum incautum atq; etiam imparatum incideret, priúsq; eius aduentus ab hominibus videretur, quàm fama, ac nuntijs adferretur: sic magnæ fuit fortunæ, omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, rhedis, equisque comprehensis, ipsum effugere mortem. sed hoc cõ quo-

que

que factum est, quòd, ædificio circumdato silua, vt sunt fere domicilia Gallorum, qui vitandi æstus causa plerumque siluarum ac fluminum petunt propinquitates, comites familiaréque eius [a] angusto in loco equitum nostrorum vim paulisper sustinuerunt. ijs pugnantibus illum in equum quidam ex suis intulit, fugientem siluæ texerunt. sic ad subeundum periculum, & ad vitandum, multum fortuna valuit. Ambiorix, an copias suas iudicio [b] non conduxerit, quòd prælio dimicandum non existimauerit; an tempore exclusus, & repentino equitum aduentu [c] prohibitus fuerit, cum reliquum exercitum subsequi crederet; dubium est. Illud certe, clàm demissis per agros nuntijs, sibi quemque consulere iussit: quorum pars in Arduennam siluam, pars in continentes paludes profugit. qui proximi Oceano fuerunt, ij in [d] insulis sese occultauerunt, quas æstus efficere consuerunt. multi ex suis finibus egressi, se, suáque omnia alienissimis crediderunt. Catiuulcus rex dimidiæ partis Eburonum, qui vnà cum Ambiorige consilium inierat, ætate iam confectus, cùm laborem aut belli, aut fugæ ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui eius consilij auctor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Germaniáq; copia esse exanimauit. Segni, Condrusíq;, ex gente, & numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Treuirósque, legatos ad Cæsarem miserunt oratum, ne se in hostium numero duceret, néve omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, causam esse vnam iudicaret: nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia mississe. Cæsar explorata re quæstione captiuorum, si qui

a angusto loco

b ne non

c prohibitus, cum rel.

d in suis sese collocauerunt.

ad eos Eburones ex fuga conuenissent, ad se vt reduerentur, imperauit: si ita fecissent, fines eorum se violaturum negauit. tum, copijs in tres partes distributis, impedimenta omnium legionum ad Vatucam contulit. id castelli nomen est hoc ferè. est in medijs Eburonum finibus, vbi Titurius, atque Aurunculeius hiemandi causa consederant. hunc cùm reliquis rebus locum probabat Cæsar, tùm quòd superioris anni munitiones integræ manebant, vt militum laborem sublenaret. præsidio impedimentis legionem quartam decimam reliquit, vnam ex ijs tribus quas proximè conscriptas ex Italia traduxerat. ei legioni, castrisque Q. Tullium Ciceronem præfecit, ducentosque equites attribuit. partito exercitu, T. Labienum cum legionibus tribus ad Oceanum versus in eas partes quæ Menapios attingunt, proficisci iubet, C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem [a] quæ Aduaticis adiacet, depopulandam mittit: ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldim, quod influit in Mosam, extremásque Arduennæ partes, ire constituit, quò cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat discedens, post diem septimum sese reuersurum confirmat: quam ad diem ei legioni quæ in præsidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat: Labienum [b] Treboniúmque hortatur, si reipub. commodo facere possint, ad eam diem reuertantur: vt, rursus communicato consilio, exploratisque hostium rationibus, aliud initium belli capere possint. erat, vt supra demonstrauimus, manus certa nulla, nec præsidium, non oppidum, quod se armis defenderet: sed in omnes partes dispersa multitudo:

[a] quæ ad Aduaticos adiacet,

[b] & Trebonium

undo vbi cuique aut vallis abdita, aut locus siluefluus, aut palus impedita spem præsidij, aut salutis aliquam offerebat, confederat. hæc loca in [a] ciuitatibus erant nota, magnamque rei diligentiam requirebat, non in summa exercitus tuenda (nullum enim poterat vniuersis perterritis, ac [b] dispersis periculum accidere) sed in singulis militibus conseruandis: quæ tamen ex parte res ad salutem exercitus pertinebat. nam & prædæ cupiditas multos longiùs euocabat; ac siluæ incertis, occultisque itineribus confertos adire prohibebant. si negotium confici, stirpémq; hominum sceleratorum interfici vellet, dimittendæ plures manus, diducendiq; erant milites. si continere ad signa manipulos vellet, vt instituta ratio, & consuetudo exercitus R. postulabat; locus [c] ipse erat præsidio barbaris; neq; ex occulto insidiandi, & dispersos circumueniendi singulis deerat audacia. Vt in eiusmodi difficultatibus, quantum diligentia prouideri poterat, prouidebatur; vt potiùs in nocendo aliquid omitteretur, etsi omnium animi ad vlciscendum ardebant, quàm cum aliquo detrimento militum noceretur. [d] Cæsar ad finitimas ciuitates nuntios dimittit, omnes euocat spe prædæ, ad diripiendos Eburones; vt potiùs in siluis Gallorum vita, quàm legionariorum periclitaretur; simul vt, magna multitudine circumfusa pro tali facinore, stirps ac nomen ciuitatis tollatur. magnus vndique numerus celeriter conuenit. hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur; diésque appetebat septimus; quem ad diem Cæsar ad impedimenta legionémq; reuerti constituerat: hic, quantum in bello fortuna possit, & quantos

a vicinitatibus. P. vicinis ciuitatibus.

b dissipatis, vt & mox.

c ille

d Dimittit ad finitimas ciuitates nuntios Cæsar, ad se omnes vocat spe prædæ.

adferat casus, cognosci potuit. dissipatis, ac perterritis hostibus, vt demonstrauimus, manus erat nulla, quæ paruam modò timoris causam adferret. Trans Rhenũ ad Germanos peruenit fama, diripi Eburones, atq; vltro omnes ad prædã euocari. cogunt equitum duo millia Sicambri, qui sunt proximi Rheno, à quibus receptos ex fuga Tenchtheros, atque Vsipetes: supra docuimus: transeuntes Rhenum nauibus, ratibúsq; triginta millibus passuum infra eum locum vbi pons erat [a] imperfectus, præsidiúmq; ab Cęsare relictum, primos Eburonum fines adeunt, multos ex fuga dispersos excipiunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupidissimi barbari, potiuntur. inuitati præda longius procedunt, non hos palus, in bello latrocinijsque natos, non siluæ morantur: quibus in locis sit Cæsar, ex captiuis quærunt; profectum longius reperiunt, omnémq; exercitum discessisse cognoscunt: atque vnus ex captiuis, Quid vos, inquit, hanc miseram, ac tenuem sectamini prædam, quibus iam licet esse fortunatissimis? tribus horis ad Vatucam venire potestis: huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit: præsidij tantum est, [b] vt ne murus quidem cingi possit, neq; quisquam egredi extra munitiones audeat. oblata spe Germani, quam nacti erant prædam in occulto relinquunt; ipsi ad Vatucam contendunt, vsi eodem duce cuius hæc indicio cognouerant. [c] Cicero, qui per omnes superiores dies præceptis Cæsaris summa diligentia milites in castris continuisset, ac ne calonem quemquam extra munitionem egredi passus esset; septimo die, diffidens Cæsarem de numero dierum fidem seruaturum,

[a] perfectus,

[b] vt murus cingi quidem possit,

[c] Cicero, qui omnes superiores dies,

turum, quòd longiùs eum progressum audiebat, neque vlla de eius reditu fama adferebatur; simul eorum permotus vocibus qui illius patientiam pæne obsessionem appellabant; siquidem ex castris egredi non liceret; nullum eiusmodi casum expectans, quo nouem oppositis legionibus, maximóq; equitatu, dispersis, ac pæne deletis hostibus, in millibus passuum tribus offendi posset; quinq; cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter, & castra vnus omnino collis interierat. [a] complures erant in castris ex legionibus ęgri relicti: ex quibus qui hoc spatio dierum conualuerant circiter CCC sub vexillo [b] vnà mittuntur: magna præterea multitudo calonum, [c] magna vis iumentorum, quæ in castris subsederat, facta potestate sequitur. hoc ipso tempore, & casu Germani equites interueniunt, [d] protinúsq; eodem illo, quo venerant, cursu ab Decumana porta in castra irrumpere conantur: nec prius sunt visi obiectis ab ea parte siluis, quàm castris appropinquarent, vsque eò, vt qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sui non haberẽt facultatem. inopinantes nostri re noua perturbantur: ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. circumfunduntur hostes ex reliquis partibus, si quem aditum reperire possent: ægrè nostri portas tuentur, reliquos aditus locus ipse per se, munitióq; defendit. totis trepidatur castris, atq; alius ex alio causam tumultus quærit: neq; quò signa ferantur, neq; quam in partem quisq; conueniat, prouidet. alius iam capta castra pronũtiat: alius, deleto exercitu, atq; imperatore, victores barbaros venisse [e] contendit: plerique nouas sibi ex loco religiones fingunt;

a complures erant ex legionibus ægri relicti
b vno
c magna iumentorum
d protinus eadem
e concedit:

fingunt; Cottæque & Titurij calamitatem, qui in eodem ceciderint castello, ante oculos ponunt. tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, vt ex captiuo audierant, nullum esse intus præsidium. perrumpere nituntur, seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant. erat æger [a] in præsidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Cæsarem duxerat, cuius mentionem superioribus prælijs fecimus; [b] ad diem iam quinctum cibo carnerat hic, diffisus suæ, ac omnium saluti, inermis ex tabernaculo prodit: videt imminere hostes, atque in summo esse rem discrimine: capit arma à proximis, atque in porta consistit. [c] sequuntur hunc centuriones eius cohortis quæ in statione erat. [d] paulisper prælium vnà sustinent. relinquit animus Sextium, grauibus acceptis vulneribus deficiens, ægrè, per manus tractus, seruatur. hoc spatio interposito, reliqui sese confirmant tantum, vt in munitionibus consistere audeant, speciémque defensorum præbeant. interim, confecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt; [e] præcurrunt equites; quanto res sit in periculo, cognoscunt. hic verò nulla munitio est, quæ perterritos recipiat. modò conscripti, atque vsus militaris imperiti ad tribunum mil. centurionésque ora cõuertunt; quid ab his præcipiatur, expectant. nemo est tam fortis, qui non rei nouitate perturbetur. barbari signa procul conspicati ab oppugnatione desistunt: redisse primò legiones credunt, quas longiùs discessisse ex captiuis cognouerant: postea, despecta paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt, calones in proximum

a cum

b ad diem quinctum

c consequuntur

d paulisper vnà prælium sustinet; reliqui denegant. Sextius grauibus acceptis vulneribus, ægrè &c.

e procurrunt

tum tumulum procurrunt; hinc celeriter deiecti, se in signa, manipulósque coniiciunt, eo magis timidos perterrent milites. alij, cuneo facto, vt celeriter [a] perrumpant, censent; quoniam tam propinqua [b] sint castra; & si pars aliqua circumuenta ceciderit, at reliquos seruari posse confidunt: alij, vt in iugo consistant, atque eundem omnes ferant casum. hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo vnà profectos docuimus: itaq; inter se cohortati, duce C. Trebonio, equite R. qui eis erat præpositus, per medios hostes perrumpunt, incolumésque ad vnum in castra perueniunt omnes. hos subsecuti calones, equitésque eodem impetu, militum virtute seruantur. at ij qui in iugo [c] constiterant, nullo etiam nunc vsu rei militaris percepto, neque in eo quod probauerant, consilio permanere, vt se loco superiore defenderent; neque eam quam præstiisse alijs vim, celeritatémque viderant, imitari potuerunt; sed se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum, causa virtutis, in superiores erant ordines huius legionis traducti, ne antè partam rei militaris laudem amitterẽt, fortissimè pugnantes conciderunt. militum pars, horũ virtute summotis hostibus, præter spem incolumis in castra peruenit; pars à barbaris circumuenta periit. Germani, desperata expugnatione castrorum, quòd nostros iam constitisse in munitionibus videbant, cum ea præda quam in siluis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. ac tantus [d] fuit etiam post discessum hostium terror, vt ea nocte, cum C. Volusenus missus cum

[a] perrumperent,
[b] sunt
[c] consisterent,
[d] fuit post discessum

cum equitatu ad castra venisset, fidem non haberent, adesse cum incolumi Cæsarem exercitu. sic [a]omnium animos timor præoccupauerat, vt, pæne alienata mente, [b]deletis omnibus copijs, equitatum se ex fuga recepisse dicerent, neque, incolumi exercitu, Germanos castra oppugnaturos fuisse contenderent. quem timorem Cæsaris aduentus sustulit. Reuersus ille, euentus belli nõ ignarus, vnum, quòd cohortes ex statione, & præsidio essent emissæ, questus; ne minimo quidem casui locum relinqui debuisse; multum fortunam in repentino hostium aduentu potuisse iudicauit, multo etiam amplius, quòd pæne ab ipso vallo, portísq; castrorum barbaros auertissent. quarũ omnium rerum maximè admirandum videbatur, quòd Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, vt Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati, optatissimũ Ambiorigi beneficiũ obtulerãt. Cæsar ad vexandos rursus hostes profectus, magno coacto numero ex finitimis ciuitatibus, in omnes partes dimittit. omnes vici, atque omnia ædificia, quæ quisque conspexerat, incendebantur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solùm à tanta multitudine iumentorũ, atq; hominum consumebantur, sed etiam anni tempore, atq; imbribus procubuerãt; vt, si qui etiam in præsentia se occultassent, tamen ijs, deducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum videretur. ac sæpe in eum locum venium est, tanto in omnes partes diuiso equitatu, vt non modò visum ab se Ambiorigem in fuga circumspicerẽt captiui, sed nec plane etiam abisse ex conspectu contenderent; vt spe consequendi illata, atque infinito labore

susceptæ

[a] omnino

[b] deletis

suscepto, qui se summam à Cæsare gratiam inituros putarent, pæne naturam studio vincerent; sompérque paulum ad summam felicitatem defuisse videretur; atque ille latebris, aut siluis, aut saltibus se eriperet; & noctu occultatus alias regiones, partésque peteret, non maiore equitum præsidio, quàm quatuor, quibus solis vitam suam committere audebat. tali modo vastatis regionibus, exercitum Cæsar, duarum cohortium damno, Durocortum Rhemorum reducit; concilióque in eum locum Galliæ indicto, de coniuratione Senonum & Carnutum quæstionem habere instituit; & de Accone, qui princeps eius consilij fuerat, grauiore sententia pronuntiata, more maiorum supplicium sumsit. nonnulli iudicium veriti profugerunt: quibus cum aqua, atque igni interdixisset, duas legiones ad fines Treuirorum, duas in Lingonibus, [a] sex reliquas in Senonum finibus Agendici in hibernis collocauit; frumentóque exercitui prouiso, vt instituerat, in Italiam ad conuentus agendos profectus est.

[a] & reliquas in Senonum finibus adduxit, & in hib.

C. IVLII CÆSARIS DE BELLO GALLICO COMMENTARIVS VII.

QVIETA *Gallia, Cæsar, vt constituerat, in Italiam ad conuentus agendos proficiscitur. ibi cognoscit de P. Clodij cæde, de senatúsque consulto certior factus, vt omnes Italiæ Iuniores coniurarent; delectum*

tota prouincia habere instituit. eæ res in Galliam transalpinam celeriter perferũtur. addunt ipsi, & adfingunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur, retineri vrbano motu Cæsarem, neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse. hac impulsi occasione, qui iam ante se populi R. imperio subiectos [a] dolerent, liberiùs, atq; audaciùs de bello cõsilia inire incipiunt. indictis inter se principes Galliæ concilijs, siluestribus, ac remotis locis, queruntur de Acconis morte; hunc casum ad ipsos [b] recidere posse demonstrant; miserantur communem Galliæ fortunam; omnibus pollicitationibus, ac præmijs deposcunt, qui belli [c] initium faciant, & sui capitis periculo Galliam in libertatem [d] vindicent. eius imprimis rationem habendam esse dicunt, priùs quàm eorum clandestina consilia efferantur; vt Cæsar ab exercitu intercludatur: id esse facile; quod neq; legiones, absente imperatore, audeant ex hibernis egredi; neq; imperator sine præsidio ad legiones peruenire [e] possit: postremò, in acie præstare interfici, quàm non veterem belli gloriam libertatemq;, quam à maioribus acceperant, recuperare. His rebus agitatis, profitentur Carnutes, se nullum periculum communis salutis causa recusare; [f] principésque se ex omnibus bellum facturos pollicentur; &, quoniam in præsentia de obsidibus cauere inter se nõ possent, ne res efferatur, vt iureiurando, ac fide sanciatur, petunt, [g] collatis militaribus signis, quod more eorum grauissima cæremonia continetur, ne, facto initio belli, à reliquis deseratur. tunc collaudatis Carnutibus, dato iureiurando ab omnibus qui aderant, tempore eius rei constituto, ab

[a] doluerunt,
[b] recidere demonstrant;
[c] initia
[d] vindicent in primis rat.
[e] posset:
[f] principes séque omnibus
[g] conlatis

con-

concilio discedituꝛ. Vbi ea dies venit, Carnutes Cotuato, & Conetoduno ducibus, desperatis hominibus Genabum dato signo concurrunt; ciuésque Romanos, qui negotiandi causa ibi cõstiterant, in ÿs C. [a] Fusium Cottam honestum equitem Romanum, qui rei frumentariæ iussu Cæsaris præerat, interficiunt; bonáq; eorum diripiunt. celeriter ad omnes Galliæ ciuitates fama perfertur. nam ubi maior, atq; [b] illustrior incidit res, clamore per agros, regionésq; significant; hinc alÿ deinceps excipiunt, & proximis tradunt, vt nunc accidit. nam, quæ Genabi oriente sole gesta essent, ante primã confectam vigiliam in finibus Aruernorum audita sunt: quod spatiũ est millium [c] passuum circiter CLX. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Aruernus, summæ potentiæ adolescens, cuius pater principatum Galliæ totius obtinuerat, & ob eam causam, quòd regnum appetebat, ab ciuitate erat interfectus, conuocatis suis clientibus, facilè eos incendit. cognito eius consilio, ad arma concurritur; ab Gobanitione patruo suo, reliquísq; principibus, qui hanc tentandam fortunam nõ existimabant, expellitur ex oppido Gergouia; [d] non tamen desistit; atq; in agris habet delectum egentium, ac perditorum. hac coacta manu quoscumque adit ex ciuitate, in suam sententiam perducit. hortatur, vt communis libertatis causa arma capiant. magnisque coactis copÿs aduersarios suos, à quibus paulò antè erat eiectus, expellit ex ciuitate; rex ab suis appellatur; dimittit quoquò versus legationes: obtestatur vt in fide maneant. celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemouices, Andes,

a Fusium

b inlustrior

c passuum CLX

d non desistit tamen

Andes, reliquósque omnes, qui Oceanum attingunt, adiungit: omnium cõsensu ad eum defertur imperium, qua oblata potestate, omnibus ijs ciuitatibus obsides imperat. certum numerũ militum celeriter ad se adduci [a] iubet. armorum quantum quæque ciuitas domi, quódq; ante tempus efficiat, constituit. in primis equitatui studet: summæ diligentiæ summã imperij severitatem addit: magnitudine supplicij dubitantes cogit: nam, maiore commisso delicto, igni, atque omnibus tormẽtis necat: leuiore de causa, auribus desectis, aut singulis effossis oculis, domum remittit; vt sint reliquis documento, & magnitudine pœnæ perterreant alios. His supplicijs celeriter coacto exercitu, Lucterium Cadurcum, summæ hominem audaciæ, cum parte copiarũ in Ruthenos mittit: ipse in Bituriges proficiscitur. eius aduentu Bituriges ad Heduos, quorum erant in fide, legatos mittũt, subsidium rogatum, quo facilius hostium copias sustinere possint. Hedui de consilio legatorum, quos Cæsar ad exercitum reliquerat, copias equitatu peditatúsq; subsidio Biturigibus mittunt: qui cum ad flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab Heduis diuidit, paucos dies ibi morati, neq; flumẽ transire ausi, domum reuertuntur: legatíque nostris renuntiant se, Biturigum perfidiam veritos, reuertisse: quibus id consilij fuisse cognouerint, vt, si flumen transissent, vna ex parte ipsi, altera Aruerni se circumsisterent. id eáne de causa, quam legatis pronuntiarunt, an perfidia adducti fecerint, quòd nihil nobis constat, nõ videtur pro certo esse ponendum. Bituriges eorum discessu [b] statim se cum Aruernis cõiunguntur. His rebus in Italiam Cæsari nuntia-

[a] iussit.

[b] statim cum Aruernis iunguntur.

nuntiatis, cum iam ille virtute Cn. Pompeij vrbanas res commodiorem in statum peruenisse intelligeret, in transalpinam Galliam profectus est. eò cum venisset, magna difficultate adficiebatur, qua ratione ad exercitum peruenire posset. nam si legiones in prouinciam arcesseret, se absente in itinere prælio dimicaturas intelligebat. si ipse ad exercitum contenderet, ne ijs quidem qui eo tempore pacati viderentur, suam salutem rectè committi videbat. interim Lucterius Cadurcus in Ruthenos missus, eam ciuitatem Aruernis conciliat. progressus in Nitiobriges, & Gabales ab vtrisque obsides accipit; &, magna coacta manu, in prouinciam Narbonem versus, eruptionẽ facere contendit. qua re nuntiata, Cæsar omnibus consilijs anteuertendum existimauit, vt Narbonem proficisceretur. eò cum venisset, timentes confirmat: præsidia in Ruthenis, prouincialibus, Volcis, Arecomicis, Tolosatibus, circúmq; Narbonem, quæ loca erant hostibus finitima, cõstituit; partem copiarum ex prouincia, supplementúmq; quod ex Italia adduxerat, in Heluios, qui fines Aruernorum contingunt, conuenire iubet. his rebus comparatis, repressõ iam Lucterio, & remoto, quòd intrare intra præsidia periculosum putabat, in Heluios proficiscitur: etsi mõs Gebenna, qui Auernos ab Heluijs discludit, durissimo tempore anni, altissima nine iter impediebat: tamẽ discussa niue sex in altitudinem pedum, atq; ita vijs patefactis, [a] summo militum labore ad fines Aruernorum peruenit. quibus oppressis inopinantibus, quòd se Gebenna, vt muro, munitos existimabant, ac ne singulari quidẽ homini vnquam eo tempore anni semitæ patuerant;

[a] summo sudore militum

rant: equitibus imperat vt quam latissimè possent, vagentur, & quàm maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hæc fama, ac [a] nuntij ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Aruerni circumsistunt, atque obsecrant, vt suis fortunis consulat, [b] neue se ab hostibus diripi patiatur; præsertim cùm videat omne ad se bellum translatum. quorum ille precibus permotus, castra ex Biturigibus mouet [c] in Aruernos versus. At Cæsar biduum in his locis moratus; quòd, (hæc de Vercingetorige vsu ventura, opinione præceperat) per causam supplemẽti, equitatúsq; cogendi ab exercitu discedit; Brutum adolescentem is copijs [d] præficit: hũc monet, vt in omnes partes equites quàm latissimè peruagentur: daturum se operam ne longiùs triduo ab castris absit. his cõstitutis rebus omnibus suis inopinantibus, quàm maximis potest itineribus Viennam peruenit. ibi nactus recentem equitatum quem multis antè diebus eò præmiserat, neq; diurno, neque nocturno itinere intermisso, per fines Heduorum in Ligones contendit; vbi duæ legiones hiemabant; vt, si quid etiam de sua salute ab Heduis iniretur cõsilij, celeritate præcurreret. eò cum [e] peruenisset, ad reliquas legiones mittit, priúsq; in vnũ locũ omnes cogit, quàm de eius aduentu Aruernis [f] nuntiari posset. hac re cognita, Vercingetorix rursus in Biturigas exercitũ reducit, atq; inde profectus Gergouiam Boiorum oppidum, [g] quos ibi, Helueticò prælio victos, Cæsar collocauerat, Heduísq; attribuerat, oppugnare instituit. magnã hæc res Cæsari difficultatẽ ad consilium capiendum afferebat, si reliquam partem hiemis vno in loco legiones cõtineret,

[a] nuntijs

[b] neue ab hostibus diripiantur;

[c] per

[d] præfecit

[e] venisset,

[f] annũtiari posset.

[g] quos

timeret, ne, stipendiarijs Heduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quòd (nullum in eo amicis præsidium videretur positum esse); sin maturiùs ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris subuectionibus laboraret. Præstare visumest tamen, omnes difficultates perpeti, quàm, tanta contumelia accepta, omnium suorum voluntates alienare. Itaque cohortatus Heduos de supportando commeatu præmittit ad Boios, qui de suo aduentu doceant, hortenturque vt in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant; duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiscitur. altero die cum ad oppidum Senonum Vellaunodunum venisset, nequem post se hostem relinqueret, quò expeditiore re frumentaria vteretur, oppugnare instituit. idque biduo circumuallauit. tertio die missis ex oppido legatis de deditione, arma proferri, iumenta produci, sexcentos obsides dari iubet: ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit: ipse vt quàm primum iter faceret, Genabum Carnutum proficiscitur; qui tunc primum, allato nuntio de oppugnatione Vellaunoduni, cum longiùs eam rem ductum iri existimarent præsidium Genabi tuendi causa, quod eò mitterent, comparabant. [a] huc biduo Cæsar peruenit; & castris ante oppidum positis, diei tempore exclusus in posterum oppugnationem differt; quæque ad eam rem vsui sint, militibus imperat; &, quòd oppidum Genabum pons fluminis Ligeris continebat, veritus ne noctu ex oppido [b] profugerent, duas legiones in armis excubare iubet. Genabinses paulò ante mediam noctem silentio ex oppido

[a] huc biduo peruenit, castris ante &c.

[b] perfugerent.

egressi flumen transire cœperunt. quare per exploratores nuntiata, Cæsar legiones, quas expeditas esse iusserat, portis incensis intromittit; atque oppido potitur, perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur, quòd pontis, atque [a] itinerum angustiæ multitudini fugam intercluserant. oppidum diripit, atque incendit; prædam militibus donat, exercitum Ligerem traducit, atq; in Biturigum fines peruenit. Vercingetorix, [b] vbi de Cæsaris aduentu cognouit, oppugnatione desistit, atque obuiam Cæsari proficiscitur. ille, oppidum Biturigum positum in via, Nouiodunum oppugnare instituerat. quo ex oppido, cum legati ad eum veniissent oratum vt sibi ignosceret, suæque vitæ consuleret; vt celeritate reliquas res conficeret, qua plerasq; erat consecutus, arma proferri, equos produci, obsides dari iubet. parte iam obsidum tradita, cum reliqua administrarentur, centurionibus, & paucis militibus intromissis, qui arma, iumentáque conquirerent, equitatus hostium procul visus est; qui agmen Vercingetorigis antecesserat. quem simulatque oppidani conspexerunt, atque in spem auxilij venerunt; clamore sublato arma capere, portas claudere, murum complere cœperunt. centuriones in oppido, cum ex significatione Gallorum noui aliquid ab ijs iniri cõsilij intellexissent, gladijs districtis portas occupauerunt, suósque omnes incolumes receperunt. Cæsar ex castris equitatum educi iubet; [c] prœliúmque equestre committit: laborantibus iam suis, Germanos equites circiter CCCC. submittit: quos ab initio [d] secum habere instituerat. eorum impetum Galli sustinere non potuerunt, atque in

fugam

[a] itinerum angustiæ multitudini fugam intercluserant.

[b] vbi Cæsaris aduentum

[c] prœlium equestre

[d] habere secum cõstituerat.

fugam coniecti, multis amissis, sese ad agmen receperunt: quibus profligatis, rursus oppidani perterriti, comprehensos eos quorũ opera plebem concitatam existimabant, ad Cæsarem produxerunt, seséque ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæsar ad oppidum Auaricum, quod erat maximum, munitissimúmque in finibus Biturigum, atque agri fertilissima regione, profectus est, quòd eo oppido recepto, ciuitatem Biturigum se in potestatem redacturum cõfidebat. Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Noioduni acceptis, suos ad conciliuin conuocat, docet, longe alia ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, vt pabulatione [a] & commeatu Romani prohibeantur. id esse facile, quòd equitatu ipsi abundent: & quòd anni tempore subleuentur, pabulum secari non posse, necessariò dispersos hostes ex ædificijs petere: hos omnes cotidie ab equitibus deleri posse: præterea, salutis causa rei familiaris commoda negligenda, vicos atque ædificia incendi oportere hoc spatio à Boia quoquò versus, quò pabulandi causa adire posse videantur: harum ipsis rerum copiam suppetere, quòd quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleuentur: Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum periculo longiùs à castris progressuros, neque interesse, ipsóne interficiant, impedimentisue exuant, quibus amissis bellum geri non possit: præterea, oppida incendi oportere, quæ non munitione, & loci natura ab omni sint periculo tuta, ne suis sint ad detrectandum militiam receptacula.

[a] aut

neu Romanis proposita, ad copiam cõmeatus prædamque tollendam: hæc si grauia, aut acerba videantur, multo illa grauiùs æstimari debere, liberos, coniuges in seruitutem abstrahi, ipsos interfici; quæ sit necesse accidere victis. Omnium consensu hæc sententia probata, vno die amplius XX. vrbes Biturigum incẽduntur. [a] hoc idem fit in reliquis ciuitatibus. in omnibus partibus incendia conspiciuntur: quæ etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatij proponebant, quòd se, prope explorata victoria, celeriter amissa recuperaturos confidebant. [b] deliberatur de Auarico in communi concilio, incendi placeret, an defendi. procumbunt Gallis omnibus ad pedes bituriges, ne pulcherrimã prope totius Galliæ vrbem quæ & præsidio, & ornamento sit ciuitati, suis manibus succendere cogerentur: facilè se loci natura defensuros dicunt. quod prope ex omnibus partibus flumine, & palude circumdata, vnum habeat, & peranguſtum aditum. datur petentibus venia, dissuadente primo Vercingetorige, pòst concedente, & precibus ipsorum, [c] & misericordia vulgi. defensores idonei oppido deliguntur. Vercingetorix minoribus Cæsarem itineribus subsequitur, & locum castris deligit paludibus siluisque munitum, ab Auarico longè millia passuum XV. ibi per certos exploratores in singula diei [d] tempora, quæ ad Auaricum agerentur, cognoscebat, & quid fieri vellet, imperabat: omnes nostras pabulationes frumentationésque obseruabat, dispersósque, cum longiùs necessariò procederent, adoriebatur, magnóque incommodo afficiebat: etsi, quantum ratione prouideri poterat, ab nostris occur-

[a] hoc idem fit in reliquis ciuitatibus.

[b] deliberatur de Auarico in communi concilio, incendi placeret, an defendi.

[c] & misericordia vulgi.

[d] tempora, quæ ad Auaricum agerentur, cognoscebat, & quid fieri vellet, imperabat:

occurrebatur, vt incertis temporibus diuersisque itineribus iretur. castris ad eam partem oppidi positis, Cæsar, quæ intermissa à flumine, & palude aditum, vt supra diximus, angustum habebat, aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere capit: nam circumuallare loci natura prohibebat:
[a] de re frumentaria Boios, atq; Heduos adhortari non
[b] destitit: quorum alteri, quòd nullo studio agebant, non multum adiuuabant; alteri non magnis facultatibus, quòd ciuitas erat exigua, & infirma, celeriter, quod habuerũt, consumpserunt. [c] summa difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Heduorum, incendijs ædificiorum, vsq; eò, vt complures dies milites frumento caruerint, &, pecore è longinquioribus vicis [d] adacto, extremam famem sustentarent, nulla tamen vox est ab ijs audita populi R. maiestate, & superioribus victorijs indigna. quinetiam Cæsar, cum in [e] opere singulas legiones appellaret, &, si acerbiùs inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret; vniuersi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se complures annos, illo imperante, meruisse, vt nullam ignominiam acciperent: [f] nunquam infecta re discederent, hoc se ignominiæ laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent: præstare, omnes perferre acerbitates, quàm non ciuibus R. qui Genabi perfidia Gallorum interissent, parentarent, hæc eadem centurionibus, tribunisque mil. mandabant, vt per eos ad Cæsarem deferrẽtur. Cum iam muro appropinquassent turres, ex captiuis Cæsar cognouit, Vercingetorigem consumto pabulo castra mouisse propius

a & de
b desistit
c summa cum difficultate
d abacto
e opera
f nusquã incepta

Anaricum; atque ipsum, cum equitatu, expeditisque, qui inter equites præliari consuessent, insidiarum causa eò profectum; quò nostros postero die pabulatum venturos arbitrabatur. quibus rebus cognitis media nocte silentio profectus, ad hostiũ castra mane peruenit. illi celeriter per exploratores aduentu Cæsaris cognito, carros, impedimentáq; sua in arctiores siluas abdiderunt, copias omnes in loco edito, atq; aperto instruxerunt. qua re nuntiata, Cæsar celeriter sarcinas conferri, arma expediri iussit. collis erat leniter ab infimo accliuis: hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis, atque impedita cingebat, non latior pedibus L. hoc se colle interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant, generatimque [a] distributi in ciuitates, omnia vada, ac saltus eius [b] paludis certis custodijs obtinebant; sic animo parati, vt, si eam paludem Romani perrumpere conarentur, hæsitantes premerent ex loco superiore: vt qui propinquitatem loci viderent, paratos prope æquo marte ad dimicandum existimarent; qui iniquitatem conditionis perspicerent, inani simulatione sese ostentare cognoscerent. indignantes milites Cæsar, quòd [c] conspectum suum hostes ferre possent tantulo spatio interiecto, & signum prælij exposcentes, edocet, quanto detrimento, & quot virorum fortium morte necesse [d] esset constare victoriam: quos cum sic animo paratos videret, vt nullũ pro sua laude periculum recusarent, summæ se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem. sic milites consolatus, eodem die reducit in castra, reliqua, quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, administrare

[a] distributis copijs in ciuit.
[b] paludis obtinebãt;
[c] adspectũ
[d] sit

strare instituit. Vercingetorix cum ad suos redisset, proditionis insimulatus, quòd castra propius Romanos mouisset, quòd cum omni equitatu discessisset, quòd sine imperio tantas copias reliquisset, quòd eius discessu Romani tanta opportunitate, & celeritate venissent, non hæc omnia fortuitu, aut sine consilio accidere potuisse: regnum illum Galliæ malle Cæsaris concessu, quàm ipsorum habere beneficio. tali modo accusatus ad hæc respondit: quòd castra mouisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus: quòd propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet: equitum verò operam neque in loco palustri desiderari debuisse; & [a] illic fuisse utilem, quò sint profecti: summam imperij se consultò nulli [b] discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur: cui rei propter animi mollitiam studere omnes videret, quòd diutius laborem ferre non possent: Romani si casu interuenerint, fortunæ; si alicuius indicio vocati, huic habendam gratiam, quòd & pauciatem eorum ex loco superiore cognoscere, & virtutem despicere potuerunt, qui dimicare non ausi, turpiter se in castra receperint: imperium se à Cæsare per proditionem nullum desiderare, quod habere victoria posset, quæ iam esset sibi, ac omnibus Gallis explorata: quin etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere, quàm ab se salutem accipere videantur: hæc vt intelligatis, inquit, sincerè à me prouinciari, audite Romanos milites. producit seruos, quos in pabulatione paucis antè diebus exceperat, & fame, vinculisque exercitiauerat.

a illic

b descendentem

ciauerat, ut iam antè edocti, quæ interrogati pronunti-
arent, milites se esse legionarios dicunt: fame & inopia
adductos, clam ex castris exisse, si quid frumenti, aut
pecoris in agris reperire possent: simili omnem exerci-
tum inopia premi, nec iam vires sufficere [a] cuiusquam,
nec ferre operis laborem posse: itaque statuisse impera-
torẽ, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo
exercitum [b] deducere. hæc, inquit, à me, Vercingetorix,
beneficia habetis, quem proditionis insimulatis: cuius
opera, sine vestro sanguine, tantum exercitum victo-
rem [c] fame pæne consumptum videtis: quem turpiter
se ex fuga recipientem, ne qua ciuitas suis finibus re-
cipiat, à me prouisum est. conclamat omnis multitudo,
& suo more armis concrepat; quod facere in eo [d] con-
sueuerunt, cuius orationem approbant, summum esse
Vercingetorigem ducem, nec de eius fide dubitandum:
nec maiori ratione bellum administrari posse statu-
unt, vt decem millia hominum delecta ex omnibus
[e] copijs in oppidum [f] submittantur: nec solis Bituriqi-
bus communem salutem committendam censent; quòd
pæne in eo, si oppidum retinuissent, summam victoriæ
constare intelligebant. Singulari militum nostrorum
virtuti consilia cuiusque modi Gallorum occurrebant,
vt est summæ genus solertiæ, atque ad omnia imi-
tanda, atque efficienda, quæ ab quoque traduntur, ap-
tissimum. nam & laqueis falces auertebant, quas cum
destinauerant, tormentis introrsus reducebant, &
aggerem cuniculis subtrahebant, eo scientiùs, quòd a-
pud eos magnæ sunt ferrariæ, atque omne genus cu-
niculorum notum, atque vsitatum est. totum autem

murum

[a] cuiquã,
[b] educere.
[c] fame cõ
sumptum
videtis:
[d] consue-
runt,
[e] locis
[f] mittan-
tur

murum ex [a] omni parte turribus contabulauerant, atque has coriis [b] intexerãt. tum crebris diurnis, nocturnisque eruptionibus, aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur; & nostrarum turrium altitudinem, quantum has cotidianus agger expresserat, commissis suarũ turrium malis adæquabant; & [c] apertos cuniculos præusta, & præacuta materia, & pice feruefacta, & maximi ponderis saxis morabantur, mœnibúsque appropinquare prohibebant. Muri autem omnes Gallici hac fere forma sunt, trabes directæ, perpetuæ in longitudinem, paribus interuallis, distantes inter se binos pedes, in solo collocantur. [d] eæ reuinciuntur extrorsus, & multo aggere vestiuntur. [e] ea autem quæ diximus interualla grandibus in fronte saxis effarciuntur. his [f] collocatis, & [g] coagmẽtatis, alius insuper ordo adijcitur, vt idem illud interuallum seruetur, neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissæ spatijs. singulæ singulis saxis interiectis, arte [h] contineantur. sic deinceps omne opus [i] contexitur, dum iusta muri altitudo expleatur. hoc cum in speciem, varietatémque opus deforme non est, alternis trabibus, ac saxis, quæ rectis lineis suos ordines seruant, tum ad vtilitatem & defensionem vrbium summam habet opportunitatem, quòd & ab incendio lapis, & ab ariete materia defendit; quæ perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus reuincta, neque perrumpi, neque distrahi potest. His tot rebus impedita oppugnatione, milites cũ toto tempore, frigore, & assiduis imbribus, [k] tardarentur; tamen continenti labore omnia hæc superauerunt, &

diebus

a omnib. partibus
b contexerant.
c duo hæc verba non habentur in q. ex.
d ære reuinciuntur introrsus
e hac
f collatis,
g coagminatis, & alius insuper ordo additur,
h aptè
i intexitur
k terrerentur

diebus XXV. aggerem latum pedes CCCXXX, altum pedes LXXX extruxerunt, cum is murum hostium pæne contingeret, & [a] Cæsar ad opus consuetudine excubaret, militésq; cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur; paulò ante tertiã vigiliam est animaduersum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant, eodémque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab vtroque latere turrium eruptio fiebat. alij faces, atq; aridam materiã de muro in aggerem eminus iaciebant; picem, reliquáſq; res, quibus ignis excitari potest, fundebãt; vt, quò primùm curreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset. tamen, quòd instituto Cæsaris duæ semper legiones pro castris excubabant [b] duæque partitis temporibus in opere erant, celeriter factum est, vt alij eruptionibus resisterent, alij turres reducerent, aggerémque interscinderent, omnis verò ex castris multitudo ad restinguendum [c] concurreret. Cum in omnibus locis, consumta iam reliqua parte noctis, pugnaretur, sempérque hostibus spes victoriæ redintegraretur, eò magis, quòd deustos pluteos turrium videbant, nec facilè adire apertos ad auxiliandum animaduertebant, sempérque ipsi recentes defessis succederent, omnémque Galliæ salutem in illo vestigio temporis positam arbitrarentur; accidit inspectãtibus nobis, quod dignum memoria visum [d] prætermittendum nõ existimauimus. Quidam ante portam oppidi Gallus per manus seui ac picis traditas glebas in ignem è regione turris proïciebat: scorpione ab latere dexiro traiectus, exanimatúsque concidit. hunc

[a] Cæsar cùm opus consuetum excubaret, militésque hortaretur, ne &c.

[b] pluréſq;

[c] curreret.

[d] prætereundum

ex

ex proximis vnus iacentem transgressus, eodem illo munere fungebatur: eadem ratione ictu scorpionis exanimato altero, successit tertius, & tertio quartus; [a] nec ille priùs est à propugnatoribus vacuus relictus locus, quàm resticto aggere, atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus. Omnia experti Galli, quòd res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere, hortante & iubente Vercingetorige. id silentio noctis conati, non magna iactura suorum sese effecturos sperabant: propterea quòd néq; longè ab oppido castra Vercingetorigis abierant; & palus quæ perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. iámq; hoc facere noctu apparabant, cum matres familias repente in publicum [b] procurrerunt; flentésq; proiectæ ad pedes suorũ omnibus precibus petierunt, ne se & communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam natura, & virium infirmitas impediret. vbi eos perstare in sententia viderunt, quòd plerumq; in summo periculo timor misericordiã non recipit, conclamare, & significare de fuga Romanis cæperũt. quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorũ viæ præoccuparentur, cõsilio destiterunt. postero die Cæsar promota turri, perfectísq; operibus, quæ facere instituerat, magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consiliũ tempestatem arbitratus est, quòd paulò incautiùs custodias in muro dispositas videbat, suos quoq; languidiùs in opere versari iussit, & quid fieri vellet, ostendit. legiones intra vineas in occulto expeditas [c] cohortatus, vt aliquando pro tantis laboribus

[a] nec prius ille est à propugnatoribus

[b] procurreruntꝫ

[c] cohortatur,

fructum

fructum victoriæ perciperent; iis qui primi murum ascendissent, præmia proposuit, militibúsque signum dedit. illi subitò ex omnibus partibus euolauerunt, murúmq; celeriter complerunt. hostes, re noua perterriti, muro, turribúsq; deiecti in foro, ac locis patentioribus cuneatim constiterunt, hoc animo, vt si qua ex parte obuiam contra veniretur, acie instructa depugnarẽt. vbi neminem in æquum locum sese demittere, sed toto vndiq; muro circumfundi viderunt, veriti ne omnino spes fugæ tolleretur, abiectis armis, vltimas oppidi partes continenti impetu petiuerunt; pársque ibi, cũ angusto exitu portarũ se ipsi premerẽt, à militibus, pars, iam egressa portis, ab equitibus est interfecta: nec fuit quisquam, qui prædæ studeret. sic & Genabensi cæde, & labore operis incitati, non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. denique ex omni eo numero, qui fuit circiter quadraginta milliũ, vix octingenti, qui primo clamore audito, se ex oppido

a eiecerit, a eiecerant, incolumes ad Vercingetorigem peruenerunt. quos, ille, multa iam nocte, silentio ex fuga excepit, veritus, ne qua in castris ex eorum concursu, & misericordia vulgi seditio oriretur; b vt, procul in via dispositis familiaribus suis, principibúsq; ciuitatum, disparandos, deducendósque ad suos curaret, quæ cuique ciuitati pars castrorum ab initio obuenerat. postero die concilio conuocato, consolatus c cohortatúsque est, ne se admodum animo demitterent, ne perturbarentur incommodo: non virtute, neq; acie vicisse Romanos, sed artificio quodam, & scientia oppugnationis; cuius rei fuerint ipsi imperiti: errare, si qui in bello

b & procul

c cohortatúsque, ne se

omnes

omnes secundos rerum [a] euentus expectent: sibi nunquam placuisse Auaricum defendi, cuius rei testes ipsos haberet; sed factum imprudentia Biturigum, & nimia obsequentia reliquorum, vti hoc incommodum [b] acciperetur: id tamen se celeriter maioribus commodis sanaturum: nam, quæ ab reliquis Gallis ciuitates dissentirent, has sua diligentia adiuncturū: atq, vnum consilium totius Galliæ effecturum; cuius consensui ne orbis quidem terrarum possit obsistere. idque se propè iam effectum habere: interea æquum esse ab ÿs cõmunis salutis causa impetrari, vt castra munire instituerent, quò facilius [c] hostium repentinos impetus sustinere possent. Fuit hæc oratio non ingrata Gallis, maximè quòd ipse animo non defecerat tanto accepto incõmodo, neque se in occultum abdiderat, neq, conspectum multitudinis fugerat, plúsq, animo prouidere, & præsentire existimabatur, quòd, re integra, primò incendendum Auaricum, pòst deserendum censuerat. itaque vt reliquorum imperatorum res aduersæ auctoritatem minuunt; sic huius ex contrario dignitas incommodo accepto in dies augebatur. simul in spem veniebant eius affirmatione de reliquis adiungendis ciuitatibus: [d] primúmque eo tempore Galli castra munire instituerunt; & sic sunt animo consternati homines insueti laboris, vt omnia quæ imperarentur, sibi patienda & perferenda existimarẽt. nec minus, quàm est pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, vt reliquas ciuitates adiungeret [e] atq, earum principes donis pollicitationibúsque alliciebat. huic rei idoneos homines deligebat, quorum quisque aut oratione subdola, aut amicitia

[a] facillimè

[a] proventus

[b] reciperetur.

[c] hostium impetum sustinerent. Fuit

[d] primum quòd

[e] atque eas donis, pollicitationibus alliciebat.

[a] facillimè possit.

[a] facillimè capi posset. qui Auarico expugnato refugerant, armandos, vestiendósq; curat. simul vt diminutæ copiæ redintegrarentur, imperat certum numerum militum ciuitatibus, quem, & quam ante diem in castra adduci velit; sagittariósque omnes, quorum erat permagnus numerus in Gallia, conquiri, & ad se mitti iubet. his rebus celeriter id quod Auarici deperierat expletur. interim Teutomatus, Olloucionis filius, rex Nitiobrigũ, cuius pater ab senatu nostro amicus erat appellatus, cũ magno equitum suorũ numero, & quos ex Aquitania conduxerat, ad eum peruenit. Cæsar Auarici complures dies commoratus, summámq; ibi [b] copiã frumenti, & reliqui commeatus, nactus, exercitum ex labore, atque inopia refecit. Iam prope hieme confecta, cum ipso anni tempore ad gerendũ bellũ vocaretur; & ad hostem proficisci cõstituisset, siue eum ex paludibus, siluísq; illicere, siue obsidione premere posset; legati ad eum principes Heduorum veniunt oratum, vt maximè necessario tempore ciuitati subueniat: summo esse in periculo rẽ; quòd, cum singuli magistratus antiquitus creari, atq; regiam potestatem annum obtinere consueissent; duo magistratum gerant, & se vterq; eorum legibus creatum esse dicat: horum esse alterum Conuictolitanem, florentem, & illustrem adolescentem; alterum Cotum, antiquissima familia natum, atque ipsum hominem summæ potentiæ, & magnæ cognationis; cuius frater Vercingetorix proximo anno eundem magistratum [c] gesserit. ciuitatem omnem esse in armis: diuisum senatum, diuisum populũ, suas cuiúsq; eorum clientelas: quòd si diutius alatur controuersia, fore, vt pars cum

[b] copiam frumenti & commeatus

[c] gesserat

cum ciuitatis parte confligat: id ne accidat, positum in eius diligentia, atq; auctoritate. Cæsar, etsi, à bello, atq; hoste discedere, detrimentosum esse existimabat, tamen non ignorans, quanta ex dissensionibus incõmoda oriri consuessent; ne tanta, & tam coniuncta populo R. ciuitas, quã ipse semper aluisset, omnibúsq; rebus ornasset, ad vim, atq; ad arma descenderet, atque ea pars [a] quæ minùs sibi confideret, auxilia à Vercingetorige accesseret: huic rei præuertendum existimauit; & quòd, legibus Heduorum, ijs qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret: ne quid de iure, aut legibus eorum deminuisse videretur, ipse in Heduos proficisci statuit; senatúmque omnem, & quos inter controuersia esset, etiam ad se euocauit. cum prope omnis ciuitas eò conuenisset; docereturque, paucis clam vocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem à fratre renuntiatum; cum leges duos ex vna familia, viuo vtroque, non solùm magistratus creari vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent; Cotum magistratum deponere coëgit; Conuictolitanem, qui per sacerdotes, more ciuitatis, intermissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere iussit. hoc decreto interposito, cohortatus Heduos vt controuersiarum, ac [b] dissensionum obliuiscerentur, atque, omnibus omissis his rebus, huic bello seruirent, [c] eáque quæ meruissent, præmia ab se deuicta Gallia expectarent, equitatúmque omnem, & peditum millia decem sibi celeriter mitterent, quæ in præsidijs rei frumentariæ causa disponeret; exercitum in duas partes diuisit; quatuor legiones in Senones, Parisiósque [d] Labieno

[a] quæ minùs confideret,

[b] dissensionis

[c] ea quæ

[d] Labieno dedit ducendas; Sex, ipse

Labieno ducendas dedit; se in Aruernos, ad oppidum Gergouiam secundum flumen Elauer duxit; equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. qua re cognita, Vercingetorix, omnibus interruptis eius fluminis pontibus, ab altera Elaueris parte iter facere cœpit; cum vterque [a] vtrinque esset exercitui in conspectu, ferèque è regione castris, castra [b] poneret; dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias traducerent, erat in magnis Cæsaris difficultatibus res, ne maiorem æstatis partem flumine impediretur; quòd non fere ante autumnum Elauer vado transiri soleat, itaq; ne id accideret, siluestri loco castris positis, è regione vnius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curauerat, postridie cum duabus legionibus in occulto restitit; reliquas copias cum omnibus impedimentis, vt consueuerat, misit, demptis quartis quibusque cohortibus, vt numerus legionum constare videretur, ijs, quàm longissimè possent, [c] progredi iussis; cum iam ex diei tempore coniecturam [d] caperet, in castra peruentum; ijsdem subliciis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cœpit. celeriter effecto opere [e] legionibusque traductis, & loco castris idoneo delecto, reliquas copias reuocauit. Vercingetorix, re cognita, ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit. Cæsar ex eo loco quinctis castris Gergouiam peruenit; equestriq; prælio eo die leuisfacto, perspecto vrbis situ, quæ posita in altissimo monte omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione desperauit: de obsessione non prius agendum constituit, quàm rem frumentariã expedisset.

[a] vtrinq; esset exercitus

[b] ponebãt;

[c] egredi

[d] ceperat,

[e] legionibus transmissis,

Ai

At Vercingetorix, castris pro oppido in monte positis, mediocribus circum se interuallis, separatim singularum ciuitatum copias collocauerat; atque omnibus eius iugi collibus occupatis, quà despici poterat, horribilem speciem præbebat; principésque earum ciuitatum, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce ad se cotidie conuenire iubebat; seu quid communicandum, seu quid administrandum videretur; neque vllum ferè diem intermittebat, quin, equestri prælio interiectis sagittarijs, quid in quoque esse animi, ac [a] virtutis suorum, periclitaretur. Erat è regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregiè munitus, atq; ex omni parte circumcisus: quem si tenerent nostri, & aquæ magna parte, & pabulatione liberæ prohibituri hostes videbãtur, sed is locus præsidio ab ijs non nimis firmo tenebatur. tamen silentio noctis Cæsar ex castris egressus, priusquàm subsidium ex oppido venire posset, deiecto præsidio, potitus loco, duas ibi legiones collocauit; fossamq; duplicem duodenûm pedum à maioribus castris ad minora perduxit: vt tutò [b] ab repentino hostium incursu etiam singuli commeare possent. Dum hæc ad Gergouiam geruntur, Conuictolitanis Heduus, cui magistratum adiudicatum à Cæsare demonstrauimus, sollicitatus ab Aruernis pecunia, cũ quibusdam adolescentibus colloquitur: quorum erat princeps [c] Litauicus, atq; eius fratres, amplissima familia nati adolescentes. cum his primùm communicat, hortatúrq; eos, vt se liberos, & imperio natos meminerint: vnam esse Heduorum ciuitatem, quæ certissimam Galliæ victoriam distineat; eius auctoritate reliquas

a virtutis suorum perspiceret. Erat

b ad repentinum hostium incursum.

c hodie dicimus Lodouicus.

continueri; qua traducta, locum consistendi Romanis in Gallia non fore: esse non nullo se Cæsaris beneficio affectum, sic tamen, vt iustissimam apud eum causam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere. cur enim potius Hedui de suo iure, & de legibus ad Cæsarem disceptaturi, quàm Romani ad Heduos, veniant? Celeriter adolescentibus, & oratione magistratus, & præmio deductis, cum se vel principes eius consilij fore profiterentur; ratio perficiendi quærebatur: quòd ciuitatem temerè ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant. placuit, vt Litauicus decem illis millibus, quæ Cæsari ad bellum mitterentur, præficeretur, atque ea ducenda curaret, fratresq; eius ad Cæsarem præcurrerent. reliqua, qua ratione agi placeat, constituunt. Litauicus, accepto exercitu, cum millia passuum circiter XXX ab Gergouia abesset, conuocatis subitò militibus, lacrumans, quò proficiscimur, inquit, milites? omnis noster equitatus, nobilitas omnis interijt: principes ciuitatis Eporedorix, & Viridomarus, insimulati proditionis, ab Romanis indicta causa interfecti sunt, hæc ab ijs cognoscite qui ex ipsa cæde fugerunt. nam ego, fratribus, atque omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor, quæ gesta sunt, pronuntiare. producuntur ij quos ille edocuerat, quæ dici vellet: atque eadem quæ Litauicus pronuntiauerat, multitudini exponunt: [a] omnes equites Heduorum interfectos, quòd collocuti cum Aruernis dicerentur; ipsos se inter multitudinem militum occultasse, atq; ex media cæde [b] profugisse. Conclamant Hedui, & Litauicum obsecrant vt sibi consulat, quasi verò, inquit ille, consilij

[a] multos

[b] fugisse.

filij sit res, ac non necesse sit nobis Gergouiam contendere, & cum Aruernis nosmet coniungere. an dubitamus, quin, nefario facinore admisso, Romani [a] iam ad nos interficiendos concurrant? proinde, siquid in nobis animi est, persequamur eorum mortem qui indignissimè interierunt; atque hos latrones interficiamus. ostendit ciues Romanos, qui eius præsidij fiducia una [b] erant, continuò magnum numerum frumenti, commeatúsque diripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuntios tota ciuitate Heduorum dimittit: in eodem mendacio de cæde equitum, & principum permanet (hortatur, vt simili ratione, atque ipse fecerit, suas iniurias persequantur.) Eporedorix Heduus, summo loco natus adolescens, & summæ domi potentiæ, & vnà Viridomarus, pari ætate, & gratia, sed genere dispari, quem Cæsar ab Diuitiaco traditum, ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero conuenerant, nominatim ab eo euocati. his erat inter se de principatu contentio; & in illa magistratuum controuersia, alter pro Conuictolitane, alter pro Coto summis opibus pugnauerat. ex ijs Eporedorix, cognito Litauici consilio, media fere nocte rem ad Cæsarem defert; orat, ne patiatur ciuitatem prauis adolescentium consilijs ab amicitia populi Rom. deficere: quod futurum prouideat, [c] si se tot hominum millia cum hostibus coniunxerint, quorum salutem neque propinqui negligere, neque ciuitas leui momento æstimare posset. magna adfectus sollicitudine hoc nuntio Cæsar, quòd semper Heduorum ciuitati præcipuè indulserat, nulla interposita dubitatione legiones ex-

a vnà ad nos

b erant: magnum numerum

c ne se

peditas quatuor, equitatúmque omnem ex castris educit. nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra, quòd res in celeritate [a] posita esse videbatur. C. Fabium legatum cum legionibus duabus castris præsidio relinquit. fratres Litauici cum comprehendi iussisset, paulò ante reperit ad hostes [b] profugisse: adhortatus milites, ne necessario tempore itineris labore permoueantur; cupidissimis omnibus, [c] progressus millia passuum XXV, agmen Heduorum conspicatus, immisso equitatu eorum moratur, atque impedit; interdicitque omnibus, ne quenquam interficiant. Eporedorigem, & Viridomarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites versari, suósque appellare iubet. ijs cognitis, & Litauici fraude perspecta, Hedui manus tendere, & deditionem significare, & proiectis armis mortem deprecari incipiunt. Litauicus cum suis clientibus, quibus nefas, more Gallorum est, etiam in extrema fortuna deserere patronos, Gergouiam profugit. Cæsar, nuntijs ad ciuitatem Heduorum missis, qui suo beneficio conseruatos docerent, quos iure belli interficere potuisset, tribúsque horis noctis exercitui ad quietem datis, castra ad Gergouiam mouit. medio fere itinere, equites à Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponunt: summis copijs castra oppugnata demonstrant: cum crebrò integri defessis succederent, nostrósque assiduo labore defatigarent, quibus propter magnitudinem castrorum perpetuò esset ijsdem in vallo [d] permanendum: multitudine sagittarum, atque omnis generis telorum multos vulneratos: ad hæc sustinenda magno vsui fuisse tormenta: Fabium

discessu

[a] posita videbatur

[b] fugisse.

[c] prægressus

[d] pugnandum:

discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere cete-
ras, pluteósque vallo addere, & se in posterum diem
a similem ad casum parare. His rebus cognitis, Cæsar, a similèm
summo studio militum, ante ortum solis in castra per- que casu
uenit. Dum hæc ad Gergouiam geruntur, Hedui, pri- apparare.
mis nuntijs à Litauico acceptis, nullum sibi ad cognos-
cendum spatium relinquunt, impellit alios auaritia,
alios iracundia & temeritas, quæ maximè illi homi-
num generi est innata, vt leuem auditionem habeant
prorè comperta, bona ciuium Romanorum diripiunt,
cædes faciunt; in seruitutem abstrahunt. adiuuat rem
proclinatam Conuictolitanis, plebémq; ad furorem im-
pellit, vt facinore admisso, ad sanitatẽ reuerti pudeat.
M. Aristium tribunũ militer ad legionem facientem,
fide data ex oppido Cauillono educunt: idem facere co-
gunt eos qui negotiandi causa ibi constiterant. hos
continuo in itinere adorti, omnibus impedimentis ex-
uunt, repugnantes diem noctémq; obsident: multis v-
trinq; interfectis, maiorem b multitudinem ad arma b multi-
concitant. interim, nuntio allato, omnes eorum milites tudinem
in potestate Cæsaris teneri, concurrunt ad Aristium: armatorũ
nihil publico factum consilio demonstrant: quæstionem concitant
de bonis direptis decernunt: Litauici, fratrumq; bona
publicant: legatos ad Cæsarem sui purgandi gratia
mittunt: hæc faciunt recuperandorum suorum causa.
sed contaminati facinore, & capti cõpendio ex direp-
tis bonis, quòd ea res ad multos pertinebat, & timore
pœnæ exterriti, consilia clam de bello inire incipiunt,
c ciuitatésq; reliquas legationibus sollicitant, quæ ta- c ciuitates
meti Cæsar intelligebat, tamẽ, quàm mitissimè potest, reliquas

legatos appellat: nihil se, propter inscientiam, leuitatémq; vulgi, grauius de ciuitate iudicare, neque de sua in Heduos beneuolentia deminuere. ipse maiorem Galliæ motum expectans, ne ab omnibus ciuitatibus circumsisteretur, cõsilia inibat, quemadmodum à Gergouia discederet, ac rursus omnem exercitum contraheret; ne profectio, nata à timore defectionis, similis fugæ videretur. hæc cogitanti accidere visa est facultas bene rei gerendæ. nam cum minora in castra operis perspiciendi causa venisset, animaduertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus vix præ multitudine cerni poterat, admiratus, quærit ex perfugis causam, quorum magnus ad eum cotidie numerus confluebat. constabat inter omnes, quod iam ipse Cæsar per exploratores cognouerat, dorsum esse eius iugi prope æquum, [a] sed siluestre, & angustum, quà esset aditus ad alteram partem oppidi: vehementer huic illos loco timere, nec iam aliter sentire, vno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin pæne circumuallati, atque omni exitu, & pabulatione intercluſi viderentur: ad hunc muniendum locum omnes à Vercingetorige euocatos, hac re cognita, Cæsar mittit complures equitum [b] turmas eò de media nocte: ijs imperat, vt paulò tumultuosiùs omnibus in locis peruagarentur: prima luce, magnum numerum impedimentorum ex castris detrahi, mulionésq; cum cassidibus, equitũ specie, ac simulatione, collibus circũuehi iubet. his paucos addit equites, qui latiùs ostentationis causa vagarentur. longo circuitu easdem omnes iubet petere regiones. hæc procul

[a] sed hunc siluestrem,

[b] turmas: eisdem media nocte imperat, vt paulo tumultuosiùs omnib. locis vagarentur:

ex

ex oppido videbantur, vt erat à Gergouia despectus in castra: neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. legionem vnam eodem iugo mittit, & paulum progressam inferiore loco constituit, silúisque occultat. augetur Gallis suspicio, atque omnes illò munitionum copiæ traducuntur. vacua castra hostium Cæsar conspicatus, tectis insignibus suorum, occultatisq; signis militaribus, raros milites, ne ex oppido animaduerterentur, ex maioribus castris in minora traducit: legatisq; quos singulis legionibus præfecerat, quid fieri [a] vellet, ostendit: in primis monet, vt contineant milites, ne studio pugnandi, aut spe prædæ longiùs progrediantur: quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit: hoc vna celeritate posse vitari: occasionis esse rem, non prælij. his rebus expositis, signum dat, & ab dextera parte alio adscensu eodem tempore [b] Heduos mittit. oppidi murus ab planitie, atq; initio adscensus, recta regione, si nullus amfractus intercederet, M CC. passus aberat. quidquid huic circuitus ad moliendum cliuum accesserat, id spatium itineris augebat. à medio fere colle in longitudine, vt natura montis ferebat, ex grandibus saxis sex pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, produxerant Galli, atque, inferiore omni spatio vacuo relicto, superiorem partem collis vsque ad murum oppidi densissimis castris compleuerant. milites, signo dato, celeriter ad munitionem perueniunt, [c] eámq; transgressi trinis castris potiuntur. ac tanta fuit in capiendis castris celeritas, vt Theutomatus, rex Nitiobrigũ, subitò in tabernaculo oppressus vt meridie cõquieuerat, superiore corporis parte nudata, vulnerato

a velit.

b ad Heduos

c eandem que transgressi

æquo, vix se ex manibus prædantium militum eriperet. consecutus id, quod animo proposuerat, Cæsar receptui cani iussit: legionísque decimæ, quacum erat concionatus, signa constitere. at reliquarum militer legionum, non exaudito tubæ sono, quòd satis magna vallis intercedebat, tamen à tribunis militum, legatísque, vt erat à Cæsare præceptum, retinebantur sed elati spe celeris victoriæ, & hostium fuga, [a] superiorumque temporum secundis prælijs, nihil adeò arduum sibi existimabant, quod non virtute consequi possent: neque priùs finem sequendi fecerunt, quàm muro oppidi, portísq; appropinquarunt. tum verò ex omnibus vrbis partibus orto clamore, qui longiùs aberant, repentino tumultu perterriti, cum [b] hostes intra portas esse existimarent, sese ex oppido eiecerunt, matresfamilias de muro vestem, argentúmq; iactabãt: & pectore nudo prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos, vt sibi parcerẽt, neu, sicut Auarici fecissent, ne mulieribus quidem, atque infantibus abstinerent, nonnullæ de muris per manus demissæ, sese militibus tradebant. L. Fabius centurio legionis octauæ, quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se Auaricensibus præmijs, neque commissurum, vt prius quisquam murum adscenderet, tres suos nactus manipulares, atque ab ijs subleuatus murum adscendit. eos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit. interim ij qui ad alteram partem oppidi, vt supra demonstrauimus, munitionis causa conuenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nuncijs incitati, oppidum ab Romanis teneri, præmissis equitibus magno cõcur-

[a] & superiorum

[b] hostem

su

sueò contenderunt. eorum vt quisque primus venerat, sub muro consistebat, suorumque pugnantium numerum augebat; quorum cum magna multitudo conuenisset, matres familias, quæ paulò antè [a] Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari, & more Gallico, passum capillum ostentare, liberósq; in conspectum proferre cœperunt. erat Romanis nec loco, nec numero æqua contentio: simul & cursu, & spatio pugnæ defatigati, non facilè recenter, atq; integros sustinebant. Cæsar cum iniquo loco pugnari, hostiúmq; augeri copias videret, præmittens suis ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris præsidio reliquerat, mittit, vt cohortes ex castris celeriter educeret, & sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret, vt, si nostros depulsos loco vidisset, quò minùs liberè hostes insequerentur, terreret. ipse [b] paulum ex eo loco cum legione progressus, vbi constiterat, euentum pugnæ expectabat. cum acerrimè cominus pugnaretur, hostes loco & numero, nostri virtute confiderent, subitò sunt Hedui visi, ab latere nostris aperto; quos Cæsar ab dextera parte alio adscensu, manus [c] distinendæ causa, miserat. ij similitudine armorum vehementer nostros perterruerunt: ac, tametsi dextris humeris exertis animaduertebantur, quod insigne [d] pacatis esse consueuerat, tamen id ipsum sui fallendi causa milites ab hostibus factum existimabant. eodem tempore L. Fabius centurio, quique vnà murum ascenderant, circumuenti, atque interfecti de muro præcipitantur. M. [e] Petreius eiusdem legionis centurio, cum portas excindere conatus esset, à multitudine oppressus, ac [f] sibi desperans,

[a] Romani manus tendebãt, de muro

[b] paulo

[c] distrahendæ

[d] pacatis consueuerat,

[e] Petronius

[f] sui

rans, multis iam vulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant, quoniam, inquit, me vnà vobiscum seruare non possum, vestræ quidem certè saluti prospiciam, quos, cupiditate gloriæ adductus, in periculum deduxi. vos, data facultate, vobis consulite. simul [a] irrupit in medios hostes; duobúsque interfectis, reliquos à porta paulum submouit. conãtibus auxiliari suis, frustra, inquit, meæ vitæ subuenire conamini, quem iam sanguis, viréque deficiunt. proinde hinc abite, dum est facultas, vósque ad legionem recipite. ita pugnans [b] pòst paulum concidit, ac suis saluti fuit. nostri, cum vndiq; premerentur, XLVI. centurionibus amissis, deiecti sunt loco. sed intolerantiùs Gallos insequentes legio decima tardauit, quæ pro [c] subsidio paulò æquiore loco constiterat. hanc rursus tertiæ decimæ legionis cohortes excepere; quæ ex castris minoribus eductæ, cum T. Sextio legato ceperant locum superiorem. legiones, vbi primùm planitiem attigerunt, infestis contra hostes signis cõstiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. eo die milites sunt paulò minùs septingẽti desiderati. Postero die Cæsar, concione aduocata, temeritatem, cupiditatémque militum reprehendit; quòd sibi ipsi iudicauissent, quo procedendi, aut quid agendum videretur, neq; signo recipiendi dato, constitissent. neq; à tribunis mil. legatísque retineri potuissent, exposuit, quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Auaricum [d] sensisset, cum sine duce, [e] & sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam victoriam dimisisset, ne paruum modo detrimentum in contentione

[a] irrumpit

[b] paulum

[c] præsidio

[d] senserit, [e] & equitatu

prop-

propter iniquitatem loci [a] acciperet: quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, [b] quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset, tantopere licẽtiam, arrogantiámque reprehendere, quòd plus se, quàm imperatorem, de victoria, atque exitu rerum sentire existimarent: nec minùs se [c] in milite modestiam, & cõtinentiam, quàm virtutem, atq; animi magnitudinem, desiderare. Hæc habita concione, & ad extremum oratione confirmatis militibus, ne ob hanc causam animo permouerentur, neu, quod iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent, eadem de profectione cogitans, quæ antè senserat, legiones ex castris eduxit, aciémque idoneo loco constituit. Cum Vercingetorix nihilo minùs in æquum locum descenderet, leui facto equestri prælio, [d] atq; eo secundo, in castra exercitum reduxit. cum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam, militúmque animos confirmandos factum existimans, in Heduos castra mouit. ne tum quidem insecutis hostibus, tertio die ad flumen Elauer pontem refecit, atq; exercitum traduxit. ibi à Viridomaro, atq; Eporedorige Heduis appellatus, [e] discit, cũ omni equitatu Litauicum ad sollicitãdos Heduos profectum: opus esse, & ipsos præcedere ad confirmandã ciuitatem. etsi multis iam rebus perfidiam Heduorum Cæsar perspectam habebat, atque horum discessu admaturari defectionem ciuitatis existimabat; tamen retinendos eos non [f] censuit; ne aut inferre iniuriam videretur, aut dare timoris aliquam suspicionem. discedẽtibus his breuiter sua in Heduos merita exposuit, quos,

[a] accideret:
[b] quòd
[c] ab
[d] atque secundo,
[e] didicit.
[f] constituit;

quos, & quàm humiles accepisset, [a] compulsos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis copijs, impositio stipendio, obsidibus summa cum contumelia extortis, & quam in fortunam, quàmque in amplitudinem deduxisset, vt non solùm in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem, & gratiam antecessisse viderentur. his datis mandatis, eos ab se [b] dimisit. Nouiodunum erat oppidum Heduorum, ad ripas Ligeris, opportuno loco positum. huc Cæsar omnes obsides Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat: huc magnũ numerum equorum, huius belli causa in Italia atque Hispania coëmtorum, miserat. eò cum Eporedorix, Viridomarúsque venissent, & de statu ciuitatis cognouissent, Litanicum [c] Bibracte ab Heduis receptum, quod esset oppidum apud eos maximæ auctoritatis, Conuictolitanem magistratum, magnámque partem senatus ad eum conuenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace & amicitia concilianda publicè missos; non prætermittendum tantum commodum existimauerunt. itaque, interfectis Noniodũi custodibus, quique eò negotiandi, aut itineris causa, conuenerant, pecuniam, atque equos inter se partiti sunt; obsides ciuitatum Bibracte ad magistratum deducendos curauerunt: oppidum, quod ab se teneri non posse iudicabant, ne cui [d] esset vsui Romanis, incenderunt; frumenti, quod subitò potuerunt, nauibus auexerunt; reliquum flumine, atque incendio corruperunt; ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, præsidia, custodiásque ad ripas Ligeris disponere, equitatúmq; omnibus locis,

[a] & compulsos.
[b] dimittit.
[c] Bibracti
[d] quo

leeis, iniyciendi timoris causa, ostentare cœperunt; [a] vt, ab re frumentaria Romanos excludere, aut adductos inopia ex prouincia expellere possent. quam ad spem multum eos adiuuabat, quòd Liger ex nimbis ita creuerat, vt omnino vado transiri non posse videretur. quibus rebus cognitis Cæsar maturandum sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, vt prius quàm esset maiores eò copiæ coactæ, dimicaret. nam vt commutato consilio iter in prouinciam conuerteret, [b] id ne tum quidem necessariò faciundũ existimabat, cum infamia atque ignominia rei, & oppositus mons Gebenna, viarúmque difficultas impediebat; tum maximè, quòd [c] adiungi Labieno, atque ijs legionibus quas vnà miserat, vehementer [d] cupiebat. itaque, admodum magnis diurnis atque nocturnis itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim peruenit; vadóque per equites inuento, pro rei necessitate opportuno, vt brachia modò atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, dispositis equitatu, qui vim fluminis refringeret, atq; hostibus primo aspectu [e] perturbatis, incolumem exercitum traduxit; frumentúmque in agris, & copiam pecoris nactus, repleto ijs rebus exercitu, iter in Senones facere instituit. Dum hæc apud Cæsarem geruntur, Labienus eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agendici, vt esset impedimentis præsidio, cum quatuor legionibus Lutetiam proficiscitur, id est oppidum Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanæ. cuius aduentu ab hostibus cognito, magnæ ex finitimis ciuitatibus copiæ conuenerunt. summa imperij traditur Camu-

[a] ut
[b] id ne metu quidem
[c] adiuncta
[d] timebat.
[e] turbatis.

Camulogeno Aulerco; qui prope confectus ætate, tamen propter singularem scientiam rei militaris, ad eum est honorem euocatus, is cum animaduertisset perpetuã esse paludem, quæ influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret, hîc consedit, nostrósque transitu prohibere instituit. Labienus primò vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere, atq; iter munire conabatur. postquã id difficilius [a] confieri animaduertit, silentio è castris tertia vigilia egressus, eodem, quo venerat, itinere Melodunum peruenit. id est oppidum Senonum in insula Sequanæ positum, vt paulò antè Lutetiam diximus. deprehensis nauibus circiter L. celeritérque coniunctis, atque eò militibus [b] impositis, & rei nouitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum euocata, sine contentione oppido potitur. refecto ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum traducit, & secũdo flumine ad Lutetiam iter facere cœpit. hostes, re cognita ab ijs qui à Melodunо [c] profugerant, Lutetiam incendi, pontésq; eius oppidi rescindi iubent. [d] ipsi profecti palude, in ripis Sequanæ, è regione Lutetiæ, contra Labieni castra considunt. iam Cæsar à Gergouia discessisse audiebatur: iam de Heduorũ defectione, & secundo Galliæ motu rumores adferebãtur; Galliq; in colloquijs, intercluſum itinere, & Ligere Cæsarem, inopia frumenti coactum, in prouinciam contendisse confirmabant. Bellouaci autem, defectione Heduorum cognita, qui antè erant per se infideles, manus cogere, atq; aperte bellum parare cœperunt. Tum Labienus, tanta rerum cõmutatione, longè aliud sibi capiendum consi-

a fieri

b iniecti,

c fugerãt,

d ipsi perspecta, palude, ad ripas

consilium, atq; antea senserat, intelligebat. neque iam, vt aliud acquireret, prælio q; hostes lacessere, sed vt incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. nam q; altera ex parte Bellouaci, quæ ciuitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis, instabant: alterã Camulogenus parato atq; instructo exercitu tenebat. tum legiones, à præsidio, atq; impedimentis intercluſas, maximum flumen destinebat. tantis subitò difficultatibus obiectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat: itaq; sub vesperum concilio conuocato, cohortatus, vt ea quæ imperasset, diligenter, industriéque administrarent, naues, quas à Meloduno deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit; &, prima confecta vigilia, quatuor millia passuum secundo flumine progredi silentio, ibíque se expectari iubet. quinque cohortes, quas minimè firmas ad dimicandum esse existimabat, castris præsidio [a] relinquit: quinq; eiusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis aduerso flumine magno tumultu proficiſci imperat. conquirit etiam lintres: has magno sonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit, ipſe pòſt paulò, silentio egreſſus cum tribus legionibus, eum locũ petit quò naues appelli iusserat, eò cum esset ventum, exploratores [b] hostium, vt omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quòd magna subitò erat coorta tempestas, ab nostris opprimũtur. exercitus, equitatúsq; equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter transmittitur. vno fere tẽpore sub lucem hostibus nunciatur, in castris Romanorum præter cõsuetudinem tumultuari, & magnum ire

a reliquas

b hostium, omni

agmen

agmen aduerso flumine, sonitúsque remorum in eadem parte exaudiri, & paulò infrà milites nauibus transportari. quibus rebus auditis, quòd existimabant tribus locis transire legiones, atque omnes perturbatos defectione Heduorum fugam parare, suas quoque copias in tres partes distribuerunt. [a] nam, & præsidio è regione castrorum relicto, & parua manu [b] Metiosedum versus missa, quæ tantum [c] progrederetur quantum naues processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt. prima luce & nostri omnes erant transportati, & hostium acies cernebatur. Labienus milites cohortatus, vt suæ pristinæ virtutis, & tot secundissimorum præliorum memoriam [d] tenerent, atq; ipsum Cæsarem, cuius ductu sæpenumero hostes superassent, adesse existimarent; dat signum prælij. primo concursu, ab dextero cornu, vbi septima legio constiterat, hostes pelluntur, at q; in fugam coniciuntur: ab sinistro, quem locum duodecima legio tenebat, cum primi ordines hostium transfixi pilis concidissent, tamen acerrimè reliqui resistebant, nec dabat suspicionem fugæ quisquam. ipse dux hostium Camulogenus suis aderat, atque eos cohortabatur. at, incerto etiam nunc exitu victoriæ, cum septimæ legionis tribunis esset nunciatum quæ in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt, signáq; intulerunt. ne eo quidem tempore quisquã loco cessit, sed circumuenti omnes, interfectiq; sunt: eãdem fortunã tulit Camulogenus. at ij qui [e] præsidio contra castra Labieni erant relicti, cùm prælium commissum audissent, subsidio suis ierunt, collémq; ceperunt, ne q; nostrorum militum,

[a] nam præsidio è regione

[b] Iosedũ, Etiosedum Glossedum

[c] progrediantur

[d] retinerent,

[e] præsidio erant relicti contra Labienum

militum victoriámque impetum sustinere potuerunt. sic cum suis fugientibus permixti, quos non silua, montésque texerunt, ab equitatu sunt interfecti. hoc negotio confecto, Labienus reuertitur Agendicum: vbi impedimenta totius exercitus relicta erãt. inde cum omnibus copijs ad Cæsarem peruenit. Defectione Heduorum cognita, bellum augetur. legationes in omnes partes circummittuntur: quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad sollicitandas ciuitates nituntur: nacti obsides, quos Cæsar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes territant. petunt à Vercingetorige Hedui vt ad se veniat, rationésque belli gerendi communicet. re impetrata, contendunt vt ipsis summa imperij tradatur: & re in controuersiam deducta totius Galliæ concilium Bibracte indicitur. eôdem conueniunt vndique frequentes multitudines. suffragijs res permittitur. ad vnum omnes Vercingetorigem probant imperatorem. ab hoc concilio Rhemi, Lingones, Treuiri, abfuerunt; illi, quòd amicitiam Romanorum sequabantur; Treuiri, quòd aberant longiùs, & ab Germanis premebantur; quæ fuit causa quare [a] toto abessent bello, & neutris auxilia mitterẽt, magno dolore [b] Hedui ferunt se deiectos principatu, queruntur fortunæ commutationem; & Cæsaris indulgentiam in se requirunt; neq; tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. inuiti, summæ spei adolescentes, Eporedorix, & Veridomarus, Vercingetorigi parent. ille imperat reliquis ciuitatibus obsides. denique ei rei constituit diem. huc omnes equites quindecem millia numero celeriter cõuenire iubet. peditatu, quem ante habuerit,

a tanto
b fuerunt

se fore contentum dicit; neque fortunam tentaturum, neq; acie dimicaturum; sed, quoniã abundet equitatu, perfacile esse factu frumentationibus pabulationibúsque Rom. prohibere: æquo modò animo sua ipsi frumenta corrumpant, ædificiáq; incendãt; qua rei familiaris iactura, perpetuum imperium [a] libertatémque se consequi videant. His constitutis rebus, Heduis, Segusiánisque, qui sunt finitimi ei prouinciæ, decem millia peditum imperat. huc addit equites octingentos; his [b] præficit fratrem Eporedorigis, bellúmq; [c] inferre Allobrogibus iubet. altera ex parte Gabalos, proximósq; pagos Aruernorum in Heluios, item Ruthenos, Cadurcósque ad fines Volcarum, [d] Americorúmque depopulandos mittit. hic nihilominùs clandestinis nuntijs legationibúsque Allobroges sollicitat; quorum mentes nondum à superiore bello resedisse sperabat. horum principibus pecunias, ciuitati autem imperium totius prouinciæ pollicetur. Ad hos omnes casus prouisa erant præsidia cohortium duarum & viginti, quæ ex ipsa coacta prouincia ab L. Cæsare legato ad omnes partes opponebantur. Heluij sua sponte cum finitimis prælio congressi pelluntur, & C. Valerio Donotauro, Caburi filio, principe ciuitatis, compluribúsque alijs interfectis, intra oppida murósque compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis præsidijs, magna cum cura & diligentia suos fines tuentur. Cæsar, quòd hostes equitatu superiores esse intelligebat, & interclusis omnibus itineribus, nulla re ex prouincia, atque Italia sublenari poterat, trans Rhenum in Germaniã mittit ad eas ciuitates quas superioribus annis pacauerat;

[a] libertatémque consequi videãtur.
[b] præfecit
[c] inferre
[d] ac Rhemorum

pacauerat; equitésq; ab his arcessit, & leuis armaturæ pedites, qui inter eos prœliari consueuerant. eorum aduentu, quòd minùs idoneis equis vtebantur, à tribunis mil. [a] reliquísq; equitibus R. atq; euocatis equos sumit, Germanísq; distribuit. interea, dum hæc geruntur, hostiũ copiæ ex Aruernis, equitésq; qui toti Galliæ erant imperati cõueniunt. magno horum coacto numero, cum Cęsar in Sequanos per extremos Lingonũ fines iter faceret quò facilius subsidiũ prouinciæ ferri posset; circiter millia passuũ decẽ ab Rom. trinis castris Vercingetorix cõsedit: cõuocatísq; ad [b] conciliũ pręfectis equitũ, venisse tẽpus victoriæ demonstrat: fugere in prouinciã Rom. Galliáq; excedere: id sibi ad pręsentem obtinendã libertatem satis esse: ad reliqui temporis pacẽ, atq; otium parũ proficì: maioribus enim coactis copijs reuersuros, neq; finem belli facturos; proinde, agmine impeditos adoriantur: si pedites suis auxiliũ ferant, atq; in eo morentur: iter facere non posse: sin, id quod magis futurũ considebat, relictis impedimentis, suæ saluti consulant, & vsu rerũ necessariarũ, et dignitate spoliatum iri: nã de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modò extra agmen audeat, ne ipsos quidẽ debere dubitare: id [c] quò maiore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturũ, & terrori hostibus futurũ. conclamant equites, sanctissimo iureiurando confirmari oportere: ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad vxorẽ aditũ habeat, qui non bis per hostium agmen perequitasset. probata re, atq; [d] omnibus ad iusiurandũ adactis postero die in tres partes distributo equitatu, duæ se acies à duobus lateribus ostẽdunt: vna à primo agmine

[a] reliquísque sed equitibus Rom.

[b] consilio

[c] quòd

[d] omnibus iureiurando adactis

iter impedire cœpit. qua re nuntiata, Cæsar suum quoque equitatum, tripartitò diuisum, ire contra hostem
a constitit iubet. pugnatur vnà omnibus in partibus : [a] constitit agmen: impedimenta inter legiones recipiuntur. si qua in parte nostri laborare, aut grauiùs premi videbantur, eò signa inferri Cæsar, aciémq; [b] conuerti iubebat, quæ res & hostes ad insequendum tardabat, & nostros spe auxilij confirmabat. tandem Germani ab dextro latere, suommum iugum nacti, hostes loco depellunt, fugientes vsq; ad flumen, vbi Vercingetorix cũ pedestribus copijs consederat, persequuntur, [c] complúresq; interficiunt. qua re animaduersa, reliqui, ne circumuenirentur, veriti, se fugæ mandant. omnibus locis fit cædes. tres nobilissimi Hedui capti ad Cæsarem perducuntur, Cotus præfectus equitum, qui controuersiam cum Conuictolitane proximis comitijs habuerat; & Cauarillus, qui, post defectionem Litauici, pedestribus copijs præfuerat; & Eporedorix, quo duce ante aduentum Cæsaris Hedui cum Sequanis bello contenderant. fugato omni equitatu, Vercingetorix copias suas, vti pro castris collocauerat, reduxit. protinus Alesiã, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere cœpit; celeriterque impedimenta ex castris educi, & se subsequi iussit. Cæsar impedimentis in proximum collem deductis, [d] duabúsque legionibus præsidio relictis, secutus, quantum diei tempus est passum, circiter tribus millibus hostium ex nouissimo agmine interfectis, altera die ad Alesiam castra fecit. perspecto vrbis situ, perterritísque hostibus, quòd equitatu [e] qua maxima parte exercitus [f] confidebant, erant pulsi; adhortatus ad laborem

b conuerti iubebat.
c complures interficiunt.
d duabus legion.
e qua
f confidebat.

laborem milites, Aleſiam circumuallare inſtituit. ipſum erat [a] oppidum in colle ſummo, admodum edito loco, vt niſi obſidione, expugnari non poſſe videretur. cuius collis radices, duo duabus ex partibus flumina ſubluebant. ante id oppidum planities circiter millia paſſuum tria in longitudinem patebat. reliquis ex omnibus partibus [b] colles, mediocri interiecto ſpatio, pari altitudinis faſtigio oppidum cingebant. ſub muro, quæ pars collis ad orientem ſpectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum complerauerant; foſſámque & maceriam ſex in altitudinem pedum produxerant. eius munitionis, quæ ab Romanis inſtituebatur, circuitus XI. M. paſſuum tenebat. caſtra opportunis locis erant poſita; ibíq; caſtella viginti-tria facta, in quibus caſtellis interdiu ſtationes [c] diſponebantur, ne qua ſubitò irruptio fieret. hæc eadem noctu excubitoribus, ac firmis præſidijs tenebantur. opere inſtituto, fit equeſtre prœlium in ea planitie quam intermiſſam collibus tria millia paſſuum in longitudinẽ [d] patere ſuprà demonſtrauimus. ſumma vi ab vtriſq; contenditur. laborãtibus noſtris, Cæſar Germanos ſubmittit, legionéſq; pro caſtris cõſtituit, ne qua ſubitò [e] irruptio ab hoſtium peditatu fiat. præſidio legionum addito, noſtris [f] animus augetur: hoſtes in fugam coniecti, ſeipſi multitudine impediunt; atq; anguſtioribus portis relictis coaceruantur. Germani acriùs vſque ad munitiones ſequuntur, fit magna cædes: nonnulli, relictis equis, foſſam tranſire, & maceriã tranſcẽdere conantur. paulũ legiones Cæſar, quas pro vallo conſtituerat, promoueri iubet, non minùs, qui intra munitiones [g] erant, Galli per-

a oppidum Aleſia in colle.

b colles, maiori

c ponebantur,

d patere demonſtrauimus.

e eruptio

f animi augentur?

g erant, perturbantur: Gallia venire ad ſe

perturbantur: veniri ad se confestim existimantes, ad arma conclamant. non nulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix iubet portas claudi, ne castra nudentur. multis interfectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt. Vercingetorix, priùs quàm munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit, omnem à se equitatum noctu dimittere. discedentibus mandat, vt suam quisque eorum ciuitatem adeat; omnésq; qui per ætatem arma ferre possint, ad bellum cogant: sua in illos merita proponit; obtestatúrq;, vt suæ salutis rationem habeant; neu se de communi libertate optimè meritum in cruciatũ hostibus dedant: [a] qui si indiligentiores fuerint, millia hominum octoginta delecta secũ interitura demonstrat. [b] ratione inita, frumentum se exiguè dierum triginta habere, sed paulò etiam longiùs tolerare posse parcendo, his datis mandatis, quà [c] erat nostrum opus intermissum, secunda vigilia silentio equitatum [d] dimittit; frumentum omne ad se referri iubet; capitis pœnam ijs qui non paruerint, cõstituit; pecus, cuius magna erat ab Mandubijs compulsa copia, viritim distribuit; frumentum parcè, & paulatim metiri instituit; copias omnes, quas pro oppido collocauerat, in oppidum recipit. his rationibus auxilia Galliæ expectare, & bellum administrare parat. quibus rebus cognitis ex perfugis, & captiuis, Cæsar hæc genera munitionis instituit. fossam pedum viginti directis lateribus duxit: vt eius fossæ solum tantumdem pateret, quantum summæ fossæ labra [e] distarent. reliquas omnes munitiones ab ea fossa pedes CCCC reduxit: id hoc consilio, quoniam tantum esset necessariò

[a] quòd

[b] ratione inita, exigunt dierum XXX frumentũ sed etiam paulo longiùs tolerari posse parcendo.

[c] erat opus int.

[d] mittit;

[e] distabãt.

[a] spatium

[a] spatium complexus, nec facilè totum corpus Romanorum manu militum cingeretur; ne de improuiso, aut noctu ad munitiones hostium multitudo aduolaret, aut interdiu tela in nostros operi destinatos conijcere possent. hoc intermisso spatio, duas fossas, quindecim pedes latas, eadem altitudine perduxit: quarum interiorem campestribus, ac demissis locis, aqua ex flumine deriuata, compleuit. post eas aggerem, & vallum duodecim pedum extruxit. huic loricam, pinnásq; adiecit, grãdibus ceruis eminentibus ad commissuras pluteorum, atque aggeris, qui adscensum hostium tardarent; & turres toto opere circumdedit, quæ pedes LXXX. inter se distarent. erat eo tempore, & materiari, & frumentari, & tantas munitiones fieri, necesse, deminutis nostris copijs, quæ longiùs ab castris progrediebantur: & nonnunquam opera nostra Galli tentare, atq; eruptionem ex oppido pluribus portis facere, summa vi conabantur. quare ad hæc rursus opera addendum Cæsar putauit, quò minore numero militum munitiones defendi possent. ita q; truncis arborum, aut admodum firmis ramis [b] abcisis, at q; horum [c] delibratis, at q; præacutis cacuminibus, perpetuę fossæ, quinos pedes altæ, ducebantur. huc illi stipites demissi, & ab infimo reuincti, ne reuelli possent, ab ramis eminebant. [d] quini erãt ordines coniuncti inter se, atque implicati; quò qui intrauerant, se ipsi acutissimis vallis induebant. hos Cipos appellabant ante [e] hos, obliquis ordinibus in quincuncem dispositis, scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur, paulatim angustiore ad infimum fastigio. huc teretes stipites feminis crassitudine, ab summo

[a] spatio

[b] abscissis,
[c] dolabratis,

[d] quini ordines

[e] quos

præacuti, & præusti, demittebantur; ita, vt non amplius quatuor digitis ex terra eminerent: simul, confirmandi, & stabiliendi causa, singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur: reliqua pars scrobis ad occultandas insidias viminibus ac [a] virgultis integebatur. huius generis octoni ordines [b] ducti ternos inter se pedes distabant. id ex similitudine floris Lilium appellabant, ante hæc taleæ pedem longæ ferreis hamis infixis [c] totæ in terram infodiebantur; mediocribúsq; intermissis spatijs, omnibus locis disserebãtur, quos Stimulos nominabãt. His rebus perfectis regiones secutus quàm potuit æquissimas, pro loci natura quatuordecem millia passuum complexus [d] pares eiusdem generis munitiones, diuersas ab his contra exteriorem hostem perfecit: vt ne magna quidem multitudine, si ita [e] accidat, eius discessu munitionum præsidia circumfundi possent, [f] neu cum periculo ex castris egredi [g] cogerentur: dierum triginta pabulum, frumentúmque habere omnes connectum iubet. Dum hæc [h] ad Alesiam gerũtur, Galli, concilio principum indicto, non [i] omnes qui arma ferre possent, vt censuit Vercingetorix, conuocandos statuunt, sed certum numerum [k] cuique ciuitati imperandum; ne, tanta multitudine confusa, nec moderari, nec discernere suos, nec [l] frumenti rationem habere possent. imperant Heduis, atq; eorũ clientibus, Segusianis, Ambiuaretis, Aulercis, Brannouicibus, Brannouijs millia triginta quinq; parem numerũ Aruernis, adductis Helueticis, Cadurcis, Gabalis, Vellaunis, qui sub imperio Aruernorum esse consueruni: Senonibus, Sequanis, Bituigibus, Santonibus, Ruthenis,

a iunculis
b iuncti
c totam
d pares parari eiusdem
e accideret per eius discessum
f aut
g cogatur:
h apud
i omnes
hos qui
k cuique
ex ciuitate
l frumentationem

shenis, Carnutibus, duodena millia; Bellouacis decem; totidem Lemouicibus, octona Pictonibus, & Turonis, & Parisijs, & Heluijs; Senonibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocorijs, Neruijs, Morinis, Nitiobrogibus quina millia; Aulercis Cenomanis totidem; Atrebatibus quatuor millia, Vellocassis, Lexouijs, Aulercis Eburonibus, terna; Rauracis, & Boijs triginta. vniuersis ciuitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæque eorum consuetudine Aremoricæ, appellantur, quo sunt in numero Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Caletes, Osismij, Lemouices, Vnelli, sena. ex his Bellonaci suum numerum non [a] contulerunt; quòd se suo nomine, at q; arbitrio cum Romanis bellum gesturos [b] dicerent, ne q; cuiusquam imperio obtemperaturos. rogati tamen ab Commio, pro eius hospitio [c] duo millia miserunt. huius opera Commij, ita vt antea demonstrauimus, fideli at q; vtili superioribus annis erat vsus in Britannia Cæsar: pro quibus [d] meritis ciuitatem eius immunem esse iusserat; [e] iura, legésque reddiderat; at q; ipsi Morinos attribuerat. tanta tamen vniuersæ Galliæ consensio fuit libertatis vindicandæ, & pristinæ belli laudis recuperandæ, vt neque beneficijs, neque amicitiæ memoria mouerentur, omnésque & animo & opibus in id bellum incumberent, coactis equitum [f] VIII millibus, & peditum circiter [g] CCXL. hæc in Heduorum finibus recensebantur; numerúsque inibatur: præfecti constituebantur: Commio Atrebati, Viridomaro, & Eporedorigi Heduis, Vergasillauno Arverno, consobrino Vercingetorigis, summa imperij traditur. his delecti ex ciuitatibus attribuuntur, quorum consilio

a compleuerunt;
b dicebãt,
c viginti millia vnà miserunt.
d ille pro meritis
e iura, leges reddiderat;
f octo millia,
g Oros. CCL. ducentæ quadraginta millia

consilio bellū administraretur, omnes alacres, & fiduciæ pleni ad Alesiā proficiscūtur. nec erat omniū quisquam qui adspectum modò tātæ multitudinis sustineri posse arbitraretur, præsertim ancipiti prælio cum ex oppido eruptione pugnaretur, & foris tantæ copiæ equitatus, peditatúsq; cernerentur. At ij, qui Alesiæ obsidebātur, præterita die, qua suorum auxilia expectauerant, consumto omni frumento, inscij quid in Heduis gererentur, concilio coacto de exitu fortunarum suarum consultabant. ac varijs dictis sententijs, quarum pars deditionem; pars, dum vires suppeterent, eruptionem censebant, non prætereunda videtur oratio Critognati, propter eius singularem, ac nefariam crudelitatem. hic, summo in Aruernis [a] natus loco, & magnæ habitus auctoritatis, nihil, inquit, de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam seruitutem deditionis nomine appellant; neque hos habendos ciuium loco, neque ad consilium adhibendos censeo. cum ijs mihi res sit qui eruptionem probant: quorum in consilio omnium vestrum consensu pristinæ residere virtutis memoria videtur. animi est ista mollities, non virtus, inopiam paulisper ferre non posse. qui se vltro morti offerant, facilius reperiuntur, quàm qui dolorem patienter ferant. atq; ego hanc sententiam probarem (nam apud me multum dignitas potest) si nullam, præterquam [b] vitæ nostræ, iacturam fieri viderem. sed in consilio capiendo omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitauimus. quid, hominum millibus octoginta vno loco interfectis, propinquis, consanguineisque nostris, animi fore existimatis, si

pene

a ortus

b vitæ iacturam

pæne in ipsis cadaueribus prælio decertare [a] cogentur? nolite hos vestro auxilio [b] spoliare, qui vestræ salutis causa suum periculum neglexerint; nec stultitia, ac temeritate vestra, aut imbecillitate animi omnẽ Galliam prosternere, ac perpetuæ seruituti [c] addicere. an, quòd ad diem non venerint, de eorum fide, constantiáque dubitatis? quid ergo [d] Romanos in illis vlterioribus munitionibus [e] animíne causa cotidie exerceri, putatis? si illorum nuntijs confirmari non potestis, omni aditu præsepto; ijs vtimini testibus, appropinquare eorum aduentũ; [f] cuius rei timore exterriti, diem, noctémque in opere versantur. quid ergo? Mei consilij est, facere quod nostri maiores nequaquam pari bello Cimbrorum, Teutonúmque fecerunt; qui in oppida compulsi, ac simili inopia subacti, eorum corporibus qui ætate inutiles ad bellum videbantur, vitam toleranerunt, neq; se hostibus tradiderunt. cuius rei exemplum si non haberemus, tamen libertatis causa instituí, & posteris prodi pulcherrimum iudicarem. nam quid huic simile bello fuit? depopulata Gallia, magnáque illata calamitate, Cimbri finibus nostris aliquando excesserunt, atq; alias terras petierũt, iura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt. Romani verò quid petunt aliud, aut quid volunt, nisi inuidia adducti, quos famæ nobiles potentésq; bello cognouerũt, horum in agris, ciuitatibúsq; considere, atq; his æternam inimungere seruitutem? neque enim [g] vnquam alia condicione bella gesserunt. quòd si ea quæ in longinquis nationibus geruntur, ignoratis; respicite finitimam Galliam, quæ in prouinciam redacta, iure & legibus commutatis,

[a] cogerentur?
[b] expolitare,
[c] subijcere.
[d] Romanorum animos in illis
[e] sine causa
[f] cuius timore
[g] vlli alia

mutatis, securibus subiecta, perpetua premitur seruitute. Sententijs dictis, constituunt, vt, qui valetudine, aut ætate inutiles sunt bello, oppido excedant; atque omnia priùs experiantur, quàm ad Critognati sententiam descendant; illo [a] tamen potius vtendum consilio, si res cogat, atque auxilia morentur, quàm deditionis, aut pacis subeundam condicionem. Mandubij, qui eos oppido receperant, cum liberis, atque vxoribus exire coguntur. ij cum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes omnibus precibus orabant, vt se in seruitutem receptos cibo iuuarent. [b] hos Cæsar, dispositis in vallo [c] custodijs, recipi prohibebat. Interea Commius, & reliqui duces, quibus summa imperij permissa erat, cum omnibus copijs ad Alesiam perueniũt, & colle exteriore occupato, non longiùs quingentis passibus à nostris munitionibus considunt. postero die equitatu ex castris educto, omnem eam planitiem, quam in longitudinem tria millia passuum patere demonstrauimus, complent; pedestres q; copias, paulum ab eo loco, abditas in locis superioribus constituunt. erat ex oppido Alesia [d] despectus in campum. [e] concurritur, his auxilijs visis: fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad lætitiam excitantur: itaq; productis copijs ante oppidum considunt; & proximam fossam cratibus [f] integunt, atque aggere explent, seque ad eruptionem, atque omnes casus comparant. Cæsar, omni exercitu ad vtram q; partem munitionum dispositio, vt, si vsus veniat, suum quisque locum teneat, & nouerit, equitatum ex castris educi, & prælium committi iubet. erat ex omnibus castris, quæ summũ vndiq; iugum tenebant, despectus; atque

[a] tamen tempore potius.

[b] at [c] custodibus,

[d] conspectus [e] concurrunt, [f] integrãt,

atque omnium [a] militum intenti animi pugnæ euentum expectabant. Galli inter equites raros sagittarios, expeditósque leuis armaturæ interiecerant, qui succedentibus auxilio succurrerent: & nostrorum equitum impetum sustinerent. ab his complures de improuiso vulnerati, prælio excedebant. cum suos pugna superiores esse Galli considerent, & nostros premi multitudine viderent; ex omnibus partibus, & ij qui munitionibus continebantur, & ij qui ad auxilium conuenerant clamore, & vlulatu suorum animos confirmabant. quòd in conspectu omnium res gerebatur, neque recte, aut turpiter factum celari poterat; vtrosque & laudis cupiditas, & timor ignominiæ ad virtutem excitabat. cum à meridie prope ad solis occasum dubia victoria pugnaretur; Germani vna in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, eósque propulerũt. quibus in fugam coniectis, sagittariĩ circumuenti, interfectique sunt. item ex reliquis partibus nostri cedẽtes vsque [b] ad castra insecuti, sui colligendi facultatem non dederunt. at ij qui ab Alesia processerant, mœsti, prope victoria desperata, se in oppidum receperũt. vno die intermisso, Galli, atque hoc spatio, magno cratium scalarum, harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex castris egressi, ad campestres munitiones accedunt. subito clamore sublato, qua significatione, qui in oppido obsidebantur, de suo aduentu cognoscere possent, crates proijcere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo deturbare, reliquáque, quæ ad oppugnationem pertinent, administrare. eodem tempore, clamore exaudito, dat tubæ signum suis Vercingetorix, atque ex

a milites intenti pugnæ proueniũt

b in

oppido

oppido educit. nostri, vt superioribus [a] diebus suus cuique erat locus attributus, ad munitiones accedunt; fundis, librilibus, sudibus, quas in opere deposuerant, ac glandibus Gallos proterrẽt. prospectu tenebris adempto, multa vtrimque vulnera accipiũtur, complura tormentis tela conjiciuntur. At M. Antonius, & C. Trebonius, legati, quibus eæ partes ad defendendum obtigerãt, qua ex parte premi nostros intellexerãt, ijs auxilio ex vlterioribus castellis deductos submittebãt. dum longiùs ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: postea quàm propiùs successerũt, aut [b] seipsi stimulis inopinantes inruebãt; aut in scrobes [c] delapsi transfodiebantur, aut ex vallo, & turribus traiecti pilis muralibus interibãt: multis vndique vulneribus acceptis, nulla munitione perrupta, cum lux appareret, veriti, ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumuenirentur, se ad suos receperunt. at interiores, dum ea quæ à Vercingetorige ad eruptionem præparata erant, proferunt, priores fossas explent, diutius in his rebus administrãdis morati, priùs suos discessisse cognouerunt, quàm munitionibus appropinquarent: ita, re infecta, in oppidum reuerterũt. Bis magno cum detrimẽto repulsi Galli, quid agant, cõsultant, locorum peritos adhibent: ab his superiorum castrorum situs, munitionésque cognoscunt. erat à septemtrionibus collis, quem quia, propter magnitudinem circuitus, opere circumplecti non potuerant nostri, necessariò pæne [d] iniquo loco, & leniter decliui castra fecerũt. hæc C. Antistius Rheginus, & C. Caninius Rebilus, legati, cum duabus legionibus obtinebant. cognitis

[a] debus vt suus cuique locus

[b] se stimulis inopi.

[c] delati

[d] iniquo &

nitis per exploratores [a] regionibus, duces hostium sexaginta millia ex omni numero deligunt earum ciuitatum quæ maximam virtutis opinionem habebant, quid, quóque pacto agi placeat, occultè inter se constituunt. adeundi tempus definiunt, cum meridies esse videatur. his copijs Vergasillaunum Aruernum, vnum ex quatuor ducibus, propinquum Vercingetorigis, præficiunt. ille ex castris prima vigilia egressus propè confecto sub lucem itinere, post montem se occultauit, militésq; ex nocturno labore sese reficere iussit, cum iam meridies appropinquare videretur, ad ea castra quæ supra demonstrauimus, contendit; eodémque tempore equitatus ad cãpestres munitiones accedere, et reliquæ copiæ sese pro castris ostendere cæperunt. Vercingetorix ex arce Alesiæ suos conspicatus, ex oppido egreditur; è castris longurios, musculos, falces, reliquáque, quæ eruptionis causa parauerat, profert. pugnatur vno tempore omnibus locis, atque omnia tentantur. quæ minime [b] visa pars firma esse, huc concurritur. Romanorum manus tãtis munitionibus distinetur, nec facilè pluribus locis occurrit. multum ad terrendos nostros [c] valuit clamor, qui post tergum pugnantibus exitiit, quod suum periculum in aliena vident virtute consistere. omnia enim plerúmque, quæ absunt, vehementiùs hominum mentes perturbant. Cæsar idoneum locum nactus, quid quaque in parte geratur, cognoscit, laborantibus submittit, vtrisque ad omnia occurrit: vnum illud esse tempus prædicat, quo maxime contendi conueniat. Galli, nisi [d] perfregerint munitiones, de omni salute desperant.

[a] legionibus

[b] pars firma est

[c] valet

[d] perfringerent

rant. Romani si rem obtinuerint, finem laborum omnium expectant. maximè ad superiores munitiones laboratur, quò Vergasillaunum missum demonstrauimus, exiguum loci ad decliuitatem fastigium magnum habet momentum. alij tela conijciunt; alij testudine facta, subeunt. defatigatis inuicem integri succedunt, aggerem ab vniuersis in munitionem coniectus, & adscensum dat Gallis, & ea quæ in terram occultauerant Romani, contegit. nec iam arma nostris, nec vires suppetunt, his rebus cognitis, Cæsar Labienum cum cohortibus sex subsidio laborantibus mittit, & imperat, si sustinere non possit, deductis cohortibus eruptione pugnaret; id, nisi necessariò, non faciat. ipse adit reliquos: cohortatur, ne labori succumbant: omnium superiorum dimicationum fructum in eo die, atq; hora docet consistere, interiores, desperatis campestribus locis propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex adscensu tentant. huc ea quæ parauerant, conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere, & cratibus aditus expediunt: falcibus vallum, ac loricam [a] rescindunt. Cæsar mittit primò Brutum adolescentē [b] cum cohortibus sex, post cum alijs septem Fabium legatū: postremò ipse, cum vehementiùs pugnaretur; integros subsidio adducit, restituto prælio, ac repulsis hostibus, eò quò Labienum miserat, contendit; cohortes quatuor ex proximo castello educit: [c] equitum se partem sequi, partem circumire exteriores munitiones, & ab tergo hostes adoriri iubet. Labienus, postquam neq; aggeres, neque fossæ vim hostium sustinere poterāt, coactis [d] vna de quadraginta cohortibus,

[a] rescindunt. Mittit
[b] cum cohortibus Cæsar, post cum alijs C. Fabium
[c] equitum partem sequi
[d] vna xl. cohortibus

quas

quas ex proximis præsidijs deductas fors obtulit, Cæsarem per nuncios facit certiorem, quid faciendum existimet. accelerat Cæsar, vt prælio interesit. eius aduentu ex colore vestitus cognito, quo insigni in prælijs vti consueuerat, turmísque equitum, & cohortibus visis, quas se sequi iusserat, vt de locis superioribus hæc declivia, & deuexa cernebantur, hostes committunt prælium. vtrimque clamore sublato, excipitur rursus ex vallo, atque omnibus munitionibus clamor. nostri, emissis pilis, gladijs rem gerunt. repente post tergum equitatus cernitur: cohortes aliæ appropinquant: hostes terga vertunt: fugientibus equites occurrunt: fit magna cædes. Sedulius dux, & princeps Lemouicum occiditur: Vergasillaunus Aruernus viuus in fuga comprehenditur: signa militaria septuaginta quatuor ad Cæsarem referuntur. pauci ex tanto numero se incolumes in castra recipiunt. conspicati ex oppido cædem, & fugam suorum, desperata salute, copias à munitionibus reducunt. fit protinus, hac re audita, ex castris Gallorum fuga. quòd nisi crebris subsidijs, ac totius diei labore milites fuissent defessi, omnes hostium copiæ deleri potuissent. de media nocte missus equitatus nouissimum agmen consequitur. magnus numerus capitur, atque interficitur: reliqui ex fuga in ciuitates discedunt. postero die Vercingetorix concilio conuocato, id se bellum suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis causa demonstrat; & quoniam sit fortunæ cedendum, ad vtramque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satis facere, seu viuum tradere velint. mittuntur de his rebus ad Cæ-

farem legati. iubet arma tradi, principes produci. ipse in munitione pro castris consedit: eò duces producuntur. Vercingetorix deditur: arma proïciuntur. reseruatis Heduis, atque Aruernis, si per eos ciuitates recuperare posset, ex reliquis captiuis toto exercitui capita singula præde nomine distribuit. his rebus confectis, in Heduos proficiscitur: ciuitatem recepit. eò legati [a] *ab Aruernis missi, quæ imperaret, se facturos pollicentur. imperat magnum numerum obsidum: legiones in hiberna mittit: captiuorum circiter viginti millia Heduis Aruernisque reddit: T. Labienum cum duabus legionibus, & equitatu in Sequanos proficisci iubet: huic M. Sempronium Rutilum attribuit: C. Fabium & L. Mimicium Basilum cum duabus legionibus in Rhemis collocat, ne quam à finitimis Bellouaci calamitatem accipiant: C. Antistium Rheginum in Ambiuaritos, T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Reuilum in Ruthenos cum singulis legionibus mittit: Q. Tullium Ciceronem, & P. Sulpicium Cauiloni, & Matisconæ in Heduis ad Ararim, rei frumentariæ causa, collocat: ipse Bibracte hiemare constituit. Huius anni rebus cognitis, Romæ dierum viginti supplicatio* [b] *indicitur.*

a quod

b redditur.

C.

C. IVLII CÆSARIS DE BELLO GALLICO COMMENTARIVS VIII.[a]

[a] C. Hirtius Balbo S. I.

OACTVS assiduis tuis vocibus, Balbe, cum cotidiana mea recusatio, non difficultatis excusationem, sed inertiæ videretur deprecationem habere, difficillimam rem suscepi. Cæsaris nostri commentarios rerum gestarum Galliæ, non [b] comparandos superioribus, atque insequentibus eius scriptis, contexui, [c] nouissimèque imperfecta ab rebus gestis Alexandriæ confeci, vsque ad exitum non quidem ciuilis dissensionis, cuius finem nullum videmus, sed vitæ Cæsaris. quos vtinam qui legent, scire possint, quàm inuitus susceperim scribendos, quò faciliùs caream stultitiæ, atque arrogantiæ crimine, qui me mediis interposuerim Cæsaris scriptis. constat enim inter omnes, nihil tam operosè ab alijs esse perfectum, quod non horum elegantia commentariorum superetur: qui sunt editi, ne scientia [d] tantarum rerum gestarum scriptoribus deesset: adeóque probantur omnium iudicio, vt prærepta, non præbita, facultas scriptoribus videatur. cuius tamen rei maior nostra, quàm reliquorum, est admiratio. ceteri enim, quàm bene, atque emendatè, noi, etiam quàm facilè, atque celeriter eos perfecerit, scimus. Erat autem in Cæsare [e] cum facultas, atque elegantia summa scribendi, tum verissima suorum scientia consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidē accidit, vt Alexandrino, atque

[b] comparantibus
[c] nouissimisque
[d] tantarum rerum scriptoribus
[e] tum

que Africano bello interessem. quæ bella quamquam
[a] suas ex parte nobis Cæsaris sermone [a] sint nota: tamen aliter audimus ea quæ rerum nouitate, aut admiratione nos capiunt, aliter, quæ pro testimonio sumus dicturi. sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Cæsare conferar, hoc ipsum crimen arrogantiæ subeo, quòd me iudicio cuiusquam existimem posse cum Cæsare comparari. Vale.

OMNI Gallia deuicta, Cæsar cum à superiore æstate nullum bellandi tempus intermisisset, militésque hibernorum quiete reficere à tantis laboribus vellet; complures eodem tempore ciuitates renouare belli consilia nuntiabantur, coniurationésque facere. cuius rei verisimilis causa adferebatur, quòd Gallis omnibus cognitum esset, neque, vlla multitudine in vnum locum coacta, resisti posse Romanis, nec, si diuersa bella complures eodem tempore intulissent ciuitates, satis auxilij, aut spatij, aut copiarum habiturum exercitum populi R. ad omnia persequenda: non esse autem alicui ciuitati [b] sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquæ possent se vindicare in libertatem. quæ ne opinio Gallorum confirmaretur, Cæsar M. Antonium quæstorem suis præfecit hibernis. ipse, equitatus præsidio, pridie Kal. Ianuarias ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem duodecimam, quam non longè à finibus Heduorum collocauerat in finibus Biturigum, eique adiungit legionem vndecimam, quæ proxima fuerat. binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in

copio-

copiosissimos agros Biturigum inducit: qui cum latos fines, & complura oppida haberent, vnius legionis hibernis non poterant contineri, quin bellum pararent, coniurationésque facerent. repentino aduentu Cæsaris accidit, quod imparatis, dissectísque, fuit necesse, vt, sine timore vllo rura colentes, prius ab equitatu opprimerentur, quàm confugere in oppida possent. namque etiam illud vulgare incursionis signum hostium, quod incendijs ædificiorum intelligi consueuit, Cæsaris iderat interdicto sublatum: ne aut copia pabuli, frumentique, si longiùs progredi vellet, deficere, aut hostes incendijs terrerentur. multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum aduentum effugere potuerant Romanorum, in finitimas ciuitates, aut priuatis hospitijs consisi, aut societate consiliorum, confugerant, frustra. nam Cæsar magnis itineribus omnibus locis occurrit; nec dat vlli ciuitati spatium de aliena potius, quàm de domestica salute cogitandi. qua celeritate, & fideles amicos retinebat; & dubitantes, terrore ad conditiones pacis adducebat; tali condicione proposita Bituriges, cum sibi viderent clementia Cæsaris reditum patere in eius amicitiam, finitimásque ciuitates sine vlla pœna dedisse obsides, atque in fidem receptas esse, idem fecerunt. Cæsar militibus pro tanto labore, ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, studiosissimè permanserant in labore, ducenos sestertios, centurionibus duo millia nummûm prædæ nomine condonanda pollicetur: legionibúsque in hibernare missis, ipse se recepit die XL. Bibracte. ibi cum ius

diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt auxilium petitum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. qua re cognita, cum non amplius decem & octo dies in hibernis esset commoratus, legiones quartamdecimam & sextam ex hibernis ab Arare educit: quas ibi collocatas, explicandæ rei frumentariæ causa, superiore commentario demonstratum est. ita cum duabus legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur. cum fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate cæterorum ducti Carnutes, deserti vicis, oppidisque, quæ tolerandæ hiemis causa, constitutis repente, exiguis ad necessitatem ædificijs, incolebant (nuper enim deuicti complura oppida dimiserant) dispersi profugiunt. Cæsar erumpentes, eo maximè tempore, acerrimas tempestates cum subire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo castra ponit, atque, in tecta partim Gallorum, partímque conjectis celeriter stramentis, tentoriorum [a] integendorum gratia erat inædificata, milites contegit; equites tamen & auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quascúmque petisse dicebantur hostes: nec frustra: nam plerumque magna præda potiti nostri reuertuntur. oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, cum tectis expulsi, nullo loco diutius consistere auderent, nec siluarum præsidio tempestatibus durissimis tegi possent, dispersi, magna parte amissa suorum, dissipantur infinitimas ciuitates. Cæsar tempore anni difficillimo, cum satis haberet, conuenientes manus dissipare, ne quod initium belli nascereur, quantúmque in ratione esset, exploratum haberet,

[a] tegendorum gratia essent

sub

sub tempus æstiuorum nullum summum bellum posse constari; C. Treboniũ cum duabus legionibus quas secum habebat, in hibernis Genabi collocauit: ipse, cùm crebris legationibus Rhemorum certior fieret, Bellouacos, qui belli gloria Gallos omnes Belgásque præstabant, finitimásque ijs ciuitates, duce Corbeo Bellouaco, & Commio Atrebate, exercitum comparare, atque in vnum locum cogere, vt omni multitudine in fine Suessonum, qui Rhemis erant attributi, facerent impressionem; pertinere autem non tantùm ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam indicaret, nullam calamitatem socios optimè de republica meritos accipere; legionem ex hibernis euocat rursus vndecimam; literas autem ad C. Fabium mittit, vt in fines Suessonum legiones duas, quas habebat, adduceret; alterámque ex duabus à T. Labieno arcessit. ita, quantum hibernorum opportunitas, bellique ratio postulabat, perpetuo suo labore, inuicem legionibus expeditionum onus iniungebat. his copijs coactis, ad Bellouacos proficiscitur; castrísq; in eorum finibus positis, equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos ex quibus hostiũ cõsilia cognosceret. equites officio functi renuntiant paucos in ædificijs esse inuentos, atq; hos, non qui agrorum incolendorũ causa remansissent, (namque esse vndiq; diligenter demigratum) sed qui speculãdi gratia essent remissi. à quibus cũ quæreret Cæsar, quo loco multitudo esset Bellouacorũ, quódue esset consiliũ eorum, inueniebat, Bellouacos omnes, qui arma ferre possent, in vnũ locũ conuenisse; [2] itémq; Ambianos, Aulercos, Caletos, Velloca-

[2] itaq;

in silua, cclsium, mpeditũ

sos Atrebates locum castris [a] excelsum, impedita circumdatum palude, delegisse; omnia impedimenta in vlteriores siluas contulisse; complures esse principes belli auctores, sed multitudinem maximè Corbeo obtemperare, quòd ei summo odio esse nomen populi R. intellexisset: paucis antè diebus, ex his castris Commium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda, quorum & vicinitas propinqua, & multitudo esset infinita: constituisse autem Bellouacos, omnium principum consensu, summa plebis cupiditate, vt, si diceretur Cæsar cum tribus legionibus venire, offerrent se ad dimicandum; ne miseriore, ac duriore postea conditione, cum toto exercitu decertare cogerentur: sin maiores copias adduceret, in eo loco permanerent quem delegissent; pabulatione autem, quæ propter anni tempus cùm exigua, tum disiecta esset, & frumentatione, & reliquo commeatu ex insidijs prohibere Romanos. quæ Cæsar cum consentientibus pluribus cognouisset, atque ea quæ proponerentur, consilia plena prudentiæ, longéque à temeritate barbarorum remota esse iudicaret; omnibus rebus inseruiendum statuit, quò celeriùs hostes, contemta suorum paucitate, prodirent in aciem. singularis enim virtutis veterrimas legiones septimam, octauam, & nonam habebat, summæ spei, delectæque iuuentutis vndecimam; quæ octauo iam stipendio functa, tamen, collatione reliquarum, nondum eandem vetustatis & virtutis ceperat opinionem. itaq; consilio aduocato, rebus his quæ ad se essent delatæ, omnibus expositis, animos multitudinis confirmat: si fortè hostes trium legionum numero posset elicere

cere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit, vt legio septima, octaua, nona, ante omnia iret impedimenta; deinde omnium impedimentorũ agmen, (quod tamen erat mediocre, vt in expeditionibus esse consueuit) cogeret vndecima; ne maioris multitudinis species accidere hostibus posset, quàm ipsi depoposcissent. hac ratione pæne quadrato agmine [a] instructo, in conspectum hostium, celeriùs opinione eorum, exercitum adducit. quas legiones [b] repente instructas velut in acie certo gradu [c] accedere Galli cũ viderent, quorum erãt ad Cæsarem plena fiduciæ cõsilia perlata, siue certaminis periculo, siue subito aduentu, seu expectatione nostri consilij, copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedunt. Cæsar, etsi dimicare optauerat, tamen, admiratus tantam multitudinem hostium, valle intermissa, magis in altitudinem depressa, quàm latè patente, castra castris hostium confert. hæc imperat vallo pedum XII. muniri: loriculam pro hac ratione eius altitudinis inædificari; fossam duplicem, pedum quinûm denûm, lateribus deprimi directis; turres crebras excitari, in altitudinem trium tabulatorum; pontibus traiectis, constratisq; coniungi; quorum frontes viminea loricula munirentur, vt ab hostibus [d] duplici propugnatorum ordine defenderentur; quorum alter ex pontibus, quo tutior [e] altitudine esset, hoc audaciùs, longiúsq; tela permitteret; alter, quo propior hostem in valle collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. portis fores, altioréq; turres imposuit. huius munitionis duplex erat cõsilium. namq; & operũ magnitudinem, & timorem suum sperabat fiduciam barbaris

a constructo,
b cum repente instr.
c legiones accedere Galli viderent.
d duplici fossa, duplici prop.
e ex altitudine

baris adlaturum; &, cum pabulatum, frumentatúmq; longiùs esset proficiscẽdum, paruis copijs castra munitione ipse videbat posse defendi. interim crebrò paucis vtrímq; procurrentibus, inter bina castra palude interiecta, contendebatur: quam tamen paludẽ nonnunquã aut nostra auxilia, aut Gallorum Germanorúmq; transibant: acriúsq; hostes insequebantur; aut vicissim hostes, eôdem transgressi, nostros longiùs submouebant. accidebat autem cotidianis pabulationibus id quod accidere erat necesse, cum raris, disiectísq; ex ædificijs pabulum [a] conquirereturr, vt impeditis locis dispersi pabulatores circumuenirentur: quæ res etsi mediocre detrimentum iumentorum, ac seruorum nostris adferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum, atq; eò magis, quòd Commius, quem profectum ad auxilia Germanorum arcessenda dixeram, cum equitibus venerat: qui tametsi numero non amplius erant quingentis: tamen Germanorum aduentu barbari [b] inflabantur. Cæsar cum animaduerteret [c] hostem cõplures dies castris, palude, & locis natura munitis se tenere; neq; oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciosa, nec locum munitionib. claudi, nisi à maiore exercitu posse; literas ad Trebonium mittit, vt, quàm celerrimè posset, legionẽ XIII, quę cũ T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, arcesseret; atq; ita cum tribus legionibus magnis itineribus ad se veniret: ipse equites inuicẽ Rhemorum, ac Lingonum, reliquarúmq; ciuitatum, quorũ magnũ numerum euocauerat, præsidio pabulationibus mittit, qui subitas hostiũ incursiones sustinerẽt. quod cũ cotidie fieret, ac iam cõsuetudi-

[a] conquirerent, vt impeditis locis diuersis

[b] nitebantur.

[c] hostes

ne

ne diligentia minueretur, quod plerumque accidit diuturnitate, Bellouaci delecta manu [a] peditũ cognitis stationibus cotidianis equitum nostrorũ, siluestribus locis insidias disponunt; eodémq; equites postero die mittũt, qui primum elicerẽt nostros in insidias, deinde circumuentos aggrederentur. cuius mali sors incidit Rhemis, quibus illa dies fungendi muneris obuenerat. namq; ij, cũ repente hostiũ equites animaduertissent, ac numero superiores paucitatem contẽsissent, cupidiùs insecuti à peditibus vndiq; sunt circundati: quo facto perturbati, celeriùs, quàm cõsuetudo fert equestris prælij, se receperũt, amisso Vertisco, principe ciuitatis, præfecto equitum; qui cũ vix equo propter ætatem posset vti, tamen consuetudine Gallorũ, neq; ætatis excusatione in suscipienda præfectura vsus erat, neq; dimicari sine se voluerat, inflantur, atq; incitãtur hostiũ animi secundo prælio, principe, & præfecto Rhemorum interfecto. nostri detrimẽto admonentur, diligẽtiùs exploratis locis stationes disponere, ac moderatiùs cedẽtem insequi hostem. nõ intermittuntur interim cotidiana prælia in conspectu vtrorúmq; castrorũ, quæ ad vada, trãsitúsq; fiebãt paludis. qua contentione Germani quas propterea Cæsar traduxerat Rhenum, vt equitibus [b] interpositi præliarentur, cum constantiùs vniuersi paludem transissent, paucisq; resistẽtibus interfectis, pertinaciùs reliquã multitudinẽ essent insecuti, perterriti non solùm ij qui aut cominus opprimebãtur, aut eminus vulnerabantur, sed etiã qui longiùs subsidiari consueuerãt, turpiter fugerũt; nec priùs finẽ fugæ fecerũt, sæpe amissis superioribus locis, quàm se aut in castra suorũ recipe-

[a] equitum peditum

[b] interpositus

reciperent, aut [a] nonnulli pudore coacti longiùs profugerent. quorum periculo sic omnes copiæ sunt perturbatæ, vt vix iudicari posset, vtrùm secundis, minimisque rebus insolentiores, an aduersis mediocribusq; timidiores essent. compluribus diebus ijsdem in castris consumptis, cum propiùs accessisse legiones, & C. Trebonium legatum cognouissent; duces Bellouacorum veriti similem obsessionem Alesiæ, noctu dimittunt eos quos aut ætate, aut viribus inferiores, aut inermes habebant, vnáq; reliqua impedimenta: quorum perturbatum, & confusum dum explicant agmen, (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consueuit) oppressi luce, [b] copijs armatorum, castrorum vias instruunt; ne priùs Romani persequi se inciperent, quàm longiùs agmen impedimentorum suorum processisset. at Cæsar neq; resistentes tanto collis adscensu [c] lacessendos iudicabat, neq; non vsq; eò legiones admouendas, vt discedere ex eo loco sine periculo barbari militibus instantibus non possent. ita, [d] cum paludem impeditam à castris castra diuidere, quæ transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset; atq; id iugum, quod trans paludem, pæne ad hostium castra pertineret, mediocri valle à castris eorum interciſum animaduerteret; pontibus palude constrata, legiones traducit, celeritérq; in summam planitiem iugi peruenit: quæ decliui fastigio duobus ab lateribus muniebatur. ibi legionibus instructis ad vltimum iugum peruenit: aciémq; eo loco constituit, vnde tormento missa tela in hostium cuneos conijci possent. barbari consisi loci natura, cum dimicare nõ recusarent, si forte

Romani

[a] nonnullis pudore coactis

[b] copias armatorum, in suis instruunt castris

[c] aggrediendos

[d] cum palude impedita à castris castra diuiderentur,

Romani subire collem conarentur, [a] paulatimq; copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt. quorũ pertinacia cognita, Cæsar viginti cohortibus instructis, castrisq; eo loco metatis, munire iubet castra. [b] absolutis operibus legiones pro vallo instructas collocat: equites frenatis equis in stationibus disponit. Bellouaci, cum Romanos ad insequendum paratos viderent, neque pernoctare, neque diutius permanere sine cibarijs eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi inierunt. fasces, vbi consederant (nam in acie sedere Gallos consuesse, superioribus commentarijs declaratum est) per manus stramentorum, ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, inter se traditos, ante aciem collocauerunt, extremóq; tempore diei, signo pronuntiato, vno tempore incenderunt. ita continens flamma copias omnes repente à conspectu texit Romanorum: quod vbi accidit, barbari vehementissimo cursu fugerunt. Cæsar, etsi discessum hostium animaduertere non poterat, interdijs oppositis; tamen, id consilium cum fugæ causa initum suspicaretur, legiones promouet; [c] & turmas mittit ad insequendũ: ipse, veritus insidias, ne forte in eodem loco subsistere [d] hostis, atq; elicere nostros in locum [e] conaretur iniquum, tardiùs procedit. equites, cũ intrare [f] fumum, & flammam densissimam timerent; ac, si qui cupidius intrauerant, vix suorum ipsi priores partes [g] aduerterent; equorum insidias veriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellouacis dederunt. ita, fuga timoris simul, calliditatisq; plena, sine vllo detrimento, millia non amplius decem progressi hostes, mu-

[a] aesi ipsi paulatim cop.

[b] ac solitis operibus pro valla

[c] & ad insequendum:

[d] hostes,

[e] conarentur

[f] summũ, iugum &

[g] animaduerterent;

nitissimo

nitissimo loco castra posuerunt. inde, cum sæpe in insidijs equites, peditésque disponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant. quod cum crebrius accideret, ex captiuo quodam comperit Cæsar, Corbeum, Bellouacorum ducem, fortissimorũ millia sex peditum delegisse equitésq; ex omni numero mille, quos in insidijs eo loco collocaret, quem in locum, propter copiam frumenti, ac pabuli, Romanos pabulatum missuros suspicaretur. quo cognito consilio, Cæsar legionis plures, quàm solebat, educit; equitatúmque qua consuetudine pabulatoribus mittere præsidio cõsueuerat, præmittit: huic interponit præsidia leuis armaturæ: ipse cũ legionibus quàm potest maximè appropinquat. hostes in insidijs dispositi, cum sibi delegissent campum ad rem gerendam nõ amplius patentem in omnes partes passibus mille, siluis vndiq; [a] impeditissimis, aut altissimo flumine, velut indagine, munitum, hunc insidijs circumdederunt nostri, explorato hostium consilio, ad præliandum animo, atq; armis parati, cum, subsequentibus legionibus, nullam dimicationem recusarẽt, turmatim in eum locum deuenerunt. quorũ aduentu cum sibi Corbeus oblatam occasionem rei gerendæ existimaret, primus cum paucis se ostendit, atque in proximas turmas impetum facit. nostri constanter impetum sustinent insidiatorum; neque plures in vnum locum conueniunt; quod plerumque equestribus prælijs cùm propter aliquem timorem accidit, [b] tum multitudini ipsorum detrimentum accipitur. cum dispositis turmis inuicem rari præliarẽtur; ne q; ab lateribus circumueniri suos paterentur; erumpunt ceteri, Corbeo præliante,

a aut impeditissimo flumine, munitum.

b tum propter multitudinem

ante, ex siluis. fit magna contentione diuersum prælium: quod cum diutius pari Marte iniretur; paulatim ex siluis instructa multitudo procedit peditum, quæ nostros togit cedere equites: quibus celeriter subueniunt leuis armaturæ pedites, quos ante legiones missos docui; turmísq; nostrorum interpositi constanter præliantur. pugnatur aliquandiu pari contentione; deinde, vt ratio postulabat prælij, qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quòd nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. accedunt propius interim legiones: creberque eodem tempore & nostris, & hostibus nuntij afferuntur, imperatorem instructis copijs adesse. qua recognita, præsidio cohortium confisi nostri acerrimè præliantur; ne, si tardiùs rem gessissent, victoriæ gloriam communicasse cum legionibus viderentur. hostes concidunt animis, atq; itineribus diuersis fugam quærunt, nequidquam: nam, quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, his ipsi tenebantur: victi tamen, [a] perculsíq;, maiore parte amissa, consternati, quò fors tulerat, confugiunt, partim siluis petitis, partim flumine; qui tamen in fuga à nostris acriter insequentibus conficiuntur: cum interim nulla calamitate victus Corbeus, excedere prælio, siluásque petere, haud, inuitantibus nostris ad deditionem, potuit adduci, quin, fortissimè præliando, complurésq; vulnerando, cogeret elatos iracundia victores in se tela conijcere. tali modò re gesta, recentibus prælij vestigijs, ingressus Cæsar, cum victos tanta calamitate existimaret hostes, nuntio accepto, locum castrorum relicturos, quæ

[a] propulsique,

non

non longiùs ab ea cæde abesse plus minus octo millibus passuum dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum videbat, tamen, exercitu traducto, progreditur. at Bellouaci, reliquæque ciuitates, repente ex fuga paucis, atque his vulneratis, receptis, qui siluarum beneficio casum euitauerant, omnibus aduersis, cognita calamitate, interfecto Corbeo, amisso equitatu, & fortissimis peditibus, cum aduentare Romanos existimarent, consilio repente cantu tubarum conuocato, [a] conclamant, vt legati, obsidésque ad Cæsarem mittantur, hoc omnibus probato consilio, Commius Atrebas ad eos profugit Germanos à quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Ceteri è vestigio mittunt ad Cæsarem legatos, petúntque, vt ea pœna sit contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clemencia, atque humanitate nunquam profecto esset illaturus: adflictas opes equestri prælio Bellouacorum esse: delectorum peditum multa millia interüisse, vix refugisse nuntios cædis; tamen magnum, vt in tanta calamitate, Bellouacos eo prælio commodum esse consecutos; quòd Corbeus, auctor belli, concitator multitudinis esset interfectus: nunquam enim senatum tantum in ciuitate illo viuo, quantum imperitam plebem potuisse. hæc orantibus legatis, commemorat Cæsar, eodem tempore superiore anno Bellouacos, ceteráque Galliæ ciuitates suscepisse bellum; pertinacissimè hos ex omnibus in sententia permansisse, neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos: scire atque intelligere se, causam peccati facillimè mortuis deleguri: neminem verò tantũ pollere, vt inuitis principibus resistente

[a] conclamant legati, obsidésque

resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellū conciare & gerere posset: sed tamen se contentum fore ea pœna quam sibi ipsi constituissent. nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. concurrunt reliquarū ciuitatum legati, quæ Bellocauorum speculabantur euentum, obsides dant, imperata faciunt, excepto Commio; quem timor cohibebat cuiusquam fidei suam committere salutē. nam superiore anno T. Labienus, Cæsare in Gallia citeriore ius dicente, cum Commium comperisset sollicitare ciuitates, & coniurationem contra Cæsarem facere, infidelitatem eius sine vlla perfidia iudicauit comprimi posse: quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne tentando cautiorem faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum per simulationem colloquiū curaret interficiendum. ad eam rem delectos tradidit centuriones. cum in colloquium ventum esset, &, vt conuenerat, manum Commij Volusenus arripuisset; centurio, velut in suetare permotus, celeriter à familiaribus prohibitus Commij, conficere hominem non potuit; grauiter tamen primo ictu gladio caput percussit. cum vtrinque gladij districti essent; non tam pugnandi, quàm diffugiendi fuit vtrorumque consilium. nostrorum, quòd mortifero vulnere Commium credebant adfectum: Gallorum, quòd, insidijs cognitis, plura, quàm videbant, extimescebant. quo facto statuisse Commius dicebatur, numquam in conspectum cuiusquam Romani venire. Bellicosissimis gentibus deuictis, Cæsar cum videret nullam iam esse ciuitatem quæ bellum [a] pararet, quo sibi resisteret, sed non nullos [a] prepararet, quo sibi

ex oppidis demigrare, ex agris effugere, ad præsens imperium euitandum; plures in partes exercitum dimittere constituit: M. Antonium quæstorem cum legione undecima sibi coniungit: C. Fabium legatum cum cohortibus vigintiquinque mittit in diuersissimam partem Galliæ; quòd ibi quasdam ciuitates in armis esse audiebat, neque C. Caninium Reuilum legatum, qui in illis regionibus præerat, satis firmas duas legiones habere existimabat. T. Labienum ad se euocat: legionémque duodecimam, quæ cum eo fuerat in hibernis, in togatam Galliam mittit, ad colonias ciuium Romanorum tuendas; ne quod simile incommodum accideret de [a] incursione barbarorum, ac superiore æstate Tergestinis accidisset; quia repentino latrocinio, atq; impetu incolæ illorum erant oppressi. ipse ad deuastandos, depopulandósque fines Ambiorigis proficiscitur: quem perterritum, atque fugientem cum redigi posse in suam potestatem desperasset, proximum suæ dignitati esse ducebat, adeo fines eius vastare ciuibus, ædificijs, pecore, vt odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullam reditum propter tantas calamitates haberet in ciuitatem. cum in omnes [b] fines partium Ambiorigis, aut legiones, aut auxilia dimisisset; atq; omnia cædibus, incendijs, [c] rapinis vastasset; magno numero hominum interfecto, aut capto, Labienum cum duabus legionibus in Treuiros mittit; quorum ciuitas, propter Germaniæ vicinitatem, cotidianis exercitata bellis, cultu & feritate non multum à Germanis differebat: neque imperata vnquam, nisi exercitu coacta, faciebat. interim C. Caninius legatus,

[a] discursione

[b] partes Amb.

[c] rapinisq;

tus, cum magnam multitudinem conueniſſe hoſtium in fines Pictonum literis nuntiiſque Duracij [a] cognouiſſet, qui perpetuo in amicitia Romanorũ [b] permanſerat, quòd pars quædam ciuitatis eius defeciſſet, ad oppidum [c] Lemouicum contendit. quò cum aduentaret; atque ex captiuis certiùs cognoſceret, multis hominum millibus Dumnaco duce Andium, Duracium clauſum, [d] Lemouicum oppugnare; neque infirmas legiones hoſtibus committere auderet, caſtra munito loco poſuit. Dumnacus, cum appropinquare Caninium cognouiſſet, copijs omnib. ad legiones conuerſis, caſtra Romanorum oppugnare inſtituit. cum complures dies in oppugnatione conſumſiſſet; &, magno ſuorum detrimento, nullam partem munitionum conuellere potuiſſet; rurſus ad obſidendum [e] Lemouicum redit. [f] eodem tempore C. Fabius legatus complures ciuitates in fidem recipit, obſidibus firmat, literiſq; C. Caninij certior fit, quæ in Pictonibus gerantur. quibus rebus cognitis, proficiſcitur ad auxilium Duracio ferendum. at Dumnacus, aduentu Fabij cognito, deſperata ſalute, ſi tempore eodem coactus eſſet & Romanum & externum ſuſtinere hoſtem, & reſpicere, ac timere oppidanos; repente eo ex loco cum copijs recedit; nec ſe ſatis tutum fore arbitratur, niſi flumen Ligerim, quod erat ponte, propter magnitudinem, conſtratum, copias traduxiſſet. Fabius, etſi nondum in conſpectum venerat hoſtium, neque ſe cum Caninio coniunxerat, tamen doctus ab ijs qui locorum nouerant naturam, potiſſimum credidit, hoſtes perterritos eum locum quem petebant, petituros. itaque cum copijs ad eundem pontem contendit; equi-

a cognoſceret,
b manſiſſet, cum pars
c Lemonem
d Lemonem Lemouacum
e Lemon
f eo

tatúmque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum cum processisset, sine defatigatione equorum, in eadem se reciperet castra. consequuntur equites nostri, vt erat præceptum, inuadúntque Dumnaci agmen: & fugientes perterritósque, sub sarcinis in itinere aggressi, magna præda, multis interfectis, potiuntur. itaque, re bene gesta, se recipiunt in castra. insequenti nocte Fabius equites præmittit, sic paratos, vt confligerent, at q; omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. cuius præceptis, vt res gereretur, Q. Titatius Varus, præfectus equitum, singularis & animi, & prudentiæ vir, suos hortatur, agménque hostium consecutus turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum prælium committit. consistit audaciùs equitatus hostium, succedentibus sibi peditibus, qui, toto agmine [a] subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. fit prælium acri certamine. namque nostri contemtis pridie, superatísq; hostibus, cum subsequi legiones meminissent, & pudore cedendi, & cupiditate per se conficiendi prælij, fortissimè cõtra peditem præliantur; hostésq; nihil amplius copiarum accessurum credentes, vt pridie cognouerant, delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur. cum aliquamdiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem; quæ suis esset equitibus inuicem præsidio. tum repentè confertæ legiones in conspectum hostium veniunt: quibus visis perculsæ barbarorum turmæ, ac perterritæ acies hostiũ, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore discursúq; passim fugæ se mandant. at nostri equites, qui paulò antè cum resistentibus

[a] subsistentibus,

sentibus fortissimè conflixerant, lætitia victoriæ elati, magno vndiq; clamore sublato, cedentibus circumfusi, quantum equiorũ vires ad persequẽdum, dextræq; ad cædendum valent, tantum eo prælio interficiunt. itaq; amplius millibus XII. aut armatorum, aut eorum qui timore arma proiecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum. qua ex fuga cum constaret Drapetem Senonem, qui, vt primùm defecerat, Gallia, collectis vndiq; perditis hominibus, seruis ad libertatem vocatis, [2] exulibus omnium ciuitatum accitis, receptis latronibus, impedimenta, & cõmeatus Romanorum interceperat, non amplius hominum duobus millibus ex fuga collectis, prouinciam petere, vnáque consilium cum eo Lucterium Cadurcum cepisse, quem in superiore commentario, prima defectione Galliæ facere in prouinciam impetum voluisse, cognitũ est; Caninius legatus cum legionibus duabus ad eos persequendos contendit; ne de timore, aut detrimento prouinciæ, magna infamia, perditorum hominum latrocinijs, caperetur. C. Fabius cũ reliquo exercitu in Carnutes, reliquásq; proficiscitur ciuitates, quarũ eo prælio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accitas sciebat, non enim dubitabat, quin recenti calamitate submissiores essent futuræ: dato verò spatio, ac tempore, eodem instante Dumnaco, possent cõcitari. qua in re summa felicitas celeritásq; in recipiendis ciuitatibus Fabiũ consequitur. nam Carnutes, qui sæpe vexati, numquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus veniunt in deditionem; ceteræque ciuitates, positæ in vltimis Galliæ finibus, Oceano coniunctæ, quæ Aremoricæ

[2] exulibisque

appellantur, auctoritate adductæ Carnutum, aduentu Fabÿ, legionúmq; imperata sine mora faciunt. Dumnacus, suis finibus expulsus, errans, latitánsq; solus extremas Galliæ regiones petere coactus est. at Drapes vnáque Lucterius, cum legiones, Caninium̄que adesse cognoscerent, nec se sine certa pernicie, persequenti exercitu, putarẽt prouinciæ fines intrare posse; [a] nec iam liberam vagandi, latrocinandique facultatem [b] haberent; [c] consistunt in agris Cadurcorum. ibi cum Lucterius apud suos ciues quondam; integris rebus, multum potuisset; sempérq; auctor nouorum consiliorum, magnam apud barbaros auctoritatem habere; oppidum Vxellodunum, quod in clientela fuerat eius, natura loci egregiè munitũ, occupat suis & Drapetis copÿs, oppidanósq; sibi coniungit. quò cum confestim C. Caninius venisset, animaduerterétque omnes oppidi partes præruptissimis saxis esse munitas, quò defendente nullo, tamen armatis ascendere esset difficile; magna autẽ impedimenta oppidanorum videret, quæ si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere nõ modò equitatum, sed ne legiones quidem possent; tripartitò cohortibus diuisis, trina [d] celsissimo loco castra fecit; à quibus paulatim, quantum copiæ patiebantur, vallum in oppidi circuitu ducere instituit. quod cum animaduerterent oppidani, miserrimáq; Alesiæ memoria solliciti similem casum obsessionis vererẽtur; maximéq; ex omnibus Lucterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret rationem frumenti esse habendã; constituunt omnium consensu, parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. eo

[a] nec tum liberè vagandi, latrocinioríumque facultatẽ [b] habere [c] in finibus se constituunt Cad.

[d] excelsissimo

consilio

consilio probato, proxima nocte, duobus millibus armatorũ relictis, reliquos ex oppido Drapes & Lucterius educunt. ij paucos dies morati, ex finibus Cadurcorũ, qui partim re frumentaria subleuare eos cupiebãt, partim prohibere, quò minùs sumerent, non poterant, magnum numerũ frumenti comparant. nonnunquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorũ adoriuntur. quam ob causam C. Caninius toto oppido munitiones circundare conatur; ne aut opus effectum tueri non possit, aut plurimis in locis infirma disponat præsidia. magna copia frumenti comparata [a] considunt Drapes, & Lucterius non longius ab oppido X. millibus passuum, vnde paulatim frumentum in oppidum supportarent: ipsi inter se prouincias partiuntur. Drapes castris præsidio cum parte copiarũ restitit. Lucterius agmen iumentorũ ad oppidum [b] adducit: dispositis ibi præsidijs, hora noctis circiter decima, siluestrib. [c] angustíſq; itineribus frumentũ importare in oppidũ instituit. quorum strepitum vigiles castrorum cũ sensissent; exploratoréſq; missi, quæ agerentur, renunciassent; Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. ij repentino malo perterriti diffugiunt ad sua præsidia: quæ nostri vt viderunt, acriùs contra armatos incitati neminem ex eo numero viuum capi patiuntur. profugit inde cum paucis Lucterius, nec se recipit in castra. re bene gesta, Caninius ex captiuis comperit, partẽ copiarũ cum Drapete esse in castris [d] intra millia passuum decem. qua re ex compluribus cognita, cũ intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facilè

a consid

b ducit

c angu- stissimíſq

d à mil bus non longè ar plius X.

facilè opprimi posse; magnæ felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex cæde refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuncium Drapeti perferret. sed cum in experiundo periculum nullum videret, equitatum omnem, Germanósque pedites summæ velocitatis omnes ad castra hostium præmittit. ipse legionem vnam intra castra distribuit; alteram secum expeditam ducit. cum propius hostem accessisset, ab exploratoribus, quos præmiserat, cognoscit castra eorum (vt Barbarorum fere consuetudo est) relictis locis superioribus ad ripas fluminis esse demissa, at Germanos, equitésq; imprudẽtibus omnibus de improuiso [a] aduolasse, & præliũ commisisse. qua re cognita, legionem armatam instructámq; adducit. ita, repente omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. quod vbi accidit, Germani equites, signis legionis visis, vehementissimè præliantur. cõfestim [b] omnes cohortes vndiq; impetum faciunt: omnibus aut interfectis, aut captis, magna præda potiuntur. capitur ipse eo prælio Drapes. Caninius, felicissimè re gesta, sine vllo pæne militis vulnere, ad obsidendos oppidanos reuertitur; externóq; hoste deleto, cuius timore [c] augere præsidia, & munitione oppidanos [d] circumdare prohibitus erat, opera vndiq; imperat administrari. venit eôdem cum suis copijs postero die C. Fabius, partémq; oppidi sumit ad obsidendum. Cæsar interim M. Antonium quæstorem cum cohortibus [e] XV in Bellouacis reliquit; ne qua rursus nouorũ consiliorum ad capiendum bellum facultas daretur: ipse reliquas ciuitates adit; obsides plures imperat; timentes omnium animos [f] consolatione sanat.

Cum

deuo-
sse,

cohortes
ndique

diuidere

circuire

XX in
gis

onsola-
ne fac-
sanat.

cum in Carnutes veniſſet, quorum conſilio in ciuitate ſuperiore commentario Cæſar expoſuit initium belli eſſe ortum, quòd præcipue eos, propter conſcientiam facti timere animaduertebat; quò celeriùs ciuitatẽ metu liberaret, principem ſceleris ipſius, & concitatorem belli [a] Guturnatum ad ſupplicium depoſcit. qui etſi ne ciuibus quidem ſuis ſe committebat, tamen celeriter omnium cura quæſitus, in caſtra [b] perducitur. cogitur in eius ſupplicium Cæſar cõtra naturam ſuam, maximo militum conſenſu; qui omnia pericula, & detrimenta belli à [c] Guturnato accepta referebant; adeo vt verberibus examinatum corpus ſecuri feriretur. ibi crebris literis Caninij fit certior, quæ de Drapete, & Lucterio geſta eſſent, quóque in conſilio permanerent oppidani. quorum etſi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna pœna eſſe adficiendam iudicabat; ne vniuerſa Gallia non vires ſibi defuiſſe ad reſiſtendum Romanis, ſed conſtantiam putaret; ne ve hoc exemplo ceteræ ciuitates, locorum opportunitate fretæ, ſe vindicarent in libertatem; cum omnibus Gallis notum eſſe ſciret, reliquam eſſe vnam æſtatem ſuæ prouinciæ, quam ſi ſuſtinere potuiſſent, nullum vltra periculum vererentur. itaque Q. Calenum legatum cum legionibus duabus relinquit, qui iuſtis itineribus ſe ſubſequeretur: ipſe cum omni equitatu quàm poteſt celerrimè ad Caninium contendit. cum, contra expectationem omnium, Cæſar Vxellodunum veniſſet; oppidúmque operibus clauſum animaduerteret; neque ab oppugnatione recedi videret vlla condicione poſſe; magna autem copia frumenti abundare oppi-

[a] Gutruatum tuos,
[b] ducitur
[c] Gutruato

danos,

danos, experfugis cognosceret; aqua prohibere hostem tentare cœpit. flumen infimam vallem diuidebat, [a] quod pæne totum montem cingebat, in quo positum erat præruptum vndique oppidum Vxellodunum. hoc auertere loci natura [b] prohibebat. sic enim imis radicibus montis ferebatur, vt nullam in partem, depressis fossis, deriuari posset. Erat autẽ oppidanis difficilis & præruptus eò descensus; vt, prohibentibus nostris, sine vulneribus ac periculo vitæ neque adire flumen neq; arduo se recipere possent adscensu, qua difficultate eorum cognita, Cæsar, sagittarijs funditoribúsque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos, quorum omnis postea multitudo [c] aquatum vnum in locum conueniebat. [d] sub ipsius enim oppidi murum magnus fons prorumpebat, ab ea parte quæ fere pedum CCC interuallo fluminis circuitu vacabat. hoc fonte [e] prohiberi posse oppidanos cum optarent reliqui, Cæsar vnus [f] videret, non sine magno periculo, è regione eius vineas agere aduersus montem, & aggeres struere cœpit magno cum labore, & continua dimicatione. oppidani enim loco superiore decurrunt, & eminus sine periculo prœliantur, multósque pertinaciter succedentes vulnerant. non deterrentur tamen milites nostri vineas proferre, & labore atque operibus locorum vincere difficultates. eodem tempore [g] tectos cuniculos agunt ad caput fontis. quod genus operis sine vllo periculo & sine suspicione hostium facere licebat, extruitur agger in altitudinẽ pedum nouem, collocatur in eo turris decem tabulatorum, non quidem quæ

mœnibus

mœnibus æquaretur, (id enim nullis operibus effici poterat) sed quæ superare fontis fastigium posset. ex ea cum tela tormentis iacerentur ad fontis aditus; nec sine periculo possent aquari oppidani; non tantùm pecora atque iumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur. quo malo perterriti oppidani, cupas seuo, pice, [a] scindulis complent, eas ardentes in opera prouoluunt. eodem tẽpore acerrimè prœliantur, vt ab incendio restinguendo dimicationis periculo deterreant Romanos. magna repentè in ipsis operibus flamma [b] existit. quæcumque enim per locum præcipitem missa erant, ea vineis & aggere suppressa comprehendebant idipsum, quod morabatur. milites contrà nostri, quanquã periculoso genere prœlij, locó q; iniquo premebantur, tamen omnia paratissimo sustinebant animo. res enim gerebatur & excelso loco, & in conspectu exercitus nostri: magnúsque vtrimque clamor oriebatur: ita vt quisque poterat, maximè insignis, quò notior, testatiórque virtus eius esset, telis hostium flammæq; se offerebat. Cæsar cum complures suos vulnerari videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montẽ adscendere, & simulatione mœniũ occupandorũ, clamorem vndiq; iubet tollere. quo facto perterriti oppidani, cum quid ageretur in locis reliquis essent [c] ignari reuocant ab impugnandis operibus armatos, muríque disponũt. ita nostri sine prœlij facto, celeriter opera flãma cõprehensa partim restinguunt, partim interscindunt. cum pertinaciter resisterẽt oppidani, magna etiã parte suorum siti amissa, in sententia permanebant. ad postremum cuniculis venæ fontis intercisæ sunt, atq;

auersæ.

a scindulis

b extitit

c suspensi

auersæ. quo facto repentè fons perennis exhaustus, tantam attulit oppidanis salutis desperationem, vt id non hominum consilio, sed deorum voluntate factum putarent. itaque necessitate coacti se tradiderunt. Cæsar, cùm suam lenitatem cognitam omnibus sciret, neque vereretur, ne quid crudelitate naturæ videretur asperius fecisse, neq; exitum consiliorum suorum animaduerteret, si tali ratione diuersis in locis [a] plures rebellare cœpissent, exemplo supplicij deterrẽdos reliquos existimauit. itaque omnibus, qui arma tulerant, manus præcîdit, vitámque concessit; quò testatior esset pœna improborum. Drapes, quem captum esse à Caninio docui, sine [b] indignatione & dolore vinculorum, siue timore grauioris supplicij, paucis diebus sese cibo abstinuit, atque ita interijt. eodem tempore Lucterius, quem profugisse ex prælio scripsi, cùm in potestatem venisset Epasnacti Aruerni (crebrò enim mutandis locis, multorum fidei se committebat, quòd nusquam diutius sine periculo commoraturus videbatur, cùm sibi conscius esset, quàm inimicum deberet Cæsarem habere) hunc Epasnactus Aruernus amicissimus populi R. sine dubitatione vlla vinctum ad Cæsarem duxit. Labienus interim in Treuiris equestre prælium secundum facit; compluribúsq; Treuirìs interfectis, & Germanis, qui nullis aduersus Romanos auxilia denegabãt, principes eorum vinos in suam redegit potestatem, atq; in ijs Surĩi Heduum, qui & [c] virtutis & generis summam nobilitatem hàbebat, solúsque ex Heduis ad id tempus permanserat in armis. Eare cognita, Cæsar [d] cùm in omnibus partibus Galliæ bene res gestas

Plures consilia inissent, exemp.

indignitate.

virtutem & generis nobilitatem summam hb.

cùm omnibus rt.

gestas videret, iudicaréque superioribus æstiuis Galliam deuictam & subactam esse, [a] Aquitaniam nunquam ipse adisset, sed per P. Crassum quadam ex parte deuicisset, cum duabus legionibus in eam partem est profectus, vbi extremum tempus consumeret æstiuorum. quam rem, sicut cetera, celeriter felicitérque confecit. namque omnes Aquitaniæ ciuitates legatos ad eum miserunt, [b] obsidésque ei dederunt. quibus rebus gestis, ipse cum equitum præsidio Narbonem profectus est, exercitum per legatos in hiberna deduxit, quatuor legiones in Belgio collocauit cum M. Antonio, & C. Trebonio, & P. Vatinio, & Q. Tullio legatis; [c] duas in Heduos misit, quorum in omni Gallia summam esse auctoritatem sciebat; duas in Turones ad fines Carnutum posuit, quæ omnem regionem coniunctam Oceano continerent; duas reliquas in Lemouicum fines, non longè ab Aruernis, ne qua pars Galliæ vacua ab exercitu esset. paucos dies ipse in prouincia moratus, cùm celeriter omnes conuentus percurrisset; publicas controuersias cognouisset; bene meritis præmia [d] tribuisset; cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque animo in remp. fuisset totius Galliæ defectione, quam sustinuerat fidelitate, atque auxilijs prouinciæ illius. his rebus confectis, ad legiones in Belgium se recipit, hibernauitque Nemetocennæ. ibi cognoscit, Commium Atrebatem prælio cum equitatu suo contendisse. nam cum Antonius in hiberna venisset, ciuitásque Atrebatum in officio [e] maneret; Commius qui post illam vulnerationem, quàm supra [f] commemoraui, semper ad omnes motus paratus suis ciuibus esse consti-

[a] in Aquitaniam quam nunquam adisset, per P. Crassum quidam ex

[b] obsidesq; dederunt.

[c] duas legiones in Heduos deduxit

[d] attribuisset;

[e] esset;

[f] demonstraui,

consueſſet, ne consilia belli quærentibus auctor armorum, diúxque deeſſet, parente Romanis ciuitate, cum ſuis equitibus ſe ſuóſque latrocinijs alebat, infeſtíſque itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, intercipiebat. erat attributus Antonio præfectus equitum C. Voluſenus Quadratus qui cum eo hibernaret. hunc Antonius ad perſequendũ equitatum hoſtiũ mittit. Voluſenus autẽ ad eam virtutem quæ ſingularis in eo erat, magnum odium Commij adiungebat, quò libentiùs id faceret quod imperabatur. itaque, diſpoſitis inſidijs, ſæpiùs eius equites aggreſſus, ſecunda prælia faciebat. nouiſſimè, cùm vehementiùs contenderetur, ac Voluſenus ipſius intercipiendi Commij cupiditate pertinaciùs eum cũ paucis inſecutus eſſet; ille autem fuga vehementi Voluſenum longiùs produxiſſet; repentè omnium ſuorum inuocat fidem, atq; auxilium, ne ſua vulnera, perfidia interpoſita, paterentur [a] multa, conuerſóq; equo, ſe à ceteris incautiùs permittit in præfectum. faciunt idem [b] omnes eius equites, paucoſque noſtros conuertunt, atque inſequuntur. Commius incenſum calcaribus equum iungit equo Quadrati, lanceáque infeſta [c] medium femur eius magnis viribus traijcit. præfecto vulnerato, non dubitant noſtri reſiſtere, & conuerſi hoſtem pellere. quòd vbi accidit, complures hoſtium, magno noſtrorũ impetu pulſi, vulnerãtur, & partim in fuga preterũtur, partim intercipiuntur. quod vbi malũ dux equi velocitate euitauit, [d] grauiter vulneratus præfectus, vt vitæ periculum aditurus videretur, refertur in caſtra. Cõmius autẽ, ſiue expiato ſuo dolore, ſiue magna

[a] impunita;
[b] omnes equites,
[c] magnis viribus femur traijcit mediũ Voluſeni
[d] acſi prælio ſecundo grauiter ab eo vulneratus præfectus eſſet vita

parte

parte amissa suorum legatos ad Antonium mittit, se quo ibi futurũ vbi [a] præscripserit, & ea facturũ quæ imperaucrit, obsidibus datis firmat: vnũ illud orat, vt timori suo concedatur, ne in conspectũ veniat cuiusquã Romani. [b] quam postulationem Antonius cũ iudicaret ab iusto nasci timore, veniã petenti dedit; obsides accepit.

a scripserit,

b cuius

SCIO Cæsarem singulorum annorum singulos commentarios fecisse; quod ego non existimaui mihi esse faciendum: propterea quòd insequens annus L. Paulo, & C. Marcello coss. nullas habet Galliæ magnopere res gestas, ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæsar, exercitúsque eo tempore fuissent, pauca scribenda, coniungendáque huic commentario statui.

CAESAR, cùm in Belgio hiemaret, vnum illud propositum habebat, continere in amicitia ciuitates, nullis spem aut causam dare armorum. nihil enim minus volebat, quàm sub discessu suo necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi; ne, cùm exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quòd omnis Gallia libenter, sine præsenti periculo susciperet. itaque honorificè ciuitates appellando, principes maximis præmijs adficiendo, nulla [c] onera noua imponendo, defessam tot aduersis prælijs Galliam, condicione parendi meliore, facilè in pace continuit, ipse, hibernis peractis cõtra consuetudinem in Italiam quam maximis itineribus est profectus, vt municipia & colonias appellaret, quibus M. Antonij, quæstoris sui, commendaret sacerdotij petitionem. contendebat enim gratia, cum libenter pro homine sibi coniunctissimo, quem paulò antè præmiserat ad petitionem, tum acriter contra factionem & potẽ-

c onera iniungenda.

potentiam paucorum, qui, M. Antonij repulsa, Cæsaris intercedentis conuellere gratiam cupiebant. hunc etsi augurem priùs factum, quàm Italiam attingeret, in itinere audierat, tamen non minùs iustam sibi causam municipia & colonias adeundi existimauit, vt ijs gratias ageret, quòd frequentiam, atque officium suum Antonio præstitissent, simúlque se & honorem suum insequentis anni commendaret; propterea quòd insolenter aduersarij sui gloriarentur, L. Lentulum, & C. Marcellum coss. creatos, qui omnem honorem & dignitatem Cæsaris expoliarent; ereptum Ser. Galbæ consulatum, cùm is multo plus gratia, suffragijsque valuisset, quòd sibi coniunctus & familiaritate, & necessitudine legationis esset. exceptus est Cæsaris aduentus ab omnibus municipijs & colonijs incredibili honore, atque amore. tum primùm enim veniebat ab illo vniuersæ Galliæ bello. nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorúmque omnium, quà Cæsar iturus erat, excogitari
2 poterat. 2 posset. cum liberis omnis multitudo obuiam procedebat. hostiæ omnib. locis immolabantur: triclinijs strata fora, templáq; occupabantur, vt vel expectatissimi triumphi lætitia percipi posset. tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores. cum omnes regiones Galliæ Togatæ Cæsar percurrisset, summa celeritate ad exercitum Nemetocẽnam rediit; legionibúsque ex omnibus hibernis ad fines Treuirorum euocatis, eò profectus est, ibíq; exercitum lustrauit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit, quò maiore commendatione conciliaretur ad consulatus petitionem.

tionem. ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum propter salubritatem existimabat. ibi quamquam crebrò audiebat, Labienum ab inimicis suis sollicitari; certiórque fiebat, id agi principum consilijs, vt interposita senatus auctoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur; tamen neq; de Labieno credidit quidquam, neq; contra senatus auctoritatem vt aliquid faceret, potuit adduci. iudicabat enim liberis sententijs patrum conscriptorum causam suam facilè obtineri. nam C. Curio tribunus pl. cum Cæsaris causam dignitatémque defendendam suscepisset, sæpe erat senatui pollicitus, si quem timor armorum Cæsaris laederet, & quoniam Pompeij dominatio atque arma non minimum terrorem foro inferrent, discederet vterque ab armis, exercitúsque dimitteret; fore eo facto liberam, & sui iuris ciuitatem. neque hoc tantùm pollicitus est, sed etiam per se discessionem facere cæpit. quod ne fieret, consules, amicique Pompeij [a] iusserunt; atque ita rem moderando, discesserunt. magnum hoc testimonium senatus erat vniuersi, conueniensque superiori facto. nam Marcellus proximo anno cum impugnaret Cæsaris dignitatem, contra legem Pompeij, & Crassi, retulerat ante tempus ad senatum de Cæsaris prouincijs: sententiisque dictis, discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæsaris inuidia quærebat, senatus frequens in alia omnia transiit, quibus non frangebantur animi inimicorum Cæsaris, sed admonebantur, quò maiores [b] pararent necessitudines, quibus cogi posset senatus id probare quod ipsi constituissent. Fit deinde S.C. vt

[a] sinas-serunt;

[b] sperarent

ad bellum Parthicum legio vna à Cn. Pompeio, altera à C. Cæsare mitterentur. neque obscurè [a] hæ duæ legiones vni Cæsari detrahuntur. nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Cæsarem miserat, confectam ex delectu prouinciæ, Cæsari eam tanquam ex suo numero dedit. Cæsar tamen, cum de voluntate aduersariorum [b] se expoliari nemini dubium esset, Cn. Pompeio legionem remisit; & ex suo numero XV, quam in Gallia citeriore habuerat, ex S.C. iubet tradi, in eius locum XIII. legionem in Italiam mittit, quæ præsidia tueretur, ex quibus præsidijs XV deducebatur: ipse exercitum distribuit [c] per hiberna: C. Trebonium cum legionibus IIII in Belgio collocat: C. Fabium cum totidem in Heduos deducit. sic enim existimabat, tutissimam fore Galliam, si Belgæ, quorum maxima virtus, [d] & Hedui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur. ipse in Italiam profectus est. quò cum venisset, cognoscit per C. Marcellum consulem legiones duas ab se remissas, quæ ex S.C. deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio traditas, atq; in Italia retentas esse. hoc facto quamquam nulli erat dubium, quin arma contra Cæsarem pararentur, tamen Cæsar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur, iure potius disceptandi, quàm belli gerendi.

[a] duæ legiones vni detrahuntur.

[b] nemini dubium esset

[c] in

[d] si Hedui

C.

C. IVLII CÆSARIS DE BELLO CIVILI COMMENTARIVS PRIMVS.

ITERIS *à Fabio C. Cæsaris consulibus redditis, ægrè ab ijs impetratum est, summa tribunorum* [a] *pl. contentione, vt in senatu recitarentur. vt verò ex literis ad senatum referretur, impetrari nō potuit. referunt consules de rep. in ciuitate. L. Lentulus consul senatui reique pub. se non defuturum polliceitur; si audacter, ac fortiter sententias dicere velint: sin Cæsarem respiciant, atque eius gratiam sequantur, vt superioribus fecerint temporibus; se sibi consilium capturum, neque senatus auctoritati obtemperaturum; habere se quoque ad Cæsaris gratiam atque amicitiam receptum. in eandem sententiam loquitur Scipio: Pompeio esse in animo, reipub. non deesse, si senatus sequatur; sin cunctetur, atque agat leniùs, nequidquam eius auxilium, si posteà velit, imploraturum. Hæc Scipionis oratio, quòd senatus in vrbe habebatur, Pompeiúsque* [b] *aberat, ex ipsius ore Pompeij mitti videbatur. dixerat aliquis leniorem sententiam, vt primò M. Marcellus, ingressus in eam orationem non oportere antè de repub. ad senatum referri, quàm delectus tota Italia habiti, & exercitus conscripti essent; quo præsidio, tutò & liberè senatus, quæ vellet, decernere auderet: vt*

Has literas videtur intelligere Cic. ep. ad Tiron. lib. 16. vbi ait Cæsarem ad senatum misisse minaces & acerbas literas. vocat ipse Cæsar mox pag. 246. *lenissimæ postulata* [a] *& plebis*

[b] *De absentia* vide in fragmentis de rep. publ.

M. Calidius, qui censebat, vt Pompeius in suas prouincias proficisceretur; ne qua esset armorum causa: timere Cæsarem, abreptis ab eo duabus legionibus, ut ad eius periculum reseruare, & retinere eas ad vrbem Pompeius videretur: vt M. Rufus, qui sententiam Calidij, [a] paucis ferè mutatis verbis, sequebatur: hi omnes conuicio L. Lentuli consulis, correpti exagitabantur. Lentulus sententiam Calidij pronunciaturum se omnino negauit. Marcellus, perterritus conuicijs, à sua sententia discessit. sic vocibus consulis, terrore præsentis exercitus, minis amicorum Pompeij, plerique compulsi, inuiti, & coacti Scipionis sententiam sequuntur; vti ante certam diem Cæsar exercitum dimittat; si non faciat, eum aduersus remp. facturum videri. intercedit [b] M. Antonius, Q. Cassius, tribuni pleb. refertur confestim de intercessione tribunorum. dicuntur sententiæ graues. vt quisque acerbissimè crudelissiméque dixit, ita quammaximè ab inimicis Cæsaris collaudatur. misso ad vesperum senatu, omnes qui sunt eius ordinis, à Pompeio euocantur. laudat Pompeius, atque in posterum confirmat: segniores castigat, atque incitat. multi vndique ex veteribus Pompeij exercitibus, spe præmiorum, atque ordinum, euocantur; multi ex duabus legionibus, quæ sunt traditæ à Cæsare, arcessuntur. completur vrbs. [c] ad ius comitiorum tribunos pl. C. Curio euocat. omnes amici consulum, necessarij Pompeij, atque eorum qui veteres inimicitias cum Cæsare gerebant, cogun-tur in senatum; quorum vocibus, & concursu terrentur infirmiores, dubij confirmantur; plerisque verò li-

[a] paucis verò rebus mutatis.

[b] tum M.

[c] & ius comitium tri. pl. centurio

berè

berè potestas decernẽdi eripitur. pollicetur L. Piso censor sese iturum ad Cæsarem, item L. Roscius prætor, qui de his rebus eum doceant. sex dies ad eam rem conficiendam spatij postulant. dicuntur etiam à nonnullis sententiæ, vt legati ad Cæsarem mittantur, qui voluntatem senatus ei proponant. omnibus his resistitur; omnibusq; oratio consulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres inimicitiæ Cæsaris incitant, & dolor repulsæ. Lentulus æris alieni magnitudine, & spe exercitus, ac prouinciarum, & regum appellandorum largitionibus mouetur: sẽq; alterum fore Syllam, inter suos gloriatur, ad quem summa imperij redeat. Scipionẽ eadem spes prouinciæ, atq; exercituũ impellit; quos se, pro necessitudine, partiturum cũ Pompeio arbitratur: simul iudiciorum metus, adulatio, atq; ostentatio sui, & potentiũ, qui in rep. iudicijsq; tũ plurimum pollebant ipse Pompeius ab inimicis Cæsaris incitatus, quòd neminẽ dignitate secum exæquari volebat, totum se ab eius amicitia auerterat, & cum cõmunibus inimicis in gratiam redierat; quorum ipse maximam partem illo affinitatis tempore adiunxerat Cæsari. simul infamia duarũ legionum permotus, quas ab itinere Asiæ, Syriæque ad suam potentiam, dominatumq; cõuerterat, rem ad arma deduci studebat. His de causis aguntur omnia raptim, atq; turbatè; neque docendi Cæsaris propinquis eius spatiũ datur; nec tribunis pl. sui periculi deprecandi; neq; etiam extremi iuris intercessionem retinẽdi, quod L. Sylla reliquerat, facultas [2] tribuitur; sed de sua salute die septimo cogitare coguntur; quod illi turbulentissimi superioribus

[2] attribuitur;

temporibus tribuni pl. octauo deniq; mense suarum actionum respicere, ac timere consueuerant. decurritur ad illud extremum atq; vltimum S.C. quò, nisi pæne in ipso vrbis incendio, atq; desperatione omnium salutis, latorum audacia, numquam ante discessum est; denique cõsules, prætores, tribuni pl. quiq; cõsulares sunt ad vrbẽ, ne quid resp. detrimẽti capiat. [a] Hæc S.C. perscribuntur ad VII. Idus Ianuarij. itaq; quinq; primis diebus, quibus haberi senatus potuit, qua ex die cõsulatũ iniit Lentulus, biduo excepto comitiali, & de imperio Cæsaris, & de amplissimis viris tribunis pl. grauissimè acerbissimèq; decernitur. profugiunt statim ex vrbe tribuni pl. sesèq; ad Cæsarem conferunt, is eo tempore erat Rauennæ, expectabátq; suis [b] leuissimis postulatis responsa; si qua hominũ æquitate res ad otium deduci posset. Proximis diebus habetur senatus extra vrbem. Pompeius eadem illa quæ per Scipionem ostenderat, agit: senatus virtutem cõstantiámq; collaudat: copias suas exponit: legiones habere sese paratas X: præterea cognitum compertúmq; sibi, alieno esse animo in Cæsarem milites, neque ijs posse persuaderi vti eum defendant, aut sequantur. [c] Statim de reliquis rebus ad senatum refertur, tota Italia delectus [d] habeatur, Faustus Sulla proprætore in Mauritaniam mittatur, pecunia vti ex ærario Pompeio detur; refertur etiam de rege Iuba, vt socius sit, atq; amicus. Marcellus verò passurũ se in præsentia negat. de Fausto impedit Philippus tribunus pl. de reliquis rebus S.C. perscribitur, prouinciæ priuatis decernũtur, duæ cõsulares, reliquæ prætoriæ. Scipioni obuenit Syria, L. Domitio Gallia: Phi-

[a] Vide Cic. ad Tironem lib. 16
[b] Lex tamen perscribitur ad VIII Idus.
[b] leuissimis leuissima postulata;
[c] De reliquis rebus
[d] habeatur,

Philippus, & Marcellus priuato consilio prætereuntur; neq; eorũ sortes deiiciuntur. in reliquas prouincias prætores mittuntur. neq; expectant, quod superioribus annis acciderat, vt de eorum imperio ad populum referatur; paludatiq; votis nũcupatis, exeunt. cõsules, quod ante id tempus acciderat nunquam, ex vrbe proficiscuntur, lictoresq; habẽt in vrbe & Capitolio priuatim, contra omnia vetustatis exempla. tota Italia delectus habentur: arma imperantur: pecuniæ à municipijs exiguntur: è fanis tolluntur: omnia diuina, & humana iura permiscentur. quibus rebus cognitis, Cæsar apud milites concionatur: omnium temporum iniurias inimicorum in se in cõmemorat; à quibus deductũ, & deprauatum Pompeium queritur, inuidia, atq; obtrectatione laudis suæ, cuius ipse honori, & dignitati semper fauerit, adiutórq; fuerit. nouum in r.p. introductũ exemplum queritur, vt tribunitia intercessio armis notaretur, atq; opprimeretur, quæ superioribus annis armis esset restituta, Sullam, nudata omnibus rebus tribunitia potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse; Pompeium, qui amissa restituisse videatur, bona etiam, quæ antè habuerat, ademisse: quotiescumque sit decretum, darent magistratus operam, ne quid resp. detrimenti caperet; qua voce, & quo S.C. populus R. ad arma sit vocatus; factum in perniciosis legibus, in vi tribunitia, in secessione populi, templis, locisq; editioribus occupatis: (atque hæc superioris ætatis exempla expiata Saturnini, atque Graccorum casibus docet) quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem. nulla lex promulgata, non cum populo

agi cœptum, nulla secessio facta. hortatur, cuius imperatoris ductu nouem annis remp. felicissimè gesserint, plurimáque prælia secunda fecerint, omnem Galliam, Germaniámque pacauerint; vt eius existimationem, dignitatémque ab inimicis defendant. Conclamant legionis tertiæ decimæ, quæ aderat, milites, (hanc enim initio tumultus euocauerat: reliquæ nondum conuenerant) sese paratos esse imperatoris sui, tribunorúmque pl. iniurias defendere. Cognita militum voluntate, Ariminum cum ea legione proficiscitur: ibíque tribunos pl. qui ad eum confugerant, conuenit: reliquas legiones ex hibernis euocat, & subsequi iubet. eò L. Cæsar adolescens venit; cuius pater Cæsaris erat legatus. is, reliquo sermone confecto, cuius rei causa venerat, habere se à Pompeio ad eum priuati officij mandata demonstrat; velle Pompeium, se Cæsari purgatũ; ne ea quæ reip. causa egerit, in suam contumeliam vertat: semper se reip. commoda priuatis necessitudinibus habuisse potiora: Cæsarem quoque pro sua dignitate debere & studium & iracundiam suam reip. dimittere, neque adeo grauiter irasci inimicis, ne, cum illis nocere se speret, reip. noceat. pauca eiusdem generis addit, cum excusatione Pompeij coniuncta. eadem fere, atque eisdem de rebus prætor Roscius agit cũ Cæsare, sibiq; Pompeium cõmemorasse demonstrat. quæ res etsi nihil ad leuandas iniurias pertinere videbantur: tamen, idoneos nactus homines, per quos ea quę vellet, ad eum perferrentur, petit ab vtroque, quoniam Pompeij mandata ad se detulerint, ne grauentur sua quoq; ad eum postulata deferre; si paruo labore magnas contro-

uersias

uersias tollere, atq; omnem Italiam metu liberare posſent: ſibi ſemper reip. primam fuiſſe dignitatem, vitáque potiorem: doluiſſe ſe, quòd populi R. beneficium ſibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur; ereptóq; ſemeſtri imperio, in vrbem retraheretur, cuius abſentiæ rationẽ haberi proximis comitijs populus iuſſiſſet; tamen hanc honoris iacturã ſui, reip. cauſa æquo animo tuliſſe: cum literas ad ſenatum miſerit, vt omnes ab exercitibus diſcederent; ne id quidem impetrauiſſe: tota Italia delectus haberi; retineri legiones duas, quæ ab ſe, ſimulatione Parthici belli, ſint adductæ: ciuitatem eſſe in armis: quónam hæc omnia, niſi ad ſuã perniciem, pertinere? ſed tamẽ ad omnia ſe deſcendere paratum, atque omnia pati reip. cauſa: proficiſcatur Pompeius in ſuas prouincias; ipſi exercitus [a] dimittantur; diſcedant in Italia omnes ab armis; metus è ciuitate tollatur; libera comitia, atq; omnis reſp. ſenatui populóq; R. permittatur: hæc quò facilius certiſque conditionibus fiant, & iureiurando ſanciantur; aut ipſe propius accedat, aut ſe patiatur accedere: fore, vti per colloquia omnes controuerſiæ componantur. Acceptis mandatis Roſcius cum L. Cæſare Capuam peruenit; ibique conſules, Pompeiúmq; inuenit; poſtulata Cæſaris renuntiat. illi, re deliberata, reſpondent; ſcriptáque ad eum mandata per eos remittunt: quorum hæc erat ſumma: Cæſar in Galliam reuerteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret: quæ ſi feciſſet, Pompeium in Hiſpanias iturum: interea, quoad fides eſſet data, Cæſarem facturum quæ pollicereturnõ intermiſſuros conſules, Pompeiúmque delectus. Erat

[a] dimittant;

iniquæ

iniqua condicio, postulare vt Cæsar Arimino excederet, atque in prouinciam reuerteretur; ipsum & prouincias, & legiones alienas tenere: exercitum Cæsari velle dimitti; delectus habere: polliceri se in prouinciam iturum, neque, ante quem diem iturus sit, definire: vt si, peracto Cæsaris consulatu, Pompeius profectus non esset, nulla tamen mendacij religione obstrictus videretur. tempus verò colloquio non dare, neque accessurum polliceri, magnam pacis desperationem adferebat. itaque ab Arimino M. Antonium cum cohortibus quinque Arretium mittit: ipse Arimini cũ duabus legionibus subsistit, ibique delectum habere instituit: Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat. interea certior factus, Tignium Thermum prætorem cohortibus quinq; tenere, oppidum munire: omniúmque esse Tigniorum optimam erga se voluntatem, Curionem tum tribus cohortibus quas Pisauri & Arimini habebat, mittit. cuius aduentu cognito, diffisus municipij voluntate Thermus cohortes ex vrbe educit, & profugit: milites in itinere ab eo discedunt, ac domum reuertuntur: Curio omnium summa voluntate Tignium recipit. Quibus rebus cognitis, confisus municipiorum voluntatibus Cæsar cohortes legionis XIII. ex præsidijs deducit, Auximúmq; proficiscitur: quod oppidum Atius, cohortibus introductis, tenebat, delectúmq; toto Piceno, circummissis senatoribus, habebat. aduentu Cæsaris cognito, decuriones Auximi ad Atium Varum frequentes conueniunt: docent, sui iudicij rem non esse, neque se, neque reliquos municipes pati posse, C. Cæsarem, imperatorem bene de

rep. meritum, tãtis rebus gestis, oppido, mœnibúsq; prohiberi: proinde habeat rationem posteritatis, & periculi sui. Quorum oratione permotus Attius Varus, præsidium quod introduxerat, ex oppido educit, & profugit. hunc ex primo ordine pauci Cæsaris consecuti milites, consistere cogunt: commissóq; prælio, deseritur à suis Varus: nonnulla pars militum domum discedit: reliqui ad Cæsarem perueniunt: atque vnà cum ijs deprehensus L. Puppius, primipili centurio, adducitur, qui hunc eundẽ ordinem in exercitu Cn. Pompeij antea duxerat. At Cæsar milites Attianos collaudat, Puppium dimittit, Auximatibus agit gratias, seque eorũ facti memorem fore pollicetur. Quibus rebus Romam nuntiatis, tantus repentè terror inuasit, vt, cùm Lentulus consul ad aperiendum ærariũ venisset, ad pecuniam Pompeio ex S.C. proferendam, protinus, aperto sanctiore ærario, ex vrbe profugeret, Cæsar enim aduentare, iam iámque adesse eius equites falsò nuntiabantur. hunc Marcellus collega, & plerique magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius, pridie eius diei ex vrbe profectus, iter ad legiones habebat, quas à Cæsare acceptas, in Apulia, hibernorũ causa, dispositerat. delectus intra vrbem intermittuntur; nihil citra Capuã tutum esse omnibus videtur. Capuæ primũ se se confirmant, & colligunt; delectúmq; colonorũ, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere instituunt; gladiatoresq;, quos ibi Cæsar in ludo habebat, in forũ productos Lentulus libertati confirmat, atq; ijs equos attribuit, & se sequi iussit: quos postea, monitus à suis, quòd eares omniũ iudicio reprehẽdebatur, circũ familiares

commen-

conuentus Campaniæ, custodiæ causa, distribuit. Maximo Cæsar progressu omnem agrum Picenum percurrit. cunctæ earũ regionum præfecturæ libentiss. animis eum recipiunt, exercitúmq; eius omnibus rebus iuuant. etiam ex Cingulo, quod oppidum Labienus constituerat, suáque pecunia exædificauerat, ad eum legati veniunt, quæque imperauerit, sese cupidissimè facturos pollicentur. milites imperat: mittũt. intera legio duodecima Cæsarem consequitur. cum his duabus Asculum Picenum proficiscitur. id oppidum Lentulus Spinther decem cohortibus tenebat: qui, Cæsaris aduentu cognito, profugit ex oppido; cohortésque secum abducere conatus à magna parte militum deseritur: relictus in itinere cum paucis, incidit in Vibullium Rufum, missum à Pompeio in agrum Picenum confirmandorum hominum causa: à quo factus Vibullius certior, quæres in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. item ex finitimis regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis: in ÿs Camerino fugientem Lucceium Hirrum cum sex cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit. quibus coactis, tredecim efficit: cum ÿs ad Domitium Ahenobarbum Corfiniũ magnis itineribus peruenit; Cæsaremque adesse cũ legionibus duabus, nuntiat. Domitius per se circiter [a] viginti cohortes ex Alba, & Marsis, & Pelignis, & finitimis ab regionibus coëgerat. Recepto Asculo, expulsóque Lentulo, Cæsar conquiri milites, qui ab eo discesserant, delectúmque institui iubet: ipse vnum diem ibi, rei frumenta-

a XII.

ria

riæ causa, moratus, Corfinium contendit. eò cum venisset, cohortes quinque præmissæ à Domitio ex oppido, pontem fluminis interrumpebant. qui erat ab oppido M. passuum circiter III. ibi cum antecursoribus Cæsaris prælio commisso, celeriter Domitiani à ponte repulsi, se in oppidum receperunt. Cæsar, legionibus traductis, ad oppidum constitit, iuxtáque murum castra[a] posuit. Re cognita, Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum, magno proposito præmio, cum literis mittit; qui petant, atque orent, vt sibi subueniat: Cæsarem duobus exercitibus, & locorum angustijs facilè intercludi posse, frumentóque prohiberi: quod nisi fecerit, se cohortésque amplius triginta, magnúmque numerum senatorum, atque equitum Romanorum in periculum esse venturum. interim, suos cohortatus, tormenta in muris disponit: certásque cuique partes ad custodiam vrbis attribuit: militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in singulos iugera, & pro rata parte centurionibus, euocatisque. Interim Cæsari nunciatur, Sulmonenses, quod oppidum à Corfinio septem millium interuallo abest, cupere ea facere quæ vellet, sed à Q. Lucretio senatore, & Attio Peligno prohiberi, qui id oppidum septem cohortium præsidio tenebant. mittit eò M. Antonium cum legionis VII. cohortibus V. Sulmonenses, simul atq; nostra signa viderunt, portas aperuerunt; [b] vniuersíque & oppidani & milites obuiam gratulantes Antonio exierunt: Lucretius & Attius de muro se deiecerunt. Attius ad Antonium deductus petit, vt ad Cæsarem mitteretur. Antonius cum cohorti-

[a] ponit.

[b] vniuersíque oppidani obuiam

cohortibus, & Atio, eodem die, quo profectus erat, reuertitur. Cæsar eas cohortes cum exercitu suo coniunxit, Atiúmque incolumem dimisit. Cæsar tribus primis diebus castra magnis operibus munire, & ex finitimis municipijs frumentum [a] comportare, reliquásque copias expectare instituit. eo triduo legio octaua ad eum venit, cohortésque ex nouis Galliæ delectibus XXII, equitésque à rege Norico circiter trecenti. quorum aduentu altera castra ad alteram oppidi partem ponit, ijs castris Curionem præfecit: reliquis diebus oppidum vallo castellisque circumuenire instituit. cuius operis maxima parte effecta, eodem fere tempore missi ad Pompeium reuertuntur. Literis perlectis, Domitius dissimulans in consilio pronuntiat, Pompeium celeriter subsidio venturum; hortatúrq; eos, ne animo deficiant, quæque vsui ad defendendum oppidum sint, parent. ipse arcano cum paucis familiaribus suis colloquitur; consiliúmq; fugæ capere [b] constituit. cum vultus Domitij cum oratione non consentiret, atque omnia trepidantius timidiúsque ageret, quàm superioribus diebus consuesset, multúmque cum suis, consultandi causa, secretò præter consuetudinem colloqueretur, consilia conuentúsque hominum fugeret; res diutius tegi, dissimularíque non potuit. Pompeius enim rescripserat, sese rem in summum periculum deducturum non esse, neque suo consilio, aut voluntate Domitium se in oppidum Corfinium contulisse: proinde, si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copijs veniret. id ne fieri posset, obsidione, atque oppidi circummunitione fiebat. Diuulgato Domitij consilio, milites, qui erant Corfinij,

[a] compararc,

[b] instituit.

prima

prima [a] vespera secessionem faciunt, atque ita inter se per tribunos mil. centurionésque, atque honestissimos sui generis colloquuntur; obsideri se à Cæsare; opera munitionésque prope esse perfecta; ducem suum Domitium, cuius spe atque fiducia permanserint, proiectis omnibus, fugæ consilium capere; debere se suæ salutis rationem habere. Ab his primò Marsi dissentire incipiunt, eámque oppidi partem, quæ munitissima videretur, occupant: tantáq; inter eos dissensio extitit, vt manum conserere, atque armis dimicare conarentur. pòst paulò tamen, internuntijs vltro citróque missis, quæ ignorabant, de L. Domitij fuga cognoscunt. itaque omnes vno consilio Domitium productum in publicum circumsistunt, & custodiunt; legatósque ex suo numero ad Cæsarem mittunt, sese paratos esse portas aperire, quæq; imperauerit facere, & L. Domitium viuum in eius potestatem tradere. Quibus rebus cognitis, Cæsar etsi magni interesse arbitrabatur quamprimùm oppido potiri, cohortésq; ad se in castra traducere, ne qua aut largitionibus aut animi cõfirmatione, aut falsis nuntijs commutatio fieret voluntatis; quòd sæpe in bello paruis momentis, magni casus intercederent; tamen veritus, ne militum introitu, & nocturni temporis licentia oppidũ diriperetur, eos qui venerant collaudat, atq; in oppidum dimittit, portas, murósq; adseruari iubet: ipse ijs operibus quæ facere instituerat, milites disponit, non certis spatijs intermissis, vt erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis vigilijs stationibúsque, vt contingant inter se, atque omnem munitionem [b] expleant: tribunos mil. & præfectos circum-

[a] vesperi

[b] compleant:

committit; atque hortatur, non solum ab eruptionibus caueant, sed etiam singulorum hominum occultos exitus [a] adseruent. neque eorum tam remisso, ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquieuerit. tanta erat [b] summa rerum expectatio, vt nullus in aliam partem mente atque animo traheretur, quid ipsis Corfinienſibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosq; euentus exciperet. quarta vigilia circiter Lentulus Spinther de muro cum vigilijs custodibúsque nostris colloquitur, velle, si sibi fiat potestas, Cæsarem conuenire. facta potestate, ex oppido mittitur; neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quàm in conspectum Cæsaris deducatur. cum eo de salute sua agit, atque obsecrat, sibi vt parcat; veterémq; amicitiam commemorat; Cæsaríq; in se beneficia exponit; quæ erant maxima: quòd per eum in collegium pontificum venerat; quòd prouinciam Hispaniam ex prætura habuerat; quod in petitione consulatus ab eo erat sublenatus. Cuius orationem Cæsar interpellat: se, non maleficij causa, ex prouincia egressum, sed vti se à contumelijs inimicorum defenderet, vt tribunos pl. ea re ex ciuitate expulsos, ad suam dignitatem restitueret; vt se, & populum R. paucorum factione oppressum, in libertatem vindicaret. Cuius oratione confirmatus Lentulus, vt in oppidum reuerti liceat, petit; quòd de sua salute impetrauerit, fore etiam reliquis ad suam spem solatio: adeo esse perterritos nonnullos, vt suæ vitæ duriùs consulere cogantur. Facta potestate, discedit. Cæsar, vbi illuxit, omnes senatores, senatorúmque liberos, tribunos mil. equitésq; Romanos

[a] obseruent.

[b] summæ,

manos ad se produci iubet. erant senatorij ordinis L. Domitius, & P. Lentulus Spinther, Vibullius Rufus, Sex. Quinctilius Varus quæstor, L. Rubius, præterea filius Domitij, aliíq; cõplures adolescentes, & magnus numerus equitũ Romanorum, & decurionum, quos ex municipijs Domitius euocauerat. hos omnes productos à contumelijs militum, cõuiciísq; prohibet: pauca apud eos loquitur; quòd sibi à parte eorum gratia relata non sit, pro suis in eos maximis beneficijs: dimittit omnes incolumes. aurum quod adduxerat Domitius, atque in publicum deposuerat, allatum ad se ab Huiris Corfinienſibus, Domitio reddit; ne continentior in vita hominum, quàm in pecunia [a] fuisse videatur: etsi eam pecuniam publicam esse constabat, datámque à Pompeio in stipendiũ. milites Domitianos sacramentũ apud se dicere iubet: atq; eo die castra mouet: iustúmq; iter conficit, septem omnino dies ad Corfinium commoratus, & per fines Marrucinorum, Frentanorum; Larinatiũ in Apuliam peruenit. Pompeius, ijs rebus cognitis quæ erant ad Corfinium gestę, Luceria profiscitur Canusiũ, atq; inde Brundisium: copias vndique omnes ex nouis delectibus ad se cogi iubet; seruos, pastores armat; atq; his equos attribuit: ex ijs circiter trecẽtos equites conficit. L. Manlius prætor Alba cum cohortibus sex profugit, Rutilius Lupus prætor Taracina cum tribus; quæ procul equitatum Cæsaris conspicatæ, cui præerat Binius Curius, relicto prætore, signa ad Curium transferunt, atque ad eum transeunt. item reliquis itineribus nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites incidunt. reducitur ad eum deprehensus ex itinere

[a] fuisset

N. Magius Cremona, pf. fabrûm Cn. Pompeij: quem Cæsar ad eum remittit cum mandatis: quoniam ad id tempus facultas colloquendi nõ fuerit, atq; ad se Brundisium sit venturus, interesse reip. & communis salutis, se cum Pompeio colloqui; neq; verò idem perfici longo itineris spatio, cum per alios condiciones ferantur, ac si coram de omnibus condicionibus disceptetur. His datis mandatis, Brundisium cum legionibus sex peruenit, veteranis IV: reliquísque, quas ex nouo delectu confecerat, atq; in itinere compleuerat. Domitianas enim cohortes protinus à Corfinio in Siciliam miserat. reperit Consules Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus, Pompeium remanere Brundisij cum cohortibus viginti, neq; certum inueniri poterat, obtinendine causa Brundisij ibi remansisset, quò facilius omne Adriaticum mare, ex eremis Italiæ partibus, regionibúsq; Græciæ, in potestatem haberet, atque ex vtraq; parte bellum administrare posset, an inopia nauium ibi restitisset: veritúsq; ne Italiam ille dimittendam non existimaret, exitus administrationésq; Brundisini portus impedire instituit: quorum operum hæc erat ratio. Quà fauces erant angustissimæ portus, moles atq; aggerem ab vtraque parte litoris iaciebat, quòd his locis erat mare vadosum. longiùs progressus, cum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices, quoquo versus P. XXX. è regione molis collocabat. has quaternis anchoris ex quatuor angulis defixas, ne fluctibus moueretur. his perfectis, collocatísque, alias deinceps magnitudine rates iungebat. has terra, atque aggere contegebat, ne aditus, atq; incursus ad defendendum

dum impediretur: à fronte, atque ab utróque latere craubus, ac pluteis protegebat, in quarta quaque earum turres binorũ tabulatorum excitabat, quò commodiùs ab impetu nauium incendiisq; defenderet. Contra hæc Pompeius naues magnas onerarias, quas in portu Brundisino deprehenderat, adornabat. ibi turres cum trinis tabulatis erigebat, eásque multis tormentis, & omni genere telorum completas ad opera Cæsaris appellebat, vt rates perrumperet, atq; opera disturbaret. sic cotidie utrinque eminus fundis, sagittis, reliquisque telis pugnabatur. Atque hæc ita Cæsar administrabat, vt conditiones pacis dimittendas non existimaret. ac, tametsi magnopere admirabatur, Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti; atque ea res sæpe tentata, eius impetus eius consiliáq; tardabat; tamen omnibus rebus in eo perseuerandum putabat. itaque Caninium Reuilum legatum, familiarem necessariúmque Scribonij Libonis, mittit ad eum colloquij causa: mandat, vt Libonem de concilianda pace hortetur: in primis, vt ipse cum Pompeio colloquendi tempus postulet, magnopere sese confidere demonstrat, si eius rei sit potestas facta, fore, vt æquis condicionibus ab armis discedatur: cuius rei magnam partem laudis, atque existimationis ad Libonem peruenturam, si, illo auctore, atque agente, ab armis sit discessum. Libo, à colloquio Caninij digressus, ad Pompeium proficiscitur: paulò pòst renuntiat quòd consules absint, nihil sine illis de compositione agi posse. ita sæpius rem frustra tentatam Cæsar aliquando dimittendam sibi iudicabat, & de bello agendum. Propo-

dimidia parte operis à Cæsare effecta diebúsq; in ea re consumptis nouem, naues à consulibus Dyrrhachio remissæ, quæ priorem partem exercitus eò deportauerãt, Brundisium reuertuntur. Pompeius siue operibus Cæsaris permotus, siue etiam quòd ab initio Italia excedere constituerat, aduentu nauium profectionem parare incipit: & quò facilius impetũ Cæsaris tardaret, ne sub ipsa profectione milites oppidũ irrumperent, portas obstruit, vicos plateásq; inædificat, fossas transuersas vïs perducit, atq; ibi sudes stipitésq; præacutos defigit. hæc leuibus cratibus, terráq; inæquat. aditus autem, atq; itinera duo, quæ extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus, atque eis præacutis præsepit. his paratis rebus, milites silentio naues conscendere iubet; expeditos autem ex euocatis sagittariïs, funditoribúsque raros in muro turribúsque disponit; hos certo signo renocare constituit, cum omnes milites naues conscendissent; atque ïs expedito loco actuaria nauigia relinquit. Brundisini, Pompeianorum militum iniurïs, atq; ipsius Pompeï contumeliis permoti, Cęsaris rebus fauebant. itáq; cognita Pompeï profectione, concursantibus illis, atque in ea re occupatis, vulgò ex tectis significabant. per quos re cognita, Cæsar scalas parari, militésque armari iubet, ne quam rei gerendæ facultatem dimittat. Pompeius sub noctẽ naues soluit. qui erant in muro custodiæ causa collocati, eo signo, quod conuenerat, renocantur, notísq; itineribus ad naues decurrunt milites, positis scalis muros ascendunt: sed moniti à Brundisinis, vt vallum cæcum, fossásque caueant, subsistunt, & longo itinere ab ïs

circum-

circumducti, ad portum perueniunt, duásq; naues cum militib. quæ ad molem Cæsaris adhæserant, scaphis linteáq; deprehendũt, deprehensásq; excipiunt. Cæsar, etsi ad spẽ conficiẽdi negotij maximè probabat, coactis nauibus, mare trãsire, & Pompeiũ sequi, priùs quàm ille sese trãsmarinis auxilijs confirmaret; tamen rei eius morã, temporisq; longinquitatẽ timebat; quòd, omnib. coactis nauibus, Pompeius præsentem facultatem insequẽdi sui ademerat. Relinquebatur, vt ex longinquioribus regionib. Galliæ, Ficenique, & à Freto naues essent expectandæ: sed id proper anni tempus, longum, atq; impeditum videbatur. interea veterem exercitũ, duas Hispanias confirmari, quarum altera erat maximis beneficijs Pompeij deuincta; auxilia, equitatũ parari; Galliam, Italiámque tentari se absente, nolebat. itaq; in præsentia Pompeij insequendi rationem omittit: in Hispaniam proficisci constituit: duumuiris municipiorum omniũ imperat, vt naues cõquirant, Brundisiúmq; deducendas curent. mittit in Sardiniam cum legione vna Valerium legatum, in Siciliam Curionem prætorem cũ legionibus tribus. eundem, cũ Siciliam recepisset, protinus in Africã traducere exercitũ iubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato, Africam sorte Tubero obtinere debebat. Caralitani, simul ad se Valerium mitti audierunt, nondũ profectò ex Italia, sua sponte ex oppido Cottam eiciũt. ille perterritus, quòd omnem prouinciã consentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naues longas veteres reficiebat, nouas ciuitatib. imperabat: hæc magno studio agebat: in Lucanis Brutiisq;

per legatos suos, ciuium Romanorum delectus habebat: equitum peditumq; certum numerũ à ciuitatibus Siciliæ exigebat. quibus rebus pæne perfectis, aduentu Curionis cognito, queritur in cõcione sese proiectum, ac proditum à Cn. Pompeio; qui, omnibus rebus imparatissimus, non necessarium bellum suscepisset, & ad se, reliquísq; in senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta, ac parata confirmauisset. hæc in concionem questus, ex prouincia fugit. Nacti vacuas ab imperio, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eò perueniunt. Tubero, cum in Africam venisset, inuenit in prouincia cum imperio Atium Varum, qui ad Auximũ, vt supra demonstrauimus, amissis cohortibus protinus ex fuga in Africam peruenerat; atq; eam sua sponte vacuã occupauerat; delectúsq; habito, duas legiones effecerat, hominum, & locorũ notitia, & vsu eius prouinciæ nactus aditus ad ea conanda, quod paucis antè annis ex prætura eam prouinciam obtinuerat. hic venientem Vticam cum nauibus Tuberonem portu atq; oppido prohibet. neque affectum valetudine filium exponere in terram patitur, sed, sublatis anchoris, excedere eo loco cogit. His rebus confectis, Cæsar, vt reliquum tempus à labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit: ipse ad vrbem proficiscitur. coacto senatu, iniurias inimicorum commemorat: docet, se nullum extraordinarium honorem appetisse, sed expectato legitimo tempore consulatus, eo fuisse contentum, quod omnib. ciuibus pateret: latum ab decem tribunis pl. contra dicentibus inimicis, Catone verò acerrimè repugnante, & pristina consuetudine di-

cendi

cendi mora dies extrahente, vt sui ratio absentis haberetur, ipso consule Pompeio: qui si improbasset, cur fierī passus esset? sin probasset, cur se vti populi beneficio prohibuisset? patientiam proponit suam. cum de exercitibus dimittendis vltro postulauisset; in quo iacturā dignitatis, atq; honoris ipse facturus esset. acerbitatem inimicorum docet; qui, quod ab altero postularent, in se recusarent, atque omnia permisceri mallent, quàm imperium exercitúsq; dimittere. iniuriam in eripiendis legionibus prædicat, crudelitatem & insolentiam in circumscribendis tribunis pl. condiciones à se latas, & expetita colloquia, & denegata commemorat. pro quibus rebus orat, ac postulat, remp. suscipiant, atq; vnà secum administrent. sin timore defugiant, illis se oneri non futurum, & per se remp. administraturum. legatos ad Pompeium de compositione mitti oportere: neque se reformidare, quod in senatu paulò antè Pompeius dixisset, ad quos legati mitterentur, ijs auctoritatem attribui, timorémque eorum qui mitterent, significari: tenuis atque infirmi hæc animi videri: se verò, vt operibus antè studuerit, sic iustitia, & æquitate velle superare. Probat rem senatus de mittendis legatis: sed, qui mitterentur, non reperiebantur: maximéq; timoris causa pro se quisq; id munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens ab vrbe in senatu dixerat, eodem se habiturum loco, qui Romæ remansissent, & qui in castris Cæsaris fuissent. sic triduū disputationib. excusationibúsq; extrahitur. subijcitur etiā L. Metellus tribunus pl. ab inimicis Cæsar qui hāc rē distrahat, reliquásq; res quascū q; agere

instituerat, impediat. cuius cognito consilio, Cæsar, frustra diebus aliquot consumptis, ne reliquum tempus amittat, infectis ijs quæ agere destinauerat, ab vrbe proficiscitur, atq; in vlteriorẽ Galliam peruenit. quò cũ venisset, cognoscit missum in Hispaniã à Pompeio Vibullium Rufum, quẽ paucis diebus antè Corfinij captum, ipse dimiserat: profectum item Domitium ad occupandum Massiliam nauibus actuarijs septem; quas Sicilia, & in Cosano à priuatis coactas seruis, libertis, colonis suis cõpleuerat: præmissos etiam legatos Massilienses domum nobiles adolescentes, quos ab vrbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne noua Cæsaris officia veterum suorũ beneficiorum in eos memoriam expellerent. quib. mandatis acceptis, Massilienses portas Cæsari clauserũt. Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montésq; supra Massiliã incolebant, ad se vocauerant; frumentum ex finitimis regionibus, atq; ex omnibus castellis in vrbẽ conuexerant: armorum officinas in vrbe instituerant: muros, classem, & portas reficiebãt. Euocat ad se Cæsar Massiliensium XV. primos: cum his agit, ne initium inferẽdi belli à Massiliensibus oriatur: debere eos Italiæ totius auctoritatem sequi potius, quàm vnius hominis voluntati obtemperare. reliqua, quæ ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur, cõmemorat. cuius orationem domum legati referunt; atq; ex auctoritate hæc Cæsari renuntiant: intelligere se, diuisum esse populum R. in partes duas: neq; sui iudicij, neque suarum esse virium, discernere, vtra pars iustiorẽ habeat causam: principes verò esse earũ partium Cn. Pompeium,

&

& C. Cæsarem, patronos ciuitatis, quorum alter agros Volgarum, Arecomicorum, & Heluorũ publicè ijs cõcesserit, alter bello victas Gallias attribuerit, vectigaliáq; auxerit: quare paribus eorum beneficijs parem se quoq; voluntatem tribuere debere, & neutrum eorum contra alterum iuuare, aut vrbe, aut portibus recipere. Hæc dum inter eos agũtur, Domitius nauibus Massiliam peruenit; atque ab ijs receptus, vrbi præficitur. summa ei belli administrandi permittitur. eius imperio classem quoquouersus dimittunt: onerarias naues, quas vbiq; possunt, deprehendunt, atq; in portum deducũt: earum clauis, aut materia, atq; armamentis instructis ad reliquas armandas reficiendásq; vtuntur: frumenti quod inuentũ est, in publicum conferunt: reliquas merces commeatúsq; ad obsidionem vrbis, si accidat, reseruãt. Quibus iniurijs permotus Cæsar, legiones tres Massiliam adducit: turres vineásq; ad oppugnationem vrbis agere, naues longas Arelate numero duodecim facere instituit. Quibus effectis, armatisq; diebus triginta, à qua die materia cæsa est, adductisq; Massiliam, his D. Brutum præfecit. C. Trebonium legatum ad oppugnationem Massiliæ relinquit. Dum hæc parat, atq; administrat, C. Fabium legatum cũ legionibus tribus, quas Narbone circúmque ea loca hiemandi causa disposuerat, in Hispaniam præmittit; celeritérq; Pyrenæos saltus occupari iubet, qui eo tempore ab L. Afranio legato præsidijs tenebãtur: legiones reliquas, quæ longiùs hiemabant, subsequi iubet. Fabius, vt erat imperatũ, adhibita celeritate, præsidium ex saltu deiecit, magnísque itineribus ad exercitum

Afranij

Afranij contendit. Aduentu Vibullij Rufi, quẽ à Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est. Afranius, & Petreius, & Varro, legati Pompeij, quorũ unus tribus legionibus Hispaniam citeriorem, alter à saltu Castulonensi ad Anam duabus legionibus, tertius ad Ana Vectonum agrũ, Lusitaniámq; pari numero legionum obtinebat, officia inter se partiuntur; ut Petreius ex Lusitania per Vectones cum omnib. copijs ad Afraniũ proficiscatur; Varro cum ijs quas habebat, legionib. omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. His rebus constitutis, equites, auxiliáq; totius Lusitaniæ à Petreio, Celtiberis, Cantabris, barbarísq; omnibus qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur. quib. coactis, celeriter Petreius per Vectones ad Afraniũ peruenit. constituunt communi consilio bellum ad Ilerdam propter ipsius loci opportunitatem gerere. Erant, ut supra demonstratũ est, legiones Afranij tres, Petreij duæ, præterea scutati citerioris prouinciæ, & cetratæ ulterioris Hispaniæ cohortes circiter octoginta, equitum utriusq; prouinciæ circiter quinq; millia. Cæsar legiones in Hispaniam præmiserat, ad sex millia auxilia peditũ, equitum tria millia, quæ omnibus superioribus bellis habuerat, & parem ex Gallia numerum, quem ipse petiuerat, nominatim ex omnibus ciuitatibus nobilissimo & fortissimo quoque euocato: hinc optimi generis hominũ ex Aquitania, montanísq; qui Galliam prouinciam attingunt. Audierat, Pompeiũ per Mauritaniã cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimq; esse venturum. simul à tribunis mil. centurionibúsq; mutuas pecunias sumpsit, has exercitui distribuit,

huit. quo facto, duas res consecutus est, quòd pignore animos centurionũ deuinxit, & largitione redemit militum voluntates. Fabius finitimarum ciuitatum animos literis, nuntijsq; tentabat. in Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes millia passuũ quatuor. his pontibus pabulatũ mittebat; quòd ea quæ citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem fere, atque eadem de causa, Pompeiani exercitus duces faciebant; crebróque inter se equestribus prœlijs contendebant. huc cum cotidiana consuetudine congressæ pabulatoribus præsidio proprio legiones Fabianæ duæ flumẽ transissent; impedimentáq; & omnis equitatus sequeretur; subitò, vi immentorum, & aquæ magnitudine, pons est interruptus, & reliqua multitudo equitũ intercluſa. quo cognito à Petreio, & Afranio, ex aggere atq; cratibus, quæ flumine ferebantur, celeriter ponte Afranius, quẽ oppido castrisq; coniunctum habebat, legiones quatuor, equitatumq; omnem transiecit, duabusq; Fabianis occurrit legionibus. cuius aduentu nuntiato, L. Plancius, qui legionibus præerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem; diuersamq; aciẽ in duas partes constituit; ne ab equitatu circumueniri posset. ita cõgressus impari numero magnos impetus legionũ equitatusq; sustinet. cõmisso ab equitib. prœlio, signa duarũ legionũ procul ab vtrisque conspiciuntur; quas C. Fabius vlteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id, quod accidit, vt duces aduersariorũ occasione, & beneficio fortunæ ad nostros opprimendos vterentur: quarũ aduentu prœlium dirimitur, ac suas vterq; legiones reducit in castra.

Eo

Eo biduo Cæsar cum equitibus nongentis, quos sibi præsidio reliquerat, in castra peruenit. pons, qui fuerat tempestate interruptus, pæne erat refectus. hunc noctu perfici iussit. Ipse, cognita locorũ natura, ponti castrisque præsidio sex cohortes reliquit, atq; omnia impedimenta: & postero die omnib. copijs, triplici instructa acie, ad Ilerdam proficiscitur; & sub castris Afranij cõstitit; &, ibi paulisper sub armis moratus, facit æquo loco pugnãdi potestatem. potestate facta, Afranius copias educit, & in medio colle sub castris cõstitit. Cæsar, vbi cognouit per Afranium stare, quo minùs prælio dimicaretur; ab infimis radicibus montis, intermissis circiter passibus quadringentis, castra facere constituit: &, ne in opere faciendo milites repentino hostiũ incursu exterrerẽtur, atq; opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere, & procul videri necesse erat; sed à fronte contra hostem pedum quindecim fossam fieri iussit. prima & secunda acies in armis, vt ab initio constituta erat, permanebat. post hos opus in occulto acies tertia faciebat: sic omne priùs est perfectum, quàm intelligeretur ab Afranio castra muniri. sub vesperum Cæsar intra hanc fossam legiones reducit, atq; ibi sub armis proxima nocte conquiescit. postero die omnem exercitum intra fossam continet: &, quòd longiùs erat agger petendus, in præsentia similem rationem operis instituit: singulásq; latera castrorũ singulis attribuit legionibus munienda. fossásq; ad eandem magnitudinẽ perfici iubet: reliquas legiones, in armis expeditas contra hostẽ cõstituit. Afranius, Petreiusq; terrendi causa, atq; operis impediẽdi, copias suas ad infimas montis

radices

radices producunt, & prælio lacessunt. neq; idcirco Cæsar opus intermittit, confisus præsidio legionũ triũ, & munitione fossæ. illi non diu commorati, nec longiùs ab infimo colle progressi, copias in castra reducunt. tertio die Cæsar vallo castra cõmunit: reliquas cohortes quas in superiorib. castris reliquerat, impedimentaq; ad se traduci iubet. Erat in oppido Ilerda, & proximo colle, vbi castra Petreius atq; Afranius habebant, planicies circiter passuũ trecentorum: atq; in hoc fere medio spatio tumulus erat paulò editior: quem si occupasset Cæsar, & communisset, ab oppido, & ponte, & commeatu omni, quem in oppidum contulerant, se intercluſurum aduersarios confidebat. hoc sperans legiones tres ex castris educit: aciéq; in locis idoneis instructa, vnus legionis antesignanos præcurrere, atq; occupare eum tumulum iubet. quare cognita, celeriter, quæ in statione pro castris erant Afranij cohortes, breuiore itinere ad eundem occupandũ locum mittuntur. contenditur prælio, & quòd prius in tumulum Afraniani venerant, nostri repelluntur, atq; alijs summissis præsidijs, terga vertere, seque ad signa legionum recipere coguntur. genus erat pugnæ militũ illorum, vt magno impetu primò procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere seruarent, vari, dispersíq; pugnarent; si premerentur, pedem referre, & loco excedere, nõ turpe existimarẽt, cum Lusitanis, reliquísq; barbaris genere quodam pugnæ assuefactis; quòd fere sit, quib. quisq; in locis miles inueteraverit, vti multũ earum regionum consuetudine moueatur. hæc tamen ratio nostros perturbat, insuetos huius generis pugnæ. circumuiri enim sese ab

aperto

aperto latere procurrentibus singulis, arbitrabantur: ipsi autem suos ordines seruare, neq; ab signis discedere; neq; sine graui causa eum locum, quē ceperant, dimitti censuerant oportere. itaque perturbatis antesignanis, legio, quæ in eo cornu constiterat, locum nonnemini, atq; in proximum collem sese recepit. Cæsar, pæne omni acie perterrita, quod præter opinionē consuetudinémq; acciderat, cohortatus suos legionē nonam subsidio ducit: hostem insolentem, atq; acriter nostros insequentem, supprimit, rursúsque terga vertere, seque ad oppidum Ilerdam recipere, & sub muro consistere cogit. sed nonæ legionis milites, elati studio, dum sarciri acceptum detrimentum volunt, temerè insecuti fugientes, in locum iniquum progrediuntur, & sub mōtem, in quo erat oppidum positum, succedunt. hinc se recipere cum vellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant, præruptus locus erat, vtraq; ex parte directus, ac tantum in latitudinem patebat, vt tres instructæ cohortes eum locū explerent, & neq; subsidia à lateribus submitti, neq; equites laborantibus vsui esse possent: ab oppido autem decliui fastigio vergebat, in longitudinē passuum circiter quadringētorum. hāc nostris erat receptus; quòd eò, incitati studio, incōsultiùs processerāt. hoc pugnabatur loco, & propter angustias iniquo, & quòd sub ipsis radicibus montis constiterant, vt nullum frustra telum in eos mitteretur: tamen virtute, & patientia nitebantur, atq; omnia vulnera sustinebant: angebantur illis copiæ; atq; ex castris cohortes per oppidū crebrò summittebantur: vt integri defessis succederent. hoc idē Cæsar facere cogebatur, vt, summissis in

eundem

eundum locum cohortibus, defessos reciperet. hoc cum esset modo pugnatum continenter horis quinq; nostrí q; grauiùs à multitudine premerentur; consumptis omnibus telis, gladijs districtis, impetum aduersus montẽ in cohortes faciunt; paucis q; deiectis, reliquos sese conuertere cogunt. summotis sub murum cohortibus, ac nõ nulla parte propter terrorem in oppidum compulsis, facilis est nostris receptus datus. equitatus autem noster ab vtroq; latere, etsi deiectis, at q; inferiorib. locis constiterat, tamen in summum iugum virtute connititur, atq; inter duas acies perequitans commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat. ita vario certamine pugnatũ est. nostri in primo congressu circiter septuaginta ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis quartæ decimæ, qui propter eximiam virtutem ex inferioribus ordinibus in eum locũ peruenerat. vulnerantur amplius sexcenti. ex Afranianis interficiuntur T. Cæcilius, primipili centurio, & præter eum, centuriones quatuor, milites amplius ducenti. sed hæc eius diei præfertur opinio, vt se vtrique, superiores discessisse existimarent; Afraniani, quòd, cum eesse omnium indicio inferiores viderentur, comminus tamen diu steti ssent, & nostrorum impetum sustinuissent, & initio locum tumulúmque tenuissent, quæ causa pugnandi fuerat; & nostros primo congressu terga vertere coëgissent; nostri autem, quòd, iniquo loco atque impari congressi numero, quinque horis prælium sustinuissent, quòd montem gladijs districtis ascendissent, quòd ex loco superiore terga vertere aduersarios coëgissent, atque in oppidum cõpulissent, illi eum tumulum pro quo

pugnatum

pugnatum est, magnis operibus munierunt, præsidiúmq; ibi posuerunt. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo hæc gesta sunt. tanta enim tempestas coorítur, vt, nunquã illis locis maiores aquas fuisse constaret, tum autẽ ex omnib. montibus nix profluit, ac summas ripas fluminis superauit, pontésq; ambos, quos C. Fabius fecerat, vno die interrupit. quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris attulit. castra enim, vt supra demonstratum est, cum essent inter flumina duo, Sicorim, & Cingam, spatio millium triginta; neutrum horum transiri poterat; necessarióq; omnes his angustiis continebantur: neq; ciuitates quæ ad Cæsaris amicitiam accesserant, frumentum supportare, neq; ij qui pabulatum longiùs progressi erant, intercluſi fluminibus reuerti, neq; maximi comitatus, qui ex Italia Galliáq; veniebant, in castra peruenire poterant. tempus erat difficillimum, quo neq; frumenta in hibernis erant, neque multum à maturitate aberant: ac ciuites exinanitæ, quòd Afranius pæne omne frumentum ante Cæsaris aduentum Ilerdam conuexerat; reliqui si quid fuerat, Cæsar superioribus diebus consumpserat: pecora, quòd secundum poterat esse inopiæ subsidium, propter bellum finitimæ ciuitates longiùs remouerant: qui erant pabulandi, aut frumentandi causa progressi, hos leuis armaturæ Lusitani, peritíque earum regionum cetrati citerioris Hispaniæ consectabantur, quibus erat proclíue tranare flumen; quòd consuetudo eorum omnium est, vt sine vtribus ad exercitum non eant. At exercitus Afranij omnium rerum abundabat copia. multum erat frumentum pr̃cuisum, & conuectum superioribus

superioribus temporibus : multum ex omni provincia comportabatur : magna copia pabuli suppetebat. harum rerum omnium facultates sine vllo periculo pons Ilerdæ præbebat, & loca trans flumen integra, quò omnino Cæsar adire non poterat. eæ permanserunt aquæ dies complures. conatus est Cæsar reficere pontes: sed nec magnitudo fluminis permittebat ; neq; ad ripam dispositæ cohortes aduersariorum perfici patiebãtur : quod illis prohibere erat facile, tum ipsius fluminis natura, at q; aquæ magnitudine, tum quòd ex totis ripis in vnum at q; anguſtum locum tela iaciebantur ; at q; erat difficile, eodem tempore rapidissimo flumine opera perficere, & tela vitare. Nuntiatur Afranio, magnos comitatus, qui iter habebant ad Cæsarem, ad flumen constitisse. venerant eò sagittarij ex Ruthenis, equites ex Gallia cum multis carris, magnísq; impedimentis, vt fert Gallica consuetudo. erant præterea cuiusque generis hominum millia circiter sex cum seruis liberísq; : sed nullus ordo, nullum imperium certum, cĩ suo quisq; consilio vteretur, at q; omnes sine timore iter facerent, vsi superiorum temporum atque itinerum licentia. Erant complures honesti adolescentes, senatoriis filij, & equestris ordinis : erant legationes ciuitatum : erant legati Cæsaris. hos omnes flumina continebãt. ad hos opprimendos cum omni equitatu, tribúsq; legionibus Afranius de nocte proficiscitur, imprudentésq; anteà missis equitibus aggreditur. celeriter tamẽ sese Galli equites expediunt, prælium q; committunt. hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinuere ; sed, vbi signa legionum ap-

propinquare cœperunt, paucis amissis, sese in montes proximos cõferunt. hoc pugnæ tempus magnum attulit nostris ad salutem momentum. nacti enim spatium se in loca superiora receperunt. desiderati sunt eo die sagittarij circiter ducenti, equites pauci, calonũ atq; impedimentorum non magnus numerus. his tamen omnibus annona creuit: quæ fere inopia nõ solùm præsenti, sed etiam futuri temporis timore ingrauescere consuuit. iámq; ad denarios quinquaginta in singulos modios annona peruenerat, & militum vires inopia frumẽti diminuerat; atq; incommoda in dies augebantur; & tam paucis diebus magna erat facta rerum commutatio, ac se fortuna inclinauerat; vt nostri magna inopia necessariarum rerum conflictarentur; illi omnibus abundarent rebus, superiorésq; haberentur. Cæsarijs ciuitatibus quæ ad eius amicitiam accesserant, quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad longinquiores ciuitates dimittebat: ipse præsentem inopiam, quibus poterat subsidijs, tutabatur. Hæc Afranius, Petreiúsq;, & eorum amici, pleniora etiam, atq; vberiora, Romam ad suos perscribebant. multarum rerum fingebat; vt pæne bellum confectum videretur, quibus literis, nuntiisq; Romam perlatis, magni domũ concursus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebant; multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur, alij vt principes talem nuntium attulisse, alij ne euentum belli expectasse, aut ex omnibus nouissimi venisse viderentur. Cum in his angustijs res esset; atq; omnes vias ab Afranianis militibus, equitibúsq; obsiderentur; ne pontes perfici possent; imperat militibus Cæsar, vt na-

res faciant cuius generis eum superioribus annis vsus Britanniæ docuerat. carinæ primum, ac statumina ex leui materia fiebant: reliquum corpus nauium viminibus cõtextum coriis integebatur. has perfectas carris imꝑis deuehit noctu millia passuum à castris XXII. militésq; his nauibus flumen transportat; continentémque ripæ collem improuisò occupat. hunc celeriter, priusquàm ab aduersarijs sentiatur, communit. huc legionem postea traducit; atq; ex vtraq; parte pontem instituitum perficit biduo. ita commeatus, & qui frumenti causa processerant, tutò ad se recipit; & rem frumentariam expedire incipit. Eodem die equitum magnam partem flumen traiecit: qui inopinantes pabulatores, & sine vllo dissipatos timore aggressi, quammaximum numerum iumentorum, atq; hominum intercipiunt: cohortibúsq; cetratis subsidio missis, sciẽter in duas partes sese distribuunt, alij, vt prædæ subsidio sint, alij, vt venientibus resistant, atq; eos propellant: nánq; cohortem, quæ temerè ante ceteras extra aciẽ procurrerat, seclusam à reliquis circumueniunt, atque interficiunt; incolumésque cum magna præda eodem ponte in castra reuertuntur. Dum hæc ad Ilerdam geruntur, Massilienses, vsi L. Domitij consilio, naues longas expediunt numero decemseptem: quarum erant vndecim tectæ. multa his minora nauigia addunt; vt ipsa multitudine nostra classis terreatur: magnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt: atque hos præmijs, pollicitationibúsque incitant. certas sibi deposcit naues Domitius, atque has colonis, pastoribúsque, quos

secum adduxerat, complet. sic, omnibus rebus instructa classe, magna fiducia ad nostras naues proceditur, quibus præerat D. Brutus. hæ ad insulam quæ est contra Massiliam, stationes obtinebant. erat multo inferior numero nauium Brutus: sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos viros antesignanos, centuriones Cæsar ei classi attribuerat, qui sibi id muneris depoposcerant. ij manus ferreas, atque harpagones parauerant; magnóq; numero pilorum, tragularum, reliquorúmque telorum se instruxerant. ita, cognito hostium aduentu, suas naues ex portu educunt, cum Massiliensibus confligunt. pugnatum virimque est fortissimè, atque acerrimè: neque multum Albici nostris virtute cedebant, homines asperi, & montani, exercitati in armis; atque ij, modò digressi à Massiliensibus, recentem eorum pollicitationem animis continebant; pastorésque indomiti, spe libertatis excitati, sub oculis domini suam probare operam studebant. ipsi Massilienses, & celeritate nauium, & scientia gubernatorum confisi, nostros ludebant, impetúsque eorum excipiebant: & quod licebat latiore spatio, productà longiùs acie circumuenire nostros, aut pluribus nauibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes detergere si possent, contendebant: cum propius erat necessariò ventum, ab scientia gubernatorum, atq; artificij, ad virtutem montanorum confugiebant. Nostri, quòd minùs exercitatis remigibus, minúsq; peritis gubernatoribus vtebantur, qui repentè ex onerarijs nauibus erant producti, neq; dum etiam vocabulis armamentorum cognitis, tum etiam grauitate & tarditate nauium impediebantur. facilè enim

subiit

subitò ex humida materia, nõ eundem vsum celeritatis habebant. at q3, dum locus comminus pugnandi daretur, æquo animo singulas binis nauibus obijciebant: at q3, iniecta manu ferrea, & retenta vtraque naue, diuersi pugnabant, at q3 in hostium naues transcendebãt; & magno numero Albicorum, & pastorum interfecto, partem nauium deprimunt, nonnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt. eo die naues Massilienſium cum ijs quæ sunt captæ, intereunt IX. Hoc primum Cæsari ad Ilerdam nuntiatur. simul, perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. illi perterriti virtute equitum minùs liberè, minùs audacter vagabantur. aliàs, non longo ab castris progressi spatio, vt celerẽ receptum haberent, angustiùs pabulabantur: aliàs, longiore circuitu, custodias stationésque equitum vitabant; aut, aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu viso, ex medio itinere, proiectis sarcinis fugiebant: postremò etiam plures intermittere dies, &, præter consuetudinem omnium, noctu constituerãt pabulari. interim Oscenses & Calaguritani, qui erant cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos, seséque imperata facturos pollicentur. hos Tarraconenses, & Lacetani, & Ausetani, & paucis pòst diebus Illurgauonenses, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur. petit ab his omnibus, vt se frumento iuuent. pollicentur, at q3, omnibus vndiq; cõquisitis iumentis, in castra deportãt. transit etiam cohors Illurgauonensis ad eum, cognito ciuitatis cõsilio; & signa ex statione transfert. magna celeriter fit commutatio rerum, perfecto ponte, magnis quinque ciuitatibus ad amicitiam adiunctis,

expeditare frumentaria, extinctis rumoribus de auxilijs legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur. multæ longinquiores ciuitates ab Afranio desciscunt, & Cæsaris amicitiam sequuntur. Quibus rebus perterritis animis aduersariorum, Cæsar, ne semper magno circuitu per pontẽ equitatus esset mittẽdus, nactus idoneum locum, fossas pedum triginta in latitudinem complures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris auerteret, vadúmque in eo flumine efficeret. his pæne effectis, magnum in timorem Afranius, Petreiusq; peruenerunt, ne omnino frumento, pabulóque intercluderẽtur; quòd multum Cæsar equitatu valebat: itaque constituunt ipsi locis excedere, & in Celtiberiam bellum transferre. huic consilio suffragabatur etiam illa res, quòd ex duobus contrarijs generibus, quæ superiore bello cum L. Sertorio steterant, ciuitates victę nomen atq; imperium absentis timebant: quæ in amicitia mãserant Pompeij, magnis affectæ beneficijs cum diligebant; Cæsaris autem in barbaris erat nomẽ obscurius. hinc magnos equitatus, magnáque auxilia expectebant; & suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc inito consilio, toto flumine Ibero naues cõquirere, & Octogesam adduci iubent. id erat oppidũ positum ad Iberum, milliáque passuum à castris aberat XX. ad eũ locum fluminis, nauibus iunctis, pontem imperant fieri: legionésq; duas flumen Sicorim traducunt: castráque munium vallo pedum duodecim. quare per exploratores cognita, summo labore militum Cæsar continuato diem noctémque opere in flumine auertendo, huc iam rem duxerat,

erat, vt equites etsi difficulter atq; ægrè fiebat, possent tamen, atq; auderent flumẽ transire; pedites verò tantummodo humeris, ac summo pectore extarent; vt tum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum impedirentur, sed tamẽ eodem fere tempore pons in Ibero prope effectus nũtiabatur: & in Sicori vadũ reperiebatur. Iam verò eo magis illi maturandum iter existimabant, itaq;, duabus auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præsidio relictis, omnibus copijs Sicorim transeunt, & cum duab. legionibus, quas superioribus diebus traduxerant, castra coniungũt. Relinquebatur Cæsari nihil, nisi vti equitatu agmen aduersariorum male haberet, & carperet. pons enim ipsius magnum circuitum habebat; vt multo breuiore itinere illi ad Iberum peruenire possent. Equites ab eo missi flumen transeunt; & cum de tertia vigilia Petreius, atque Afranius castra mouissent, repẽte sese ad nouissimum agmen ostendunt, &, magna multitudine circumfusa morari, atque iter impedire incipiunt. Prima luce ex superioribus locis, quę Cæsaris castris erãt coniuncta, cernebatur, equitatus nostri prælio nouissimos illorum premi vehementer, ac nonnunquam sustinere extremum agmen, atque interrumpi, aliàs inferri signa, & vniuersarum cohortium impetu nostros propelli, deinde rursus cõuersos insequi: totis verò castris milites circulari, & dolere hostem ex manibus dimitti, bellũ necessariò longiùs duci: centuriones tribunósq; militũ adire, atq; obsecrare, vt per eos Cęsar certior fieret, ne labori suo, neu periculo parceret: paratos esse sese: posse, & audere eà transire flumen quà traductus

esset equitatus, quorum studio, & vocibus excitatus Cæsar, etsi timebat tantæ magnitudinis flumini exercitum obijcere, conandum tamen, atq; experiendum iudicat. itaq; infirmiores milites ex omnibus centurijs deligi iubet, quorum aut animus, aut vires videbantur sustinere non posse. hos cum legione vna præsidio castris relinquit: reliquas legiones expeditas educit: magnóq; numero iumentorum in flumine supra atq; infra constituto, traducit exercitum. pauci ex his militibus, vi fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur, ac sublevantur: interijt tamen nemo. traducto incolumi exercitu, copias instruit; triplicémq; aciem ducere incipit. ac tantum fuit in militibus studium, vt, millium sex aditer additio ad vadum circuitu, magnáq; fluminis mora interposita, eos qui de tertia vigilia exissent, ante horam diei nonam cõsequerẽtur. quos vbi Afranius procul visos cum Petreio conspexit, noua re perterritus, locis superioribus constitit, aciémq; instruit. Cæsar in campis exercitum reficit; ne defessum prælio obijciat. rursus conantes progredi insequitur, & moratur. illi necessariò maturiùs, quàm constituerãt, castra ponunt: (suberant enim montes, atq; à millibus passuum quinque itinera difficilia, atq; angusta excipiebant. hos intra montes se recipiebant, vt equitatum effugerẽt Cæsaris; præsidijsq; in angustijs collocatis, exercitum itinere prohiberent; ipsi sine periculo, ac timore Iberum copias traducerent: quod fuit illis conandum, atq; omni ratione efficiendum) & totius diei pugna, atq; itineris labore defessi, rem in posterum diem distulerunt. Cæsar quoq; in proximo colle castra ponit, media circiter noc-

te

ueji qui adaquandi causa longiùs à castris processerãt, ab equitibus correptis, fit ab his certior Cæsar, duces aduersariorum silentio copias castris educere. quo cognito, signum dari iubet, & vasa militari more conclamari. illi, exaudito clamore, veriti ne noctu, impediti, sub onere, consligere cogerẽtur, aut ne ab equitatu Cæsaris in angustijs tenerentur, iter supprimunt, copiásq; in castris continent. Postero die Petreius cum paucis equitibus occultè ad exploranda loca proficiscitur. hoc idem fit ex castris Cæsaris, mittitur L. Decidius Saxo cum paucis, qui loci naturam perspiciat. vterque idem suis renuntiat; quinque millia passuum proxima intercedere itineris campestris; inde excipere loca aspera, & montosa; qui prior has angustias occupauerit, ab hoc hostem prohiberi nihil esse negotij. Disputatur in concilio à Petreio, & Afranio; & tempus profectionis quæritur. plerique censebant, vt noctu iter facerent: posse priùs ad angustias veniri, quàm sentirentur. alij quòd pridie noctu cõclamatum esset in castris Cæsaris, argumenti sumebant loco, non posse clam exiri: circumfundi noctu equitatum Cæsaris, atq; omnia loca, atque itinera obsideri: nocturnáq; prælia esse vitanda; quòd perterritus miles in ciuili dissentione timori magis, quàm religioni, consulere cõsueuerit: at lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum mil. & centurionum præsentiam afferre: quibus rebus coerceri milites, & in officio contineri soleant: quare omni ratione esse interdiu perrumpendum: etsi aliquo accepto detrimẽto, tamen summa exercitus salua, locum, quem petant, capi posse. Hæc vicit in concilio sen-

sententia; & prima luce postridie constituunt proficisci. Cæsar exploratis regionibus, albente cælo, omnes copias castris educit; magnóque circuitu, nullo certo itinere, exercitum ducit. namque itinera, quę ad Iberum, atq; Octogesam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur; ipsi erant transcendendæ valles maximæ, ac difficillimæ; saxa multis locis prærupta iter impediebant; vt arma per manus necessariò traderentur, militésq; inermes, subleuatíq; alij ab alijs magnã partem itineris conficerent. sed hunc laborem recusabat nemo; quòd eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere, & frumento prohibere potuissent. Ac primò Afraniani milites, visendi causa, læti ex castris procurrebant, contumeliosísque vocibus prosequebantur, necessarij victus inopia coactos fugere, atque ad Ilerdam reuerti. erat enim iter à proposito diuersum; contrariámq; in partem iri videbatur. duces verò eorum suum consilium laudibus ferebant, quòd se castris tenuissent. multúmque eorum opinionem adiuuabat, quòd sine iumentis impedimentísque ad iter profectos videbant; vt non posse diutius inopiam sustinere considerent. sed, vbi paulatim retorqueri agmen ad dexteram conspexerunt; iámque primos superare regionem castrorum animaduertunt; nemo erat adeo tardus, aut fugiens laboris, quin, statim castris exeundum, atq; occurrendum, putaret. conclamatur ad arma; atq; omnes copiæ, paucis præsidio relictis cohortibus, exeunt, rectóque ad Iberum itinere contendunt. erat in celeritate omne positum certamen, vtri priùs angustias, montésque occuparent: sed exerci-

exercitum Cæsaris viarum difficultates tardabant, Afranij copias equitatus Cæsaris insequens morabatur. res tamen ab Afranianis huc erat necessariò deducta, vt, si priores montes, quos petebant, attigissent, ipsi periculum vitarent, impedimenta totius exercitus, cohortésq; in castris relictas, seruare non possent; quibus intercluſis exercitu Cæsaris auxilium ferri nulla ratione poterat. confecit prior iter Cæsar; atque ex magnis rupibus nactus planitiem, in hac contra hostem aciem instruit. Afranius, cum ab equitatu nouissimum agmen premeretur, & ante se hostem videret, collem quendam nactus, ibi constitit. ex eo loco quatuor ceratorum cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium excelsissimus, mittit. hunc magno cursu concitatos iubet occupare, eo consilio, vti ipse eodem omnibus copijs contenderet, &, mutato itinere, iugis Octogesam peueniret. hunc cum obliquo itinere ceirati peterent; conspicatus equitatus Cæsaris, in cohortes impetum facit; nec minimam partem temporis equitum vim ceirati sustinere potuerunt; omnésque ab his circumuenti, in conspectu vtriúsq; exercitus interficiuntur. erat occasio bene gerendæ rei. neque verò id Cæsarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento, perterritum exercitũ sustinere non posse, præsertim circumdatum vndique equitatu, cum in loco æquo, atque aperto consligeretur. idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. concurrebant legati, centuriones, tribunique mil. ne dubitaret prælium committere; omnium esse militum paratissimos animos; Afranianos contra multis rebus sui timoris signa misisse; quòd suis non

subue-

subuenissent; quòd de colle non recederent; quòd vix equitum incursus sustinerent; collatísq; in vnum locũ signis conferti, neq; ordines neq; signa seruarent: quòd si iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem; quòd certè inde decedendum esset Afranio, nec sine aqua permanere posset. Cæsar in eam spem venerat, se sine pugna, & sine vulnere suorum, rem conficere posse; quòd re frumentaria aduersarios intercluisset. cur, etiam secundo prælio, aliquos ex suis amitteret? cur vulnerari pateretur optimè meritos de se milites? cur deniq; fortunam periclitaretur? præsertim cum non minus esset imperatoris, cõsilio superare, quàm gladio. mouebatur etiam misericordia ciuium, quos interficiendos videbat: quibus saluis, atq; incolumibus, rem obtinere malebat. hoc consilium Cæsaris à plerisque non probabatur. milites verò palam inter se loquebantur; quoniam talis occasio victoriæ dimitteretur, etiam cum vellet Cæsar, sese nõ esse pugnaturos. ille in sua sententia perseuerat; & paulum ex eo loco digreditur, vt timorem aduersarijs minuat. Petreius, atque Afranius, oblata facultate, in castra sese referunt. Cæsar, præsidijs montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quàm proximè potest hostium castris castra cõmunit. Postero die duces aduersariorum perturbati, quòd omnem rei frumentariæ, fluminisq; Iberi spem amiserant, de reliquis rebus consultabant. erat vnum iter, Ilerdam si reuerti vellent; alterum, si Tarraconem peterent. Hæc consultantibus eis, nuntiatur aquatores ab equitatu premi nostro. quare cognita, crebras stationes disponũt. equitum, & cohor-

cohortium alariarum; legionariásque interijciunt cohortes; vallúmq; ex castris ad aquam ducere incipiũt; vt intra munitionẽ & sine timore, & sine stationibus aquari possent. id opus inter se Petreius, atque Afranius partiuntur: ipsíque, perficiendi operis causa, longiùs progrediuntur. quorum discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, vulgò procedunt; &, quem quisq; in castris notum, aut municipem habebat, conquirit, atq; vocat. primũ agunt gratias omnes omnibus, quòd sibi perterritis pridie pepercissent; eorum se beneficio viuere: deinde imperatoris fidem quærunt, recténe se illi sint commissuri; &, quòd non ab initio fecerint, armáq; cum hominibus necessarijs, & consanguineis contulerint, cõquerũtur. his prouocati sermonibus, fidem ab imperatore de Petreij, & Afranij vita petunt; ne quod in se scelus concepisse, neu suos prodidisse videantur. quibus confirmatis rebus, se statim signa translaturos confirmant; legatósq; de pace primorum ordinum centuriones ad Cæsarem mittunt. interim alij suos in castra, inuitandi causa, adducunt: alij ab suis adducuntur; adeo, vt vna castra iam facta ex binis viderentur. complurésq; tribuni militum, & centuriones ad Cæsarem veniunt, séque ei commendant. hoc idem fit à principibus Hispaniæ; quos illi euocauerant, & secum in castris habebant obsidum loco. ij suos natos, hospitésq; quærebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Cæsarem. Afranij etiam filius adolescens de sua, & parentis sui salute cum Cæsare per Sulpicium legatum agebat. erant plena lætitia, & gratulatione omnia, eorum qui tanta

pericula

pericula vitasse, & eorum qui sine vulnere tantas res confeciſſe videbantur. magnúmq; fructum ſuæ priſtinæ lenitatis omnium iudicio Cæſar ferebat; conſiliúmque eius à cunctis probabatur. Quibus rebus nuntiatis Afranio, ab inſtituto opere diſcedit, ſéq; in caſtra recipit, ſic paratus, vt videbatur, vt, quicunque accidiſſet caſus, hunc quieto, & æquo animo ferret. Petreius verò non deſerit ſeſe; armat familiam; cum hac, & prætoria cohorte cetratorum, barbaríſq; equitibus paucis, beneficiarijs ſuis, quos ſuæ cuſtodiæ cauſa habere conſueuerat, improuiſò ad vallum aduolat; colloquia militum interrumpit; noſtros repellit ab caſtris; quos deprehendit, interficit. reliqui coeunt inter ſe; & repentino periculo exterriti, ſiniſtras ſagis inuoluunt, gladióſque diſtringunt, atque ita ſe à cetratis, equitibúſq; defendunt, caſtrorum propinquitate confiſi; ſéque in caſtra recipiunt; & ab ijs cohortibus quæ erant in ſtatione ad portas, defenduntur. Quibus rebus confectis, flens Petreius manipulos circuit; militéſque appellat; neu ſe, neu Pompeium abſentem, imperatorem ſuum, aduerſarijs ad ſupplicium tradant, obſecrat. fit celeriter conciarſus in prætorium. poſtulant, vt iurent omnes, ſe exercitum, ducéſque non deſerturos, neq; prodituros, neq; ſibi ſeparatim à reliquis conſilium capturos. princeps in hæc verba iurat ipſe: ipſe idem iuſiurandum adigit Afranium. ſubſequuntur tribuni militum, centurionéſque. centuriatim producti milites idem iurant: edicunt, penes quem quiſque ſit miles Cæſaris, vt producatur. productos palam in prætorio interficiunt. ſed plerique, quos ceperant, celant, noctúque per

per vallum emittunt. sic terror oblatus à ducibus, crudelitas in supplicio, vana religio iurisiurandi, spem præsentis deditionis sustulit, mentésque militum conuertit, & rem ad pristinam belli rationem redegit. Cæsar milites aduersariorum, qui in castra per tempus colloquij venerant, summa diligentia conquiri, & remitti iubet. sed ex numero tribunorum militum, centurionúmq; nonnulli sua voluntate apud eum remanserunt: quos ille postea magno in honore habuit: centuriones, ampliorísq; ordinis equites Romanos in tribunitium restituit honorem. Premebãtur Afraniani pabulatione: aquabantur ægrè: frumenti copiam legionarij nonnulli habebant, quòd dierum viginti duorum ab Ilerda frumentum iussi erant [a] afferre, cetrati, auxiliarísq; nullam, quorum erant & facultates ad parãdum exiguæ, & corpora insueta ad onera portanda. itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarem perfugiebat. In his erat angustijs res: sed ex propositis consilijs duobus explicitius videbatur, ad Ilerdam reuerti; quòd ibi paululum frumenti reliquerãt. ibi se reliquũ cõsilium [b] expleturos confidebant. Tarraco aberat longiùs: quo spatio plures rem posse casus recipere intelligebãt, hoc probato cõsilio, ex castris proficiscuntur. Cæsar, equitatu præmisso, qui nouissimum agmẽ carperet, atq; impediret, ipse cum legionibus subsequitur. nullũ intercedebat tẽpus, quin extremi cũ equitibus præliarentur. genus erat hoc pugnæ. expeditæ cohortes nouissimum agmẽ claudebãt: pluréq; in locis campestribus subsistebãt. si mons erat ascendẽdus: facilè ipsa loci natura periculũ repellebat: quòd ex locis superioribus, qui antecef-

[a] efferre,

[b] explicaturos

anteceſſerant, ſuos aſcendẽtes protegebant. cum valles, aut locus decliuis ſuberat; neque ij qui anteceſſerant, morantibus opem ferre poterant; equites verò ex loco ſuperiore in aduerſarios tela conijciebant: tum magnerat in periculo res; tum inquirebant, vt, cum eiuſmodi eſſet locis appropinquatum, legionum ſigna conſiſtere iuberent, magnóque impetu equitatum repellerent; eo ſummoto, repente incitato curſu ſeſe in valles vniuerſi dimitterent; atq; ita tranſgreſſi, rurſus in locis ſuperioribus conſiſterent. nam tantum ab equitum ſuorum auxilijs aberant, quorum numerũ habebãt magnum, vt eos, ſuperioribus perterritos prælijs, in medium reciperent agmen, vtróq; eos tuerentur: quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæſaris exciperetur, tali diui pugnatur modo; lentè, ac paulatim proceditur; crebróque, vt ſint auxilio ſuis, ſubſiſtunt, vt tum accidit. millia enim progreſſi quatuor, vehementiúſque peragitati ab equitatu, montem excelſum capiunt: ibíque vna fronte contra hoſtem caſtra muniunt, neque iumentis onera deponunt. vbi Cæſaris caſtra poſita, tabernaculáque conſtituta, & dimiſſo equites pabulandi cauſa animaduertêre; ſeſe ſubitò proripiunt, hora circiter ſexta eiuſdem diei; & ſpem nacti munitionis, diſceſſu noſtrorum equitum, iter facere incipiunt. qua re animaduerſa, Cæſar, relictis ijs munitionibus, ſubſequitur; præſidio impedimentis paucas cohortes relinquit: hora decima ſubſequi, pabulatores, equitéſque reuocari iubet. celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium reuertitur: pugnatur acriter ad nouiſſimum agmen, adeo, vt pæne terga conuertant: complu-

complureſque milites, etiam non nulli centuriones interficiuntur. inſtabat agmen Cæſaris, atque vniuerſum imminebat. tum verò, neque ad explorandum idoneum locum caſtris, neque ad progrediendum. data facultate, conſiſtunt neceſſariò; & procul ab aqua, & natura iniquo loco, caſtra ponunt. ſed ijſdem de cauſis Cæſar, quæ ſupra ſunt demonſtratæ, prælio non lacesſit; & eo die tabernacula ſtatui paſſus non eſt; quo paratiores eſſent ad inſequendum omnes, ſiue noctu, ſiue interdiu erumperet. illi, animaduerſo vitio caſtrorum, tota nocte munitiones proferunt, caſtráque caſtris conuertunt. hoc idem poſtero die à primâ luce faciunt, totúmque in ea re diem conſumunt. ſed, quantum opere proceſſerant, & caſtra protulerant, tanto aberant ab aqua longiùs; & preſenti malo alijs malis remedia dabãtur. prima nocte aquandi cauſa nemo egreditur ex caſtris. proximo die, præſidio in caſtris relicto, vniuerſus ad aquam copias educunt; pabulatum emittitur nemo. his eos ſupplices malis Cæſar neceſſariam ſubire deditionem, quàm prælio decertare, malebat. conatur tamen eos vallo, foſſáq; circumuenire; vt quàm maximè repentinas eorum eruptiones demoretur; quò neceſſariò deſcenſuros exiſtimabat illi, & inopia pabuli adducti, & quò eſſent ad id expeditiores, omnia ſarcinaria iumenta interfici iubent. in his operibus, conſilijsq; biduum conſumitur. tertio die magna iam pars operis Cæſaris proceſſerat. illi impediendæ rei, quæ munitionis cauſa fiebat, hora circiter octaua ſigno dato, legiones educunt, aciémque ſub caſtris inſtruunt. Cæſar ab opere legiones reuocat, equitatum omnem conuenire iubet, aciem inſtruit. con-

tra opinionem enim militum, famámq; omnium, vide-
ri prælio diffugisse, magnum detrimentum afferebat.
sed eisdem de causis, quæ sunt cognitæ, quò minùs di-
micare vellet, mouebatur, atq; hoc etiam magis, quòd
spatij breuitas, etiam in fugam coniectis aduersarijs,
non multum ad summam victoriæ iuuare poterat. non
enim amplius pedum millibus duobus ab castris castra
distabant. hinc duas partes acies occupabant. tertia
vacabat, ad incursum, atq; impetum militum relicta,
si prælium committeretur, propinquitas castrorum ce-
lerem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de causa
constituerat signa inferentibus resistere, prior prælio
nõ lacessere. Acies erat Afraniana duplex: legio quin-
ta & tertia in subsidys locum alariæ cohortis obtine-
bat: Cæsaris triplex: sed primam aciem quaternæ co-
hortes ex quinta legione tenebant: has subsidiarię ter-
næ, & rursus aliæ totidem, suæ cuiusq; legionis, subse-
quebantur, sagittarij, funditoresq; media continebant
ur acie: equitatus latera cingebat. tali instructa acie,
tenere vterq; propositum videbatur; Cæsar, vt, nisi co-
actus prælium non committeret; ille, vt opera Cæsaris
impediret. producitur tamen res; aciesq; ad solis occa-
sum continentur: inde vtrique in castra discedunt. po-
stero die munitiones institutas Cæsar parat perficere;
illi vadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent.
qua re animaduersa, Cæsar Germanos leuis armaturæ,
equitumque partem flumen traijcit crebrásque in ripis
custodias disponit. tandem, omnib. rebus obsessi, quar-
tum iam diem sine pabulo retentis iumentis, aquæ, ligni, & frumenti inopia, colloquium petunt. &, id si fieri
possit,

possit, semoto à militibus loco. vbi id à Cæsare negatum, & palam si colloqui vellent, concessum est; datur obsidis loco Cæsari filius Afranij. venitur in eum locum quem Cæsar deligit. audiente vtroque exercitu, loquitur Afranius: non esse aut ipsis, aut militibus succensendum, quòd fidem erga imperatorem suum Cn. Pompeium conseruare voluerint: sed satis iam fecisse officio satisque supplicij tulisse, perpessos omnium rerum inopiam: nunc verò, pæne vt feminas circummunitos, prohiberi aqua, prohiberi ingressu, neque corpore dolorem, neq; animo ignominiam ferre posse: itaq; se victos consiteri: orare, atque obsecrare, si quis locus misericordiæ relinquatur, ne ad vltimum supplicium progredi necesse habeant. Hæc quàm potest demississimè, atq; subiectissimè exponit. ad ea Cæsar respondit: Nulli omnium has partes, vel querimoniæ, vel miserationis, minus conuenisse: reliquos enim omnes suum officium præstitisse; se, qui, etiam bona conditione, & loco, & tempore æquo, confligere noluerit, vt quàm integerrima essent ad pacem omnia; exercitum suum, qui, iniuria etiam accepta, suisque interfectis, quos in sua potestate habuit, conseruârit, & texerit; illius denique exercitus milites, qui per se de concilianda pace egerint; qua in re omnium suorum vitæ consulendum putarunt: sic omnium ordinum partes in misericordia constitisse: ipsos duces à pace abhorruisse: eos neque colloquij, neq; inducîarum iura seruasse; & homines imperitos, & per colloquium deceptos crudelissimè interfecisse: accidisse igitur his, quod plerúmq; hominib. nimia pertinacia, atq; arroga-

tia accidere ſoleat, vt, eò recurrant, & id cupidiſſimè petant, quod paulò antè contempſerint: neq; nunc ſe illorum humilitate, neq; aliqua temporis oppertunitate poſtulare, quibus rebus augeantur opes ſuæ, ſed eos exercitus, quos contra ſe multos iam annos aluerint, velle dimitti: neq; enim, ſex legiones alia de cauſa miſſas in Hiſpaniam, ſeptimámq; ibi conſcriptam, neq; tot, tantáſq; claſſes paratas, neq; ſummiſſos duces rei militaris peritos: nihil horum ad pacandas Hiſpanias, nihil ad vſum prouinciæ prouiſum, quæ propter diuturnitatem pacis, nullũ auxilium deſiderarit: omnia hæc iampridem contra ſe parari: in ſe noui generis imperia conſtitui; vt idem ad portas vrbanis præſideat rebus, & duas bellicoſiſſimas prouincias, abſens tot annos obtineat: in ſe iura magiſtratuum commutari, ne ex pretura, & conſulatu, vt ſemper, ſed per paucos probati, & electi in prouincias mittantur: in ſe ætatis excuſationem nihil valere, quòd ſuperioribus bellis probati ad obtinendos exercitus euocentur: in ſe vno non ſeruari, quòd ſit omnibus datum ſemper imperatoribus, vt, rebus feliciter geſtis, aut cum honore aliquo, aut certè ſine ignominia domum reuertantur, exercitúmque dimittant: quæ tamen omnia & ſe tuliſſe patienter, & eſſe laturum: neq; nunc id agere, vt ab illis abductum exercitum teneat ipſe, quod tamen ſibi difficile non ſit, ſed ne illi habeant, quo contra ſe vti poſſint: proinde, vt eſſet dictũ, prouincijs excederent, exercitúmq; dimitterent: ſi id ſit factum, nociturum ſe nemini: hanc vnam, atque extremam pacis eſſe conditionem. Id verò militibus fuit pergratum, & iucundum, vt ex ipſa ſignificationi

nificatione potuit cognosci, vt, qui aliquid victi incommodi expectauissent, vltro inde præmium missionis ferrent. nam, cum de loco, & tempore eius rei controuersia inferretur, & voce, & manibus vniuersi ex vallo, vbi conflixerant, significare cœperunt, vt statim dimitterentur, neque omni interposita fide, firmum esse posse, si in aliud tempus differretur. paucis cum esset in vtranque partem verbis disputatum: res huc deducitur, vt ij, qui habeant domicilium, aut possessiones in Hispania, statim; reliqui ad Varum flumen dimittantur: ne quid eis noceatur, neue quis inuitus sacramento cogatur à Cæsare, cauetur. Cæsar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se frumentum daturum pollicetur: addit etiam, vt, quid quisque eorum in bello amiserit, quæ sint penes milites suos, ijs, qui amiserint, restituatur: militibus, æqua facta æstimatione, pecuniam pro ijs rebus soluit. quascunq; postea controuersias inter se milites habuerant, sua sponte ad Cæsarem introduxerunt Petreius, atq; Afranius, cum stipendium ab legionibus, pene seditione facta, flagitaretur, cuius illi diem nondum venisse dicerent; Cæsar vt cognosceret, postulatum est, eóq; vtriq;, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa, duas legiones suas antecedere, reliquas subsequi, iussit; vt non longo inter se spatio castra facerent; eique negotio Q. Fusium Calenum legatum præfecit. hoc eius præscripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factum, atque ibi reliqua pars exercitus dimissa est.

C. IVLII CÆSARIS DE BELLO CIVILI COMMENTARIVS SECVNDVS.

DVM hæc in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas, turrésq; ad oppidum agere instituit. vna erat proxima portui, naualibisq;, altera ad partem quæ est aditus ex Gallia atq; Hispania, ad id mare quod adigit ad ostium Rhodani. Massilia enim fere ex tribus oppidi partibus mari alluitur. reliqua quarta est, quæ aditum habet à terra. huius quoque spatij pars ea quæ ad arcem pertinet, loci natura, & valle altissima munita longam, & difficilem habet oppugnationem. ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam iumentorum, atque hominum multitudinem ex omni prouincia vocat: vimina, materiámq; comportari iubet. quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum octoginta extruit. sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantáque multitudo tormentorum, vt eorum vim nullæ contextæ viminibus vineæ sustinere possent. asseres enim pedum duodecim cuspidibus præfixi, atque hi maximis balistis missi, per quatuor ordines cratium in terra defigebãtur. itaque, pedalibus lignis coniunctis inter se, porticus integebatur; atque hàc agger inter manus proferebatur. antecedebat testudo pedum sexaginta,

sexaginta, æquandi loci causa facta; item ex fortissimis lignis, euoluta omnibus rebus, quibuscum iactus, & lapides defendi possent. sed magnitudo operum, altitudo muri, atque turrium, multitudo tormentorum omnem administrationem tardabat. crebræ tamen per Albicos eruptiones fiebant ex oppido; ignésque aggeri, & turribus inferebantur. quæ facilè nostri repellebant milites; magnísque vltro illatis detrimentis, eos qui eruptionem fecerant, in oppidum reijciebant. Interim L. Nasidius, ab Cn. Pompeio cum classe nauium sedecim, in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio, Massiliensibúsque subsidio missus, Freto Siciliæ, imprudente atque inopinante Curione, prouehitur: appulsíque Messanam nauibus, atque inde, propter repentinum terrorem, principum, ac senatus fuga facta, ex naualibus, eorum vnam deducit. hac adiuncta, ad reliquas naues cursum Massiliam versus perficit; præmissáque clam nauicula, Domitium, Massiliensésque de suo aduentu certiores facit; eósque magnopere hortatur, vt rursus cum Bruti classe, additis suis auxilijs, confligant. Massilienses post superius incommodum veteres ad eundem numerum ex naualibus productas naues refecerant, summáque industria armauerant, (remigum gubernatorúmque magna copia suppetebat) piscatoriásque adiecerant, atque contexerant, vt essent ab ictu telorum remiges tuti. has sagittarijs, tormentísque compleuerant. tali modo instructa classe, omnium seniorum, matrum familiæ, virginum precibus, & fletu excitati,

vt extremo tempore ciuitati subuenirent, non minore animo, ac fiducia, quàm antè dimicauerant, naues conscendunt. communi enim fit vitio naturæ, vt inuisi, latitantibus, atq; incognitis rebus magis confidamus, vehementiúsq; exterreamur, vt tum accidit. aduentus enim L. Nasidij summa spe, & voluntate ciuitatẽ compleuerat. nacti idoneum ventum ex portu exeunt, & Taurenta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidium perueniunt; ibíq; naues expediunt: rursúsq; se ad confligendum animo confirmant: & consilia communicant. dextra pars Massiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio. eôdem Brutus contendit, aucto nauium numero. nam ad eas, quæ factæ fuerant Arelatæ per Cæsarem, captiuæ Massiliensium accesserant sex. has superioribus refecerat diebus, atq; omnibus rebus instruxerat. itaq; suos cohortatus, quos integros superauissent, vt victos contemnerent, plenus spei bonæ, atq; animi aduersus eos proficiscitur. facile erat, ex castris C. Trebonij, atq; omnibus superioribus locis prospicere in vrbem, vt omnis iuuentus, quæ in oppida remanserat, omnésq; superioris ætatis, cum liberis, atque vxoribus, publicísque custodijs, aut ex muro ad cælum manus tenderent, aut templa deorum immortalium adirent, & ante simulacra proiecti victoriam ab dijs exposcerent. neq; erat quisquam omnium, qui non in eius dei casu suarum omnium fortunarum euentum consistere existimaret. nam & honesti ex iuuentute, & cuiusq; ætatis amplissimi, nominatim euocati, atq; obsecrati, naues conscenderant; vt, si quid aduersi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quicquam reliqui

fore

fore videret; si superauissent, vel domesticis opibus vel externis auxilijs de salute vrbis confiderent. Commisso prælio, Massilienſibus res nulla ad virtutem defuit: sed memores eorum præceptorum, quæ paulò antè ab suis acceperant, hoc animo decertabant, vt nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur, &, quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multò se reliquorum ciuium fatum antecedere existimarent, quibus, vrbe capta, eadem esset belli fortuna patienda: deductis q3 nostris paulatim nauibus, & artificio gubernatorum mobilitati nauium locus dabatur; &, si quando nostri facultatẽ nacti, ferreis iectis manibus nauem religauerãt, vndiq3 suis laborantibus succurrebant. Neq3 verò coniuncti Albici comminus pugnæ deficiebant, neq3 multum cedebant virtute nostris. simul ex minoribus nauibus magna vis eminus missa telorum, multa nostris de improuiso imprudentibus, atq3 impeditis vulnera inferebant. conspicatæque naues triremes duæ nauem D. Bruti, quæ ex signo facilè agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitauerãt: sed tantum, re prouisa, Brutus celeritate nauis enisus est, vt paruo momento antecederet. illæ adeo grauiter inter se, incitatæ, conflixerunt, vt vehementissimè vtræq3 ex concursu laborarẽt, altera verò, perfracto rostro, tota collabefieret. quare animaduersa, quę proximæ ei loco ex Bruti classẽ naues erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeritérq3 ambas deprimũt. Sed Nasidianæ naues nulli vsui fuerunt, celeritérque pugna excesserunt. non enim has aut cõspectus patriæ aut propinquorum præcepta ad extremum vitæ periculum

culum adire cogebant. itaque ex eo numero nauium nulla desiderata est: ex Massiliensium classe quinque sunt depressæ, quatuor captæ, vna cum Nasidiano profugit; quæ omnes citeriorem Hispaniam petierunt. at ex reliquis vna præmissa Massiliam, huius nuncij perferendi gratia, cum iam appropinquaret vrbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit: ac, re cognita, tantus luctus excepit, vt vrbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo segnius ad defensionem vrbis reliqua apparare cœperunt. Est animaduersum ab legionarijs, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus magno sibi esse præsidio posse, si pro castello, ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent, quam primò ad repentinos incursus humilem, paruámque fecerant. huc se referebant: hinc, si qua maior oppressérat vis, propugnabant: hinc ad repellendum, & prosequendum hostem procurrebant. patebat hæc quoquouersus pedes XXX. sed parietum crassitudo pedum V. postea verò, (vt est rerum omnium magister vsus) hominum adhibita solertia, inuentum est, magno esse vsui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. id hac ratione perfectum est. vbi turris altitudo perducta est ad contabulationem; eam in parietes instruxerunt, ita vt capita tignorum extrema parietum structura tegerentur; ne quid emineret, vbi ignis hostium adhæresceret. hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei, ac vinearum passum est, laterculo astruxerunt: suprá-que eum locum tigna transuersa iniecerunt, non longè

ab

ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem quæ turri tegumento esset futura: suprá-que ea tigna directò transuersas trabes iniecerũt, eás-que asseribus religauerũt: has trabes paulò longiores atq; eminentiores, qui extremi parietes erant, effecerũt, vt esset, vbi tegumenta perpendere possent, ad defendendos ictus, ac repellendos, dum inter eam contignationem parietes extruerentur: eámq; contabulationem summam lateribus lutóq; constrauerunt; ne quid ignis hostium nocere posset: centonésq; insuper iniecerunt; ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis latericium discuterent. storias autem ex funibus anchorarijs tres in longitudinem parietũ turris, latas quatuor pedes fecerũt: eásq; ex tribus partibus quæ ad hostes vergebãt, eminentibus trabibus circum turrem præpendentes religauerunt. quod vnum genus tegumenti alijs locis erãt experti nullo telo, neq; tormento traijci posse. vbi verò ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta, atq; munita est ab omni ictu hostium, pluteos ad alia opera abduxerunt; turris tectum per se ipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere, ac tollere cæperunt; vbi, quantum storiarũ demissio patiebatur, tantũ eleuabatur, intra hæc tegumenta abditi, atq; muniti, parietes lateribus extruebant; rursúsq; alia prehensione ad ædificandum sibi locum expediebant: vbi tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item vt primò tecta, extremis lateribus instruebant; éxque ea cõtignatione rursus summam contabulationem storiásq; eleuabant, ita tutò, ac sine vllo vulnere, ac periculo

sex

ex tabulata extruxerunt: feneſtráſque, quibus in locis viſum eſt, ad tormenta mittenda in ſtruendo reliquerunt. vbi ex ea turri quæ circum eſſent opera tueri ſe poſſe confiſi ſunt, muſculum pedum LX. longum, ex materia bipedali, quem à turri latericia ad hoſtiũ turrem, murúmq; perducerent, facere inſtituerunt: cuius muſculi hæc erat forma. Duæ primùm trabes in ſolo æquè longæ, diſtantes inter ſe pedes quatuor, collocantur: inque eis columnellæ pedum in altitudinem V. defiguntur. has inter ſe capreolis molli faſtigio coniungunt, vbi tigna, quæ muſculi tegendi cauſa ponãt, collocentur. eo ſuper tigna bipedalia iniiciunt: eáq; laminis, clauíſq; religant, ad extremum muſculi tectũ, trabéſque extremas. quadratas tegulas, quatuor patentes digitos, defigunt, quæ lateres, qui ſuper muſculo ſtruantur, contineãt. ita faſtigiato, atq; ordinatim ſtructo, vt trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus, lutóq; muſculus vt ab igne, qui ex muro iaceretur, tutus eſſet, contegitur. ſuper lateres coria inducũtur; ne canalibus aquæ immiſſa lateres diluere poſſet. coria autem, ne rurſus igni, ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. hoc opus omne, tectum vineis, ad ipſum turrim perficiunt, ſubitóque, inopinantibus hoſtibus machinatione nauali, phalangis ſubiectis, ad turrim hoſtium admouẽt, vt ædificio iungatur. quo malo perterriti ſubitò oppidani ſaxa quàm maxima poſſunt vectibus promouent, præcipitatáq; muro in muſculum deuoluunt; ictum firmitas materiæ ſuſtinet; &, quicquid incidit, faſtigio muſculi delabitur. id vbi vident, mutant conſilium: cupas, tæda, ac pice refertas, incendunt;

cendunt; eáſque de muro in muſculum deuoluunt. inuolutæ labuntur: delapſæ ab lateribus, longurijs, furcíſq; ab opere remouentur. interim ſub muſculo milites vectibus infima ſaxa turris hoſtium, quibus fundamenta continebantur, conuellunt. muſculus ex turrì latericia à noſtris, telis, tormentíſq; defenditur: hoſtéſq; ex muro, ac turribus ſubmouentur: non datur libera muri defendendi facultas, compluribus iam lapidibus ex ea, quæ ſuberat, turri ſubductis, repentina ruina pars eius turris concidit, parsq; reliqua conſequens procumbebat. tum hoſtes, turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, deorum ira perculſi, vrbis direptione perterriti, inermes cum infulis ſeſe porta foras vniuerſi proripiunt; ad legatos, atq; exercitum ſupplices manus tendunt. qua noua re oblata, omnis adminiſtratio belli conſiſtit: militéſq; auerſi à prælio, ad ſtudium audiendi, & cognoſcendi feruntur. vbi hoſtes ad legatos exercitúmq; peruenerunt, vniuerſi ſe ad pedes proÿciunt: orant, vt aduentus Cæſaris expectetur: captam ſuam vrbem videre, opera perfecta, turrem ſubrutam, itaq; à defenſione deſiſtere: nullam exoriri moram poſſe, quo minùs, cum veniſſet, ſi imperata non facerent, ad nutum è veſtigio diriperentur. docent, ſi omnino turris concidiſſet, non poſſe milites contineri, quin ſpe prædæ in vrbem irrumperent, vrbémque delerent. hæc, atque eiuſdem generis complura, vt ab hominibus doctis, magna cum miſericordia, fletúque pronuntiantur. quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt, oppugnatione deſiſtunt, operibus cuſtodias relinquunt. inducíarum quodam genere miſericordia facto,

facto, aduentus Cæsaris expectatur: nullum ex muro, nullum à nostris mittitur telum: vt re confecta, omnes curam, & diligentiam remittunt. Cæsar enim per literas Trebonio magnopere mandauerat, ne per vim oppidum expugnari pateretur; ne grauiùs permoti milites, & defectionis odio, & contemptione sui, & diutino labore, omnes puberes interficerent. quod se facturos minabantur: ægréque tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent: grauitérque eam rem pertulerunt; quòd stetisse per Trebonium, quò minùs oppido potirentur, videbatur. At hostes sine fide tempus, atque occasionem fraudu, ac doli quærunt. interiectis aliquot diebus, nostris languentibus, atque animo remissis, subitò, meridiano tempore, cum alius discessisset; alius ex diutino labore in ipsis operibus, quieti se dedisset; arma verò omnia reposita, contectáque essent, portis se foras erumpunt; secundo, magnóque vento ignem operibus inferunt. hunc sic distulit ventus, vti vno tempore agger, plutei, testudo, turris tormentáque flammam cõciperent & prius hæc omnia consumerentur, quàm quemadmodum accidisset; animaduerti posset. Nostri repentina fortuna permoti, arma, quæ possunt, arripiunt. alij ex castris sese incitant. fit in hostes impetus eorum: sed muro, sagittis tormentisque fugientes prosequi prohibentur. illi sub murum se recipiunt; ibíque musculum, turrímque latericiam liberè incendunt. ita multorum mensium labor, hostium perfidia, & vi tempestatis, puncto temporis interijt. tentauerunt hoc idem Massilienses. postero die, eandem nacti tempestatem, maiori cum fiducia ad alteram turrem aggerémque

rémque eruptione pugnauerunt; multúmque ignem intulerunt. sed, vt superiores temporis contentionem nostri omnem remiserant, ita, proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem parauerant. itaque, multis interfectis, reliquos, infecta re, in oppidum repulerunt. Trebonius ea quæ sunt amissa, multo maiore studio militum administrare, & reficere instituit. nam, vbi tantos suos labores, & apparatus malè cecidisse viderunt; inducijsq; per scelus violatis, suam virtutem irrisui fore perdoluerunt; quòd vnde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum, omnibus arboribus longè, latéque in finibus Massiliensium excisis, & conuectis; aggerem noui generis, atque inauditum ex latericijs duobus muris, senum pedum crassitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt, æqua fere latitudine, atque illi congestus ex materia fuerat agger. vbi autem spatium inter muros, aut imbecillitas materiæ postulare videretur, pilæ interponũtur, transuersaria tigna injcinntur, quæ firmamento esse possint. &, quicquid est contignatiũ, cratibus cõsternitur, cratésq; luto integuntur. Sub tecto miles dextera, ac sinistra muro tectus, aduersus plutei obiectũ, operi quæcunq; vsui sunt, sine periculo supportat. celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentũ solertia, & virtute militum breui reconcinnatur. portę, quibus locis videtur eruptionis causa in muro relinquuntur. quod vbi hostes viderũt, ea quę diu longóq; spatio refici nõ posse speraſſent, paucorũ dierũ opera, & labore ita refecta, vt nullius perfidię, ne q; eruptionis locus esset; neque quicquam omnino relinqueretur,

quo

quo aut vi militibus, aut igni operibus noceri posset; eodémq; exemplo sentiunt totam vrbem, quà sit aditus, ab terra, muro, turribúsque circumiri posse, sic, vt ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset; cum pæne ædificata in muris ab exercitu nostro mœnia viderentur; ac tela manu conycerentur; suorúmque tormentorũ vsum, quibus ipsi magna sperauissent, spatio propinquitatis interire; pariq; conditione è muro, ac turribus bellandi data, virtute se nostris adequare non posse intelligunt; ad easdem deditionis conditiones recurrunt. M Varro in vlteriore Hispania initio, cognitis ijs rebus quæ sunt in Italia gestę, diffidens Pompeianis rebus, amicissimè de Cæsare loquebatur: præoccupatũ sese legatione, ab Cn. Pompeio teneri obstrictum fide: necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Cæsare intercedere: neq; se ignorare, quod esset officium legati, qui fiduciariã operam obtineret, quæ vires sue, quæ voluntas erga Cæsarem totius prouinciæ. Hæc omnibus referebat sermonibus; neq; se in vllã partẽ mouebat. postea verò, cum Cęsarem ad Massiliam detineri cognouit, copias Petrei cum exercitu Afranij esse coniunctas, magna auxilia conuenisse, magna esse in spe, atq; expectatione, & consentire omnem citeriorem prouinciam, quæque postea acciderant, de angustijs ad Ilerdam rei frumentariæ accepit; atque hæc ad eum latiùs, atque inflatiùs Afranius præscribebat; se quoq; ad motum fortunæ mouere cœpit; delectum habuit tota prouincia; legionibus completis duabus, cohortes circiter triginta alarias addidit; frumenti magnum numerum coëgit, quod Massiliensibus, item quod

Afranio

Afranio, Petreioq; mitteret: naues longas X. Gaditanis, vt facerent, imperauit; complures præterea Hispali faciendas curauit: pecuniam omnem, omniáq; ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit. eò sex cohortes, præsidij causa, ex prouincia misit: Gaiúmque Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitij, qui eò, procurandæ hæreditatis causa, venerat, missus à Domitio, oppido Gadibus præfecit: arma omnia priuata, & publica in domum Gallonij contulit: ipse habuit graues in Cæsarem conciones: sæpe ex tribunali prædicauit, aduersa Cæsarem prælia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse: hæc se certis nuncijs, certis auctoribus comperisse. Quibus rebus perterritis ciuibus Romanis eius prouinciæ, sibi ad remp. administrãdã H S. CLXXXX millia, & argẽti pondo XX millia, tritici modios CXX millia polliceri cogit. quas Cæsari esse amicas ciuitates arbitrabatur, ijs grauiora onera iniungebat: qui verba, atque orationem aduersus remp. habuissent, eorum bona in publicum addicebat: præsidiáq; eò deducebat; & iudicia in priuatos reddebat: prouinciam omnem in sua & Pompeij [a] verba per iusiurandum adigebat. cognitis ijs rebus, quæ sunt gestæ in citeriore Hispania, parabant bellum. ratio autem hæc erat belli, vt secum duas legiones Gadis conferret, naues, frumentúmque omne ibi contineret. prouinciam enim omnem Cæsaris rebus fauere cognouerat, in insula, frumento, nauibúsq; comparatis, bellum duci, non difficile existimabat. Cæsar, etsi multis necessariísque rebus in Italiam reuocabatur, tamen constituerat nullam partem belli

[a] vel. verba iusiur.

in Hispanijs relinquere; quòd, magna esse Pompeij beneficia; & magnas clientelas in citeriore prouincia sciebat. itaque duabus legionibus missis in vlteriorem Hispaniam cum Q. Cassio tribuno pl. ipse cũ equitibus sexcentis, magnis itineribus, progreditur; edictúmque præmittit, ad quam diem magistratus, principésq; omnium ciuitatum sibi esse præstò Cordubæ vellet, quo edicto tota prouincia peruulgato, nulla fuit ciuitas, quin ad id tempus partem senatus Cordubam mitterent; non ciuis Romanus paulò notior, quin ad diem conueniret. simul ipse Cordubæ conuentus per se portas Varroni clausit; custodias, vigiliásque in muro, turribúsq; disposuit, cohortes duas, quæ Colonicæ appellabantur, cum eò casu veniissent, tuendi oppidi causa, apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonenses, quæ ciuitas longè firmissima totius prouinciæ ciuitas, adductis tribus in arcem oppidi cohortibus à Varrone præsidio, per se cohortes eiecit, portásque præclusit. hoc verò magis properare Varro, vt cum legionibus quamprimùm Gades contenderet; ne itinere, aut traiectu intercluderetur. tanta ac tam secunda in Cæsarem voluntas prouinciæ reperiebatur. Progresso ei paulò longiùs literæ à Gadibus redduntur; simul atq; cognitum sit de edicto Cæsaris, consensisse Gaditanos principes cũ tribunis cohortium, quæ essent ibi in præsidio, vt Gallonium ex oppido expellerent, vrbem, insulámq; Cæsari seruarẽt: hoc inito consilio, denunciauisse Gallonio, vt sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus: si id non fecisset, sibi consilium capturos: hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis rebus

altera ex duabus legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex castris Varronis, astante, & inspectante ipso, signa sustulit, seseque Hispalim recepit, atq; in foro, & porticibus sine maleficio consedit: quod factum adeo eius conuentus ciues Romani cõprobauerunt, vt domum ad se quisq; hospitio cupidissimè reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, cum, itinere cõuerso, se Ilipam Italicam venturum promisisset, certior à suis factus est, præclusas esse portas. tum verò, omni intercluso itinere, ad Cæsarem mittit paratum se esse legionem, cui iusserit, tradere. ille ad eum Sex. Cæsarem mittit, atque huic tradi iubet. tradita legione, Varro Cordubam ad Cæsarẽ venit: relatis ad eum publicis rationibus cum fide quod penes eum est pecuniæ, tradit, &, quod vbiq; habeat frumenti, ac nauium, ostendit. Cæsar, habita concione Cordubæ, omnibus generatim gratias agit; ciuibus Romanis, quòd oppidum in sua potestate studuissent habere; Hispanis, quòd præsidia expulissent; Gaditanis, quòd conatus aduersariorum infregissent, seseque in libertatem vindicassent; tribunis mil. centurionibúsque qui eò præsidij causa venerant, quòd eorum consilia sua virtute confirmassent; pecunias, quas erant in publicum Varroni ciues Romani polliciti, remittit; bona restituit ijs quos liberiùs locutos hanc pœnam tulisse cognouerat, tributis quibusdam publicis, priuatísque præmijs: reliquos in posterum bona spe complet; biduúmq; Cordubæ commoratus, Gades proficiscitur; pecunias, monumentáque, quæ ex fano Herculis collata erant in priuatam domũ, referri in tẽplum iubet; prouinciæ Q. Cassium præficit; hunc quatuor

legiones attribuit; ipse ijs nauibus quas M. Varro, quáſq; Gaditani iuſſu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus peruenit. ibi totius fere citerioris prouinciæ legationes Cæſaris aduentum expectabant, eadem ratione priuatim, ac publicè quibuſdam ciuitatibus habitis honoribus, Tarracone diſcedit; pedibúſq; Narbonem, atq; inde Maſſiliam peruenit: ibi legem de dictatore latam, ſeſeq; dictatorem dictum à M. Lepido prætore, cognoſcit. Maſſilienſes, omnibus defeſſi malis, rei frumentariæ ad ſummam inopiam adducti, bis prælio nauali ſuperati, crebris eruptionibus fuſi, graui etiam peſtilentia conflictati, ex diuina cõcluſione, & mutatione victus, (panico enim vetere, atque hordeo corrupto omnes alebantur; quod, ad huiuſmodi caſus antiquitus paratum, in publicum cõtulerant) deiecta turri, labefacta magna parte muri, auxilijs prouinciarum, & exercituum deſperatis, quos in Cæſaris poteſtatem veniſſe cognouerant, ſeſe dedere ſine fraude conſtituunt. ſed paucis antè diebus L. Domitius, cognita Maſſilienſium voluntate, nauibus tribus comparatis, ex quibus duas familiaribus ſuis attribuerat, vnam ipſe conſcenderat, nactus turbidam tempeſtatem eſt profectus. hunc conſpicatæ naues, quæ, miſſu Bruti, conſuetudine quotidiana, ad portum excubabant, ſublatis anchoris ſequi cœperunt. ex ijs vnum ipſius nauigium contendit, & fugere perſeuerant, auxilióq; tempeſtatis ex conſpectu abijt: duo, perterrita concurſu noſtrarum nauium, ſeſe in portum receperunt. Maſſilienſes arma, tormentáq; ex oppido, vt eſt imperatum, proferunt: naues ex portu, naualibúſq; educunt: pecuniam ex publi-

co tradunt. Quibus rebus confectis, Cæsar magis eos pro nomine, & vetustate, quàm pro meritis in se ciuitatis, conseruans, duas ibi legiones præsidio relinquit; ceteras in Italiam mittit: ipse ad vrbem proficiscitur. Iisdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Sicilia, & iam ab initio copias P. Atij Vari despiciẽs, duas legiones ex quatuor, quas à Cæsare acceperat, & quingentos equites transportabat: biduóque, & noctibus tribus nauigatione consumptis, appulit ad eum locum qui appellatur Aquilaria. hic locus abest à Clupeis passuum viginti duo millia, habétq; non incommodam æstate stationem, & duobus eminentibus promontorijs continetur. huius aduentum L. Cæsar filius cum decem longis nauibus ad Clupeam præstolãs, quas naues, Vticæ ex prædonum bello subductas, P. Atius reficiendas, huius belli causa, curauerat; veritúsq; nauium multitudinem ex alto refugerat; appulsáque ad proximum littus trireme constrata, & in littore relicta, pedibus Adrumentum profugerat. id oppidũ C. Cõsinius Longus, vnius legionis præsidio, tuebatur. reliquæ Cæsaris naues eius fuga Adrumentum se receperunt. hunc secutus M. Rufus quæstor nauibus duodecim, quas præsidio onerarijs nauibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam relictã in littore nauem conspexit, hanc remulco abstraxit: ipse ad Curionẽ cum classe redit. Curio Marcum Vticam nauibus præmittit: ipse eôdem cum exercitu proficiscitur: biduiq; iter progressus, ad flumen Bagradam peruenit: C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus reliquit: ipse cũ equitatu antecedit ad castra exploranda Corneliana; quòd is

legiones attribuit; ipse ijs nauibus quas M. Varro, quáſq; Gaditani iuſſu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus peruenit. ibi totius fere citerioris prouinciæ legationes Cæſaris aduentum expectabant, eadem ratione priuatim, ac publicè quibuſdam ciuitatibus habitis honoribus, Tarracone diſcedit; pedibúſq; Narbonem, atq; inde Maſſiliam peruenit: ibi legem de dictatore latam, ſeſeq; dictatorem dictum à M. Lepido prætore, cognoſcit. Maſſilienſes, omnibus defeſſi malis, rei frumentariæ ad ſummam inopiam adducti, bis prælio nauali ſuperati, crebris eruptionibus fuſi, graui etiam peſtilentia conflictati, ex diuina cõcluſione, & mutatione victus, (panico enim vetere, atque hordeo corrupto omnes alebantur; quod, ad huiuſmodi caſus antiquitus paratum, in publicum cõtulerant) deiecta turri, labefacta magna parte muri, auxilijs prouinciarum, & exercituum deſperatis, quos in Cæſaris poteſtatem veniſſe cognouerant, ſeſe dedere ſine fraude conſtituunt. ſed paucis antè diebus L. Domitius, cognita Maſſilienſium voluntate, nauibus tribus comparatis, ex quibus duas familiaribus ſuis attribuerat, vnam ipſe conſcenderat, nactus turbidam tempeſtatem eſt profectus. hunc conſpicatæ naues, quæ, miſſu Bruti, conſuetudine quotidiana, ad portum excubabant, ſublatis anchoris ſequi cæperunt. ex ijs vnum ipſius nauigium contendit, & fugere perſeuerant, auxilióq; tempeſtatis ex conſpectu abijt: duo, perterrita concurſu noſtrarum nauium, ſeſe in portum receperunt. Maſſilienſes arma, tormentáq; ex oppido, vt eſt imperatum, proferunt: naues ex portu, naualibúſq; educunt: pecuniam ex publi-

co tradunt. Quibus rebus confectis, Cæsar magis eos pro nomine, & vetustate, quàm pro meritis in se ciuitatis, conseruans, duas ibi legiones præsidio relinquit; ceteras in Italiam mittit: ipse ad vrbem proficiscitur. Iisdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Sicilia, & iam ab initio copias P. Atij Vari despiciẽs, duas legiones ex quatuor, quas à Cæsare acceperat, & quingentos equites transportabat: biduóque, & noctibus tribus nauigatione consumptis, appulit ad eum locum qui appellatur Aquilaria. hic locus abest à Clupeis passuum viginti duo millia, habétq; non incommodam æstate stationem, & duobus eminentibus promontorijs continetur. huius aduentum L. Cæsar filius cum decem longis nauibus ad Clupeam præstolãs, quas naues, Vticæ ex prædonum bello subductas, P. Atius reficiendas, huius belli causa, curauerat; veritúsq; nauium multitudinem ex alto refugerat; appulsáque ad proximum littus trireme constrata, & in littore relicta, pedibus Adrumentum profugerat. id oppidũ C. Cõfinius Longus, vnius legionis præsidio, tuebatur. reliquæ Cæsaris naues eius fuga Adrumentum se receperunt. hunc secutus M. Rufus quæstor nauibus duodecim, quas præsidio onerarijs nauibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam relictã in littore nauem conspexit, hanc remulco abstraxit: ipse ad Curionẽ cum classe redit. Curio Mærcum Vticam nauibus præmittit: ipse eôdem cum exercitu proficiscitur: biduiq; iter progressus, ad flumen Bagradam peruenit: C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus reliquit: ipse cũ equitatu antecedit ad castra exploranda Corneliana; quòd is

locus peridoneus castris habebatur. id autem est iugum directum, eminens in mare, utraq; ex parte prærupti, atque asperum, sed paulò tamen leniore fastigio ab ea parte, quæ ad Vticam vergit. abest directo itinere ab Vtica paulò amplius passus mille. sed hoc itinere est fons, quò mare succedit longiùs: latéq; is locus restagnat: quem si quis vitare voluerit, sex millium circuitu in oppidum perueniet. hoc explorato loco, Curio castra Vari conspicit, muro oppidóque coniuncta ad portam, quæ appellatur Bellica, admodum munita natura loci, una ex parte ipso oppido Vtica, altera theatro, quod est ante oppidum, substructionibus eius operis maximis, aditu ad castra difficili, & angusto. simul animaduertit, multa undiq; portari, atq; agi plenissimis vijs, quæ, repentini tumultus timore, ex agris in vrbem conferantur. huc equitatũ mittit, vt diriperet, atq; haberet loco prædæ. eodémq; tempore his rebus subsidio D. C. equites Numidæ ex oppido, peditésq; CCCC mittuntur à Varo; quos auxilij causa rex Iuba paucis diebus antè Vticam miserat. huic & paternum hospitium cum Pompeio, & simultas cum Curione intercedebat; quòd tribunus pl. legem promulgauerat, qua lege regnũ Iubæ publicauerat. concurrunt equites inter se. neq; verò primum impetum nostrorum Numidæ ferre potuerũt: sed, interfectis circiter CXX, reliqui se in castra ad oppidum receperunt. Interim, aduentu longarum nauium, Curio pronunciari onerarijs nauibus iubet, quæ stabant ad Vticam numero circiter CC, se in hostium habiturum loco, qui non è vestigio ad castra Cornelia-na vela duxisset. qua pronuntiatione facta, temporis

punctũ,

puncto, sublatis anchoris, omnes Vticam relinquunt, & quò imperatum est, transeunt. quæ res omnium rerũ copia cõpleuit exercitum. His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam recepit, atq; vniuersi exercitus conclamatione imperator appellatur. postero die Vticam exercitum ducit, & prope oppidum castra ponit. nondum opere castrorum perfecto, equites ex statione nunciant, magna auxilia equitum, peditúmq; ab rege missa, Vticam venire. eodémque tempore vis magna pulueris cernebatur; & vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. nouitate rei Curio permotus, præmittit equites, qui primum impetum sustineant, ac morentur: ipse celeriter, ab opere deductis legionibus, aciem instruit: equitésque committunt prælium: & priùs, quàm planè legiones explicari, & consistere possent, tota auxilia regis impedita, ac perturbata, quòd nullo ordine, & sine timore iter fecerant, in fugã se conijciunt. equitatúque omni fere incolumi, quòd se per litora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt. Proxima nocte centuriones Marsi duo ex castris Curionis, cum manipularibus suis viginti duo, ad Atium Varum perfugiunt. ij, seu verè, quam habuerant, opinionem perferunt, sine etiã auribus Vari seruiunt (nã, quæ volumus, & credimus libenter, &, quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus) confirmãt quidem certè, totius exercitus animos alienos esse à Curione; maximè opus esse, in conspectũ exercitum venire, & colloquendi dare facultatem. qua opinione adductus Varus, postero die mane legiones ex castris educit. facit idem Curio: atque, vna

valle non magna interiecta, suas vterq; copias instruit. Erat in exercitu Vari Sex. Quinctilius Varus; quē fuisse Corfinij, supra demonstratum est. hic, dimissus à Cæsare, in Africam venerat: legionésque eas traduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar, adeo, vt, paucis mutatis centurionibus, ijdem ordines, manipulique constarent. hanc nactus appellationis causam Quinctilius circumire aciem Curionis, atque obsecrare milites cœpit, ne primam sacramenti, quod apud Domitium, atque apud se quæstorem dixissent, memoriam deponerent; neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent vsi fortuna, eadémq; in obsidione perpessi; neu pro ijs pugnarent à quibus in contumeliā perfugæ appellarentur. his pauca ad spem largitionis addit, quæ ab sua liberalitate, si sc, at q; Atium secuti essent, expectare deberent. Hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio: at q; ita suas vterq; copias reducit. at in castris Curionis magnus omnium incessit timor. nam is varijs hominum sermonibus celeriter augetur. vnusquisq; enim opiniones fingebat, & ad id quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. hoc vbi vno auctore ad plures permanauerat, at q; alius alij tradiderat; plures auctores eius rei videbantur. ciuile bellum, genus hominū, quòd liceret liberè facere, & sequi, quod vellent; legiones eæ quæ paulò antè apud aduersarios fuerant (nā etiam Cæsaris beneficium mutauerat cōsuetudo) quæ offerrentur; municipia etiam diuersis partibus coniuncta. ne q; enim ex Marsis, Peligníque veniebant, vt qui superiore nocte in contubernijs, commilitonésq; nonnulli

nonnulli grauiores sermones militum vulgò duriùs accipiebant. nonnulla etiam ab ijs qui diligentiores videri volebant, fingebantur. quibus de causis concilio cõuocato, de summa rerum deliberare incipit. erant sententiæ, quæ conandum omnibus modis, castráque Vari oppugnanda censerent; quòd huiusmodi militum consilijs otium maximè contrarium esse arbitrarentur. postremò præstare dicebant, per virtutem in pugna belli fortunam experiri, quàm, desertos, & circumuentos à suis, grauissimum supplicium pati. porrò erant, qui cẽserent, de tertia vigilia in castra Corneliana recedendum; vt maiore spatio temporis interiecto, militum mentes sanarentur; simul, si quid grauius accidisset, magna multitudine nauium & tutiùs, & faciliùs in Siciliam receptus daretur. Curio, vtrumque improbãs consilium, quantũ alteri sententiæ deesset animi, tantum alteri superesse dicebat: hos turpissimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim, inquit fiducia, & opere, & natura loci munitissima castra expugnari posse confidimus? aut verò quid proficimus, si, accepto magno detrimento, ab oppugnatione castrorum discedimus? quasi nõ & felicitas rerum gestarum exercitus benevolentiam imperatoribus, & res aduersæ odia concilient. Castrorum autem mutatio quid habet, nisi turpem fugam, & desperationem omnium, & alienationem exercitus? nam neq; prudentes suspicari oportet, sibi parum credi; neq; improbos scire, sese timeri: quòd illis licentiam timor augeat, nostris studia diminuat. Quòd si iam, inquit, hæc explorata habemus, quæ de exercitus alienatione

dicun-

dicuntur; quæ quidem ego aut omnino falsa, aut certè minora opinione esse confido. quanto, hæc dissimulare, & occultare quàm per nos confirmari, præstat? an non, vti corporis vulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem aduersarijs augeamus? At etiam, vt media nocte proficiscamur, addunt: quò maiorem, credo licentiam habeant, qui peccare conentur. namq; huiusmodi res aut pudore, aut metu tenentur: quibus rebus nox maximè aduersaria est. Quare neq; tanti sum animi, vt sine spe castra oppugnanda censeam; neque tanti timoris, vt ipse deficiam: atq; omnia prius experienda arbitror; magnáq; ex parte iam me vnà vobiscum de re iudicium facturum confido. Dimisso concilio concionem aduocat militum: commemorat, quo sit eorum vsus studio ad Corfinium Cæsar; vt magnam partem Italiæ, beneficio, atq; auctoritate eorum, suam fecerit. Vos enim, vestrúmq; factum, inquit, omnia, deinceps municipia sunt secuta; neq; sine causa & Cæsar amicissimè de vobis, & illi grauissimè iudicauerũt. Pompeius enim, nullo prælio pulsus, vestri facti præiudicio demotus, Italia excessit: Cæsar me, quem sibi carissimum habuit, prouinciámq; Siciliam, atq; Africam, sine quibus vrbem, atq; Italiam tueri non potuit, vestræ fidei commisit. Adsunt, qui vos hortentur, vt à nobis desciscatis. quid enim est illis optatius, quàm vno tempore & nos circumuenire, & vos nefario scelere obstringere? aut quid irati grauiùs de vobis sentire possunt, quàm, vt eos prodatis, qui se vobis omniadebere iudicant? & in eorum potestatem veniatis, qui se per vos periisse existimant? An vero in Hispania re-

gesta

gestas Cæsaris nõ audistis? duos pulsos exercitus? duos superatos duces? duas receptas prouincias? hæc acta diebus XL, quibus in conspectum aduersariorum venerit Cæsar? an, qui incolumes resistere non potuerũt, perditi resistant? vos autem, incerta victoria, Cæsarem secuti, dijudicata iam belli fortuna, victum sequamini? cũ vestri officij præmia percipere debeatis. Desertos enim se, ac proditos à vobis dicunt; prioris sacramenti mentionem faciunt. Vos ne verò L. Domitium, an vos L. Domitius deseruit? nonne extremam pati fortunam paratos proiecit ille? non sibi, clam vobis, salutem fuga petiuit? non, proditi per illum, Cæsaris beneficio estis conseruati? Sacramento quidem vos tenere quî potuit? cum, proiectis fascibus, & deposito imperio, priuatus, & captus ipse in alienam venisset potestatem. relinquitur noua religio, vt, eo neglecto sacramento, quo nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditione ducis, & capitis diminutione sublatum est. At credo, si Cæsarem probatis, [a] in me offenditis: qui de meis in vos meritis prædicaturus non sum; quæ sunt adhuc & mea voluntate, & vestra expectatione leniora. sed tamen sui laboris milites semper, euentu belli præmia petiuerunt: qui qualis sit futurus, ne vos quidem dubitatis. Diligentiã quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res processit, fortunámque cur præteream? An pœnitet vos, quòd saluum, atq; incolumẽ exercitum, nulla omnino naue desiderata, traduxerim? quòd classem hostiũ primo impetu adueniens profligauerim? quòd bis per biduum equestri prælio superauerim? quòd ex portu, sinúque aduersariorum CC naues onera-

[a] ita legit in vet. iam me

onerarias adduxerim? eóque illos compulerim, vt neq; pedestri itinere, neq; nauibus cõmeatu iuuari possim? Hac vos fortuna, atq; his ducibus repudiatis, corfinien-sem ignominiam, an Italiæ fugam, an Hispaniarum deditionem, an Africi belli præiudicia sequimini? Equidem me Cæsaris militem dici volui: vos me imperatoris nomine appellauistis. cuius si vos pœnitet; vestrum vobis beneficium remitto, mihi meum restituite nomen; ne ad contumeliam honorem dedisse videamini. Qua oratione permoti milites, crebrò etiam dicentem interpellabant, vt magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere viderentur. discedentem verò ex concione, vniuersi cohortantur, magno sit animo, nec dubitet prælium cõmittere, & suam fidem, virtutémq; experiri. quo facto commutata omnium voluntate, & opinione, consensu suo constituit Curio, cùm primum sit data potestas, prælium committere. postero die productos, loco eodem, quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat. ne Varus quidem Atius dubitat copias producere; siue sollicitandi milites, siue æquo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem prætermittat. Erat vallis inter duas acies, vt supra demonstratum est, non ita magno, aut difficili, & arduo ascensu; hanc, vterque, si aduersariorum copiæ transire conarentur, expectabat; quò æquiore loco prælium committeretur. simul à sinistro cornu P. Atij equitatus omnis, & vna leuis armaturæ interiecti complures, cum se in vallem demitterent, cernebantur. ad eos Curio equitatum, & duas Marrucinorum cohortes misit: quorum primum impetum equites hostium non tulerunt, sed, admissis equis,

quis, ad suos refugerunt: relicti ab ijs qui vnà procurrerant, leuis armaturæ, circumueniebantur, atq; interficiebãtur ab nostris. huc tota Vari conuersa acies, suos fugere, & concidi videbat. Tum Rebilus, legatus Cæsaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quòd magnum habere vsum in re militari sciebat, Perterritum, inquit, hostem vides Curio: quid dubitas vti temporis opportunitate? Ille vnum elocutus, vt memoria tenerent milites ea quæ pridie sibi confirmassent, sequi sese iubet, & præcurrit ante omnes: adeóque erat impedita vallis, vt in ascensu, nisi subleuati à suis, primi nõ facilè eniterentur, sed præoccupatis animis Atianorũ militum timore, & fuga, & cæde suorum, nihil de resistendo cogitabant; omnésq; iam se ab equitatu circumueniri arbitrabantur. itaque prius, quàm telum abijci posset, aut nostri propius accederent, omnis Vari acies terga vertit, séque in castra recepit. qua in fuga Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus, de exercitu Curionis, primũ agmen fugientium consecutus, magna voce Varum nomine appellans requirebat; vti vnus esse ex eius militibus, & monere aliquid velle, ac dicere videretur. vbi ille, sæpius appellatus, aspexit ac restitit, & quis esset, aut quid vellet, quæsiuit; humerum apertum gladio appetit: paulúmq; abfuit quin Varum interficeret. quod ille periculum, sublato ad eius conatum scuto, vitauit. Fabius, à proximis militibus circumuentus, interficitur ac fugientium multitudine, ac turba portæ castrorum occupantur; atque iter impeditur; pluréque in eo loco sine vulnere, quàm in prælio, aut fuga, intereunt, neque multum abfuit, quin etiam

castris

castris expellerentur: ac nonnulli protinus eodem cursu in oppidum contenderunt. sed cum loci natura, tũ munitio castrorum aditum prohibebat; quòd ad prælium egressi Curionis milites, ijs rebus indigebãt quæ ad oppugnationem castrorũ erant vsui. itaq; Curio exercitũ in castra reducit, suis omnibus præter Fabium incolumibus, ex numero aduersariorum circiter sexcentis interfectis, atq; vulneratis: qui omnes, discessu Curionis, multíq; præterea, per simulationẽ vulnerum, ex castris in oppidum propter timorẽ sese recipiunt. Qua re animaduersa Varus, & terrore exercitus cognito, buccinatore in castris, & paucis ad speciem tabernaculis relictis, de tertia vigilia silentio exercitum in oppidũ reducit. Postero die Curio Vticam obsidere, & vallo circummunire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli, diuturnitate otij; Vticenses, pro quibusdam Cæsaris in se beneficijs, illi amicissimi; conuentus, qui ex varijs generibus constaret; terror ex superioribus prælijs magnus, itaq; de deditione omnes palam loquebantur; & cum P. Atio agebant, ne sua pertinacia omnium fortunas perturbari vellet. Hæc cũ agerentur, nuncij, præmissi a rege Iuba, venerunt, qui illum cũ magnis copijs adesse dicerẽt, & de custodia, ac defensione vrbis hortarentur. quæ res eorum perterritos animos confirmauit. Nunciabãtur hæc eadem Curioni: sed aliquandiu fides fieri nõ poterat. tantã habebat suarum rerum fiduciam. iámque Cæsaris in Hispania res secundæ in Africam nuncijs, ac literis perferebantur. quibus omnibus rebus sublatus, nihil contra se regem ausurum existimabat. sed, vbi certis auctoribus comperit, minùs

V, & XX. millibus longe ab Vtica eius copias abesse; relictis munitionibus, sese in castra Cornelliana recepit. huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre cœpit: statimq; in Siciliam misit, vti duæ legiones, reliquíque equitatus ad se mitterentur. Castra erant ad bellum ducendum aptissima, natura, & loci munitione, & maris propinquitate, & aquæ, & salis copia: cuius magna vis iam ex proximis erat salinis eò congesta, non materia multitudine arborum, nõ frumentum cuius erant plenissimi agri, deficere poterat. itaq; suorum omnium consensu, Curio reliquas copias expectare, & bellum ducere parabat. His constitutis rebus, probatísq; consilijs, ex perfugis quibusdam oppidanis audit, Iubam, reuocatum finitimo bello, & controuersijs Leptitanorum, restitisse in regno; Saburam, eius præfectum, cum mediocribus copijs missum, Vticæ appropinquare. his auctoribus temerè credens, cõsilium commutat, & prælio rem committere constituit. multũ ad hanc rem probandam adiuuat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis prouentus, fiducia rei bene gerendæ. his rebus impulsus, equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit ad flumen Bagradam, quibus præerat Sabura, de quo antè erat auditum. sed rex cum omnibus copijs insequebatur, &, sex millium passuum interuallo à Sabura, consederat. equites missi, nocte iter conficiunt: imprudentes, atque inopinantes hostes aggrediuntur. Numidæ enim, quadam barbara consuetudine, nullis ordinibus passim consederant. hos oppressos somno, & dispersos adorti, magnum eorum numerum

interficiunt: multi perterriti profugiunt. quo facto ad Curionem equites reuertũtur, captiuósque ad eum reducunt. Curio cum omnibus copijs quarta vigilia exierat, cohortibus quinque castris præsidio relictis. progressus millia passuum sex, equites conuenit: rem gestam cognouit: ex captiuis quærit, quis castris ad Bagradum præsit: respondent, Saburam: reliqua, studio itineris conficiendi, quærere prætermisit: proximáque respiciens signa, Videtísne, inquit, milites, captiuorum orationem cum perfugis conuenire? abesse regem, exiguas esse copias missas, quæ paucis equitibus pares esse non potuerũt. proinde ad prædam, ad gloriam properate; vt iam de præmijs vestris, & de referenda gratia cogitare incipiamus. Erant per se magna, quæ gesserãt equites, præsertim cum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conseretur. hæc tamẽ ab ipsis inflatiùs commemorabantur; vt de suis homines laudibus libenter prędicant. multa præterea spolia præferebantur. capti homines, equitésq; producebantur: vt, quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. ita spei Curionis militum studia nõ deerant. equites sequi iubet sese; itérq; accelerat, vt quammaximè ex fuga perterritos adoriri posset. at illi, itinere totius noctis confecto, subsequi nõ poterant; atq; alij alio loco resistebant. ne hæc quidem res Curionem ad spem morabatur. Iuba certior factus a Sabura de nocturno prælio, duo millia Hispanorum, & Gallorum equitum, quos suæ custodiæ causa circum se habere consueuerat, & peditum eam partem cui maximè confidebat, Saburæ submittit: ipse cum reliquis co-

pijs, elephantisque XL. lentiùs subsequitur, suspicatus, præmissis equitibus, ipsum affore Curionem, Saburæ copias equitum, peditúmque instruit: atq; his imperat, vt simulatione timoris, paulatim cedant, ac pedem referant: sese, cum opus esset, signum prælij daturum, &, quod rem postulare cognouisset, imperaturum. Curio, ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit. quibus ex locis cum longiùs esset progressus, confecto iam labore exercitu XVI. milliũ spatio, consistit. dat signum suis Sabura, aciem constituit, & circuire ordines, atque hortari incipit; sed peditatu duntaxat procul ad speciem vtitur; equites in aciem mittit. Non defuit negotio Curio: suósque hortatur, vt spem omnem in virtute reponant. nec militib. quidem, vt defessis, nec; equitibus, vt paucis, & labore confectis, studium ad pugnandum, virtúsq; deerat. sed ij, numero ducenti, (reliqui itinere substiterant) quamcumque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant: sed neq; longiùs fugientes prosequi, nec vehementiùs equos incitare poterant. At equitatus hostium ab vtroq; cornu circuire aciem nostram, & auersos poterere incipit. cum cohortes ex acie procurrissent, Numidæ integri celeritate impetum nostrorum effugiebant; rursúsque ad ordines suos se recipientes, circumibant, & ab acie excludebant. sic neq; in loco manere, ordinésque seruare, neque procurrere, & casum subire, tutum videbatur. hostium copiæ summissis ab rege auxilijs, crebrò augebantur. nostros, vires lassitudine deficiebant. simul ij qui vulnera acceperant, neque

acie excedere, neque in locum tutum referri poterant; quòd tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. hi, de sua salute desperantes, vt extremo vitæ tempore homines facere consuerunt, aut suam mortem miserabantur, aut parentes suos commendabant, si quis ex eo periculo fortuna seruare potuisset. plena erant omnia timoris, & luctus. Curio vbi, perterritis omnibus, neque cohortationes suas, neque preces audiri intelligit, vnam, vt in reliquis rebus, spem reliquam salutis esse arbitratus, proximos colles capere vniuersos, atque eò inferri signa iubet. hos quoque præoccupat missus à Sabura equitatus. tum vero ad summam desperationem nostri perueniunt; & partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. hortatur Curionem Cn. Domitius, præfectus equitum, cum paucis equitibus circumsistens, vt fuga saluti petat, atque in castra contendat: & se ab eo non discessurum pollicetur. at Curio, nunquam, amisso exercitu, quem à Cæsare fidei suæ commissum acceperit, se in eius conspectum reuersurum, confirmat; atque ita prælians interficitur. equites perpauci ex prælio recipiunt. sed ij quos ad nouissimum agmen, equorum reficiendorum causa, substitisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animaduersa, sese incolumes in castra conferunt. milites ad vnum omnes interficiuntur. His rebus cognitis, M. Rufus quæstor, in castris relictus à Curione, cohortatur suos ne animo deficiant, illi orant, atque obsecrant, vt in Siciliam nauibus reportentur. pollicetur: magistrisque imperat nauium, vt primo vespere omnes scaphas ad litus appulsas habeant.

beant. sed tantus fuit omnium terror, vt alij adesse copias Iubæ dicerent, alij cum legionibus instare Varum, iámque se pulueremvenientium cernere: quarum rerum nihil omnino acciderat: alij classem hostium celeriter aduolaturam suspicarentur. itaque, perterritis omnibus, sibi quisque consulebat. qui in classe erant, proficisci properabant. horum fuga nauium onerariarum magistros incitabat. pauci lenunculi ad officium, imperiumque conueniebant. sed tanta erat, completis litoribus, contentio, qui potissimum ex magno numero conscenderent; vt multitudine, atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui hoc timore propius adire tardarentur. quibus rebus accidit, vt pauci milites, patrésque familiæ, qui aut gratia, aut misericordia valerent, aut naues adnare possent, recepti in Siciliam incolumes peruenirent. reliquæ copiæ, missis ad Varum noctu, legatorum numero, centurionibus, sese ei dediderunt. quorum cohortes militum Iuba postero die ante oppidum conspicatus, suam esse prædicans prædam, magnam partem eorum interfici iussit: paucos electos in regnum remisit; cum Varus suam fidem ab eo lædi quereretur, neque resistere auderet: ipse equo in oppidum vectus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius, & Lucinius Damasippus, paucis diebus, quæ fieri vellet, Vticæ constituit, atque imperauit: diebúsque æquè pòst paucis se in regnum cum omnibus copijs recepit.

C. IVLII CÆSARIS DE BELLO CIVILI COMMENTARIVS TERTIVS.

DICTATORE habente comitia Cæsare, consules creantur Iulius Cæsar, & P. Seruilius. is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret. His rebus confectis, cum fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecuniæ soluerentur, constituit, vt arbitri darentur, qui eos fierent æstimationes possessionum, & rerum quarumque earum ante bellum fuissent, atque eæ creditoribus traderentur. hoc & ad timorem nouarum tabularum tollendum, minuendúmque, qui fere bella, & ciuiles dissensiones sequi consueuit, & ad debitorum tuendam existimationem esse aptissimum existimauit. item, prætoribus, tribunísque pl. rogationes ad populum ferentibus, nonnullos ambitus Pompeia lege damnatos, illis temporibus, quibus in vrbe præsidia legionum Pompeius habuerat, quæ iudicia, aliis audientibus iudicibus, aliis sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta, in integrum restituit: qui se illi initio ciuilis belli obtulerant; si sua opera in bello vti vellet, proinde existimans, ac si vsus esset, quoniam sui fecissent potestatem. statuerat enim, hos priùs iudicio populi debere restitui, quàm suo beneficio videri receptos; ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans in præripiendo populi beneficio videretur. His rebus

& ferijs Latinis, comitijsque omnibus perficiundis XI. dies tribuit: dictaturáque se abdicat, & ab vrbe proficiscitur, Brundusiumque peruenit. eò legiones VII, equitatum omnem venire iusserat. sed tantum nauium reperit, vt anguste XV. millia legionariorum militum, & quingentos equites transportare possent. hoc vnum inopia nauium Cæsari ad conficiendi belli celeritatem defuit. atque eæ copiæ ipsæ hoc infrequentiores imponuntur, quòd multi Gallicis toi bellis defecerant; longúmq; iter ex Hispania magnum numerum deminuerat; & grauis autumnus in Apulia, circumque Brundisium, ex saluberrimis Galliæ, & Hispaniæ regionibus, omnem exercitum valetudine tentauerat. Pompeius, anni spatium ad cõparandas copias nactus, quod vacuum à bello, atq; ab hoste otiosum fuerat, magnam ex Asia, Cycladibúsque insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phœnice, & Aegypto classem coëgerat, magnam omnibus locis ædificandam curauerat; magnam imperatam Asiæ, Syriæ, regibúsq; omnibus, & dynastis, & tetrarchis, & liberis Achaiæ populis pecuniam exegerat; magnam societates earum prouinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coëgerat. legiones effecerat ciuium Romanorum IX. quinque ex Italia, quas traduxerat, vnam ex Sicilia veteranam, quam factam ex duabus Gemellam appellabat, vnam ex Creta, & Macedonia ex veteranis militibus; qui dimissi à superioribus imperatoribus, in ijs prouincijs consederant; duas ex Asia, quas Lentulus consul scribendas curauerat: præterea magnum numerum ex Thessalia, Bœotia, Achaia, Epiróque,

supplementi nomine, in legiones distribuerat. hu Antonianos milites admiscuerat. præter has expectabat cum Scipione ex Syria legiones duas: sagittarios ex Creta, Lacedæmone, Ponto, atque Syria, reliquisque ciuitatibus tria millia numero habebat, funditorum cohortes sex, mercenarias duas, equites septem millia: ex quibus, sexcentos Gallos Deiotarus adduxerat, quingentos Ariobarzanes ex Cappadocia; ad eundem numerum Cotus ex Thracia dederat, & Sasalem filium miserat. ex Macedonia CC erant, quib. Rascipolis præerat, excellenti virtute; quingentos ex Gabinianis Alexandria; Gallos, Germanosque, quos ibi A. Gabinius præsidij causa apud regem Ptolemæum reliquerat, Pompeius filius cum classe adduxerat, DCCC, quos ex seruis suis pastorũq; suorum coegerat, CCC Tarcundarius, Castor, & Donilaus ex Gallogræcia dederant. horum alter vnà venerat, alter filium miserat. CC ex Syria à Comageno Antiocho, cui magna præmia Pompeius tribuit, miss erant, in his plerique hippotoxotæ. huc Dardanos, Bessos, partim mercenarios, partim imperio, aut gratia comparatos, item Macedonas, Thessalos, & reliquarum gentium, & ciuitatum, adiecerat; atque eum, quem suprà demonstrauimus, numerũ expleuerat. frumenti vim maximam ex Thessalia, Asia, Aegypto, Creta, Cyrenis, reliquisque regionibus comparauerat. hiemare Dyrrhachio, Apolloniæ, omnibusque oppidis maritimis constituerat, vt mare Cæsarem transire prohiberet: eiusque rei causa omni in ora maritima classem disposuerat. præerat Aegyptijs nauibus Pompeius filius,

filius, Asiaticis D. Lælius, & C. Triarius, Syriacis C. Cassius, Rhodijs C. Marcellus cum C. Pomponio Liburnicæ atque Achaicæ classi Scribonius Libo, & M. Octauius: toti tamen officio maritimo M. Bibulus præpositus cuncta administrabat: ad hunc summa imperij respiciebat. Cæsar, vt Brundisium venit, concionatus apud milites, quoniam prope ad finem laborum ac periculorum esset peruentum, æquo animo mancipia, atque impedimenta in Italia relinquerent; ipsi expediti naues conscenderent, quò maior numerus militum posset imponi; omniáq; ex victoria, & ex sua liberalitate sperarent; conclamantibus omnib. imperaret, quod vellet; quodcũq; imperauisset, se æquo animo esse facturos; II non. Ian. naues soluit, impositis, vt suprà demonstratum est, legionibus VII. postridie terrã attigit Ceraunioru̇m saxa inter, & alia loca periculosa quietam nactus stationem, & portus omnes timens, quos teneri ab aduersarijs arbitrabatur, ad eum locum qui appellatur Pharsalus, omnibus nauibus ad vnam incolumibus, milites exposuit. Erat Orici Lucretius Vispillo, & Minutus Rufus cũ Asiaticis nauibus XVIII, quibus iussu D. Lælij præerant; M. Bibulus cum nauibus CX Corcyræ. sed neque ij, sibi confisi, ex portu prodire sunt ausi; cũ Cæsar omnino XII naues longas præsidio duxisset; in quib. erat & ipse: neq; Bibulus, impeditis nauibus, dispersisque remigibus, satis maturè occurrit: quòd prius ad continentem visus est. Cæsar quàm de eius aduentu fama omnino in eas regiones perferretur. expositis militibus, naues eadẽ nocte Brũdisium à Cæsare remittuntur; vt reliquæ legiones,

equitatúſq; transportari possent. huic officio præpositus erat Fusius Calenus legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. sed seriùs à terra profectæ naues, neque vsæ nocturna aura, in redeundo offenderunt. Bibulus enim Corcyræ certior factus de aduentu Cæsaris, sperans se alicui parti onustarum nauium occurrere posse, inanibus occurrit; & nactus circiter XXX, in eas diligentiæ suæ, ac doloris iracundia erupit, omnésque incendit, eodémque igne nautas, dominósque nauium interfecit, magnitudine pœnæ reliquos deterrere sperans. Hoc confecto negotio, à Salonis ad Orici portum stationes, litoráque omnia longè latéque classibus occupauit; custodiisq; diligentiùs dispositis, ipse grauissima hieme in nauibus excubabat, neq; vllum laborem, aut munus despiciens, neq; subsidium expectans, si in Cæsaris conspectum veniret. Sed post discessum Liburnarum ex Illyrico M. Octauius cum ijs quas habebat, nauibus Salonas peruenit; ibíque concitatis Dalmatis, reliquísque barbaris, Issam à Cæsaris amicitia auertit: conuentum Salonis cum neque pollicitationibus, neq; denuntiatione periculi permouere posset, oppidum oppugnare instituit. est autem oppidum & loci natura, & colle munitum. sed celeriter ciues Romani, ligneis effectis turribus sese munierunt: &, cum essent infirmi ad resistendum, propter paucitatem hominum, crebris confecti vulneribus, ad extremũ auxilium descenderunt; seruósq; omnes puberes liberauerunt; &, præfectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. quorum cognita sententia, Octauius quinis castris oppidum circumdedit; atq; vno

tempore

tempore obsidione, & oppugnationibus eos premere cæpit. illi, omnia perpeti parati, maximè re frumentaria laborabant. qua de re missis ad Cæsarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, vt poterãt, per se incommoda sustinebant: &, longo interposito spatio, cum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octauianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum, pueris mulieribúsq; in muro dispositis, ne quid cotidianæ consuetudinis desideraretur, ipsi, manu facta, cum ijs quos nuper manumissos liberauerant, in proxima Octauij castra irruperunt. his expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia, & quarta, & deinceps reliqua: omnibúsq; eos castris expulerunt, &, magno numero interfecto reliquos, atq; ipsum Octauium in naues confugere coegerunt. hic fuit oppugnationis exitus. iámq; hiems appropinquabat; &, tantis detrimentis receptis, Octauius, desperata oppugnatione oppidi, Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit. Demonstratum est, L. Vibullium Rufum, Pompeij præfectum, his in potestatem peruenisse Cæsaris, atq; ab eo esse dimissum, semel ad Corfinium, iterum in Hispania. hunc pro suis beneficijs Cæsar iudicauerat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret; eundémque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat. erat autem hæc summa mandatorum: debere virumq; pertinaciæ finem facere, & ab armis discedere, neque ampliùs fortunam periclitari: satis esse magna vtrinq; incõmoda accepta; quæ pro disciplina, & præceptis habere possent, vt reliquos casus timerẽt: illum ab Italia expulsum, amissa Sicilia, & Sardinia, dua-

duabúſq; Hiſpanijs, & cohortibus in Italia, atque Hiſpania ciuium Romanorum centum, atque triginta: ſe morte Curionis, & detrimẽto Africani exercitus tanto, militiúmque deditione ad Corcyram: proinde ſibi ac reip. parcerent; quantúmque in bello fortuna poſſet, iam ipſi incommodis ſuis ſatis eſſent documento: hoc vnum eſſe tempus de pace agendi, dum ſibi vterque confideret, & pares ambo viderẽtur: ſi verò alteri paulùm modò tribuiſſet fortuna; non eſſe vſurum condicionibus pacis eum qui ſuperior videretur, neque fore æqua parte contentum, qui ſe omnia habiturum confideret: condiciones pacis, quoniam antea conuenire non potuiſſent, Romæ à ſenatu, & à populo peti debere; intereſſe & reip. & ipſis placere oportere, ſi vterque in concione ſtatim iurauiſſet, ſe triduo proximo exercitum dimiſſurum, depoſitiſq; armis, auxiliiſque, quibus nunc confiderẽt, neceſſario populi ſenatúſq; iudicio fore vtrumque contentum: hæc quò facilius Pompeio probari poſſent, omnes ſuas terreſtres, vrbiúmq; copias dimiſſurũ. Vibullius, his expoſitis à Cæſare, nõ minùs neceſſariũ eſſe exiſtimauit, de repentino aduentu Cæſaris Pompeium fieri certiorẽ, vti ad id conſilium capere poſſit, ante quàm de mandatis agi inciperet: atq; ideo, continuato, & nocte, & die itinere, atq; mutatis ad celeritatẽ iumentis, ad Pompeium contendit; vt, adeſſe Cæſarem omnibus copijs, nuntiaret. Pompeius erat eo tẽpore in Candauia; itérq; ex Macedonia in hiberna Apolloniã, Dyrrhachiúmq; habebat. ſed, re noua perturbatus, maioribus itineribus Apolloniã petere cœpit; ne Cęſar oræ maritimę ciuitates occuparet. At ille, expoſitis

positis militibus, eodem die Oricum proficiscitur. quò cum venisset; L. Torquatus, qui iussu Pompeij oppido præerat, præsidiúmq; ibi Parthinorum habebat, conatus portis clausis oppidum defendere, Græcos murum ascendere, atque arma capere iubet. illi autem cum se contra imperium populi R. pugnaturos esse negarent; oppidani autem sua sponte Cæsarem recipere conarentur; desperatis omnibus auxilijs, portas aperuit; & se, atq; oppidum Cæsari dedit; incolumísq; ab eo conseruatus est. Recepto Cæsar Orico, nulla interposita mora Apolloniam proficiscitur. eius aduentu audito, L. Straberius, qui ibi præerat, aquam comportare in arcem, atq; eam muniret, obsidésq; ab Apolloniatibus exigere cœpit. illi verò daturos se negare; neq; portas consuli præclusuros; neq; sibi iudicium sumpturos contrà, atq; omnis Italia, populúsq; R. iudicauisset. quorum cognita voluntate, clam profugit. Apolloniates ad Cæsarem legatos mittunt, oppidóq; recipiunt. hos sequuntur Bellidenses, Amatini, & reliquæ finitimæ ciuitates, totáque Epirus; &, legatis ad Cæsarem missis, quæ imperaret, facturos pollicentur. At Pompeius, cognitis ijs rebus quę erant Orici atque Apolloniæ gestæ, Dyrrhachio timens, diurnis eò nocturnísque itineribus contendit. simul ac Cæsar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit eius exercitui, quòd properans noctem diei coniunxerat, neque iter intermiserat, vt pæne omnes in Epiro, finitimísque regionibus signa relinquerent; complures arma proijcerent, ac fugæ simile iter videretur. sed, cum prope Dyrrhachium Pompeius conflitisset, castráq; metari iussisset; perterrito etiam

ium exercitu, princeps Labienus procedit, iurátq; se eum non deserturum, eundémq; casum subiturũ, quemcunque ei fortuna tribuisset. hoc idem reliqui iurãt legati. hos tribuni mil. centurionésq; sequuntur; atq; idem omnis exercitus iurat. Cæsare profecto occupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit; castráq; ad flumen Apsum ponit, in finibus Apolloniatium; vt vigilijs, castellisq; bene meritæ ciuitates tutæ essent: ibiq; reliquarum ex Italia legionum aduentum expectare, & sub pellibus hiemare constituit. hoc idem Pompeius facit; &, trans flumen Apsum positis castris, eò copias omnes, auxiliáque conduxit. Calenus, legionibus, equitibúsq; Brundisij in naues positis, vt erat præceptum à Cæsare, quantum nauium facultatẽ habebat, naues soluit; paulúmq; à portu progressus, literas à Cæsare accipit; quibus est certior factus, portus, litoráq; omnia classibus aduersariorum teneri, quo cognito, se in portum recipit, nauésque omnes reuocat: vna ex ijs, quæ perseuerauit, neque imperio Caleni obtemperauit, quòd erat sine militibus, priuatóq; consilio administrabatur, delata Oricum, atq; à Bibulo expugnata est: qui de seruis, liberísq; omnibus ad impuberes supplicium sumit, & ad vnum interficit. ita, exiguo tempore, magno casu totius exercitus salus constitit. Bibulus, vt suprà demonstratum est, erat cum classe ad Oricum: &, sicut mari, portubúsque Cæsarem prohibebat, ita ipse omni terra earum regionũ prohibebatur. præsidijs enim dispositis, omnia litora à Cęsare tenebãtur; neq; lignãdi, neq; aquandi, neq; naues ad terrã religandi potestas fiebat. erat res in magna difficultate:

summis-

ſummiſque anguſtijs rerum neceſſariarum premebantur, adeo, vt cogerentur, ſicuti reliquum commeatum, ita ligna, atque aquam Corcyra nauibus onerarijs ſupportare. atq; vno tempore accidit, vt, difficilioribus vſi tempeſtatibus, ex pellibus, quibus erant tectæ naues, nocturnum excipere rorem cogerentur: quas tamẽ difficultates patienter, & æquo animo ferebant; neq; ſibi nudanda litora, & relinquendos portus exiſtimabant. Sed, cum eſſent in quibus demonſtraui anguſtijs; ac ſe Libo cum Bibulo coniunxiſſet; loquuntur ambo ex nauibus cum M. Acilio, & Statio Murco legatis, quorũ alter oppidi muris, alter præſidijs terreſtribus præerat; velle ſe de maximis rebus cum Cæſare loqui, ſi ſibi eius facultas detur. huc addunt pauca, rei cõfirmandæ cauſa, vt de compoſitione acturi viderentur. interim poſtulant, vt ſint inducię; atq; ab ijs impetrant. magnum enim, quod afferebãt, videbatur: & Cæſarem id ſummè ſciebant cupere: &, perfecturum aliquid de Bibuli mandatis, exiſtimabatur. Cæſar eo tempore cum legione vna profectus erat ad recipiendas vlteriores ciuitates, & rem frumentariam expediendam, qua anguſtè vtebatur. erat autem ad Buthrotum oppoſitum Corcyræ. ibi ab Acilio certior, & Murco per literas factus de poſtulatis Libonis, & Bibuli, legionem relinquit; ipſe Oricum reuertitur. eò cum veniſſet, euocantur illi ad colloquium. prodit Libo, atque excuſat Bibulum, quòd is iracundia ſumma erat, inimicitiáſq; habebat etiam priuatas cum Cæſare, ex ædilitate, & prætura conceptas. ob eam rem colloquium vitaſſe, ne res maximæ ſpei, maximæque vtilitatis eius iracundia impedirentur:

rentur: Pompeÿ ſummam eſſe, ac fuiſſe ſemper voluntatem, vt componerentur, atq; ab armis diſcederetur: ſed poteſtatem ſe eius rei nullam habere; propterea quòd de conſilÿ ſententia ſummam belli, rerúmque omnium Pompeio permiſerint: ſed poſtulatis Cæſaris cognitis, miſſuros ad Pompeium, atq; illum reliqua perfecturum, hortantibus ipſis: interea manerent inducię, dum ab illo rediri poſſet; néue alter alteri noceret, hæc addit pauca de cauſa, & de copÿs, auxiliiſque ſuis. Quibus rebus neque tum reſpondendum Cæſar exiſtimabat: neque nunc, vt memoriæ prodatur, ſatis cauſæ putamus. Poſtulabat Cæſar, vt legatos ſibi ad Pompeium ſine periculo mittere liceret; idque ipſi fore reciperent, aut acceptos per ſe ad eum perducerent: quòd ad inducias pertineret, ſic belli rationem eſſe diuiſam; vt illi claſſe naues, auxiliáq; ſua impedirent; ipſe vtaqua, terráque eos prohiberet; &, ſi hoc ſibi remitti vellent, remitterent ipſi de maritimis cuſtodÿs; ſin illud tenerent, ſe quoque id retenturum: nihilo minùs tamen agi poſſe de compoſitione, vt hæc non remitterentur: neque hanc rem eſſe impedimenti loco. Illi neq; legatos Cæſaris recipere, neq; periculũ præſtare eorum, ſed totam rem ad Pompeium reÿcere: vnum inſtare de inducÿs, vehementiſſiméque contendere. quos vbi Cæſar intellexit, præſentis periculi, atq; inopiæ vitandæ cauſa, omnem orationem inſtituiſſe, ne q; vllam ſpem, aut condicionem pacis afferre; ad reliquam cogitationem belli ſeſe recepit. Bibulus, multos dies terra prohibitus, & grauiore morbo ex frigore, ac labore implicitus, cum neq; curari poſſet, neq; ſuſceptũ officiũ deſerere vellet,

vim

vim morbi sustinere non potuit. eo mortuo, ad neminem vnum summa imperij redit: sed separatim suam quisq; classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius, sedato tumultu, quem repentinus aduentus Cæsaris concitauerat, vbi primùm, rursus adhibito Libone, & L. Lucceio, & Theophane, quibus communicare de maximis rebus Pompeius consueuerat, de mandatis Cæsaris agere instituit; eum ingressum in sermonem Pompeius interpellauit, & loqui plura prohibuit. Quid mihi, inquit, aut vita, aut ciuitate opus est, quã beneficio Cæsaris habere videbor? cuius rei opinio tolli non poterit, nisi cum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor, bello perfecto. Ab ijs Cæsar hæc dicta cognouit, qui sermoni interfuerunt. conatus tamen nihilo minùs est alijs rationibus per colloquia de pace agere, inter bina castra Pompeij, atq; Cæsaris vnum flumen tantùm intererat. Apsus: crebráq; inter se colloquia milites habebant: neq; vllum interim telum per pactiones colloquẽtium iaciebatur. mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipsam fluminis; qui ea quæ maximè ad pacem pertinere viderentur, ageret; & crebrò magna voce pronunciaret, liceréne ciuibus ad ciues de pace legatos mittere; quod etiam fugitiuis ab saltu Pyrenæo, prædonibúsq; licuisset; præsertim, vt id agerent, ne ciues cũ ciuibus armis decertarent. multa suppliciter locutus, vt de sua, atq; omniũ salute debebat, silentióque ab vtríusq; militibus auditus, responsum est ab altera parte, A. Varronem profiteri, se altera die ad colloquium venturum, atq; vnà etiam vtrinq; admodum tutò legati venire, & quæ vellent, exponere possent;

possent; certúmq; ei rei tempus constituitur. quò cum esset postero die ventũ; magna vtrinq; multitudo conuenit; magnáq; erat eius rei expectatio: atq; omnium intenti animi ad pacem esse videbãtur. qua ex frequẽtia T. Labienus prodijt, summissa oratione loqui de pace, atq; altercari cum Vatinio incipit. quorum mediam orationem interrumpunt vndiq; subitò tela immissa; quæ ille obtectus armis militum vitauit. vulnerantur tamen complures, in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius, centuriones, militésq; nonnulli. Tum Labienus: Desinite ergo de compositione loqui. nam nobis, nisi Cæsaris capite relato, pax esse nulla potest. Iisdem tẽporibus Romæ M. Cælius Rufus prætor, causa debitorum suscepta, initio magistratus tribunal suũ iuxta C. Trebonij, prætoris vrbani, sellam collocauit; & si quis appellauisset de æstimatione, & de solutionibus, quæ per arbitrium fierẽt, vt Cæsar præsens cõstituerat, fore auxilio pollicebatur. sed fiebat æquitate decreti, & humanitate Trebonij, qui his tẽporibus clementer, & moderate ius dicendum existimabat, vt reperiri nõ posset, à quibus initiũ appellandi nasceretur. nam fortasse inopiam excusare, & calamitatem aut propriam suã, aut temporum queri, & difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris est animi: integras verò tenere possessiones, qui se debere fateantur, cuius animi, aut cuius impudẽtiæ est? ita q; qui hoc postularet, reperiebatur nemo. at q; ipsis, ad quorũ cõmodũ pertinebat, durior inuentus est Cælius. & ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpẽ causam videretur, legẽ promulgauit, vt sexies seni dies sine vsuris creditæ pecu-

nię

niæ soluãtur. cum resisteret Seruilius consul, reliquiq; magistratus: & minus opinione sua efficeret; ad hominum excitãda studia, sublata priore lege, duas promulgauit; vnã, qua mercedes habitationũ annuas cõductoribus donauit; aliã tabularum nouarum: impetúq; multitudinis in C. Treboniũ facto, & nonnullis vulneratis, eũ de tribunali deturbauit: de quibus rebus Seruilius consul ad senatũ retulit: senatúsq; Cæliũ ab rep. remouendũ censuit. hoc decreto, eum consul senatu prohibuit, & concionari conantẽ de rostris deduxit. ille, ignominia, & dolore permotus, palàm se proficisci ad Cæsarem simulauit clàm nuncijs ad Milonem missis, qui, Clodio interfecto, eius nomine erat damnatus, atq; eo in Italiam euocato, quòd, magnis muneribus datis, gladiatoriæ familiæ reliquias habebat, sibi cõiunxit; atq; eum in Turinum ad sollicitãdos pastores præmisit. ipse cum Cassilinũ venisset, vnóq; tẽpore signa eius militaria, atq; arma Capuæ essent cõprehensa, familia Neapoli visa, atq; proditio oppidi appareret, patefactis consilijs, excluſus Capua, & periculum veritus, quòd conuentus arma ceperat, atq; eum hostis loco habendum existimabat, cõsilio destitit, atq; eo itinere sese auertit. Interim Milo, dimissis circum municipia literis, ea quę faceret, iussu atq; imperio facere Pompeij, quæ mandata ad se per Bibulum delata essent, quos ex ære alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat. apud quos cum proficere nihil posset; quibusdam solutis ergastulis, Cosam in agro Turino oppugnare cæpit. eò cùm à Q. Pedio prætore cum legione lapide ictus esset ex muro, periit: & Caelius profectus, vt dicitabat, ad Cæsarẽ, peruenit

Turios: vbi, cùm quosdam eius municipij sollicitaret equitibúsq; Cæsaris Gallis, atq; Hispanis, qui eò præsidij causa missi erant, pecuniam polliceretur, ab ijs est interfectus. itaq; magnarum initia rerum, quæ occupatione magistratuum, & temporũ sollicitam Italiam habebant, celerem, & facilem exitũ habuerunt. Libo, profectus ab Orico cum classe, cui præerat, nauium quinquaginta, Brundisium venit; insulámque, quæ contra Brundisinum portũ est, occupauit; quod præstare, vnum locum, arbitrabatur, quà necessarius nostris erat egressus, quã omnium, litora, ac portus custodia clausos teneri. hic, repentino aduentu, naues onerarias quasdã naues incendit; & vnam frumento onustã abduxit; magnísmq; nostris terrorem iniecit; &, noctu militibus, & sagittarijs in terrã expositis, præsidium equitũ deiecit; & adeo loci opportunitate profecit, vt ad Pompeiũ literas mitteret: naues reliquas, si vellet, subduci, & reficì iuberet; sua classe auxilia sese Cæsaris prohibiturum. Erat eo tempore Antonius Brundisij; qui virtute militum confisus, scaphas nauiũ magnarũ circiter sexaginta cratibus, pluteísq; cõtexit; eóq; milites delectos imposuit; atq; eas in litore pluribus locis separatim disposuit; nauésq; triremes duas, quas Brundisij faciendas curauerat, per causam exercendorum remigũ ad fauces portus prodire iussit. has cum audaciùs progressas Libo vidisset, sperans intercipi posse, quadriremes quinq; ad eas misit. quæ cum nauibus nostris appropinquassent; nostri veterani in portum refugiebant; illi, studio incitati, incautiùs sequebantur. iam ex omnibus partibus subitò Antonianæ scaphæ, signo dato, se in hostes incitauerunt;

tauerunt; primóq; impetu vnam ex his quadriremem cum remigibus, defensoribúsq; suis ceperunt; reliquas turpiter fugere coëgerunt. ad hoc detrimẽtum accessit, vt, equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis, aqua prohiberentur. qua necessitate, & ignominia permotus Libo, discessit à Brundisio, obsessionémq; nostrorum omisit. Multi iam menses trãsierant; & hiems præcipitauerat; neq; Brũdisio naues, legionésq; ad Cæsarem veniebant: ac nonnullæ eius rei prætermissæ occasiones Cæsari videbantur; quòd certi sæpè flauerant venti, quibus necessariò committendum existimabat. quantóq; eius amplius processerat tẽporis, tanto erant alacriores ad custodias, qui classibus præerant; maiorémq; fiduciam prohibendi habebãt: & crebris Pompeÿ literis castigabantur, quoniam primò venientem Cæsarem non prohibuissent, vt reliquos eius exercitus impedirent: duriúsq; cotidie tempus ad transportandum leniorib. ventis expectabant. Quibus rebus permotus Cæsar Brundisium ad suos seueriùs scripsit, vt, nacti idoneum ventum, ne occasionẽ nauigandi dimitterent; & ad Oricum, siue ad litora Apolloniatium, cursum dirigerent; quòd eò naues eÿcere possent. hæc à custodibus classium loca maximè vacabant; quòd se longius portubus committere non auderent. illi, adhibita audacia, & virtute, administrantibus M. Antonio, & Fufio Caleno, multum ipsis militibus hortantibus, neq; vllum periculum pro salute Cæsaris recusantibus, nacti Austrum naues soluunt; atq; altera die Apolloniam, Dyrrhachiumq; præteruehuntur. qui cum essent ex continenti visi; Q. Coponius, qui Dyrrhachÿ

classi Rhodiæ præerat, naues ex portu educit; &, cum iam nostris, remissiore vento, appropinquasset, idẽ Auster increbuit, nostrísq; præsidio fuit. neq; verò ille ob eã causam conatu desistebat; sed labore, & perseuerantia nautarum, se vim tempestatis superare posse sperabat; præterrectósq; Dyrrhachium magna vi venti nihilo secius sequebatur. nostri, vsi fortunæ beneficio, tamen impetum classis timebant, si fortè ventus remisisset; nacti portum qui appellatur Nymphæum, vltra Lyssum millia passuum tria, eò naues introduxerũt: qui portus ab Africo tegebatur, ab Austro nõ erat tutus: leuiúsq; tempestatis, quàm classis, periculum existimauerunt, quò simul atque intus est itum, incredibili felicitate Auster qui per biduum flauerat, in Africum se vertit. hìc subitam commutationem fortunę videre licuit, qui modò sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat: qui nostris nauibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. itaq; tempore commutato, tempestas & nostros texit, & naues Rhodias afflixit, ita, vt ad vnam conflictatæ omnes numero XVI. elliderentur, & naufragio interirent; &, ex magno remigum, propugnatorúmq; numero pars ad scopulos allisa interficeretur, pars à nostris distraheretur: quos omnes conseruatos Cæsar domũ remisit. nostræ naues duæ, tardiùs cursu confecto, in noctem coniectæ, cum ignorarent quẽ locum reliquæ cepissent, contra Lyssum in ancoris constiterunt. has, scaphis, minoribúsq; nauigijs compluribus sumptis, Otacilius Crassus, qui Lyssi præerat, expugnare parabat: simul de deditione eorum agebat, & incolumitatẽ dediris pollicebatur. harum altera nauis ducentos

centos viginti ex legione tironum sustulerat: altera ex veterana paulò minùs ducentis se cõpleuerat. hìc cognosci licuit, quãtum esset hominibus præsidij in animi fortitudine. tirones enim, multitudine nauium perterriti, & salo, nauseáq; confecti iureiurãdo accepto, nihil ijs nocituros hostes, se Otacilio dediderũt. qui omnes ad eum perducti, contra religionẽ iurisiurãdi in eius conspectu crudelissimè interficiũtur. at veteranæ legionis milites item conflictati, & tempestatis, & seminæ vitijs, non ex pristina virtute remittẽdum aliquid putauerunt; sed, tractandis, cõditionibus, & simulatione deditionis extracto primo noctis tempore, gubernatorẽ in terram nauẽ eijcere cogunt: ipsi, idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi cõfecerunt, & luce prima, missis ad eos ab Otacilio equitib. qui eam partem oræ maritimæ adseruabant, circiter CCCC. quiq; eos armati ex præsidio secuti sunt, se defenderunt; & nonnullis eorũ interfectis, incolumes ad nostros sese receperunt. quo facto, conuentus ciuium Rom. qui Lyssium obtinebat, quod oppidum ijs antea Cæsar attribuerat muniẽdúmq; curauerat, Antonium recepit, omnibúsq; rebus iuuit. Otacilius, sibi timens oppido fugit, & ad Põpeium peruenit. Ex omnib. copijs Antonius, quarum erat summa veteranorum trium legionum, vniúsq; tironũ, & equitum octingentorum, pleráq; naues in Italiam remittit ad reliquos milites, equitésq; transportandos: pontones, quod est genus nauium Gallicarum, Lyssi reliquit, hoc consilio, vt, si fortè Pompeius, vacuam existimans Italiam, eò traiecisset exercitum, quæ opinio erat edita in vulgus, aliquam Cæsar ad insequendã facultia-

cultatem haberet: nũncióſq; ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum expoſuiſſet, & quid militum tranſuexiſſet. hoc eodem ferè tempore Cæſar, atq; Pompeius cognoſcunt. nam præteruectas Apolloniam, Dyrrhachiúmq; naues viderant: ipſi iter ſecundùm eas terras direxerant: ſed, quò eſſent eæ delatæ, primis diebus ignorabant. cognitáq; re, diuerſa ſibi ambo conſilia capiunt; Cæſar, vt quamprimum ſe cum Antonio coniungeret; Pompeius, vt venientibus in itinere ſe opponeret, & ſi imprudentes ex inſidijs adoriri poſſet. eodémq; die vtérq; eorum ex caſtris ſtatiuis à flumine Apſo exercitum educunt, Pompeius clàm, & noctu, Cæſar palàm, atq; interdiu. ſed Cæſari, circuitu máiore, iter erat lõgius, aduerſo flumine; vt vado trãſire poſſet. Pompeius, quia expedito itinere flumen ei tranſeundum non erat, magnis itineribus ad Antoniũ contendit: atq; vbi eum appropinquare cognouit, idoneum locum nactus, ibi copias collocauit: ſitóſque omnes caſtris continuit, ignéſq; fieri prohibuit; quò occultior eſſet aduentus. Hæc ad Antoniũ ſtatim per Græcos deferuntur. ille, miſſis ad Cęſarem nuntijs, vnũ diẽ ſeſe caſtris tenuit. altero die ad eũ peruenit Cæſar cuius aduẽtu cognito, Pompeius, ne duob. circũclauderetur exercitibus, ex eo loco diſcedit. omnibúſq; copijs ad Aſparagum Dyrrhachinorum peruenit, atq; ibi idoneo loco caſtra ponit. His temporibus Scipio, detrimentis quibuſdam circa montẽ Amanum acceptis, ſeſe imperatorem appellauerat. quo facto ciuitatibus, tyranniſq; magnas imperauerat pecunias: item à publicanis ſuæ prouinciæ debitam biennij pecuniam exegerat, & ab

ijſdem

ijsdem insequentis anni mutuam præceperat: equitésq; toti prouinciæ imperauerat quib. coactis, finitimis hostibus, Parthis post se relictis, qui paulò antè M. Crassum imperatorem interfecerant, & M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones, equitésq; ex Syria deduxerat: summáq; sollicitudine, ac timore Parthici belli in prouinciam cùm venisset; ac nonnullæ militum voces audirentur, seſe, contra hostẽ si ducerentur, ituros, contra ciuem, & consulẽ, arma non laturos; deductis Pergamum, atq; in locupletissimas vrbes in hiberna legionibus, maximas largitiones fecit; &, confirmandorum militum causa, diripiendas ijs ciuitates dedit. interim acerbissimè imperatæ pecuniæ tota prouincia exigebantur, multa præterea generatim ad auaritiam excogitabantur. in capita singula seruorum, ac liberorum tributum imponebatur. columnaria, ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, vecturę imperabantur. cuius modò rei nomẽ reperire poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur, non solũ vrbibus, sed pænè vicis, castellisq; singulis cum imperio præficiebantur. qui horũ quid acerbissimè, crudelissimèq; fecerat, is & vir, & ciuis optimus habebatur. erat plena lictorum, & imperiorum prouincia, conferta præfectis, atq; exactoribus: qui, præter imperatas pecunias, suo etiã priuato imperio cõpendio seruiebãt. dictitabãt enim, se, domo, patriáq; expulsos, omnib. necessarijs egere rebus; vt honesta præscriptione rẽ turpissimã tegerẽt. Accedebãt ad hæc grauissimæ vsuræ, quod in bello plerumq; accidere cõsueuit, vniuersis imperatis pecunijs: quib. in rebus prolationẽ diei donationem esse dicebãt,

itáq; æs alienum prouinciæ eo biennio multiplicatum est, nec minùs ob eam causam ciuib. Romanis eius prouinciæ, sed in singulos conuentus, singulásq; ciuitates, certæ pecuniæ imperabantur: mutuásq; illas ex S. C. exigi dictitabant: publicanis, vti in sorte fecerant, insequentis anni vectigal pro mutuo. præterea Ephesi à fano Dianæ depositas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat, ceteráq; eius deæ statuas. cùm in fanum vētum esset, adhibitis compluribus senatorij ordinis, quos aduocauerat Scipio, literæ ei redduntur à Pompeio, mare transisse cum legionibus Cæsarem; properaret ad se cum exercitu venire, omniáq; posthaberet. His literis acceptis, quos aduocauerat, dimittit: ipse iter in Macedoniam parare incipit: paucísq; pòst diebus est profectus. hæc res Ephesiæ pecuniæ salutē attulit. Cæsar, Antonij exercitu coniuncto, deducta Orico legione quam tuendæ oræ maritimæ causa posuerat, tētandas sibi prouincias, longiúsq; procedendum existimabat; &, cùm ad eum legati venissent ex Thessalia, Aetoliáque qui, præsidio misso, pollicerentur earū gentium ciuitates imperata facturas, L. Cassium Longinum cum legione tironū, quæ appellabatur vigesimaseptima atq; equitibus ducentis in Thessaliam, C. Caluisium Sabinum cum cohortibus quinq; paucísq; equitibus in Aetoliam misit: maximè eos, quòd erant propinquæ regiones, de re frumētaria, vt prouiderent, hortatus est. Cn. Domitium Caluinum cum legionibus duabus, vndecima & duodecima, & equitib. quingētis in Macedoniam proficisci iubet, cuius prouinciæ ab ea parte quę libera appellabatur, Menedemus, princeps earū regionū

missus

missus legatus, omnium suorum excellens studium profitebatur. Ex his Caluisius, primo aduentu summa omnium Aetolorum receptus voluntate, præsidijs aduersariorum Calidone, & Naupacto reiectis omni Aetolia potitus est. Cassius in Thessaliam cum legione peruenit. hic, cum essent factiones duæ, varia voluntate ciuitatum vtebatur. Egesaretus, veteris homo potentiæ, Pompeianis rebus studebat. Petreius, summæ nobilitatis adolescens, suis, ac suorum opibus Cæsarem enixè iuuabat. eodémq; tempore Domitius in Macedoniam venit: & cum ad eum frequentes ciuitatum legationes conuenire cœpissent, nuntiatum est, adesse Scipionem cum legionibus magna & opinione, & fama omnium. namplerumq; in nouitate fama antecedit. hic, nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domitium: &, cum ab eo millia passuum viginti abfuisset, subitò se ad Cassium Longinum, in Thessaliam conuertit. hoc adeo celeriter fecit; vt simul, adesse, & venire, nunciaretur, &, quò iter expeditius faceret, M. Fauonium ad flumen Halliacmonẽ, quod Macedoniam à Thessalia diuidit, cum cohortib. octo præsidio impedimẽtis legionũ reliquit, castellúmq; ibi muniri iussit. Eodem tẽpore, equitatus regis Cotti, ad Castra Cassij aduolauit, qui circum Thessaliam esse consueuerat. tum, timore perterritus Cassius cognito Scipionis aduentu, visisq; equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se conuertit, qui Thessaliã cingunt; atq; ex his locis Ambraciã versus iter facere cœpit. At Scipionem properantem sequi, literæ sunt consecutæ à M. Fauonio, Domitium cum legionibus adesse, nec se præsidium,

sidium, vbi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. quib. literis acceptis, consilium Scipio, itérque commutat: Cassium sequi desistit: Fauonio auxilium ferre contendit. itaque, die ac nocte continuato itinere, ad eum peruenit, tam opportuno tempore, vt simul Domitiani exercitus puluis cerneretur, & primi antecursores Scipionis viderentur. ita Cassio industria Domitij, Fauonio Scipionis celeritas salutem attulit. Scipio, in castris statiuis biduo moratus, ad flumẽ, quod inter eum, & Domitij castra fluebat. Haliacmonẽ, tertio die prima luce exercitum vado transducit; & castris positis, postero die mane, copias ante frontem castrorum struit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putauit, quin, productis legionibus, prælio decertaret. sed cũ esset inter bina castra campus, circiter millium passuum sex; castris Scipionis aciem suam subiecit. ille à vallo non discedere perseuerauit, attamen, ægrè retentis Domitianis militibus, est factum, ne prælio contenderetur, & maximè, quòd riuus difficilibus ripis castris Scipionis subiectus, progressus nostrorum impediebat. quorum studium, alacritatémq; pugnandi cum cognouisset Scipio, suspicatus fore, vt postero die aut inuitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia castris se contineret, qui cum magna expectatione venisset, temerè progressus turpem habuit exitum; & noctu, ne conclamatis quidem vasis, flumen transit, atq; in eandem partem, ex qua venerat, redijt: ibique prope flumen edito natura loco castra posuit: paucis diebus interpositis, noctu insidias equitum collocauit: quo in loco superioribus ferè diebus nostri pabulari

con-

consueuerant. & cũ quotidiana consuetudine, Q. Varus, præfectus equitum Domitij, venisset; subito illi ex insidijs consurrexerunt. sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt: celeriterq; ad suos quisq; ordines rediit; atque vltro vniuersi in hostes impetum fecerunt. ex his circiter octoginta interfectis, reliquis in fugam cõiectis, duob. amissis, in castra se receperunt. His rebus gestis, Domitius, sperans, Scipionem ad pugnam elici posse, simulauit sese, angustijs rei frumentariæ adductum, castra mouere: vasisque militari more conclamatis, progressus millia passuũ tria, loco idoneo, & occulto omnem exercitum, equitatúmq; collocauit. Scipio ad sequendum paratus, equitatum, magnámq; partem leuis armaturę ad explorandum iter Domitij, & cognoscendum præmisit. qui cùm essent progressi, primæque turmæ insidias intrauissent; ex fremitu equorum illata suspicione, ad suos se recipere cœperunt; quique hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati restiterũt. nostri, cognitis insidijs, ne frustrà reliquos expectarent, duas nacti hostium turmas exceperunt. in his fuit M. Opimius, præfectus equitum. reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt. Deductis orę maritimæ præsidijs, Cæsar, vt suprà demonstratum est, tres cohortes Orici, oppidi tuendi causa, reliquit; ijsque custodiam nauium longarum tradidit, quas ex Italia traduxerat. huic officio, oppidóque præerat Acilius legatus. is naues nostras in interiorem partem post oppidum reduxit, & ad terram deligauit; faucibúsque portus nauem oneraria submersam obiecit; & huic alteram coniunxit; super qua turrim

turrim effectam ad ipsum introitũ portus opposuit, & militibus compleuit, tuendámq; ad omnes repentinos casus tradidit. Quibus cognitis rebus, Cn. Pompeÿ filius, qui classi Aegypti præerat, ad Oricũ venit, submersámq; nauim remulco, multísq; contendens funibus abduxit: atq; alteram nauem, quæ erat ad custodiã ab Acilio posita, pluribus aggressus nauibus, in quibus ad libram fecerat turres, vt ex superiori pugnans loco, integrósq; semper defatigatis summittens, & reliquis partib. simul ex terra scalis, & classe mœnia oppidi tẽtans, vt aduersariorũ manus diduceret, labore, & multitudine telorum nostros vicit: deiectísq; defensoribus, qui omnes scaphis exceptis refugerant, etiã nauem expugnauit: eodémq; tempore ex altera parte molem tenuit naturalẽ obiectam, quæ pænè insulam contra oppidũ effecerat: quatuor biremes, subiectis scutulis, impulsas vectibus in interiorem partem transduxit. ita ex vtraq; parte naues longas aggressus, quæ erãt deligatæ ad terrã, atq; inanes, quatuor ex his abduxit, reliquas incendit. hoc confecto negotio D. Lælium, ab Asiatica classe abductum, reliquit, qui commeatus Helli-de, atq; Amantia importari in oppidũ prohibebat: ipse, Lyssum profectus, naues onerarias triginta, à M. Antonio relictas, intra portum aggressus omnes incendit: Lyssum expugnare conatus, defendentibus ciuibus Romanis, qui eius erant conuentus, militibusq;, quos præsidij causa miserat Cæsar, triduum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infecta inde discessit. Cæsar, postquam Pompeium ad Asparagum esse cognouit, eõdem cum exercitu profectus, & expugnato in itinere oppido

oppido Parthinorum, in quo Pompeius præsidium habebat, tertio die in Macedoniam ad Pompeium peruenit, iuxtáq; eum castra posuit; & postridie, eductis omnibus copijs, acie instructa, decertãdi potestatem Pompeio fecit. vbi eum suis locis se tenere animaduertit; reducto in castra exercitu, aliud sibi cõsilium capiendum existimauit. itaq; postero die omnib. copijs. magno circuitu, difficili, angustóq; itinere, Dyrrhachium profectus est, sperans Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse, quòd omnem commeatum, totiúsq; belli apparatum eò contulisset, vt accidit. Pompeius enim, primò ignorans eius consilium, quòd diuerso ab ea regione itinere profectum videbat, angustijs rei frumentariæ compulsum discessisse existimabat: postea, per exploratores certior factus, postero die castra mouit, breuiore itinere se occurrere ei posse sperãs. quod fore suspicatus Cæsar, militésq; adhortatus, vt æquo animo laborem ferrent, parua parte noctis itinere intermisso, mane Dyrrhachium venit, cum primum agmen Pompeij procul teneretur; atq; ibi castra posuit. Pompeius, intercluſus Dyrrhachio, vbi propositum tenere iam non potuit, secundo vsus consilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditúmq; habet nauib. mediocrem, atq; eas à quibusdam protegit ventis, castra communit: eò partem nauium longarum conuenire, frumentum, commeatúmq; ab Asia, atq; omnib. regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæsar, longiùs bellum ductum iri existimans, & de Italicis commeatibus desperãs, quòd tanta diligentia omnia litora à Pompeianis tenebantur, classésq; ipsius, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia

fecerat,

fecerat, morabantur in Epirum, rei frumentariæ causa, L. Canuleium legatum misit, quódq; hæ regiones aberant longiùs, locis certis horrea constituit, vecturásque frumẽti finitimis ciuitatib. descripsit. item Lysso, Parthiníq;, & omnibus castellis, quod esset frumenti conquiri iussit. id erat perexiguum, cũ ipsius agri natura, quòd sunt loca aspera, & montuosa, ac plerumq; vtuntur frumẽto importato; tum, quòd Pompeius hæc prouiderat; & superioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat; frumentúmque omne conquisitum, spoliatis, effusisque eorum domibus, per equites comportauerat. Quibus rebus cognitis, Cæsar consilium capit ex loci natura. erant enim circum castra Pompeij permulti æditi, atque asperi colles. hos primùm præsidijs tenuit; castellaq; ibi communit. inde, vt loci cuiusque natura ferebat, ex castello in castellum perducta munitione circumuallare Pompeium instituit, hæc spectans, quòd angustare frumentaria vtebatur, quódq; Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo vndique frumentum, commeatúmque exercitui supportare posset: simul, vti pabulatione Pompeium prohiberet, equitatúmq; eius ad rem gerendã inutilem efficeret: tertiò, vt auctoritatẽ, qua ille maximè apud exteras nationes niti videbatur, minueret; cũ fama per orbem terrarũ percrebuisset, illum à Cæsare obsideri, neq; audere prælio dimicare. Pompeius neque à mari, Dyrrhachióq; discedere volebat; quòd omnem apparatum belli, tela, arma, tormẽta ibi collocauerat, frumentúmq; exercitui nauibus supportabat; neque munitiones Cæsaris prohibere poterat, nisi prælio decertare vellet;

quod

quod eo tempore statuerat non esse faciendũ. relinquebatur, vt extremam rationem belli sequens, quamplurimos colles occuparet, & quã latissimas regiones præsidijs teneret. Cæsáríque copias, quammaximè posset, distineret. idq; accidit. castellis enim XXIIII. effectis, XV. millia passuum circuitu amplexus, hoc spatio pabulabatur; multáque erant intra eum locum manu facta, quibus interim iumenta pascerentur. atq; vt nostri perpetuas munitiones videbant, perductas ex castellis in proxima castella, ne quo loco erumperent Põpeiani, & nostros post tergum adorirentur, timebant: ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebãt; ne quo loco nostri intrare, atque ipsos à tergo circumuenire possent. sed illi operibus vincebant; quòd & numero militum præstabant, & interiore spatio minorem circuitum habebant. quæ cum erant loca Cæsari capienda, etsi prohibere Pompeius totis copijs, & dimicare non constituerat, tamen suis locis sagittarios, funditoréſq; mittebat, quorum magnum habebat numerum; multíq; ex nostris vulnerabantur: magníſq; incesserat timor sagittarum; atque omnes ferè milites aut ex subcoactis, aut ex centonibus, aut ex corijs tunicas, aut tegmenta fecerant, quibus tela vitarent. in occupandis præsidijs magna vi vtérque vtebatur; Cæsar, vt quàm angustissimè Pompeiũ contineret; Pompeius, vt quam plurimos colles quam maximè circuitu occuparet. crebráq; ob eã causam prælia fiebant. in his, cum legio Cæsaris nona præsidiũ quoddã occupauisset, & munire cœpisset; huic loco propinquum, & contrarium collẽ Põpeius occupauit, nostrósq; opere prohibere cœpit:

cæpit: &, cum vna ex parte propè æquum aditum haberet, primum sagittarijs, funditoribúsq; circumiecto, postea leuis armaturæ magna multitudine missa, tormentísq; prolatis, munitiones impediebat. neq; erat facile nostris, vno tẽpore propugnare, & munire. Cæsar, cum suos ex omnibus partibus vulnerari videret, recipere se iussit, & loco excedere. erat per declive receptus: illi autẽ hoc acriùs instabant, neq; regredi nostros patiebãtur, quòd timore adducti locum relinquere videbãtur. dicitur eo tẽpore glorians apud suos Pompeius dixisse, non recusare se, quin nullius vsus imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Cæsaris sese recepissẽt inde, quò temerè essent progressæ. Cæsar, receptui suorum timens, crates ad extremum tumulum contra hostem proferri, & aduersas locari: intra has mediocri latitudine fossam, tectus militibus, obduci iussit, locúmque in omnes partes quàm maximè impediri. ipse idoneis locis funditores instruxit, vt præsidio nostris se recipientibus essent. his rebus completis, legiones reduci iussit. Pompeiani hoc insolentiùs, atque audaciùs nostros premere, & instare cæperunt; cratésq; pro munitione obiectas propulerunt, vt fossas transcenderent. Quod cùm animaduertisset Cæsar, veritus ne non reducti, sed reiecti viderentur, maiúsq; detrimentum caperetur, à medio ferè spatio suos per Antonium, qui ei legioni præerat, cohortatus, tuba signũ dari, atq; in hostes impetum fieri iussit. milites legionis nonæ subitò constipati pila coniecerunt; & ex inferiore loco aduersus clivium incitati cursu, præcipites Pompeianos egerunt. quibus ad recipiendum crates directæ,

lon-

lingurijque obiecti, & institutæ fossæ magno impedimento fuerunt. nostri verò, qui satis habebant sine detrimento discedere, compluribus interfectis, quinque omnino suorum amissis, quietissimè se receperunt; paulóque circa eum locum morati, alijs comprehensis collibus, munitiones perfecerunt. erat noua, & inusitata belli ratio, cum tot castellorum numero, tantóque spatio, & tantis munitionibus, & toto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus. nam quicumque alterum obsidere conati sunt, perculsos, atque infirmos hostes adorti, aut prælio superato, aut aliqua offensione permotos continuerunt, cum ipsi numero militum, equitúmque præstarent. causa autem obsidionis hæc fere esse consueuit, vt frumento hostes prohibeantur. at tum integras, atq; incolumes copias Cæsar inferiore militum numero continebat; cum illi omnium rerum copia abundarent. quotidie enim magnus vndique nauium numerus conueniebat; quæ commeatum supportarent: neque vllus flare ventus poterat, quin aliqua ex parte secundum cursum haberet. ipse autem, consumtis longè, latéque frumentis, summis erat in angustijs. sed tamen hæc singulari patientia milites ferebant. recordabantur enim, eadem se superiore anno in hispania perpessos, labore & patientia maximum bellum confeciſſe. meminerant, ad Alesiam magnam se inopiam perpessos, multo etiam maiorem ad Auaricum; maximarũ se gentium victores discessisse. non, illis hordeum cum daretur, non legumina recusabant: pecus verò, cuius rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebãt. est etiam genus radicis inuentum ab ijs qui fuerant cum Valerio, quod

appellatur Chara: quod admistum lacte multum inopiam leuat. id similitudinem panis efficiebat. eius erat magna copia. ex hoc effectos panes, cum in colloquijs Pompeiani famem nostris obiectarẽt, vulgò in eos iaciebant, vt spem eorum minuerent. iámque frumenta maturescere incipiebant; atque ipsa spes inopiam sustentabat; quòd celeriter se habituros copiam confidebant. crebróque voces militum in vigilijs, colloquijs audiebantur, priùs se cortice ex arboribus victuros, quàm Pompeium è manibus dimissuros. frequenter etiam ex perfugis cognoscebant, equos eorum vix tolerari, reliqua verò iumenta interisse; vti autem, ipsos valetudine non bona, cum angustijs loci, & odore terro, & multitudine cadeuerum, & quotidianis laboribus insuetos operum, tum aquæ summa inopia affectos. omnia enim flumina, atque omnes riuos, qui ad mare pertinebant, Cæsar aut auerterat, aut magnis operibus obstruxerat. atque, vt erant loca montuosa, & ad specu angustiæ vallium, has, sublicis in terram dimissis, præsepserat; terrámque aggesserat; vt aquam continerẽt. itaque illi necessariò loca sequi demissa, ac palustria, & puteos fodere cogebantur: atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes à quibusdã præsidijs aberant longiùs, & celeriter æstibus exarescebant. At Cęsaris exercitus optima valitudine, summáq; aquæ copia vtebatur; tum commeatus omni genere præter frumentum abundabat: quibus quotidie melius succedere tempus, maiorémq; spem maturitatis frumentorum proponi videbant. In nouo genere belli nouæ ab vtríque bellandi rationes reperiebantur. Illi,

cum animaduertissent ex ignibus, nocte cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio aggressi, vniuersas in multitudinem sagittas conjciebant, & se confestim ad suos recipiebant. quibus rebus nostri, rsu docti, hæc reperiebant remedia, vt alio loco ignes facerent, alio excubarent. interim certior factus P. Sylla, quem discedens castris præfecerat Cæsar, auxilio cohorti venit cum legionibus duabus: cuius aduentu facilè sunt repulsi Pompeiani, neque verò conspectum, aut impetum nostrorum tulerunt: primisque deiectis, reliqui se verterunt, & loco cesserunt. sed insequentes nostros ne longiùs prosequerentur, Sylla reuocauit. at plerique existimant, si acriùs insequi voluisset, bellum eo die potuisse finiri. cuius consilium reprehendendũ non videtur. aliæ enim sunt legati partes, atque imperatoris. alter omnia agere ad præscriptum, alter liberè ad summam rerum consulere debet. Sulla, à Cæsare castris relictis, liberatis suis, hoc fuit contentus, neque prælio decertare voluit; quæ res tamen fortasse aliquem reciperet casum; ne imperatorias sibi partes sumpsisse videretur. Pompeianis magnam res ad receptum difficultatem afferebat. nam, ex iniquo progressi loco, in summo constiterant. si per declive sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loca verebantur. neque multum ad solis occasum temporis supererat. spe enim conficiendi negotij prope in noctem rem deduxerant. ita, necessariò, atque ex tempore capto consilio, Pompeius tumulum quendam occupauit: qui tantum aberat à nostro castello, vt telum tormentumue missum adigi non posset. hoc consedit loco, atque eum

communijt: omnésque ibi copias continuit. Eodem tempore duobus præterea locis pugnatum est. nam plura castella Pompeius pariter, destinendæ manus causa tentauerat; ne ex proximis præsidijs succurri posset. vno loco Volcatius Tullus impetum legionis sustinuit cum cohortibus tribus; atq; eam loco depulit. altero Germani, munitiones nostras egressi, complurib. interfectis, sese ad suos incolumes receperunt. ita, vno die sex prælijs factis, tribus ad Dyrrhachium, tribus ad munitiones, cum horum omnium ratio haberetur, ad duorū millium numerum ex Pompeianis cecidisse reperiebamus, euocatósq; centuriones complures. in eo fuit numero Valerius Flaccus, L. filius, eius qui prætor Asiã obtinuerat: signáq; sunt sex militaria relata. nostri non amplius XX. omnib. sunt prælijs desiderati: sed in castello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur: quatuórq; ex vna cohorte centuriones oculos amiserunt. &, cum labores sui periculíq; testimonium afferre vellent, millia sagittarum circiter triginta, in castellum coniecta, Cæsari renuntiauerunt: scutóq; ad eum relato Sæuæ centurionis, inuenta sunt in eo foramina CCXXX. quem Cæsar, vt erat de se meritus, & de rep. donauit millibus ducentis æris, atque ab octauis ordinibus ad primipilum se traducere pronuntiauit. eius enim opera castellum conseruatum esse, magna ex parte, constabat, cohortémque postea duplici stipendio, frumento [a] vespetiarijs, militaribúsque donis amplissimè donauit. Pompeius, noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres extruxit; &, in altitudinem pedum XV. effectis operibus, vineis eam partē castrorum

[a] veste, diarijs, Vide vict. variarum lectionū lib. 1. cap. XXIII.

castrorum obtexit; &, quinque intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nactus, extructis omnibus castrorum portis, & ad impediendum obiectis, tertia inita vigilia, silentio exercitum eduxit, & se in antiquas munitiones recepit. Aetolia, Acarnania, Amphilochis per Cassium Longinum, & Caluisium Sabinum, vt demõstrauimus, receptis, tentandam sibi Achaiam, ac paulò longiùs progrediendum existimabat Cæsar: itaque eò Fusium Calenum misit: & Q. Sabinum, & Cassium cum cohortibus adiungit. quorum cognito aduentu, Rutilius Lupus, qui Achaiam missus à Pompeio obtinebat, Isthmum præmunire instituit, vt Achaia Fusium prohiberet. Calenus Delphos, Thebas, & Orchomenum de voluntate ipsarum ciuitatũ recepit: nonnullas vrbes per vim expugnauit: reliquas ciuitates, circummissis legationibus, amicitiæ Cæsaris conciliare studebat. In his rebus fere erat Fusius occupatus. omnibus deinceps diebus Cæsar exercitum in aciem æquum in locũ produxit, si Pompeius prælio decertare vellet; vt pæne castris Pompeij legiones subiiceret: tantúmq; à vallo eius prima acies aberat, vti ne in eam telo tormentóue adigi posset. Pompeius autẽ, vt famam, & opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitũ constituebat, vt tertia acies vallũ contingeret, omníque eius instructus exercitus telis ex vallo abiectis protegi posset. hæc cum in Achaia atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionémq; in Macedoniam venisse constaret; non oblitus pristini instituti Cæsar, mittit ad eum Clodium, suum, atq; illius familiarem; quem, ab illo traditum initio, & commen-

datum, in suorum necessariorum numero habere instituerat. huic dat literas, mandatáq; ad eum: quorũ hæc erat summa. sese omnia de pace expertum: nihil adhuc, arbitrari, vitio factum eorum quos esse auctores eius rei voluisset; quòd sua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium verentur: Scipionem ea auctoritate esse, vt non solùm liberè, quæ probasset, exponere, sed etiam ex magna parte compellere, atque errantẽ regere posset: præesse autem suo nomine exercitui; vt, præter auctoritatem, vires quoq; ad coercendum haberet: quod si fecisset, quietem Italiæ, pacem prouinciarũ, salutem imperij vni omnes acceptam relaturos. Hæc ad eum mandata Clodius refert. ac primis diebus, vt videbatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur, castigato Scipione à Faustio, vt postea, confecto bello, reperiebamus: infectáque re, sese ad Cæsarem recepit. Cæsar, quò facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angustos demonstrauimus, magnis operibus præmuniuit: castellaque his locis posuit. Pompeius, vbi nihil proficere equitatum cognouit, paucis intermissis diebus, rursum eum nauibus ad se intra munitiones recepit. Erat summa inopia pabuli, adeo, vt foliis ex arboribus strictis, & teneris arundinum radicibus contusis equos alerent. frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones sata, consumpserant; & cogebantur Corcyra, atque Acarnania, longo interiecto nauigationis spatio, pabulum supportare, quóq; erat eius rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum tolerare,

leuare. sed postquam non modò hordeum, pabulúmque omnibus in locis, herbæque desectæ, sed etiam fructus ex arboribus deficiebant, corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimauit. Erant apud Cæsarem ex equitum numero Allobroges duo fratres, Roscillus, & Aegus, Adbucilli filij, qui principatum in ciuitate multis annis obtinuerat, singulari virtute homines, quorum opera Cæsar omnib. Gallicis bellis optima, fortissimáque erat vsus. his domi, ob has causas, amplissimos magistratus mandauerat: atq; eos extra ordinẽ in senatũ legẽdos curauerat: agróſq; in Gallia ex hostibus captos, præmiáq; rei pecuniarię magna tribuerat; locupletésque ex egentibus effecerat. hi, propter virtutem, non solùm apud Cesarẽ in honore erant, sed etiam apud exercitũ cari habebãtur. sed, freti amicitia Cæsaris, & stulta, ac barbara arrogantia elati, despiciebant suos, stipendiúmq; equitum fraudabãt, & prædam omnem domũ auertebant. quib. illi rebus permoti, vniuersi Cæsarem adierunt; palámque de eorum iniurijs sunt questi; & ad cetera addiderunt, falsum ab his equitum numerum deferri, quorum stipendium auerterent. Cæsar neque tempus illud animaduersionis esse existimans, & multa virtuti eorum concedens, rem distulit totam; illos secretò castigauit, quòd quæstui equites haberent; monúitque equites, vt ex sua amicitia omnia expectarent, & ex præteritis suis officijs reliqua sperarent. magnam tamen hæc res illis offensionem, & contemptionem ad omnes attulit. ídque ita esse, cum ex aliorum obiectationibus, tum etiam ex domestico iudicio atq; animi consci-

conſcientia intelligebant. quo pudore adducti, & forte aſſe ſe non liberari, ſed in aliud tempus reſeruari arbitrati, diſcedere à noſtris, & nouam tentare fortunã, nouáſque experiri amicitias conſtituerunt: & cum paucis collocuti clientibus ſuis, quibus tantum facinus committere audebant, primùm conati ſunt præfectum equitum C. Voluſenum interficere, vt poſtea, bello confecto, cognitum eſt; vt cum munere aliquo perfugiſſe ad Pompeium viderentur; poſtquam id difficilius viſum eſt, neq; facultas perficiendi dabatur, quàm maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac ſuis ſatisfacere, & fraudata reſtituere vellent, multis coëmptis equis, ad Pompeium tranſierunt, cum ijs quos ſui conſilij participes habebant. quos Pompeius, quòd erãt honeſto loco nati, & inſtructi liberaliter, magnóq; comitatu, & multis iumentis venerãt, vtríq; fortes habebantur, & in honore apud Cæſarem fuerant, quódq; nouum, & præter conſuetudinem acciderat, per omnia ſua præſidia circumduxit, atque oſtentauit. nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques à Cæſare ad Pompeium tranſierat; cum pæne quotidie à Pompeio ad Cæſarem perfugerent; vulgò verò vniuerſi in Epiro atque Aetolia conſcripti milites, earúmque regionum omnium quæ à Cæſare tenebantur. ſed hi, cognitis omnibus rebus, ſeu quid in munitionibus perfectũ non erat, ſeu quid à peritioribus rei militaris deſiderari videbatur, temporibúſq; rerum, & ſpacijs locorũ, & cuſtodiarum vera diligentia animaduerſa, prout cuiuſque eorum qui negotijs præerant, aut natura, aut ſtudium ferebat, hæc ad Pompeium omnia detulerũt.

quibus

quibus ille cognitis, eruptionis q. iam antè capto consilio, vt demonstratum est, tegmenta galeis milites ex viminibus facere, atq. aggerem comportare iubet. his paratis rebus, magnum numerum leuis armaturæ, & sagittariorum, aggerémq. omnem noctu in scaphas, & naues actuarias imponit; & de media nocte cohortes sexaginta, ex maximis castris, præsidijsq. deductas, ad eam partem munitionũ ducit quæ pertinebant ad mare, longissiméq. à maximis castris Cæsaris aberant. eôdem naues, quas demonstrauimus, aggere, & leuis armaturæ militibus completas, quásq. ad Dyrrhachium naues longas habebat, mittit; &, quid à quoque fieri velit, præcipit. ad eas munitiones Cæsar Lentulum Marcellinum quæstorem cum legione noua positũ habebat. huic, quòd valetudine minùs commoda vtebatur, Fuluium Postumum adiutorem summiserat. Erat eo loco fossa pedum XV, & vallus contra hostem in altitudinem pedum X. tantundémq. eius valli agger in latitudinem patebat. ab eo intermisso spatio pedum sexcentorum, alter conuersus in contrariam partem erat vallus, humiliore paulò munitione. hoc enim superioribus diebus timens Cæsar, ne nauibus nostris circumuenirentur, duplicem eo loco fecerat vallum; vt, si ancipiti prælio dimicaretur, posset resisti. sed operum magnitudo, & continens omnium dierum labor, quòd millia passuum in circuitu XVIII munitiones eras complexus, perficiendi spatium non dabat. itaque contra mare transuersum vallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat. quæ res nota erat Pompeio, delata per Allobroges perfugas; magnímq.

que nostris attulit incommodum. nam, vt ad mare nostræ cohortes nonæ legionis excubuerant, accessere subitò prima luce Pompeiani exercitus: nouúsq; eorum aduentus extitit: simúlq; nauibus circumuecti milites in interiorem vallum tela iaciebant: fossæque aggere complebantur: & legionarij, interioris munitionis defensores, scalis admotis, tormentísque cuiusque generis telísque terrebant: magnáque multitudo sagittariorum ab vtraque parte circumfundebatur. multum autem ab ictu lapidum, quod vnum nostris erat telum, viminea tegumenta galeis imposita defendebant. itaque, cum omnibus rebus nostri premerentur, atq; ægrè resisterent; animaduersum est vitiũ munitionis, quod suprà demonstratum est; atq; inter duos vallos, quà perfectum opus non erat, per mare nauibus expositi, in aduersos nostros impetum fecerunt; atque ex vtraque munitione deiectos terga vertere coegerunt. hoc tumultu nunciato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus summittit. quæ ex castris fugientes conspicatæ, neque illos suo aduentu confirmare potuerũt, neq; ipsæ hostium impetum tulerunt. itaq; quodcunque addebatur subsidio, id corruptum timore fugientium, terrorem, & periculum augebat. hominum enim multitudine receptus impediebatur. in eo prælio, cum graui vulnere esset affectus aquilifer, & viribus deficeret, conspicatus equites nostros, hanc ego, inquit, & viuus multos per annos magna diligentia defendi, & nunc moriens eadem fide Cæsari restituo: nolite obsecro committere, quod antè in exercitu Cæsaris non accidit, vt rei militaris dedecus admittatur; incolumémque

mémque ad eum referte. hoc casu aquila conseruatur, omnibus primæ cohortis centurionibus interfectis, præter principem priorem. iámque Pompeiani, magna cæde nostrorum, castris Marcellini appropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus. & M. Antonius, qui proximũ locũ tenebat præsidiorum, ea renunciata, cũ cohortibus XII descendẽs ex loco superiore cernebatur, cuius aduẽtus Pompeianos compressit, nostrósq; firmauit, vt se ex maximo timore colligerent. neq; multo pòst Cæsar, significatione per castella fumo facta, vt erat superioris tẽporis cõsuetudo, deductis quibusdã cohortibus ex præsidijs, eôdem venit. qui, cognito detrimento, cũ animaduertisset Pompeiũ extra munitiones egressum, castra secundũ mare, vt liberè pabulari posset, nec minùs aditum nauibus habere, cõmutata ratione belli, quoniã propositũ non tenuerat, iuxta Pompeium munire iussit. qua perfecta munitione, animaduersum est à speculatoribus Cæsaris cohortes quasdã, quod instar legionis videretur, esse post siluam, & in vetera castra duci. castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, cum se nona legio Cæsaris obiecisset Pompeianis copijs, atque opera, vt demonstrauimus, circummuniret, castra eo loco posuit. hæc siluam quandam contingebant, neq; longiùs à mari passibus CCCC aberant. pòst, mutato consilio, quibusdam de causis, Cæsar paulò vltra eum locum castra transtulit: paucisq; intermissis diebus, hæc eadẽ Pompeius occupauerat; &, quòd eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo, maiorem adiecerat munitionem, ita minora castra, inclusa maioribus, castelli, at q;

arcis

arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus CCCC; quò liberiùs, ac sine periculo milites aquarentur. sed is quoq; mutato consilio, quibusdam de causis, quas commemorari necesse nõ est, eo loco excesserat, ita complures dies manserant castra: munitiones quidem integræ omnes erant. eo signo legionis illato, speculatores Cæsari renunciarunt. hoc idem visum ex superioribus quibusdã castellis cõfirmauerant. is locus aberat à nouis Pompeij castris circiter passus D. hanc legionem sperans Cæsar se opprimere posse, & cupiens eius diei detrimentum sarcire, reliquit in opere cohortes duas, quæ speciem munitionis præberẽt: ipse diuerso itinere, quàm potuit occultissimè, reliquas cohortes numero XXXIII, in quibus erat legio nona, multis amissis centurionibus, diminutóq; militum numero, ad legionem Pompeij, castráq; minora duplici acie duxit. neq; eum prima opinio fefellit. nam & peruenit priùs, quàm Pompeius sentire posset: &, tametsi erant munitiones castrorũ magnæ; tamen sinistro cornu, vbi erat ipse, celeriter, aggressus, Pompeianos ex vallo deturbauit. erat obiectus portis Eritius. hìc paulisper est pugnatum; cũ irrumpere nostri conarẽtur, illi castra defenderent, fortissimè T. Pulcione, cuius opera prodito exercitu C. Antonij, demõstrauimus, eo loco propugnante. sed tamen nostri virtute vicerũt: exciso q; Eritio, primò in maiora castra, pòst etiã in castellum, quod erat inclusum maioribus castris, irruperunt, &, quòd eò pulsa legio sese receperat, nonnullos sibi repugnãtes interfecerunt. sed fortuna, quæ plurimùm potest, cum

in

in reliquis rebus, tum præcipuè in bello, paruis momẽtis magnas rerũ commutationes efficit, vt tum accidit. munitionem, quam pretingere à castris ad flumen supra demonstrauimus, dextri Cæsaris cornus cohortes, ignorantia loci, sunt secutæ, cum portam quærerent castrorũ, quòd eam munitionem esse arbitrarentur. quod cum esset animaduersum, cõiunctam esse flumini; protinus his munitionibus, defendente nullo, transcenderunt: omníq; noster equitatus eas cohortes est secutus. Interim Pompeius, hac longa satis interiecta mora, & renunciata, quinctam legionem ab opere deductam subsidio suis duxit: eodémq; tẽpore equitatus eius nostris equitibus appropinquabat: & acies instructa à nostris, qui castra occupauerant, cernebatur: omniáque sunt subitò mutata. Pompeiana enim legio, celeri spe subsidij confirmata, ab decumana porta resistere conabatur, atq; vltro in nostros impetum faciebat: equitatus Cæsaris, quòd angusto itinere per aggeres ascendebat, receptui suo timens, initium fugæ faciebat: dextrum cornu, quod erat à sinistro secluſum, terrore equitum animaduerso, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte, ex qua proruebat, sese recipiebat: ac plerique exijs, ne in angustias inciderent, X. pedum munitionis sese in fossas præcipitabant: primíque oppressis, reliqui per horum corpora salutem sibi, atque exitum pariebant. Sinistro cornu milites, cum ex vallo Pompeium adesse, & suos fugere cernerent, veriti ne angustijs intercluderentur, cum extra & intus hostem haberent, eôdem, quò venerant, receptui consulebant: omniáque erant tumultus, timoris, fugæ plena, adeo,

vt,

vt, cum Cæsar signa fugientium manu prehenderet, & consistere iuberet, alij, dimissis equis, eundem cursum conficerent, alij ex metu etiam signa dimitterent, neq; quisquam omnino consisteret. His tantis malis hæc subsidia succurrebant, quò minùs omnis deleretur exercitus, quòd Pompeius, insidias timens, credo, quòd hæc præter spem acciderant eius, qui paulò antè ex castris fugientes suos conspexerat, munitionibus appropinquare aliquamdiu non audebat; equitésque eius, angustijs, portísque Cæsaris militibus occupatis ad insequendum tardabantur. ita paruæ res magnum in vtrámq; partem momentum habuerunt. munitiones enim à castris ad flumen perductæ, expugnatis iam castris Pompeij, propriam, & expeditam Cæsaris victoriam interpellauerunt: eadem res, celeritate insequentium tardata, nostris salutem attulit. duobus his vnius diei prælijs Cæsar desiderauit milites nongentos sexaginta, & notos equites R. Felginatem, Tuticanum, Gallium senatoris filium; C. Felginatem, Placentia; Agrauium, Puteolis; M. Sacratiuirum, Capua; tribunos mil. L, & centuriones XXX. sed horum omnium pars magna in fossis, munitionibúsq; & fluminis ripis oppressa, suorum terrore, ac fuga sine vlla vulnere interijt: signáq; sunt militaria XXXII amissa. Pompeius eo prælio imperator est appellatus. hoc nomen obtinuit; atq; ita se postea salutari passus est. sed neq; in literis, quas scribere est solitus, neq; in fascibus insignia laureæ protulit. At Labienus, cùm ab eo impetrauisset, vt sibi captiuos tradi iuberet, omnésq; deductos, ostentationis, vt videbatur, causa, quò maior perfugis fides

fides haberetur, commilitones appellans, & magna verborum contumelia interrogans, solerẽne veterani milites fugere, in omniũ cõspectu interficit. His rebus tãtum fiduciæ, ac spiritus Pompeianis accessit, vt non de ratione belli cogitarent, sed vicisse iam sibi viderentur. non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatẽ loci, atq; angustias præoccupatis castris, & ancipitem terrorem intra extráque munitiones, non abscissum in duas partes exercitum, cum alter alteri auxilium ferre non posset, causæ fuisse cogitabant. non ad hæc addebãt, non ex concursu acri facto, non prælio dimicatum; sibique ipsos multitudine, atq; angustijs maius attulisse detrimentum, quàm ab hoste accepissent. non denique communes belli casus recordabantur, quorum quàm parvulæ sæpe causæ vel falsæ suspicionis, vel terroris repentini, vel obiectæ religionis, magna detrimenta intulissent; quoties vel culpa ducis, vel tribuni vitio in exercitu esset offensum: sed perinde, ac si virtute vicissent, neque vlla commutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum, fama, ac literis, victoriam eius diei concelebrabant. Cæsar, à superioribus cõsilijs depulsus, omnem sibi commutãdam belli rationem existimauit. itaque vno tempore, præsidijs omnibus deductis, & oppugnatione dimissa, coactóque in vnum locum exercitu, concionem apud milites habuit; hortatúsq; est, ne ea quæ accidissent, grauiter ferrent, néue his rebus terrerentur, multísque secundis prælijs vnum aduersum, & id mediocre opponerent: habendam fortunæ gratiam, quòd Italiam sine aliquo vulnere cepissent; quòd duas Hispanias, bellicosissimorum

morum hominum, peritissimis, atque exercitatissimis ducibus, pacauissent; quòd finitimas, frumentariásq; prouincias in potestatem redegissent: denique recordare debere, qua facilitate inter medias hostium classes, oppletis non solùm portubus, sed etiam littoribus, omnes incolumes essent transportati: si non omnia cederent secunda, fortunam esse industria subleuandam: quod esset acceptum detrimenti, ciuis potius, quàm suæ culpæ debere tribui: locum securum ad dimicandum dedisse: potitum esse se hostium castris: expulisse, ac superasse pugnantes: sed, siue ipsorum perturbatio, siue error aliquis, siue etiam fortuna partam iam præsentémque victoriam interpellassent, dandam omnibus operam, vt acceptum incommodum virtute sarciretur: quod si esset factum, detrimentum in bonum verteret, vti ad Gergouiam accidisset, atq; ijs qui antè dimicare timuissent, vltro se prælio offerrent. Hac habita concione, nonnullos signiferos ignominia notauit, ac loco mouit. Exercitui quidem omni tantus incessit ex incommodo dolor, tantúmq; studium infamiæ sarciendæ, vt nemo aut tribuni, aut centurionis imperium desideraret; & sibi quisque etiam pœnæ loco grauiores imponeret labores; simúlq; omnes arderent cupiditate pugnandi; cum superioris etiam ordinis nonnulli, oratione permoti, manendum eo loco, & rem prælio committendam existimarẽt. Contra ea Cæsar neq; satis militibus perterritis confidebat, spatiúmque interponendum ad recreandos animos putabat; relictísq; munitionibus, magnopere rei frumentariæ timebat, itaque, nulla interposita mora, sauciorum modò, & ægrorum habita ratio-

ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam præmisit, ac conquiescere ante iter confectum vetuit. his vna legio missa præsidio est, his explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit, reliquas de quarta vigilia, compluribus portis eductas, eodem itinere præmisit, paruóque spatio intermisso, vt & militare institutum seruaretur, & ne citissima eius profectio cognosceretur, conclamari iussit; statímque egressus, & nouissimum agmen consecutus, celeriter è conspectu castrorum discessit. Neq; verò Pompeius, cognito consilio eius, moram vllam ad insequendum intulit; sed eadem spectans, si itinere impeditos, & perterritos deprehendere posset, exercitum è castris eduxit, equitatúmq; præmisit ad nouissimum agmen demorandum: neq; consequi potuit; quòd multum expedito itinere anteceſſerat Cæsar. sed cum ventum esset ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus nouissimos prælio detinebat. huic suos Cæsar equites opposuit; expeditósq; antesignanos admiscuit CCCC. qui tãtum profecere, vt, equestri prælio commisso, pellerent omnes, complures interficerent, ipsiq; incolumes se ad agmen reciperent. Confecto iusto itinere eius diei, quod proposuerat Cæsar, traductóq; exercitu flumen Genusum, veteribus suis in castris contra Asparagum consedit; militésq; omnes intra vallum castrorum continuit; equitatúmq; per causam pabulandi amissum, confestim decumana porta in castra se recipere iussit. Simili ratione Pompeius, confecto eiusdem diei itinere, in suis veteribus castris ad Asparagum consedit: eiúsque milites, quod ab opere, integris mu-

nitionibus, vacabant, alij lignandi, pabulandique causa longiùs progrediebantur, alij, quòd subitò consilium profectionis ceperant, magna parte impedimentorum, & sarcinarum relicta, ad hæc repetenda inuitati propinquitate superiorum castrorum, depositis in contubernio armis, vallum relinquebant, quibus ad sequendum impeditis Cæsar, quod fore prouiderat, meridiano ferè tempore, signo profectionis dato, exercitum educit; duplicatòque eius diei itinere, VIII. millibus passuum ex eo loco procedit. quod facere Pompeius discessu militum non potuit. Postero die Cæsar, similiter præmissis prima nocte impedimentis, de quarta vigilia ipse egreditur; vt, si qua imposita esset dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. hoc idem reliquis fecit diebus. quibus rebus perfectum est, vt altissimis fluminibus, atque impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim, primi diei mora illata, & reliquorum dierum frustra labore suscepto, cum se magnis itineribus extenderet, & progressos consequi cuperet, quarta die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum existimauit. Cæsari, ad saucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, præsidium vrbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam, sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timénsque Domitio, ne aduentu Pompeij præoccuparetur, ad eum omni celeritate, & studio incitatus ferebatur. totius autem rei consilium his rationibus explicabat, vt, si Pompeius eôdem contenderet, abductum illum à mari, atque ab ijs copijs,

quas

quas Dyrrhachij comparauerat, frumento, ac commeatu abstractum, pari conditione belli secum decertare cogeret: si in Italiam transiret, coniuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiæ subsidio proficisceretur; sin Apolloniam, Oricúmq; oppugnare, & se omni maritima ora excludere conaretur, obsesso tamen Scipione, necessariò illum suis auxilium ferre cogeret. itaque, præmissis nuncijs ad Cn. Domitium Cæsar scripsit, & quid fieri vellet ostendit: præsidióque Apolloniæ cohortibus quatuor, Lyssi vna, tribus Orici relictis, quique erant ex vulneribus ægri, depositis, per Epirum, atq; Acarnaniam iter facere cœpit. Pompeius quoque, de Cæsaris consilio coniectura iudicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat, si Cæsar iter illò haberet, vt subsidium Scipioni ferret; si ab ora maritima, Corcyráq; discedere nollet, quòd legiones, equitatúmq; ex Italia expectaret, ipse vt omnibus copijs Domitium aggrederetur. his de causis vterq; eorum celeritati studebat, vt suis esset auxilio, &, ad opprimendos aduersarios, ne occasio temporis deesset. sed Cæsarem Apolloniam directo itinere auerterat. Pompeius per Candauiam iter in Macedoniam expeditum habebat. accessit etiam improuisò aliud incommodum, quòd Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariæ causa ab eo discesserat, & Heracleam Senticam, quæ est subiecta Candauiæ, iter fecerat; vt ipsa fortuna illum obijcere Pompeio videretur. hæc ad id tempus Cæsar ignorabat. simul à Pompeio literis, per omnes prouincias, ciuitatésq; dimissis, prælio ad Dyrrhachium facto, latiùs, inflatiúsq; multo,

quàm res erat gesta, fama percrebuerat, pulsum fugere Cæsarem, pænè omnibus copijs amissis. hæc itinera infesta reddiderant: hæc ciuitates nonnullas ab eius amicitia auerterant. quibus accidit rebus, vt, pluribus dimissi itineribus, à Cæsare ad Domitium, & ab Domitio ad Cæsarem, nulla ratione iter conficere possent. sed Allobroges, Roscilli, atque Aegi familiares, quos perfugisse ad Pompeium demonstrauimus, conspicati in itinere exploratores Domitij, seu pristina sua consuetudine, quòd vnà in Gallia bella gesserant, seu gloria elati, cũcta, vt erant acta, exposuerunt, & Cæsaris profectionem, & aduentũ Pompeij docuerunt. à quib. Domitius certior factus, vix IIII. horarum spatio antecedens, hostium beneficio periculum vitauit, & ad Eginium, quod est obiectum, oppositúmq; Thessaliæ, Cæsari venienti occurrit. coniuncto exercitu Cæsar Gomphos peruenit: quod est oppidum primum Thessaliæ venientibus ab Epiro: quæ gens paucis antè diebus vltro ad Cæsarem legatos miserat, vt suis omnib. facultatibus vteretur; præsidiúmq; ab eo militum petierat, sed eò fama iam præcucurrerat, quã suprà docuimus, de prælio Dyrrhachino, quod multis auxerat partibus. itaque Androsthenes, prætor Thessaliæ, cum se victoriæ Pompeij comitem esse mallet, quam socium Cæsaris in rebus aduersis, omnem ex agris multitudinem seruorum, ac liberorum in oppidum cogit; portásq; præcludit; & ad Scipionem, Pompeiúmq; nuncios mittit, vt sibi subsidio veniant: se confidere munitionibus oppidi, si celeriter succurratur: longinquam oppugnationem sustinere non posse. Scipio, discessu exercituum à Dyrrachio cogni-

cognito, Lariſſam legiones adduxerat. Pompeius nondum Theſſaliæ appropinquabat. Cæſar caſtris munitis ſcalas, muſculóſq; ad repentinẽ oppugnationem fieri, & crates parari iuſſit. quib. rebus effectis, cohortatus milites docuit, quantum vſum haberet ad ſubleuandã omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno atq; opulento; ſimul reliquis ciuitatibus vrbis huius exemplo inferre terrorem; & id fieri celeriter, priùs quàm auxilia concurrerent. itaq; vſus ſingulari militum ſtudio, eodem, quo venerat, die, poſt horam nonam, oppidum altiſſimis mœnibus oppugnare aggreſſus, ante ſolis occaſum expugnauit; & ad diripiendum militibus conceſſit, ſtatimq; ab oppido caſtra mouit, & Metropolim venit, ſic, vt nuncios expugnati oppidi, famámq; antecederet. Metropolitæ, eodem primùm vſi conſilio, iiſdem permoti rumoribus, portas clauſerũt, muróſq; armatis compleuerunt: ſed poſtea, caſu ciuitatis comprehenſis ex captiuis cognito, quos Cæſar ad murum producẽdos curauerat, portas aperuerunt. quib. diligentiſſimè conſeruatis, collata fortuna Metropolitum cum caſu Gomphenſium, nulla Theſſaliæ fuit ciuitas, præter Lariſſæos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Cæſari pareret, atq; imperata faceret. ille, ſegetis idoneum locum in agris nactus, quæ propè iam matura erat, ibi aduentum expectare Pompeij, eóque omnem rationem belli conferre conſtituit. Pompeius paucis pòſt diebus in Theſſaliam peruenit: concionatúſque apud cunctum exercitum, ſuis agit gratias: Scipionis milites cohortatur, vt parta iam victoria, præda, ac præmiorum velint eſſe participes: receptiſ-

que omnibus in vna castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur; classicúmq; apud eum cani, & alterum illi iubet prætorium tendi. auctis copijs Pompeij, duobúsq; magnis exercitibus coniunctis, pristina omnium confirmatur opinio, & spes victoriæ augetur, adeò, vt, quicquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiã videretur; &, si quãdo quid Pompeius tardiùs, aut consideratiùs faceret, vnius esse negotium diei, sed illum delectari imperio, & consularei, prætoriósq; seruorum habere numero, dicerent. iámq; inter se palam de præmijs, ac sacerdotijs contendebant; in annósq; consulatum definiebant. alij domos, bonaq; eorum, qui in castris erant Cæsaris, petebant: magnáq; inter eos in consilio fuit controuersia, oporteréne L. Hirtij, quòd is à Põpeio ad Parthos missus esset, proximis comitijs prætorijs absentis rationẽ haberi: cùm eius necessarij fidem implorarent Pompeij, vt præstaret, quod proficiscenti promisisset; ne per eius auctoritatem deceptus videretur; reliqui, in labore pari, ac periculo, ne vnus omnes antecederet, recusarent. iam de sacerdotio Cæsaris, Domitius, Scipio, Spinthérque Lentulus quotidianis contentionibus ad grauissimas verborum contumelias palàm descenderunt: cùm Lentulus ætatis honorem ostentaret; Domitius vrbanam gratiam, dignitatémq; iactaret: Scipio affinitate Pompeij confideret. postulauit etiam L. Afranium proditionis exercitus Atius Rufus apud Pompeium, quòd gestum in Hispania diceret. & L. Domitius in consilio dixit, placere sibi, bello confecto, ternas tabellas dari ad iudicandum ijs qui ordinis essent senatorij, bellóq; vnà cum

ipsis

ipsis interfuissent, sententiásq; de singulis ferrent, qui Romæ remansissent, quiq; inter præsidia Pompeij fuissent, neq; operam in re militari præstitissent: vnam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecunia multarent. postremò omnes aut de honoribus suis, aut de præmijs pecuniæ, aut de persequendis inimicis agebant. nec, quibus rationibus superare possent, sed quêadmodum vti victoria deberent, cogitabant. Re frumentaria præparata confirmatísq; militibus, & satis longo spatio temporis à Dyrrhachinis prælijs intermisso, quod satis perspectum habere videretur, tentandum Cæsar existimauit, quidnam Pompeius propositi, aut voluntatis ad dimicandum haberet: itaq; ex castris exercitum eduxit, aciémq; instruxit, primùm suis locis, paulóq; à castris Pompeij longiùs; continentibus verò diebus, vt progrederetur à castris suis, collibúsq; Pompeianis aciem subijceret. quæ res in dies confirmatiorem eius efficiebat exercitum. superius tamen institutum in equitib. quod èmonstrauimus, seruabat, vt, quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescẽtes, atq; expeditos, ex anteſignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites præliari iuberet, qui quotidiana cõsuetudine vsum quoq; eius generis prælíorum perciperent. his erat rebus effectum, vt equites mille apertioribus etiã locis septem millium Pompeianorum impetum, cùm adesset vsus, sustinere auderent, neq; magnopere eorum multitudine terrerẽtur. námq; etiam per eos dies prælium secundum equestre fecit, atq; vnum Allobrogem ex duobus, quos profugisse ad

Pompeium suprà docuimus, cùm quibusdam interfecit. Pompeius, quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat, semper, vt videbatur, spectans, si iniquis locis Cæsar se subijceret. Cæsar, nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans, hanc sibi commodissimam belli rationem iudicauit, vti castra ex eo loco moueret, sempérq; esset in itineribus, hoc sperans, vt, mouendis castris, pluribúsque adeundis locis, commodiore frumentaria re vteretur; simúlq; in itinere vt aliquam occasionem dimicandi nanciscerétur, & insolitum ad laborem Pompeij exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo iam profectionis dato, tabernaculisq; detensis, animaduersum est, paulò antè, extra quotidianã cõsuetudinẽ, longiùs à vallo esse aciem Pompeij progressam, vt non iniquo loco posse dimicari videretur, tunc Cæsar apud suos, cùm iam esset agmen in portis, differendum est, inquit, iter in præsentia nobis, & de prælio cogitãdum, sicut semper depoposcimus: animo simus ad dimicandũ parati: non facilè occasionẽ postea reperiemus. confestim q; expeditas copias educit. Pompeius quoq; vt postea cognitum est: suorum omnium hortatu statuerat prælio decertare. námq; etiam in concilio superioribus diebus dixerat, priusquàm concurrerent acies, fore, vt exercitus Cæsaris pelleretur. id cũ essent plerique admirati, scio me, inquit, pænè incredibilẽ rem polliceri: sed rationem consilij mei accipite; quò firmiore animo in prælium prodeatis. persuasi equitibus nostris, idq; mihi se facturos confirmauerunt, vt, cum propius sit accessum, dextrum Cæsaris cornu ab latere aperto aggrede-

aggrederentur; vt, circumuenta ab tergo acie, priùs perturbatum exercitum pellerent, quàm à nobis telum in hostem iaceretur. ita sine periculo legionum, & pœnè sine vulnere bellum conficiemus. id autem difficile non est, cum tantùm equitatu valeamus. simul denunciauit, vt essent animo parati in posterum; & quoniã fieret dimicandi potestas, vt sæpè cogitauissent, ne vsu, manúq; reliquorũ opinionẽ fallerent. Hunc Labienus excepit, vt, cum Cæsaris copias despiceret, Pompeÿ cõsilium summis laudibus efferret. noli, inquit, existimare Pompei, hunc esse exercitum qui Galliam Germaniámque deuicerit. omnibus interfui prælijs: neq; temerè incognitam rem pronuncio. perexigua pars illius exercitus superest. magna pars deperijt: quod accidere tot prælijs fuit necesse. multos autumni pestilentia in Italia consumpsit: multi domum discesserunt: multi sunt relicti in continenti. an non audistis ex ijs qui per causam valetudinis remanserũt, cohortes esse Brundisij factas? hæ copiæ, quas videtis, ex delectibus horum annorum in citeriore Gallia sunt refectæ; & pleræq; sunt ex colonijs transpadanis. attamen, quod fuit roboris, duob. prælijs Dyrrhachinis interijt. Hæc cùm dixisset, iurauit se, nisi victorem in castra nõ reuersurum: reliquósq; vt idem facerent, hortatus est. hoc laudans Pompeius, idẽ iurauit. nec verò ex reliquis fuit quisquam, qui iurare dubitaret. Hæc cùm facta essent in concilio, magna spe, & lætitia omnium discessum est. ac iam animo victoriam percipiebãt, quòd de re tanta, & à tam perito imperatore nihil frustra confirmari videbatur. Cæsar, cum Pompeÿ castris approquinquasset, ad

hunc

hunc modum aciem eius instructam animaduertit. erant in sinistro cornu legiones duæ, traditæ à Cæsare initio dissentionis ex S.C. quarum una prima, altera tertia appellabatur. in eo loco ipse erat Pompeius. mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Cilicensis legio coniuncta cum cohortib. Hispanis, quas traductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ. has firmissimas se habere Pompeius existimabat: reliquas inter aciẽ mediã, cornuáq; interiecerat: numeróq; cohortes CX. expleuerat, hęc erãt millia LV. euocatorũ circiter duo millia: quæ ex beneficiarijs superiorum exercituũ ad eum conuenerant: quæ tota acie dispersa erat. reliquas cohortes VII castris, propinquisq; castellis præsidia disposuerat. dextrum cornu eius riuus quidam, impeditis ripis, muniebat. quam ob causam cunctũ equitatũ, sagittarios, funditorésq; omnes in sinistro cornu obiecerat. Cæsar superius institutum seruans, decimam legionem in dextro cornu; nonam in sinistro collocauerat: tametsi erant Dyrrhachinis prælijs vehementer attenuatæ: & huic sic adiunxit octauam, vt pænè vnam ex duabus efficeret: atq; alteram alteri præsidio esse iusserat. cohortes in acie LXXX. constitutas habebat. quæ summa erat M. XXII. cohortes duas castris præsidio reliquerat. sinistro cornu Attentum, dextro P. Syllam, media acie Cn. Domitium præposuerat, ipse contra Pompeium constitit. Simul, his rebus animaduersis, quas demonstrauimus, timens, ne à multitudine equitũ dextrum cornu circumueniretur, celeriter externa acie, singulas cohortes detraxit; atq; ex his quartam instituit, equitatuq;

oppo-

opposuit; & quid fieri vellet, ostendit; monuitq; eius diei victoriam in earum cohortium virtute constare; simul tertiæ aciei, totiq; exercitui imperauit, ne iniussu suo concurreret: se, cum id fieri vellet, vexillo signũ daturum. exercitũ cùm militari more, ad pugnam cohortaretur, suáq; in eum perpetui temporis officia prædicaret, in primis commemorauit, testibus se militibus vti posse, quanto studio pacem petisset; quę per Vatinium in colloquijs, quæ per A. Clodium cum Scipione egisset; quibus modis ad Oricum cum Libone de mittẽdis legatis contendisset. neq; se vnquam abuti militum sanguine, neq; remp. alterutro exercitu priuare voluisse. Hac habita oratione, exposcentib. militibus, & studio pugnæ ardentibus, tuba signum dedit. Erat Crastimus euocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primũ pilum in legione decima duxerat, vir singulari virtute. hic, signo dato, sequimini me, inquit, manipulares mei qui fuistis; & vestro imperatori quã constituistis, operam date. vnum hoc prælium superest: quo confecto, & ille suam dignitatem, & nos nostram libertatem recuperabimus. simul respiciens Cæsarem, faciam, inquit, hodie imperator, vt aut viuo mihi, aut mortuo gratias agas. Hęc cùm dixisset, primus ex dextro cornu procurrit: atque eum milites electi circiter CXX. voluntariè eiusdem centuriæ sunt prosecuti. Inter duas acies tantum erat relictum spatij, vt satis esset ad concursum vtriusque exercitus. sed Pompeius suis prædixerat, vt Cæsaris impetum exciperent, neue se loco mouerent; aciémque eius paterentur. Idque admonitu C. Triarij fecisse dicebatur; vt

primus

primus excursus, vísq; militum infringeretur; aciésq; distenderetur; atq; suis ordinibus dispositi, dispersos adorirẽtur: leuiúsq; casura pila sperabat, in loco retentis militib. quàm si ipsi immissis telis occurrissent: simul fore, vt, duplicato cursu, Cæsaris milites exanimarentur, & lassitudine conficerentur. quod nobis quidẽ nulla ratione factum à Pompeio videtur: propterea quòd est quædam animi incitatio, atque alacritas, naturaliter innata omnibus, quæ studio pugnæ incenditur, hanc non reprimere, sed augere imperatores debent, neque frustra antiquitus institutum est, vt signa vndique concinerent, clamorémque vniuersi tollerent, quibus rebus & hostes terreri, & suos incitari existimauerunt. Sed nostri milites, dato signo, cum infesti pilis procurrissent, atq; animaduertissent non concurri à Pompeianis, vsu periti, ac superioribus pugnis exercitati, sua sponte cursum represserunt, & ad medium ferè spatium constiterunt, ne, consumptis viribus, appropinquarent; paruóq; intermisso temporis spacio, ac rursus renouato cursu, pila miserũt, celeriterq; vt erat præceptum à Cæsare, gladios strinxerunt. neque verò Pompeiani huic rei defuerunt, nam & tela missa exceperunt, & impetum legionum tulerunt, & ordines conseruauerunt, pilisq; missis, ad gladios redierunt. Eodem tempore equites à sinistro Pompeij cornu, vt erat imperatum, vniuersi procurrerunt: omnísq; multitudo sagittariorum se profudit: quorum impetum noster equitatus non tulit, sed paulùm loco motus cessit: equitésq; Põpeiani hoc acriùs insistere, & se turmatim explicare, aciẽq; nostrã à latere aperto circuire cœperũt, quod

quod vbi Cæsar animaduertit, quartæ aciei, quam instituerat ex cohortium numero, signum dedit. illi celeriter procurrerunt; infestísq; signis tanta vi in Pompeÿ equites impetum fecerunt, vt eorum nemo consisteret, omnésq; cõuersi non solùm loco excederent, sed protinus incitati fuga montes altissimos peterent. quibus submotis, omnes sagittarÿ, funditorésq; destituti inermes sine præsidio interfecti sunt. eodem impetu cohortes sinistrum cornu, pugnantibus etiam tum, ac resistentibus in acie Pompeianis, circumierunt, eósque à tergo sunt adorti. Eodem tempore tertiam aciem Cæsar, quæ quieta fuerat, & se ad id tempus loco tenuerat, procurrere iussit. ita, cùm recentes, atque integri defessis successissent, alÿ autem à tergo, adoriretur, sustinere Pompeiani non potuerunt, atq; vniuersi terga verterunt. neque verò Cæsarem fefellit, quin ab ÿs cohortibus, quæ contra equitatum in quarta acie collocatæ essent, initium victoriæ oriretur, vt ipse in cohortandis militibus pronunciauerat. ab his enim primum equitatus est pulsus: ab ÿsdem facta cædes sagittariorum, atque funditorum: ab ÿsdem acies Pompeiana à sinistra parte erat circumuenta, atq; initiũ fugæ factum. sed Pompeius, vt equitatum suum pulsum vidit, atq; eam partem cui maximè confidebat, perterritam animaduertit, alÿ diffisus, acie excessit, protinúsq; se in castra equo contulit, & ÿs centurionibus quos in statione ad prætoriam portam posuerat, clarè, vt milites exaudirent, tueamini, inquit, castra, & defendite diligenter, si quid durius acciderit: ego reliquas portas circumeo, & castrorum præsidia confirmo. hæc cùm dixisset, se

in

in prætorium contulit, summæ rei diffidens, & tamen euentum expectans. Cæsar, Pompeianis ex fuga intra vallum compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere existimans, milites cohortatus est, vt beneficio fortunæ vterentur, castráque oppugnarent, qui, etsi magno æstu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta) tamen, ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. castra à cohortibus, quæ ibi præsidio erant relictæ, industriè defendebantur. multò etiam acriùs à Thracibus, barbarísque auxilijs. nam qui acie refugerant milites, & animo perterriti, & lassitudine confecti, missis plerique armis, signísque militarib. magis de reliqua fuga, quàm de castrorum defensione, cogitabant. neque verò diutiùs, qui in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt; sed confecti vulneribus locum reliquerunt; protinúsque omnes ducibus vsi centurionibus, tribunísque mil. in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt. in castris Pompeij videre licuit triclinia strata, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata, L. etiam Lentuli, & nonnullorum tabernacula proiecta edera, multáq; prætorea, quæ nimiam luxuriam, & victoriæ fiduciam designarent; vt facilè existimari posset, nihil eos detrimenti eius diei timuisse, qui non necessarias conquirerent voluptates. atq; ij miserrimo, ac patientissimo exercitui Cæsaris luxuriem obijciebant, cui semper omnia ad necessarium vsum defuissent. Pompeius iam cùm intra vallum nostri versarentur, equum nactus, detractis insignibus imperatorijs, decumana porta se ex castris

castris eiecit; protinúsq; equo citato, Larissam contendit. neq; ibi constitit; sed eadem celeritate, paucos suorum ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum XXX ad mare peruenit, nauémq; frumentariam conscendit, sæpe, vt dicebatur, querens, tantùm se opinionem fefellisse, vt, à quo genere hominum victoriam speraſſet, ab eo initio fugæ facto pænè proditus videretur. Cæsar, castris potitus, à militibus contendit, ne, in præda occupati, reliqui negotij gerendi facultatem dimitterent. qua re impetrata, montem opere circumuenire instituit. Pompeiani, quòd is mons erat sine aqua, diffisi eo loco, relicto monte, vniuersi iuris eius Larissam versus se recipere cœperunt. qua spe animaduersa, Cæsar copias suas diuisit; partémque legionum in castris Pompeij remanere iussit, partem in sua castra remisit: quatuor secum legiones duxit; commodioréque itinere Pompeianis occurrere cœpit: & progressus millia passuum VI, aciem instruxit. quare animaduersa, Pompeiani in quodam monte constiterunt. hunc montem flumen subluebat. Cæsar milites cohortatus, etsi totius diei continenti labore erant confecti, nóxque iam suberat, tamen munitione flumen à monte secluſit, ne noctu Pompeiani aquari possent. quo iam perfecto opere, illi de deditione, missis legatis, agere cœperunt. pauci ordinis senatorij, qui se cũ ijs coniunxerant, nocte fuga salutem petierunt. Cæsar prima luce omnes eos qui in monte consederant, ex superioribus locis in planitiem descẽdere, atq; arma proijcere iussit. quod vbi sine recusatione fecerunt; passisque palmis, proiecti ad terram, flentes, ab eo petierunt

salu-

salutem: consolatus consurgere iussit; & pauca apud eos de lenitate sua locutus, quò minore essent timore, omnes conseruauit; militibúsq; suis iussit, ne qui eorum violarentur, neu quid sui desiderarent. hac adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere, & eas, quas secum duxerat, inuicem requiescere, atq; in castra reuerti iussit: eodémque die Larissam peruenit, in eo prælio non amplius ducentos milites desiderauit; sed centuriones, fortes viros, circiter XXX. amisit, interfectus est etiam fortissimè pugnans Crastinus, cuius mentionem suprà fecimus, gladio in os aduersum coniecto. neq; id fuit falsum, quod ille in pugnam proficiscens dixerat, sic enim Cæsar existimabat, eo prælio excellentissimam virtutem Crastini fuisse; optimèq; eũ de se meritum iudicabat. ex Pompeiano exercitu circiter millia XV. cecidisse videbantur: sed in deditionem venerunt amplius millia XXIIII. namque etiam cohortes, quæ præsidio in castellis fuerant, sese Syllæ similiter dediderunt. multi præterea in finitimas ciuitates refugerunt. signáque militaria ex prælio ad Cæsarem sunt relata CLXXX. & aquilæ LIX. L. Domitius, ex castris in montem refugiens cum vires eum lassitudine defecissent, ab equitib. est interfectus. Eodem tempore D. Lælius cum classe ad Brundisiũ venit; eadémque ratione, qua factum à Libone antea demonstrauimus, insulam obiectam portui Brundisino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundisio præerat, tectis, instructísque scaphis, elicuit naues Lælianas; atq; ex his longiùs productam vnam quinqueremem, & minores duas in angustijs portus cæpit: itémq; per equites

dispo-

dispositos aqua prohibere classiarios instituit. sed Lælius, tempore anni commodiore vsus, ad nauigandum onerarijs nauibus Corcyra, Dyrrhachióque aquam suis supportabat; neque à proposito deterrebatur; neq; ante prælium in Thessalia factum cognitum, aut ignominia amissarum nauium, aut necessariarum rerum inopia, ex portu, insuláque expelli potuit. Iisdem fere temporibus Cassius cum classe Syrorum, & Phœnicum, & Cilicum in Siciliam venit: & cum esset Cæsaris classis diuisa in duas partes, & dimidiæ parti præesset P. Sulpicius prætor Vibone ad fretum dimidiæ M. Pomponius ad Messanam, priùs Cassius ad Messanam nauibus aduolauit quàm Pomponius de eius aduentu cognosceret: perturbatúmque eum nactus, nullis custodijs, neque ordinibus certis, magno vento, & secundo completas onerarias naues teda, & pice, & stupa, reliquísque rebus quæ sunt ad incendia, in Pomponianã classem immisit, atq; omnes naues incendit XXXV. in quibus erant X X. conflratæ: tantúsque eo facto timor incessit, vt, cum esset legio præsidio Messanæ, vix oppidum defenderetur: &, nisi eo ipso tempore quidam nuncij de Cæsaris victoria per dispositos equites essent allati. existimabant plerique futurum fuisse, vt amitteretur. sed opportunissimè nuncijs allatis, oppidum fuit defensum: Cassiúsque ad Sulpicianam inde classem profectus est Vibonem: applicatísque nostris ad terram nauibus propter eundem timorem, pari, atque antea, ratione egerunt. Cassius, secundum nactus ventũ, onerarias naues circiter XL. præparatas ad incẽdium, immisit: &, flamma ab vtroq; cornu comprehensa,

naues sunt combustiæ quinq; cùmq; ignis, magnitudine venti, latiùs serperet; milites, qui ex veteribus legionibus erant relicti præsidio nauibus, ex numero ægrorum ignominiam non tulerunt, sed sua sponte naues conscenderunt, & à terra soluerunt; impetúq; facto in Cassianam classem, quinqueremes duas, in quarum altera erat Cassius, ceperunt. sed Cassius, excepto scapha, refugit. præterea duæ sunt deprehensæ triremes. neq; multo pòst de prælio facto in Thessalia cognitum est; vt ipsis Pompeianis fides fieret. nam ante id tempus fingi à legatis, amicísq; Cæsaris arbitrabantur. quibus rebus cognitis, ex ijs locis Cassius cum classe discessit. Cæsar, omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompeium existimauit, quascumque in partes ex fuga se recepisset; ne rursus copias comparare alias, & bellum renouare posset: &, quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur: legionémque vnam minoribus itineribus subsequi iussit. Erat edictum Pompeij nomine Amphipoli propositum, vti omnes eius prouinciæ iuniores, Græci, ciuésq; R. iurandi causa conuenirent. sed vtrum auertendæ suspicionis causa Pompeius proposuisset, vt quamdiutissimè longioris fugæ consilium occultaret, an nouis delectibus, si nemo premeret, Macedoniã tenere conaretur existimari non poterat. ipse ad anchoram vna nocte constitit; &, vocatis ad se Amphipoli hospitibus, & pecunia ad necessarios sumptus corrogata, cognito Cæsaris aduentu, ex eo loco discessit, & Mitylenas paucis diebus venit. biduũ tempestate retentus, nauibúsq; alijs additis ecclusijs, in Ciliciã, atq; inde Cyprum peruenit. ibi cognoscit,

consensu

consensu omnium Antiochensium, ciuiúmq; R. qui illic negotiarentur, arcem ante captam esse, excludendi sui causa; nunciósq; dimissos ad eos qui se ex fuga infinitimas ciuitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent: id si fecissent magno eorum capitis periculo futurum. idem hoc L. Lentulo qui superiore anno consul fuerat, & P. Lentulo consulari, ac nonnullis alijs acciderat Rhodi. nam quicunq; ex fuga Pompeium sequerentur, atque in insulam venissent, oppido, ac portu recepti non erant: missisque ad eos nuntijs, vt ex ijs locis discederent, contra voluntatem suam naues soluere iubebantur. Iámq; de Cæsaris aduentu fama ad ciuitates perferebatur. quibus cognitis rebus, Pompeius, deposito adeundæ Syriæ consilio, pecunia societatis sublata, & à quibusdã priuatis sumpta, & æris magno pondere ad militarem vsum in naues impositio, duobúsq; millibus hominum armatis, partim quos ex familijs societatũ delegerat, partim à negotiatoribus coëgerat quósq; ex suis quósq; ad hanc rẽ idoneos existimabat, Pelusiũ peruenit. ibi casu rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copijs, cum sorore Cleopatra gerens bellũ; quam paucis antè mensibus per suos propinquos, atq; amicos regno expulerat: castráque Cleopatræ non longo spatio ab eius castris distabant. ad eum Pompeius misit, vt, pro hospitio, atque amicitia patris, Alexandria reciperetur, atque illius opibus in calamitate tegeretur. sed, qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, liberiùs cum militibus regis colloqui cæperunt, eósque, hortari, vt suum officium Pompeio præstarent, néue eius fortunam despicerent. in hoc erant numero complures

Pompeÿ milites; quos ex eius exercitu acceptos in Syria, Gabinius Alexandriam traduxerat, bellóque confecto apud Ptolemæum, patrem pueri, reliquerat. his tunc cognitis rebus, qui propter ætatem eius in procuratione erant regni, siue timore adducti, vt postea prædicabant, ne sollicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriam Aegyptúmq; occuparet, siue dispecta eius fortuna, vt plerúmque in calamitate ex amicis inimici existunt, ijs qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt; eúmq; ad regem venire iusserunt: ipsi, clàm consilio inito, Achillam, præfectum regiũ, singulari hominem audacia, & L. Septimium tribunum mil. ad interficiendũ Pompeium miserunt. ab his liberaliter ipse appellatus, & quadã notitia Septimÿ productus, quòd bello prædonũ apud eum ordinem duxerat, nauiculam parunlam conscendit cum paucis suis, & ibi ab Achilla, & Septemuiro interficitur. item L. Lentulus comprehenditur à rege, & in custodia necatur. Cæsar, cùm in Asiam venisset, reperiebat T. Ampium conatum esse tollere pecunias Epheso ex fano Dianæ, eiúsq; rei causa, senatores omnes ex prouincia vocasse, vt, ijs testibus, summa pecuniæ vteretur; sed interpellatum aduentu Cæsaris profugisse. ita duobus temporibus Ephesiæ pecuniæ Cæsar auxilium tulit. Item constabat, Elide in templo Mineruæ, repetitis, atque enumeratis diebus, quo die prælium secundum fecisset Cæsar, simulacrum victoriæ, quòd ante ipsam Mineruam collocatum erat, & ad simulacrum Mineruæ spectabat, ad valuas se templi, liménque conuertisse. Eodémque die Antiochiæ in Syria bis tantus exercitus clamor, & signorum

sonus,

sonus exauditus est, vt in muris armata ciuitas discurreret. hoc idem Ptolemaide accidit. Pergami in occultis, ac remotis templis, quò, præter sacerdotes, adire fas nõ est, quæ Græci ἄδυτα appellant, tympana sonuerunt. item Trallibus in templo victoriæ, vbi Cæsari statuam consecrauerant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidũ ex pauimento extitisse ostendebatur. Cæsar, paucos dies in Asia moratus, cum audisset Pompeium Cypri visum, coniectans eum in Aegyptum iter habere, propter necessitudines regni, reliquásque eius loci opportunitates, cum legionibus, vna, quã, ex Thessalia se sequi iusserat, & altera, quam ex Achaia à Fusio legato euocauerat, equitibúsque octingentis, & nauibus longis Rhodijs decem, & Asiaticis paucis, Alexandriam peruenit. in his erant legionibus hominum tria millia ducenti. reliqui, vulneribus ex prælijs, & labore, ac magnitudine itineris confecti, consequi non poterant. sed Cæsar, confisus fama rerum gestarum, infirmis auxilijs proficisci non dubitauerat; atq; omnem sibi locum tutum fore existimabat. Alexandriæ de Pompeij morte cognouit: atque ibi primùm è naui egrediens, clamorem militum audit, quos rex in oppido, præsidij causa, reliquerat; & concursum ad se fieri videt, quòd fasces anteferrẽtur. in hoc omnis multitudo maiestatem regiam minui prædicabat; hoc sedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant: complurésq; milites huius vrbis omnib. partibus interficiebantur. quibus rebus animaduersis, legiones sibi alias ex Asia adduci iussit, quas ex Pompeianis militibus confecerat.

ipse enim necessariò Etesiis tenebatur; qui Alexãdriã nauigantibus sunt aduersissimi venti. Interim controuersias regum ad populum R. & ad se, quòd esset cõsul, pertinere existimans, atq; eo magis officio suo conuenire, quòd superiore consulatu cum patre Ptolemæo, & lege, & S.C. societas erat facta, ostendit sibi placere, regem Ptolemæũ, atq; sororem eius Cleopatrã exercitus, quos haberent, dimittere, & de controuersiis iure apud se potius, quàm inter se armis, disceptare. Erat in procuratione regni propter ætatem pueri nutricius eius eunuchus, nomine Photinus. is primùm inter suos queri, atq; indignari cœpit, regem ad dicendam causam euocari: deinde, adiutores quosdam conscios sui nactus ex regijs amicis, exercitum à Pelusio clam Alexandriam euocauit; atque eundem Achillam, cuius supra meminimus, omnibus copijs præfecit. hunc incitatum suis, & regis inflatum pollicitationibus, quæ fieri vellet, literis, nuncijsque edocuit. In testamento Ptolemæi patris heredes erant scripti ex duob. filijs maior, & ex duab. ea quæ ætate antecedebat. hæc vti fierent, per omnes deos, pérq; fœdera, quæ Romæ fecisset, eodẽ testamento Ptolemæus populum R. obtestabatur. tabulæ testamenti, vnæ per legatos eius Romam erãt allatæ, vt in ærario ponerentur. eæ, cum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositæ. alteræ eodẽ exemplo relictæ, atq; obsignatæ Alexandriæ proferebãtur. De his rebus cum ageretur apud Cęsarem; is q; maximè vellet pro cõmuni amico, atq; arbitro controuersias regũ cõponere, subitò exercitus regius, equitatúsq; omnis venire Alexandriam nunciatur.

tur. Cæsaris copiæ nequaquã erant tantæ, vt eis extra oppidum, si esset dimicandũ, confideret. relinquebatur, vt se suis locis oppido teneret, consiliúmque Achillæ cognosceret. milites tamen omnes in armis esse iussit: regémq; hortatus est, vt ex suis necessarijs, quos haberet maximæ auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret, &, quid esset suæ voluntatis, ostenderet. à quo missi Dioscorides, & Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant, magnámq; apud patrem Ptolemæum auctoritatem habuerant, ad Achillam peruenerunt. Quos ille, cum in conspectum eius venissent, priùs, quàm audiret, aut, cuius rei causa missi essent, cognosceret, corripi, ac interfici iussit. quorum alter, accepto vulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. quo facto, regem vt in sua potestate haberet, Cæsar effecit, magnámque regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans, & vt potius priuato paucorum, & latronum consilio, quàm regio, susceptum bellum videretur. Erant cum Achilla copiæ, vt neque numero, neque genere hominum, neq; vsu rei militaris contemnendæ viderẽtur. millia enim viginti in armis habebat. hæ constabant ex Gabinianis militibus: qui iam in consuetudinem Alexandrinæ vitæ, atq; licentiæ venerant, & nomen, disciplinámque populi R. dediderant, vxorésque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. huc accedebant collecti ex prædonibus latronibúsque Syriæ, Ciliciæque prouinciæ, finitimarúmque regionum. multi præterea capitis damnati, exulésq; conuenerant. fugitiuísq; omnibus nostris certus erat Alexandriæ receptus. certáq; vitæ cõditio,

vt, dato nomine, militum essent numero: quorum si quis à domino comprehenderetur, concursu militum eripiebatur, qui vim suorum, quòd in simili culpa versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. hi regum amicos ad mortem deposcere, hi bona locupletum diripere, stipendij augendi causa, regis domum obsidere, regno expellere alios, alios accersere, vetere quodam Alexandrini exercitus instituto consueuerant. erant præterea equitum millia duo, inueterauerant cõpluribus Alexandriæ bellis, Ptolemæum patrem in regnum reduxerant, Bibuli filios duos interfecerãt, bella cum Aegyptijs gesserant. hunc vsum rei militaris habebant. his copijs fidens Achillas, paucitatémque militum Cæsaris despicies, occupabat Alexandriã, præterea oppidi partem, quam Cæsar cũ militibus tenebat, primo impetu domum eius irrumpere conatus est. Sed Cæsar, dispositis per vias cohortibus, impetum eius sustinuit. eodémque tempore pugnatum est ad portum: ac longè maximam ea res attulit dimicationem. simul enim, deductis copijs, pluribus vijs pugnabatur: & magna multitudine naues longas occupare hostes conabantur, quarum erant auxilio L. missæ ad Pompeium: quę prælio in Thessalia facto, domum redierant. illæ triremes omnes, & quinqueremes aptæ instructæq; omnibus rebus ad nauigandum, præter has, XXII erant, quæ præsidij causa Alexandriæ esse consueuerant, constratæ omnes. quas si occupassent, classe Cæsaris erepta portum, ac mare totum in sua potestate haberent. commeatu auxiliisque Cæsarem prohiberent. itaq; tanta est contentione actum, quanta agi debuit, cum ille celerem in ea re victoriam,

victoriam, hi salutem suam consistere viderent. sed rem obtinuit Cæsar; omnésque eas naues, & reliquas, quæ erant in nauali bus, incendit; quòd tam latè tueri tam parua manu non poterat; confestímq; ad Pharum nauibus milites exposuit. Pharus est in insula turris; magna altitudine, mirificis operibus extructa, quæ nomen ab insula accepit. hæc insula, obiecta Alexandriæ, portum efficit: sed, à superioribus regibus in longitudinem passuum nongentorum in mare iactis molibus, angusto itinere, & ponte cum oppido coniungitur. in hac sunt insula domicilia Aegyptiorum, & vicus, oppidi magnitudine: quæq; vbiq; naues imprudentia, aut tempestate paululũ suo cursu decesserint, has more prædonum diripere consueuerunt. ijs autem inuitis, à quibus Pharus tenetur, non potest esse, propter angustias, nauibus introitus in portum. hoc tũ veritus Cæsar, hostibus in pugna occupatis, militibúsq; expositis, Pharon apprehendit, atq; ibi præsidium posuit. quibus est rebus effectum, vti inde frumentũ, auxiliáq; nauibus ad eum supportari possent. demisit enim circũ omnes propinquas regiones; atq; inde auxilia euocauit: reliquis oppidi partibus (ic est pugnatũ, vt æquo prælio discederetur, & neutri pellerentur) id efficiebãt angustiæ loci: paucísque vtrinque interfectis, Cæsar loca maximè necessaria complexus, noctu præmunit. hoc tractu oppidi pars erat regiæ exigua, in quam ipse, habitandi causa, initio erat inductus, & theatrum coniunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditúsque habebat ad portũ, & ad reliqua naualia. has munitiones insequentibus auxit diebus, vt pro muro obiectas

haberet,

haberet, neu pugnare inuitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi regis, vacuam possessionem regni sperãs, ad Achillam se ex regia traiecit, vnáq; bellum administrare cœpit. sed celeriter est inter eos de principatu controuersia orta; quæ res apud milites largitione auxit (magnis enim iacturis sibi quisq; eorum animos conciliabat). Hæc dum apud hostes geruntur, Photinus, nutricius pueri, & procurator regni in parte Cæsaris, cum ad Achillam nuncios mitteret, hortaretúrq; ne negotio desisteret, néue animo deficeret, indicatis, deprehensisque interncijs, à Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

A. HIRTII, AVT OPPII DE BELLO ALEXANDRINO, COMMENTARIVS IIII.

BELLO Alexandrino conflato, Cæsar Rhodo, atq; ex Syria, Ciliciáq; omnem classem arcessit: ex Creta sagittarios, equites ab rege Nabatheorum Malco euocat; tormenta vndique conquiri, & frumentum mitti, auxiliáque adduci iubet. interim munitiones quotidie operibus augentur: atq; omnes oppidi partes, quæ minùs firmæ esse viderentur, testudinibus, atq; musculis aptantur: ex ædificijs autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur; quantúmq; aut ruinis deijcitur, aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur. nam incendio fere tuta est Alexandria; quòd sine contignatione, ac materia sunt ædificia, & structuris, atque

atque fornicibus continentur, tectáque sunt rudere, aut pauimentis. Cæsar studebat maximè, vt, quam angustissimam partem oppidi palus à meridie interiecta efficiebat, hanc, operibus, vineísque agendis, à reliqua parte vrbis excluderet, illud spectans, primum, vt, cum esset in duas partes vrbs diuisa, acies vno consilio, atque imperio administraretur; deinde, vt laborantibus succurri, atque ex altera oppidi parte auxilium ferri posset; in primis verò, vt aqua, pabulóque abundaret: quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat, quódque vtrumque palus largè præbere poterat. Neque verò Alexandrinis in gerendis negotijs cunctatio vlla, aut mora inferebatur. nam in omnes partes, per quas fines Aegypti, regnúmque pertinet, legatos, conquisitorésque, delectus habendi causa, miserant; magnúmque numerum in oppidum telorum, atque tormentorum conuexerant, & innumerabilem multitudinem adduxerant. nec minùs in vrbe maximæ armorum erant institutæ officinæ. seruos præterea puberes armauerant: quibus domini locupletiores victum quotidianum, stipendiúmque præbebant. hac multitudine dispositâ, munitiones semotarum partium tuebantur. veteranas cohortes vacuas in celeberrimis vrbis locis habebant; vt, quacunque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendũ opportunæ essent. omnibus vijs, at q; angiportis triplicem vallum obduxerant. (erat autem quadrato extructus saxo; nec minus quadraginta pedes altitudinis habebat) quæ q; partes vrbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum muni-

munierant. Præterea ambulatorias totidem tabulatorum confixerant; ſubiectiſq; eis rotis, funibus, iumentiſque obiectis, directis plateis in quamcumque erat viſum partem mouebant. vrbs fertiliſſima, & copioſiſſima omnium rerum apparatus ſuggerebat. ipſi homines ingenioſiſſimi, atq; acutiſſimi, quæ à nobis fieri viderant, ea ſollertia efficiebant, vt noſtri illorum opera imitari viderentur: & ſua ſponte multa reperiebant: vnóq; tempore & noſtras munitiones infeſtabant, & ſuas defendebant: atq; hæc principes in conſilijs, concionibúſq; agitabant, populum R. paulatim in conſuetudinẽ eius regni venire occupandi: paucis annis antea Gabinium cũ exercitu fuiſſe in Aegypto: Pompeium ſe ex fuga eôdem recepiſſe; ac Cæſarem veniſſe cũ copijs; neq; morte Pompeij quicquã profectum, quo minùs Cæſar apud ſe commoraretur: quem ſi non expuliſſent, futuram ex regno prouinciam: ídq; agendum maturè: namq; eum, intercluſum tẽpeſtatibus propter anni tempus, recipere tranſmarina auxilia non poſſe. Interim diſſenſione orta inter Achillam, qui veterano exercitui præerat, & Arſinoen, regis Ptolemæi minorem filiam, vt ſuprà demonſtratũ eſt, cum vterq; vtriq; inſidiaretur, & ſummam imperij ipſe obtinere vellet; præoccupat Arſinoe per Ganymedem eunuchum, nutricium ſuum, atq; Achillam interficit. hoc occiſo, ipſa ſine vllo ſocio, & cuſtode omne imperium obtinebat; exercitus Ganymedi traditur. is, ſuſcepto officio, largitionem in milites auget, reliqua pari diligentia adminiſtrat. Alexãdria eſt fere tota ſuffoſſa, ſpecúſq; habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in priuatas domos indu-

inducitur, quæ paulatim ſpatio temporis liqueſcit, ac ſubſidit. hac vti domini ædificiorum, atq; eorum familiæ conſueuerunt. nam, quæ flumine Nilo fertur, adeo eſt limoſa, atq; turbida, vt multos variósq; morbos efficiat. ſed ea plebs, ac multitudo contenta eſt neceſſariò, quòd fons vrbe tota nullus eſt. hoc tamen flumen in ea parte vrbis erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur. quo facto eſt admonitus Ganymedes, poſſe noſtros aqua intercludi; qui, diſtributi munitionum tuendarum cauſa vicatim, ex priuatis ædificijs, ſpecubus, & puteis extracta aqua vtebantur. hoc probato conſilio, magnum, ac difficile opus aggreditur. interſeptis enim ſpecubus, atq; omnibus vrbis partibus excluſis, quæ ab ipſo tenebantur, aquæ magnam vim ex mari rotis ac machinationibus exprimere contendit. hanc locis ſuperioribus fundere in partem Cæſaris non intermittebat. quamobrem ſalſior paulò præter conſuetudinem aqua vrchebatur ex proximis ædificijs; magnámq; hominibus admirationem præbebat, quam ob cauſam id accidiſſet; nec ſatis ſibi ipſi credebant; cum ſe inferiores eiuſdē generis, ac ſaporis aqua dicerent vti, atq; antè cōſueſſent: vulgóq; inter ſe conferebant, & deguſtando, quantum inter ſe differrent aquæ, cognoſcebant. paruo verò temporis ſpatio hæc propior bibi non poterat omnino, illa inferior corruptior iam, ſalſiórq; reperiebatur. quo facto, dubitatione ſublata, tantus inceſſit timor, vt ad extremum caſum omnes deducti viderētur; atq; alij morari Cæſarem dicerent, quin naues conſcendere iuberet; alij multo grauiorem extimeſcerent caſum; quod neque celari Alexandrinis poſſent in apparandæ

randa fuga, cùm hi tam paruo spatio distarent ab ipsis; neq; illis imminentibus, atq; insequentibus, vllus in naues receptus daretur. Erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Cæsaris: quam domicilijs ipsorũ non mouerat; quòd ea se fidelem palam nostris esse simulabat, & desciuisse à suis videbatur: vt, si mihi defendendi essent Alexandrini, quòd neq; fallaces essent, neq; temerarij, multa oratio frustra absumeretur. cùm verò vno tempore & natio eorum, & natura cognoscatur; aptissimum esse hoc genus ad proditionem, nemo dubitare potest. Cæsar suorum timorem consolatione, & ratione minuebat. nam puteis, fossisque aquam dulcem posse reperiri affirmabat: omnia enim litora naturaliter aquæ dulcis venas habere: quòd si alia esset litoris Aegyptij natura, atq; omnium reliquorum, tamen quoniam mare liberè tenerent, neq; hostes classem haberent, prohiberi sese non posse, quo minùs quotidie aquam nauibus peterent, vel à sinistra parte à Parætonio, vel à dextra ab insula; quæ diuersæ nauigationes, nunquam vno tempore aduersis ventis precluderentur: fugæ verò nullum esse consilium non solũ ijs, qui primam dignitatem haberent, sed ne ijs quidem, qui nihil, præterquam de vita, cogitarent: magno negotio impetus hostium aduersos ex munitionibus sustineri: quibus relictis, nec loco, nec numero pares esse posse. magnã autem moram, & difficultatem ascensum in naues habere, præsertim ex scaphis. summam esse contra in Alexandrinis velocitatem, locorúmq; & ædificiorum notitiam: hos præcipuè in victoria insolentes præcursuros, & loca excelsiora, atq; ædificia occupaturos;

paturos; ita fuga, nauibúsq; nostros prohibituros: proinde eius consilij obliuiscerentur. atq; omni ratione esse vincendum cogitarent. Hac oratione apud suos habita, atq; omnium mentibus excitatis, dat cẽturionibus negotium, vt, reliquis operibus intermissis, ad fodiendos puteos animum conferant, neue quam partem nocturni temporis intermittant, quo suscepto negotio, atq; omnium animis ad laborem incitatis, magna vna nocte vis aquæ dulcis inuenta est. ita operosis Alexandrinorum machinationibus, maximísq; conatibus, nõ longi temporis labore, occursum est. Eo biduo legio trigesimaseptima ex deditityis Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis, imposita in naues à Domitio Caluino, ad litora Africæ, paulò supra Alexandriam, delata est: hæ naues Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebãtur. sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenendas anchoras. hi, cum diu retinerentur, atq; aquæ inopia premerentur, nauigio actuario Cæsarem faciunt certiorem. Cæsar, vt per se consilium caperet, quid faciendum videretur, nauim conscendit, atq; omnem classem sequi iussit, nullis nostris militibus impositis; quòd, cum longiùs paulò discederet, munitiones nudare nolebat. cúmque ad eum locum accessisset, qui appellatur Cherrhonesus; aquandique causa remiges in terram exposuissent; nonnulli ex numero, cum longiùs à nauibus prædatum processissent, ab equitibus hostium sunt excepti. ex ijs cognouerũt, Cæsarem ipsum in classe venisse, nec vllos milites in nauibus habere. qua re comperta, magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene gerendæ rei credi-

crediderunt. itaq; naues omnes, quas paratas habuerãt ad nauigandum, propugnatoribus instruxerunt. Cæsaríq; redeunti cum classe occurrerũt: qui duabus de causis eo die dimicare nolebat; quòd & nullos milites in nauibus habebat, & post horam decimam diei res agebatur, nox autem allatura videbatur maiorem fiduciã illis qui locorum notitia cõfidebant; sibi etiam hortandi suos auxilium defuturum; quòd nulla satis idonea esset hortatio, qua neq; virtutem posset notare, neq; inertiam. quibus de causis naues, quas potuit, Cæsar ad terram detraxit: quem in locum illos successuros nõ existimabat. erat una nauis Rhodia in dextro Cæsaris cornu, longè ab reliquis collocata. hanc conspicati hostes non tenuerunt sese: magnóq; impetu quatuor ad eam constratæ naues, & complures apertæ cõtenderunt. cui coactus est Cæsar ferre subsidium: ne turpiter in conspectu cõtumeliam acciperet; quanquam, si quid grauius accidisset, meritò casurũ iudicabat. prælium commissum est magna contentione Rhodiorum qui cum in omnibus dimicationibus & scientia, & virtute præstitissent, tum maximè illo tempore totũ onus sustinere non recusabant; ne quod suorum culpa detrimentũ acceptum videretur. ita prælium secundissimum est factũ. capta est una hostium quadriremis: depressa est altera. deinde omnibus epibatis nudatæ: magna præterea multitudo in reliquis nauibus propugnatorum est interfecta. quòd nisi nox prælium diremisset, tota classe hostium Cæsar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus, aduerso vento leniter flante, naues onerarias Cæsar remulco victricibus suis Alexandriam deducit,

deducit. eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, cum non iam virtute propugnatorum, sed scientia classiariorum se victos viderent, quibus & superioribus locis subleuabantur, vt vix ædificijs defendi possent, & materiam cunctam obijcerent, quòd nostræ classis oppugnationem etiam ad terram verebantur. ijdem postea quàm Ganymedes in concilio confirmauit, sese, & eas, quæ essent amissæ restituturum, & numerũ adducturum, magna spe, & fiducia veteres reficere naues, accuratiúsq; huic rei studere, atq; inseruire instituerunt: ac, tametsi amplius centum decem nauibus longis in portu, naualibúsque amiserant, non tamen reparandæ classis cogitationem deposuerunt. videbant enim, non auxilia Cæsaris, non cõmeatus supportari posse, si classe ipsi valerẽt. præterea nautici homines, & vrbis, & regionis maritimæ, quotidianóq; vsu à pueris exercitati, ad naturale, ac domesticum bonum refugere cupiebant; &, quantũ paruulis nauigijs profecissent, sentiebant: itaq; omni studio ad parandam classem incubuerunt. Erant omnibus ostijs Nili custodiæ, exigendi portorij causa dispositæ. naues veteres erant in occultis regiæ naualibus, quibus multis annis ad nauigandum, non erant vsi. has reficiebant: illas Alexandriam reuocabant. deerant remi: porticus, gymnasia, ædificia publica detegebant: asseres remorum vsum obtinebant: aliud naturalis sollertia, aliud vrbis copia subministrabat. postremò, non longam nauigationem parabant, sed præsentis temporis necessitati seruiebãt, & in ipso portu confligendum videbant. itaq; paucis diebus contra omnium opinionem, quadriremes viginti duas, quin-

queremes quinque confecerunt, ad has minores, apertásque complures adiecerunt: &, in portu periclitati remigio, quid quæque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt, séque ad confligendum omnibus rebus parauerunt. Cæsar Rhodias naues nouem habebat, (nam, decem missis, una in cursu litore Aegyptio defecerat) Ponticas octo, Lycias quinq;, ex Asia duodecim. ex his quinqueremes quinq; erant, & quadriremes decem, reliquæ infra hanc magnitudinem, & pleræq; apertæ. tamen, virtute militum confisus, cognitis hostium copijs se ad dimicandum parabat. postquam eò ventum est, vt sibi vterque eorum confideret; Cæsar, Pharon classe circumuehitur, aduersásq; naues hostibus constituit: in dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. inter has spatium quadringentorum passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naues videbatur. post hunc ordinem reliquas naues subsidio distribuit: quæ quamq; earum sequatur, & cui subueniat, constituit, at q; imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt, at q; instruunt; in fronte collocant XXII: reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt. magnum præterea numerum minorum nauigiorum, & scapharum producunt cum malleolis, ignibúsq; si quid ipsa multitudo, & clamor, & flamma nostris terroris afferre possent. Erant inter duas classes vada transitu angusto, quæ pertinent ad regionem Africæ. sic enim prædicant, partem esse Alexandriæ dimidiam Africæ. satísq; diu inter ipsos est expectatum, ab vtris transeundi fieret initium: propterea quòd, qui intrassent, ad explicandam classem, & ad recep-

tum,

tum, si diurior accidisset casus, impeditiores fore videbantur. Rhodijs nauibus præerat Euphranor, animi magnitudine, ac virtute magis cum nostris hominibus, quàm cum Græcis, comparandus. hic, ob notissimam scientiam, atque animi magnitudinem, delectus est ab Rhodijs, qui imperium classis obtineret. qui, vbi Cæsaris animum aduertit, videris mihi, inquit, Cæsar vereri, si hæc vada primus nauibus intraueris, ne priùs dimicare cogaris, quàm reliquam classem possis explicare. nobis rem committe. nos prælium sustinebimus; neq; tuum indicium fallemus; dum reliqui subsequantur. hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari, magno nobis & dedecori, & dolori est. Cæsar, illum adhortatus, atq; omnib. laudibus prosecutus, dat signum pugnæ. progressas vltra vadum quatuor Rhodias naues circumsistunt Alexandrini; atq; in eas impetum faciunt. sustinent illi, atq; arte, sollertiáq; se explicant: ac tantum doctrina potuit, vt in dispari numero nullæ transuersa hosti obijceretur, nullius remi detergerentur, sed semper venientibus aduersæ occurrerent. interim sunt reliquæ subsecutæ. tum necessariò discessum ab arte est, propter angustias loci; atq; omne certamen in virtute constitit. neq; verò Alexandriæ fuit quisquam aut nostrorum, aut oppidanorum, qui aut in opere, aut in oppugnatione occupatum animum haberet; quin altissima tecta peteret, atq; ex omni prospectu locum spectaculo cuperet, precibúsque, & votis victoriam suis ab dijs immortalibus exposceret. Minimè autem erat prælij certamen. nostris enim pulsis, neque terra, neque mari effugium dabatur victis; omniáque

victoribus erant futura in incerto: illi, si superassent nauibus, omnia tenerent; si inferiores fuissent, reliquã tamen fortunam periclitarentur. simul illud graue, ac miserum videbatur, perpaucos de summa, ac de salute omnium decertare: quorum si quis aut animo, aut virtute cessisset, reliquis etiam esset cadendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpenumero Cæsar suis exposuerat, vt hoc maiori animo contenderent, quòd omnium salutem sibi commendatam viderent. eadem suum quisque contubernalem, amicum, notum prosequens erat obtestatus; ne suam, atq; omnium falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pugnam proficisceretur. ita q; hoc animo est decertatum. vt ne q; maritimis, nauticisq; sollertia, atq; ars præsidium ferret; ne q; numero nauium præstantibus multitudo prodesset; ne q; flexi ad virtutem ex tãta multitudine viri virtuti nostrorũ possent adæquari. Capitur hoc prælio quinqueremis vna cum defensoribus, remigibúsq; & deprimuntur tres, nostris incolumibus omnibus. reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiunt: quas protexerunt ex molibus, atque ædificijs imminentibus, & nostros adire propius prohibuerunt. hoc ne sibi sæpius accidere posset, omni ratione Cæsar contendendum existimauit, vt insulam molémq; ad insulam pertinentem in suam redigeret potestatem. perfectis enim magna ex parte munitionibus in oppido, & illam, & vrbem vno tempore tentari posse confidebat, quo capto consilio, cohortes X, & leuis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in nauigia minora, scaphásq; imponit: alterã

insulæ

insulæ partem, distinendæ manus causa, cum constratis nauibus aggreditur, præmijs magnis propositis qui primus insulam cepisset. ac primò impetum nostrorum pariter sustinuerunt. vno enim tempore & ex tectis ædificiorum propugnabant; & litora armati defendebant; nòd propter asperitatem loci, non facilis nostris aditus dabatur: & scaphis, nauibúsq; longis V mobiliter, & scienter angustias loci tuebantur. sed, vbi, locis primum cognitis, vadísq; pertentatis, pauci nostri in litore constiterunt; atque hos sunt alij subsecuti; constantérq; in eos qui in litore æquo institerant, impetum fecerunt: omnes Pharitæ terga verterunt. his pulsis, custodia portus relicta, ad litora, & vicum applicauerunt; séq; ex nauibus ad tuenda ædificia eiecerunt. neq; verò diutius ipsi ex munitione se cõtinere potuerunt. etsi erat non dissimile atq; Alexandriæ, genus ædificiorum: (vt minora maioribus conferantur) turréq; editæ, & coniunctæ muri locum obtinebant, neq; nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum. sed terror hominib. mentem, consiliúmq; eripit, & membra debilitat; vt tunc accidit. qui se in æquo loco, ac plano pares esse confidebant; ijdem, perterriti fuga suorum, & cæde paucorum, triginta pedum altitudinem ædificijs consistere ausi nõ sunt, séq; per molem in mare præcipitauerũt, & octingentorum passuum interuallo ad oppidũ enatauerunt. multi tamen ex ijs capti, interfectiq; sunt. sed numerus captiuorum omnino fuit sexcenti. Cæsar, præda militibus concessa, ædificia diripi iussit; castelliúmque ad pontem, qui propior erat Pharo, communiuit; atque

ibi præsidium posuit. hunc fuga Pharitæ reliquerant; fortiorem illum, propiorémq; oppido Alexandrini tuebantur. sed eum postero die simili ratione aggreditur; quòd, his obtentis duobus, omnem nauigiorum excursum & repentina latrocinia sublatum iri videbatur, iámq; eos, qui præsidio eum locum tenebant, tormentis è nauibus, sagittísq; depulerat, atq; in oppidum redegerat; & cohortium trium instar in terram exposuerat. non enim plures consistere angustiæ loci patiebantur. reliquæ copiæ in nauibus stationem obtinebãt. quo facto imperat pontem aduersus hostem præuallari, & quà exitus nauibus erat, fornice extructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri, atq; obstrui. quorum altero opere effecto, vt nulla omnino scapha egredi posset, altero instituto, omnes Alexandrinorum copiæ ex oppido se eiecere, & contra munitiones pontis latiori loco constiterunt; eodémq; tempore, quæ consueuerunt nauigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem constituerunt. Pugnabatur à nostris ex ponte, ex mole, ab illis ex area, quæ erat aduersus pontem, & ex nauibus contra molem. In his rebus occupato Cæsare, militéq; hortante, remigum magnus numerus, & classiariorum ex longis nauibus nostris in molem se eiecit. Pars eorum studio spectãdi ferebatur; pars etiam cupiditate pugnandi. hi primùm nauigia hostiũ lapidibus, ac fundis à mole repellebant, ac multum proficere multitudine telorum videbantur: sed postquã vltra eum locum, ab latere eorum aperto, ausi sunt egredi ex nauibus Alexandrini pauci; vt sine signis, certísq; ordinibus sine ratione prodierãt, sic temerè

in

in naues refugere cœperunt. quorum fuga incitati Alexandrini ex nauibus egrediebantur, nostrósq; acriùs perturbatos insequebantur. simul, qui in nauibus longis remanserant, scalas rapere; nauésque à terra repellere properabant; ne hostes nauib. potirentur. quibus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortiũ trium, quæ in ponte, ac prima mole constiterant, cùm post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim telorum aduersi sustinerent, veriti ne ab tergo circumuenirẽtur, & discessu nauium, omnino reditu intercluderentur, munitionem, in pontem institutam, reliquerunt, & magno cursu incitati ad naues, contenderunt. quorum pars, proximas nacta naues, multitudine hominum, atque onere depressa est: pars resistens, & dubitans, quid esset capiendum consilij, ab Alexandrinis interfecta est: nonnulli, feliciore exitu, expeditas ad anchoras naues consecuti, incolumes discesserunt: pauci alleuati scutis, & animo ad conandum nixi, ad proxima nauigia adnatarũt. Cæsar, quoad potuit, cohortando suos ad pontẽ, & munitiones cõtendere, eodẽ in periculo versatus est: postquã vniuersos cedere animaduertit, in suũ nauigiũ se recepit. quò multitudo hominũ insecuta cũ irrũperet, neq; administrãdi, neq; repellendi à terra facultas daretur; fore, quòd accidit, suspicatus sese ex nauigio eiecit, atque ad eas, quæ longiùs cõstiterant, naues adnatauit. hinc suis laborãtib. subsidio scaphas mittens, nõnullos cõseruauit. nauigiũ quidẽ eius, multitudine depressũ militũ, vnà cũ hominib. interijt, hoc prælio desiderati sunt ex numero legionariorũ militũ circiter CCCC. & paulò post

eum numerum classiarij, & remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus, multisq; tormentis confirmauerunt, atq; egestis ex mari lapidibus, liberè sunt vsi postea admittenda nauigia. Hoc detrimento, milites nostri tantum abfuerunt, vt perturbarentur, vt incensi potius, atq; incitati, magnas accessiones fecerint. nam in operibus hostium expugnandis, in prælijs quotidianis, quãdocunq; sors obtulerat, procurrentibus, & erumpentibus Alexandrinis manum cõprehendi multum operibus, & ardentibus studijs militum. nec diuulgata Cæsaris hortatio subsequi legionũ aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatem: vt magis deterrendi, & continendi à periculosissimis essent dimicationibus, quàm incitandi ad pugnandum. Alexandrini, cùm Romanos & secundis rebus confirmari, & aduersis incitari viderent, neque vllum belli tertium casum nossent, quò possent esse firmiores, vt cõiectura consequi possumus, aut admoniti à regis amicis, qui in Cæsaris erant præsidijs, aut suopte cõsilio, per occultos nuncios regis probato, legatos ad Cæsarem miserunt, vt dimittere regẽ, transfiriq; ad suos pateretur: paratam enim omnem multitudinem esse, confectã tædio, puellæ fiduciario regno, dominatione crudelissima Ganymedis, facere id quod rex imperasset: quo si auctore in Cæsaris fidẽ, amicitiãq; vẽturi essẽt, nullius periculi timorẽ multitudini fore impedimẽto, quo minùs se dederent. Cæsar, etsi fallacẽ gentem, semperq; alia cogitantẽ, alia simulantem, bene cognitã habebat, tamen, petentibus dare veniam, vtile esse statuit: quòd, si quo pacto sentirent ea quæ postularẽt, mansurũ in fide dimissum

missum regẽ credebat; sin, id quod magis illorũ naturæ conueniebat, ducẽ ad bellũ gerendũ regem habere vellent, splendidiùs, atq; honestiùs se contra regem, quàm contra conuenarum, ac fugitiuorum manum, bellum esse gesturum. itaque, regem cohortatus, vt consuleret regno paterno, parceret præclarissimæ patriæ, quæ turpissimis incendijs, & ruinis esset deformata, ciues suos primùm ad sanitatem reuocaret, deinde conseruaret, fidem populo R. sibique præstaret; cum ipse tantum ei crederet, vt ad hostes armatos eum mitteret; dextera dexterã tenens, dimittere cœpit adulta iam ætate puerum. at regius animus, disciplinis fallacissimis eruditus, ne à gentis suæ moribus degeneraret, flens orare contrà Cæsarem cœpit, ne se dimitteret: non enim regnum ipsum sibi conspectu Cæsaris esse iucundius. compressis pueri lachrymis, Cæsar ipse commotus, celeriter, si illa sentiret, fore eum secum affirmans, ad suos dimisit, ille, vt ex carceribus in liberum cursum emissus, adeò contra Cæsarem acriter bellum gerere cœpit, vt lacrymas, quas in colloquio proiecerat, gaudio videretur profudisse. Accidisse hoc complures Cæsaris legati, amici, centuriones, militésq; lætabantur; quòd nimia bonitas eius, fallacijs pueri elusa esset. quasi verò id Cæsar, bonitate tantùm adductus, & non prudentissimo consilio, fecisset; cùm, duce assumpto, Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos animaduerterent; eludentibúsq; militibus regis ætatem, atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent, neque se quicquam proficere viderent, rumorésque exisserẽt, magna Cæsari præsidia, terrestri itinere, Syria,

Cili-

Ciliciáq; adduci. quod nondum Cæsari auditum erat. interea commeatum, qui nostris mari supportabatur, intercipere statuerunt. itaque expeditis nauigijs, locis idoneis ad Canopũ in statione, dispositis nauibus, insidiabantur nostris commeatibus. quod vbi Cæsari nunciatum est, classem iubet expediri, atque instrui. præficitur Ti. Nero. proficiscuntur in ea classe Rhodiæ naues, atq; in his Euphranor, sine quo nulla vnquam dimicatio maritima parum etiam fœliciter cõfecta erat, ac fortuna, quæ plerumq; eos quos plurimis beneficijs ornauit, ad duriorem casum reseruat, superiorum temporum dissimilis Euphranorem persequebatur. nam, cùm ad Canopum ventum esset: instructáq; vtrinque classis conflixisset; & sua cõsuetudine Euphranor primus prælium commisisset; & illic triremem hostium perforasset, ac demersisset; proximã longiùs insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumuentus ab Alexãdrinis est. cui subsidium nemo tulit; siue quòd in ipso satis præsidij pro virtute, ac fœlicitate eius putarẽt esse; siue quòd ipsi sibi timebãt. itáq; vnus ex ijs omnibus eo prælio benè rem gessit, solus cum sua quadriremi victrice perijt. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus, magnæ nobilitatis domi, scientiæque in bello, & virtutis, fidei, dignitatisq; in amicitia Cęsaris missus in Syriam, Ciciliámq; initio belli Alexandrini ad auxilia accersenda, cũ magnis copijs, quas celeriter, propensissima ciuitatum voluntate, & sua diligentia confecerat, itinere pedestri, quo coniungitur Aegyptus Syriæ, Pelusium abduxit: ídque oppidum firmo præsidio occupatum ab Achilla propter opportunitatem

tatem loci, (namque tota Aegyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio, velut claustris, munita existimatur) repentè magnis circumdatum copijs, multiplici præsidio pertinaciter propugnãtibus, & copiarũ magnitudine, quas integras vulneratis, defessisq; subijcebat, & perseuerantia, cõstantiáq; oppugnandi, quo die est aggressus, in suam redegit potestatẽ; præsidiũq; ibi suũ collocauit. inde, re bene gesta, Alexãdriã ad Cæsarem contẽdit; omnésq; eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea quæ plerũq; adest victori, placarat, atq; in amicitiam Cæsaris redegerat. Locus est ferè regionũ illarum nobilissimus. non ita longè ab Alexãdria, qui nominatur Delta: quod nomen à similitudine literæ cepit. nam pars quędã fluminis Nili, mirè deriuata inter se, duob. itineribus paulatim mediũ inter se spatiũ relinquẽs, diuersissimo ad litus interuallo à mari cõiungitur. cui loco cùm appropinquare Mithridatẽ rex cognouisset; & transeundũ ei flumẽ sciret; magnas aduersus eum copias misit, quibus vel superari, delerìq; Mithridatẽ, vel sine dubio retineri posse credebat. quẽadmodum autem optabat eum vinci; sic satis habebat, interclusum à Cæsare à se retineri. quæ primæ copiæ flumẽ à Delta transire, & Mithridati occurrere potuerunt, prælium cõmiserunt, festinãtes præripere subsequentibus victoriæ societatẽ. quorũ impetũ Mithridates magna cũ prudentia, consuetudine nostra castris vallatis sustinuit. cùm verò incautè, atque insolenter succedere eos munitionibus videret; eruptione vndique facta, magnum numerum eorum interficit. quòd nisi locorum notitia reliqui se texissent, partímque

in

in naues, quibus flumen transierant, recepissent; funditus deleti essent. qui vt paululum ab illo timore se recrearunt, adiunctis ijs qui subsequebantur, rursus Mithridatem oppugnare cœperunt. mittitur à Mithridate nuncius Cæsari, qui rem gestam perferret. cognoscit ex suis, eadem hæc accidisse, rex. ita pænè sub idem tẽpus & rex ad opprimendum Mithridatem proficiscitur, & Cæsar ad recipiendum. celeriore fluminis Nili nauigatione rex est vsus, in qua magnam & paratam classem habebat. Cæsar eodem itinere vti noluit; ne nauibus in flumine dimicaret: sed circũuectus eo mari, quod Africæ partis esse dicitur, sicuti suprà demonstrauimus, priùs tamen regis copijs occurrit, quàm is Mithridatem aggredi posset, eúmq; ad se victorem incolumi exercitu recepit. consederat cum copijs rex loco natura munito, quòd erat ipse excelsior; planities ex omnibus partibus subiecta. tribus autem ex lateribus varijs genere munitionibus tegebatur. vnum latus erat adiectum flumini Nilo: alterum editissimo loco ductum, vt partem castrorum obtineret: tertium palude cingebatur. inter castra, & Cæsaris iter flumen intercedebat angustiũ, altissimis ripis, quod in Nilum influebat. aberat autem ab regis castris, millia passuum circiter septem. Rex, cùm hoc itinere venire Cæsarem comperisset, equitatum omnẽ, expeditósq; delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Cæsarem prohiberent, & eminus ex ripis prælium impar inirent. nullum enim processum virtus habebat, aut periculũ ignauia subibat, quę res incendit dolore milites, equitésque nostros; quòd tam diu pari prælio cum Alexandrinis

drinis certaretur, itaq; eodem tempore equites Germani dispersi, vada fluminis quærentes, partim demissioribus ripis flumen tranarunt; & legionarij, magnis arboribus excisis, quæ longitudine vtramque ripam contingerent, proiectis, repentinóq; aggere iniecto, flumen transierunt. quorum impetum adeo pertimuerunt hostes, vt in fuga spem salutis collocarent: sed id frustra: namque ex ea fuga pauci ad regem refugerunt, pænè omni reliqua multitudine interfecta. Cæsar, re præclarissimè gesta, cùm subitum aduentum suum indicaret magnum terrorem Alexandrinis iecturum, protinus victor ad regis castra pertendit. hæc cũ & opere magno vallata, & loci natura munita aduerteret; confertámque armatorum multitudinem collocatam in vallo videret; lassos itinere, ac præliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit: itaque, non magno interuallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum, quod rex in proximo vico non longè à suis castris muniuerat, brachijsque cum opere castrorum coniunxerat, vici obtinendi causa, Cæsar aggressus, omnibus copijs expugnat; non quòd, id minori numero militum consequi, difficile factu putaret; sed vt ab ea victoria, perterritis Alexandrinis, protinus castra regis oppugnaret. itaque eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt, acerrimèq; eminus præliari cœperunt. duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur; vna, qua liberum accessum haberi demonstraui; altera, quæ mediocre interuallum inter castra, & flumẽ Nilum habebat, maxima, & electissima

Alexan-

Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ facillimũ aditum habebat. plurimum autẽ proficiebant hostes in repellendis, vulnerandísq; nostris, qui in regione fluminis Nili propugnabant. diuersis enim telis nostri figebantur, aduersi ex vallo castrorum, auersíq; ex flumine, in quo multæ naues instructæ funditoribus, & sagittarijs nostros impugnabant. Cæsar, cùm videret milites acriùs prœliari non posse, nec tamen multũ profici propter locorum difficultatem; cúmq; animum aduerteret, excelsissimum locum castrorum relictũ esse ab Alexandrinis; quòd & per se munitus esset, & studio partim pugnandi, partim spectandi decurrissent, in eum locum in quo pugnabatur; cohortes illò circuire castra, & summum locum aggredi iussit; híscq; Carsulenum præfecit, & animi magnitudine, & rei militaris scientia virum præstantem. quò vt ventum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contrà militib. acerrimè pugnantibus, diuerso clamore, & prœlio perterriti Alexãdrini, trepidãtes in omnes partes discurrere cœperunt. quorũ perturbatione nostrorũ animi adeo sunt incitati, vt pænè eodẽ tempore ex omnibus partibus, primi tamen edi. tissimum locũ castrorum caperent, ex quo decurrentes, magnam multitudinem hostium interfecerunt. quod periculum plerique Alexandrini fugientes, aceruatim se de vallo præcipitauerunt in eam partẽ quæ flumini erat adiuncta. horum primis in ipsa fossa munitionis magna vi oppressis, cæteri faciliorem fugam habuerunt. constat fugisse ex castris regẽ ipsum, receptúmq; in naucm, & multitudine eorum qui ad proximas naues adnatabant, demerso

merſo nauigio perüſſe. Re feliciſſimè, celerrimé q; geſta, Cæſar, magnæ victoriæ fiducia, proximo terreſtri itinere Alexandriam cum equitibus contendit; at q; eam partem oppidi victor introïit, quæ præſidio hoſtium tenebatur. ne q; eum conſilium ſuum fefellit, quin hoſtes, eo prælio audito, nihil iam de bello eſſent cogitaturi. dignum adueniens fructum virtutis, & animi magnitudinis tulit. omnis enim multitudo oppidanorum, armis proiectis, munitionibúſque ſuis relictis, veſte ea ſumpta qua ſupplices dominantes deprecari conſueuerunt, ſacríſq; omnibus prolatis, quorum religione precari offenſos, iratóſq; animos regum erant ſoliti, aduenienti Cæſari occurrerunt, ſéq; ei dediderunt. Cæſar in fidem receptos conſolatus, per hoſtium munitiones in ſuam partẽ oppidi, magna gratulatione venit, ſuorum: qui non tantum bellum ipſum, ac dimicationem, ſed etiam talem aduentum eius felicem fuiſſe lætabantur. Cæſar, Aegypto, at q; Alexandria potitus, reges conſtituit, quos Ptolemæus teſtamento ſcripſerat, at q; obteſtatus erat populum R. ne mutarentur. nam, maiore ex duobus pueris rege amiſſo, minori tradidit regnũ, maiori ex duab. filiæ Cleopatræ, quæ mãſerat in fide, præſidiíſq; eius. minorem Arſinoen, cuius nomine diu regnaſſe impotenter Ganymedem docuimus, deducere ex regno ſtatuit; ne qua rurſus noua diſſenſio, priuſquam diuturnitate cõfirmarentur regis imperia, per homines ſeditioſos naſceretur, legione veterana ſexta ſecum deducta, ceteras ibi relinquit; quò firmius eſſet eorũ regũ imperium: qui ne q; amorem ſuorum habere poterant, quòd fideliter permanſerant in Cæſaris amicitia: ne q;

vetustatis auctoritatem, paucis diebus reges constituti. simul ad imperij nostri dignitatẽ, vtilitatémq; publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide reges, præsidijs eos nostris esse tutos, & hos, si essent ingrati, posse ijsdem præsidijs coërceri. sic, rebus omnibus confectis, & collocatis, ipse itinere terrestri profectus est in Syriam. Dum hęc in Aegypto geruntur, rex Deiotarus ad Domitium Caluinum, cui Cæsar Asiam, finitimásque prouincias administrandas tradiderat, venit oratum, ne Armeniam minorem, regnum suum, neue Cappadociam, regnum Ariobarzanis, possideri, vastariq; pateretur à Pharnace: quo malo nisi liberarentur, imperata sibi facere, pecuniámq; promissam Cæsari non posse se persoluere, Domitius, non tantùm ad explicandos sumptus rei militaris, cùm pecuniam necessariam esse iudicaret, sed etiam turpe populo R. & Cæsari victori, sibiq; infame esse statueret, regna sociorum, atque amicorum ab externo rege occupari, nuncios confestim ad Pharnacem misit, Armenia, Cappadociáq; decederet, neue, occupatione belli ciuilis, populi R. ius, maiestatémq; tentaret. hanc denunciationem cùm maiorem vim habituram existimaret, si propiùs eas regiones cum exercitu accessisset; ad legiones profectus, vnam ex tribus XXXVI secum ducit, duas in Aegyptum ad Cæsarem mittit, literis eius euocatas: quarum altera in bello Alexandrino non occurrit; quòd itinere terrestri per Syriam erat missa adiungit Cn. Domitius legioni XXXVI duas à Deiotaro, quas ille disciplina, atq; armatura nostra complures annos constitutas habebat, equitésque centum; totidémque ab Ariobarzane

rare sumit. mittit P. Sextium ad C. Plætorium quæstorem, vt legionem adduceret. quę ex tumultuarijs militibus in Ponto cõfecta erat, Quinctiúmq; Patiscum in Ciliciam ad auxilia accersenda. quæ copiæ celeriter omnes iussu Domitij Comana conuenerunt. Interim legati à Pharnace responsum referunt; Cappadocia se decessisse, Armeniam minorem recepisse, quam paterno nomine iure obtinere deberet; deniq; eius regni causa integra Cæsari seruaretur: paratum enim se facere quod is statuisset. Cn. Domitius, cum animaduerteret eum Cappadocia decessisse, non voluntate adductum, sed necessitate; (quòd facilius Armeniam defendere posset, subiecta sibi regno, quàm Cappadociam, longius remotam; quódq; omnes tres legiones adducturum Domitium putasset; ex quibus cum duas ad Cæsarem missas audisset, audaciùs in Armenia substitisset) perseuerare cæpit, vt eo quoq; regno decederet: neq; enim aliud ius esse Cappadociæ, atq; Armeniæ: nec iustè eum postulare, vt in Cæsaris aduentum res integra differretur: id enim esse integrum, quod ita esset, vt fuisset. His responsis datis, cum ijs copijs quas suprà scripsi, profectus est in Armeniam; locisque superioribus iter facere instituit. nam ex ponto à Comanis iugum editum siluestre est, pertinens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia. cuius itineris hæ erant certæ opportunitates, quòd in locis superioribus nullus impetus repentinus accidere hostium poterat, & quòd Cappadocia, his iugis subiecta, magnam commeatus copiam erat subministratura. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quæ

de pace agerent, regiáque munera Domitio ferrent. ea constanter omnia aspernabatur: nec sibi quicquam fore antiquius, quàm dignitatem populi R. & regna sociorum recuperare, legatis respondebat. magnis & continuis itineribus confectis, cum aduentaret ad Nicopolim, quod oppidum in Armenia minore positum est, plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus obiectis, satis magno interuallo ab oppido remotis, castra posuit longè à Nicopoli circiter millia passuum septem. quibus ex castris, cum locus angustus, atq; impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidijs delectos pedites omnésque pæne disposuit equites. magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari iussit, paganósque, & oppidanos in ijs locis obuersari: vt, si amicus Domitius eas angustias transiret; nihil de insidijs suspicaretur, cum in agris & pecora, & homines animaduerteret versari, tanquam amicorum aduentu: sin verò vt in hostium fines veniret; præda deripienda, milites dissiparentur, dispersíq; cæderentur. hæc cum administraret, nunquam tamen intermittebat legatos de pace, atque amicitia mittere ad Domitium: cum, hoc ipso crederet eum facilius decipi posse. At contrà spes pacis Domitio in eisdem castris morandi attulit causam. ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione, veritus ne cognoscerentur insidiæ, suos in castra reuocauit. Domitius postero die propius Nicopolin accessit, castráque oppido contulit. quæ dum muniunt nostri, Pharnaces aciē instruxit suo more, atq; instituto. in fronte enim, simplici directa acie, cornua trinis firmabantur subsidijs. eadem ratione hæc media

media collocabantur acie duobus dextra, sinistráque interuallis, simplicibus ordinibus instructis perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo instructa. proxima nocte Pharnaces, interceptis tabellarijs, qui de Alexandrinis rebus literas ad Domitium ferebant, cognoscit Cæsarem magno in periculo versari, flagitaréque à Domitio, vt quamprimùm sibi subsidia mitteret, propiúsque ipse Alexandriam per Syriam accederet. qua cognita re, Pharnaces victoriæ loco ducebat, si trahere tempus posset; cum discedendum celeriter Domitio putaret. itaque ab oppido, quà facillimum accessum, & æquissimum ad dimicandum nostris videbat, fossas duas directas, non ita magno medio interuallo relicto: quatuor pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longiùs constituerat suam non producere aciem. inter has fossas aciem semper instruebat. equitatum autem ab lateribus omnem extra fossam collocabat: qui neque aliter vtilis esse poterat, & multum numero anteibat nostrum equitatum. Domitius autem, cùm Cæsaris magis periculo, quàm suo, commoueretur; neque se tutò discessurum arbitraretur, si conditiones, quas reiecerat, rursus appeteret, aut sine causa discederet; ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit. tricesimam sextam legionem in dextro cornu collocauit, Ponticam in sinistro: Deiotari legiones in mediam aciem contulit; quibus tamen angustissimum frontis reliquit interuallum, reliquis cohortibus in subsidijs collocatis. sic vtrimque, acie instructa, processum est ad dimicandum.

signo sub idem tempus ab vtroque dato, concurritur acriter, variéque pugnatur. nam tricesima sexta legio, cùm extra fossam in equitatum regis impetum fecisset, adeo secundum prælium fecit, vt mœnibus oppidi succederet, fossámque transiret, aduersósq; hostes aggrederetur. at Pontica ex altera parte legio, cùm paululum auersa hostibus cessisset, fossam autem circuire acies secundò conata esset, vt aperto latere aggrederetur hostē; in ipso transitu fossæ confixa, & oppressa est. Deiotari verò legiones vix impetum sustinuerunt. ita victrices regis copiæ cornu suo dextro, mediáq; acie conuerterunt se ad tricesimam sextam legionem: quæ tamen fortiter vincentium impetum sustinuit; magnis copijs hostium circumdata, præsentissimo animo pugnans in orbem se recepit ad radices montium: quò Pharnaces insequi propter iniquitatem loci noluit. Ita, Pontica legione pæne tota amissa, magna parte Deiotari militum interfecta, tricesimasexta legio in loca se superiora contulit, non amplius ducentis quinquaginta desideratis. ceciderunt eo prælio splendidi, ac illustres viri nonnulli equites Romani. quo tamen incommodo, Domitius, accepto, reliquias exercitus dissipati collegit, itineribúsque tutis per Cappadociam se in Asiam recepit. Pharnaces, rebus secundis elatus, cum de Cæsare ea quæ optabat, speraret, Pontum omnibus copijs occupauit: ibique, & victor, & crudelissimus rex, cùm sibi fortunam paternam, feliciore euentu, destinaret, multa oppida expugnauit; bona ciuium Romanorum, Ponticorúmque diripuit; supplicia constituit in eos qui aliquam formę, atque ætatis commendationem habebant

bebant, eáque, quæ morte essent miseriora; Pontúmq; nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians, obtinebat. Sub idem tempus in Illyrico est incommodum acceptum: quæ prouincia superioribus mensibus retenta non tantùm sine ignominia, sed etiam cum laude erat. namq; eò missus æstate cũ duabus legionibus Q. Cornificius, Cæsaris quæstor, pro prætore, quanquã erat prouincia minimè copiosa ad exercitus alendos, & finitimo bello, ac dissensionibus vastata, & confecta, tamen prudentia, ac diligẽtia sua, quòd magnam curã suscipiebat, ne quò temerè progrederetur, & recepit, & defendit. namque & castella complura, locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas, & bellum inferendum, expugnauit; eáq; præda milites donauit: quæ etsi, erat tenuis, tamen, in tanta prouinciæ desperatione, erat grata, præsertim virtute parta. & cum Octauius ex fuga Pharsalici prælij magna classe in illum se sinum contulisset, paucis nauibus Hiadertinorum, quorum semper in remp. singulare constiterat officium, dispersis Octauianis nauibus erat potitus; vt vel classe dimicare posset, adiunctis captiuis nauibus sociorum: cùm diuersissima parte orbis terrarum Cn. Pompeium victor Cæsar sequeretur; compluréque aduersarios in Illyricum, propter Macedoniæ propinquitatem, se, reliquijs ex fuga collectis, contulisse audiret; literas ad Gabinium mittit, vti cum legionibus tironum, quæ nuper erant conscriptæ, proficisceretur in Illyricum, coniunctísq; copijs cum Q. Cornificio, si quod periculũ prouinciæ inferretur, depelleret: sin ea non magis copijs

tuta esse posset, in Macedoniam legiones adducerent, omnem enim illam partem, regionémq; viuo Cn. Pompeio, bellum instauraturam esse credebat. Gabinius, vt in Illyricum venit, hiberno tempore anni, ac difficili, siue copiosiorem prouinciam existimans, siue multum fortunæ victoris Cæsaris tribuens, siue virtute & scientia sua confisus, quam sæpe in bellis periclitatus, magnas res, & secundas ductu, ausúque suo gesserat; neque prouinciæ facultatibus subleuabatur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis, neq; nauibus, intercluso mari tempestatibus, commeatus supportari poterat; magnísq; difficultatibus coactus, non vt volebat, sed vt necesse erat, bellum gerebat. ita, cùm durissimis tempestatibus, propter inopiam, castella, aut oppida expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat: adeóq; est à barbaris contemptus, vt, Salonam se recipiens in oppidum maritimum, quod ciues Romani fortissimi, fidelissimíq; incolebant, in agmine dimicare sit coactus, quo prælio duobus millibus militum amplius amissis, centurionibus XXXVIII, tribunis IIII, cum reliquis copijs Salonam se recepit; summáq; ibi difficultate rerum omniũ pressus, paucis mensibus morbo perijt. cuius & infelicitas viui, & subita mors in magnam spem Octauium adduxit, prouinciæ potiundæ: quem tamen diutius in rebus secundis & fortuna, quæ plurimum in bellis potest, diligentiáq; Cornificij, & virtus Vatinij versari passa non est. Vatinius, Brundisii cum esset, cognitis rebus, quæ gestæ erant in Illyrico, cum crebris literis Cornificij ad auxilium prouinciæ ferendum euocaretur; & M. Octauium audiret

audiret cum barbaris fœdera percussisse, compluribúsq; locis nostrorum militum oppugnare præsidia, partim classe per se, partim pedestribus copÿs per barbaros; etsi, graui valetudine affectus, vix corporibus viribus animũ sequebatur; tamen virtute vicit incommodũ naturæ, difficultatésq; hiemis, & subitæ præparationis. nã, cũ ipse paucas in portu naues longas haberet, literas in Achaiam ad Q. Calenum misit, vti sibi classem mitteret. quod cũ tardius fieret, quàm periculũ nostrorũ flagitabat, qui sustinere impetum Octauÿ non poterant; nauib. actuarÿis, quarum numerus erat satis magnus, magnitudine quanquã non satis iusta ad præliandum roſtra imposuit. has adiunctas nauibus longis, & numero classis aucto, militibus veteranis impositis, quorũ magnam copiam habebat, ex omnibus legionibus, qui numero ægrorũ relicti erant Brundisÿ, cũ exercitus in Græciam transportaretur, profectus est in Illyricum, maritimásq; nonnullas ciuitates, quæ defecerãt, Octauióq; se tradiderant, partim recipiebat, partim, remanentes in suo consilio præteruehebatur: nec sibi vllius rei morã, necessitatémq; iniungebat, quin, quàm celerimè posset, ipsum Octauium persequeretur. hunc oppugnantẽ Epidaurum terra, marĺq;, vbi nostrum erat præsidiũ, aduẽtu suo discedere ab oppugnatione coëgit; præsidiumq; nostrũ recepit. Octauius, cùm Vatinium classem magna ex parte cõfectã ex nauiculis actuarÿis habere cognouisset, confisus sua classe, substitit ad insulam Thauridẽ; qua regione Vatinius insequẽs nauigabat; non quòd Octauium ibi restitisse sciret; sed quòd eum longiùs progressum insequi decreuerat, cum

propius Thauridem accessisset, distensis suis nauibus, quòd & tempestas erat turbulenta, & nulla suspicio hostis, repente aduersam ad se venientem nauem, antennis ad mediũ malum demissis, instructam propugnatoribus animaduertit. quod vbi conspexit, celeriter vela subduci, demittíq; antennas iubet, & milites armari: &, vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, quæ primæ naues subsequebantur, idem vt facerent, significabat. parabant se Vatiniani, repente oppressi: parati deinceps Octauiani ex portu procedebant. instruitur vtrimq; acies, ordine disposita magis Octauiana, paratior militum animis Vatiniana. Vatinius, cùm animaduerteret, neque nauium se magnitudine, neque numero parem esse futuræ dimicationi, fortunæ rem committere maluit: itaq; primus sua quinqueremi, in quadriremem ipsius Octauij impetum fecit. celerrimè, fortissimèq; contrà illo remigante, naues aduersæ rostris concurrunt adeo vehementer, vt nauis Octauiana, rostro discusso, ligno contineretur. committitur acriter reliquis locis prælium; concurritúrq; ad duces maximè. nam, cum suo quisq; auxilium ferret, magnum comminus in angusto mari prælium factum est: quantóq; coniunctis magis nauibus confligendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniani: qui admiranda virtute ex suis nauibus in hostium naues transilire non dubitabant; &, dimicatione æquata, longè superiores virtute, rem feliciter gerebant. deprimitur ipsius Octauij quadriremis: multæ præterea capiuntur; aut rostris perforatæ merguntur: propugnatores Octauiani partim in nauibus iugulantur, partim in mare præcipitantur:

pitantur: ipse Octauius se in scapham confert: in quã plures cùm confugerent, depressa scapha, vulneratus tamen adnatat ad suum myoparonem. eò receptus, cùm prælium nox dirimeret, tempestate magna velis profugit. sequuntur hunc sue naues nonnullæ, quas casus ab illo periculo vendicaret. At Vatinius, re bene gesta, receptui cecinit; suísq; omnibus incolumibus, in eum se portũ victor recepit, quo ex portu classis Octauiana ad dimicandum processerat. capit ex eo prælio pentiremem vnam, triremes duas, dycrota octo, complúrésque remiges Octauianos: posteróq; ibi die fuit, dum suas, captiuásq; naues reficeret. post diem tertium contendit in insulam Issam; quòd eò se recepisse ex fuga credebat Octauium. erat nobilissimum regionum earũ oppidum, coniunctissimúmq; Octauio. quò vt peruenit, oppidani supplices se Vatinio dediderunt: comperítque ipsum Octauium, paruis, paucísq; nauigijs, vento secũdo, regionem Græciæ petisse, inde vt Siciliam, deinde Africã caperet. ita breui spatio, re præclarissimè gesta, prouincia recepta, & Cornificio reddita, classe aduersariorũ ex illo toto sinu expulsa, victor se Brundisium, incolumi exercitu, & classe, recepit. His autẽ temporibus, quibus Cæsar ad Dyrrhachium Pompeium obsidebat, & prælio Pharsalico rem feliciter gerebat, Alexandriæq; cũ periculo magno, tum etiam maiore periculi fama, dimicabat, Cassius Lõgius, in Hispania propretore, prouinciæ vlterioris obtinẽdæ causa, relictus, siue consuetudine naturæ suæ, siue odio, quòd in illam prouinciam susceperat quæstor, ex insidijs ibi vulneratus, magnas odij sui fecerat accessiones; quod vel ex

conscientia

conſcientia ſua, cum de ſe mutuo ſentire prouinciam crederet, vel mutuis ſignis, & teſtimonijs eorũ qui difficulter odia diſſimulãt, animaduertere poterat, & cõpenſare offenſionem prouinciæ exercitus amore cupiebat. itaq; cum primùm in vnum locum exercitũ conduxit, HS centena militibus eſt pollicitus: nec multo pòſt, cum in Luſitania Medobregam oppidum, montémque Herminium expugnaſſet, quò Medobregenſes confugerant; ibíq; imperator eſſet appellatus; iterum HS centenis milites donauit. multa præterea, & magna præmia ſingulis concedebat: quæ ſpecioſum reddebãt præſentẽ exercitus amorẽ, paulatim tamen, & occultè militarem diſciplinã, ſeueritatémq; minuebant. Caſſius, legionibus in hiberna diſpoſitis, ad iuſ dicendum Cordubam ſe recepit, contractúmq; in ea æs alienum, grauiſſimis oneribus prouinciæ, cõſtituit exoluere: &, vt largitionis poſtulat conſuetudo, per cauſam liberalitatis ſpecioſam, plura largitori quærebantur: pecuniæ locupletibus imperabãtur; quas Longinus ſibi expenſas ferri non tantùm patiebatur, ſed etiam cogebat: in gregẽ locupletium ſimultatum cauſæ tenues conijciebantur; neq; vllũ genus quæſtus, aut magni, & euidẽtis, aut minimi, & ſordidi, prætermittebatur, quo domus, & tribunal imperatoris vacaret. nemo erat, qui modò aliquã iacturã facere poſſet, quin aut vadimonio teneretur, aut in reos referretur. ita etiam magna ſollicitudo periculorũ ad iacturas, & detrimenta rei familiaris adiungebatur. quibus de cauſis accidit, vt, cũ Longinus imperator eadẽ faceret quæ fecerat quæſtor, ſimilia rurſus de morte eius prouinciales conſilia inirent.

rent. horum odium confirmabãt nonnulli familiares eius: qui, cũ in illa societate versarẽtur rapinarum, nihilominùs oderant eũ cuius nomine peccabant: sibíq; quod rapuerãt, acceptum ferebant; quod intercíderat, aut erat interpellatum, Cassio assignabãt. quinctam legionem nouam conscribit: augetur odiũ & ex ipso delectu, & sumptu additę legionis. cõplentur equitũ tria millia: maximísq; onerantur impensis: nec prouinciæ datur vlla requies. interim literas accepit à Cæsare, vt in Africam exercitũ traiiceret, pérq; Mauritaniam ad fines Numidiæ perueniret: quòd magna Cn. Pompeio Iuba Rex miserat auxilia maioráque missurus existimabatur. quibus literis acceptis, insolẽti voluptate efferebatur; quòd sibi nouarũ prouinciarum, & fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. itaq; ipse in Lusitaniã proficiscitur ad legiones accersendas, auxiliáq; adducenda; certis hominibus dat negotium, vt frumẽtum, nauésq; centum præparárentur, pecuniæq; describerentur, atq; imperarentur; ne qua res, cum rediisset, moraretur. reditus eius fuit celerior omnium opinione. non enim labor, aut vigilantia, cupienti præsertim aliquid, Cassio deerat. exercitu coacto in vnũ locũ, castris ad Cordubã positis, pro cõcione militibus exponit, quas res Cæsaris iussu gerere deberet; pollicetúrq; ijs, cum in Mauritaniã traiecissẽt, HS centena se daturũ. quinctã fore in Hispania legionem. ex concione se Cordubam recepit; eóq; ipso die, meridiana hora, cum in Basilicem iret, quidã Minutius Silo, cliẽs L. Racilij, libellũ, quasi aliquid ab eo postularet vt miles, ei tradit: deinde post Racilium (nã is latus Cassij tegebat) quasi respõsum ab

eo

eo peteret, celeriter dato loco, cũ se insinuasset, sinistra corripit eũ, dextráq; bis ferit pugione. clamore sublato, fit à coniuratis impetus vniuersis. Munatius Plancus proximũ gladio traijcit lictorẽ. hoc interfecto, Q. Cassium legatum vulnerat. ibi T. Vasius, & L. Mergilio, simili cõfidentia, Plancum municipem suũ adiuuant. erãt enim omnes Italicenses. ad ipsum Longinũ L. Licinius Squillus inuolat, iacẽtémq; leuibus sauciat plagis. concurritur ad Cassium defendendũ. semper enim herones, complurésq; euocatos cũ telis secũ habere cõsueuerat. à quibus ceteri intercludũtur, qui ad cædem faciendam subsequebantur. quo in numero fuit Calphurnius Saluianus, & Manlius Tusculus. Minutius inter saxa, quæ iaciebantur, in itinere fugiens opprimitur, &, relato ad domum Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximã se domum familiaris sui confert, dum certũ cognoscere, confectúsne Cassius esset. L. Laterensis, cùm id nõ dubitaret, accurrit. lætus in castra; militibus vernaculis, & secundæ legionis, quibus odio sciebat præcipuè Cassium esse, gratulatur. tollitur à multitudine in tribunal, prætor appellatur. nemo enim in prouincia natus, aut vernaculæ legionis miles, aut diuturnitate iam factus prouincialis, quo in numero erat secunda legio, non cum omni prouincia consenserat in odio Cassij. nam legiones trigesimam, & vigesimam primam, paucis mensibus in Italia scriptas, Cæsar attribuerat Longino. quincta legio ibi nuper erat confecta. Interim nunciatur Laterensi, viuere Cassium. quo nuncio, dolore magis permotus, quàm animo perturbatus, reficit celeriter se, & ad Cassium visendum proficiscitur,

ciscitur. Re cognita, trigesima legio signa Cordubam infert ad auxilium ferendum imperatori suo. facit hoc idē vicesimaprima. subsequitur has quincta. cùm duæ legiones reliquæ essent in castris; secundani, veriti ne soli relinquerentur, atq; ex eo, quid sensissent indicaretur, secuti sunt factum superiorum. permansit in sententia legio vernacula, nec vllo timore de gradu deiecta est. Cassius eos, qui nominati erant conscij cædis, iubet comprehendi: legionem quinctam in castra remittit, cohortibus XXX. retentis. indicio Minutij cognoscit, L. Racilium, & L. Laterensem, & Annium Scapulam, maximæ dignitatis, & gratiæ prouincialem hominem, sibique tam familiarem, quàm Laterenses, & Racilium, in eadē fuisse coniuratione. nec diu moratur dolorem suū, quin eos interfici iubeat. Minutium libertis tradit excruciandum, item Calphurnium Saluianum; qui profitetur indicium, coniuratorúmq; numerum auget, verè, vt quidam existimant; vt nonnulli queruntur, coactus. ijsdem cruciatibus affectus L. Mergilia Squillus nominat plures: quos Cassius interfici iubet, exceptis ijs qui se pecunia redemerunt. nam palam sestertijs HS CCIↃↃ cum Calphurnio paciscitur, & cum Q. Sextio quinquaginta. qui, etsi maximè nocentes sunt multati, tamen periculum vitæ, dolóra vulnerum pecunia remissus crudelitatem cum auaritia certasse significat. Aliquot pòst diebus literas à Cæsare missas accipit; quibus cognoscit, Pompeium, in acie victum, amissis copijs fugisse. quæ rē cognita, mistam dolori voluptatem capiebat. victoriæ nuncius lætitiam exprimebat: confectū bellum licentiam tem-

porum

porum intercludebat. sic erat dubius animus, vtrùm nihil timere, an omnia licere, mallet. Sanatis vulneribus, accersit omnes qui sibi pecunias expensas tulerãt; acceptáſq; eas iubet referri. quibus parum videbatur imposuisse oneris, ampliorem pecuniam imperat. æqua autem ratione delectum instituit: quos ex omnibus conuentibus, coloniisq; conscriptos, transmarina militia, perterritos, ad sacramenti redemptionem vocabat. magnum hoc fuit vectigal, maius tamen creabat odium. His rebus confectis, totum exercitum lustrat. legiones, quas in Africam ducturus erat, & auxilia mittit ad Traiectum: ipse, classem, quam parabat, vt inspiceret, Hispalim accedit: ibiq; moratur: propterea quòd edictum tota prouincia proposuerat, vt, quibus pecunias imperasset, neq; contulissent, se adirent. quæ euocatio vehementer omnes turbauit. interim L. Titius, qui eo tempore tribunus mil. legionis vernaculæ fuerat, nunciat fama, legionem trigesimam, quam Q. Cassius legatus simul ducebat, cũ Ilurgim ad oppidũ castra haberet, seditione facta, centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebãtur, discessisse, & ad secundã legionem cõtendisse, quæ ad fretũ alio itinere ducebatur. cognita re, noctu cum V. cohortibus vndeuicesimanorũ egreditur, mane peruenit. ibi eum diem, vt, quid ageretur, perspiceret, moratus, Carmonã contendit. hic, cũ legio trigesima, & vigesimaprima, & cohortes quatuor, & quincta legio, totúsq; cõueniisset equitatus, audit quatuor cohortes à vernaculis oppressas ad Obuculam, cũ his ad secundã peruenisse legionem, omnésq; ibi se cõiunxisse, & T. Torium Italicensem ducẽ delegisse, celeriter

celeriter habito consilio, Marcellum Cordubam, vt eam in potestate retineret, Q. Cassium legatum Hispalim mittit. paucis ei diebus affertur, conuentum Cordubensem ab eo defeciſſe; Marcellúmq; aut necessitate adductum (namque id variè nunciabatur) consentire cum Cordubensibus; duas cohortes legionis quinctæ, quæ fuerant Cordubæ in præsidio, idem facere. Cassius, his rebus incensus, mouet castra, & postero die Segouiam ad flumen Silicense venit. ibi habita concione, militum tentat animos: quos cognoscit, non sua, sed Cæsaris absentis causa, sibi fidissimos esse, nullúmq; periculum deprecaturos, dum per eos Cæsari prouincia restitueretur. interim Torius ad Cordubam veteres legiones adducit: ac, ne dissensionis initium natum seditiosa militum, suáq; videretur natura; simul, vt contra Q. Cassium, qui Cæsaris nomine maioribus viribus vti videbatur, æquè potentem opponeret dignitatem; Cn. Pompeio se prouinciam recuperare velle, palam dictitabat. & forsitan etiã hoc fecerit odio Cæsaris, & amore Pompeij; cuius nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat: sed, id qua mente commotus fecerit, cõiectura sciri non potest. certè hoc præ se Torius ferebat: milites adeò fatebantur, vt Cn. Pompeij nomen in scutis inscriptũ haberẽt. frequẽs legionibus conuentus obuiam prodit, neq; tantùm virorũ, sed etiam matrum familias, ac prætextatorum; deprecatúrq; ne hostili aduentu Cordubam diriperẽt: nam se contra Cassium sentire cum omnibus; contra Cæsarem ne facere cogerentur, orare. tantæ multitudinis precibus, & lacrymis exercitus cõmotus,

cum

cum videret ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. Pompeij nomine, & memoria, támq; omnibus Cæsarianis, quàm Pompeianis Longinum esse in odio, neque se conuentum, neq; M. Marcellum contra Cæsaris causam posse perducere, nomen Pompeij ex scutis detraxerunt; Marcellum, qui se Cæsaris causam defensurum profitebatur, ducem asciuerunt, prætorémq; appellarunt; & sibi conuentum adiunxerunt; castráque ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter quatuor millia passuum à Corduba citra flumen Bætim in oppidi conspectu loco excelso facit castra: literas ad regem Bogudem in Mauritaniam; & ad M. Lupidum pro consule in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio sibi, prouinciæq; Cæsaris causa quamprimùm veniret, ipse hostili modo Cordubensium agros vastat, ædificia incendit. cuius rei deformitate, atq; indignitate legiones, quæ Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt: vt in aciem educerentur, orant, priúsq; confligendi sibi potestas fieret, quàm cum tanta contumelia nobilissimæ, carissimæq; possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flammáq; consumerentur. Marcellus, cũ confligere miserrimum putaret, quòd & victoris, & victi detrimentum ad eundem Cæsarem esset redundaturum, neq; suæ potestatis esset; legiones Bætim traducit, atq; aciem instruit. cùm Cassium contrà pro castris suis aciem instruxisse loco superiore videret, causa interposita, quòd is in æquum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, vt se in castra recipiant: itaque copias reducere cæpit. Cassius quo bono valebat, Marcellúmque infirmum esse

esse sciebat, aggressus equitatu legionarios se recipientes, complures nouissimos in fluminis ripis interficit. cùm, hoc detrimento, quid transitus fluminis vitij, difficultatisque haberet, cognitum esset, Marcellus castra Bætim transferi: crebroq; vterq; legiones it aciem eduxit; neq; tamen confligitur, propter locorum difficultates. erat copijs pedestribus multo firmior Marcellus. habebat enim veteranas legiones, multisq; prælijs expertas. Cassius fidei magis, quàm virtuti legionum cõfidebat. itaq; cum castra castris collata essent; & Marcellus locum idoneum castello cepisset, quò prohibere aqua Cassianos posset; Longinus veritus, ne genere quodam obsidionis clauderetur in regionibus alienis, sibiq; infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur, celeriq; itinere Vllam contendit; quod sibi fidele esse oppidum credebat. ibi adeo coniuncta ponit mœnibus castra, vt & loci natura, (namq; Vlla in edito monte posita est) & ipsa munitione vrbis, vndique ab oppugnatione tutus esset. hunc Marcellus insequitur, &, quàm proximè potest Vllam, castra castris confert: locorúmque cognita natura, quò proximè rem deducere volebat, necessitate est adductus; vt neque confligeret, cuius si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat; neq; vagari Cassium latiùs pateretur; ne plures ciuitates ea paterentur quæ passi erant Cordubenses. castellis idoneis locis collocatis, operibúsq; in circuitu oppidi continuatis, Vllam, Cassiúmq; munitionibus clausit. quæ priùs quàm perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit: quem magno sibi vsui fore credebat, si pabulari, frumentariq; Marcellum non

 pati-

patereturꝫ magno autem impedimento, si clausus obsidione, & inutilis necessarium consumeret frumentum. Paucis diebus literis Cassij acceptis, rex Bogud cum copijs venit; adiunxitque ei legionem, quam secum adduxerat, complúresque cohortes auxiliarias Hispanorum. namque, vt in ciuilibus dissensionibus accidere consueuit, ita temporibus illis in Hispania nonnullæ ciuitates rebus Cassij studebant, plures Marcello fauebant. Accedit cum copijs Bogud ad exteriores Marcelli munitiones. pugnatur vtrimq; acriter, crebróq; vt accidit, fortuna sæpe ad vtrumque transferente victoriam; nec tamen vnquam ab operibus depellitur Marcellus. Interim Lepidus ex citeriore prouincia cum cohortibus legionarijs triginta quinque, magnóq; numero equitum, & reliquorum auxiliorum venit eamente Vllam, vt sine vllo studio cõtentiones Cassij, Marcelliq; componeret. huic venienti sine dubitatione Marcellus se credit, atq; offert. Cassius contrà suis se tenet præsidijs, siue eò, quòd plus sibi iuris deberi, quàm Marcello, existimabat; siue eò, quòd ne prǫoccupatus animus Lepidi esset obsequio aduersarij, verebatur. ponit ad Vllam castra Lepidus; neq; habet à Marcello quicquam diuisi: ne pugnetur, interdicit: ad exeundum Cassium inuitat; fidémq; suam in re omni interponit. cum diu dubitasset Cassius, quid sibi faciendum, quídue Lepido esset credendum; neq; vllum exitum consilij sui reperiret, si permaneret in sententia, postulat, vti munitiones disijcerentur, sibíque liber exitus daretur. non tantùm inducijs factis, sed propè iam constituta opera cum cõplanarent, custodiæque munitionum essent deductæ, auxilia

auxilia regis in id castellum Marcelli, quod proximum erat regijs castris, neq; opinantib. omnibus, si tamen in omnib. fuit Cassius (nam de huius conscientia dubitabatur) impetum fecerunt, compluresque ibi milites oppresserunt. quod nisi celeriter, indignatione, & auxilio Lepidi, prælium esset diremptum; maior calamitas esset accepta. cum iter Cassio patefactum esset; castra Marcellus cum Lepido coniungit. Lepidus eodem tempore, Marcellúsq; Cordubã cum suis proficiscitur. Narbonẽ sub idem tempus Trebonius pro consule ad prouinciam obtinendã venit. de cuius aduentu vt cognouit Cassius, legiones, quas secum habuerat, equitatúmq; in hiberna distribuit: ipse, omnibus suis rebus celeriter correptis, Malacam contendit; ibíq; aduerso tempore nauigandi naues conscendit, vt ipse prædicabat, ne se Trebonio & Lepido, & Marcello committeret; vt amici eius dictitabant, ne per eam prouinciam minore cum dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat; vt ceteri existimabant, ne pecunia illa, ex infinitis rapinis confecta, in potestatem cuiusquam veniret. progressus secunda, vt hiberna, tempestate, cùm in Ibernum flumen, noctis vitandæ causa, se contulisset, inde, paulò vehementiore tempestate, nihilo periculosiùs se nauigaturum credens, profectus aduersis fluctibus occurrentibus ostio fluminis, in ipsis faucibus, cùm neq; flectere nauẽ propter vim fluminis, neq; directam tantis fluctibus tenere posset, demersa naui perijt. Cum in Syriam Cæsar ex Aegypto venisset, atque ab ijs qui Roma venerant ad eum, cognosceret, literísq; vrbanis animaduerteret, multa Romæ malè, & inutiliter administrari,

neq; vllam partem reip. satis commodè geri; quòd & contentionibus tribunitijs pernicioſæ ſeditiones orirẽtur, & ambitione, atq; indulgentia tribunorum militum, & qui legionibus præerant, multa contra morem, conſuetudinémque militarem fierent, quæ diſſoluendæ diſciplinę, ſeueritatiſq; eſſent; eáq; omnia flagitare aduentum ſuum videret; tamen præferendum exiſtimauit, quas in prouincias, regionéſq; veniſſet, eas ita relinquere conſtitutas, vt domeſticis diſſenſionibus liberarentur, iura, legéſque acciperent, & extremorum hoſtium metum deponerent. hæc in Syria, Cilicia, Aſia celeriter ſe confecturum ſperabat; quòd hæ prouinciæ nullo bello premebantur, in Bythinia, ac Ponto plus oneris videbat impendere ſibi. nõ enim exceſſiſſe Ponto Pharnacem audierat, neq; exceſſurum putabat, cum ſecundo prælio eſſet vehementer inflatus, quod contra Domitium Calùinum fecerat. commoratus ferè in omnibus ciuitatib. quæ maiores ſunt dignitate, præmia, benemeritis & viritim, & publicè tribuit: de controuerſijs veteribus cognoſcit, ac ſtatuit reges, tyrannos, dynaſtas prouinciæ, finitimóſq; qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impoſitis prouinciæ tuendæ, ac defendendæ, dimittit & ſibi, & populo R. amiciſſimos. paucis diebus in ea prouincia conſumptis, Sex. Cæſarem, amicum, & neceſſarium ſuum, legionibus Syriæ præficit; ipſe eadem claſſe, qua venerat, proficiſcitur in Ciliciam. cuius prouincię ciuitates omnes euocat Tarſum: quod oppidum ferè totius Ciliciæ nobiliſſimum, fortiſſimúmq; eſt. ibi, rebus omnibus prouinciæ, & finitimarum ciuitatũ conſtitutis,

cupiditate

cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum non diutius moratur: magnisq; itineribus per Cappadociã cõfectis, biduum Mazace commoratus, Comana, vetustissimum, & sanctissimum in Cappadocia Bellonæ templum, quod tanta religione colitur, vt sacerdos eius deę maiestate, imperio, & potentia secundus à rege consensu gentis illius habeatur, id homini nobilissimo Nicomedi Bithynio adiudicauit: qui regio Cappodocum genere ortus, propter aduersam fortunam maiorum suorum, mutationémq; generis, iure minimè dubio, vetustate tamen intermisso, sacerdotiũ id repetebat. fratrem autem Ariobarzanis Ariaratem, cùm bene meritus vterq; eorum de rep. esset, ne aut regni hæreditas Ariaratem sollicitaret, aut hæres regni terreret, Ariobarzani attribuit, qui sub eius imperio, ac ditione esset: ipse iter cœptum simili velocitate conficere cœpit. cùm propius Pontum, finésq; Gallograeciæ accessisset: Deiotarus, tetrarches Gallograeciæ, tunc quidem pænè totius, quod ei, neq; legibus, neq; moribus cõcessum esse ceteri tetrarchæ contendebant, sine dubio autem rex Armeniæ minoris ab senatu appellatus, depositis regijs insignib. neq; tantùm priuato vestitu, sed etiam reorũ habitu supplex ad Cæsarem venit oratum, vt sibi ignosceret, quòd in ea parte positus terrarum, quæ nulla præsidia Cæsaris habuissẽt, exercitib. imperijsq; in Cn. Pompeij castris fuisset: neq; enim se iudicẽ debuisse esse controuersiarũ populi R. sed parere præsentibus imperijs. Contra quem Cęsar, cum plurima sua commemorasset officia, quæ consul ei decretis publicis tribuisset; cúmq; defensionem eius, nullam posse excusationẽ inanum

imprudentiæ recipere, coarguisset; quòd homo tantæ prudentiæ ac diligentiæ scire potuisset, quis vrbem, Italiámq; teneret; vbi senatus, populúsq; R. vbi resp. esset; quis deinde post L. Lentulum, M. Marcellum consul esset: sed tamen se concedere id factum superioribus suis beneficijs, veteri hospitio, atq; amicitiæ, dignitati, ætatíq; hominis, precibus eorum qui frequentes concurrissent, hospites, atq; amici Deiotari, ad deprecandum: de controuersijs tetrarcharum postea se cognituru esse dixit: regium vestitum ei restituit. legionem autem, quam ex genere ciuiũ suorum Deiotarus, natura, disciplináq; nostra constitutã, habebat, equitatúmq; omnem ad bellum gerẽdum adducere iussit. Cum in Pontum venisset, copiásq; omnes in vnum locum coegisset; quæ numero, atq; exercitatione bellorum mediocres erant (excepta enim legione sexta, quam secum adduxerat Alexandria veteranam, multis laboribus, periculísq; functam, multísq; militibus, partim difficultate itinerum, ac nauigationũ, partim crebritate bellorum, adeo deminutam, vt minus mille hominum in ea esset: reliquæ erant tres legiones, vna Deiotari, duę, quæ in eo prælio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant) legati, à Pharnace missi, Cęsarem adeunt; atq; in primis deprecantur, ne eius aduentus hostilis esset. facturum enim omnia Pharnacẽ, quę imperata essent, maximéq; commemorabant, nulla Pharnacem auxilia contra Cæsarem Pompeio dare voluisse; cùm Deiotarus, qui dedisset, tamen ei satisfecisset. Cæsar respondit, se fore æquissimum Pharnaci, si, quæ illiceretur, repræsentaturus esset. monuit autem, vt

sole-

solebat, mitibus verbis legatos, ne aut Deiotarum sibi obijcerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quòd auxilia Pompeio non misissent: nam se neq; libentiùs facere quicquã, quàm supplicibus ignoscere; neq; prouinciarum publicas iniurias cõdonare ijs posse, qui non fuissent in se officiosi: id ipsum, quod commemorassent, officiũ vtilius Pharnaci fuisse, qui prouidisset, ne vinceretur, quàm sibi, cui dij immortales victoriam tribuissent: itaq; se magnas, & graues iniurias ciuium Romanorum, qui in Ponto negotiati essent, quoniã in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci: nam neq; interfectis amissam vitam, neq; exactis virilitatem restituere posse; quod quidem supplicium grauius morte ciues Romani subissent: Ponto verò decederet cõfestim: familiásq; publicanorum remitteret; ceteráque restitueret socijs, ciuibúsq; Romanis, quæ penes eum essent: si fecisset, iam tunc sibi mitteret munera, ac dona, quæ, bene rebus gestis, imperatores, ab amicis accipere consuessent. miserat enim Pharnaces coronam auream. his respõsis datis, legatos remisit. At Pharnaces, omnia liberaliter pollicitus; cum, festinantem, ac properantem Cæsarem, sperares libentiùs etiam creditum suis promissis, quàm res pateretur, quò celeriùs, honestiúsq; ad res magis necessarias proficisceretur, (nemini enim erat ignotum plurimis de causis ad vrbem Cæsarem reuocari) lentiùs agere, decedendi diem postulare, longiores pactiones interponere, in summa frustrari cœpit. Cæsar, cognita calliditate hominis, quod alijs temporib. natura facere consueuerat, tunc necessitate fecit adductus, vt celeriùs omnium opinione ma-

num consereret. Zela est oppidum in Ponto, positu ipso vt in plano loco, satis munitum, tumulus enim naturalis, velut manu factus, excelsiore vndiq; fastigio sustinet murum. circumpositi sunt huic oppido magni, multiq; interciſi vallibus colles: quorum editissimus vnus, qui, propter victoriam Mithridatis, & infelicitatem Triarij, detrimentum q; exercitus nostri, superioribus locis, atque itineribus pænè coniunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem. nec multò longiùs millibus passuum tribus abest ab Zela. hunc locum Pharnaces, veteribus paternorum felicium castrorum refectis operibus, copijs omnibus suis occupauit. Cæsar, cum ab hoste millia passuum quinque castra posuisset; videretq; eas valles quibus regia castra munirentur, eodem interuallo sua castra munituras; si modò ea loca hostes priores non cepissent, quę multo erant propiora regis castris; aggerē comportari iubet intra munitiones. quo celeriter collato, proxima nocte vigilia quarta, legionibus omnib. expeditis, impedimentisq; in castris relictis, prima luce, non opinantibus hostibus, eum ipsum locū cepit, in quo Mithridates secundum prælium aduersus Triarium fecerat. huc omnem cōportari aggerē è castris, seruitiáq; agi iussit; ne quis ab opere miles discederet; cum, spatio nō amplius mille passuum, interciſa vallis castra hostium diuideret ab opere incepto Cæsaris castrorum. Pharnaces, cùm id repente prima luce animaduertisset, copias suas omnes pro castris instruxit, quas, interposita tanta locorum iniquitate, consuetudine magis peruulgata militari credebat instrui Cæsar, vel ad opus suum tardan-

terdandum, quò plures in armis tenerentur, vel ad ostentationem regiæ fiduciæ, ne munitione magis, quàm manu, defendere locum Pharnaces videretur: ita q; deterritus nõ est, quo minùs, prima acie pro vallo instructa, reliqua pars exercitus opus faceret. at Pharnaces, impulsus siue loci fælicitate, siue auspicijs, & religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebamus; siue paucitate nostrorum, qui in armis erant, comperta, cum, more operis quotidiani magnam illam seruorum multitudinem, quæ aggerem portabat, militum esse credidisset; siue etiam veterana fiducia exercitus sui, quem cum legione XXII in acie conflixisse, & vicisse legati eius gloriabantur; simul contemptu exircitus nostri, quem pulsum à se, Domitio duce, sciebat; inito consilio dimicãdi, descendere prærupta valle cœpit: cuius aliquandiu Cæsar irridebat inanem ostentationem, & eo loco militum cohortationem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset: cum interim Pharnaces eodem gradu, quo in prælium descenderat, vallem ascendere aduersus arduum collem instructis copijs cœpit. Cæsar, incredibili eius vel temeritate, vel fiducia motus, neque opinans, imparatúsq; oppressus, eodem tempore milites ab operibus vocat, arma capere iubet, legiones opponit, aciem instruit. cuius rei subita trepidatio magnum terrorem attulit nostris, nondum ordinibus instructis. falcatæ regiæ quadrigæ permistos milites perturbant, quæ tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. insequitur has acies hostium; &, clamore sublato, confligitur, multum adiuuãte natura loci, plurimũ deorum

deorum immortalium benignitate: qui cum omnibus casibus belli interſunt, tum præcipuè eis quibus nihil ratione potuit administrari. magno atque acri prælio facto, comminus dextro cornu, quo veterana legio sexta erat collocata, initiũ victoriæ natum est ab ea parte, cùm in procliui detruderentur hostes, multò tardiùs, sed tamen ijsdem dijs adiuuantibus, sinistro cornu, mediáq; acie, totæ profligantur copiæ regis. quæ quàm facilè subierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulsæ, premebantur loci iniquitate: itaque, multis militibus partim interfectis, partim suorũ ruinâ oppressis, quì velocitate effugere poterant, armis tamen proiectis, vallem transgressi, nihil ex loco superiore inermes proficere poterant. at nostri, victoria elati, subire iniquum locum, munitionésq; aggredi nõ dubitarunt. defendentibus autem ijs cohortib. castra, quas Pharnaces præsidio reliquerat, celeriter castris hostium suos potiti. interfecta multitudine omni, aut capta suorum, Pharnaces cum paucis equitibus profugit. cui nisi castrorum oppugnatio facultatẽ attulisset liberiùs profugiendi, vinus in Cæsaris potestatem adductus esset. Tali victoria toties victor Cæsar incredibili est lætitia affectus, quòd maximum bellum tanta celeritate confecerat: erátq; subiti periculi recordatione, lætior, quòd victoria facilis ex difficilimis rebus acciderat. Ponto recepto, præda omni regia militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur: legionem sextam decedere ad præmia, atq; honores accipiendos in Italiam iubet: auxilia Deiotari domum remittit: duas legiones cum Cælio Vintiano in Ponto reli-

reliquit. ita per Gallogræciam, Bithyniamq; in Asiam iter facit: omniumq; earum prouinciarum de controuersijs cognoscit, & statuit: iura in tetrarchas, reges, ciuitates distribuit. Mithridatem Pergamenum quorem fęciliter, celeritérq; gestã in Aegypto suprà scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regijs educatum (nam eum Mithridates, rex Asiæ totius, propter nobilitatem Pergamo paruulum secum asportauerat in castra, multósq; tenuerat annos) regem Bosphori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat, prouinciásq; populi R. à barbaris, atque inimicis regibus, interposito amicissimo rege, muniuit. eidẽ tetrarchiam legibus Gallogræcorum, iure gentis, & cognationis adiudicauit, occupatam & possessam paucis antè annis à Deiotaro. neque tamen vsquam diutius moratus est, quàm necessitas vrbanarum seditionum pati videbatur. rebus fœlicissimè, celerriméq; confectis, in Italiam celeriùs omnium opinione venit.

A. HIRTII, AVT OPPII DE BELLO AFRICANO COMMENTARIVS QVINTVS.

CAESAR, itineribus iustis confectis, nullo die intermisso, ad XIIII. kal. Ian. in Lilybæũ peruenit: statimq; ostendit sese naues velle cõscẽdere; cũ nõ amplius legionẽ tyronum haberet vnã, equitésq; vix sexcentos. tabernaculũ secundũ litus ipsum cõstituit, vt propè fluctus verberaret. hoc eo cõsilio fecit

ne

ne quis moræ quicquam fore sperareț, & vt omnes in dies, horásq; parati essent. Incidit per id tempus, vt tẽpestates ad nauigandum idoneas nõ haberet. nihilo tamen minùs in nauibus remiges, militésq; continere, & nullam prætermittere occasionem profectionis; cùm præsertim ab incolis eius prouinciæ nunciarentur aduersariorum copiæ, equitatus infinitus, legiones regiæ quatuor, leuis armaturæ magna vis, Scipionis legiones decem, elephanti centum viginti, classésq; esse complures. tamen nõ deterrebatur, animóq; & spe confidebat, interim in dies & naues longæ adaugeri, & onerariæ complures eôdem concurrere, & legiones tyronum conuenire, in his veterana legio quinta, equitum ad duo millia, legionibus collectis sex, & equitum duobus, vt quæ q; prima legio venerat, in naues longas imponebatur, equites autẽ in onerarias. ita maiorem partem nauium antecedere iussit, & insulã petere Aponianam, quæ non abest à Lilybęo. ibiq; commoratus, bona paucorum vendit publicè: deinde Alieno prętori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit, & de reliquo exercitu celeriter imponendo. datis mandatis, ipse nauem conscendit ad VI kal. Ian. & reliquas naues statim est consecutus. ita, vento certo, celeriq; nauigio vectus, post diem quartam cum longis paucis nauibus in conspectum Africę venit, namq; onerariæ reliquę, præter paucas, vento dispersæ, atq; errabundæ diuersa loca petierunt. Clupeam classe præteruehitur, deinde Neapolim. complura præterea castella, & oppida non longè à mari relinquit. postquam Adrumetum accessit, vbi præsidium erat aduersariorum, cui

præerat

prætrat C. Considius, & à Clupea secundùm oram maritimam, cum equitatu Adrumeti Cn. Piso cum Mauris circiter tribus millibus apparuit, ibi paulisper Cæsar ante portum commoratus, dum reliquæ naues conuenirent, exponit exercitum. cuius numerus in præsentia fuit peditum trium millium, equitum centum quinquaginta. castrisque ante oppidum positis, sine iniuria cuiusquam consedit; cohibétque omnes à præda, oppidani interim muros armatis complent. ante portum frequentes considunt ad se defendendum. quorũ numerus duarum legionum intus erat. Cæsar, circum oppidũ vectus, natura loci perspecta, redit in castra. non nemo culpæ eius, impudentiæ q3 assignabat, quòd neq3 certum locum gubernatoribus, præfectisq2, quem peterent, præceperat: neque, vt mos ipsius consuetudó q3 superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, vt in tempore, ijs perlectis, locum certum peterent vniuersi quod minimè Cæsarem fefellerat. namque nullum portum terræ Africæ, quò classes decurrerent, pro certo tutum ab hostium præsidio fore suspicabatur: sed fortuitu oblatam occasionẽ egressus aucupatur. L. Plancus interim legatus, petit à Cæsare, vt sibi daret facultatem cum Considio agendi, si posset aliqua ratione perduci ad sanitatem. itaque, data facultate, literas conscribit; & eas captiuo dat perferendas in oppidum ad Considium. quò simulatque captiuus peruenisset, literásque, vt erat mandatum, Considio porrigere cœpisset, priùs, quàm acciperet ille, vnde, inquit, ista? tum captiuus, venio à Cæsare. tunc Considius, vnus est, inquit, Scipio imperator hoc tempore populi R. deinde in con-

conspectu suo captiuum statim interfici iubet: literásq; nondum perlectas, sicut erant signatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas. Postquã una nocte, & die ad oppidum consumpta, neq; responsum vllum à Considio dabatur; neq; ei reliquæ copiæ succurrebant; neq; equitatu abundabat; & ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat, & eas tyronum; neque primo aduentu conuulnerari exercitum volebat; & oppidi egregia munitio, difficilisque ad oppugnandum erat accessus; & nunciabantur auxilia magna equitatus oppidanis suppetias venire: non est visa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi; ne, dum in ea re Cæsar esset occupatus, circumuentus à tergo ab equitatu hostium laboraret. itaque, castra cùm mouere vellet, subitò ex oppido erupit multitudo: atq; equitatus subsidio vno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Iuba ad stipendium accipiendum: castráque, vnde Cæsar egressus, iter facere cœperat, occupant, & eius agmen extremum insequi cœperunt. quæ res cùm animaduersa esset, subitò legionarij cõsistunt; & equites, quanquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissimè concurrunt. accidit res incredibilis, vt equites minùs triginta Galli Maurorum equitum duo millia pellerent, vrgerént q; in oppidum. postquam repulsi, & cõiecti erant intra munitiones, Cæsar iter constitutum ire contendit. quòd cùm sæpiùs facerent; & modò insequerentur, modò rursus ab equitibus in oppidum repellerentur: cohortibus paucis ex veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, & parte equitatus, iter leniter cũ reliquis facere cœpit.

cæpit. ita, quantò longiùs ab oppido discedebatur, tantò tardiores ad insequendum erant Numidæ. interim in itinere ex oppidis, & castellis legationes venire, polliceri frumentum, paratósq; esse, quæ imperasset, facere. itaque eo die castra posuit ad oppidum Ruspinam kalendis Ian. inde mouit, & peruenit ad oppidum Leptin, liberam ciuitatem, & immunem. legati ex oppido veniunt obuiam: libenter se omnia facturos, quæ vellet, pollicentur. itaque, centurionibus ad portas oppidi, & custodijs impositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut iniuriam faceret cuipiam incolæ, non longè ab oppido secundùm litus facit castra. eôdem naues onerariæ, & longæ nonnullæ casu aduenerunt, reliquæ, vt est ei nunciatum, incertæ locorum Viticam versus petere visæ sunt. Interim Cæsar à mari non digredi, neq; mediterranea petere propter nauiũ errorem, equitatúmque in nauibus omnem continere, vt arbitror, ne agri vastarentur: aquam in naues iubet comportari. Remiges interim, qui aquatũ è nauib. exierant, subitò equites Mauri, neq; opinantib. Cæsarianis, adorti, multos iaculis conuulnerauerunt, nõnullos interfecerũt. latẽt enim in insidijs cum equis inter conualles, & subitò exeunt, non vt in campo comminus depugnent. Cæsar interim in Sardiniam nuncios cum literis, & in reliquas prouincias finitimas dimisit, vt sibi auxilia, cõmeatus, frumentum, simulatq; literas legissent, mittenda curarent: exoneratísq; partim nauib. longis, Rabiriũ Posthumum in Siciliam ad secundum commeatum accersendum mittit, interim cùm decẽ nauibus longis ad reliquas naues onerarias conquirendas, quæ deerrassent,

&

& simul mare tuendum ab hostibus iubet proficisci. item C. Sallustium Crispum prætorem ad Cercinnam insulam versus, quam aduersarij tenebant, cũ parte nauium ire iubet; quòd ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. hæc ita imperabat, itaque vnicuiq; præcipiebat, vt, si fieri posset, nec locum vllum excusatio haberet, nec moram tergiuersatio. ipse interea, ex perfugis, & incolis cognitis conditionib. Scipionis, & qui cum eo contra se bellũ gerebant, miserari. regium enim equitatum in prouincia Africa Scipio alebat. tanta hominum erat dementia, vt mallent regis esse vectigales, quàm ciuibus in patria in suis fortunis esse incolumes. Cæsar ad III. non. Ian. castra mouet: Leptíq; sex cohortium præsidio cum Saserna relicto, ipse rursus, vnde pridie venerat, Ruspinam cum reliquis copijs cõuertit: ibíq; sarcinis exercitus relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur circũ villas frumẽtatum; oppidaníq; imperat, vt plaustra, iumentáq; omnia sequantur. itaq; magno frumenti inuento numero, Ruspinã redit. hoc eum idcirco existimo fecisse, ne maritima oppida post se vacua relinqueret, præsidióq; firmata ad classis receptacula muniret. Itaque, ibi relicto P. Saserna, fratre eius quem Lepti proximo oppido reliquerat cum legione, iubet comportari ligna in oppidum quamplurima: ipse cum cohortibus septem, quæ ex veteranis legionibus in classe cum Sulpitio, & Vatinio rem gesserant, ex oppido Ruspina egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido millia passuum duo: ibíq; classem sub vesperum cum ea copia conscendit. omnibus in exercitu insciis, & requirentibus imperatoris consiliũ,

magno

magno metu, ac tristitia sollicitabantur. parua enim cum copia, & ea tyronum, neq; omni exposita in Africa contra magnas copias, & insidiosæ nationis, equitatúmq; innumerabilem, se expositos videbant: neque quicquam solacij in præsentia, neq; auxilium in suorum consilio animaduertebant, nisi in ipsius imperatoris vultu, vigore, mirabilique hilaritate. animum enim altum, & erectum præ se gerebat. huic acquiescebant homines, & in eius scientia, & consilio omnia sibi procliuia omnes fore sperabant. Cæsar, in nauibus una nocte consumpta, iam cælo albescente, cum proficisci conaretur, subitò nauium pars, de qua timebat, ex errore eodem conferebatur. hac re cognita, Cæsar celeriter de nauibus imperat omnes egredi, atque armatos in litore reliquos aduenientes milites expectare. itaq; sine mora nauibus eis in portum receptis, & aduectis militum, equitúmq; copijs, rursus ad oppidum Ruspinam redit; atq; ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis XXX frumentatum est profectus. ex eo est cognitum Cæsaris consilium: illum cum classe nauibus onerarijs, quæ deerrassent, subsidio ire, clam hostibus, voluisse; ne casu imprudentes suæ naues in classem aduersariorum inciderent: neque eam rem eos voluisse scire, qui in præsidijs relicti milites fuissent; ne, propter suorum paucitatem, & hostium multitudinem, metu deficerent. Interim, cum iam Cæsar progressus esset è castris circiter millia passuum tria, per speculatores, & antecessores equites nunciatur ei, copias hostium haud longe à se visas. & hercle cum eo nuncio puluis ingẽs conspici captus est. hac re cognita,

Cæsar celeriter iubet equitatum vniuersum, cuius copiam habuit in præsentia non magnam, & sagittarios, quorum paruus è castris secum exierat numerus, accersi, atque ordinatim signa se leniter consequi: ipse antecedere cum paucis armatis. iamq; cum procul hostium conspici posset, milites in campo iubet galeari, & ad pugnam parari. quorum omnino numerus fuit, XXX cohortium, cum equitibus CCCC, & sagittarijs. et hostes interim, quorum dux erat Labienus, & duo Pacidij, aciem dirigunt mirabili longitudine, non peditum, sed equitum confertam: & inter eos leuis armaturæ Numidas, & sagittarios pedites interposuerant: & ita condensauerant, vt procul Cæsariani pedestres copias arbitrarentur: & dextrum ac sinistrum cornu magnis equitum copijs firmauerant. Interim Cæsar aciem dirigit simplicem, vt poterat, propter paucitatẽ: sagittarios ante aciem constituit: equites dextro, sinistróq; cornu opponit: & ita præcipit, vt prouiderent, ne multitudine equitatus hostium circumuenirentur, existimabat enim se cum pedestribus copijs, acie instructa, dimicaturum. cum vtrimque expectatio fieret; neque Cæsar se remoueret; & cum suorum paucitate contra magnam vim hostiũ artificio magis, quàm viribus decertandum videret; subitò aduersariorum equitatus sese extendere, & in latitudinem promouere, collésque complecti, & Cæsaris equitatum extenuare, simúlq; ad circumeundum comparare se cœperunt. Cæsariani equites eorum multitudinem ægrè sustinebant. acies interim mediæ cum concurrere conarentur, subitò ex condensis turmis Numidæ leuis armaturę cũ

equi-

equitibus procurrunt, & inter legionarios pedites iacula coniiciunt. hîc cum Cæsariani in eos impetũ fecissent; illorum equites refugiebant; pedites interim resistebant, dum equites rursus, concursu renouato, peditibus suis succurrerent. Cæsar, nouo genere pugnæ obiato, cum animaduerteret ordines suorũ in procurrendo turbari, (pedites enim, dum equites longiùs à signis persequuntur, latere nudato à proximis Numidis iaculis vulnerabantur, equites autem hostiũ pilum militis cursu facilè vitabant) edicit per ordines, ne quis miles à signis quatuor pedes longiùs procederet. equitatus interim Labieni, suorũ multitudine confisus, Cæsaris paucitatẽ circumire conatur. equites Iuliani pauci, multitudine hostiũ defessi, equis conuulneratis, paulatim cedere: hostis magis, magísque instare. ita, puncto temporis omnib. legionarijs ab hostiũ equitatu circumuentis, Cęsaríq; copijs in orbẽ compulsis, intra cancellos omnes coniecti pugnari cogebantur. Labienus in equo, capite nudo, versari in prima acie, simul suos cohortari, nonnunquã legionarios Cæsaris ita appellare: quid tu, inquit, miles tyro, tam feroculus es? vos quoq; iste verbis infatuauit, in magnũ mehercule vos periculum impulit. misereor vestri. Tum miles, non sum, inquit, tyro Labiene, sed de legione decima veteranus. Tum Labienus, non agnosco, inquit, signa decumanorũ. Tum miles, tum me, quis sim, intelliges. Simul cassidem de capite deiecit, vt cognosci ab eo posset; atq; ita pilum viribus contortum, dum in Labienum mittere contendit, equi grauiter aduerso pectori affixit; & ait: Labiene, decumanum militem, qui te petit, scito esse. omnium tamen

animi in terrorem coniecti, & maximè tyronum; circumspicere enim Cæsarem, neque amplius facere, nisi hostium iacula vitare. Cæsar interim, consilio hostium cognito, iubet aciem in longitudinem quàm maximam porrigi, & alternis conuersis cohortibus, vt vna post alteram ante signa tenderet. ita coronam hostium dextro sinistróq; cornu mediam diuidit; & vnam partem ab altera exclusam, equitib. intrinsecus adortus, cum peditatu telis coniectis in fugam vertit; neque longiùs progressus, veritus insidias, se ad suos recipit. idem altera pars equitum, peditúmq; Cæsaris facit. His rebus gestis, & procul hostibus repulsis, comnulneratísque, ad sua præsidia sese, vt erat instructus, recipere cœpit. Interim M. Petreius, & Cn. Piso cum equitibus Numidis M C. electis, peditatúq; eiusdē generis satis grandi, ex itinere rectà subsidio suis occurrunt. at cohortes, suis ex terrore firmatis, rursúsq; renouatis animis, legionarios, conuersis equitibus, se recipientes, nouissimos adoriri, & impedire cœperunt, quò minùs se in castra reciperent. hac re animaduersa, Cæsar iubet signa conuerti, & medio campo redintegrari prælium. cum ab hostibus eodem modo pugnaretur; nec comminus ad manus rediretur; Cæsaríq; equites, iumentáq; ex nauſea recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata ad insequendū hostem, perseuerandúmq; cursum tardiorem haberent; dieique pars exigua iam reliqua esset; cohortibus, equitibúsq; circumdatis imperat, vt vno ictu contenderent, neque remitterent, donec vltra vltimos colles hostes repulissent, atq; eorum essent potiti. itaq; signo dato, cum iam hostes languidè, negligentérque

térque tela mitterent, subitò immittit cohortes, turmásq; suorum: atq; puncto temporis, hostibus nullo negotio campo pulsis, post collémque deiectis, nacti locum, atq; ibi paulisper commorati, ita vt erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones: itémq; aduersarij, malè accepti: tum demum se ad sua præsidia contulerunt. Interim, ea re gesta, & prælio dirempto, ex aduersarijs perfugæ plures ex omni hominum genere, & præterea intercepti hostiũ complures equites, peditésque, ex quibus cognitum est hostium consilium, eos hac mente, & conatu venisse, vt nouo, atque inusitato genere prælij tyrones, legionarijque pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circumuenti opprimerentur: & ita Labienum dixisse pro concione; tantam sese multitudinẽ auxiliorum aduersarijs subministraturũ, vt etiam cedendo in ipsa victoria fatigati vincerentur, atque à suis superarentur: quippe non illorum sibi confideret, primùm, quòd audierat Romæ legiones veteranas dissentire, neque in Africam velle transire: deinde, quòd triennio in Africa suos milites consuetudine retentos, fideles iam sibi effecisset; maxima autem auxilia haberet Numidarum, equitúmque leuis armaturæ. præterea ex fuga, prælioq; Pompeiano, quos secum à Brundisio transportauerat, equites Germanos Gallósque, ibique postea ex Hybridis, libertinis, seruísq; conscripserat, armauerat, equóq; frenato vti condocuerat. præterea regia auxilia, elephantes CXX, equitatúsq; innumerabilis, deinde legiones conscriptæ ex cuiúsque modi generis amplius XII millibus. Hac spe, atq; ea audacia inflãmatus Labienus cũ equitibus

Gallis, Germaníque DCCC. Numidarum ſine frenis VIII millibus, præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus M C. peditiũ ac leuis armaturæ quater tantis, ſagittariis, ac funditoribus, hippotoxotíſq; cõpluribus, his copiis pridie non. Ian. poſt diem tertium, quàm Africã attigit, in cãpis planiſſimis, puriſſimíſq; ab hora diei quincta vſq; ad ſolis occaſum eſt decertatum, in eo prælio Petreius grauiter ictus ex acie receſſit. Cæſar interim caſtra munire diligentiùs, præſidia firmare maioribus copiis, vallúmq; ab oppido Ruſpina vſq; ad mare deducere, & à caſtris alterum eôdem; quo tutiùs vltro, citróque commeare, auxiliáque ſine periculo ſibi ſuccurrere poſſent: tela, tormentáq; ex nauibus in caſtra comportare, remigum partem ex claſſe Gallorum, Rhodiorúmq; epibatarúmq; armare, & in caſtra euocare; vti, ſi poſſet, eadẽ ratione, qua aduerſarij, leuis armatura interiecta inter equites ſuos interponeretur; ſagittariíſq; ex omnib. nauibus Ithyreis, Syriis, & cuiuſq; generis ductis in caſtra compluribus, frequẽtabat ſuas copias. audiebat enim Scipionem poſt diem tertiũ eius diei quo prælium factum erat, appropinquare, copias ſuas cũ Labieno, & Petreio coniungere. cuius copiæ legionum octo, & equitum quatuor millium eſſe nunciabantur. officinas ferrarias inſtruere; ſagittáſq; & tela vti fierent complura, curare, glandes fundere, ſudes comparare; literas in Siciliam, nunciósq; mittere, vt ſibi crates, materiémq; congererẽt ad arietes, cuius inopia in Africa eſſet: præterea ferrum plumbúmque mitteretur. etiam animaduertebat, frumento ſe in Africa niſi importato vti non poſſe: priore enim anno,

propter

propter aduersariorum delectus, quòd stipendiarij aratores milites essent facti, messem non esse factam: preterea ex omni Africa frumentum aduersarios in pauca oppida, & bene munita comportasse, omnémq; regionem Africæ exinanisse frumento: oppida, præter pauca, quæ ipsi suis præsidijs tueri poterant, reliqua dirui, atque deleri, & eorum incolas intra sua præsidia coëgisse commigrare, agros desertos, ac vastatos esse. Hac necessitate Cæsar coactus, priuatos ambiendo, & blandè appellando, aliquantulum frumenti numerũ in sua præsidia congesserat; & eo parcè vtebatur. opera interim ipse quotidie circumire, & alternas cohortes in statione habere propter hostiũ multitudinẽ. Labienus saucios suos, quorum numerus maximus fuit, iubet in plaustris Adrumetum deportari. Naues interim Cæsaris onerariæ errabundæ malè vagabantur, incertæ locorum atq; castrorum suorum: quas singulas scaphæ aduersariorũ cõplures adortæ incẽderant, atq; expugnauerant. hac re nunciata Cæsari, classes circũ insulas, portúsq; disposuit; quò tutiùs cõmeatus supportari posset. M. Cato interim, qui Vticæ præerat, Cn. Põpeium filiũ multis verbis, assiduéq; obiurgare non desistebat. Tuus, inquit, pater istius ætatis cum esset, & animaduertisset remp. ab audacibus, sceleratísq; ciuib. oppressã, bonósq; aut interfectos, aut exilio multatos, patria, ciuitatéq; carere, gloria, & animi magnitudine elatus, priuatus, atq; adolescẽtulus, paterni exercitus reliquijs collectis, pæne oppressã funditus, & deletam Italiã vrbémq; Romanã in libertatẽ vẽdicauit: idémq; Siciliã, Africam, Numidiam, Mauritaniã mirabili celeritate

armis recepit.quib. ex rebus sibi eam dignitatem,quæ est per gentes clarissima, notissimáq; conciliauit : adolescentulúsq; atq; eques Romanus triumphauit,atque ille,non ita amplis rebus patris gestis,neque tam excellenti maiorum dignitate parta,neque tantis clientelis, nominísque claritate præditus, in remp. est ingressus, tu contrà, & patris nobilitate, & dignitate, & per te ipse satis animi magnitudine,diligentiáque præditus, nonne eniteris, & proficiscéris ad paternas clientelas, auxilium tibi, reíq; publicæ, atq; optimo cuiq; efflagitatum? His verbis hominis grauissimi incitatus adolescentulus,cũ nauiculis cuiusq; modi generísq; XXX, inibi, paucis roſtratis profectus ab Vtica est in Mauritaniam, regnúmque Bogudis est ingressus:expeditóque exercitu, numero seruorum, liberorum duorum millium,cuius partem inermem, partem armatam habuerat , ad oppidum Ascurum accedere cœpit: in quo oppido præsidium fuit regium. Pompeio aduenienté, oppidani vsque eò passi propius eum accedere,donec ad ipsas portas,ac murum appropinquaret, subitò erupitione facta , prostratos perterritósque Pompeianos in mare passim, nauésque compulerunt.ita,re malè gesta. Cn. Pompeius filius naues inde auertit, neque postea litus attigit; classemque ad insulas Baleares versus conuertit. Scipio interim cum ijs copijs,quas paulò antè demonstrauimus, Vticæ grandi præsidio relicto,profectus,primùm Adrumeti castra ponit;deinde ibi paucos dies commoratus , noctu itinere facto, cum Petreÿ, & Labieni copijs se coniungit : atq; vnis castris factis, III millia passuum longè considunt.equitatus interim

eorum

eorum circum Cæsaris munitiones vagari, atq; eos, qui pabulandi, aut aquandi gratia extra vallum progressi essent, excipere, & ita omnes aduersarios intra munitiones continere. quare Cæsariani graui annona sunt conflictati; ideo quòd nondum neq; ab Sicilia, neq; ab Sardinia commeatus supportatus erat; neque per anni tempus in mari classes sine periculo vagari poterant; neq; amplius millia passuum sex terræ Africæ quoquò versus tenebant; pabulique inopia premebantur. qua necessitate coacti veterani milites, equitésq;, qui multa terra, marique bella confecissent, & periculis, inopiáque tali sæpe essent conflictati, alga è litore collecta, & aqua dulci elota, & ita iumentis esurientibus data, vitam eorum producebant. Dum hæc ita fierent, rex Iuba, cognitis Cæsaris difficultatibus, copiarúmque paucitate, non est visum dari spatium conualescendi, augendarúmque eius opum: itaque, comparatis equitum magnis, peditúmque copijs, subsidio suis, egressus è regno, ire contendit. P. Sitius interim, & rex Bogud, coniunctis suis copijs, cognito regis Iubæ egressu, propius eius regnum copias suas admouere: Cirtámque, oppidum eius regni opulentissimum adorti, paucis diebus pugnando capiunt, & præterea duo oppida Gætulorum. quibus cũ condicionem ferrent, vt oppido excederent, ídque sibi vacuum traderent, condicionémque repudiassent, postea ab eis capti, interfectíque sunt omnes. inde progressi agros, oppidáque vexare non desistunt. Quibus rebus cognitis, Iuba, cum iam non longè à Scipione, atque eius ducibus abesset, capit consilium, satius esse sibi, suóque regno subsidio ire, quàm, dum

alios

alios adiuturus proficiſceretur, ipſe ſuo regno expulſus, forſitan vtraque re expelleretur. itaque rurſus ſe recepit, atq; auxilia à Scipione etiam abduxit, ſibi, ſuiſque rebus timens; elephantiſque triginta relictis, ſuis finibus, oppidiſq; ſuppetias profectus eſt. Cæſar, cum de ſuo interim aduentu dubitatio in prouincia eſſet; neque quiſquam crederet ipſum, ſed aliquem legatum cũ copijs in Africam veniſſe; conſcriptis literis circum prouinciam, omnes ciuitates facit de ſuo aduẽtu certiores. interim nobiles homines ex ſuis oppidis profugere, & in caſtra Cæſaris deuenire, & de aduerſariorum eius acerbitate, crudelitatéq; commemorare cœperunt. quorum lacrymis, querelíſque Cæſar commotus, cum antea conſtitiſſet in ſtatiuis caſtris, æſtate inita cunctis copijs, auxiliíſque coactis, bellum cũ aduerſarijs ſuis gerere inſtituit; literíſque celeriter in Siciliam ad Alienum, & Rabirium Poſtumum conſcriptis, & per cataſcopum miſſis, vt ſine mora, aut vlla excuſatione hiemis, ventoríumq; exercitus ſibi quamcelerrimè transportaretur, Africam prouinciam perire, funditúſque euerti à ſuis inimicis: quòd niſi celeriter ſocijs foret ſubuentũ, præter ipſam Africam terrã nihil, ne tectũ quidem, quò ſe reciperent, ab illorum ſcelere, inſidiſq; reliquum futurum. atq; ipſe in tanta erat feſtinatione, & expectatione, vt poſtero die, quàm miſiſſet literas, nunciúmque in Siciliam, claſſem, exercitúmq; morari diceret, noctes, diéſque oculos, mentémque ad mare diſpoſitos, directóſque haberet. nec mirum. animaduertebat enim villas exuri, agros vaſtari, pecus diripi, trucidaríque, oppida, caſtelláque dirui, deſeríque, princi-

pésque

pẽsque ciuitatum aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in seruitutem abripi: his se miseris, suámque fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. milites interim in opere exercere, castra munire, turres, castella facere, molésque iacere, in mare non intermittere. Scipio interim elephantes hoc modo condocefacere instituit. duas instruxit acies, vnam funditorum contra elephantos, quæ quasi aduersariorum locum obtineret, & contra eorum frontem aduersam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos constituit, post illos autem aciem suam instruxit; vt, cum ab aduersarijs lapides mitti cœpissent, & elephãti perterriti se ad suos conuertissent, rursus à sua acie lapidibus missis eos conuerterent aduersum hostem: quod ægrè, tardéque fiebat. audere enim elephanti multorum annorum doctrina, rúdique vetusto vix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur. Dum hæc ad Ruspinam ab vtrisque ducibus administrantur, C. Vergilius Petronius; qui Thapso, oppido maritimo, præerat, cum animaduertisset naues singulas cum exercitu Cæsaris, incertas locorum, atq; castrorum suorum, vagari, occasionem nactus, nauim, quã ibi habuit actuariam, complet militibus, & sagittarijs: eidem scaphas de nauibus adiungit; ac singulas naues Cæsarianas cõsectari cœpit: & cùm, plures adortus, pulsus, fugatúsq; inde discessisset, nec tamẽ desisteret periclitari, forte incidit in nauẽ in qua erant duo Titi Hispani, adolescẽtes, tribuni legionis V, quorũ patrem Cæsar in senatum legerat, & cum his T. Salienus, centurio legionis eiusdem, qui M.

Messallam

Messallam legatum obsederat Messanę, & seditiosissima oratione apud eum est vsus, idémque & pecuniam, & ornamenta triumphi Cæsaris retinenda, & custodienda curauerat, & ob has causas timebat sibi hic, propter conscientiã peccatorũ suorũ, persuasit adolescentibus, ne repugnarent, seseq; Virgilio traderẽt. itaque deducti à Virgilio ad Scipionem, custodibus traditi, & post diem tertium sunt interfecti. qui cum ducerentur ad necem, petisse dicitur maior Titus à centurionibus, vti se priorem, quàm fratrem, interficerent; idque ab eis facilè impetrasse, atque ita esse interfectos. Turmæ interim equitum, quæ pro vallo in stationibus esse solebant, ab vtrisque ducibus quotidie mutuis prælijs inter se pugnare nõ intermittunt. nonnunquam etiam Germani, Gallíque Labieniani cum Cæsaris equitibus, fide data, inter se colloquebãtur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidũ, cui præerat Saserna cum cohortibus tribus, oppugnare, ac vi irrumpere conabatur: quod à defensoribus propter egregiam munitionem oppidi, & tormentorũ multitudinem facilè, & sine periculo defendebatur. quod vbi eius facere equitatus sæpius non intermittebat; & cũ forte ante portam turma densa astitisset; scorpione accuratiùs misso, atq; eorum decurione percusso, & ad decumanam defixo, reliqui perterriti, fuga se in castra recipiunt. quo facto, postea sunt deterriti oppidum tentare. Scipio interim fere quotidie non longe à suis castris passibus CCC instruere aciem, ac, maiore diei parte cõsumpta, rursus se in castra recipere. quod cum sæpius fieret, ne q; ex Cæsaris castris quisquam prodiret, neque

propius

propius eius copias accederet; despecta patienta Cæsaris, exercitúsq; eius, vniuersis copijs productis, elephantísque turritis XXX. ante aciem instructis, quàm latissimè potuit porrecta equitum, peditúmque multitudine, vno tempore progressus, haud ita longè à Cæsaris castris constitit in campo. Quibus rebus cognitis, Cæsar iubet milites, qui extra munitiones processerãt, quíq; pabulandi, aut lignãdi, aut etiam muniendi gratia vallum petierant, quæq; ad eandem rem opus erãt, omnes intra munitiones minutatim modestéq; sine tumultu, aut terrore se recipere, atq; in opere consistere: equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, vt vsq; eò locum obtinerent, in quo paulò antè constitissent, donec ab hoste missum telum ad se peruenireț: quòd si propius accederetur, quàm honestissimè se intra munitiones reciperent. alij quoque equitatui edicit, vti quisque suo loco paratus, armatúsq; præsto esset. at hæc non ipse per se coram, cum de vallo perspecularetur, sed mirabili peritus scientia bellandi, in prætorio sedens, per speculatores, & nuncios imperabat, quæ fieri volebat. animaduertebat enim, quanquã magnis essent copijs aduersarij freti, tamen sæpe à se fugatis, pulsis, perterritisq; & concessam vitam, & ignota peccata. quibus rebus nunquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia, conscientiáq; animi victoriæ fiducia, vt castra sua adoriri auderent. præterea ipsius nomen, auctoritásq; magna ex parte, eorũ exercitus minuebat audaciam. tum egregiæ munitiones castrorũ, & valli, fossarúmq; altitudo, & extra vallum styli cæci, mirabilem in modum consiti, vel sine defensoribus aditum aduer-

sarijs

ſarijs prohibebãt. ſcorpionum, catapultariũ, ceterorúmque telorũ, quæ ad defendendum ſolent parari, magnã copiam habebat. atq; hæc propter exercitus ſui præſentis paucitatẽ, & tyrocinium præparauerat: nõ hoſtium vi, & metu commotus. ſapientem ſe, timidúmq; hoſtiũ opinioni præbebat. neq; idcirco copias, quanquam erãt paucæ tyrónúmq;, nõ educebat in aciem, quòd victoriæ ſuorum diffideret: ſed referre arbitrabatur, cuiuſmodi victoria eſſet futura. turpe enim' ſibi exiſtimabat, tot rebus geſtis, tantíſq; exercitibus deuictis, tot tam claris victorijs partis, ab reliquis copijs aduerſariorum ſuorum ex fuga collectis, ſe cruentam adeptum exiſtimari victoriam, itaq; conſtituerat gloriam, exultationémque eorum pati, donec ſibi veteranarum legionum pars aliqua in ſecundo commeatu occurriſſet. Scipio interim pauliſper, vt antè dixi, in eo loco commoratus, vt quaſi deſpexiſſe Cæſarem videretur, paulatim reducit ſuas copias in caſtra; &, concione aduocata, de terrore ſuo, deſperationéq; exercitus Cæſaris verba facit; &, cohortatus ſuos, victoriam propriam ſe eis breui daturum pollicetur. Cæſar iubet milites rurſus ad opus redire, &, per cauſam munitionum, tyrones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidæ, Gætuliq; diffugere quotidie ex caſtris Scipionis, & partim in regnum ſe conferre, partim, quòd ipſi, maioréſq; eorum beneficio C. Marij vſi fuiſſent, Cæſarémq; eius affinem eſſe audiebant, in eius caſtra perfugere cateruatim non intermittunt. quorum ex numero electis hominibus illuſtriores Gætulos, literis ad ſuos ciues datis cohortatus, vt manu facta, ſe, ſuóſque defenderent, & ne ſui

inimicii,

inimicis, aduersariisque dicto audientes essent, mittit. Dum hæc ad Russpinam fiunt, legati ex Acilla ciuitate libera, etiam vndique ad Cæsarem veniunt; seque paratos quæcunque imperasset, & libenti animo facturos pollicentur: tantùm orare, & petere ab eo, vt sibi præsidium daret, quò tutiùs id & sine periculo facere possent: se & frumentum, &, quæcunque res eis suppeteret, communis salutis gratia subministraturos. quibus rebus facilè à Cæsare impetratis, præsidiõq; dato, C. Messium, ædilitia functum potestate, Acillam iubet proficisci. Quibus rebus cognitis, Considius Lõgus, qui Adrumeti cum duabus legionibus, & equitibus DCC. præerat, celeriter, ibi parte præsidij relicta, cum octo cohortibus Acillam ire contendit. Messius, celeriùs itinere confecto, prior Acillam cum cohortibus peruenit. Cõsidius interim, cũ ad vrbẽ cum copijs accessisset, & animaduertisset præsidiũ Cæsaris ibi esse, non ausus periculo suo rem facere, nulla re gesta pro multitudine hominum, rursus Adrumetum se recipit: deinde, paucis pòst diebus, equestribus copijs à Labieno adductis, rursus Acillitanos, castris positis, obsidere cœpit. Per id tẽpus C. Salustius Crispus, quem paucis antè diebus missum à Cæsare cũ classe demonstrauimus, Cercinnã peruenit, cuius aduentu C. Decius, quæstorius vir, qui ibi cũ grandi familiæ suæ præsidio præerat cõmeatui, pærnulum nauigiũ nactus conscẽdit, ac se fugæ cõmendat. Sallustius interim prætor à Cercinnatibus receptus, magno numero frumẽti inuento, naues onerarias, quarũ ibi satis magna copia fuit, complet, atq; in castra ad Cæsarem mittit. Alienus interim pro cõsule è Lilybæo

in

in naues onerarias imponit legiones XIII, & XIIII, & equites Gallos DCCC, funditorum sagittariorúmque mille, ac secundum commeatum in Africam mittit ad Cæsarem: quæ naues ventum secundum nactæ, quarto die in portum ad Ruspinam, vbi Cæsar castra habuerat, incolumes peruenerunt. ita Cæsar, duplici lætitia, ac voluptate vno tempore auctus, frumento, auxiliísque tandem suis exhilaratis animo, atque leuata sollicitudine, deponit legiones; equitésque ex nauibus egressos, iubet ex languore, nauseáque reficere; dimissos in castella, munitionésq; disponit. Quibus rebus Scipio, quíque cum eo essent comites mirari, & requirere: C. Cæsarem, qui vltro consuesset bellum inferre, ac lacessere prælio, subitò cõmutatum non sine magno cõsilio suspicabantur. itaq; ex eius patiẽtia in magnum timorem coniecti, ex Gætulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis præmijs, pollicitationibúsque propositis pro perfugis speculandi gratia in Cæsaris castra mittunt, qui simul ad eum sunt deducti, petierunt, vt sibi liceret sine periculo verba proloqui. Potestate facta, sæpenumero, inquiunt, imperator, complures Gætuli, qui sumus Clientes C. Marij, & propemodum omnes ciues Romani, qui sunt in legione quarta, & sexta, ad te voluimus, in tuáque præsidia confugere; sed custodijs equitum Numidarũ, quò id sine periculo minùs faceremus, impediebamur. nunc, data facultate, pro speculatoribus missi à Scipione, ad te cupidissimè venimus, vt perspiceremus, num quæ fossæ, aut insidiæ elephantis ante castra, portáq; valli factæ essent; simúlq; consilia vestra cõtra eas dẽ bestias, compa-

rarit-

rationémq; pugnæ cognoscerемus, atq; ei renunciaremus. qui collaudati à Cæsare, stipendióq; donati, ad reliquos perfugas deducuntur. quorum orationem celeriter veritas comprobauit. námq; postero die ex legionibus ijs quas Gætuli nominauerunt, milites legionarij complures à Scipione in castra Cæsaris perfugerunt. Dum hæc ad Ruspinam geruntur, M. Cato, qui Vticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, Afrorum, seruorum denique, & cuiusq; modi generis, hominum, qui modò per ætatem arma ferre poterant habere, atq; sub manũ Scipionis in castra submittere non intermittit. Legati interim ex oppido Tisdro, in quo tritici modiæ millia CCC comportata fuerant, à negotiatoribus Italicis, aratoribúsq; ad Cæsarem venêre; quantáq; copia frumenti apud se sit, docent; simúlq; orant, vt sibi præsidiũ mittat, quò facilius & frumentum, & copiæ suæ conseruẽtur. Quibus Cæsar in præsentia gratias agit; præsidiúmq; breui tẽpore se missurũ dixit; cohortatúsque ad suos ciues iubet proficisci. P. Sitius interim, cũ copijs Numidiæ fines ingressus, castello in montis loco munito locato, in quod Iuba, belli gerẽdi gratia, & frumentum, & res ceteras, quæ ad bellum vsui solent esse, comportauerat, vi expugnando, est potitus. Cæsar postquã legionib. veteranis duabus, equitatu, leuiq; armatura copias suas ex secũdo cõmeatu auxerat, naues sex onerarias statim iubet Lylibæum ad reliquum exercitum transportandũ proficisci; ipse VI. cal. Febr. circiter vigilia prima, imperat, speculatores, apparitorésq; omnes vt sibi præsto essent. itaq; omnibus inscijs, neq; suspicantibus, vigilia tertia iubet omnes legiones ex cas-

tris educi, atq; se consequi ad oppidũ Russpinã versus, in quo ipse præsidium habuit; & quod primũ ad amicitiam eius accessit. inde paruulam proclinitatem digressus, sinistra parte campi, propter mare legiones educit. hic campus mirabili planitie patet millia passuum XV. quem iugum ingens à mari ortum, neq; ita præaltum, velut theatri efficit speciem. in hoc iugo colles sunt excelsi pauci; in quib. singulæ turres, speculæq; singulæ perueteres erant collocatæ: quarũ apud vltimam præsidium, & statio fuit Scipionis. Postquam Cæsar ad iugum, de quo docui, ascendit; atq; in vnumquemq; colle turres, castellaq; facere cœpit; atq; ea minus semihora efficit; & postquam non ita longè ab vltimo colle, turriq; fuit, quæ proxima fuit castris aduersariorũ, in qua docui esse præsidium, stationémq; Numidarum; paulisper commoratus, perspectáque natura loci, equitatu in statione dispositio, legionibus opus attribuit; brachiumque medio iugo ab eo loco ad quem peruenerat, vsq; ad eum vnde egressus erat, iubet dirigi, ac muniri. quod postquam Scipio Labienúsq; animaduerterunt, equitatu omni ex castris educto, aciéq; equestri instructa, à suis munitionibus circiter passus mille progrediuntur; pedestrem copiam in secunda acie, minus passus CCCC à castris suis constituunt. Cæsar in opere milites adhortari, neq; aduersariorum copijs moueri. iam, cùm nõ amplius passuum mille quingentis inter hostium aciẽ, suásq; munitiones esse animaduertisset; intellexissetq; ad impediendos milites suos, & ab opere depellendos hostem propius accedere; necesséque haberet legiones à munitionibus deducere; imperat turmæ Hispanorum,

vt ad proximum collẽ properè occurrerent, præsidiúmque inde deturbarent, locúmq; caperent; eôdémq; iubet leuis armaturæ paucos consequi subsidio. qui missi celeriter, Numidas adorti, partim viuos capiunt, nonnullos equites fugientes conuulnerauerunt; locóq; sunt potiti. Postquam id Labienus animaduertit, quò celeriùs ijs auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui prope totum dextrum cornu auertit, atq; suis fugientibus suppetias ire contendit. quod vbi Cæsar conspexit, Labienum ab suis copijs longiùs abscessisse; equitatus sui alam sinistrã ad intercludendos hostes, immisit. Erat in eo campo, vbi ea res gerebatur, villa permagna, quatuor turribus extructa, quæ Labieni prospectum impediebat, ne posset animaduertere ab equitatu Cæsaris se intercludi. itaq; non priùs vidit turmas Julianas, quàm suos cædi à tergo sensit. ex qua re subitò in terrorẽ conuerso equitatu Numidarum, rectà in castra fugere cõtẽdit. Galli, Germaníq; qui restiterant, ex superiore loco, & post tergum circumuenti, fortitérq; resistẽtes concidũtur vniuersi. quod vbi legiones Scipionis, quæ pro castris erant instructæ, animaduerterũt: metu, ac terrore obcæcatæ, omnib. portis in sua castra fugere cœperunt. Postea, Scipione, eiúsq; copijs cãpo, collibúsq; exturbatis, atq; in castra compulsis, cum receptui Cæsar cani iussisset, equitatúmq; omnẽ intra suas munitiones recepisset, cãpo purgato animaduertit mirificæ corpora Gallorum, Germanorúmque, qui partim eius auctoritatem erãt ex Gallia secuti, partim pretio, pollicitationibúsq; adducti, ad eum se contulerant, nonnulli qui ex Curionis prælio capti, conseruatíq; parem

gratiam in fide partienda præstare voluerant. horum corpora, mirifica specie, amplitudinéq; cæsa toto cãpo, ac prostrata diuersè iacebant. His rebus gestis, postero die Cæsar ex omnibus præsidijs cohortes deducit, atque omnes suas copias in campo instruxit. Scipio, suis malè acceptis, occisis vulneratísq; intra suas cõtinere se munitiones cœpit. Cæsar instructa acie, secundùm infimas iugi radices, propius munitiones leniter accessit, iámq; minus mille passuum ab oppido Vzita, quod Scipio tenebat, aberãt legiones Iulianæ; cum Scipio veritus, ne oppidum amitteret, vnde aquari, reliquísq; rebus subleuari eius exercitus consueuerat, eductis omnibus copijs quadruplici acie instructa, ex instituto suo, prima equestri turmatim directa, elephantísq; turritis interpositis armatísq; suppetias ire contẽdit. quod vbi Cæsar animaduertit, arbitratus Scipionem, ad dimicandum paratum, ad se certo animo venire, in eo loco, quẽ paulò antè commemoraui, ante oppidum constitit; suámq; aciem mediam eo oppido texit. dextrum, sinistrúmq; cornu, vbi elephanti erant, in conspectu patenti aduersariorum constituit. Cùm iam propè solis occasum Cæsar expectauisset; neq; ex eo loco, quo constiterat, Scipionẽ progredi propius se animaduertisset, locóque se magis defendere, si res coëgisset, quàm in campo comminus consistere audere; non est visa ratio propius accedendi eo die ad oppidum; quoniam ibi præsidium grande Numidarum esse cognouerat, hostémq; mediam aciem suam oppido texisse; sibiq; difficile factu esse intellexit, simul & oppidum vno tẽpore oppugnare, & in acie in cornu dextrum, & sinistrum ex iniquiore loco, pugnare, præsertim

sertim cùm milites à mane diei ieiuni sub armis stetissent defatigati. itaq; reductis suis copijs in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones. Interim Cõsidius, qui Acillam, & octo cohortes stipendiarias Numidis, Gętulisq; obsidebat, vbi C. Messius cohortibus pręerat, diu, multúmq; expertus magnisq; operibus sæpe admotis, & ijs ab oppidanis incensis, cum proficere nihil, subitò nuncio de equestri prælio allato commotus, frumento, cuius in castris copiam habuerat, incenso, vino, oleo, ceterisq; rebus quæ ad victum parari solent, corruptis, Acillam, quam obsidebat, deseruit: atq; itinere per regnum Iubæ facto, copias cũ Scipione partitus, Adrumetũ se recepit. Interea ex secundo commeatu, quẽ à Sicilia miserat Alienus, nauis vna, in qua fuerat Q. Commius, & L. Ticida eques Rom. ab residua classe, cum errauisset, delatáq; esset vento ad Thapsum, à Virgilio scaphis, nauiculisq; actuarijs excepta est, & ad Scipionẽ deducta. Item altera nauis triremis ex eadẽ classe, errabunda, ac tẽpestate ad Aegimurum delata, à classe Vari, & M. Octauij est capta; in qua milites veterani cum vno centurione, & nonnulli tyrones fuerunt: quos Varus asseruatos sine contumelia deducendos curauit ad Scipionem, qui, postquam ad eum peruenerunt, & ante suggestum eius constiterunt, Non vestra, inquit, sponte vos, certò scio, sed illius scelerati vestri imperatoris impulsu, & imperio coactos ciues, & optimũ quemq; nefario consectari. quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem, si id, quod facere debetis, rempublicam cum optimo quoq; defenditis, certum est vobis vitam & pecuniam

cuniam donare. quapropter, quid sentiatis, proloquimini. Hac habita oratione, Scipio, cùm existimasset pro suo beneficio sine dubio ab ijs gratias sibi actum iri, potestatẽ ijs dicendi fecit: Ex eis centurio legionis XIIII Pro tuo, inquit, summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim imperatorem te appello) quòd mihi vitam incolumitatémq; belli iure capto, polliceris. & forsan isto vterer beneficio, si non ei summum scelus adiũgeretur. Ego ne contra Cæsarem, imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, eiúsq; exercitum, pro cuius dignitate, victoriáq; amplius XXXVI annis depugnaui, aduersus, armatúsq; consistam? neq; ego istud facturus sum: & te magnopere, vt de negotio desistas, adhortor. contra cuius enim copias contendas, si minùs antea expertus es, licet nũc cognoscas. elige ex tuis cohortem vnam, quam putas esse firmissimam, & constitue contra me. ego autem ex meis cõmilitonibus, quos nunc in tua tenes potestate, non amplius X sumam. tunc ex virtute nostra intelliges, quid ex tuis copijs sperare debeas. Postquam hæc centurio præsenti animo aduersus opinionem eius est locutus; ira percitus Scipio, atq; animi dolore incensus, annuit centurionibus; quid fieri vellet; atque ante pedes centurionem interfecit; reliquósque veteranos à tyronibus iubet secerni: abducite, inquit, istos, nefario scelere contaminatos, & cæde ciuium saginatos. sic extra vallum deducti sunt, & cruciabiliter interfecti. tyrones autem iubet inter legiones dispertiri, & Commium cum Tricida in conspectum suum prohibet adduci. qua ex re Cæsar Commotus, eos, quos in stationibus cum longis nauibus

bus apud Thapſum cuſtodiæ cauſa eſſe iuſſerat, vt ſuis onerarijs, longiſque nauibus præſidio eſſent, ob negligentiam ignominiæ cauſa dimittendos ab exercitu, grauiſſimúmque in eos edictum proponendum curauit. Per id tempus ferè Cæſaris exercitui res accidit incredibilis auditu. námque, Virgiliarum ſigno confecto, circiter vigilia ſecunda noctis, nimbus cum ſaxorum grandine ſubitò eſt exortus ingens. ad hoc autem incommodum acceſſerat, quòd Cæſar non, more ſuperiorum imperatorum, in hibernis exercitum continebat, ſed in tertio, quartóque die procedendo, propiúſq; hoſtem accedendo, caſtra communiebat: operéq; faciendo, milites ſe circumſpiciendi non habebant facultatẽ. præterea ita ex Sicilia exercitum tranſportauerat, vt, præter ipſum militem, & arma, neque vas, neque mancipium, neq; vllam rem, quæ vſui militi eſſe conſueuit, in naues imponi pateretur. in Africam autem non modò ſibi quidquam non acquiſierant, aut parauerant, ſed etiam propter annonæ caritatem, antè parata conſumſerant. quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci ſub pellibus acquieſcebant. reliqui, ex veſtimentis tentoriolis factis, atque arundinibus, coriſque contectis, permanebant. itaque, ſubito imbre, grandinéque conſecuta, grauati pondere, tenebris, aquáque omnes ſubruti, diſiectíq; nocte tempeſta, ignibus extinctis, rebúſque ad victum pertinentibus omnibus corruptis, per caſtra paſſim vagantur, ſcutiſque capita contegebant. eadem nocte V legionis pilorum cacumina ſua ſponte arſerunt. Rex interim Iuba, de equeſtri prælio Scipionis certior factus, euocatúſq;

ab eodem literis, præfecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto, vt secum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis à terrore Cæsaris cum tribus legionibus, equitibúsq; frenatis DCCC, Numidis sine frænis, pedibúsq; eius armatura grandi numero, elephantísq; XXX egressus è regno, ad Scipionẽ est profectus. postquam ad eum peruenit, castris regijs seorsum positis, cum eis copijs, quas cõmemorauit, haud ita longè à Scipione consedit. Erat in castris Cæsaris superiori tempore magnus terror; &, expectatione copiarum regiarum, exercitus eius magis suspensione animi ante aduentum Iubæ commouebatur. postquam verò castra castris contulit; despectis eius copijs, omnem terrorẽ deponit. ita, quam antea absens habuerat auctoritatẽ, eam omnẽ præsens dimiserat. quo facto, facile fuit intellectu, Scipioni additum animum, fiduciámq; regis aduentu. nam postero die vniuersas suas, regísq; copias cum elephantis LX productas in aciem, quàm speciosissimè potuit, instruxit; ac paulò longiùs progressus à suis munitionibus, haud ita diu commoratus, se recepit in castra. Cæsar postquam animaduertit Scipioni auxilia fere, quæ expectasset, omnia conuenisse, neque moram pugnandi vllam fore, per iugum summum cum copijs progredi cæpit, & brachia protinus ducere, & castella munire; propiúsque Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit. Aduersarij, magnitudine copiarum confisi, proximum collem occupauerunt, atque ita longiùs sibi progrediendi eripuerunt facultatem. eiusdem collis occupandi gratia Labienus consilium ceperat, &, quo propiore loco fuerat,

eo celeriùs occurrerat. Erat conuallis satis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis spelunceæ in modum subruptis: quæ erat transeunda Cæsari antè, quàm ad eum collem quem capere volebat, peruenire-tur; vltráq; eam conuallem oliuetum vetus crebris arboribus condensum. Hîc cum Labienus animaduertisset, Cęsarem, si vellet eum locum occupare, priùs necesse conuallem, oliuetum transgredi, eorum locorum peritus, in insidijs cum parte equitatus, leuique armatura consedit: & præterea post montem, collémque equites in occulto collocauerat; vt, cùm ipse ex improuiso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostẽderet; & re duplici perturbatus Cęsar, eiúsq; exercitus, neq; retrò regrediundi, neque vltrà procedendi oblata facultate, circumuentus concideretur. Cæsar, equitatu antè præmisso, insciius insidiarum, cùm ad eum locum veniisset, abusi, siue obliti præceptorũ Labieni, siue veriti ne in fossa ab equitib. opprimerentur, rari, ac singuli de rupe prodire, & summa petere collis. quos Cęsaris equites consecuti partim interfecerunt, partim viuis sunt potiti. deinde protinus collem petere contenderunt, atq; eum, decusso Labieni præsidio, celeriter occupauerunt. Labienus cum parte equitum vix fuga sibi peperit salutem. Hac re per equites gesta, Cæsar legionibus opera distribuit, atque in eo colle, quo erat potitus, castra muniuit. deinde ab suis maximis castris per medium campum, è regione oppidi Vzitę, quod inter sua castra, & Scipionis in planitie positum erat, teneb atúrq; à Scipione, duo brachia instituit duci, & ita erigere, vt ad angulum dextrum, sinistrúmq; eius

oppi-

oppidi conuenirent. is hac ratione opus instruebat, vt, cùm propiùs oppidum copias admouisset, oppugnaréq; cœpisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne, ab equitatus multitudine circumuentus, ab oppugnatione deterreretur. præterea, quò faciliùs colloquia fieri possent, etsi qui perfugere vellent, id quod anteà sæpè accidebat, magno cum eorum periculo, tum facile, & sine periculo fieret. voluit etiam experiri, cùm propiùs hostem accessisset, haberétne in animo dimicare. accedebat étiã ad reliquas causas, quòd is locus depressus erat, puteíque ibi nonnulli fieri poterant. aquatione enim longa, & angusta vtebatur. Dum hæc opera, quæ antè dixi, fiebant, à legionibus, interim pars aciei ante opus instructa sub hoste stabat. equites barbari, leuíq; armaturæ, prælijs minutis comminùs dimicabant. Cæsar ab eo opere cùm iam sub vesperum copias in castra reduceret; magno incursu, cum omni equitatu, leuiq; armatura, Iuba, Scipio, Labienus, in legionarios impetum fecerunt. equites Cæsariani, ex vi vniuersa, subitæque hostium multitudinis pulsi, parumper cesserunt. quæres aliter aduersarijs cecidit. namque Cæsar, ex medio itinere copijs reductis, equitib. suis auxilium tulit. equites autem, aduentu legionum animo addito, cõuersis equis in Numidas cupidè insequentes, dispersósque impetum fecerunt, atque eos conuulneratos vsque in castra regia repulerunt, multósque ex ijs interfecerunt. quòd ni in noctem prælium esset coniectum; pulúisq; vento flatus omnium prospectibus offecisset: Iuba cum Labieno capti in potestatem Cęsaris venissent, equitatúsq; cum leui armatura funditùs ad interne-

ternecionem deletus esset. interim incredibiliter ex legionibus quarta, & sexta Scipionis milites diffugere, partim in castra Cæsaris, partim in quam quisque poterat regionem peruenire. itémque equites Curiani, diffisi Scipioni, eiúsque copijs, complures se eôdem conferebant. Dum hæc circum Vzitam ab vtríque ducibus administrantur, legiones duæ, nona, & decima, ex Sicilia nauibus onerarijs profectæ, cùm iam non longè à portu Ruspinæ abessent, conspicatæ naues Cæsarianas, quæ in statione apud Thapsum stabant, veriti ne in aduersariorum, vt insidiandi gratia ibi commorantium, classem inciderent, imprudentes vela in aliũ dederunt; ac diu, multúmque iactati, tandem, multis post diebus siti, inopiáque confecti, ad Cæsarem peruenerunt. Quibus legionibus expositis, memor in Italia pristinæ licentiæ militaris, ac rapinarum certorum hominum, parvulam modò causulam nactus Cæsar, quòd Auienus tribunus mil. decimę legionis nauem commeatu familia sua, atque iumentis occupauisset, neq; militem vnum ab Sicilia sustulisset; postero die de suggestu, conuocatis omnium legionum tribunis, centurionibúsque, Maximè vellem, inquit, homines suæ petulantiæ, nimiæque libertatis aliquando finem fecissent, meæq; lenitatis, modestiæ, patientiæq; rationem habuissent. sed quoniam ipsi sibi neque modum, neque terminum constituunt, quo ceteri dissimiliter se gerant; egomet ipse documentum more militari constituam. C. Auiene, quòd in Italia milites populi R. contra remp. instigasti; rapinásq; per municipia fecisti; quódq; mihi reiq; pub. inutilis fuisti; & pro militib. tuã familiã iumen-

Missionis ignominiosæ formula.

iumentáque in naues imposuisti: tuáq; opera, militibúsque tempore necessario resp. caret, ob eas res, ignominiæ causa, ab exercitu meo te remoueo: hodiéq; ex Africa abesse, &, quantum potes, proficisci iubeo. itémque te, A. Fontei, quòd tribunus mil. seditiosus, malúsque ciuis fuisti, ab exercitu dimitto. T. Aliene, M. Tyro, C. Clusiane, cùm ordines in meo exercitu beneficio, non virtute, consecuti, ita vos gesseritis, vt neque bello fortes, neq; pace boni, aut viles fueritis; & magis in seditione, concitandísque militibus, aduersariorum imperatoris, quàm pudoris, modestiæque fueritis studiosiores; indignos vos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis; missósque facio, &, quantùm potestis, abesse ex Africa iubeo. Itaq; tradidit eos centurionibus; &, ad singulos non amplius singulis additis seruis, in naui imponendos separatim curauit. Gætuli interim perfugæ, quos cum literis, mandatísque à Cæsare missos suprà docuimus, ad suos ciues perueniunt: quorum auctoritate facilè adducti, Cæsaríq; nomine persuasi, à rege Iuba discíscunt; celeritérq; cuncti arma capiunt; contráq; regem facere non dubitant. quibus rebus cognitis, Iuba destentus triplici bello, necessitate coactus, de suis copijs, quas contra Cæsarẽ adduxerat, sex cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra Gætulos. Cæsar, brachijs perfectis, promotísq; eò vsque, vt telum ex oppido abijci non posset, castra munit: balistis, scorpionibúsque crebris ante frontem castrorum, contráq; oppidum collocatis, defensores muri deterrere non intermittit: eóque quinq; legiones ex superioribus castris deducit, qua facultate oblata

oblata, illustriores, notissimique conspectum amicorum, propinquorumque efflagitabant, atque inter se colloquebantur: quæ res quid vtilitatis haberet, Cæsarem non fallebat. namque Gætuli ex equitatu regio nobiliores, equitumque præfecti, quorum patres cum Mario antè meruerant, eiusque beneficio agris, finibusque donati, post Syllæ victoriam sub Hyempsalis regis erant potestate dati, occasione capta, nocte iam luminibus accensis, cum equis, calonibusq; suis circiter mille perfugiunt in Cæsaris castra, quæ erant in campo proximè Vzita locata: quod postquam Scipio, quique cum eo erant, cognouerunt, cùm commoti ex tali incommodo essent, ferè id tempus per M. Aquinium cum C. Saserna colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, nil attinere, eum cum aduersarijs colloqui, cùm nihilo minus eius sermonem nuncius ad se referret, diceretq; vt reliqua, quæ vellet, perageret. viator postea ab Iuba ad eum est missus, qui diceret, audiente Saserna, vetari se rex colloqui. quo nuncio perterritus, discessit, & dicto audiens fuit regi. vsu venisse hoc ciui Romano miror, & ei, qui à populo R. honores accepisset, incolumi patria, fortunisque omnibus, Iubæ barbaro potiùs obedientem fuisse, quàm aut Scipionis obtemperasse nuntio, aut, cæsis eiusdem partis ciuibus, incolumem reuerti malle. Atque etiam superbius Iubæ factum non in M. Aquinium, hominem nouum, paruumq; senatorem, sed in Scipionem, hominem illa familia, dignitate, honoribusque præstantem. nam, cùm Scipio sagulo purpureo ante regis aduentum vti solitus esset, dicitur Iuba cum eo egisse, non oportere illum eodem vti vestitu, atq; ipse viere-

vteretur. itaque factum est, vt Scipio ad album sese vestitum transferret, & Iubæ, homini superbissimo, inertissimóque, obtemperaret. Postero die vniuersas omnium copias de castris omnibus deducunt; & supercilium quoddam excelsum nacti, non longè à Cæsaris castris aciem constituunt; atque ibi consistunt. Cæsar item producit copias, celeritérque ijs instructis, ante suas munitiones, quæ erant in campo, constituit, sine dubio existimans vltrò aduersarios, cum tam magnis copijs, auxiliísque regis essent præditi, promptiúsq; prosiluissent, ante se concursuros, propiúsque se accessuros, equo circumuectus, legionésque cohortatus, signo dato, accessum hostium aucupabatur. ipse enim à suis munitionibus longiùs non sine ratione non procedebat; quòd in oppido Vzita, quod Scipio tenebat, hostiũ erant cohortes armatæ. eidem autem oppido ad dextrum latus eius cornu erat oppositum. verebatúrque, ne, si prætergressus esset, ex oppido eruptione facta, ab latere eum adorti concidérent. præterea hæc quoq; eum causa tardauit, quòd erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad vltro occurrendum fore existimabat. Non arbitror esse prætermittendum, quemadmodum exercitus vtriusque fuerint in aciem instructi. Scipio hoc modo aciem direxit. collocabat in fronte suas, & Iubæ legiones; postea autem Numidas in subsidiaria acie, ita extenuatos, & in longitudinem directos, vt procul simplex esse acies à legionarijs militibus videretur. in cornibus autem duplex esse existimabatur. elephantos dextro, sinistróque cornu collocauerat, æqualibus inter eos interuallis interiectis.

terioctis. post autem elephantos armaturas leues, Numidásq; subsituerat auxiliares. equitatum frenatum vniuersum in suo dextro cornu disposuerat. sinistrum enim cornu oppido Vzita claudebatur, neque erat spatium equitatus explicandi. propterea Numidas, leuisque armaturæ infinitam multitudinem ad dextram partem suæ aciei opposuerat, ferè interiecto non minùs mille passuum spatio, & ad collis radices magis appulerat, longiúsque ab aduersariorum, sui sq; copijs promouebat: id hoc consilio, vt, cùm acies duæ inter se concurrissent initio certaminis, paulò longiùs eius equitatus circumuectus ex improuiso clauderet multitudine sua exercitum Cæsaris, atque perturbatum iaculis contegeret. Hæc fuit ratio Scipionis eo die præliandi. Cæsaris autem acies hoc modo fuit collocata, vt ab sinistro eius cornu ordiar, & ad dextrum perueniam. Habuit legionem nonam, septimam in sinistro cornu, trigesimam, vigesimam nonam, tertiamdecimam, quartamdecimam, vigesimam octauam, vigesimam sextam in media acie. ipsum autem dextrum cornu secundam aciem ferè in earum legionum parte cohortium collocauerat. præterea ex tyronum paucas adiecerat. tertiam autem aciem in sinistrũ suum cornu contulerat, & vsq; ad aciei suæ mediam legionem porrexerat, & ita collocauerat, vti sinistrũ suum cornu triplex. id eo consilio fecerat, quòd suum dextrũ latus munitionibus adiuuabatur; sinistrum autem, equitatus hostiũ multitudini resistere posset. eôdém q; suum omnẽ cõtulerat equitatum: & quòd ei parum cõfidebat, præsidio his equitib. legionẽ quintã præmiserat; leuémq; armaturã inter equites

inter-

interposuerat. sagittarios variè, passimque, locis certis maximéq; in cornibus collocauerat. Sic vtrorumq; exercitus instructi, non plùs passuum trecentorum interiecto spatio, quod fortè ante id tempus acciderat nunquam, quin dimicaretur, à mane vsque ad horam decimam diei perstiterunt. iámque Cæsar dum exercitum reducere intra munitiones suas cœpisset; subitò vniuersus equitatus vlterior Numidarum, Gætulorúmq; sine frænis ad dextram partem se mouere, propiúsque Cæsaris castra, quę erant in colle, se conferre cœpit. frę-nati autem Labieni equites in loco permanere, legionésq; distinere: cum subitò pars equitatus Cæsaris cum leui armatura cõtra Gætulos iniussu, ac temerè longiùs progressi, paludémq; trãsgressi multitudinẽ hostium sustinere pauci non potuerunt; leuiq; armatura deserti, ac pulsi, conuulneratiq; vno equite amisso, multis equis saucijs, leuis armaturæ vigintisex occisis, ad suos refugerunt. quo secundo equestri prælio facto, Scipio latius in castra nocte copias reduxit. quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decreuit. namque postero die Cæsar cum parte equitatus sui Leptim frumenti gratia misit. in itinere prædatores equites Numidas, Gætulósq; ex improuiso adorti circiter centum partim occiderunt, partim viuorum potiti sunt. Cæsar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere, vallúmq;, & fossam per medium campum ducere, aduersariorúmque excursionibus iter officere non intermittit. Scipio item munitiones contrà facere, & in iugo, ne à Cæsare excluderetur adproperare. Ita duces vtrique & in operibus occupati erant, & nihilò minùs

minùs equestribus prœlijs inter se quotidie dimicabãt. Interim Varus classem, quã antea Vticæ, hiemis gratia subduxerat, cognito legionis septimæ, & octauæ ex Sicilia aduentu, celeriter deducit; ibiq; & Gætulis remigibus, epibatisq; cõplet; insidiandiq; gratia progressus, Adrumetũ cum quinquaginta quinq; nauibus peruenit. cuius aduentus inscius Cæsar L. Cispiũ cum classe XXVII. nauium ad Thapsum versus in stationem, præsidij gratia commeatus sui, mittit: itémq; Q. Aquilam cum tredecim nauibus longis Adrumetum eadem de causa præmittit. Cispius, quò erat missus celeriter peruenit: Aquila, tempestate iactatus, promontorium superare non potuit: atque angulum quendam tutum à tempestate nactus, cum classe se longiùs à prospectu remouit. reliqua classis in salo ad Leptim, egressis remigibus, passimq; in litore vagantibus, partim in oppido, victus sui mercandi gratia, progressis, vacua à defensoribus stabat. quibus rebus, Varus ex perfugis cognitis, occasionem nactus, vigilia secunda Adrumeto ex cothone egressus primo mane Leptim vniuersa classe vectus, naues onerarias, quæ longiùs à portu in salo stabant, incendit, & pentiremes duas, vacuas à defensoribus nullo repugnante cepit. Cæsar interim celeriter per nuncios in castris, cum opera circuiret, certior factus, quæ aberant à portu millia passuum VI, equo admisso, omissis omnibus rebus celeriter peruenit Leptim, ibique moratus, omnes vt se naues consequerentur, primùm ipse nauigiolum paruum conscendit; in cursu Aquilam, multitudine nauigiorum perterritum, atque trepidantem, nactus, hostium classem sequi cœpit. Interim

rim Varus, celeritate Cæsaris, audaciáque motus cum vniuersa classe, conuersis nauibus, Adrumetum versus fugere contendit. quem Cæsar in millibus passuum quatuor consecutus, recuperata quinqueremi, cum omnibus suis expibatis, atq; etiam hostium custodibus CXXX in ea naue captis, triremem hostium proximam, quæ in repugnando erat commorata, onustam remigum, epibatarúmque cepit. reliquæ naues hostium promontorium superarunt, atque Adrumetum in cothonem se vniuersæ contulerunt. Cæsar eodem vento promontorium superare non potuit; atque in salo in anchoris ea nocte commoratus, prima luce Adrumetum accedit; ibíque nauibus onerarijs, quæ erant extra cothonem incensis, omnibúsque reliquis alijs, aut subductis, aut in cothonem compulsis, paulisper commoratus, si fortè vellent classe dimicare, rursus se recepit in castra. in ea naue captus est P. Vestrius, eques Romanus, & P. Ligarius Afranianus; quem Cæsar in Hispania cum reliquis dimiserat; & postea se ad Pompeium contulerat; inde ex prælio effugerat, in Afri.ámque ad Varum venerat. quem ob periurium, perfidiámque Cæsar iussit necari. P. Vestrio autem, quòd èius frater Romæ pecuniam imperatam numerauerat, & quòd ipse suam causam Cæsaris probauerat, se Nasidij classe captum, cum ad necem duceretur, beneficio Vari esse seruatum, postea facultatem sibi nullam datam transeundi, ignouit. Est in Africa consuetudo incolarum, vt in agris, & in omnibus fere villis sub terra specus, condendi frumenti gratia, clàm habeant, atque id propter bella maximè, hostiúmque subitum aduentum

nentium præparent. qua de re Cęsar certior per indicem factus, tertia vigilia legiones duas cum equitatu misit à castris suis millia passuum decem; atq; inde magno numero frumenti onustos recepit in castra. quibus rebus cognitis, Labienus, progressus à suis castris millia passuum VII. per iugum, & collem, per quem Cæsar pridie iter fecerat, ibi castra duarum legionum facit; atque ibi ipse quotidie existimans Cæsarem eadem sæpe frumentandi gratia commeaturum, cum magno equitatu, leuique armatura insidiaturus, locis idoneis consedit. Cæsar interim, de insidijs Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hostes quotidiano instituto, sæpe idem faciendo, in negligentiam adducerentur, subitò mane imperat porta decumana legiones se octo veteranas cum parte equitatus sequi: atq; equitibus præmissis, neque opinantes insidiatores subitò, in conuallibus latentes, leui armatura concidit circiter D; reliquos in fugam turpissimam coniecit. Interim Labienus cum vniuerso equitatu fugientibus suis suppetias occurrit. cuius vim multitudinis cum equites pauci Cęsariani iam sustinere non possent, Cæsar instructas legiones hostium copijs ostendit. quo facto, perterrito Labieno, ac retardato, suos equites recepit incolumes. postero die Iuba Numidas eos, qui, loco amisso, fuga se receperant in castra, in cruce omnes suffixit. Cæsar interim, quoniam frumenti inopia premebatur, copias omnes in castra conducit, atque præsidio Lepti, Ruspinæ, Acyllæ relicto, Cispio, Aquilæq; classe tradita, vt alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsiderent, ipse, castris incensis, quarta noctis vigilia

acie structa, impedimentis in sinistra parte collocatis, ex eo loco proficiscitur, & peruenit ad oppidum Agar; quòd à Gætulis sæpe antea oppugnatum, summáque vi per ipsos oppidanos erat defensum. ibi in campo castris viis positis, ipse frumentatum circum villas cum parte exercitus profectus, magno inuento hordei, olei, vini, fici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu, rediit in castra. Scipio interim, cognito Cæsaris discessu, cum vniuersis copijs per iugum Cęsarem subsequi cœpit; atque ab eius castris millia passuum VI, longè trinis castris dispartitis copijs, consedit. Oppidum erat Zetta, quod aberat à Scipione millia passuum decem, ad eius regionem, & partem castrorum collocatum, à Cæsare autem diuersum, ac remotum, quòd erat ab eo longè millia passuum XVIII. huc Scipio legiones duas, frumentandi gratia, misit. quod postquam Cæsar ex perfugis cognouit, castris ex campo in collem, ac tutiora loco collocatis, atque ibi præsidio relicto, ipse quarta vigilia egressus præter hostium castra proficiscitur cũ copijs, & oppido potitur: legiones Scipionis comperit longiùs in agris frumentari: &, cum eò contendere conaretur, animaduertit copias hostium ijs legionibus occurrere suppetias. quæ res eius impetum retardauit. itaque capto C. Biotio Regino, equite R. Scipionis familiarissimo, qui ei oppido præerat, & P. Atrio, equite R. de conuentu Vticensi, & camelis XXII regis adductis, præsidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere cœpit ad castra. cum iam non longè à castris Scipionis abesset, quæ eum necesse erat prætergredi; Labienus, Afraniúsque, cum omni equitatu leuíq; armatura

tura ex insidijs adorti, agmini eius extremo se offerũt, atque ex collibus primis existunt. quod postquam Cæsar animaduertit, equitibus suis hostium vi oppositis, sarcinas legionarios in aceruũ iubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre. quod postquam cœptũ est fieri; primo impetu legionis, equitatus & leuis armatura hostium nullo negotio loco pulsa, & deiecta est de colle. cum iam Cæsar existimasset hostes pulsos, deterritósque finem lacessendi facturos; & iter cœptum pergere cœpisset; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atque eadem ratione, qua antè dixi, in Cæsaris legionarios impetum faciunt Numidæ, leuísque armaturæ, mirabili velocitate præditi; qui inter equites pugnabãt, & vnà, paritérque cũ equitibus accurrere, & refugere consueuerant. cum hoc sæpius facerent, & Iulianos proficiscentes insequerentur, & effugerent stantes, propius non accederent, & singulari genere pugnæ vterentur; eósque iaculis conuulnerare satis esse crederent; Cæsar intellexit, nihil aliud illos conari, nisi, vt se cogerent castra in eo loco ponere, vbi omnino aquæ nihil esset; vt exercitus eius ieiunus, qui à quarta vigilia vsque ad horam decimam diei nihil gustasset, ac iumenta siti perirent. cum iam ad solis occasum esset, & non totos centum passus in horis quatuor esset progressus, equitatu suo, propter equorum interitum, extremo agmine remoto, legiones inuicem ad extremum agmen euocabat. ita vim hostium, placidè, lenitérque procedens, per legionarium militem commodiùs sustinebat. interim equitum Numidarum copiæ dextra, sinistráque per colles per-

currere coronæque in modum cingere multitudine ſua Cæſaris copias, pars agmen extremum inſequi. Cæſariani interim non amplius tres, aut quatuor milites veterani, ſi ſe conuertiſſent, & pila viribus contorta in Numidas infeſtos coniecissent, amplius duorũ millium ad vnũm terga vertebant; ac rurſus ad aciem paſſim, conuerſis equis, ſe colligebant, atque in ſpatio conſequebantur, & iacula in legionarios conijciebant. ita Cæſar, modò præcedendo, modò reſiſtendo, tardiùs itinere confecto, noctis hora prima omnes ſuos ad vnũ in caſtris incolumes, ſaucijs X factis, reduxit. Labienus, circiter CCC amiſſis, multis vulneratis, ac defeſſis inſtando omnibus, ad ſuos ſe recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis, quos ante caſtra in acie, terroris gratia, in conſpectu Cæſaris collocauerat, reducit in caſtra. Cæſar contra eiuſmodi hoſtium genera, copias ſuas, non vt imperator exercitum veteranũ victorémq; maximis rebus geſtis, ſed vt laniſta tyrones gladiatores condocefaceret, quo pede reciperent ab hoſte, & quemadmodum obuerſi aduerſarijs, & in quantulo ſpatio reſiſterent, modò procurrerent, modò recederent, comminarentúrq; impetum, ac prope quo loco, & quemadmodum tela mitterent, præcipit. mirificè enim hoſtium leuis armatura anxium exercitum noſtrum, atq; ſollicitũ habebat: quia & equites deterrebat prælium inire, propter equorum interitum; quòd eos iaculis interficiebant; & legionariũ militem defatigabãt, propter velocitatẽ. grauis enim armaturæ miles ſimulatq; ab his inſectatus conſtiterat, in eósq; impetum fecerat, illi veloci curſu facilè periculũ vitabant. quibus

ex

ex rebus Cæsar vehemẽter commouebatur: quia, quod-cumq; prælium, quoties erat commissum, equitatu suo, sine legionario milite, hostium equitatui, leuíq; armaturæ eorum nullo modo par esse poterat. sollicitabatur autem his rebus, quòd nondum hostium legiones cognouerat, & quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu, leuíq; armatura, quæ erat mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam hæc causa, quòd elephantorum magnitudo, multitudóque militum animos detinebat in terrore. cui uni rei tamen inuenerat remedium. namque elephantos in Italiam transportari iusserat: quo & miles noster speciémque, & virtutem bestiæ cognosceret, & cui parti corporis eius telum facilè adigi posset; ornatúsq;, ac loricatus elephãtus cum esset, quæ pars eius corporis nuda sine tegmine relinqueretur, vt eò tela conïcerentur; præterea, vt iumenta bestiarum odorem, stridorem, speciem, consuetudine captarum, non reformidarent. quibus ex rebus largiter erat consecutus. nam & milites bestias manibus pertractabãt, earum tarditatẽ cognoscebant: equitésq; in eos pila præpilata conïciebant, atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat. Ob has causas, quas suprà commemorauí, sollicitabatur Cæsar, tardiórque, & consideratior erat factus, & ex pristina bellandi consuetudine, celeritatéque excesserat. nec mirum. copias enim habebat in Gallia bellare consuetas, locis campestribus, & contra Gallos, homines apertos, miniméque insidiosos: qui per virtutem, non per dolum, dimicare consueuerunt. tum autem erat ei laborandum, vt consuefaceret milites, hostium dolos,

insidias, artificia cognoscere, & quid sequi, quid vitare conueniret. itaq; quò hæc celeriùs cõciperent, dabat operam, vt legiones non vno loco continerẽt, sed per causã frumentandi, huc atq; illuc raptaret: ideo quòd hostium copias ab se, suóque vestigio non discessuras existimabat. atque post diem tertium productas accuratiùs suas copias, sicut instruxerat, propter hostium castra prætergressus, æquo loco inuitat ad dimicandum. postquam eos abhorrere videt, reducit sub vesperum legiones in castra. Legati interim ex oppido Vacca, quod finitimum fuit Vzitæ, cuius Cæsarem potitum esse demonstrauimus, veniunt; petunt, & obsecrant, vt sibi præsidiũ mittat, se res complures, quæ vtiles bello sint, administraturos. Per id tempus de eorum voluntate, studióq; erga Cæsarem transfuga suos ciues facit certiores, Iubam regem celeriter cũ copijs suis, antequàm Cæsaris præsidium eò perueniret, ad oppidũ accurrisse, atq; adueniente multitudine circumdata, eo potitũ; omnibúsq; eius oppidi incolis ad vnum interfectis, dedisse oppidum diripiendum, delendúmque militibus. Cæsar interim, lustrato exercitu, ad XII kal. Apr. postero die productis vniuersis copijs, processus à suis castris millia passuum V, à Scipione circiter duûm millium interiecto spatio, in acie constitit. postquam satis, diúq; aduersarios à se ad dimicãdum inuitatos, supersedere pugnæ animaduertit, reducit copias. postero die castra mouet, atq; iter ad oppidum Sarsuram, vbi Scipio Numidarum habuerat præsidium, frumentúmque comparauerat, ire contendit. quod vbi Labienus animaduertit, tum equitatu, leuique armatura agmen

eius

eius extremum carpere cœpit : atque ita lixarum, mercatorúmque, qui plaustris merces portabant, interceptis sarcinis, addito animo, propius, audaciúsque accedit ad legiones ; quòd existimabat, milites, sub onere, ac sub sarcinis defatigatos, pugnare non posse. quæ res Cæsarem non fefellerat. namque expeditos ex singulis legionibus trecentos milites esse iusserat. ita q3 eos in equitatum Labieni immissos, turmis suorũ suppetias mittit. tum Labienus, conuersis equis, signorum conspectu perterritus, turpissimè cõtendit fugere, multis eius occisis, compluribus vulneratis. milites legionarij ad sua se recipiunt signa, at q3 iter inceptũ ire cœperunt. Labienus per iugum summum collis dextrorsus procul milites subsequi non desistit. Postquã Cæsar ad oppidũ Sarsuram venit, inspectantibus aduersarijs, interfecto præsidio Scipionis, cùm suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio Scipione euocato, qui ibi præerat, atque, à multitudine circumuento, interfectó q3 ; oppido potitur ; at q3, ibi frumento exercitui dato, postero die ad oppidum Tisdram peruenit, in quo Considius per id tempus fuerat cum grandi præsidio, cohortéq; sua gladiatorum. Cæsar, oppidi natura perspecta, at q3 inopia ab oppugnatione eius deterritus, protinus profectus circiter millia passuum quatuor, ad aquã fecit castra ; at q3, inde quarta die egressus, redit rursus ad ea castra, quę ad Agar habuerat. idem facit Scipio, at q3 in antiqua castra copias reducit. Thabenenses interim, qui sub ditione, & potestate Iubæ esse consuessent, in extrema eius regni regione maritima locati, interfecto regio præsidio, legatos

ad

ad Cæsarem mittunt; rem malè gestam docent; petũt, erántq; vt suis fortunis præsto, quòd bene meriti essent, auxiliũ ferret. Cæsar, eorum consilio probato, M. Crispum tribunum cũ cohorte, & sagittarijs, tormentísque compluribus præsidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut, commeatu dato, cũ signis non potuerãt antè transire in Africam, ad millia quatuor, equites CCCC, funditores, sagittariíq; mille vno commeatu Cæsari occurrerũt. itaq; tum his copijs, & omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, VIII millibus passuum à suis castris, ab Scipionis verò quatuor millibus passuũ, longè constitit in campo. Erat oppidũ infra castra Scipionis nomine Tegea, vbi præsidium equestre circiter CCCC habere consueuerat. eo equitatu dextra sinistráque directò ab oppidi lateribus, ipse, legionibus ex castris eductis, atq; in iugo inferiore instructis, non longiùs fere mille passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. postquam diutius in vno loco Scipio cõmorabatur; & tempus diei in ocio consumebatur; Cęsar equitũ turmas suorũ iubet in hostiũ equitatum, qui ad oppidum in statione erat, facere impressionem; leuémq; armaturã, sagittarios, funditorésq; eôdẽ submittit. quod vbi cœptũ est fieri; & equis concitatis, Iuliani impetũ fecissent; Pacidius suos equites exporrigere cœpit in longitudinem, vt haberent facultatẽ turmas Iulianas circumfundere, & nihilo minùs fortissimè, acerriméq; pugnare. quod vbi Cęsar animaduertit, trecentos, quos ex legionibus habere expeditos consueuerat ex proxima legione, quæ ei prælio in acie constiterat,

terat, iubet equitatui succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria summittere, sauciisq; ac defatigatis integros, recentioribusq; viribus equites subministrare. Postquam equites Iuliani CCCC vim hostium, ad quatuor millia numero, sustinere non poterant, & à leui armatura Numidarum vulnerabãtur, minutatimque cedebant; Cæsar alteram alam mittit, qui satagentibus celeriter occurrerent. quo facto, sui sublati vniuersi in hostes impressione facta, in fugam aduersarios dederunt, multis occisis, compluribus vulneratis. insecuti per tria millia passuum, vsq; in colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Cæsar in horam X commoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit omnibus incolumibus. in quo prælio Pacidius grauiter pilo per cassidẽ caput ictus, complureſque duces, ac fortissimus quisque interfecti, vulneratiq; sunt. Postquam nulla conditione cogere aduersarios poterat, vt in æquum locũ descenderẽt, legionúmq; periculũ facerent; neq; ipse propius hostẽ castra ponere, propter aquæ penuriã, se posse animaduerteret, aduersarios non eorum virtute confidere, sed aquarũ inopia fretos, despicere se intellexit. pridie non. Apr. tertia vigilia egressus, ab Agar XVI millia passuũ nocte progressus, ad Thapsum, vbi Virgilius cũ grãdi præsidio præerat, castra ponit, oppidúmq; eo die circummunire cœpit, locáq; idonea, opportunáq; complura præsidijs occupare, ne hostes intrare ad se, ac loca interiora capere possent. Scipio interim, cognitis Cæsaris cõsilijs, ad necessitatem adductus dimicandi, nec per summũ dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos, & Virgiliũ amitteret, cõfestim

Cæsarem

Cæsarem per superiora loca consecutus, millia passuum octo à Thapso binis castris consedit. Erat stagnum salinarum, inter quod & mare angustiæ quædam non amplius mille & quingentos passus intererant: quas Scipio intrare, & Thapsitanis auxilium ferre conabatur: quod futurum Cæsarem non fefellerat. nam q3 pridie, in eo loco castello munito, ibiq3 trino præsidio relicto, ipse cũ reliquis copijs lunatis castris Thapsum operibus circummuniuit. Scipio interim, exclusus ab incepto itinere, supra stagnum postero die, & nocte confecta, cælo albescente non longe à castris, præsidióque, quod suprà commemorauimus, mille quingentis passibus, ad mare versus consedit, & castra munire cœpit. quod postquam Cæsari nunciatum est, milites ab opere deductos, castris præsidio Asprenate pro consule cũ legionibus duabus relicto: ipse cum expedita copia in eum locum citatim contendit; classisq3 parte ad Thapsum relicta, reliquas naues iubet post hostium tergum quammaximè ad litus appelli, signúmque suum obseruare; quo, signo dato, subito clamore facto, ex improuiso hostibus auersis incuterent terrorem; vt perturbati, ac perterriti respicere post terga cogerentur. quò postquã Cæsar peruenit, & animaduertit aciem pro vallo Scipionis castris, elephantisq3 dextro sinistróq3 cornu collocatis, & nihilo minus partem militum castra non ignauiter munire; ipse, acie triplici collocata, legione decima, secundáque dextro cornu, octaua, & nona sinistro, oppositis quinque legionibus, in quarta acie ante ipsa cornua quinis cohortibus contra bestias collocatis, sagittarijs, funditoribus in vtrisq3 cornibus dispositis,

leuiq3

leuiq; armatura inter equites iniecta, ipse pedibus circũ milites concursans, virtutésq; veteranorum, præliáq; superiora commemorans, blandéq; appellans, animos eorum excitabat. tyrones autẽ, qui nunquã in acie dimicassent, hortabatur, vt veteranorum virtutem æmularentur, eorúmq; famam, nomen, locúmq; victoria parta cuperent possidere. itaq; in circumeundo exercitum, animaduertit hostes circa vallum trepidare, atq; vltro, citróq; pauidos concursare, & modò se intra portas recipere, modò inconstanter, immoderatéq; prodire. cúmque idem à pluribus animaduerti cœptum esset; subitò legati, euocatíq; obsecrare Cæsarem, ne dubitaret signum dare: victoriam sibi propriam à dijs immortalibus portendi. dubitante Cæsare, atq; eorum studio, cupiditatíq; resistente, sibíque, eruptione pugnari, non placere clamitante, & etiam atq; etiam aciem sustentante, subitò dextro cornu, iniussu Cæsaris, tubicen à militibus coactus canere cœpit. quo facto, ab vniuersis cohortibus signa in hostem cœpere inferri; cum centuriones pectore aduerso resisterent, víque cõtinerent milites, ne iniussu imperatoris concurrerent, nec quicquã proficerent. quod postquam Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse: signo felicitatis dato, equo admisso, in hostẽ contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores, sagittaríque concita tela in elephãtos frequentes inijciunt. quo facto bestiæ, stridore fundarum, lapidúmque perterritæ, sese conuertere, & suos post se frequẽtes, stipatósq; proterere, & in portas valli semifactas ruere contendunt. item Mauri equites, qui in eodem cornu cũ elephantis erãt,

præsidio

præsidio deserti, principes fugiunt. ita, celeriter bestijs circuitus, legiones vallo hostiũ sunt potitæ: &, paucis acriter repugnãtibus interfectis, reliqui cõcitati in castra, vnde pridie erãt egressi, confugiunt. Non videtur esse prætermittendũ de virtute militis veterani quintæ legionis. nam, cum, in sinistro cornu elephantus, vulnere ictus, & dolore concitatus, in lixam inermem impetum fecisset, eúmq; sub pede subditũ, deinde genu innixus, pondere suo, proboscide erecta, vibrantíq;, stridore maximo premeret, atq; enecaret; miles hic nõ potuit pati, quin se armatũ bestiæ offerret, quem postquã elephantus ad se telo infesto venire animaduertit; relicto cadauere, militem proboscide circumdat, atque in sublime extollit armatũ. qui in eiusmodi periculo cum constenter agendum sibi videret, gladio proboscidem, quo erat circumdatus, cædere, quãtum viribus poterat, nõ destitit, quo dolore adductus elephantus, milite abiecto, maximo cũ stridore, cursúq; cõuersus ad reliquas bestias se recepit. Interim Thapso, qui erãt præsidio ex oppido eruptionem porta maritima faciunt, & siue vt suus subsidio occurrerẽt, siue vt, oppido deserto, fuga salutem sibi pararent, egrediũtur: atq; ita per mare vmbilici fine ingressi, terram petebant: qui à seruitijs, puerísq; qui in castris erãt, lapidibus, pilísq; prohibiti, terram attingere, rursus se in oppidũ receperunt. Interim Scipionis copijs prostratis, passímq; toto campo fugientibus, confestim Cæsaris legiones cõsequi, spatiúmq; se nõ dare colligendi. qui postquam ad ea castra, quæ petebãt, perfugerũt, vt, refectis castris, rursus se defenderent; ducem aliquem requirunt, quẽ respicerent, cuius

auctoritate, impetióq; rem gererẽt. qui postquã aduerterũt, neminẽ ibi esse præsidio, protinus, armis obiectis, in regia castra fugere contendũt. quò postquã peruenerũt, ea quoq; ab Iulianis teneri vidẽt. desperata salute, in quodã colle consistũt, atq; armis dimissis, salutationẽ more militari faciunt. quibus miseris ea res paruo præsidio fuit. namq; milites veterani, ira, & dolore incensi, nõ modò, vt parcerent hosti, nõ poterant adduci, sed etiã ex suo exercitu illustres vrbanos, quos auctores appellabant, cõplures aut vulnerarunt, aut interfecerunt. in quo numero fuit Tullius Rufus quæstorius: qui, pilo traiectus cõsultò à milite, interijt. itẽ Põpeius Rufus, brachiũ gladio percussus, nisi celeriter ad Cæsarem accurrisset, interfectus esset. quo facto, cõplures equites R. senatorésq; perterriti ex prælio se receperunt; ne à militibus, qui ex tãta victoria licentiã sibi assumpsissent immoderatè peccãdi impunitatis propter maximas res gestas, ipsi quoq; interficerentur. itaq; omnes Scipionis milites, cũ fidẽ Cæsaris implorarẽt, inspectãte ipso Cæsare, et à militibus deprecante, eis vti parcerent, ad vnũ sunt interfecti. Cæsar, trinis castris potitus, occisisq; hostium decem millibus, fugatisq; compluribus, se recipit, quinquaginta militibus amissis, paucis sauciis, in castra: ac statim ex itinere ante oppidum Thapsum cõstitit; elephantósq; sexagintaquatuor ornatos, armatósq; cum turribus, ornamẽtisq; capit, captos ante oppidũ instructos constituit: id hoc consilio, si posset & Virgilius, quique cum eo obsidebantur, rei malè gestæ suorum indicio à pertinacia deduci. deinde ipse Virgilium appellauit, inuitanúque ad deditionem; suámque lenita-

lenitatem & clementiam cõmemorauit. quem postquã animaduertit responsum sibi non dare, ab oppido recessit. postero die, diuina re facta, concione aduocata in cõspectu oppidanorũ milites collaudat: totúmq; exercitũ veteranorum donauit præmijs, ac fortissimo cuique, ac bene merenti pro suggestu tribuit. ac statim inde digressus, C. Rebillo pro consule cum tribus ad Thapsum legionibus, & Cn. Domitio cũ duabus Tisdræ, vbi Cõsidius præerat, ad obsidendum relictis, M. Messalla Vticã antè præmisso, cũ equitatu ipse eôdem iter facere contendit. Equites interim Scipionis, qui ex prælio fugerant, cũ Vticã versus iter facerẽt, perueniunt ad oppidũ Paradam, vbi, cũ ab incolis non reciperentur, ideo quòd fama de victoria Cæsaris præcurrisset; vi oppido potiti, in medio foro lignis coacervatis, omnibúsq; rebus eorum congestis, ignẽ subijciunt, atq; eius oppidi incolas cuiúsq; generis, ætatísq; vinos, constrictósq; in flammã conijciunt, atq; ita acerbissimo afficiunt supplicio: deinde protinus Vticam perueniunt. Superiore tempore M. Cato, quòd Vticensibus, propter beneficium legis Iuliæ, parum in suis partibus præsidij esse existimauerat, plebem inermem oppido iecerat, & ante portam, belli causa, castris, fossáque parunla duntaxat munierat, ibique custodijs circumdatis, habitare coëgerat: senatum autem oppidi custodia tenebat. eorum castra ij equites adorti expugnare cæperunt, ideo quòd eos partibus Cæsaris fauisse sciebant, vt, eis interfectis, eorum pernicie dolorem suum vlciscerentur. Vticenses, animo addito ex Cęsaris victoria, lapidibus, fustibúsq; equites repulerunt. itaque, postquam castru nõ

potuerant

potuerant potiri, Vticam se in oppidum coniecerunt; atq; ita multos Vticenses interfecerunt; domósq; eorum expugnauerunt, ac diripuerunt. quibus cum Cato persuadere nulla ratione quiret, vt secum oppidum defenderet, & cæde, rapinísque desisterent, &, quid sibi vellent, sciret, sedandæ eorum importunitatis gratia, singulis HS C diuisit. idem Sylla Faustus fecit, ac de sua pecunia largitus est: vnáq; cum ijs ab Vtica proficiscitur, atq; in regnum ire contendit. Complures interim ex fuga Vticam perueniunt. quos omnes Cato conuocatos, vnà cum trecentis, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum cõtulerant, hortatur, vt seruitia manumitterent, oppidúmq; defenderent. quorum cùm partem assentire, partem animum, mentémq; perterritam, atq; in fuga destinatam habere intellexisset; amplius de ea re agere destitit, nauésque ijs attribuit, vt in quas quisq; partes vellet, proficisceretur. ipse, omnibus rebus diligentissimè constitutis, liberis suis L. Cæsari, qui tum ibi pro quæstore fuerat, commendatis, & sine suspicione, vultu, atq; sermone quo superiore tempore vsus fuerat, cum dormitum isset, ferrum intro clã in cubiculum tulit, atque ita se traiecit. qui dum, anima nondum expirata, concidisset; impetu facto in cubiculum, ex suspicione medicus, familiaréq; continere, atq; vulnus obligare cœpissent, ipse suis manibus vulnus crudelissimè diuellit, atq; animo præsenti se interemit. quem Vticenses, quãquam oderant partium gratia, tamen, propter eius singularem integritatem, & quòd dissimillimus reliquorum ducum fuerat, quòdq; Vticam mirificis operibus munierat, turréq; auxerat,

sepultura affi[illegible]iunt. quo interfecto, L. Cæsar, vt aliquod sibi ex ea re auxilium pararet, conuocato populo, concione habita, cohortatur omnes, vt portæ aperirentur: se in Cæsaris clementia magnam spem habere. itaq; portis patefactis, Vtica egressus, Cæsari imperatori obuiã proficiscitur. Messalla, vt erat imperatũ, Vticano peruenit, omnibúsq; portis custodias ponit. Cæsar interim, à Thapso progressus, Vsceta peruenit; vbi Scipio magnum frumenti numerum, armorũ, telorum, ceterarúmque rerũ cum paruo præsidio habuerat. hoc aduenies potitur: deinde Adrumetũ peruenit. quò cum sine mora introisset, armis, frumento, pecuniáq; considerata, Q. Ligurio, C. Considij filio, qui tum ibi fuerat, vitam concessit. deinde eodem die Adrumeto egressus, Liuineio Regulo, ibi cum legione relicto, Vticam ire contendit: cui in itinere fit obuius L. Cæsar, subitóq; se ad genua proiecit, vitámq; sibi, nec amplius quicquam, deprecatur. cui Cæsar facilè, & pro sua natura, & instituto concessit. item Cecinnæ, Ceteio, P. Atrio, L. Cællæ patri, & filio, M. Epio, M. Aquinio Catonis filio, Damasippíq; liberis ex sua consuetudine tribuit; circitérque noctem luminibus accensis Vticam peruenit. atq; extra oppidum ea nocte mansit. postero die mane oppidũ introijt; concionéq; aduocata Vticenses incolas cohortatus, gratias pro eorum studio erga se agit; ciues auẽ Romanos negotiatores, & eos, qui inter C C C pecunias contulerãt: Varo, & Scipioni, multis verbis accusatos, & de eorum sceleribus longiori habita oratione, ad extremum, vt sine metu prodirent, edicit: se eis duntaxat vitam concessurum, bona equidem eorum se venditurum,

rum, ita tamen, vt, qui eorum bona sua redemisset, se bonorum venditionem indicturum, & pecuniam, multæ nomine relaturum, vt incolumitatem retinere possent, quibus metu exanguibus, de vitáq; ex suo promerito desperantibus, subitò oblata salute, libentes, cupidíq; conditionem acceperunt; petieruntq; à Cæsare, vt vniuersis trecentis vno nomine pecuniam imperaret. itaq; bis millies sestertium his impositio, vt per triennium sex pensionibus populo R. soluerent, nullo eorum recusante, ac se eodem die demum natos prædicantes, lætis gratias agunt Cæsari. Rex interim Iuba, vt ex prælio fugerat, vnà cum Petreio interdiu in villis latitando, tandem nocturnis itineribus confectis, in regnum peruenit; atq; ad oppidum Zamam, vbi ipse domicilium, coniuges, liberósq; habebat, quò ex cuncto regno omnẽ pecuniam, carissimáque res comportauerat, quódque inito bello operibus maximis munierat, accedit. quem antea oppidani, rumore exoptato de Cæsaris victoria audito, ob has causas oppido prohibuerunt, quòd, bello cõtra populum R. suscepto, in oppido Zama, lignis congestis, maximam in medio foro pyram construxerat; vt, si fortè bello foret superatus, omnib. rebus eò coacernatis, deinc cinibus cunctis interfectis, eodémq; proiectis, igne subiecto, tum demum se ipse insuper interficeret, atq; vnà cum liberis, coniugibus, cinibus, cunctáq; gaza regia cremaretur. Postquam Iuba ante portas diu multúmq; primò minis, pro imperio, egisset cum Zamensibus; deinde cùm se parum proficere intellexisset, precibus quoq; orasset, vti se ad suos penates admitterent; vbi eos in sententia perstare animaduertit, nec

minis, nec precibus suis moueri, quò magis se reciperẽt; tertiò petit ab eis, vt sibi coniuges, liberósq; redderent, vt secum eos asportaret. postquam sibi nihil omnino oppidanos responsi reddere animaduertit, nulla re abÿs impetrata, ab Zama discedit, atq; ad villam suam cum M. Petreio, paucísq; equitibus se confert. Zamenses interim legatos de ÿs rebus ad Cæsarem Vticam mittunt, petúntq; ab eo, vti antè, quàm rex manum colligeret, seséq; oppugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse, sibi, quoad vita suppeteret, oppidũ séq; ei reseruare. legatos collaudatos Cæsar domum iubet antecedere, ac suum aduentum prænunciare. ipse, postero die Vtica egressus, cum equitatu ire in regnum contendit. Interim in itinere ex regÿs copÿs duces complures ad Cæsarem veniunt, orántq;, vt sibi ignoscat. quibus supplicibus venia data Zamam perueniunt. Rumore interim perlato de eius lenitate, clementiáq;, propemodum omnes regni equites Zamam perueniunt ad Cæsarem; ab eóq; sunt metu, periculóq; liberati. Dum hæc vtrobiq; geruntur, Considius, qui Tisdræ cum familia sua, gladiatoria manu, Gætulisq; præerat, cognita cæde suorum Domiciliíq;, & legionum aduentu perterritus, desperata salute, oppidum deserit, séq; clam cum paucis barbaris, pecunia onustus, subducit, atq; in regnum fugere contendit. quẽ Gætuli sui comites in itinere, prædæ cupidi, concidunt; seq; in quascunq; potuere partes conferũt. Caius interim Virgilius, postquam, terra, mariq; clausus, se nihil proficere intellexit, suósq; interfectos, aut fugatos, M. Catonem Vticæ sibi ipsi manus intulisse, regem vagum à suis desertum, ab omnib. aspernari

nari Saburam, eiúsq; copias ab Sitio esse deletas, Vticæ Cæsarẽ sine mora receptum, de tanto exercitu reliquias esse nullas, quę sibi, suísq; liberis prodessent, à Caninio pro consule, qui eum obsidebat, fide accepta, séq; & sua omnia, & oppidum pro cõsuli tradit. Rex interim Iuba, ab omnibus ciuitatibus exclusus, desperata salute, cum iam conatus esset cum Petreio, vt per virtutem interfecti esse viderentur, ferro inter se depugnãt: (atq; firmior imbecilliorẽ Iuba Petreium facilè ferro consumpsit) deinde, ipse sibi cum conaretur gladio trajicere pectus, nec posset, precibus à seruo suo impetrauit, vt se interficeret; idq; obtinuit. P. interim Sitius, pulso exercitu Saburæ, præfecti Inbæ, ipsóq; interfecto, cùm iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæsarem faceret, forte incidit in Faustum, Afraniúmq;, qui eam manum habebant qua Vticam diripuerant, itérque in Hispaniam tendebant. & erant numero circiter M.D. itaque celeriter nocturno tempore, insidijs dispositis, eos prima luce adortus, præter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in deditionẽ accipit; Afranium, & Faustum vinos capit cum coniuge, & liberis. paucis pòst diebus, dissentione in exercitu orta, Faustus, & Afranius interficiuntur. Pompeiæ cum Fausti liberis Cæsar incolumitatem, suáque omnia concessit. Scipio interim cum Damasippo, & Torquato, & Pletorio Rustiano, nauibus longis diu multúmque iactati, cum Hispaniam peterent, ad Hipponem regium deferuntur, vbi classis P. Sitij per id tempus erat. à qua pauciora ab amplioribus circũuenta nauigia deprimuntur. ibiq; Scipio cum ijs quos

paulò antè nominaui, interit. Cæsar interim, Zamæ auctione regia facta, bonisq; eorum venditis, qui cives Romani contra populum R. arma tulerant, præmiisq; Zamensibus, qui de rege excludendo consiliũ ceperunt tributis, vectigalibúsq; regijs abrogatis, ex regnóque prouincia facta, atq; ibi Crispo Sallustio prætore, pro consule cum imperio relicto, ipse Zama egressus Vticã se recepit. ibi bonis venditis eorum qui sub Iuba, Petreióq; ordines duxerant, item Thapsitanis HS viginti millia conuentui eorum HS triginta millia, Adrumetanis HS triginta millia, conuentui eorũ HS quinquaginta millia, multæ nomine imponit. ciuitates, bonáq; eorum ab omni iniuria, rapinisq; defendit. Leptitanos, quorum superioribus annis Iuba bona diripuerat, & ad senatum questi per legatos, atq; arbitris à senatu datis, sua receperant, triginta centenis millibus ponderis olei in annos singulos multat, ideò quòd initio, per dissensionem principum, societatẽ cum Iuba inierant, eúmq; armis, militibus, pecunia iuuerant. Tisdritanos, propter humilitatem ciuitatis, certo numero frumenti multat. His rebus gestis, idibus Iun. Vticæ classem conscendit, & post diem tertium Carales in Sardiniam peruenit. ibi Sulcitanos, quòd Nasidium, eiúsque classem receperant, copiísque iuuerant, HS centum millibus multat; & pro decumis octauas pendere iubet: bonáque paucorum vendit: & ante diem III. Kal. Quinct. naues conscendit, & à Caralibus secundum terram prouectus, duodetrigesimo die, eò quòd tempestatibus in portubus cohibebatur, ad vrbem Romam venit.

A.

A. HIRTII, AVT OPPII DE BELLO HISPANIENSI COMMENTARIVS SEXTVS.

PHARNACE *superato, Africa recepta, qui ex ijs prælijs cum adolescente Cn. Pompeio perfugissent, cum & vltarioris Hispaniæ potitus esset, dum Cæsar, muneribus dandis, in Italia detinetur; quò facilius præsidia contrà compararet Pompeius, in fidem vniuscuiusque ciuitatis confugere cœpit. ita partim precibus, partim vi, bene magna comparata manu, prouinciam vastare cœpit. quibus in rebus nonnullæ ciuitates sua sponte auxilia mittebant: item nonnullæ portas claudebant. ex quibus, si qua oppida vi ceperat, cum aliquis ex ea ciuitate optimè de Cn. Pompeio meritus ciuis esset, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur causa, vt, eo de medio sublato, ex eius pecunia latronum largitio fieret. ita, paucis commodis hoste hortato maiores augebantur copiæ. ideóq; crebris nuncijs in Italiam missis, ciuitates contraria Pompeio auxilia sibi depostulabant. C. Cæsar dictator tertiò, designatus quartò, multis itinerib. antè confectis, cum celeri festinatione ad bellum cõficiendum in Hasspaniam conuenisset, legati Cordubenses, qui à Cn. Pompeio discesserant, Cæsari obuiam veniunt: à quib. nunciabatur, nocturno tẽpore oppidum Cordubam capi posse:*

quòd, nec opinantibus aduersarijs eius, prouincia potitus esset: simúlque, quòd tabellarij à Cn. Pompeio dispositi omnib. locis essent, qui certiorem Cn. Pompeium de Cæsaris aduentu facerent. multa prẽterea verisimilia proponebant. quib. rebus adductus, quos legatos antè exercitui præfecerat, Q. Pædium, & Q. Fabium Maximum de suo aduentu facit certiores, vt, quẽ sibi equitatũ ex prouincia fecissent, præsidio mitterent, ad quos celeriùs, quam ipsi opinati sunt, appropinquauit, atq; vt ipse voluit, equitatum sibi præsidio habuit. erat per idem tẽpus Sex. Põpeius frater, qui cum præsidio Cordubam tenebat: quod eius prouinciæ caput esse existimatur. ipse autem Cn. Pompeius adolescens Vllã oppidum oppugnabat, & ferè iam aliquot mẽsibus ibi detinebatur. quo ex oppido, cognito Cæsaris aduentu, legati, clam præsidio Cn. Pompeij, Cæsarem cùm adissent, petere cæperunt, vt sibi primo quoque tempore subsidium mitteret. Cæsar eam ciuitatem omni tempore optimè de populo. R. meritam esse sciebat, sex cohortes secunda vigilia iubet proficisci, parilq; equites numero: quibus præfecit hominem eius prouinciæ notum, & non parum scientem, L. Iunium Patiecũ. qui cùm ad Cn. Pompeij præsidia venissent; incidit idẽ temporis, vt tempestate aduersa, vehementique vento afflictaretur. qua vi tempestatis ita obscurabatur, vt vix proximum cognoscere posset. cuius incommodum summam vtilitatẽ ipsis præbebat. ita cùm ad locum venerunt, iubet binos equites incedere, & rectà per aduersariorum præsidia ad oppidum contendere, mediisq; ex præsidijs cũ quæreretur, qui essent, vnus ex nostris respondit,

spondit, vt sileat verbum facere: nam id temporis conari ad murum accedere, vt oppidum capiant. & partim tempestate impediti vigiles non poterant diligentiam præstare, partim illo responso deterrebantur, cùm ad portam appropinquassent; signo dato, ab oppidanis sunt recepti; & pedites, equitésque, clamore facto dispositis ibi partim, qui remansere, eruptionẽ in aduersariorum castra fecerunt. sic illud cùm inscientibus accidisset, existimabat magna pars hominum, qui in castris fuissent, se propè captos esse. Hoc misso ad Vllam præsidio, Cæsar, vt Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit: éxque itinere loricatos viros fortes cum equitatu antè præmisit. qui simul in conspectum oppidi se dederunt, in equis recipiuntur. hoc à Cordubensibus nequaquam poterat animaduerti appropinquantibus, ex oppido benè magna multitudo ad equitatum concidendum cùm exisset; loricati, vt suprà scripsimus, ex equis descenderunt, & magnum prælium fecerunt; sic vt ex infinita hominũ multitudine, pauci in oppidum se reciperent. Hoc timore adductus Sex. Pompeius, literas fratri misit vt celeriter sibi subsidio veniret; ne priùs Cæsar Cordubam caperet, quàm ipse illò venisset. ita Cn. Pompeius, Vlla propè capta, literis fratris excitus, cum copijs ad Cordubam iter facere cœpit. Cæsar, cùm ad flumen Bætim venisset, neque propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus corbes plenos demisit. ita, insuper ponte facto, copias ad castra tripartitò traduxit. Tenebant aduersus oppidum è regione põtis trabes, vt suprà scripsimus, bipartitò. huc cùm Pompeius cũ suis

copijs

copijs venisset, ex aduerso pari ratione castra ponit. Cæsar, vt eum ab oppido, commeatúq; excluderet, brachium ad pontem ducere cæpit. pari idem conditione Pompeius. hîc inter duces duos fit contentio, vter priùs pontem occuparet. ex qua contentione quotidiana minuta prælia fiebant, vt modò hi, modò illi superiores discederent. quæ res cùm ad maiorẽ contentionem venisset, ab vtrisq; comminus pugna iniqua, dum cupidiùs locum student tenere, propter pontem coangustabantur, & fluminis ripis appropinquantes coangustati præcipitabantur. hîc alteri alteris non solùm mortem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis exæquabant. ita dieb. complurib. cupiebat Cæsar, si qua cõditione posset, aduersarios in æquum locum deducere, & primo quoque tempore de bello decernere. cùm animaduerteret aduersarios minimè velle; quos ideo à via retraxerat, vt in æquum deduceret; copijs flumen traductis, nocte iubet ignes fieri magnos, ita firmissimum eius præsidium Ateguam proficiscitur. id cùm Pompeius ex perfugis rescisset, ea die per viarum angustias carra complura, multósq; lanistas retraxit, & ad Cordubam se recipit. Cæsar munitionib. Ateguã oppugnare, & brachia circumducere cæpit. cuius rei Põpeio cùm nuncius esset allatus, eo die proficiscitur. cuius in aduentum, præsidij causa, Cæsar complura castella occupauit, partim sub equitatu, partim vt pedestres copiæ in statione, & in excubitu castris præsidio esse possent. Hîc in aduentu Pompeij incidit, vt maturino tempore nebula esset crassissima. itaque in illa obscuratione eum aliquot cohortibus, & equitum turmis circumcludunt Cæsaris equi-

equites, & concidunt, sic, vt vix in ea cæde pauci effugerent. Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius, & trans flumen Salsum per conualles castra inter duo oppida, Ateguam & Vcubim, in monte constituit. Cæsar in munitionibus, ceteríſq; quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem, vineásq; agere instituit. Hæc loca sunt montuosa, & natura edita ad rẽ militarem, quę planitie diuiduntur Salso flumine proximè tamen Ateguam, vt ad flumen sint circiter passuum duo millia ex ea regione oppidi in montibus castra habuit posita Pompeius in conspectu vtrorumq; oppidorum, neque suis ausus est subsidio venire. Aquilas habuit, & signa tredecim legionum. sed, ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duæ fuerunt vernaculæ, quę à Trebonio transfugerant, & vna facta ex colonijs, quæ fuerunt in his regionibus. Quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secũ adduxerat, reliquę ex fugitiuis auxiliares consistebant. nam, de leui armatura, & equitatu, lõgè & virtute, & numero, nostri erant superiores. Accedebat huc, vt longiùs bellum duceret Pompeius, quòd loca sunt edita, & ad castrorum munitiones non parum idonea. nam ferè totius vlterioris Hispaniæ regio, propter terræ fœcunditatem, inopem, difficilémq; habet oppugnationem, & non minùs copiosam aquationem. Hìc etiam propter barbarorum crebras excursiones omnia loca quæ sunt ab oppidis remota, turribus, & munitionib. retinẽtur, sicut in Africa, rudere, non tegulis teguntur: simúlq; in his habent speculas, & propter altitudinem, longè, latéque prospiciunt. Item oppidorum magna pars eius prouin-

prouinciæ montibus ferè munita, & natura excellentibus locis est constituta, vt simul aditus, ascensúsque habeat difficiles. ita ab oppugnationibus natura loci distinentur: vt ciuitates Hispaniæ non facilè ab hostib. capiantur, quod in hoc contigit bello. nam vbi inter Ateguam, & Vcubim, quę oppida suprà sunt scripta, Pompeius habuit castra cõstituta, in cõspectu duorum oppidorum, ab suis castris circiter millia passuum quatuor, grumus est excellens natura, qui appellatur, castra Postumiana. ibi præsidij causa castellum Cæsar habuit constitutum. Pompeius, qui eodem iugo tenebatur, loci natura, & quòd remotum erat à castris Cæsaris, animaduertebat loci difficultatem, & quòd flumine Salso intercludebatur, non esse permissurum Cæsarem, vt in tanta loci difficultate ad subsidium committendum se mitteret. ita fretus opinione, tertia vigilia profectus, castellum oppugnare cœpit, vt laborantibus succurreret. nostri, cùm appropinquassent, clamore repentino, telorúmque multitudine iactus facere cœperunt, vt magnam partem hominum vulnerib. afficerent. quo peracto, cùm ex castello repugnare cœpissent, & maioribus castris Cęsari nuntius esset allatus, cum tribus legionibus est profectus: & cùm ad eos appropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti: in quibus multi præterea armis exuti fugerunt: quorum scuta sunt relata octoginta. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit. Is signa Saguntinorum retulit quinque, quæ ab oppidanis cepit. suo loco perterritus est, quòd equites ex Italia cum Asprenate ad Cæsarem venissent, ea nocte

Pom-

Pompeius castra incendit, & ad Cordubam versus iter facere cœpit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidiùs agmen aduersariorum insequitur, à vernaculis legionarijs exceptus est, & interfectus. Postero die equites nostri longiùs ad Cordubam versus prosecuti sunt eos qui commeatus ad castra Pompeij ex oppido portabãt. ex ijs capti quinquaginta cum iumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Martius tribunus mil. qui fuisset Põpeij, ad nos transfugit. & noctis tertia vigilia in oppido acerrimè pugnatum est: ignémq; multum miserunt, sicut & omne genus, quibus ignis per iactus solitus est mitti. Hoc præterito tempore, C. Fundanius, eques Ro. ex castris aduersariorum ad nos transfugit. Postero die ex legione vernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se seruos esse, cùm venirent, cogniti sunt à militibus, qui antea cum Fabio, & Pædio fuerant, & à Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas, & à militibus nostris interfecti sunt. Eodẽ tempore capti tabellarij, qui à Corduba ad Pompeium missi erant, perperámq; ad castra nostra peruenerant, præcisis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine, vigilia secunda, ex oppido ignem multum, telorúmque multitudinem iactando, benè magnum tempus consumpserunt, complurésq; vulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore, eruptionem in legionem sextam fecerunt, cùm in opere nostri distenti essent, acritérq; pugnare cœperunt. quorum vis repressa à nostris, etsi oppidani superiore loco defendebantur, quinquaginta, cùm eruptionẽ facere cœpissent,

tamen

tamen virtute militum nostrorum, qui, etsi inferiore loco premebantur, tamen repulsi aduersarij bene multis vulneribus affecti in oppidum se contulerunt. Postero die Pompeius ex castris suis brachium cœpit ad flumen Salsum facere: & cùm nostri equites pauci in statione fuissent à pluribus reperti, de statione sunt deiecti, & occisi tres. eo die A. Valgius, Senatoris filius, cuius frater in castris Pompeij fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum conscendit, & fugit. speculator de legione secunda Pompeiana captus à militibus, & interfectus est. Per idem tempus glans missa est inscriptus quo die ad oppidum capiendum accederent, sese se uiũ esse positurum. Qua spe nõnulli, dum sine periculo murum ascendere, & oppidum potiri posse se sperarent, postero die ad murũ opus facere cœperũt, & bene magna prioris muri pars deiecta est. quo facto, ab oppidanis, ac si suarum partium essent conseruati, missos fecêre loricatos: quíq; præsidij causa præpositi oppido à Pompeio essent, orabant. quibus respondit Cæsar, se conditiones dare, non accipere, consueuisse. qui cùm in oppidum reuersi essent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorum emisso, pugnare pro muro toto cœperunt. propter quod ferè magna pars hominum, qui in castris nostris essent, non dubitarunt, quin eruptionem eo die essent facturi. ita, corona circumdata, pugnatum est aliquandiu vehementissimè, simúlque balista missa à nostris turrem deiecit: quà aduersariorum, qui in ea turre fuerant, quinque deiecti sunt, & puer, qui balistam solitus erat obseruare. Eo præterito tempore, Pompeius trans flumen Salsum castellum constituit: neque à nostris

nostris prohibitus: falsáq; illa opinione gloriatus est, quòd propè in nostris partibus locum tenuisset. item insequenti die, eadē consuetudine, dum longiùs prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant, aliquot turmæ cum leui armatura, impetu facto, loco sunt deiectæ, & propter paucitatem nostrorum equitum, simúlq; leui armatura inter turmas aduersariorum protrite. Hoc in cōspectu vtrorumq; castrorum gerebatur: & maiore Pompeiani exultabant gloria, longiúsq; nostris cedentibus prosequi cœperant. qui cùm aliquo loco à nostris recepti essent, vt consuessent, ex simili virtute clamore facto auersati sunt prœliū facere. Ferè apud exercitus hęc est equestris prœlij consuetudo, cùm eques ad dimicandum, demisso equo, cum pedite progreditur, nequaquam par habetur. id quod in hoc accidit certamine, cùm pedites ex leui armatura lecti ad pugnam equitibus nostris nec opinantib. venissent; idque in prœlio animaduersum esset; complures equites descenderunt, ita exiguo tempore eques pedestre, pedes equestre prœlium facere cœpit, vsq; eò, vt eadem proximè à vallo fecerint. in quo prœlio aduersariorum ceciderunt cētū viginti tres, cōplurésq; armis exuti, multi vulnerib. affecti in castra sunt redacti: nostri ceciderunt tres, saucij XII pedites, & equites quinque. Eius diei insequenti tempore, pristina consuetudine, pro muro pugnari cœptum est. Cùm bene magnam multitudinem telorum, ignémq; nostris defendentibus iniecissent; nefandum, crudelissimúmque facinus sunt aggressi, in conspectúque nostro hospites, qui in oppido erant, in vulare, & de muro præcipites mittere cœpērunt, sicut, apud barba-

barbaros: quod post hominum memoriam nunquam est factum. Huius diei extremo tempore à Pompeianis clam ad nostros tabellarius est missus, vt ea nocte turres, aggerémque incenderent, & tertia vigilia eruptionem facerent. ita igne, telorúmq; multitudine iacta, cum bene magnam partem muri consumpsissent, portã, quæ è regione & in conspectu Pompeij castrorum fuerat, aperuerunt, copiæque totæ eruptionem fecerunt, secúmq; extulerunt calcatras ad fossas complendas, & harpagones ad casas, quæ stramentis ab nostris hibernorum causa ædificatæ erant, diruendas, & incendendas; præterea argentum, & vestimẽta, vt dum nostri in præda detinerentur, illi cæde facta ad præsidia Pompeij se reciperent. nam, quòd existimabat eos posse conatum efficere, nocte tota vlra ibat flumen Salsum in acie. quod factum licèt nec opinantibus nostris esset gestum; tamen virtute freti repulsos, multísq; vulnerib. affectos, oppido repressérunt, prædáq;, & armis eorum, sunt potiti, viuósq; aliquos ceperunt, qui postero sunt interfecti die. Eodémque tempore transfuga nunciauit ex oppido, Iuniium, qui in cuniculo fuisset, iugulatione oppidanorum facta, clamasse facinus se nefandum, & scelus fecisse: nam eos nihil meruisse, quare tali pœna afficerẽtur, qui eos ad aras, & focos suos recepissent; eósq; hospitium scelere contaminasse: multa præterea dixisse: qua oratione deterritos amplius iugulationem non fecisse. ita postero die Tullius legatus cum Catone Lusitano venit, & apud Cæsarem verba fecit. Vtinam quidem dij immortales fecissent, vt tuus potius miles, quam Cn. Pompeij, factus essem; & hanc vir-

tutis

tutis constantiam in tua victoria, non in illius calamitate præstarem. cuius funestæ laudes quippe ad hãc fortunam reciderunt, vt ciues R. indigentes præsidij, & propter patriæ luctuosam perniciem dedimur hostium numero: qui neq; in illius prospera acie primam fortunam, neq; in aduersa secundam obtinuimus victoriam: qui legionum tot impetus sustentantes, nocturnis, diurnisq; operibus gladiorum ictus, telorúmq; missus expectantes, victi, & deserti à Pompeio, tua virtute superati, salutem à tua clementia deposcimus, petimúsq;, vt qualem te gentibus præstitisti, similem in ciuium deditione præstes. Remissis legatis, cùm ad portam venisset Ti. Tullius, cùm eum introeuntem C. Antonius insecutus non esset, reuersus est ad portam, & hominem apprehendit. quod Tiberius cùm fieri animaduertit, simúlque pugionem eduxisset, manum eius incîdit. ita refugerunt ad Cæsarem. Eodémque tempore signifer de legione prima transfugit; & nunciauit quo die equestre prælium factum esset, suo signo perisse homines triginta quinque, neque licere castris Cn. Pompeij nunciari, neq; dici perisse quenquam. Seruus, cuius dominus in Cæsaris castris fuisset, vxorémque, & filium in oppido reliquerat, dominum iugulauit, & ita clàm à Cæsaris præsidijs in Pompeij castra discessit, & indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in oppido ad defendendum compararentur. ita, literis acceptis, cùm in oppidum reuersi essent, qui mittere glandem scriptam solebant, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugæ nunciarunt, quam Pompeius concionem habuisset: quoniam oppido

subsidio non posset venire, noctu ex aduersariorum conspectu se deducerent ad mare versum: vnum respondisse, vt potius ad dimicandum descenderent, quàm signum fugæ ostenderent: tum, qui ita locutus esset, iugulatum. Eodem tempore tabellarij eius deprehensi, qui ad oppidum veniebant, quorum literas Cæsar oppidanis obiecit, & qui vitam sibi peteret, iussit turrem ligneam oppidanorum incendere: si id fecisset, ei se promisit omnia concessurum. quòd difficile erat factu, vt eam turrem sine periculo quis incenderet. ita facturu de ligno cum propius accessisset, ab oppidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nunciauit, Pompeium, & Labienum de iugulatione oppidanorũ indignatos esse. Vigilia secunda propter multitudinem telorum turris lignea, quæ nostra fuisset, ab imo vitium fecit, vsq; ad tabulatum secundum, & tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum acerrimè, & turrim nostram, vt superiorem incenderunt; idcirco quòd ventum oppidani secundum habuerunt. Insequenti luce mater familias de muro se deiecit, & ad nos transiliit, dixitque se cum familia constitutum habuisse, vt vnà transfugerent ad Cæsarem, illam oppressam, & iugulatam. Hoc præterea tempore tabellæ de muro sunt deiectæ, in quibus scriptum est inuentum, L. Minucius Cæsari, si mihi vitam tribuis, quoniam à Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi præstiti, tali virtute, & constantia futurum me in te esse præstabo. Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Cæsarem adierunt, si sibi vitam concederet, sese insequenti die oppidum esse dedituros. Quibus respondit, se Cæsarem esse,

esse, fidémq; præstaturum. ita ante diem XI. kalendarum Martij oppido potitus, imperator est appellatus. Et Pompeius, ex perfugis cùm deditionem oppidi factam esse scisset, castra mouit Vcubim versus, sed circum ea loca castella disposuit, & munitionibus se continere cœpit. Cæsar mouit, & propius castra castris contulit. Eodem tempore mane loricatus vnus ex legione vernacula ad nos transfugit, & nunciauit Pompeium oppidanos Vcubẽses conuocasse, eísq; imperauisse, vt diligentia adhibita perquirerent, qui essent suarum partium, itémque aduersariorum victoriæ fautores. Hoc præterito tempore, in oppido, quod fuit captum, seruus est prehensus in cuniculo, quem supra demonstrauimus, dominum iugulasse; is viuus est combustus. eodémque tempore centuriones loricati octo ad Cæsarem transfugerunt ex legione vernacula, & equites nostri cum aduersariorum equitibus congressi sunt, & saucij aliquot occiderunt ex leui armatura. Ea nocte speculatores prehensi seruitres, & vnus ex legione vernacula. Serui sunt in crucem sublati, militi ceruices abscissæ. Postero die equites, cum leui armatura ex aduersariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter vndecim equites ad aquatores nostros excurrerũt, nonnullos interfecerunt, itẽ alios viuos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites octo. Insequenti die Pompeius securi percussit homines septuaginta quatuor, qui dicebantur esse fautores Cæsaris victoriæ; reliquos in oppidum iussit deduci; ex quibus effugerunt centum viginti, & ad Cæsarem venerunt. Hoc præterito tempore, qui in oppido Ategua Bursanolenses

lenſes capti ſunt. legati profecti ſunt cum noſtris, vti rem geſtam Burſauolenſibus referrent, quid ſperarent de Cn. Pompeio, cùm viderent hoſpites iugulari; præterea multa ſcelera ab iis fieri, qui præſidij cauſa ab his reciperentur. qui cùm ad oppidum veniſſent, noſtri, qui fuiſſent equites R. & ſenatores, non ſunt auſi introire in oppidum, præterquam qui eius ciuitatis fuiſſent. quorum reſponſis vltro, citróque acceptis, & redditis, cum ad noſtros ſe reciperent, qui extra oppidum fuiſſent, illi de præſidio inſecuti, ex auerſione legatos iugularunt. duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæſari rem geſtam detulerunt, & ſpeculatores ad oppidum Ateguam miſerunt. qui cùm certum comperiſſent legatorum reſponſa, ita eſſe geſta quemadmodum illi retuliſſent, ab oppidanis concurſu facto, eum, qui legatos iugulaſſet, lapidare, & ei manus intentare cœperunt, illius opera ſe periſſe. ita vix periculo liberatus, petijt ab oppidanis, vt ei liceret legatum ad Cæſarem proficiſci: illi ſe ſatis facturum. Poteſtate data, cùm inde eſſet profectus præſidio comparato, cùm bene magnam manum fecisſet, & nocturno tempore per fallaciam in oppidum eſſet receptus, iugulationem magnam facit; principibus, qui ſibi contrarij fuiſſent, interfectis, oppidum in ſuam poteſtatem recepit. Hoc præterito tempore, ſerui transfugæ nunciauerunt oppidanorum bona vendere, ne cui extra vallum liceret exire, niſi diſcinctum. Idcirco, quod ex quo die oppidum Ategua eſſet captum, metu conterritos complures profugere in Bethuriam, neque ſibi vllam ſpem victoriæ propoſitam habere, vt ſi quis ex noſtris transfugeret,

fugerit, in leuem armaturam conïci, eúmque non amplius sexdecim accipere. Insequenti tempore Cæsar castris castra contulit, & brachium ad flumen Salsum ducere cœpit. Hîc dum in opere nostri distenti essent complures ex superiore loco aduersariorum decurrerunt. nec detinentibus nostris, multis telis iniectis, complures vulneribus affecere. hîc tamen, vt ait Ennius, nostri cessere parumper. itaque præter consuetudinem, cùm à nostris animaduersum esset cedere Centuriones, ex legione quinta flumen transgredi duo, restituerunt aciem, acritérque eximia virtute plures, cùm agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. ita cùm is compar prælium facere cœpisset, & cùm vndique se circumueniri animaduertisset, parumper ingressus, pedem offendit. huius concidentis viri casu passim audito, cùm complures aduersariorum concursum facerent, equites nostri transgressi interiore loco aduersarios ad vallum agere cœperunt. ita, dum cupidiùs intra præsidia illorum studeant cædem facere, à turmis, leui armatura sunt intercluſi. quorum nisi summa virtus fuisset, viui capti essent. nam & munitione præsidij ita coangustabantur, vt equites spatio intercluso vix se defendere possent. ex vtroque genere pugnæ complures sunt vulneribus affecti, in queis etiam Clodius Aquitius. inter quos ita comminus est pugnatum, vt ex nostris præter duos Centuriones, sit nemo desideratus, gloria se efferentes. Postero die ab Soricaria vtræque conuenere copiæ. Nostri brachia ducere cœperunt. Pompeius,

cum animaduerteret castello se excludi Aspauia, quod ab V cubi millia passuum quinq; distat, hæc res necessariò vocabat, vt ad dimicandum descenderet, neq; tamen æquo loco sui potestatem faciebat, sed ex Grumo excelsum tumulum capiebat, vsque eò, vt necessariò cogeretur iniquum locum subire. quo facto, cùm vtrorumque copiæ tumulum excellentem petissent, prohibiti à nostris sunt, deiectique planitie. quæ res secundùm nostris efficiebat prælium: vndique autem cedentibus aduersarijs, nostri magna in cæde versabantur. quibus mons, non virtus saluti fuit, qui subitò tunc, nisi adueßperasset, à paucioribus nostris omni auxilio priuati essent. Nam ceciderunt ex leui armatura trecenti vigintiquatuor, ex legionarijs centum triginta octo, præterquam quorum arma, & spolia sunt allata. Ita pridiè duorum Centurionum internecio hac aduersariorum pœna est litata. in sequenti die pari cõsuetudine, cum ad eundem locum eius præsidium venisset, pristino illo suo vtebantur instituto. nam præter equites nullo loco æquo se committere audebant. Cum nostri in opere essent, equitum copiæ concursus facere cœperunt. simúlque vociferantibus legionarijs, cùm locum efflagitarent, vt consueti insequi existimare possent, se paratissimos essè ad dimicandum, nostri ex humili cõualle bene longè sunt egressi, & planitie in æquo loco constiterunt. illi tamẽ proculdubiò ad congrediẽdum in eum locum non sunt ausi descendere, præter vnum Antistium Turpionem, qui fidens viribus ex aduersarijs sibi parem esse neminẽ cogitare cœpit (vt hic fertur) Achillis, Memnonísq; cõgressus. Q.

Pompeius

Pompeius niger eques Romanus Italicensis ex acie nostra ad congrediendum progressus est, quoniam ferocitas Antistij omnium mentes conuerterat ab opere ad spectandum; acies sunt dispositæ. nam inter bellatores, principésque dubia erat posita victoria, vt propè videretur finem bellandi duorum dirimere pugna. ita auidi, cupidique suarum quisque partium, expertorum virorum, fautorúmque voluntas habebatur. quorum virtute alacri cùm ad dimicandum in planitiem se contulissent, scutorúmque laudis insignis præfulgens opus cælatum, quorum pugna esset propè profecto dirempta, nisi propter equitum concessum, vt supra demonstrauimus, leui armatura præsidij causa non longè ab opere castrorum constitissent, vt nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt aduersarij cupidiùs sunt insecuti, vniuersi clamore facto impetum dederunt. ita metu perterriti, cum in fuga essent, multis amissis in castra se recipiunt. Cæsar ob virtutem turmæ Cassianæ donauit millia XIII. & præfecto torques aureos II & leui armaturæ millia X. hoc die A. Bæbius, & C. Flauius, & A. Trebellius equites Rom. Astenses argento propè tecti equites ad Cæsarem transfugerunt, qui nunciauerunt equites Romanos coniurasse omnes, qui in castris Pompeij essent, vt transitionem facerent, serui indicio omnes in custodiam esse coniectos, è quibus occasione capta, se transfugisse. item hoc die literæ sunt deprehensæ, quas mittebat Saonem Cn. Pompeius s. u. g. e. u. etsi, prout nostra felicitas ex sententia aduersarios adhuc propulsos habemus, tamen si æquo loco sui potestatem fa-

cerent, celeriùs, quàm vestra opinio est, bellũ confeciſſem. Sed exercitum tyronum non audent in campum deducere, noſtríſq; adhuc freti præſidijs bellum ducunt. nam ſingulas ciuitates circumſident, inde ſibi commeatus capiunt. quare & ciuitates noſtrarum partium cõſeruabo, & bellum primo quoque tempore conficiam, cohortes animo habeo ad vos mittere. Profecto noſtro commeatu priuati neceſſariò ad dimicandum deſcendent. Inſequenti tempore cùm noſtri temerè in opere diſtenti eſſent, equites in oliueto, dum lignantur, interfecti ſunt aliquot. ſerui tranſfugerunt, qui nunciauerunt ad III. nonarum Martij prælium affore ad Soriziam, quod factum eſt, ex eo tempore metum eſſe magnum, & Accium Varum circum caſtella præeſſe. eo die Pompeius caſtra mouit, & circa Hiſpalim in oliueto conſtitit. Cæſar prius, quàm eôdem eſt profectus, luna hora circiter ſexta viſa eſt. ita caſtris motis Vcubim præſidium, quod Pompeius reliquit, iuſſit vt incenderent, & denſto oppido in caſtra maiora ſe reciperent. Inſequenti tempore Ventiſponte oppidum cùm oppugnare cœpiſſet, deditione facta, iter fecit in Carrucam, contra Pompeij caſtra poſuit. Pompeius oppidũ, quod contra ſua præſidia portas clauſiſſet, incendit. miléſq; qui fratrem ſuum in caſtris iugulaſſet, interceptus eſt à noſtris, & fuſte percuſſus. Hinc itinere facto, in campum Mundenſem cum eſſet ventum, caſtra contra Pompeium conſtituit. Sequenti die cùm iter facere Cæſar cum copijs vellet, renunciatum eſt ab ſpeculatoribus Pompeium de tertia vigilia in acie ſtetiſſe. Hoc nuncio allato, vexillum propoſuit. Idcirco enim copias

eduxerat,

eaꝫxerat, quòd Versaonensium ciuitati fuissent fautores, antea literas miserat, Cæsarem nolle in conuallem descendere, quòd maiorem partem exercitus Tyronum haberet. Hæ literæ vehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita hac opinione fretus, totum se facere posse existimabat. Etenim & natura loci defendebatur, & ipsius oppidi munitione vbi castra habuit constituta. Namque vt superiùs demonstrauimus, loca excellentia tumulis contineri, interuallum prouinciam diuidit. sed ratione nulla placuit taceri id quod eo incidit tempore. Planities inter vtraque castra intercedebat, circiter millia passuum quinq;, vt auxilia Pompeij duabus defenderentur rebus. Oppidi excelsi, & loci natura. hinc dirigens proxima planities æquabatur, cuius decursum antecedebat riuus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem. Nam palustri, & voraginoso solo currebat ad dextram partem, & Cæsar, cùm aciem directam vidisset, non habuit dubium, quin media planitie in æquum ad dimicandum aduersarij procederent. hoc erat in omnium conspectu. huc accedebat, vt locus illa planitie equitatum ornaret, & diei, solisque serenitas, vt mirificum, & optandum tempus propè ab dijs immortalibus illud tributum esset ad prælium committendum. Nostri lætari, nonnulli etiam timere, quòd in eum locum res, fortunæque omnium deducerentur, vt quicquid post horam castris fieret, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt, id, quod aduersarios existimabamus esse facturos. Qui tamen à munitione oppidi mille passibus lon-

longiùs non audebant procedere, in quo sibi prope murum aduersarij conflituebant. Itaque nostri procedunt, interdum æquitas loci aduersarios efflagitabat, vt tali conditione contenderent ad victoriam. Neque tamen illi à sua consuetudine discedebant, vt aut ab excelso loco, aut ab oppido discederent. Nostri pede presso propius riuum, cùm appropinquassent aduersarij patrocinari loco iniquo non defecerunt. erat acies XIII. aquilis constituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cũ leui armatura millibus sex. præterea auxiliares accedebãt prope alterum tantum. Nostra præsidia LXXX. cohortibus, & octo millibus equitum. Ita cùm in extrema planicie iniquum in locum nostri appropinquassent, paratus hostis erat superior, vt transeundi superius iter vehementer esset periculosum. Quod cùm à Cæsare esset animaduersum, nequid temerè culpa sua secus admitteretur, eum locum definire cœpit. quod cum hominum auribus esset obiectum, molestè & acerbè accipiebãt, se impediri quominus prælium conficere possent. Hæc mora aduersarios alacriores efficiebat, Cæsaris copias timore impediri ad committendum prælium. Ita se efferentes iniquo loco sui potestatem faciebant, vt magno tamen periculo accessus eorum haberetur. hic decumani suum locum cornu dextrum tenebant, sinistrum tertia, & quinta legio, itémque cetera auxilia, & equitatus. prælium clamore facto, committitur. Hic etsi virtute nostri antecedebant, aduersarij loco superiore defendebantur acerrimè, & vehemens fiebat ab vtrisque clamor telorúmque missus concursus, sic vt prope nostri diffi-

derent

derent victoriæ, cõgressus enim, & clamor, quibus rebus maximè hostes conterrentur, in collatu pari erant conditione. itaque ex vtroque genere pugnæ, cùm parem virtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulatur, & concidit aduersariorum multitudo. dextrum demonstrauimus decumanos cornu tenuisse, qui, etsi erant pauci, tamen propter virtutem, magno aduersarios timore eorum opera afficiebant, quòd suo loco hostes vehementer premere cæperunt, vt ad subsidium, ne latere nostri occuparentur, legio aduersariorum traduci cæpta sit ad dextrum. quæ simul est mota, equitatus Cæsaris siniſtrum cornu premere cæpit; at ij eximia virtute prælium facere incipiunt, vt locus in acie ad subsidium veniendi non daretur. in cælum clamor, intermixtus gemitus, gladiorúmque crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes timore præpediebat. Hic, vt ait Ennius, pes pede premitur, armis teruntur arma, aduersariósque vehementissimè pugnantes nostri agere cæperunt. quibus oppidum fuit subsidio, ita ipsis liberalibus fusi fugatíque non superfuissent, nisi in eum locũ confugissent, ex quo erant egressi. in quo prælio ceciderunt millia hominũ circiter triginta, & si quid amplius; præterea Labienus, Actius Varus, quibus occisis, vtríque funus est factum. Itémque equites Romani. partim ex vrbe, partim ex Prouincia ad millia tria. Nostri desiderati ad hominum mille, partim peditũ, partim equitum, saucij ad quingentos. Aduersariorum aquilæ sunt ablatæ XIII. & signa, & fasces. Præterea duces belli XVII. capti sunt. hos habuit res exitus, ex fuga hac,

cùm

cùm oppidum Mundam sibi constituissent præsidium, nostri cogebantur necessariò eos circumuallare, ex hostium armis, pro cespite cadauera collocabantur, scuta, & pila pro vallo. insuper occisi, & gladij, & mucrones, & capita hominum ordinata, ad oppidum conuersa vniuersa hostium timorem, virtutisque insignia proposita viderent, & vallo circumcluderentur aduersarij. ita Galli tragulis, iaculisque oppidum ex hostium cadaueribus sunt complexi, oppugnare cæperunt. Ex hoc prælio Valerius adolescens Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sexto Pompeio, qui Cordubæ fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos equites, quod pecuniæ secum habuit, eis distribuit, & oppidanis dixit, se de pace ad Cæsarem proficisci; & secunda vigilia ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis, nonnullisq; peditibus ad nauale præsidium parte altera contendit Carteiam, quod oppidum abest à Corduba millia passuum CLXX. Quò cum ad octauum milliarium venisset, P. Caluicius, qui castris antea Pompeij præpositus esset, eius verbis nũtium mittit, cum minùs bellè haberet, vt mitteret lecticam, qua in oppidum deferri posset, literis missis Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores essent, conueniunt in domum, quò erat delatus, qui arbitrati sunt clanculum venisse, vt ab eo quæ vellent, de bello requirerent. cum frequentia conuenisset, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit. Cæsar ex prælio munitione circumdata, Cordubam venit, qui ex cæde eò refugerant, pontem occupauerunt. cum eò esset ventũ, conuiciari cæperunt, nos ex prælio pau-

cos

cos superesse, quo confugeremus. Ita pugnare cæperunt de ponte. Cæsar flumẽ traiecit, & castra posuit: Scapula totius seditionis familiæ, & libertinorum caput, ex prælio Cordubam cùm venisset, familiam, & libertos conuocauit, pyram sibi extruxit, cenam afferri quàm optimam imperauit. item optimis superadditis vestimentis, pecuniam, & argentum in præsentia familiæ donauit. Ipse de tempore cenauit, vinum & nardum identidem sibi infundit. ita nouissimo tempore seruum iussit, & libertum, qui fuisset eius concubinus, alterum se iugulare, alterum pyram incendere. Oppidani autem, simulac Cæsar castra contra id oppidum posuit, discordare cæperunt, vsque eò, vt clamor in castra nostra perueniret, quæ ferè inter Cæsarianos, & inter Pompeianos erant. hîc legiones, quæ ex perfugis conscriptæ, partium oppidanorum serui, qui erant à Sex. Pompeio manumissi, tunc in Cæsaris aduentum descendere cæperunt. Legio XIII. oppidum defendere cæpit: nam, cum iam repugnarent, turres ex parte, & murum occuparunt. Denuo legatos ad Cæsarem mittunt, vt sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc cùm animaduerterent homines fugitiui, oppidum incendere cæperunt. qui superati à nostris, sunt interfecti hominum millia XXII. præterquam extra murum, qui perierunt. Ita Cæsar oppido potitus, dum hîc detinetur ex prælio, quos circummunitos superiùs demonstrauimus, eruptionem fecerunt: & bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti. Cæsar Hispalim cùm contendisset, legati deprecatum venerunt. Ita cum oppidum sese tueri dixisset,

dixisset, Caninium legatum cum præsidio intromittit. ipse castra ad oppidum ponit. Erat benè magnum intra Pompeianas partes præsidium, quod Cæsaris præsidium receptum indignabatur, clàm cuidam Philoni, illi qui Pompeinarum partium fuisset defensor acerrimus. Is tota Lusitania notissimus erat. hic, clam præsidio in Lusitaniam proficiscitur, & Cęcilium Nigrum, nomine Barbarũ, ad Lenium conuenit, qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Rursus in Hispalim oppidum denuo noctu per murum recipitur, præsidium, vigilésq; iugulant, portas præcludunt. de integro pugnare cœperunt. Dum hæc geruntur, legati Carteienses renunciarunt, quòd Pompeium in potestate haberent, quòd antè Cæsari portas præclusissent, illo beneficio suum maleficium existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispalem oppugnare nullo tempore desistebant. quòd Cæsar cùm animaduerteret, si oppidum capere contenderet, vt homines perditi incenderent, & mœnia delerent. ita consilio habito, noctu patitur Lusitanos eruptionem facere, id quod consultò non existimabant fieri. ita irrumpendo, naues, quæ ad Bætim flumen fuissent, incendunt. Nostri, dum incendio detinẽtur, illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. quo facto oppido recuperato Hastam iter facere cœpit; ex qua ciuitate legati ad deditionem venerunt. Mundensésque, qui ex prælio in oppidum confugerant, cùm diutius circumsiderentur, benè multi deditionem faciunt, &, cùm essent in legionem distributi, coniurant inter sese, vt noctis signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent. Illi cædem in castris adminis-

strarent. Hac re cognita, insequenti nocte, vigilia tertia, tessera data, extra vallum omnes sunt concisi Mũdenses duces. Cæsar in itinere reliqua oppida oppugnat, quæ propter Pompeium dissentire cæperant. pars erat quæ legatos ad Cæsarem miserunt. pars erat quæ Pompeianarum partium essent fautores. seditione cõcitata, partes occupant, cædes fit magna, saucius Pompeius naues XXX. occupat longas, & profugit. Dedius, qui Gadis classi præfuisset, ad quem simul nuncius allatus est, confestim sequi cæpit, partim peditatibus, & equitatibus ad persequendum celeriter iter faciens. Item quarto die nauigatione confecta, insequuntur, qui imperati à Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant. dum aquantur, Didius classe occurrit, naues incendit, non nullas capit. Pompeius cum paucis profugit. Et locum quendam munitum natura occupat. equites & cohortes, quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus ante missis, certiores fiunt, diem, & noctem iter faciunt. Pompeius humero & sinistro crure vehementer erat saucius. huc accedebat, vt etiam talum intorsisset; quæ res maximè impediebat, ita lectica à turre, qua esset allatus, in ea ferebatur. Lusitanus more militari, cùm à Cæsaris præsidio fuisset conspectus, celeriter equitatu, cohortibûsq; circumcluditur. Erat accessus loci difficultas. nam idcirco, quòd propter suos à nostro præsidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum natura cæperat sibi Pompeius, quem vix magna multitudine deducti homines ex superiore loco defendere possent. subeunt in aduentu nostri, depelluntur telis. quibus cedentibus, cupidiùs

pidiùs insequabantur aduersarij, & confestim tardabant ab accessu. Hoc sæpiùs facto animaduertebantur nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituit: pari autem, & celeri festinatione circummuniziones in iugo dirigunt, vt æquo pede cum aduersarijs cõgredi possent. à quibus cùm animaduersum esset, fuga sibi præsidium capiunt. Pompeius, vt supra demonstrauimus, saucius, & intorto talo, idcirco tardabatur ad fugiendum. Itémq; propter loci difficultatem, neq; equo, neq; vehiculo salutis suæ præsidium parare poterat. Cædes à nostris vndiq; administrabatur. Exclusa munitione, amissisq; auxilijs, ad cõuellem autem atq; exesum locum in spelunca Pompeius se occultare cæpit, vt à nostris non facilè inueniretur, nisi captiuorum indicio. Ita ibi interficitur. cùm Cæsar gradiebatur Hispalim, pridie iduũ Aprilis caput allatũ, & populo datũ est in conspectum. Interfecto Cn. Pompeio adolescente, Didius, quẽ suprà demonstrauimus, illa affectus lætitia, proximo se recepit castello, nonnullásque naues ad reficiendũ subduxit. Lusitani, qui ex pugna superfuerunt, ad signum se receperunt, & benè magna manu cõparata, ad Didium se reportant. Huic etsi non aberat diligẽtia ad naues tuendas, tamẽ nõnunquã ex castello propter eorum crebras excursiones, eiciebatur: & sic propè quotidianis pugnis insidias ponũt, & tripartitò signa distribuũt. erãt parati qui naues incẽderent, incensisq; qui subsidiũ repeterent. ij sic dispositi erãt, vt à nullo cõspectu omniũ ad pugnã cõtenderent. Ita cùm ex castello Didius ad propellendũ processisset, cũ copijs signũ à Lusitanis tollitur, naues incenduntur, simúl-

simúlq; qui in castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, à tergo insidiæ clamore sublato circumueniunt. Didius magna cum virtute cum compluribus interficitur, nonnulli ea pugna scaphas quæ ad litus fuerant, occupant. Item complures nando, ad naues, quæ in salo fuerunt, se recipiunt. Anchoris sublatis, pelagus remis petere cæperunt. quæ res eorum vitæ subsidio fuit, Lusitani prædæ potiuntur, Cæsar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit. Fabius Maximus, quem ipse ad prædium oppugnandum reliquerat operibus assiduis, hostésq; circumsese intercluſi, inter se decernere, facta cæde bene magna eruptionem faciunt. Nostri ad oppidum recuperandum occasionem non prætermittunt, & reliquos viuos capiunt, ac deinde Vrsaonem proficiscuntur, quod oppidum magna munitione continebatur, sic, vt ipse locus non solum opere, sed etiam natura editus, ad oppugnãdum hostem appeteret. Hoc acciderat, quòd aqua, præterquam in ipso oppido, non erat; nam, circumcirca riuus nusquam reperiebatur propius millia passuum octo. Quæ res magno erat adiumẽto oppidanis. tum præterea accedebat, vt agger, materiésq; vnde solitæ sunt turres agi, propius millia passuum sex non reperiebantur. ac Pompeius, vt oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidum succisam intro congessit. Ita necessariò diducebantur nostri, vt à Munda, quam proximè ceperant, materiem illò deportarent: Dum hæc ad Mundam geruntur, & Vrsaonẽ, Cæsar cùm à Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die, concione aduocata, commemorat, initio quę-

 ſtura

suæ eam prouinciam ex omnibus prouinciis peculiarem sibi constituisse, & quæ potuisset, eo tempore beneficia largitum esse: insequenti prætura ampliato honore, vectigalia, quæ Metellus imposuisset, à senatu petisse, & eis pecuniis prouinciam liberasse: simúlque, patrocinio suscepto, multis legibus ab se in senatum inductis, simul publicas, priuatásque causas, multorum inimicitiis susceptis, defendisse: suo item in consulatu absentem, quæ potuisset, commoda prouinciæ tribuisse: eorum omnium commodorum esse & immemores, & ingratos in se, & in populum R. hoc bello, & in præterito tempore cognosse, vos iure gentium, inquit, & ciuium R. institutis cognitis, more barbarorum populi R. magistratibus sacrosanctis manus sæpè & sæpius, & luce clara Cassium in medio foro nefariè interficere voluistis. Vos ita pacem semper odistis, vt nullo tempore legiones desint populi R. in hac prouincia haberi, apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur. ita neq; in otio concordiam, neq; in bello virtutem vllo tempore retinere potuistis. Priuatus ex fuga Cn. Pompeius adolescens à vobis receptus, fasces, imperiúmque sibi arripuit. multis interfectis ciuibus, auxilia contra populum R. comparauit, agros, vestrámque prouinciam vestro impulsu depopulauit. In qua vos victores existimabatis? an, me deleto, non animaduertebatis, decem habere legiones populum R. quæ non solùm vobis obsistere, sed etiam cælum diruere possent? quarum laudibus, & virtute

VETE-

VETERVM GALLIÆ LOCORVM, POPVLORVM, VRBIVM, MONtium ac fluuiorum alphabetica descriptio, eorum maximè, quæ apud Cæsarem in Commentarijs sunt; & apud Cornelium Tacitum.

AVCTORE

RAYMVNDO MARIANO viro clarissimo & sui temporis eruditiss.

A

CAESAR, in Commentarijs Galliam in tres partes diuidēs, loca Galliæ prouinciæ, à Romanis tunc possessæ, Britanniæ vlterioris, quam Angliam dicimus, Hispaniæ etiam citerioris, ac populorum cis Rhodanum, tránsque Rhenum flumina sitorum annectit, qui omnes lingua, iustitutis, legibúsque inter se etiam tunc differebant.

Aduatici, Belgarum populi regni Eburonum (nunc Leodiensium) finitimi; ac Neruijs (nũc Tornacensibus) proximi: habebãt amplum & in altissimis rupibus oppidum. Fortè nũc, vt quibusdam videtur, est oppidum appellatum Beaumont, vicinum Thuduino in finibus Hannoniæ. Hos ex allusione vocabuli complures credunt esse eos qui Douacum, Atrebatẽsis diœcesis oppidum, nõ longè à Cameraco vrbe distans, incolunt. Hi Aduatici ex Cimbris, Thentoníſq; prognati erant, qui Transrhenani fuerunt. Sed magis coniectura est, Aduaticos fu-

isse eos qui hodie Gallicam Brabantiã, vbi oppidum Niuella est, partemque Hannoniæ circa Cannetum montem, & Bintium oppida Cameracensis diœcesis, finitimãque his loca extra Francorum regnum inhabitant, vbi locus quidem in vici formam redactus est ferè desertus. cuius nomen Gallica lingua veteri satis alludit, & monumenta adhuc quædã præclara vetustatis visuntur. Hi Bosseducenses dicti. Vide de his apud Cæsarem.

AEdui, populi finitimi sunt Aruernis, Biturigibus, Sequanis, ac Secusianis, inter Celtas. Hi adhuc nomen priscum Latinè retinent, inter Burgundos nunc nominati. nec citra Ararim flumen (qui nunc Saona appellatur) aliquos habent fines, nec hodiè sunt Sebusianis finitimi. In Ducatu Burgundiæ, & Francorum regno siti. Ciuitas horum AEduorum Episcopalis est, in Prouincia Lugdunensi.

Agendicum inter Celtas oppidum, Senonibus, Parisijs, Velaunoduno oppido Senonum, Cenabo, Carnutũ oppido, & Nouioduno, Auaricóque Biturigum oppidis proximum, in regno Francorum situm, *Prouins* Gallicè.

Agrippinam, quæ nunc Colonia dicitur, Archiepiscopalem inferioris Germaniç Vbiorum vrbem ad ripas Rheni citerioris sitam, non memorat Cæsar, sed Tacitus: in qua gente Agrippinam, Claudij Cæsaris coniugem Neronísque matrem natam esse, ac veteranos, & coloniam illuc deduci imperasse, Vbiorúmque gentem Rheno transgressam, auum eius Agrippam in fidem suam accepisse, ac eam vrbem fatali igne paulò pòst consumptam refert; in qua Capitolium & loca ac ædificia fuêre, & ritus ad Romanorum instar. Ex his adhuc non omnia periere.

Alduasdusius, Celtarum est fluuius, Gallicè, *le Doux*, oriens circa montem Iuram, Sequanos ab Heluetijs diuidens, lapsúsque per comitatum Burgundiæ, montem Bellicardum; Insulam, ac claraualle castella perluit, ac vrbem Bisuntinam nũc intersecat; dehinc, Dolam oppidum

dum præterfluens, circa Viredunum castrum non longè à Cabillonensi vrbe Arari fluuio, cui nunc Saona nomẽ est, miscetur, & Dubius nũc vocatur, ad Sequanos prorsus pertinens.

Alexia, inter Celtas oppidum Mãdubiorum, in ducatu Burgundiæ, finibúsque AEduorum, non longè à Lingonibus, in vici formam redactum, nomen retinens, à quo etiam hodiè, vt pleríque placet, magna pars eius regionis Alsetum nuncupatur, nec longè distat à vico qui Flauiacum appellatur. In cuius Alexiæ expugnatione nonnullæ munitiones in floris lilij formam Cæsaris iussu, vt ipse scribit, factæ sunt.

Allobroges, erant populi citra Rhodanum fluuium, & Lemani lacus ripas extra Belgas, Celtas, & Aquitanos: Geneuam oppidum vbi sollemnes nundinæ nostra ætate celebrantur in Sabaudia, locáque finitima incolentes; qui etiam fuêre finitimi Vocontijs populis, propinqui Centronibus, nunc Tarentasijs, ac trans Rhodanum vicos, & possessiones habebant circa regionem quæ hodiè Bressa dicitur, ad ducem Sabaudiæ spectantem, quam fluuius Indis irrigat, citra Ararim flumen. Hos memorat Iuuenalis satyra prima, & Sallustius in Catilinæ historia; referuntúrque in epistola Planci inter Familiares Tullij, quæ incipit, Nunquam mehercule. Allobroges enim, qui cis Rhodanum habitabant, finitimi erant Galliæ, prouinciæ Romanorum, propter quod cum Romanis paulò antè bello contenderant, ac nuper pacati erant. Inde constat Delphinatum fuisse, tunc ex parte Galliæ prouinciæ, quæ Romanorũ erat, cùm esset finitima Allobrogibus. Fuisse item partem Axobrogum, inter quos fuit Vienna ciuitas metropolis, secundum Strabonem. Hi sunt hodiè Sabaudienses appellati, quibus dux præest, vetustate imperij, & nobilitate generis longè clarissimus. Caput gentis Taurinum. Nam Vercellas in dotem eius maiores à Vicecomitibus habuere, pacis admodum studiosi.

Alpes erant, quibus initio Gallici belli Cæsar ex Ita-

lia in Galliam V. legiones transduxit per fines Centronum, qui hodiè Tarentasij nominantur. Hæ Graiæ dicuntur, quibus vulgò Mons Cinesius, seu Cinetum nomen est; quæ & Pœninæ, vt quidam volunt, dicuntur; quòd Hannibal Pœnus his in Italiam penetrauerit. Tacitus autem Pœnina iuga, quibus ex Italia in Noricum, & Germaniam iter est, designat. Aliæ erant Alpes, quas summas Cæsar appellat, quòd inter omnes magis eminent, quarum iter patefieri volebat, quò magno cum periculo, magnisque cum portorijs mercatores ire consueuerant, proximæ Veragris populi, quorum vicus erat Octodorus, nunc D. Mauritius dictus. Harum vnam diœcesis Augustensis, D. Bernardi montem vulgus nominat. Alteri Sedunensis diœcesis mons Birga nomen est. Sũt & Alpes, quas Cornelius Tacitus, & veteres dixere maritimas. Hæ in prouincia Hedredunensi, locisque Ligustico mari finitimis consistunt: quà ex Italia iter erat ad aggrediendam Narbonensem prouinciam. Alpes item fuere, quas idem Tacitus, & prisci dixere Rhęticas, à Rhætis populis, qui ex Tuscia profecti, duce Rhęto, ea loca tenuere, forsan dictæ. Hæ agro Tridentino adiacent, & Veronensi quibus ex Italia in Sueuiam, & Austriam iter est. Fuerunt & illæ ex quibus Rhenus inter fines Sedunensis, & Curiensis diœcesium oritur, quas Lepontias Cæsar, & alij scriptores appellauere. Nunc D. Gottardi, ac D. Nicolai dicuntur, quas Coctias esse quibusdam placet, quibus in loca Rheno, Oceanóque finitima ex Italia aditus est. Iulias prætereà alpes memorat Tacitus, quas sentit esse proximas Rhætis, quà fortè ex Italia per Taruisinam vrbem in Stiriam & Austriam iter est.

Ambatri, inter Celtas, necessarij erant, & consanguinei AEduorum, quos quidam opinantur esse Borbonienses. Nonnulli autem, quòd fuerint Niuernenses AEduis finitimi, siue pro parte Bituricenses, allusione vocabuli quo ætas nostra vtitur. Ambatros etiam (aut potius Ambactos) dicimus ciuitatum clientes, seu adhærentes. Oppidum Ambatrorum pagus Semarius, siue mõs Barri dicitur.

dicitur.

Ambiani *Amiens* vulgò, in Picardia posita. Hanc Rex à Duce Burgundiæ repetit.

Ambibareti, erant populi in quos Cæsar hiemandi causa C. Antistium Rheginum cum legione vnâ in VII. Commentarij fine misisse commemorat. & fortè erant Ambianenses, vel aliqui his proximi, vt eos, Atrebatésque, & Morinos finitimos in fide contineret. Non enim est verisimile, quin aliquam legionem illic collocauerit, vt superioribus annis consueuerat, de qua non constat, nisi de hac intelligamus.

Ambibarij populi Celtarum, inter Armoricas ciuitates, Oceanum attingentes, finitimi Rhedonibus, & Lemouicibus, circa Britanniam citeriorem, & Normanniam, in regno Francorum siti.

Ambiliates, populi inter Celtas, Lexobijs, Nannetibus, Diablintribus, & Osissimis proximi in Britannia citeriore, qui oppositi sunt Angliæ, in regno Francorum siti, *Dauances* Gallis.

Ambiuariti, qui Benuni, siue Brabantini inter Belgas, populi erant, citra Rhenum, & Mosam flumina. Ad quos prædandi, frumentandique causa partem equitatus miserant Vsipetes Germani, & Tenchteri populi, qui eis Rhenum transeuntes finibus suis Menapios (nunc Iuliacenses) expulerant. Inde coniectura est, hos Ambiuaritos incoluisse eam ducatus Brabantiæ partem, in qua Buscusducis, Breda, & Bergæ oppida, Leodiensis diœcesis, & Antuerpiæ oppidũ, Cameracensis diœcesis extãt, Nussiáque, & Geldria citerior sitæ sunt. Circa quæ loca per Campaniam Brabãtiæ, vsq; Tungros oppidum propè vsque Leodium, vt plerisque placet, Mare Oceanum protendebatur.

Anartij, populi trans Rhenum, & Danubium, cui ac Hercyniæ siluæ, quæ ingens erat silua Germaniæ, & Dacis finitimi erant. Qui Daci, vt plerisque placet, pridem partem habitarunt Pannoniæ.

Ancalites populi in Anglia, Trinobantibus, Bibrocis, Cassijs, & Cenimagnis proximi.

Andes populi, inter Celtas Curiosolitis, Venetis, Cornutibus, & Turonibus finitimi, ac Ducatui Bituricensi, Oceanóque proximi, quos Ligeris flumen alluit. Ciuitas est inter Galliæ primarias, Andegauenses dicti. in Prouincia Turonensi, & Francorum regno siti, Ducatus titulo insigniti. Hinc in regno Neapolitano Angioni dicti, quod ad illam familiam regni iura deuenerunt. quę mox reges Francorum ex testamento Rhenati vltimi sibi asciuerunt.

Ansuarios, Germaniæ inferioris populos, proximos Phrisijs, pulsos à Caucis, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Antona, in Anglia fluuius, Tacitus.

Antuates, populi citra Rhodanum extra Belgas, Celtas, & Aquitanos, finitimi Allobrogibus, & Gebennæ oppido, ac Galliæ Prouinciæ Romanorum proximi. Huius nominis adhuc extat vicus, & præfectura quædam Monachorum inter Geneuam, & Delphinatum, qui est Geneuensis diœcesis. Videntur tamen secundum Cæsaris descriptionem, Antuates magis fuisse inter Allobroges, & Vicum Veragrorum, cui D. Mauritius Sedunensis diœcesis nomen est. Hos quidam hodiè Vautuates appellant.

Aquitania regionum latitudine, & multitudine hominum ex tertia parte Galliæ existimanda est: hanc Garumna flumen à Celtis diuidit, quæ & Oceanum mare attingit. In hac sunt metropoles Burdegalensis, Auxitana, earúmque suffraganeæ; pars item aliarum Metropolum extra terminos eosdem sitarum. Qui tamen Aquitaniæ attribuuntur. Guiennam hanc Galli hodiè nuncupant. Hæc cùm solùm à regibus Francorum Ducibus Normanniæ tradita esset, qui postea regnum Angliæ occuparunt, cùm illam post varias contentiones C. & L X. amplius annos Angli tenuissent, Caroli VII. auspicijs tandem ad Francos redijt. In hac cùm alij Principatus celebres sunt, tùm Fuxensis, quorum Princeps nepos ex sorore Ludouici XII. qui nunc rerum in Gallia potitur, victis apud Rauennam Hispanis

memorabili

memorabili prælio, vitam cum Principatu amisit. Sicque eius oppida ad Regem, nullis relictis hæredibus, rediere, sorore superstite, Ferdinando Regi nupta.

Arar, Celticæ fluuius est. nunc *la Saone*. Oritur in Diœcesi Tullensi, finibúsque Burgundiæ, Lotoringiæ, non longè à monte Vogeso, quo Mosa flumen profluit. Intersecat tùm eam Burgundiæ partem quæ imperatoria; tùm eam quæ Regia dicitur. Illi comes, vt hodiè loquuntur; huic Dux à Francorum rege institutus, præerat; qui tamen, mortuo Carolo Philippi, ab Heluetijs occiso apud Nanseum, ad supremum ius regium adscriptus est, vt nullus adhuc Burgundiæ Dux sit, sed comes tantum. Intersecat Gabillonem, ac Matisconem ciuitates, tunc AEdeorum oppida. Prolapsus ad Lugdunum vrbem, Rhodanum influit: quem fluuium Virgilius in Bucolicis, Lucanus in primo, & Tibullus Elegia sua VII. memorant

Arduenna silua omnino in Belgis totius Galliæ maxima, atque ingens, à Rheno fluuio per fines Treuirorum ad Neruios (nunc Tornacenses) & initium Rhenorum pertinens, millibus passuum amplius D. in longitudinem patet. Attingit enim Menapios, (nunc Iuliacenses) Aquisgranum oppidum, Eburones, (nunc Leodienses) Condrusos, Aduaticos, qui erant pars comitatus Hannoniæ, Lucemburgensem, Bullionensem, Barrensem, Lotoringum, Limburgensémque Ducatus; Eifliam, & comitatum Namurcensem, Metensium, Moguntinorum, Confluentiæ, & Vbiorum (nunc Colonienſium) & Catalaunæ Diœcesis fines, in qua sunt vici, castella, & oppida multa, ac complures insignes Abbatiæ præsertim ordinis Diui Benedicti, scilicet Diui Huberti, Leodiensis, diœcesis; Diui Cornelij, Colonienſis diœcesis: cuius siluæ extrema pars versus Belgas sunt Mosa, & Scaldis fluuij. Scaldis verò Mosam influit; qui fluuij & Silua nomen retinent priscum hac etiam tempestate.

Aremici,

Aremici, populi, vel Artomici, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos citra Rhodanum fluuium finitimi Volcis, non longè à Gaballis, Auernis, Heluijs, Ruthenis, Massilienſibus, & Cadurcis. Hos coniectura eſt fuiſſe Artomicorum populos, quorum ciuitas eſt epiſcopalis, & Prouinciæ Viennenſis, in finibus Galliæ Prouinciæ Romanorum, quos Auracenſes dicimus, vbi principatus eſt, Francorum Regi non ſubditus, Armeniacus vulgò dictus. Horum princeps, Iacobus nomine, cùm à Florentinis in Italiam accerſitus eſſet aduerſus Ioannem Galeatium, Mediolanenſem Ducem, apud Alexandriam magno prælio victus & cæſus eſt.

Arenaci, inter Coloniam, & Traiectum, vrbes Epiſcopales, locum vltra Noueſium, Rheno adiacentẽ, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Armoricæ ciuitates poſitę erant in vltimis Galliæ finibus, Oceano coniunctæ, ex quibus fuere Curioſolites, Rhedones, Ambibari, Cadetes, Oſiſſini, Lemouices, Vnelli populi, oppoſiti Angliæ, Britannia citerior, & Britonans appellata, cui Dux olim, Regi ſubditus, præfuit; nunc ex matrimonio Annæ, Ducis olim filiæ, ad Regem redacta.

Auerni, populi, inter Celtas, finitimi Aeduis, Biturigibus, nomen retinent. Ducatus eſt, cuius titulus Duci Borbonij adſcribitur. In Francorum regno ſiti. Hos memorat Lucanus in primo.

Aſciburgiub, oppidum Germaniæ, non longè à Rheno fluuio, & cis eum inter Geldubam, & vetera Caſtra ſitum, Nuſciæ, & Cliuenſi Ducatui proximum non memorat Cæſar, ſed Tacitus. Aſtypergion olim ab Veliſſe, quorundam opinione, nuncupatum.

Atrebates, inter Belgas populi finitimi Ambianis, Tornacenſibus, & Morinis, partem Picardiæ continent. Ciuitas eſt, nomen adhuc retinens in Prouincia Rhemenſi, Regem agnoſcit. Arras hodiè vulgò nuncupatur. In hac laudatiſſima texuntur aulæa.

Auaricum, erat oppidum Celtarum maximum, munitiſſimúmque, in finibus Biturigum, agri fertiliſſima regi-

one

one ferè ex omnibus partibus flumine, palude perpetua circumdatum, trans Ligerim fluuium, habens vnum, & peranguſtum aditum, proximum Nouioduno, oppido Biturigum, ac Genabo oppido Carnutum, & Velauduno, oppido Senonum: in Francorum regno ſitum *Bourges*, vel *Viarons* à Gallis appellatum.

Auenticum, Helueticorum caput fuiſſe, teſtis eſt Tacitus. Ammianus Marcellinus ſcribit, ſuis quidem temporibus deſertam ciuitatem, ſed non ignobilem quondam, ex ædificijs ſemirutis colligi. Hodiè latè patentes ruinæ viſuntur, & retinet patria lingua priſcum nomen *Auenche*. Vicus in agro Vantuatum.

Aulerci, populi erant, inter Celtas, AEduorum clientes, de Ange dicunt, ſiue Rhoanum.

Aulerci, item populi, inter Celtas, ex ciuitatibus maritimis Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Rhedonibus, Seſuuijs, Curioſolitis, Oſiſmis, Vnellis, Venetis, ac Cenomanis. In prouincia Turonenſi, & Francorum regno ſiti, quos nonnulli Aurelianenſes eſſe opinantur. Sed alij prouinciæ ſunt Senouenſis.

Aulerci, item inter Belgas, proximi Eburonibus, Lexouijs, ac Velocaſſijs.

Auſci, populi in Aquitania, proximi Garumnis, Vocatibus, Tauruſatibus, Sontiatibus, Cocoſatibus, & Hiſpaniæ citeriori, in regno Francorum ſiti, quas coniectura eſt fuiſſe Auſitanos, ſeu Auxitanos. Ciuitas eſt Metropolis. Hi ſunt Aquitanorum clariſſimi, quorum vrbs opulentiſſima Heluiumbertum, vt refert Pomponius Mela.

Axona, inter Belgas fluuius eſt, in extremis Rhemorum finibus, quo pedibus vado tranſitus eſt. *La Diſne* vulgo dicitur. In huius fluminis tranſitu Germani ab inſequentibus Gallis magnum incommodum accepere, ferè IIX millibus paſſuum vltra Rhemos, Laudunenſem, & Rhemenſem Diœceſim partiens. Gallicè *Auaix* nunc dicitur, propè oppidum quod vocatur Gallicè *Latonio*.

BACENIS, ſilua ingens trans Rhenum, Sueuos à Cheruſcis pro natiuo muro diuidit: nunc, vt opinio eſt, Nigra ſilua dicitur, non longè à Friburgo oppido & Badenſi agro, inter Atheſim, Rhenum, Necharum, Moganum, & Danubium, Germaniæ flumina, Hercyniamque ſiluam, & Haſſiæ regionis Germanicæ montes.

Batani, populi inter Belgas. nam Moſa flúmen parte quadam ex Rheno recepta longè ferè ab Oceano LXXX. millibus paſſuum, quæ appellatur Vualis, inſulam efficit Batauorum, in Oceanúmque influit. Hi hodiè, vt pleriſque placet, Hollandi dicuntur, diœceſis Traiectenſis, propinqui Friſiæ, & ducatui Geldriæ, ac Mari Oceano finitimi. Hos memorat Lucanus lib. 1. Hi à Cattis, populis tranſrhenanis, Cheruſcis, & Ligijs Pannoniæ populis vltra Hercyniam ſiluam finitimis, Hermunduris orti dicuntur, & ſeditione domeſtica pulſi, extrema Gallicæ oræ vacua cultoribus, ſimúlque inſulam inter vada ſitam, occupauere. Quam Mare Oceanum à fronte, Rhenus tergum, ac latera circumluit, vt refert Cornelius Tacitus; dicens: apud Batauos fuiſſe olim ſucum ſacrum. qui, vt coniectura eſt, hodiè in finibus vici Haghæ ducis in Hollandia extat, nec longè, ſecundum Tacitum, eſt inſula, nomine Mona, vnde fortè Monachiam oppidum, vel Monaſterium ciuitas epiſcopalis eſt.

Batauodurum, inter Colonienſem, & Traiectenſem, vrbes Epiſcopales, locum vltra Noueſium, in finibus ducatus Cleuenſis ſitum, Rheno adiacentem, Belgis adſcribendum, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Belgæ, populi multarum ciuitatum, oppidorum, ac locorum mari Oceano, Rheno, Matrona, & Sequana fluminibus includuntur. Horum plerique orti à Germanis, Rhenum antiquitus tranſductis, Gerlos inde expulerunt. Hi moribus, legibus, & ornatu nunc ſunt valdè culti, humani, & ſatis effeminati, continuéq; ſunt apud

eos

eos mercatores, quo per ætates, commerciáque mores hominum mutari conſtat. In his ſunt metropoles, Treuerenſis, Colonienſis, Maguntina, Rhemenſis; cum earum ſuffraganeis, intra Oceanum Mare, ac eadem tria flumina conſtitutis: item Brabantia, Flandria, Hollandia, Geldriæ, ac Friſiæ pars, tota Picardia, Hannonia, Iuliacum, Virtutum comitatus, ac Campaniæ maxima portio, ſilua Arduenna vniuerſa, cum ſingulis ſibi adiacentibus, & ea incluſis populis, ac locis: & plerique Principes, tum profani, tum ſacri, Ducéſque, & comites, ciuitatéſque, quarum multæ liberæ, ſuóque iure agunt, aliæ Francorum regi obtemperant. Quod ſupereſt, Imperatorias partes ſequitur. In his ſunt tres Imperatorum electores, ſunt & Francorum reges, quos Pares vocant, fermè omnes. Imperator certè, & rex in Belgis coronatur, & conſecratur, & inungitur: alter Aquiſgrani, alter Rhemis. Hos memorat Lucanus in primo. In his Belgarum clariſſimi erant Treuiri, quorum vrbs opulentiſſima Auguſta vt refert Pomponius Mela, quæ nunc ignoratur. In Belgica autem à Iulio Cæſare vſque in tempus inclinantis Imperij Legatum Romani diutius habuerunt. Nunc verò vice Proconſulum, & Legatorũ Romani pontificatus Monarchia extat, & Legatos natos, & Primates habet, quibus ſubſunt Epiſcopi, ad inſtar Præſidis Prouinciæ inſtituti. Sunt & collectores, quos priſca ætas Quæſtores appellauit, atque reges, Principes, qui, velut Cenſores, decreta Pontificis maximi, & cenſuras reuerenter exequuntur. Huic ſinguli obedientiam exhibent, & ad eum in cauſis maioribus recurrunt, quas ad ipſum aſſiduè deferunt.

Belgium, erat Bellouacorum ciuitas magna, & inter Belgas auctoritate, atq; hominum multitudine pręſtans, in qua Cæſar interdum hiemauit ac plures legiones eius aliquando illic in hibernis fuere. nomen adhuc retinet. Dictum etiã videri poteſt Belgium, pro Belgarum regione: vt apud Liuium Samnium, pro Samnitium regione.

Bellocaſſi, populi inter Celtas, proximi Lexobijs, quos opinio eſt eſſe Baiocẽſes. Eorũ ciuitas eſt Epiſcopalis in pro-

prouincia Rothomagensi, Ducatu Normaniæ, & regno Francorum sita.

Bellouaci, ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Rhemensi, ac Francorum Regno sita. Hodiè *Beauuoysin.*

Bethasios, Germaniæ populos, inter Belgas, proximos Caninefatibus, Batauis, Tungris, ac Marsacis, Traiectenses superiores fuisse coniectura est, ad vtrámque Mosæ fluminis ripam cis Rhenum sitos in diœcesi Leodiensi. Hos Cæsar non memorat, sed Tacitus.

Bitracte, oppidum AEduorum in Celtis, lógè maximum, ac copiosissimum, & maximæ apud AEduos auctoritatis: in quo totius Galliæ Concilium Cæsar indixit, ius dixit, & sæpè hiemauit: In Francorum regno situm, in formam ruris redactam; & in radicibus montis, non longè ab AEdua ciuitate, positum, nomen retinet.

Bibrax oppidum Rhemorum, in Belgis, vltra Axonã flumen, nec longè ab eo: quod flumen in extremis Rhemorum finibus erat, & in eo pons in Francorum regno situs; nunc naui & interdum vado transijcitur. Portus priscum oppidi nomen Latinè retinet.

Bibroci, populi in Anglia, Mari proximi, & Cassis, Ancalitibus, Trinobantibus, Cenimagnis, ac Segontiacis.

Bigerrones, populi in Aquitania, proximi Tarbellis, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, & Hispaniæ citeriori, in Francorum regno siti, comiti de Fuxo subditi. Vbi Comitatus est, in Vasconia consistens. Nomen retinent, vbi Tursa est, & castrum Begora, & Episcopatus Biterensis Prouinciæ Narbonensis. Hinc profectus vir fortis, Enequus nomine, regnum Nauarræ constituit; pulsíque inde Mauris, successoribus suis, regnum per manus reliquit.

Bingiam nunc Pingiam, Germaniæ oppidum. Belgis adscribendum, inter Maguntiam vrbem, & Confluentiam oppidum, cis Rhenum, eius ripis finitimum, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Bituriges, populi inter Celtas. Eorum fines ab AEduis, quorum erant in fide, Ligeris fluuius diuidit. proxi-

mi

mi sunt Aruernis XXI. vrbes eorum vno die incenderunt, vt Cæsarem commeatu, & pabulatione prohiberent. Ciuitas est Metropolis, retinens nomen. Carolus VII. qui, pulsis, Francorum regnum restituit, cùm nihil fermè aliud esset, quod in Gallia retineret, occupantibus Anglis omnia, Bituricensis Rex in derisum appellabatur. in regno Francorum siti. Hos memorat Lucanus libro primo.

Blannouij, (Brannouij magis legitur) populi inter Celtas, proximi Segusianis, Ambiuaritis, ac AEduis, quorum clientes erant; qui fuerunt fortè & Brannouices, qui dicuntur à Gallis *de Blano*.

Boij populi Transrhenani, Franconiæ, Alpibus Italiæ, Sueuis Australibus, ac Danubio flumini proximi: qui in agrum Noricum transiuere. Noretámque oppugnarunt, expulsis, vt coniectura est, Noricis: quorum Noricorum adhuc pars, trans Danubium, non longè ab ortu eius, & Athesi fluminis sita, Noricus ager appellatur. Boiorum pars, AEduis Cæsarem deprecantibus, deuictis Heluetijs, quorum in societate domo excesserant, in finibus AEduorum à Cæsare sunt collocati. Vbi Gergodiam ciuitatem exiguam, & infirmam, non longè ab Auarico, oppido in finibus Biturigum sito, eis per AEduos attributam, habitârunt: Boij primùm, pòst Boioatij & nunc Bauari dicti. A finibus Herbipolensium per Noricum agrum, vbi Nurimberga est oppidum, in medio ferè Germaniæ situm in Augustenses protenduntur. cum quibus, & alijs finitimis Transrhenanis vsque ad Briffinam vrbem, & terras, quas hodiè Sigismundus, Austriæ dux, possidet, ac in fines Tridentinos sæpè tunc, & continuè vsque nunc Heluetij Rhenum transeuntes bella gessere. Hi Borbonij hodiè dicuntur.

Bonnam, oppidum ad citeriores Rheni ripas situm, & Colonienſi vrbi, ac Confluētiæ oppido proximum, inter Belgas numerandum, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Brannouices, populi inter Celtas, proximi Segusianis, Ambiuaricis, ac AEduis, quorum clientes erant. Hodiè

die *la Moriane*, ijdem fortè, qui & Brannouij.

Bratuſpantium, oppidum Bellouacorum inter Belgas finitimum Sueſſionibus, in Francorum regno ſitum.

Brigantes, in Anglia populos, Silurum, gentem, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Britanniæ maioris, cui nomen eſt Anglia, pars interior ab his incolitur, quos natos in inſula ipſi memoriæ proditum dicunt. Maxima pars ab his qui prædæ ac inferendi belli cauſa ex Belgis tranſierunt, qui omnes ferè his nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ciuitatibus peruenerunt, & bello illato ibi remanſerunt, atque agros colere cœperunt. Inde opinio eſt, eorum linguam ex populorum diuerſitate compoſitam, intellectu ſcientiáque loquendi difficiliorem eſſe, quódque Germanos præ ceteris charos habeant, quia plerique Belgæ orti ſunt à Germanis, qui antiquitus Rhenum tranſiuerunt, à quibus poſteà Angliæ pars maritima originē ſumpſit. Hos refert Lucanus vltra Oceanum eſſe, & toto diſcretos orbe. cōtinet tota Anglia Inſula in circuitu bis mille millia paſſuum. Apud hos erat, & eſt magnus pecorum numerus. Hæc inſula Angliæ, Germaniæ populis in eam claſſe ſæpius irruentibus, victis veteribus colonis, Anglorum terra dicta. Verum partem eius quæ magis ad Septentrionem vergit, Scoti, & ipſi Germani, Pictis admiſtis, occuparunt, hodiéque tenent, Francis amiciſſimi, Anglorum regi maximè ſemper infeſti, populi moribus inconditi, efferi. nullas propè vrbes habent, nemora, & ſiluas bellis ingruentibus, petunt.

Bructeros, ex quibus fuit Velleda virgo fatidica, quæ Germanis, religione animos eorum occupante, aliquando præfuit vt auctor eſt Tacitus, Germaniæ inferioris populos Tenchtheris, & Friſijs proximos, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

C

CABILLONVM, oppidum AEduorum, inter Celtas quod

quod coniectura est fuisse oppidum Cabillonem, ad ripas Araris fluuij, vbi rei frumentariæ, commerciique, & commeatus causa sæpè Romani negotiabantur. Matisconæ oppido finitimum, in Prouincia Lugdunensi, Ducatu Burgundiæ, & Francorum regno situm, nomen retinens, *Challons sur Saone.*

Cadetes, populi inter Celtas, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Lemouicibus, Rhedonibus, Venetis, Andegauensibus, Cenomanis, in regno Francorum siti.

Cadurci, populi inter Celtas, proximi Heleuteris, Gaballis, Vellaunijs, Lemouicibus, & Aruernis. Quorum sub imperio esse consueuerant: ciuitas Episcopalis in Prouincia Bituricensi, ac regno Francorum sita. nomen retinent. Hos memorat Iuuenalis in prima satyra tertij libri. Nec longè erant à finibus prouinciæ Romanorum.

Caletes, populi inter Belgas, Morinis, Oceanóq; marifinitimi, ac Ambianis, & Atrebatibus proximi. Ab his breuissimus in Britanniam (nunc Angliam) transiectus. nomen retinent. Morinensis sunt Diœcesis in regno Frācorum siti, Anglorum regi subiecti.

Camulodunum, in Anglia oppidum, seu Colonia. Nihil de hoc Cæsar, sed Tacitus; quem post Cæsarem ferè C. & X X. annis Historiam scripsisse, constat; præsertim ex libro quem de Oratorum & Poëtarum collatione edidit.

Caninefates, populos Batauis finitimos, & eandē Insulam colētes qui origine, virtute, lingua pares Batauis, numero superantur, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Cantium, in Anglia, ad mare est in angulo imi minoríque lateris ex tribus eius insulę lateribus, contra Galliam, quò ferè omnes Gallicæ naues appellunt, & ad Orientem solem spectat. Ex omnibus autem Anglicis longè sunt humanissimi, qui Cantium incolunt. quæ regio est maritima omnis, neque multum à Gallica differunt consuetudine. Huic maritimæ Regioni IV. Reges præerant quibus Cæsar, quidquid in annos singulos vectigalis populo R. Anglia penderet, constituit. Nunc

Regia Angliæ, ex voto Henrici Regis, vectigalis Romano Pontifici facta est, quæstórque à Romano pontifice in Angliam mittitur, qui censum annuum exigat, nó dissentiente Rege. In Cantio ciuitas est metropolis, nomen retinens. Ferè habet omnes Episcopos Angliæ sibi suffraganeos. Eius Archiepiscopus Legatus natus est. Similiter & Eboracensis, cui in Anglia (quæ eas duas metropoles solùm habebat) duo tantùm subsunt suffraganei, quòd omnes olim Episcopi Scotiæ, quæ nullum habet Archiepiscopum, illi subijcerentur.

Cantabri, populi ciuitatum citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ, qui auxilio fuerunt Vocatibus, Tarusatibus, Tarbellis, Bigerronibus, Garumnis, Cocosatibus, ac reliquis populis, & ciuitatibus Aquitaniæ contra exercitum Cæsaris, cuius dux erat P. Crassus, M. Crassi F. qui, vnà cum patre, à Parthis interemptus est; Finitimi Oceano Aquitanico, Pyrenæis montibus, ac Garumnæ fluuio.

Cargali, populi transrhenani, in Galliam Celticam circa fines Sequanorum, ac AEduorum, ab Arioniſto, Germanorum Rege, transportati, quos non ab re opinari possumus eosdem fuisse cum Harudibus, ab ipso rege similiter translatis.

Carnutes populi inter Celtas, Andegauensibus, Turonibúsque finitimi, ac Oceano proximi, erant in clientela Rhemorum. Regio eorum totius Galliæ media à qua tamen extra Regnum Francorum biduo iter expedito patet. Ciuitas est Episcopalis, nomen Latinè retinens, in Francorum regno sita.

Cassi, populi Angliæ, mari proximi, & Cenimagnis, Trinobantibus, Segontiacis, Ancalitibus, & Bibrocis.

Cattos, populos Germaniæ trans Rhenum flumen, Ligijs Hungariæ populis, Cheruscis Hercyniæque siluæ proximos, ac Hermunduris, cum quibus pro flumine finitimo sale fecundo pugnabant, & in æternum discordabant, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Catuaci, populi inter Belgas, Neruijs, Caletibus, Veromanduis, ac Condrusis proximi, quos fortè Douaci

oppidi

oppidi incolas, diœceſis Atrebatenſis opinari licet.

Caturiges, populi finitimi Centronibus, ac Garocelis, quà iter erat ab Alpibus Graijs ad oppidum Geneuam, Lacum Lemanum, & Rhodanum fluuium, quos veriſimile eſt, fuiſſe Diœceſis, vel ſaltem prouinciæ Taretaſiæ, extra Belgas, Celtas, & Aquitanos.

Celtica quæ & Gallia olim à Romanis dicebatur, Veſontinam, Senonenſem, Bituricenſem, Lugdunenſem, ciuitates metropoliticas earúmque ſuffraganeas omnes inter Garumnam, Matronam, Sequanam, & Rhodanum flumina ſitas complectitur. In hac ſunt Ducatus Bituricenſis, Burgundiæ, Borbonij, Aruerniæ, Aurelianenſis, Valeſij, à quo recentiores Francorum reges à Philippo ſcilicet Valeſio, cognominantur, & Normanniæ, quoad citra Sequanam ſe extendit. Comitatus etiam Burgundiæ, Niuernenſis, Altiſſiodorenſis, montis Belicardi, Ferretenſis, Carolotenſis, Matiſconenſis, Bleſenſis, Belloua cenſis, de Iouigni, Principatus Auræ ſiccæ, multique alij & pars Comitatus Campaniæ. Celtarum clariſſimi ſunt AEdui. Horum vrbs opulentiſſima Auguſtodunum, vt refert Pomponius Mela, cui Gallica lingua alludit, *Autem* appellando, cuius Celticæ terminos, quoad R. Imperium in Gallijs viguit, Rhodanus fluuius præfiniebat, vt nonnulli ſcripſerunt. Hi propriè Franci dicuntur.

Cenimagni, populi in Anglia, mari proximi: & Trinobantibus, Segontiacis, Ancalitibus, Bibrocis, ac Caſſis.

Centrones, populi finitimi Garocelis, & Caturigibus non longè à Vocontijs, & Allobrogibus erant, inter Alpes Graias, quæ hodiè dicuntur mons Cinerum, ſiue Ceneſius, & vrbem Geneuam, Lacúmqee Lemanum, & Rhodanum fluuium. Nunc autem Centrones ſunt Tarentaſij extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Subaudia ciuitas eſt metropolis. Quidam & Ceutrones legunt.

Centrones, item Belgarum populi, qui ſub imperio Neruiorũ (nunc Tornacenſium) erant proximi Grudijs, Leuacis, Pleumoſijs, & Gordunnis. Fortè ſunt nũc Cortracenſes, in Flandria, Tornacenſis diœceſis.

Ceracates, Germaniæ Transrhenanæ populos, Vangionibus, ac Tribocis proximos, non memorat Cęsar, sed Tacitus.

Chamauos Germaniæ inferioris populos, pridem Frisiæ partem, Oceanum mare, Rhenum fluuium, & lacus attingentem, paludibus, ac saltibus vberrima incolentes quam mox Tubantes populi, pòst Vsipij (Germanica itidem gens) inhabitârunt, nõ memorat Cęsar, sed Tacitus.

Cheruſci, populi Germani gente, nomine, & numero appellati; cis Rhenum fluuium inter Belgas, Eburonibus, qui hodiè Leodienses, & Condrusis proximi. Hos coniectura est fuisse inter populos Leodiensis diœcesis.

Cheruſci, Germaniæ populi, Transrhenani, quos Bacenis, silua Germaniæ ingens, (nunc Nigra; vt plerisq; placet; dicta) à Sueuis pro natiuo muro diuidit. Hos Tacitus refert proximos Hermunduris, Cattis, & Ligijs, Hũgariæ populis.

Cimori, populi Rhenum fluuium transeuntes, depositis, (vbi postea Aduatici incoluerunt) citra id flumen impedimentis, omnem Galliam vexando & occupando, solis Bellouacis resistentibus, itérq; per Galliam, Prouinciam Romanorum, facientes, in Italiam contenderunt. Hos memorat Lucanus lib. primo, quos à Dacia, quæ Dania dicitur, venisse, opinio est. Hi Zelandiam hodiè tenent, Zelandíque nuncupantur.

Biuaronem, oppidum proximum Hisaræ flumini, Vocontijs populis, montique Cinesio, & Allobrogibus in Sabaudia, non memorat Cęsar, sed Plancus inter epistolas familiares Tullij, in illa quæ incipit, Nunquam mehercule. Quibus in locis opinio est Cæsarem initio Gallici belli Vlegiones ex Italia transduxisse, & verisimilius est, quàm quòd per Eporediam, vrbem Episcopalem, & Augustam Prætoriam, ac montem cui Coloniæ iugum vulgò nomen est, inter Cinesium, & Sancti Bernardini montes iter fecerit, cùm hoc impeditius, ac prolixius videretur.

Cocosates, populi in Aquitania, proximi Sibuzatibus, Vocatibus, Tacusatibus, Sontiatibus, Garumnis, ac Hispaniæ

Hispaniæ citeriori, & Garumnæ fluuio: in Francorum regno siti.

Condrusi, Belgarum populi, inter Eburones, (qui nunc Leodienses sunt) Segnos & Treuiros (quorum erant clientes) Menapijs, Mosæ fluuio, & siluæ Arduennæ finitimi, gente, nomine, & numero Germani, apud quos est ad ripas Mosæ oppidum ab Antonino Pio, vt quidam scribunt, conditum, & Benafacta appellatum, nomen retinent. Diœcesis sunt Leodienses, & vsq; ad ciuitatis ferè mœnia protenduntur, cuius Antistiti etiam subiacent; nunc, Ducatui Luxemburgensi, ac comitatui Namurcensi, & Mosæ fluuio finitimi.

Confluens Mosæ, & Rheni fluminum in Sicambros (nunc Geldrenses) ad Menapios, (nunc Iuliacenses) vt olim seipsi Menapij protendebant, est longè ab Oceano ferè LXXX. mille passibus, proximus Nouiomagio, Geldrensium oppido diœcesis Traiectensis, Prouinciæ Colonienſis, inter Buscumducis, & Hoeſdem oppida Ducatus Brabātiæ: in quorum Sicambrorum fines equitatus Vsipetum, & Tenchtherorum post prœlium, & fugam suorum se trans Rhenum recepit; inter quem Confluentem, & Colonienſem ciuitatem (quę pòst Vbiorum fuit) ponte facto, Cæsar, primò transiecit exercitum.

Curiosolitæ, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Andegauensibus, Sesuuijs, Osissijs, Vnellis, Venetis, Aulercis, Rhedonibus. Hos Corisopitenses esse, plerisque placet. Quæ ciuitas est Episcopalis, in prouincia Turonensi, Britanniæ Ducatu, regnóq; Francorum siti: *Corno ualle*, Gallis

D

DACI, populi erant Transilhenani, Danubio fluuio, & Anartibus, siluæque Hercyniæ finitimi, quos olim Hungariæ partem habitasse, plerique tradunt, & pòst in maritima loca Noruegiæ proxima cessisse, Lucanus lib. 2.

Danubius, fluuius Germaniæ, ex monte qui ab alijs I-

Iraneus dicitur; non longè à Rhæticis alpibus. Atheſiſq;, & Rheni, Germaniæ fluminum, fontibus inter Tridentinam, & Curienſem diœceſes oriens Germanos ſiniſtra, & Hungaros, ac Theutones dextra alluens. Pòſt Iſter dictus, ac iterum Danubius. Euxino mari pluribus oſtijs immergitur. Hunc autem, & Rhenum fluuium in Rhætia oriri, quidam tradunt.

Diablintres, populi inter Celtas, Lexobijs, Nannetibus, Ambiliatibus, Vnellis, Curioſolitis, Venetis, & Seſuuijs proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, oppoſiti Angliæ in prouincia Turonenſi, & regno Francorum ſiti. *Leondoul*, Gallicè.

Diuodurum, inter Belgas oppidum Metenſis ciuitatis, quo ex Colonia vrbe Rhenum attingente ad eam ciuitatem iter eſt, non memorat Cæſar, ſed Tacitus. Fortè Theonas villa nunc dicta.

Duracij, populi in finibus Pictonum, qui perpetuò in amicitia remanſerant Romanorum, propinqui oppido Lemoni, Aruernis, & Ligeri fluuio, ac Aquitanis; inter Celtas, in regno Francorum ſiti. Hinc Duraciorum familia, inter Gallos præcipua. Imo verò Duracius proprium viri nomen magis fuiſſe, ex Cæſaris textu colligitur.

Durocotorum, (quod & Durocortum legitur; &, Durocortorũ) oppidum Rhemorum, inter Belgas, in regno Francorum ſitum.

E

Eburones, populi inter Belgas, gente, nomine, & numero Germani appellati, Condruſis, Menapijs, Aduaticis, Treuiris, quorum clientes erant, & Siluæ Arduennæ finitimi, nunc Leodienſes dicti, apud Gallos *Liege*. Horum maxima pars inter Rhenum, & Moſam, qui ſcilicet Moſa fluuius eos alluit. His Sicambri (qui Celtenſes erant tranſrhenani) ſunt proximi. Ciuitas tunc Eburonum ignobilis atq; humilis; proximi Oceano, & Siluis, continentéſque paludes habebant. His II. Reges præerant, quo magis conſtat, eos fines quàm latiſſimos

tissimos extitisse, quibus coniectura est Ducatum Luxumburgensem,& Lotharingensem,ac Iuliacensis partẽ, & Comitatum Namurcensem,vrbémque Aquisgranum, vbi Imperatores primam ex more suscipiunt coronam, inclusos extitisse, ac quantum diœcesis ipsa Leodiensis vsquequaque se extendit, reges illos possedisse. Apud Eburones autem stirpem Caroli magni in vico, Lupiliæ nomine, Leodiensi ciuitati proximo, ortum habuisse tradunt, Pipinósque, & Carlomanos, Belgas, simúlque Germanos fuisse,sicque in Germanos, Cisrhenanos, qui Belgæ sunt, à Græcis, non in transrhenanos est translatum Imperium. Ciuitas nunc est Episcopalis Prouinciæ Colonienſis. Hos memorat Lucanus in primo,& Suetonius in vita Iulij Cæsaris, quem refert cladem Cottæ,& Aurunculeij ægerrimè tulisse. Hanc ciuitatem Carolus, Dux Burgundiæ vltimus,solo æquauit, omnésque pueres, & sacerdotes interfecit, quòd Episcopo,consanguineo suo,infestiores aliquanto fuissent.

Eburouices, inter Celtas populi, Aulercis, Lexouijs, Vnellis,& Curiosolitis proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus.Hos opinio est populos esse ciuitatis Ebroicorũ, quæ est Episcopalis, in prouincia Rothomagensi,Ducatu Normãniæ,& Francorũ regno sita.

Elauer fluuius inter Celtas,apud Aruernos,Gergouiam oppidum,in altissimo mõte positum,prꝛterfluens qui ferè antè Autumnum vado transiri non solet, in regno Francorum situs,nomen adhuc retinens;Gallicè,*Allier*.

Essui, populi pacatissimi, & quietissimi, proximi ciuitatibus quæ Armoricæ appellantur, remoti à Belgis vltra C.millia passuum.Hos inter Celtas fuisse coniectura est,fortè in Normannia,aut Britannia citeriore,& regno Francorum siti. Galli *Retelois* appellant.

F

Flvstatres,populi in Aquitania,proximi Vocatibus,Tarusatibus,Sontiatibus,Garumnis, & Hispaniæ citeriori,in regno Francorum siti.Comitatus est in Vasconia consistens, ad Comitem de Fuxo pertinens, nomen

retinet etiam nunc.

Frisios, Oceano, & Batauis finitimos, plerá que loca, & Traiectensem vrbem, ac ostia quibus Rhenus Oceanum mare influit, habitantes, non memorat Cæsar, sed Tacitus, referens eos Transrhenanam gentem tunc fuisse.

G

GABALLI, populi inter Celtas, proximi Heluijs, & Cadurcis Vellaunijs, & Aruernis, quorum sub imperio esse consueuerant. ciuitas est Episcopalis Prouinciæ Bituricensis olim, nunc Arelatanensis, in regno Francorum sita, nomen retinens.

Galli omnes in Septentrionibus sunt positi, Carnutum autem fines, regio totius Galliæ media. Galli virtute belli omnibus præferebantur, ac Germanos superabant, vt vltrò eis bella inferrent, & propter hominum multitudinem, agriq; inopiam trans Rhenum Colonias mitterent, & quòd à Dite patre se prognatos prædicabant, spatia totius temporis non numero dierum, sed noctium finiendo, ita vt noctem dies subsequatur; coniectura est, horarum initium apud eos media nocte incipere consueuisse. Apud hos sunt tres præcipuæ ciuitates, Treuirensis scilicet, Colonienſis, & Maguntina, quæ in Imperatoris electione principatum obtinent. Constitutas autem apud Gallos eas coniectura est, vt Christi fortè fidem faciliùs introducerent apud Germanos, eorum finitimos.

Garites, populi in Aquitania, proximi Auscis, Garumnis, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, & Hispaniæ citeriori, quos coniectura est fuisse Lacorites, nunc Lectorenses. ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Auscitana, & in Vasconia, ac Francorum regno sita.

Garoceli, populi citra Rhodanum, finitimi Caturigibus, vltra alpes Graias, quibus hodiè nomē est mons Cenesius, siue Cinerum. Hac Hannibal, auctore Liuio, non sine ingenti difficultate, exercitum in Italiam transduxit. Hi non longè à Centronibus, qui Tarentasij sunt, nec ab Hisara fluuio extra Celtas, Belgas, & Aquitanos in

Sabaudia

Sabaudia constituti sunt.

Garumna, flumen, Celtas ab Aquitanis diuidit, qui scilicet Aquitani consistunt inter illud flumen montésq; Pyrenæos, ex quibus oritur, & in mare Oceanum influit, quod Aquitanicum appellatur.

Garumni, populi in Aquitania, proximi Auscis, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti.

Gebenna, mons qui Heluios ab Aruernis separat, vt lib. VII. Cæsar dicit. Distat autem hic mons plurimum à Geneua oppido. Meminit huius & Plinius.

Geldubam, Germaniæ locum, propè Rhenum, Maguntinam, & Coloniam vrbes metropoliticas, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Genabum, inter Celtas, Carnutum oppidum, quod pons Ligeris fluminis continebat, proximum Vellaunoduno, & Agendico, oppidis Bituxigum, in regno Francorum situm.

Geneua, oppidum Allobrogum, proximum Heluetiorum finibus, ex quo pons, super Rhodanum fluuium situs, ad Heluetios pertinebat; vbi à lacu Lemano (quem *Lausane* dicunt) Rhodanus ad Ligusticum mare profluit, finitimum Antuatibus, & à Gallia prouincia Romanorum, non longè distans: Nunc duci Sabaudiæ, sine eius ciuitatis Antistiti proprio comitatus nomine subest: extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. Ciuitas est episcopalis, in prouincia Viennensi, nomé præsertim Gallicè retinens. Hanc memorat Lucanus lib. 1.

Gergobina, inter Celtas, Boiorum oppidum, quos Heluetico prœlio victor Cæsar ibi collocauerat, AEduisque attribuerat, vt suprà descripsimus, in finibus AEduorum, proximum Auarico, & Nouioduno, Biturigum oppidis, in regno Francorum situm.

Gergouia, in Celtis inter Aruernos oppidum secundum flumen Elauer, in altissimo monte positum, fortè nunc Claromontensis, ciuitas Episcopalis, in Prouincia Bituricensi, & Francorum regno sita.

Germania, vt plerisque placet, inter Danubium, & Rhenum

Rhenum flumina protenditur, omnéque illic habitantes populos à fontibus eorum vsque ad maria, in quæ ambo influunt, complectitur, necnon & eos qui citeriores Rheni ripas attingunt, Eburones, Condrusos, Treuiros, Aquisgrani vrbem, & pleroſq; Belgas ortos à Germanis, cis Rhenum flumen antiquitus in Galliam transductos. Superior Germaniæ pars, quæ Alta dicitur, ab Alpibus Italiæ imminentibus vsque ad Maguntinam vrbem Rheni fluminis citerioribus ripis adiacentem protenditur : inferior ab inde vsque in mare Oceanum. Horum ciuitates pro gloria habebant, finitimos longissimè expellere.

Gordunni, populi inter Belgas, sub imperio Neruiorum, proximi Centronibus, Pleumosijs, & Grudijs, *Gan*[illegible]*llicè*.

[illegible]*innes*, inter Colonienſem, & Traiectenſem vrbes locum vltra Noueſium oppidum Rheno adiacentem, non memorat Cæſar, ſed Tacitus: qui, vt coniectura aſſequi poſſumus, Cleuis eſt, vnde Cleuenſis Ducatus dicitur, cui ſatis vocabulum alludit. Hinc mater Ludouici XII. Francorum regis, Maria nomine.

Grudij, populi inter Belgas, ſub imperio Neruiorum, proximi Centronibus, Pleumoſijs, & Gordunnis, Gallicè *Lannois*.

Gugernos, Germaniæ populos, propè Rhenum fluuium, & Geldubam, Batauis proximos, non memorat Cæſar, ſed Tacitus. Sunt qui Cugernos malint.

H

HARVDES, populi tranſrhenani ſunt, in Galliam Celticam, circa fines Sequanorum, ac Aeduorum ab Arioniſto, Germanorum rege, tranſportati

Heleuteri, populi inter Celtas, proximi Cadurcis, Gaballis, Vellaunis, & Aruernis, quorum ſub imperio eſſe conuenerant, in Prouincia Bituricenſi, & regno Francorum ſiti Nonnulli Heluetери corruptè legunt.

Heluetij inter Celtas populi ſunt, bonitatem agri habentes, finitimi Conſtantienſi, Baſilienſi, Sedunenſi, ac

Gene-

Geneuenſi, & Veſontinæ diœceſibus, ac vltra Lauſanenſem agrum protenſi, híq; ex maxima parte Veſontinæ Prouinciæ ſunt, atque ad Sabaudiæ Ducatum extendebantur. Quorum fines erant in longitudine ab ortu Rhodani inter Curienſem, & Sedunenſem diœceſes, Montéſque Brigam, & Sancti Bernardi, vſque ferè in Bellicenſem diœceſim, cuius populi, vt coniectura eſt, olim Sebuſiani ſunt dicti. In latitudine autem à monte Iura circa Baſilienſem & Conſtantienſem agros, vſque ad ortum fluminis Rhodani, quæ latitudo ab inde vſq; in finem lacus Lemani, vbi pons eſt, & ciuitas Geneuæ, anguſtior fiebat. Quibus limitibus adhuc XII. Heluetiorum pagi, vt tempore Cæſaris, conſiſtunt. Berna caput nunc gentis, Suricum, Lucerna, Turegium, qui olim pagus Tigurinus, Verbigenus, &c. dicebantur, qui ſæpè vltra Rhenum tranſeuntes, bella cum Bauaris, Sueuis, & alijs Tranſrhenanis finitimis, (quos altos Almanos nominamus) ſeu cum his qui tunc loca illa incolebant, quę nunc Conſtantienſis, Curienſis, Tridentinæ, & finitimarum ſunt diœceſum tenebant. Hos cùm per Galliam, prouinciam Romanorum, tranſire prohibiti eſſent à Cæſare, anguſto, & difficili itinere, vix qua ſinguli carri ducerentur, per loca, vbi claues, & Iouigni caſtella nunc ſunt in extremis Sabaudiæ & Burgundiæ finibus, in Sequanos, qui nunc Comitatum Burgundiæ habitant, penetraſſe creditur, & ad Ararim fluuium circa Suregium, & Viredunum, caſtella id flumen attingentia, ac in Aeduos, vbi nunc Ducatus eſt Burgundiæ, contendiſſe. Hi à pleríſq; Suitenſes, nõ illis Fœderati dicuntur: agróſq; & vicos poſſident in Italia citra montẽ qui ſancti Gottardi dicitur: in diœceſi Mediolanenſi. Contra hos Cæſar ſuo ac ſuorũ equis amotis ſe prælium commiſiſſe refert, & cum VI. legionibus, equitatúque, & auxiliaribus copijs duobus prælijs, vno ad Ararim fluuium, altero in Aeduis, Heluetios ad CCLXIII. millia eorum qui ferre arma poterant, fudiſſe: & tamen ancipiti prælio pugnatum diu, atque acriter, vt toto prælio, cùm

ab

ab hora diei VII. vsque ad vesperam pugnaretur, auersum hostem nemo videre potuerit. Hi cùm sæpè in Italiam erumperent, Carmaniola, Duce Philippi, Mediolanensis Principis, prælio victi, intra fines se suos postea continuêre. Nostra demùm ætate à Carolo IIX. Francorum rege, in terra Italia cogniti, magnum sibi nomen comparârunt, vt nullus prædicatus melior esse censeatur. Quod superiore anno XXX. millia eorum à Venetis euocatis, (id, quod nunquam antè acciderat) fugatis ex Italia Gallis, multò magis comprobatum est. Atq; hoc anno fugatis eisdē ad Nouariam per insidias castra nocte aggressi, magnū sibi nomen cōparârūt.

Heluij, populi inter Celtas, Aruernorum fines contingunt. Hos mons Gebenna ab Aruernis diuidit. Proximi sunt Gaballis, Ruthenis, Cadurcis, Volcis, Arecomicis, ac Galliæ, Prouinciæ Romanorum. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Bituricensi, & regno Francorum sita, nunc Albienses dicti. Hinc M. Tullij Ciceronis matrem ortam esse, Eusebius, & alij tradunt.

Hercinia Germaniæ Transrhenanæ silua est, fortè ab Hercyno monte Germaniæ, dicta, latissima, ac supra omnes alias longissima. Oritur ab Heluetiorum, & Nemetum, ac Rauracorum finibus, rectáque fluminis Danubij regione pertinet ad fines Anartium, & Dacorum, quos plerique putant Hungariæ partem habitasse. Hinc constat Numetes, qui Spitenses vocantur, & Heluetios trans Rhenum fines tempore Cæsaris habuisse. Quæ silua multo longior, atque latior est, quàm Italia, vel Gallia tota.

Hermunduros, Transrhenanos Germaniæ populos, Ligijs, Hungariæ populis, Cattísque, Cheruscis, ac siluæ Hercyniæ, & vltra illam proximos, memorat Tacitus.

I

Ibernia Insula est ad Hispaniam, occidentémque solem sita, qua medium Anglię latus vergit: dimidio minor, (vt existimatur) quàm Anglia. Sed pari spatio transmissis XXX. millibus passuum in Iberniam appelles, vt in Britan-

Britanniam. In hac sunt plures Metropoles, & ciuitates Episcopales, quàm in Anglia. Eam quidam nominant Hirlandiam.

Icenos, in Anglia populos, ab Ostorio, Romano Duce subactos, memorat Tacitus, qui fortè Itij Portus accolæ fuerunt.

Iosedum, inter Celtas oppidum, fluminis Sequanæ ripas citeriores attingens, suprà Melodunum oppidum ei finitimum, & Lutetiæ (quæ Parisiorum est) proximum, non longè à Senonibus, in Francorum regno situm. Hodiè *Corbeil* nominatur, vt quidam existimant.

Itius, portus inter Belgas, Morinis, Oceanóque mari finitimus est, Ambianis, & Atrebatibus proximus, à continenti Britanniæ (quam Angliam dicimus) X X X. millia passuum distans, & transiectui commodissimus, cui ad dextram Zelandia Insula, Hollandia, & Flandria; ad sinistram autem, Comitatus qui dicitur Pontus, Picardiæ pars, & Normandiæ Ducatus. Ex oppositò verò Angliæ consistit. oppidum est illic populorum, quibus Caletum nomen est. Id adiecto Itij Portus nomine, vt quibusdam placet, Calitium nuncupatur. Morinensis diœcesis, in regno Francorum, & potestate Anglorum regis situm. Hunc Portum memorat Lucanus in primo. Dictus autem videtur Itius ab Itando, vt innuit Paulus AEmilius.

Iura, mons, Sequanos ab Heluetijs diuidit; incipiens in finibus Basiliensium, ac Constantiensium, protensus ferè in Sebusianos, nunc Bellicenses, Prouinciæ Vesontinæ, quà Sequanorum fines in Rhodanum perueniunt. Illàc enim Cæsarem ex Allobrogibus in AEduos ad Ararim contra Heluetios legiones transduxisse opinio est: ciuitates námque, oppida, & vici sicut olim continebantur nominibus populorum, ita, vt plurimum, eisdem in locis remanserunt de illorum diœcesibus, prouincijs, tribubus, ac regionibus.

L

Latobrigi, finitimi Heluetiorum sunt, inter Celtas non longè ab Allobrogibus, quos Laulancenses fuisse, coniectura

coniectura est. Ciuitas est Episcopalis Prouinciæ Vesontinæ, in Ducatu Sabaudiæ sita, ac eius proprio Antistiti subdita.

Lemanus Lacus, inter Celtas, quem Rhodanus influit, Galliámque, Prouinciam Romanorum, ab Heluetijs diuidit, qui hodiè Lausanæ lacus dicitur, per quem Rhodanus ad pontem Geneuæ vrbis effluit. Lucanus in 1.

Lemouices, item populi inter Celtas ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Vnellis, Venetis, Rhedonibus, Andegauensibus, Cenomanis, Lexouijs, in prouincia Turonensi, regnóq; Francorum siti. *Limosins*, Gallicè.

Lepontij, populi sunt Germaniæ, qui Alpes incolunt, inter Sedunensem & Curiensem diœceses. Hos quibusdam placet fuisse Sarmatas, apud quos Rhenus fluuius oritur. Fortè hodiè Suitenses dicti, inter fontem Rhodani fluuij, & Rhætias Alpes siti.

Leuaci, inter Belgas, sub imperio Neruiorum, proximi Grudijs, Pleumosijs, Gordunis, & Centronibus, hodiè Louanium.

Leuci, populi, finitimi Lingonibus, & Sequanis (qui Burgũdi sunt) ac Mediomatricibus (qui Metenses hodiè dicuntur) Belgis attribuuntur, & Treuirensi prouinciæ. Hodiè Tullenses dicti, ciuitas est Episcopalis, in Lotharingia regione. Hos memorat Lucanus lib. 1.

Lexouij, qui & Lexobij populi inter Celtas, sunt proximi Osissinis, Nannetibus, Ambiliatibus, Diablintribus, & Aulercis, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus. Hos quidam opinantur esse accolas ciuitatis Lexouiensis, quę est Episcopalis in prouincia Rothomagensi, Ducatu Normanniæ, & Francorum regno sita. Gallicè *Lisieux*.

Ligeris, seu Liger flumen non longè ab Aeduorum finibus, in Celtis oriens, eos à Biturigibus diuidit. in Carnutes, diu per Celtas lapsus, multisque obliquis gyris, Aquitaniam alluens, in Oceanum mare, quod Britannicum dicimus, influit. Dignum memoria refertur, à Philippo, qui secundus hoc nomine regnauit apud Gallos,

vadum

vadum hic primum inuentum, cum antea nunquam vado transiri potuisset. Gallicè *Loire* dicitur.

Ligios, populos in Hungaria, non memorat Cæsar, sed Tacitus, primos Hermonduris, & Cattis.

Lingones, inter Celtas populi finitimi Aeduis, Sequanis, ac Tullensibus, (qui dicebantur Leuci) nomen retinent. Ciuitas est Episcopalis, in prouincia Lugdunensi, ac Francorum regno sita. *Langres*, ab indigenis. Hos, memorat Lucanus lib. primo. Hinc Statium Poëtam qui Thebaida, & Achilleida, heroico versu scripsit, ortum tradunt: quamuis Statij nomen Seruum significat vt scribit A. Gellius.

Londinum, oppidum in Anglia insigne copia negotiationum, & mercatuum maximè celebre, non memorat Cæsar, sed Tacitus. Ciuitas est Episcopalis, in qua Angliæ Reges, Principes, Senatus, populi, & mercatores continentur, in Prouincia Cantuariensi sita.

Longobardos Cheruscis, Cattis, Caucisque propinquos, inferioris Germaniæ populos, Tacitus refert: quos nonnulli Vuestfalos fuisse opinantur, non longè à Caninefatibus, ac Frisijs. Quidam verò eos Pannones fuisse, tradunt. Hi sunt, qui cùm Italiam fermè omnem occupassent per CC. & IV. annos, tandem à Gallis Rege Carolo pulsi sunt, ita tamen, vt Cisalpinæ Galliæ nomen ab his ad nostra tempora peruenerit.

Lucum, municipium Vocontiorum, propè Caturiges, Carocelos, Cētrones, & Allobroges; Tacitus memorat.

Lugdunum vrbem ad Rhodani ripas, & Viennæ finitimam Seneca in epistola ad Lucilium refert, fatali igne suo tempore exustam. quàm inter Celtas adscribere, quibusdam placet, quoniam omnes eius suffraganei, & pars vrbis, ecclesiáque ipsa matrix in Celtis sunt. Hinc Plotius, qui primus Romæ Rhetoricam docuit Latinam, ortus est: à quo Romæ se puerum, cum Q. fratre, Latinè primum doctum esse, Cicero refert. Oppidum hoc Munatius Plancus condidit, sed annis post C. incensum Romani instituere.

Lutetia, inter Celtas est, Prouinciæ Senonensi adscribitur,

bitur, oppidum erat Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanæ, quod perpetua palus influit, proximum Bellouacis, Agendico oppido, ac Senonibus, & Meloduno oppido finitimum; nunc vrbem Parisiensem esse dicunt. Ciuitas est Episcopalis, in Francorum regno sita, in quam Cæsar se concilium transtuliſſe, & Patrum suorum memoria Parisios cum Senonibus ciuitatem cõiunxisse scribit.

M

MAGETROBIA, locus in Celtis, in quo Arioniſtus, Germanorum rex, copias Gallorum prælio vicit, non longè à paludibus; quem Rheno flumini proximum, & circa ipsum fuisse, coniectura est. Gallicè *Toaut*.

Maguntiacus, inter Belgas Germaniæ ciuitas Metropolis, quæ nunc Maguntina dicitur, citeriores Rheni ripas attingens, à Tacito relata, qui etiam molem à Druſo, ad remorandum Rhenum fluuium refert, & à Paulino Pompeio, Romanorum legionum in Germania Duce, ſub Nerone Imperatore perfectam.

Mandubij, populi erant inter Celtas, incolæ oppidi, cui nomen Alexia, inter fines Lingonum, & Aeduorum proximi vico quem Flauiginium dicimus. Nunc in Ducatu Burgundiæ, regionéque Alſetum, ab Aleſia, vt quibuſdam placet, dicta, quibus vocabulum alludit, in diœceſi Aeduenſi, & regno Francorum ſiti.

Marcodurum, Vbiorum vicus, procul à Rheni fluminis ripa, &, vt coniectura est, Tranſrhenanus. Tacitus.

Marcomani, populi Germaniæ ſunt, qui cum Arioniſto, Germanorum Rege, à Cæſare ſunt prælio ſuperati, quos cõiectura est fuisse Tranſrhenanos. Sic & Harudes, & Arioniſtus ipſe Germani fuerũt, cuius ferè omnes reliquas copias cis Rhenum incoluisse videmus, vt ſunt Triboci, (hodiè Argentinenſes) & Nemetes, (nunc Spirenſes) ac Vangiones, (qui Vuormacienſes appellãtur) ac Seduſij quos fortè Sedunos propè montes Brigã, & ſancti Bernardi opinari poſſumus, niſi quis fortè Marcomanos conijciat eos eſſe, qui vallem Heluetijs finitimam incolunt, cui nomen eſt Marecomana, Sequanis,

& monti Iuræ proximam. Cum his Marcus Antonius, cognomento Philosophus, periculosissimũ & diuturnum bellum gessit. Tandem, Christianorum precibus, qui pluuiam à Deo impetrarunt, cum exercitus Romanus siti laboraret, victi, & in deditionem accepti.

Marsacos, Germaniæ populos, Batauis, Caninefatibus, Tuguriſque proximos, &, vt coniectura est, Cisrhenanos, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Matiscon inter Celtas oppidum, tunc in Aeduorum finibus ad Ararim fluuium, qui Saona nunc dicitur, inter Lugdunensem, & Cauillonensem vrbes. ciuitas est nunc Episcopalis Prouinciæ Lugdunensis, nomen retinens, in comitatu Matisconensi, & Francorum regno sita.

Matrona, fluuius est, Celtas à Belgis definiens, in finibus Lingonum, & prope Tullensem agrum, nec longè à fonte Mosæ fluminis oritur, Catalaunum ciuitatem Episcopalem in Campania Franciæ interfluens, per Francorum regnum prorsus labens, parum supra Parisiensem vrbem Sequanæ fluuio miscetur.

Mediomatrices, populi inter Belgas, finitimi Treuiris, Tullensibus & Tribocis (hodiè Argentinensibus) Hos Metenses esse, constat. ciuitas est Episcopalis prouinciæ Treuirensis.

Melodunum, inter Celtas oppidum, in Insula fluminis Sequanę positum, Agendico oppido, Senonibúsq; proximum, ac Lutetiæ (quæ hodie ciuitas Parisiensis est) & Iosedo, ad ripas Sequanæ posito, finitimum. Olim ciuitas Episcopalis erat, nunc etiam oppidum est in Francorum regno; nomen retinens Gallicè, *Melun*.

Menapij, populi Galliæ, inter Belgas, Treuiris, Condrusis, Arduennæ siluæ, Rhenóque finitimi, densissimas siluas, perpetuâsque paludes, & ad vtramque Rheni ripam, agros, ædificia, vicósque habebant; proximi Vbijs, Eburonibus, & Sicambris, qui hodie Geldrenses sunt. Hi scilicet Sicambri, ad confluentem Mosæ, Rhenique, Oceanum etiam mare attingunt. nunc Iuliacensis ducatus est, Colonienſis diœcesis; angustior satis, vt videtur, ac subductior, quàm pridem Menapiorum fines essent.

Metiosedum. Vide Iosedum.

Mœlios, trans Danubium flumen populos, Pannonibus finitimos, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Mona, Insula est, sic nominata, in medio cursu inter Angliam, & Iberniam, ferè ab vtraque xv. millia passuum distans, ad Occidentem vergens: circa quæ loca etiam complures minores subiectę Insulę esse existimantur; vbi multò breuiores sunt noctes, quàm in continenti; sicut etiam, quantò magis ad Occidentem vergimus, breuiores æstate noctes, & hieme longiores manifestè videmus.

Monam Insulam in Rheno fluuio Hollandiæ, Frisiæ, ac Geldriæ proximam, vnde fortè dicti sunt Monasterienses, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Morini, populi sunt inter Belgas, Atrebatibus, Ambianis, Neruijs, Oceanóq; mari finitimi, à quibus breuissimus in Britanniam, nunc Angliam, est transiectus. continentes siluas, & paludes habebant. eorum finibus cõprehenditur Comitatus, cui nomen est Pontus, ad Abbatiam sancti Bertini directo iure pertinens, veteri nomine Ponti, quo regio illa à plerisque describitur. Ciuitas est Episcopalis, quæ Latinè nomen retinet. Gallicè verò Teruana nuncupatur, in prouincia Rhemensi, & regno Francorum sita.

Mosa, flumen, profluit ex monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum, in Francorum regno, non longè ab ortu Matronæ, & Araris fluuiorum: & parte quadam circa Nouimagium Ducatus Geldriæ oppidum, longè ab Oceano ferè LXXX. millia passuum, ex Rheno recepta, quæ appellatur Vualis, Insulam efficit Batauorum, (qui hodie Hollandini dicuntur) Oceanúmque influit; & sic in Celtis oriens immergitur Belgis.

Mosellam, fluuium, qui circa fines Lingonum in Celtis oriens, Metensem, ac Treuirensem vrbes præterfluit, & Confluentiam, Germaniæ Cisrhenanæ oppidum, intersecat illíque Rhenum influit, non memorat Cæsar, sed Tacitus; referens, L. Verum, Nerone Imperante, Romanarum legionum in Germania Legatum, Mosellam, atque

atque Ararim flumina, facta inter vtrúmq; fossa, parasse connectere, vt copiæ per mare, dehinc Rhodano, & Arare subuectæ per eam fossam, mox flumine Mosena in Rhenum extra Oceanum decurrerent; sublatísq; itineris difficultatibus nauigabilia inter se Occidentis, Septentrionísq; litora fierent, cui operi Aelium Gracilem, Belgicæ Legatum, inuidisse dicit; deterrendo Verum, ne legiones alienæ Prouinciæ assuescerent studia Galliarũ affectare, formidolosum id Imperatori dictitãs, quo plerunque prohibentur conatus honesti. Tacitus.

N

NABALIAE flumen, trans Rhenum, Geldrensem, & Frisium agrũ alluens, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Nannetes, populi inter Celtas, Osissinis, Lexobijs, Ambiliatibus, Diablintribusque proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanũ attingentibus, oppositi Angliæ. Ciuitas est Episcopalis in Prouincia Turonensi, ac Britania citeriore Britonante & regno Francorum sita, nomen retinens, & Comitatus titulum habens, qui semper Ducis Britanniæ primogenito adscribitur. *Nantes* hodie dicti.

Nantuates, qui à quibusdam Antuates dicuntur, populi Germaniæ citra Rhenum fluuium, per quorum fines longo spatio, quasi ab ortu suo, Rhenus ipse citatus fertur, proximi Heluetijs, ac Sequanis. Hos Constantienses nunc esse, satis constat. Ciuitas est Episcopalis Maguntinæ Prouinciæ. Nantuatum meminit Plinius lib. 3. cap. 20. & Strabo lib. 4.

Narbona, Galliæ ciuitas Prouinciæ Romanorum, finitima Tolosatibus, & non longè à Sontiatibus, populis Aquitaniæ. Ciuitas est Metropolitica, nomen retinens. In hanc cùm C. Cæsar Dictator colonos ex Martia legione milites deduxisset, Martius Narbo postea dictus est.

Nemetes, populi Germani, inter Belgas numerantur, finitimi Metensibus, Argentinensibus, Vuormaciensibus, & Rheno flumini, ferè omnes Germanica lingua vtentes. Ciuitas est Episcopalis, Prouinciæ Maguntinæ, Alsatiç, adscribitur, nũc Spirensis dicta. Est & alia Alsatia

maritima prope Insulam quandam Phrisiæ. Alsatia autem in qua Spira, & Argentina ciuitates consistunt, vt quidam opinantur, nomen indidit Regioni illi Ducatus Burgundiæ, in qua Alsetum Regio est sita. atque id nomen ab Alexia olim oppido dictum putant, quasi, Arioniſtus, Germanorum Rex, qui Alsatiæ præerat, id ei nomen imposuerit.

Nemetocerna in Belgio, vbi interdum hiemauit Cæsar, inter Belgas, dicta, fortè à Nemetibus, nunc Spirensibus.

Neruij, populi inter Belgas maximè feri, Atrebatibus, Ambianis, Aduaticis, Morinis, Vellocassibus, Veromanduis, ac Treuiris finitimi. A Bellouacis longè absunt, quos Sabis, & Scaldis flumina irrigant. Nullus ad eos mercatoribus aditus erat, nihil vini reliquarúmque rerum ad luxuriam pertinentium, patiebantur inferri, ne eorum animi elangueſcerent, virtúsque remitteretur, magnæ virtutis homines maius in discrimen, quàm vsquam in tota Gallia, Germania, aut Britannia fuerit, vniuersum Cæsaris exercitum deduxerunt; ita vt Neruiorum prælio rem in angustos, vidisse, neque vllum fuisse subsidium, quod submitti posset, & scuto à nouissimis vni militum detracto in primam aciem se processisse, quod solum in extrema spe salutis Imperatori licet, Cæsar ipse testetur. nunc Tornacenses dicti. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Rhemensi, & limitibus Francorum regni sita.

Nitiobriges, populi inter Celtas, proximi Ruthenis & Gaballis, ac Narbonensibus, Galliæque Prouinciæ Romanorum, in Bituricensi Prouincia, & Francorum regno siti, *Montpeillier* hodie à Gallis dictum.

Noricus ager, trans Rhenum non longè à Danubio, & Athesi, Germaniæ fluminibus intra Tridentinam, ac Constantiensem, & Curiensem diœceses, satis proximus Bauaris, ac Sueuis, qui Vallis Norica appellatur, in quẽ Boij, oppugnata Norica, transierant. Inde Tacitus affirmat, quòd Noricos, Rhætosque, Rhenus fluuius interfluit, quibus Rhætis Lepontij fuêre proximi. Norimber-

ga,

ga,nunc à Germanis.

Noueſium, oppidum Germaniæ,nunc Nuſſia dictum, Colonienſis diœceſis, Rhenóque fluuio, & Cleuenſi ducatui proximum, citeriores Rheni ripas attingens, non memorat Cæſar,ſed Tacitus.

Nouiodunum, inter Belgas oppidum, finitimum Sueſſionibus,& Veromanduis,proximum Pariſijs: nunc ciuitas Epiſcopalis, nomen retinens, in prouincia Rhemenſi,& Francorum regno ſita.Gallicè, *Noyon*.

Nouiodunum,item Celtarum oppidum vltra Ligerim fluuium,in finibus Biturigum,proximum Auarico Biturigum oppido, ac Genabo, Carnutum oppido,& Vallaunoduno,& Agendico,Senonum oppidis, in regno Francorum ſitum.

Nouiodunum,item inter Celtas Aeduorum oppidum, ad ripas Ligeris fluuij, proximum Bibracti, oppido Aeduorum,in eorum finibus,& Francorum regno ſitum.

O

OCELVM (quod & Oſcellum, ſeu Oſcella) citerioris Prouinciæ extremum, à quo per Alpes in vlteriorem Galliam,Centronéſque,(nunc,Tarentaſios)ac Garocelos,Caturiges,Vocontios,& Allobrogas tranſitus eſt.Auillanæ,& Secluſæ vicis proximum. nunc, vt coniectura eſt,Noueleſium nuncupatur. Secluſa autem, vt nõnullis placet, dicitur quaſi citeriorem Galliam ab vlteriori ſecludens. Diœceſis eſt Tautinenſis. Tres enim legiones in Aquileia hiemantes poterat Cæſar per Rhæticas, vel Lepontias alpes breuius vltrà montes,& in agrum Heluetiorum eundo Tridentum tranſducere,ſed intendens in vlteriorem Galliam ad comprimendum Heluetiorum agmen, iam in agro Aeduorum conſiſtentium proficiſci, vt opinio eſt,in agrum Cremonæ paulò antè ædificatæ,dehinc Placentiam, ac Taurinum peruenit, quà proximum iter in vlteriorem Galliam erat,per Alpes legiones tranſducturus.

Octodorus, vicus Veragrorum, hodie dicitur ſancti

Mauritij extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Sabaudia, inter Sedunos, Antuates, & Allobrogas, in valle non magna adiecta planitie, altissimis montibus vndiq; continetur, in duas partes Rhodano fluuio diuisus. diœcesis Sedunensis.

Ordouices, populos in Anglia, arduis montibus proximos, apud quos Ostorius, Dux Romanus, Caractacum in Anglia imperantem prostrauit, non memorat Cęsar, sed Tacitus.

Osiſſini, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus, Oceanum attingentibus, proximi Lexobijs, Vnellis, Nānetibus, Venetis, Ambiliatibus, Diablintribus, Curiosolitis, Sesuuijs, Aulercis, Rhedonibus, inter ciuitates Armoricas nominantur, in Prouincia Turonensi, regnóque Francorum siti. Horum litora Britannico sunt mari aduersa, vt refert Pomponius Mela.

P

PAEMANI, populi inter Belgas, nomine, & numero Germani appellati, Eburonibus, Condrusis, Cheruscis proximi. Hos coniectura est fuisse inter populos diœcesis Leodiensis.

Pannones, trans Danubium fluuium populos, quos Hungaros dicimus, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Parisij, populi inter Celtas, qui Senonensi Prouinciæ attribuuntur, Senonibus, Bellouacis, & Agendico oppido proximi, ac Meloduno oppido finitimi, Lutetiam habent oppidum, quam nunc Parisiensem Episcopalē vrbem inhabitant, positam in Insula fluminis Sequanæ, quod perpetua palus influebat, in regno Francorū siti.

Petrocorij, quos Petragorios dicimus, populi in Aquitania, proximi Pictauis ac Santonibus. Eorum ciuitas est Episcopalis, nomen retinens in Prouincia Burdegalensi, & Francorum regno siti.

Pictones, populi inter Aquitanos, Santonibus, Engolisinensibus, & Petragorijs proximi. Eorum ciuitas est Episcopalis in Prouincia Burdegalensi, regnóq; Francorum sita; nomen retinens, Comitatus titulo insigniti. Nō longè ab his, Philippus Valesius, Gallorum Rex, ab Edouardo

uardo Britanniæ Rege, memorabili pugna victus est. *Poictiers*, Gallorum lingua.

Pleumosij, populi inter Belgas, sub imperio Neruiorum, proximi Gordunis, Leuacis, Grudijs, ac Centronibus, in diœcesi Tornacensi siti. Flamingi vulgò.

Prætiani, populi in Aquitania proximi Bigerronibus, Vocatibus, Tarusatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti.

Primigenos, in Anglia populos, Antonæ, & Sabrinæ fluminibus propinquos, socios aliquando Romanorum, memorat Tacitus.

Prouincia Gallia Romanorum, finitima erat Rhodano fluuio, qui eam à Celtis diuidebat, ac mari Ligustico, & Alpibus, quas maritimas dicimus, & Allobrogibus, quibus limitibus etiam Delphinatus pars, ac Prouinciæ, seu Metropoles Ebredunensis, Tolosana, & Narbonensis, pro parte includebantur; licet Viennam vrbem Strabo Allobrogibus adscribat.

Pyrenæi, montes altissimi, maximique diuidunt vlteriorem Hispaniam ab omni Gallia.

R

Rauraci, populi finitimi erant Heluetiorum, inter Celtas, proximi Rheno flumini, in Prouincia Vesontina, quos esse Basilienses coniectura est, quia per Heluetiorum, & Sequanorum fines Rhenus profluit, & ipsis Sequanis adscribuntur. Ciuitas est Episcopalis, quam Rhenus ipse intersecat. Bernenses appellantur.

Rhedones, populi inter Celtas, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Aulercis, Sesuuijs, Curiosolitis, Osissinis, Vnellis, Venetis, Andegauis, Cenomanis. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Turonensi, & Francorum regno sita, nomen retinens, in Britanniæ Ducatu consistit.

Rhemi inter Belgas, proximi Celtis; fratres, & consanguinei, proximique Suessionibus, cum quibus eodem iure, & ijsdem legibus vtebantur, vnú imperium, vnumq;

magiſtratum cum eis habentes; finitimi quoque Veromanduis, Treuiris, Metenſibus, Catalaunenſi, & Laudunenſi diœceſibus, ac ſiluę Arduennę. Ciuitas eſt Metropolis, cuius omnes ſuffraganei ſunt in Belgica, nomen retinens, in qua Francorum Rex vngitur, & conſecratur, in regno Francorum ſita.

Rhenus, Germaniæ fluuius, non longè à Danubij, & Rhodani fluminum fontibus, & ferè in medio eorum oritur ex Lepontiis, qui nonnullis Sarmatę dicti, alpes incolunt, inter fines diœceſum Curienſis, & Tridentinæ, non longè ab Italia, longóque ſpatio per fines Nantuatium, qui hodie Conſtantienſes eſſe creduntur, Heluetiorum, & Sequanorum, (ex quibus ſunt Baſilienſes) & comitatus Ferretenſis, Mediomatricum, (hodie, Metenſium,) qui tunc vſque ad Rhenum extendebantur, Tribocum, (nunc, Argentinenſium) & Treuirorum citatus fertur. ac vbi Oceano proximus eſt, in plures diffluit partes, multis ingentibúſque Inſulis effectis, quarum tres ferè à Friſiis, ac reliquæ à Sicambris, nunc Geldrenſibus & Hollandis, qui olim Bataui dicebantur, ac à quibuſdam feris nationibus incoluntur. Sunt etiam qui hunc & Danubium in Rhætia oriri tradunt, & non longè à locis vbi vina Oltrinaſca naſcuntur. Rhenus igitur non attingit Sequanos, (hodie Burgundos) niſi à finibus Heluetiorum, circa Baſilicam vſque in fines Argentinenſium. Baſilea enim comprehenditur inter Sequanos, & ſuffraganea eſt Veſontinæ metropolis. Inde eſt, quòd reliqua pars fluminis Rheni ab eius ortu circa Curienſem diœceſim Prouinciæ Maguntinæ, vſque in fines Baſilienſium circa ipſum flumen ferè tota ad Heluetios pertinebat, qui Veteres R. in militaribus ſignis imitati, capita boum, aprorum, vrſorum, & ſimilium in vexillis ſuis depingere conſueuerunt.

Rhodanus fluuius Sedunos, Veragros, Allobrogas, & Galliam, Prouinciam Romanorum, à Celtis diſpartiens, oritur non longè à Danubij, & Rheni fluminum fontibus, circa fines Diœceſis Sedunenſis, propè montem cui nunc Briga nomen eſt; & ad Sedunũ, Germaniæ vrbem,

decur-

decurrens, vicum Veragrorum, qui hodie sanctus Mauritius dicitur, intersecat; lacuíque Lemano, quem accolæ Lausanensem nominant, admistus, & ad pontem Geneuæ vrbis eundem lacum egressus, in Lugdunum, Viennam, aliásque vrbes, & insignia loca ad Volcas nunc Auenionenses, prolapsus, Ligusticum mare tribus ostijs influit. *Rosne*, Gallis hodie.

Rigodulum, locũ inter Belgas, suprà Mosellam fluuium, non longè à finibus Treuirorum æditum, vbi Petilius Cerialis, Romanus, copias Treuirorum & Germanorum, magis casu, quàm prudentia, fudit, proximum Metensium finibus, montibus & Mosella fluuio septum, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Rutheni, populi Prouinciales, non longè ab Aruernis, & Santonibus, Narbona ac Tolosa, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. Eorum ciuitas est Episcopalis, nomen Latinè retinens, in prouincia Bituricensi sita. Hi Comiti Armeniaci subijciuntur, & *Rhodes* dicti. Hos Lucanus in primo memorat.

S

Sabis, inter Belgas flumen, Neruios irrigat, & Mosam, fluuium penes Condrusios, sed Namurcum, oppidum Leodiensium, influit. Hodie Sambram vulgus nominat.

Sabrinam, in Anglia fluuium, Tacitus memorat.

Samarobrina, locus inter Belgas, vbi Cæsar Gallorum concilium indixit, & aliquando hiemauit, ac impedimẽta exercitus, obsides ciuitatum, literáſque publicas, ac frumentum reliquit. Hanc Cameracensem esse vrbem, quibusdam placet. Sabis enim fluuius eam interfluit, & his Gallica lingua satis alludit vocabulum; éstque ferè locus ipse in medio Belgarum situs, fertilis, ac solo opportuno constitutus. Ciuitas est Episcopalis, & Imperialis, prouinciæ Rhemensis, forsan ab Eburouicibus populis ciuitatum Oceanum attingentium, qui inter Celtas erant orti; vel à Segnis, Belgarum populis. In hoc oppido, v. ab hinc anno fœdus inter omnes Christianos

anos Principes, ad internecionem Veneti nominis, ictū est, auctore Pontifice Iulio 11. quod Cameracense ab oppido dictum est. Sunt tamen, qui sancti Quintini oppidum malint.

Santones, inter Aquitanos populi, finitimi Tolosatibus, & propinqui Petrocorijs, Engolismensibus, Pictauis, ac Galliæ prouinciæ Romanorum. Ciuitas est Episcopalis, in prouincia Burdegalensi, in Francorum regno sita, nomen retinens.

Sarmatas, Germaniæ populos, qui contra Sueuo Vannio, Sueuorum Regi, ab eis expulso, opem tulere, Tacitus refert.

Scaldis flumen, inter Belgas, Mosam influens, in extrema parte, Arduennæ siluæ, nec longè ab Aduaticis, Neruios, & Tornacensem vrbem intersecat, nomen retinēs. vbi Sabin legendum putant, non Scalden, quòd ille in Mosam influit, iuxta Namurram; hic non item.

Secusiani, populi inter Celtas, extra Galliam, Prouinciam Romanorum, trans Rhenum fluuium primi, Allobrogibus, Sequanisque, ac Aeduis, quorum erant clientes, finitimi, inter Lausanensem, & Lugdunensem diœcesim sitæ; quos Bellicenses esse, coniectura est. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Vesontina, Duci Sabaudiæ subdita, siue eius Antistiti. Per horum fines, ad loca, vbi nunc vicus, cui Sanctus Amor nomen est, in Comitatu Burgundiæ, ac rectà ad Ararim, qui nunc Saona dicitur, vbi Pagum Heluetiorum Tigurium deleuit, Cæsar peruenit circa Viredunum, & Turegium castella illius fluminis citeriores ripas attingentia.

Seduſij, vel Seduni, populi Germaniæ, si pro Sedunum vrbem incolentibus capiantur, vt coniectura est, Heluetijs, & pro parte Celtis annumerātur, vel saltem eis sunt finitimi, ipsósque Rhodanus fluuius irrigat. finitimi etiam sunt Veragris, inter montes quibus nunc Briga, & sancti Bernardi nomen est, non longè ab Antuatibus, & Allobrogibus, Germanica lingua ex magna parte vtentes. Ciuitas est Episcopalis, Tarentasię Latinè nomē retinēs, in cuius finibus Rhodanus oritur, nec longè ab eis

versus

versus Curiensem, & Tridentinam diœceses, Rhenus exoritur.

Segni inter Belgas populi, ex gente, & numero Germanorum, Condrusis finitimi, qui ambo populi sunt inter Eburones, & Treuiros, Comitatui Namurcensi, Arduennæ siluæ, & Ducatui Lucemburgensi, Mosæq; flumini proximi: nomen retinent. Eorum oppidum diœcesis Leodiensis, illius Episcopo subijcitur.

Segontiaci, populi in Anglia, mari proximi, & Cassijs, Bibrocis, Trinobantibus, Cenimagnis, & Ancalitibus, nunc fortè Eboracenses dicti; cui satis alludit vocabulum. Ciuitas est Metropolis.

Senones, inter Celtas, finitimi Belgis, Parisijs, ac Carnutibus. fuerant antiquitùs ante Cæsarem in fide Aeduorum. Ciuitas est metropolis, cuius omnes suffraganei sunt in Celtica in regno Francorum sita, retinens nomẽ, quam in Burgundia sitam vulgus vocitat. Forsan enim, id inoleuit à primis Burgundionum Regibus; quos Senones, Lugduni, ac Viennæ, post natum Christum per multa secula regnasse in Celtica, plerique tradunt.

Sequana fluuius prorsus in Francorum regno, Celtas postquam Matrona fluuius sibi immistus est, à Belgis definiens. Oritur prope fines Aeduensis, ac Lingonensis diœcesium, in Ducatu Burgundiæ in Alseti regione, non longè à vico Abbatiæ, & monasterij sancti Sequani; ac per Trecensem agrum, & Parisiensem vrbem delapsus, Rothomagum ciuitatem, & mare Oceanum influit, nomen adhuc retinens.

Sequani, populi inter Celtas, hodie Burgundiæ Comitatum incolentes, quos à Gallia prouincia Romanorũ, Rhodanus fluuius diuidebat, finitimi Heluetijs, Aeduis, Lingonibus ac Rheno: per fines Comitatus nunc Ferretensis, nihil, vt videtur, de his quæ in Ducatu Burgundiæ sunt, tunc possidentes, quòd illa omnia speciali nomine Aeduis, & Lingonibus, adscriberentur, nec illi dicerentur Sequani, sed hi solùm, qui à Rhodano prope Bellicẽsis vrbis diœcesim, vsq; ad Vesontinã ciuitatem maximã Sequanorũ, & ab inde vsq; in fines comitatus Ferretẽsis,

ac

ac diœcesis Argentinæ, Rhenúmque fluuium portendebantur. Inter quos fluuios Rhodani & Rheni per ciuitatem illam Vesontionem, quæ quasi in medio est, v. dierum iter expedito patet finibus ijsdem. Vltra quoque Ararim fluuium non longè post eius ortum, Sequanorum fines, quos ipsa Vesontina diœcesis complectitur, protendi videbantur.

Sesuij, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Aulercis, Curiosolitis, Rhedonibus, Osissinis, Vnellis & Venetis. Hos quidam putant esse Exisinos, quæ ciuitas Episcopalis Prouinciæ Turonensis, in Regno Francorum sita.

Sibuzates, populi in Aquitania, proximi Garumnis, Auscis, Vocatibus, Tarusatibus, Cocosatibus, & Hispaniæ citeriori, in Francorum Regno siti.

Sicambri, populi Germaniæ, olim ex toto Transrhenani, proximis Vbijs trans Rhenum nunc sitis. Siluas, & solitudines habebant, ad quos ex Menapiorum, ac Eburonum finibus, Rheni transitu, maximè vbi ipse, & Mosa confluunt, breuis est aditus. Eburones enim Rheni citeriores ripas, Sicambri autem vlteriores incolebant; nunc oppida, vicos, & agros, Sicambri, quos Geldrenses appellamus, etiam inter Mosam, & Rhenum possident, quorum pars est diœcesis Leodiensis.

Silures, populos Angliæ, Tacitus refert.

Sontiates, populi inter Aquitanos, finitimi Vocontijs, & Tarusatibus populis, Aquitanis, & Tolosæ ac Narbonæ, ciuitatibus Galliæ, prouinciæ Romanorum, & Hispaniæ citerioti habentes oppidum, natura loci, ac manu, munitum; in regno Francorum siti.

Suessij, populi Germaniæ, quos coniectare licet fuisse Constantienses, Basilienses, ac Sedunensi agro finitimos, & inter Celtas, Heluetióque annumerari: siue fortè Suitenses esse, qui cum Turicensibus quondam Heluetijs nostra memoria bella gessêre; vel Suessi, id est Sueui. nam, cùm singulis annis domo Sueuorum media pars excederet, fortè diuersas sibi ad habitandum Regiones dele-

delegerunt. Ex quibus forsan sunt illi maritimi, qui Daciæ,& Norwegiæ sunt finitimi, ac qui circa Lepontios, Rhætósque habitant; idem ferè nomen Sueuorum habentes; à Sueuo monte,qui ab ortu solis Germaniæ initium faciens, ad Cimbrorum vsque promontorium magno aditu protenditur,fortè dicti.

Suessiones,populi inter Belgas,fratres,& consanguinei Rhemorum,eísque attributi. quibus,ac Bellouacis,& oppidis Nouioduno,quod hodie est ciuitas,Bratuspātióque erant finitimi,agros feracissimos,& latissimos fines habebant, apud quos Rex fuerat totius Galliæ potentissimus,qui etiam Britannię regnum obtinuerat,XII. oppida in Suessionibus habens. Tempore autem Cæsaris regnabat Galba; multíque Gallorum Reges vsque post magni Caroli tempora diu in Belgica regnasse,& coronam apud Suessiones accepisse, leguntur. Ciuitas est episcopalis,nomen retinens, in prouincia Rhemensi prima suffraganea,& in regno Francorum sita.

Sueuorum gens,trans Rhenum,Bauaris & Franconibus finitima,plus quàm c.pagos habens,maxima & bellicosissima Germanorum omnium. Inter hanc gentem sunt Vlma oppidum,ciuitatésque,& loca insignia multa. Bauaria vetus est Principatus, & Austriæ Ducibus, ac Marchionibus Badensibus, Comitibus de Wittenberg, aliísque Principibus ecclesiasticis & sæcularibus subiecta,qui,vt olim,referente Cæsare,Principes regionum atque pagorum sunt, & in pace inter suos ius dicunt, controuersiásque minuunt.

T

TAMESIS, fluuius in Anglia, fines interioris regionis à maritimis ciuitatibus diuidens,à mari circiter passuum mil.octoginta. Id vno omnino loco pedibus, atq; ægrè, transiri potest, & in mediterraneis illius locis insulæ oriens, nauigabilisque Oceanum influit. Tamisa vulgò.

Tarbelli,populi in Aquitania, proximi Bigerronibus,

Son-

Sontiatibus, Vocatibus, Tarusatibus, Hispaniæ citerio-
ri, in regno Francorum siti.

Tarbiacos, in finibus Agrippinensium populos non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Tarusates, populi Aquitaniæ, proximi Vocontijs, Sontiatibus, Tarbellis, Garumnis, Cocosatibus, & Hispaniæ citeriori. Hos coniectura est, fuisse populos Tursæ, quæ ciuitas est Episcopalis, in prouincia Auscitana, & Francorum regno sita.

Tasandrum, oppidum in Leodiensi diœcesi, cui D. Trudo nomen fecêre.

Tauci (aliàs Rauciaci) populi Germaniæ, proximi Nemetum, & Heluetiorum finibus, à quibus silua Hercynia oritur, & fortè Rauraci, qui proximi Heluetijs circa Basilienſium fines habitant: hi tamen Hercyniæ siluæ non erant proximi, sed Baceni siluæ, quæ Nigra dicitur, interfluente tamen Rheno, Vide Rauraci.

Tectosages, populi olim Galli, fertilissima Germaniæ loca circa Hercyniam siluam occupauerunt, atque ibi consederunt, summam iustitiæ & bellicę gloriæ opinionem habentes, in ea inopia, egestate, & patientia, qua Germani, permanentes; eodem victu, & cultu corporis vtentes. His fortè Francones, Germaniæ populi, eisdem locis proximi succesſerunt; à quibus Franconibus postea cis Rhenum transeuntibus, & Galliam occupantibus, velut priscum, propriúmque solum repetentibus, citráque Parisios populos sedem eligentibus, Francia dicta est, vt pleríque placet. Ex his Tectosagibus erant hi quos Manlius, Romanorum Dux, in Gallogræcia strauit, & vicit, triumphúmque retulit.

Tenchtheri, Germaniç populi, Transrhenani, qui cum Vsipetibus, & magna multitudine hominũ, à Sueuis diu agitati, & triennio vagantes, Rhenũ fluuium transierunt, nõ longè ab ostio, quo Rhenus ipse mare influit, Menapiorum agros, vtramq; fluuij ripam incolentium, occuparunt. Quo satis constat, Menapiorum fines, quos plerique opinantur Iuliacenses fuisse, multo, quàm nunc, maiores extitisse. Hæc gens postea Rheno discreta, sollicitauit

licitauit Vbios, nunc Agrippinenſes, vt à Romanis deficerent initio imperij Veſpaſiani. Tacitus.

Teutoni, populi vltra Rhenum fluuium fuerunt, ex quibus, & Cimbris Aduatici fuêre prognati. Apud quorum loca, cùm id flumen in Galliã venientes tranſijſſent, impedimenta cum vnius ferè legionis præſidio reliquerunt. Vſus autem Teutonos credit, qui Franconiam & Bauariam, Germaniæ regiones, eiſq; finitimas terras inhabitant: vulgus verò omnes citra, & trans Danubium populos appellat Teutonos. Hi fortè ſuis finibus quondam pulſi à Sueuis, qui quam latiſſimè agros deſertos poſſidere gloriabãtur, ſeſe Cimbris ſociarunt, cum quibus à Romanis, Duce Mario, cæſi ſunt, quos Pomponius Mela Albi flumini, Cambriſque, Hermonibus, & Sarmatis propinquos tradit, Teutonos tamen eos eſſe, qui trans Danubium ad dextram eius inhabitant, plures ſcripsêre, inter alpes ſcilicet Italiæ imminentes, & Danubij alueum incolentes. Dicti autem fortè ſunt à Tuiſcone, eorum rege Manni filio, vt ſentit Tacitus lib. de ſitu Germaniæ, Italica ac Gallica lingua alludunt.

Tigurinus, pagus, & populi eius quartam partem Heluetiæ continebant, ac inter Celtas erant. Inde fortè cõiectura eſt, eos eſſe, qui nunc Turegium cum agro adiacenti apud Sulenſes, Baſilienſes, Conſtantienſes, incolunt.

Toloſates, populi Galliæ Prouinciæ finitimi Narbonenſibus, & Santonibus, nec longe à Sontiatibus, populis in Aquitania, nomen retinent. Ciuitas eſt metropolis, Francorum Regi ſubdita.

Treuiri, populi inter Belgas, in confinibus Germaniæ, finitimi Neruijs, Menapijs, Eburonibus, Rhemis, Mediomatricibus, id eſt, Metenſibus, & Rheno flumini vſque in pontem quo Cæſar tranſiecit exercitum: quæ pars nunc eſt Colonienſis diœceſis. Ferè autem omnes Treuiri Germanica lingua vtuntur; &, niſi exercitu coacti, imperata non faciebãt. Nam ciuitas, propter Germaniæ vicinitatẽ, quotidianis exercita bellis, cultu, & feritate non multũ à Germanis differebat. Horum inter Gallos

virtutis

virtutis opinio erat singularis ; & plurimum equitatu, peditatúque valere existimabantur : nomen retinent, situs ciuitatis est natura munitus, & Metropolis huius ciuitatis Præsul, vnus ex Electoribus Imperatoris est, qui proximis his annis Legatus à Maximiliano Cæsare ad Venetos veniens, vna cum Cardinali Lucemburgensi, re infecta abijt.

Triboces, seu Triboci, populi Germaniæ, in finibus Celtarum, & Belgarum finitimi Tullensibus, Basilien-sibus, Spitensibus, Lingonibus, & Rheno, ferè omnes Germanica lingua vtentes. Ciuitas est Episcopalis prouinciæ Maguntinæ : nunc Argentinenses Latinè dicti, quibus vulgaris sermonis cum veteri satis alludit vocabulum. Hi sunt in regione Alsatia. olim, vt quibusdam placet, Heluetia.

Trinobantes, populi in Anglia, propè firmissimam earum regionum ciuitatem incolentes, mari proximi, & Cenimagnis, & Seguntiacis, Ancalitibus, Bibrocis, Cassijs, Angliæ populis.

Tubantes, Germaniæ populos, qui Frisiæ partem mari Oceano, Rheno fluuio, ac lacubus proximam, saltibus & paludibus abundantem, incoluerunt, quã antea Manni populi habitarant, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Tulingi, populi erant finitimi Heluetijs, inter Celtas, non longè ab Allobrogibus ; &, vt quidam opinantur, etiam fuerunt incolæ Turegi oppidi, nunc inter Heluetios siti, quod forsan tunc ex illorum pagorum numero non erat, in Constantiensi diœcesi habitantes, sed ab Allobrogibus satis remoti. Quidam autem interpretantur Turegum, quasi Duregum, id est duorum Regum : & Tulingos credunt nunc Lotaringos esse dictos, nomine cõposito, ex Lotario eorum Rege Carlomani stirpe.

Tungros, Belgarum populos, Tacitus facit. Hi cis Rhenum, & Mosam, inter Eburones numerantur. oppidum est, nomen retinens. olim ciuitas Episcopalis. Huius sedes postea fuit ad Leodiensem vrbem translata, vsque ad cuius oppidi mœnia, vt pleriq; volunt, Oceanus protendebatur, cuius rei quædam illic vetustatis adhuc monumenta

numenta videntur. Inde Cæsar scribit Eburones fuisse mari proximos.

Turones populi inter Celtas, Carnutibus, & Andegauensibus finitimi, proximi Oceano. Ciuitas est Metropolitica, cuius omnes Suffraganei sunt in Celtica. & ex maiore parte in Britanniæ citerioris Ducatu, nomen retinens, in Regno Francorum sita; quam & Andegauensem vrbem D. Ludouicus Francorum Rex, Britanniæ Ducatui detraxit: cuius tamen prouinciæ omnes aliæ, Britanniæ etiam Britonantis, ciuitates remanserunt.

Tygenos (quin potius, Icenos) populos Angliæ, quorum rex Prasutagus Neronem Imperatorem hæredem instituit, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

V

VADAM, inter Colonienſem, & Traiectenſem vrbes locum vltra Nouesium Rheno fluuio, & cis eum adiacentem, in Ducatu Cleuensi situm, Cæsar non memorat, sed Tacitus.

Vangiones populi Germaniæ, inter Belgas numerantur, finitimi Tullensibus, Metensibus, Spirentibus, Maguntinis, ac Rheno fluuio, omnes ferè Germanica lingua vtentes. Ciuitas est Episcopalis, prouinciæ Maguntinæ, nunc Vuormacienſis dicti, Alsatiæque (olim Heluetiæ, tunc Gallici, nunc autē Germanici iuris (adscripti) quo magis ipsi, & Spirenses, ac Argentinenses, quin & Maguntini, tanquam omnes altæ Alemanniæ attributi, & ad ripas Rheni citeriores siti, viderentur inter Celtas forsan collocandi, nisi quis rectè à Matronæ fluminis ortu ad Rhenum fluuium Celtas his finibus à Belgis dispartiat; quibus Belgis pari ratione Viredunum, quæ ciuitas est Episcopalis prouinciæ Treuirensis, in Ducatu Barrensi consistens, adscribitur.

Vascones, in Aquitania populos, Tacitus memorat.

Vatasticam Insulam, in fluuio Rheno, finitimam Batauis, & Frisijs, quæ est diœcesis Traiectensis, non memorat Cæsar, sed Tacitus Batauos autem, quos Hollandos dicimus, longè alios esse, certum est, ab illis Hollandis, qui propè Balticum mare, ac Daciam habitant, sicut

& alia est circa id mare,& Daciam Zelandia.

Vacuta, seu Ratuca, inter Belgas castellum, quasi in medijs Eburonum finibus, non longè à colle vno, siluis, & tumulo, ac magna conualle, vbi Austurius, & Aurunculeius Romani hiemãtes cum legione vna, & v. cohortibus, à 11. Eburonum Regibus dolis intercepti sunt. Id castellum proximum fuisse Limburgensi, nec longè ab Aquisgrani vrbe, verisimile est. Fortan eo loco, vbi est nunc castellum cui Valcatus mons nomen est. Vatucæ tamen castello, vt Cæsar ipse describit, suberat Rhenus fluuius. propterea nonnulli credunt, Vatucam castellum fuisse, vbi nunc est Iuliacum oppidum, quod Ducatus est titulus, inter Aquisgranum,& Coloniam, Germaniæ vrbes Cisrhenanas, quòd à Iulio Cæsare denominari putant, vbi adhuc plura insignia vetustatis monumenta apparent.

Vbij, Germaniæ populi, olim Transrhenani, quorum fuit ciuitas ampla,& florẽs, vt est captus Germanorum; qui paulò sunt eiusdem generis, & cæteris humaniores, quia Rhenum attingunt, multúmq; ad hos mercatores ventitant, & ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos Sueui diu & sæpè bellis expert finibus expellere adnixi sunt,& sibi vectigales fecerunt, multóq; humiliores, & infirmiores reddiderunt. in quorum fines Cæsar primò trans Rhenum exercitu, per põtem in Menapijs factum, ducto, vastatis agris Sicambrorum, se recepit. Iterum autem paululum supra eum locum quò antè exercitum transduxerat, pontem in finibus Treuirorum fecit, legionésque transduxit; cuius põtis vltima pars Transrhenana ripas Vbiorum continebat. Hos esse Agrippinenses, nunc Colonienses, à Claudio Cæsare, Agrippinæ viro, acceptos plerísq; placet; qui, vt verisimile est, à Sueuis compulsi, citra Rhenum, hortante Agrippina, vrbem condere, & habitare cœperunt. quæ ciuitas paulò pòst cùm Romanorum socia esset, ac recens condita, fatali igne, vt Tacitus scribit, consumpta est, & ferè eodem tempore simili casu Lugdunum incensum, & dirutum esse constat, vt in Epistolis

refert

refert Seneca. Vbij igitur, Cæsaris tempore, vt coniectura est, loca, vbi Marchiæ Comitatus, à Duce Cleuensi nunc possessus, & Westfaliæ oppida sunt, párſque Ducatus Montensis incoluisse præsumuntur; quorum adhuc magna pars ad Colonienſem ecclesiam pertinet. Hos Tacitus, Transrhenanos etiam suo tempore fuisse, scribit, quod fortè ad vtramque Rheni ripam vicos, agros, possessionésque haberent. Sic & Allobroges ad Rhodani ambas ripas, & Menapij tunc ad Rheni vtramque ripam, sic & Frisij, & Geldrenses nunc, ad ipsius Rheni ambas ripas, vicos, agros, possessionésque habebant, & adhuc possident. Quin & aliquando vsque ad Rhenum fluuium protensos Saxones fuisse, quibusdam placet. quod facile est, cùm quis origine Saxo illic fortè, aliquid possederit, vt sæpe Principibus alienigenis hoc diuerso iure contingit.

Vellauni, populi inter Celtas, proximi Heleuteris, seu Helueteris, Cadurcis, Gabalis, & Aruernis, quorum sub imperio esse consueuerant. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Bituricensi, nomen retinens; à multis tamen sancti Flori ciuitas dicitur.

Vellaunodunum, inter Celtas, oppidum Senonum, propinquum Agendico, Senonum oppido, ac Genabo, oppido Carnutum; quod Genabum oppidum pons Ligeris fluminis continebat, nec longè ab Auarico, & Nouiodu-no, oppidis Biturigum, in Francorum regno situm.

Velocasses, populi inter Belgas, Morini-, Neruiisq; finitimi, proximi Ambianis, & Atrebatibus. Hi hodiè Casletenses dicti, in Comitatu Flandriæ, & Francorum regno, Morinensiq; diœcesi siti, instar pagi sunt. Hanc prouinciam repetit rex Franciæ nunc à Duce Burgundiæ.

Veneti, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus, Oceanũ attingentibus, quę Armoricę appellãtur, proximi Vnellis, Osismis, Curiosolitis, Sesuuijs, Aulercis, Rhedonibus: hi, vt quibusdam placet, etiam Vanes dicti sunt, in prouincia Turonensi, & regno Francorum siti. ciuitas est Episcopalis, cuius amplissima erat auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum, in Britannia Britonãte.

Sunt præterea alij quidam populi, Auenionensibus proximi. Venuximum Comitatum incolentes, patrimonio beati Petri subditi. Hos partem Galliæ, Prouinciæ Romanorum fuisse quibusdam placet.

Veragri, populi extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, inter Sedunos, Antuates, & Allobrogas, montésque sancti Bernardi, & Brigam, & quos Veragros Rhodanus fluuius interlabitur. Caput gentis est vicus, vbi Abbatia, qui sanctus Mauritius dicitur, diœcesis Sedunēsis. quidquid tamen agri trans Rhodanum possidebant, Celtis adscribitur. Per hos ad montes illos, quos Cæsar summas alpes nominat, ex Gallia in Italiam venientibus aditus est. Veragri sunt Plinio.

Verbigenus, pagus Heluetiorum, inter Celtas.

Veromandui, populi inter Belgas, Rhemis, Atrebatibus, Neruiisque finitimi, nomen retinent, in Francorum regno siti, at ex magna parte in diœcesi Laudunensi, ac Suessionensi, & extoto in prouincia Rhemensi, instarq; prouinciæ habentes, inter quos sunt incolæ oppidi sancti Quintini, quos rex repetit. *Vermandois*, à Gallis, mutata aliquantulum nominatione dicti.

Vesuntio, oppidum, maximum Sequanorum, natura loci munitum, inter Celtas, nunc Comitatu Burgundiæ circumseptum. Ciuitas est Imperialis, ac Metropolitica, nomen retinens, mutata litera V, in B, vt Romanis, & Vasconibus pronuntiandi mos est, situm habet, qualem Cæsar in Commentarijs descripsit, præterquam quòd nunc eam idem fluuius ex magna parte intersecat. In illa sunt loca vetusta, qualia Romæ, quę Pantheon, Campus Martius, Campúsque Mineruæ, vulgò semper Latinè dicta sunt, multáque alia priscæ vetustatis monumenta consistunt.

Vetera castra hibernorum Romanorum, locum citra, & propè Rhenum fluuium, amplum habentem vallum, cuius pars in collem leniter exurgens pars equo aditur. Vbi oppidum, & obliqua in Rhenum moles, cuius obiectu volutus amnis, & latifundo camporum inter ciuitates Traiectensem, & Colonicensem, quibus hibernis obsideri,

sideri, premíq; Germanias Cæsar Aug. crediderat, non Cæsar, sed Tacitus, refert. In Cleuensi Ducatu situm.

Vienna, ciuitas metropolis in Gallia, prouincia Romanorum, nunc Delphinatu, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, quam fluuius Rhodanus præterfluit, ad eius citeriores ripas sita, proxima Aruernorum finibus, dispartiente Rhodano Aeduorum finibus Cæsaris tempore, ad quos Matisco oppidum, nunc ciuitas pertinebat, hodiè Lugduno ciuitati finitima, benéque sita.

Vindonissæ, locum propè Maguntiam, vrbem Cisrhenanam, non Cæsar, sed Tacitus refert.

Vnelli, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, proximi Andibus, Venetis, Osismiis, Lexobijs, Curiosolitis, Sesuuijs, Aulercis, Rhedonibus, inter ciuitates Armoricas numerati, in prouincia Turonensi, & Francorum regno siti.

Vocates, inter Aquitanos proximi Tarusatibus, Sontiatibus, Tarbellis, Bigerronibus, Garumnis, Garitibus, Cocosatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti. ab his fortè Vascones dicti. Hos, coniectura est, fuisse Vesaticos. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Auscitana, in Francorum regno sita, quos Vasatenses dicimus.

Vocetius, mons in Heluetijs, quem Cæsar non memorat, sed Tacitus.

Vocontij, populi extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, citra Rhodanum, Centronibus, id est, Tarentasijs, finitimi, & Allobrogibus, vltra alpes Graias, quibus hodiè mons Cinerum, siue Cinesius nomen est. Hos Isara fluuius alluit, *Vasatium* Gallicè.

Volgæ, populi prouinciales, non longè ab Artomicis, seu Arecomicis, qui nunc Aurasienses sunt, Tolosatibus, Narbonensibus, Massilienſibus, Gabalis, Cadurcis, Helvijs, ac Ruthenis, extra Celtas, Belgas & Aquitanos. Hos Rhodanus fluuius alluit, posthac Ligusticũ mare influit. Aremici aut Arecomici, pridem à nonnullis; nunc Auenionenses dicti, ciuitas est Episcopalis Prouinciæ Arelatensis olim, nunc verò Viennensis, maiorum nostrorum memoria patrimonio beati Petri, emptionis titulo addita,

dita. Hic Romani pontifices sedem, magno totius Italiæ incommodo, maiore vrbis Romæ, tenuêre, LXX. & amplius annos, donec fœliciſſimo euentu Italiæ reſtituti Pontifices, ad hanc diem manſêre.

Voſegus, mons in finibus Lingonum, à quo Moſa fluuius profluit, non longè à fonte Matronæ fluuij, in Francorum regno ſitus.

Vſipetes, Germaniæ populi Tranſrhenani, qui cùm Tenchtheris & magna multitudine hominum, à Sueuis diu agitati, & triennio vagantes, Rhenum fluuium tranſierunt, non longè ab oſtio vbi in mare influit, & Menapiorum agros vtramque fluminis ripam incolentes, occuparunt. Ex hoc conſtat, Menapiorum fines, quos plerique opinantur Iuliacenſes fuiſſe, multò latiores, maioréſque extitiſſe, & agros Ducatus Montenſis Rheni ripis vlterioribus adiacentes, ac etiam Cleuenſis poſſediſſe.

Vualis, ſeu Vacalos, eſt pars fluuij Rheni, quam Moſa fluuius recipit antequam in Batauos, & mare Oceanum fluat, & eſt diœceſis Traiectenſis, propè Nouiomagum oppidum, & Traiectenſem vrbem Epiſcopalem, nomen retinens.

Vxellodunum, oppidum in finibus Cadurcorum, inter Celtas, non longè à Gallia, Prouincia Romanorum, monte egregiè loci natura munito, ſitum; cuius partes omnes præruptiſſimis ſaxis difficili adſcenſu, & flumine infimam vallem diuidente, totum pænè montem cingente, præmunitæ erant. ſub cuius etiam muro magnus fons aquæ perrumpebat, ab ea parte qua ferè pedum ccc. interuallo fluminis circuitus vacabat. Vide Cæſarem de bello Gallico lib. VII.

ATQVE hæc de Gallorum, Galliſq;, qui aut proximi, aut finitimi ſunt populis, ita perſtrinximus, vt quamuis vetuſtatem illuſtrare pro virili conſilium fuerit, multa tamen inſerta quoq; ſint, quę tempora hæc recentiora, mores, & viros, ac res præclarè geſtas ab ijs explicent. Nec tamẽ ſingula perſecuti ſumus, ſed ſummas rerum, & ex his illuſtriſſima quęq; libauimus. Nam ſi aliarũ quoq; gentium, quę toto orbe nunc degunt, nominum mutationes, fortunę varietates, mores, locorũ diuerſas appellationes, aut fluminũ, vires, res geſtas ad hanc normã dirigere voluiſſem; id ſanè & operoſum nimis, ac immenſi pænè operis fuiſſet, & conſilij obliti noſtri videremur: quippe qui ab initio Cæſarẽ tantum, aut Tacitũ, & Gallos, ac finitimas his gentes hoc noſtro Indice complecti voluerimus, reliquũ operis & in aliud tempus, & in alias cõmentationes reiecerimus. Illud admoniſſe diligentem lectorẽ volo, multa illã ex varia hiſtoriarũ lectione collecturũ, quæ Europã, & Aſiam, ac Africã, ſaltem oram litoralẽ, notiora nobis factura ſint. Nã, vt vlterius penetres, hęc legis Mahometanę diuerſitas à Chriſtiana pietate prohibet: ſed & ipſa orbis parens, gentium omnium Regina, Italia, tantas mutationes ſenſit, vt vix nomen vllum retineat, quod olim habuit. Quis enim neſcit, eam Italiæ partem, quam Samnites, Apuli, Græci, Campani olim tenuêre, totam nunc in regni Neapolitani nomen abijſſe: quod olim Latium, nunc Campaniam, aut terram Romanam; quæ Gallia Ciſalpina, in Lombardiam; quæ Venetia, in Marchiam Taruiſinam; quæ Flaminia olim, nunc in Romandiolam eſſe mutatã. Iam, quę priſcis illis temporibus clariſſima oppida fuerant, aut penitus concidêre, aut in vicos abiêre, ſucceſſereq; omnino cùm alię gentes, tùm aliq quoq; nominationes diuerſiſſimæ. Litim enim à veteribus amnem dictum, iam DCC. ab hinc annos à Gariliano caſtello, quod Saraceni munitiſſimum propugnaculũ ſibi conſtruxerãt, Garilianum appellamus. Ticinũ olim, nunc Papiam, à Papio quodam Gallorũ duce. Fregellę ipſę in Campania in pontẽ Curuum mutatæ. Egnatia Apuleiæ. Iunenatiũ à nobis dictũ,

Anienem ipſum patrem, Tiberonum accolæ vocant. Sipus illa ſepiarũ captura celebris, & inde nomen adepta, nunc Manfredonia vulgò, à Manfredono, Frederici II. Imperatoris filio, dicitur. verũ longiùs, quàm par forſan erat, euagati ſumus. Cætera ſibi lectoris diligentia pariat, aut in altiori otio à nobis expectet.

Finis

GAL-

GALLIÆ POPVLORVM, VRBIVM, FLVVIORVM ET MONTIVM, QVO NOMINE ET OLIM, ET *HODIE, DICANTVR, INDEX*

LOCVPLETISS. LATINO-GALLICVS.

Ordine Alphabetico digestus.

In quo A. Archiepiscopatum; E. verò Episcopatum indicat.

BELGICVS INDEX.

ABbatisuilla, *Abbeuille*
Aduatici pop. *le pays a l'entour de Bosleduc*
Aeria, *Ayre*
Agrippinenses pop. *ceulx de Coulongne.*
Alduasdubis, *&* Dubis, *siue* Dubius fl. *le Doux*
Aldenardum, *Aldenarde*
Alemanni, *Alemans en la Franche conté sur Pōtarlez*
Alexia, *Leuxeu en la Frāche conté.* A nonnullis, *Alexie en la duché de Bourgogne*
Allobroges pop. *Sauoyens*
Amantium, *Amance*
Ambiani pop. *le pays à l'entour d'Amiens*
Ambianus, *Amyens*, E. *Ambianen.*
Ambiuariti, siue Ambuariti, & Beuuij, qui & Brabanti, *Brabansons*
Ambrones pop. *le pays d'Ambrun*
Amsterdamum, *Amsterdame*
Amurcum, *S. Amour*
Asigelio fl. *Angelon*
Antenacum, *Andernach* op. inter Confluentes & Agrippinenses
Antiacutum, Antuerpia, *Anuers, Antwerpe*
Aquisgranum, *Aix*
Arantum, *Arante*
Arar fl. *la Saone*
Arbosium, *Arbois*
Arduenna silua, *la foreſt d'Ardaine*
Argentoratum, & Argentina, *Strasburg*
Argentuaria, *Horburg* opp. quondam primæ Germaniæ nunc vicus, iuxta quem est Columbaria, *columbier en Elsas*

Argua,

Argua, *Argue*
Arlum. *Arlez*
Arna, *Arne*
Asna, *Asne, sur Salins*
Asprenciacum, *Asprenay*
Atrebatum, *Arras*, vnde Atrebates po. E. *Atrebatien*
Audomarus, *Omer*
Auenna, *Auenne*
Auenticum, *Auenche, au pays de Vaul*
Augusta Rauracorum, *Auguste sur Basle*
Augusta Romanduorum, *Luxemburg*
Augusta Treuirorũ, *Triers*
Augusta Soissonum, *Soissons*
Axona fl. *La Disne*, nunc *Aunaix*, prope oppidum Latomio
Bacenis silua nigra, *la foreſt noire*
Balma, *Baulme*
Bapalma, *Bapaulme*
Barrum, *Bar*
Basilea, *Basle*, E. *Basilien.*
Batani, *Hollandois, & Geldrois*
Belgę pop. & Belgica pars Galliæ, *la Gaule Belgique*
Belgium, *Beauuois*
Belua, *Beaulne*
Bellouaci, po. *le pays à l'entour de Beauuois*, E. *Bellouacen, siue Beluacensis*
Berga, *Bergues*
Berna, *Berne*
Bethunia, *Bethune*
Beuium, *Beuoye en la Franche conté*
Bibracte pop. *Beaulne en la duché de Bourgongne, hodie Belna*
Bibrax, *Bray en la conté de Rhetel*
Bisontium, *Besançon*. A. *Bisuntinen.*
Bingiũ: *Bingen*, in ripa Rheni infra Magunciacum
Bleterum, *Bieteranx*
Bodobriga, *Poppart* Treuirorum, non procul, à Confluentibus
Bolonia, *Boulongne*
Bonna, *Bonne pres Coulõgne sur le Rhin*
Borbetomagus, vulgò, *Vuormacia*, Vangionum caput, vulgò, *Worms*
Bouina, *Bouine*
Brabantia, *Brabant*
Bregantia, vel Confluentes, Breganti vetus op. ad Acronium lacum
Brielis, *Bryele*
Brugæ, *Bruges*
Bruxellæ, *Bruxelles*
Burgum, *Bourg pres Nozereth.* Vnde Burgundi, Burgundiæ Ducatus, & Comitatus, *duché & Frãche conté*
Buscumducis, *Bosleduc.*
Cabillonũ, & Catalauniũ, *Chalons, sur Marne, &*

vng

vng aultre ſur Sone. E. Cabilon, ſiue Carthalanenſis
Cæſaromagus, *Beauuois*
Calcar, *L'eſperon*
Caleti pop. *le pays à l'entour de Calais port Mer.*
Caletum, *Cales*
Caluus mons
Calx, *la Chalx*
Cambetis, *Kemps*, pagus ad nemus Rauracorum, infra Baſileam
Cameracum, *Cambray*, E. *Cameracenſis*
Campania, *Campaigne*
Campignola, *Champignole*
Caninefates, *le pays de Gorchem en Hollande*
Caſtellio, *Chaſtillon*
Caſtellana, *Chaſtellaine*
Caſtellum, opp. quondam Menapiorum, iuxta Moſam, nunc pag. *Keſſel*
Caſtrum Caroli, *Chaſtelcharlon*
Caſtrum Thericum, *Chaſteau l'Tierri*
Catuaci, *Ceulx du pays de Dousay*
Celeræ, *Celieres*
Cæpina fl. *Ougnon*
Caſtrum villicum, *Chaſtelullain*
Centrones, *Centron, au pays de Liege*
Chemnitæ, ſiue Chemnicium, *Chemnites*
Chamberyacum, *Chambery*
Cheuannæ, *Cheuannes*
Clarauallis, *Clereual, ſur le Doux, & vng aultre ſur le riuiere Dain*
Clarum, *Cleron*
Clarus mons, *Clermont*, E. *Claromontan*
Claudianum, *S. Claude*
Cleuia, *Cleues*
Colonia Agrippenſium, *Colongne ſus le Rhin*
Compendium, *Compeigne*
Concordia Romanorum quondã monumentum, nunc ſpecula Argentoratenſium
Condruſi, *ceulx d'empres Aix, entre Traict, & Iuliers*
Confluentia, *Confluence*
Conſtantia, *Conſtance*, E. *Conſtantienſis*
Corbua, *Corbie*
Creolium, *Creil*
Crotcum, *Crotoy*
Curtacum, *Courtray*
Danus fl. *Dain*
Dieppa, *Diep*
Dinantum, *Dinant*
S. Dionyſius, *S. Denis*
Diuodurum, *Theonuille en Luxemburg*
Dola, *Dole*
Dordracum, *Dordras*
Dorlenum, *Dorle*
Duacum, *Douay*
Durocotorum, *Reins in Champaigne*

Duro-

Duromagus, *Durmegen*, Vbiorum op.
Eborodunum, *Embrun*
Eburones pop. *le Liege*
Elsebus, *Schelzat en Elsas*
Elsatia, *Elsasse*
Embrica, *Embric*
Enna fl. *Enne*
Equestris ciuitas, *Neufchastel, en Suisse.*
Fauernum *Fauerne*
Fiscanus, *Fescamp*
Fitignum, *Fitigny*
Flandria, *Flandres*
Fonssena, & Fonsseni, *Fonsseniers*
Fraxinum, *Fraigne*
Friburgum, *Fribourg*
Gandauum, *Gand*, Gessoriacum nauale
Geneua, *Geneue*
Gessoriacum, *Bolongne, sur le mar*, vel Caletium
Gium, *Gy*
Gorduni, *Gantois*
Grauelina, *Grauelines*
Granuallis, & Granuallenses, *Granualliers*
Grennes pop. *Cleuoys*
Greum, *Grey*
Grudij pop. *le pays à l'entour de Louain*
Gueldria, *Gueldres*
Hage, *l'Haye*
Hannonia, *Haynault*
Harla, *Harle*
Hareflorus, *Hærfleur*
Harudes po. *le pays à l'ẽtour de Constance en Almaigne*
Hastalum, *Hastale*
Hellũ, *El*, Tribonorũ vicus
Heluetia, & Heluetij pop. *Suisses*
Hippolytum, *Hippolyte*
Hisara fl. *Lisere*
Hisdinum, *Hesden*
Hollandia, *Hollande*
Hoyum, *Hoye.*
Iouis portus, *Huissant*
Isara fl. *Aise*
Itius portus, *Calais port de mer*
Iuliacum *Iuliers*
Iulianum, *Iuliain*
Iuniæ, *Jougnes*
Iunuilla *Iunuille*
Iussum, *Jussey*
Iura mons, & Iurassus, *mont Ioux*
Ypræ, *Ypre.*
Latobrigij, *ceulx dupres Losanne*
Laurentianum *S. Laurens*
Laudunũ, *Laõ. E. Laudunen*
Ledon, siue Lonsalinum
Lemanus lacus, *le lac de Losanne, & de Genefue*
Leodium, *Liege*
Lepontij, *Grysons*
Leydis, *Leyde*
Lignium, *Ligny*
Lila, *Lisle sur le Doux, vng. aultre en Flandres*
Lysa fl. *Lysè* (*nens.*
Losanna, *Losanne*, E. *Losa-*
Lotharingia, *Loreine*

Loua-

Louanium, *Louain*
Lucemburgum, *Lucemburg*
Lucerna, *Lucerne*
Luxouium, *Luxeul.*
Maguntia, *Mayence*
Maillotēſes, *Vaulx de Malloit, en la Franche conté*
Marchia, *le Marche.*
Marnecum, *Marney*
Matrona fl. *Marne, ſeparāt en partie auec Sene les Belges d'auec les Celtes, ſelon Cæſar*
Mechlinia, *Malines*
Meldeburgum, *Meldeburg*
Mediomatricum, *Metz*, vnde Mediomatrices pop. *le pays à l'entour de Metz en Loraine.* Metæ nunc. E. Metenſis
Menapij pop. *Geldres & Cleues*
Migienſes, *Vaulx de Mieges*
Mirebellum, *Mirebel*
Moguntiacum, & Moguntia, *Mayence ſur le Rhin, A. Moguntien.*
Monetum, *Monnet*
Momboſium, *Monboſon*
Mombiliardus, *Mombiliard*
Mons in Hannonia, *Mons en Heynauld*
Mondiderium, *Mondidier*
Monfloridus, *Monfleur*
Mons acutus, *Montagu*
Mons Iura, *Mont Joux*
Mons maior, *Mont maieur*
Monaſteriolum, *Montereul*
Montani, *ſur les Mons en Franche conté*
Montroncum, *Montronc*
Mons rotundus, *Montrond*
Morantium, *Morans*
Morellum, *Morel*
Morinum, *Terouenne.* vnde Morini pop. *E. Morinenſis*
Mortua, Mortuenſes, *Mortual*
Moſa fl. *Meuſe*
Moſella fl. *Moſelle*
Mota, & Motenſes, *Mote,*
Namurcum, *Namur*
Nancū, ſiue Nanſium, *Nācy en Loreine*
Nantuates, ſiue Antuates, rectiùs Vantuates, *le pays de Vaulx*
Nauatia, *Campen* in Hollandia
Nazarethū, *Nazareth.* vnde Nozerethenzes
Nemetum, *Spire,* vnde Nemetes, *ceux d'alentour de Spire, ſur le Rhin.*
Neruij pop. *ceulx d'alentour de Tournay.*
Noueſium, nunc Nuſſia, nō longè à Colonia.
Nouiomagum, *Noymage*
Nouiom^e, *Noyō E. Nouiomē*
Nouus mercatus, *Marcheneuf*
Nouiodunum, in prouincia Rhemenſis *Noyon*
Nuithlandia, *Deſert.*
Orchie, *Orchia*
Orgelium, *Orgelet*

Orna-

Ornatum, *Ornant*
Ostenda, *Ostende*
Pæmani pop *pres de Liege*
Pæma, *Pemes*. Inde Pæmani, siue Pæmenses, *en la Franche conté*
Palma, siue Balma, *Baulme les nonnes sur le doux*
S. Paulus, *S. Paul*
Peninsula, *Penisle*
Perna, *Perne*
Peronna, *Peronne*
Phrysia, *Phryse*
Picardia, *Picardie*
Pleumosij, *Flandrois*, in diœcesi Tornacensi
Polichnion, *Polichni*
Pontarlum, *Pontarlez*
Pontisara, *Pontoise*
Portusona, *Port sur Sone*
Quenayum, *Quesnoy le conté*
Quingium, *Quingey*
Quintinum, *S. Quintin*
Rauraci, *Basloys*
Reamonenses, *Reamonoys*
Regiacum, *Arras*
Remis, *Reins*: vnde Rhemi, *A. Rhemensis*
Res, *Rees*
Rhena, *Renes pres Salins*
Rhenus fl. *le Rhin. separant la Gaule d'Alemaigne*
Richarium, *S. Riquiers*
Rigomagus, *Reinmegen*, Vbiorum op.
Riparia, siue Rinia, *Riuiere*
Rochofortis, *Rochfort*
Roya, *Roye*
Rothomagus, *Rhoen, chef de Normandie, ou ya parlement. A. Rhotomagen*
Rubi mons, *Rouge mont*
Ruphacum, *Ruffey en la Franche conté, & vng aultre en Alsas*
Rupis Ioannis. *Roche Ian*
Ruremonda, *Ruremonde*
Sabris fl. *Sambre pres Namur*
Saletio, *Seltz*. ad Rhenum infra Argentoratum
Salinæ, *Salins*
Sandiserium, *Sandisier*
Samarobriga, seu Samarobrina, *Cambray, ou S. Quintin*
Sangona fl. *Sone*
Sanctio, *Seckingen*, in ripa Rheni supra Basileam
Schaldis fl. *L'Eschault*
Secluſa. *Le'scluse*
Sebusieni, & Sugusiani po. *Bresse*
Sebusium, *Vuessemburg*. op. infra Argentoratum, juxta montes
Seduſij, & Seduni, *le pays, à l'entour de Sion en Vallois*, incolæ Vallis Pæninæ iuxta Veragros, quorum oppidum est Sedunum *E. Sedunen*
Segni pop. Namurcis vicini
Sena fl. *Sinne*

Sequa-

Sequana fl. *Scine, separant les Belges en partie auec Marne de Celte, selon Cæsar.* Vnde Sequani dicti sunt Burgũdi, *Bourguignons*
Serpentina fl. *Serpentine*
Sicambri, *Geldroys*
Siluanectum, *Senlis. E. Siluanectẽsis.*
Sirodum, *Siroz*, vnde Sirodani
Somma, *Somme*
Sorlinum, *S. Sorlin.*
Solodurum, *Soleure*
Spira, *Spire*
Stauia, *Eſtauier au pays de Vaud*
Sueſſio, *Soiſſons.* vnde Sueſſiones pop. *le pays à l'entour de Soiſſons. E. Sueſſionenſis*
Sueuia, *Suuabe*
Sunici pop. *pres Colongne.*
Tarbiaci pop. *pres Colongne*
Taſandro, *S. Tandron au Ligiois*
Teneramunda, *Tendremõde*
Tiguriuus pagus, Tigurum, *Zurich en Suiſſe*
Tornacum, *Tournay. E. Tornacenſis*
Traiectum, *Vtrecht*, inferius in Hollandia
Traiectum ſuperius, ad Moſam, *Maſtrich*
Trauium, *Traues*
Treueris, *Triers.* vnde Treueri pop. *A. Treuerenſis*
Tribotes, ſeu Triboces, *Le pays à l'ẽtour de Strasbourg* Alſates nunc dicuntur.
Tullum, *Toul*, à quo Tullingi pop. *E. Tullen.*
Turmaya, *Turmay*
Vadan, *Vadans en la Franche comtè*, & in Batauia
Valdrum, *Valdrè*
Valempoliere, *Valẽpolieres*
Valentinæ, *Valenciennes*
Vãgiones, *le pays, à l'entour de Wormes ſur le Rhin*
Vellaudunum, *Villeuefue en Loraine*
Vercellæ, *Vercel*
Vernum, *Vers*
Veſſalia, *Veſſalie*
Veſontio, *Beſançon*
Veſulium, *Veſou*
Verbigenus, *Orbe au pays de Vaul*
Verocaſſes, nunc Caſletenſes, *Calais*
Veromandui pop. *Vermandois en Picardie*
Vertodunũ. *Verdũ ẽ Lorain*
Villephanum, *Villauphane*
Virodunum, *Verdun, ſur Sone. E. Virdunenſis.*
Voſauia, *vel* Viſelia, *Vueſel Treuirorum*
Viſio, *Veſey*
Vogeſus mons, *les monts de Voge en Loraine*
Wormacia, *Worms*
Vſiperum, *Vſier.*

CEL-

ABrincæ, *Aurenches, E. Abriten.*
AEduum, *Autun*, vnde AEdui pop. *le pays à l'entour d'Autun en Borgogne. E. Aeduen.*
Agendicum, *Sens ou Prouins. A.*
Alenconicum, *Alençon*
Alexia, nunc Alsetum, *Alesie en la duché de Bourgongne*
Altissiodorum, *Auxerre, E. Antissiodoren.*
Ambibarri pop. *le pays à l'entro de Nerues*
Ambiliates pop. *à l'entour d'Aurenches*
Andes, & Andeganenses pop. *le pays d'Anjou*
Ansa, *Anse*
Antricum, *Chartres*
Aprea, *Apres*
Apten, *E. Aptens.*
Arusium, nunc Aurengiæ, *Aurenges, en la Franche conté, E. Auraicensis.*
Aremici, & Arromici. seu Arecomici pop. *le pays de Armignac*
Argentonum, *Argenton*
Argilia, *Arge*
Armoricæ ciuitates, *les villes qui sont en Bretaigne Britonans* appellata.
Auaricon, *Chasteaulneuf, ou Viarron en Berry*
Auerni, *le pays d'Auergne*
Audomatum, *Langres*
Auenio, *Auignon. A. Auenionen.*
Augustodunum, *Autun*
Augustomenetum, *Neuers*
Aulerci, *Roan, ou Orleans*
Aulerci pop. Aeduorũ clientes, *Roane*, siue *de Ange*
Aurelix, *Orleans. E. Aurelianensis*
Baiocæ, *Bayeux, E. Baiocen.*
Bellocassij po. *le pays à l'entour de Bayeulx*
Bellicen. *E. Bellicen.*
Blannouij po. *le pays à l'entour de S. Iehan de Moriène*
Boij, *Bourbonnois*
Bonuallis, *Bonneual*
Brannouices, *le val de Morienne, ou Briansons*
Braccata Gallia, *la Prouẽce*
Cabillonũ, & Catalauniũ, *Chalon sur Sone. E. Catalaunensis*, siue *Cabillonen.*
Cadetes pop. *le pays à l'entour de Chasteaul, Briant en Bretaigne*
Carduci popul. *le pays de Quercy, ou est Cahors.*
Cadomum, *Caen*
Canalicum, *Canali. E. Canalinen.*
Carnutum, *Chartres. E. Carnoten.*

Carnutes pop. *le pais a l'entour de Chartres. E. Charnoten*

Carpentoracte, & Carpẽtoractum, *Carpentas E. Carpentraten siue Carpentoractensis*

Castillio, *Chastellon*

Celtæ pars Galliç, *selon Cesar tout le pays qui est entre la Belgique & l'Aquitaine*

Cemmenij montes, *les mõtaignes d'Auergne. E. Cisturicen vel Cistrarien sis*

Cluniacum, *Cluny*

Centrones pop. *le pays de Tarentaise*

Comata Gallia, *toutes les Gaulles excepté la prouẽce qui estoit dicte Braccata*

Cõdatę, *Rẽnes en Bretaigne*

Condiuicum, *Nantes ville capitale de Bretaigne*

Constantia, *Constance. E. Constantien*

Curiosolitæ pop. *le pays de Cornoaille en Bretaigne*

Delphinatus, *Daulphiné*

Diablintres pop. *le pays a l'entour de Leondoulen Bretaigne*

Diena, *Diees, E. Dien. Valẽtinensi coniunctus*

Dinia, *Digne en Prouence. E. Dignensis*

Diuio, *Digeon*

Druentia flu. *Druence en Prouence*

Druidum ciuitas, *Dreux pres de Chartres*

Ducona, *Cahors en Quercy*

Duriorigum, *Vanes en Bretaigne*

Ebrodunum, *Embrun. E. Ebredunen.*

Eburonice, *Eureux*, Vnde Eburonices. *E. Ebroicen*

Elauer fl. *Aller*

Essui, *Rotelois oultre Tournois*

Fallisia, *Fallaise*

Foronitiensis episc. *Forins*

Forum Claudij, *Tarantaise*

Forum Secusianorũ, *Bourg en Bresse*

Fossæ Marianæ, *Aigues mortes*

Gaballi, *ceux de Lodisue*, nunc *Lodeua*, etiam in Aquitanico Indice. *E. Gabinen.* aliàs *Vapicen.*

Garoceli, *ceux d'empres Tarentaise*

Garumna fl. *Garumna, separant les Aquitains des Celtes, selon Cæsar*

Gebenna mons, *la Montagne de Geneue & aulcuns les mons d'Auergne*

Genabum, seu Mediolanẽum, *Orleans*

Geneua, *Geneue. E. Gebanẽ.*

Gengolphus, *S. Gengon*

Gergobia, *Clairmont en Auergne*

Germonna, *Germonne. E.* Glaudatensis

Grassa, *Grasse. E. Gransſen*
Gratianopolis, *Grenoble. E. Gratianopolitanus*
Heluij pop. *le pays d'Albegeois*
Herculis portus, *ville Franche*
Honnefiorus, *Honnefleur*
Ianuilla, *Januille*
Iatinum, *Meaulx*
Ioſednm, *Corbeil*
Iuliobona, *Honfleur en Normandie*
Iuliomagus, *Anguiers*
Lanellum, *Launay*
Lexobium, & Lexouium, *Laſieux*, vnde Lexobij, *E Lexouien*
Ligeris fl. *Loyre*
Lingones pop. *le pays al'entour de Langres. E. Lingonenſis*
Lugdunum, *Lion. E. Lugdunen*
Lutetia & Lucoteria, *Paris, chief & court ſouueraine de France*
Magetrobia, locus in Celtis, *Tonut*
Mandubij pop. *le pays a l'entour d'Alexu en la Duché de Bourgongne*
Maſſilia, *Marſeille. E. Maſſilienſis*
Matiſcon, *Maſcon, ſur Sone. E. Matiſconen*
Matrona fl. *Marne ſeparant en partie auec Seine les Belges d'auec les Celtes, ſelon Cæſar*
Maurianen, E.
Moritania *Mortaigne*
Medonta, *Mante*
Melaniam, *Meulam*
Meldæ & Meldenſes pop. *le pays a l'ẽtour de Meaulx E. Meldenſis*
Melodunum, *Meluon ſur Seine*
Molinum, *Molins*
Moretum, *Moret*
Monſairgis, *Montargis*
Monſlimardus, *Montmirard*
Monſpeſſulanus, *Montpelier*, Agathopolis S.
Moriéne, *Morenne E. Maurianenſis*
Nannetes po. *le pays a l'entour de Bretaigne E. Nannaten*
Nemoracum, *Nemours*
Neuſtria, *Normandie*, vnde Neuſtrij
Neodunũ, *Leondoul en Bretaigne*
Neomagus, *Neogens ſur Seine*
Nicia, *Niee E Nicienſis*
Niciobriges pop. *le pays a l'entour de Mõtpelier, Vzes*
Niuernum, *Neuers E. Niuernen*
Nouiodunum, *Noyon*, vltra Ligerim, & aliud Bibracti proximum *E. Nouiodunenſis*

Olbia,

Olbia, *Aires in Prouence*
Ossini pop. *le pays a l'entour de Lãdriguer en Bretaigne*
Oleron, *Oleron. E. Olleren.*
Parisij, *Paris*, vnde Parisij pop. *E. Parisien.*
Pesignjanum, *Pesenas*
Pontorsonus, *Pontorsium*
Pyrenæi montes, *les montz de Pyrenee, les montz de Foyz, separans la Gaule des Espaignes*
Ratiastum, *Lymoges*
Regena, *Regena. E. Regenẽ.*
Rhedones pop. *le pays a l'ẽtour de Reines en Bretaigne. E. Rhedonensis. E. Riuensis*
Rhodanus fl. *le Rhosne*
Rhotomagus, *Roen, chief de Normandie ou y a parlement. A. Rotomagen.*
Sagium, *Sees. E. Sagiensis*
S. Spiritus *S. Esprit*
Sebusiani, & Secusiani *la Bresse*
Salij pop. *le pays a l'entour d'Arlez*
Seduſien. *E. Sedun.*
Senonis, *Sens*, vnde Senones pop. vetustiss. Galliæ. *A Senonensis*
Segalauni pop. *le pays a l'ẽtour de Valence en Daulphinẽ.*
Segodunum, *Rhodes*
Sequana fl. *la Seine, separãt les Belges en partie auec Marne des Celtes, sel̃o Cesar*
Sequani, pòst Burgundi pop. *Bourguignons*
Siccourportus, *Lussou*
Sesuuij pop. *E. Exiſmis*
Siluanectẽn. *E. Senlis*
Simphorianus, *Saphorin*
Sistarica, *Sistarique, E. Sistaricen.*
Stampæ, *Eſtampes*
Tarentaſia, *Tarentaise. A.*
Tauriſcon, *Tarascon*
Tauroentũ, *Tollon en Prouence*, nunc Tolleua. *E. Tollenen*
Tectosages pop. *du Languedoc*
Tholoſates, *le pays a l'entour de Tholose ou y a parlement. E. Tholonen*
Treçæ, *Troye. E. Trecen.*
Triboces, *Cherbourg en Normandie*
Tricaſtinum, *Tricaſto. E. Tricaſtinen.*
Tertaſcon
Turones pop. *le pays a l'entour de Tours ſur Loire*
Turonus, *Tours. A. Turonẽ.*
Valentia, *Valence, au Daulphinẽ. E. Valentinen.* Diensi coniunctus
Vapina, *Vapincie. E. Vapincen.* alias Gabinet. *Vap.*
Vaſio, *Vaſon. E. Vaſionen.*
Var, fl. *de Var ſeperãt la Gaule d'Italie pres de Nice*
Velaunij pop. *Vellaye. S.*

Fleur.
Vellaudunum, *Villeneufue*; *Villa noua nunc*
Veneris portus, siue templum, seu Aphrodiseum, *Cap de Creux*
Veneti pop. *le pays a l'entour de Vannes en Bretaigne*, *E. Venten.*
Veragri pop. *le pays a l'entour S. Maurice*
Verno, *Vernon*
Vienna, *Vienne, en Daulphiné. A. Viennensis*
Vibisci pop. *ceux a l'entour de Bourdeaux*
Viuarium, *Viuiers. E. Viuarien.*
Vnelli pop. *le pays du perche*
Volcæ pop. *le pays a l'entour de Montpelier, ou d'Auignon*
Vxellodunum, oppidum, *Cadenac en Quercy*

AQVITANICVS ET BRACCATVS INDEX.

ACcusianorum colonia, *Gratianopolis, Grenoble, ouy a parlement*
Abdura, *Adure. E. Adaren. Ayre*
Agathopolis, *Monspessulanis, Monpelier*
Agatha, *Agathe. E. Agathen. Agede*
Agena, *Agen. E. Agenen.*
Aginum, nunc Angolisma. *Angolesme. E. Angolisme n*
Albaugusta, nunc Albya, *Albey.* vnde Albienses. *E. Albien.*
Antipolis, *Ragney E. Andegauen*
Antipolitanus, *vel Senetcn. E Angiers*
Anatillorú, *Prouins en Brie*
Anicienſis, *E. le pays en Auergne*
Appamara, *Appamer. E. Appimen Pamiers*
Appanen. *E. Apennes*
Aquensis episcopatus, *in Vasconia. Aix*
Aquæ Sextiæ, *Aixen Prouence. A. Aquensis*
Aquitania, pars Galliæ, *Gascongne, & Guienne.* vnde Aquitani pop.
Arlate, col. Ro.
Arles, *Arelaten. E.*
Auaricum, *Biturigum ciuitas, Bourges*
Auerni pop. *le pays d'Auergne.* Celtis à Marliano adscribuntur.
Augusta Asciorum, *Auxen Guienne*, nunc Auscus. vnde
Ausci & Auxitani pop. *le pays de Aux. A. Auxitanè*
Augustoritum, *Poictiers.* vnde Pictaui, siue Pictones

tones
Axona fl. *le Disne en Guienne*
Baguera, *Baguiere*
Bayona, *Bayone. E. Bayocen,*
Bergeracum, *Bergerac*
Bliteræ, & Bitere, *Besiers, en Guienne, E. Biteren.*
Blesa, *Blays*
Bloya, *Bloye*
Bigerrionc, *Bierne, Bigorre.*
Bituris, *Burges*, vnde Bituriges. *A. Bituricen.*
Briecum *Brieur*
Brionda, *Brionde. E. Brioncen S. Brien*
Burdigala, *Bourdeaulx, ou y a Parlemẽt. A. Burdegalẽ*
Burgum, *Bourg*
Cantabri pop. *Biscaye, ou ceulx a l'entour de Cuse en Guienne*
Carcassio, & Carcasio' *Carcassone. E. Carcassonen*
Castrum, Cordum, *Chaste aul, Cordue, Castres. E Castren.*
Castrum Darry, *Chesteaul' Darry*
Castrum Lerum, *Chastelerraud*
Cathurcum, *Cohors. E. Casturcen.*
Cenomania, *le Mans.* vnde Cenomani. *E Cenomanẽ*
Chino, *Chinon*
Claruſmons, *Clermont. E. Claromontcn.*
Commenarú, *E. Commingo*
Condurium, ſiue Condona, *Condun. E. Condonen. ſiue Condorien.*
Cognatum, *Cognac*
Conſerana, *Conſerant. E. Conſeranen.*
Conuenæ, *Conues*
Cornubie, *Cornoaille. E. Criſopiuenſis*
Datij pop. *le pays a l'entour d' Aix en Guienne*
Dinantum, *Dinant.*
Dolla, *Dollen. E Dolan.*
Dunum regis, *Dun le roy*
Electa, *Elect. E. Electen.*
Elna, *Elne*
Eloicen, ſiue Eluenen. *E. Eaule*
Eluſabertis, *Aux en Gaſcongne*
Florus, *Fleur. E. Flori*
Fongera, *Fongeres*
Fuxus, *Foyx*
Gaballi pop. *ceulx de Lodeſine*
Garites, *le pays de Agenois en Guienne*
Galiacum, *Galace*
Garumna fl. *Garumne, ſeparant les Aquitains de Celtes, ſelon Ceſar*
Glauden. *E. Glaudennes*
Horteſion, *Hortois.*
Io. Angelicus, *S. Jehan d' Angeli*
Laguieria, *la Guerche*
Lamballa, *Lamballe*

Lascura, *Liscure. E. Lescuren. Lescat*
Lebretum, *Allebret*
Lectorium, *Lectore E. Lectoren.*
Lemouice, *Limoges. E. Lemouicen.*
Lxona, *Leon E. Leonen.*
Liburna, *Libourne*
Lisigniacum, *Lisignan*
Lodesua, *Lodesue E. Lodeuē. Gabaliceulx de Lodesue*
Lombaris, *Lombers E. Lombarien*
Lomella, *Lomelle*
Ludum, *le Lude*
Luxiona, *Luxon E. Luxonien.*
Maclouius, *S. Malo E. Maclouien.*
Magalonium, *Magalone E. Magalonen.*
Magdunum, *Mauge*
Malcaca, *Malesaiz E. Malacen.*
Mediolanum, & Mediolanium Xanthonū, *Sainctes*
Mimatum, *Mende E. Mimaten.*
Miranda, *Mirande*
Mirapisce, *Mirepoix E. Mirapicensis*
Moneta, *Monete*
Monlionus, *Monlion*
Monsmarsanus, *Monsmarchant*
Montalbanum, *Montaulbā. E. Montis Albani*
Morlanum, *Morlois.*
Narbo. *Narbonne. A Narbonen.*
Nannetum, *Nantes E. Nanneten.*
Nemausum, Narb. *Nimes E. Nemausen.*
Nimatum, *Nimay.*
Olorensis, *E. Oloren*
Pertenaicum, *Partenay*
Petra Buffyera, *Pierre Buffiere*
Petragoricum, *Perigort.* vnde Petrocorij, *Perigueulx E. Petragoricen.*
S. Paulus *S. Paul E. S. Pauli*
Pictenes pop. *le pays a l'entour de Poictiers*
Pictaui, *Poictiers E. Pictauen.*
Podium, *le Puy E. Anicien. S. Flori, S. Fleur. E. S. Flori*
S. Pontius, *S. Pouz. E. S. Pontij*, Themoriacum, *S. Poul de Thommiers*
Preciani, *Precins.*
Rhedonis, *Renes E. Rhedonen.*
Rigena, *Rigena*
Riuiena, *Riuienna E. Riuiensis, Rieux*
Rocomadorus, *Rochemadon*
Rupella, *la Rochelle*
Ruthenum, *Rouergue.* vnde Rutheni *E. Ruthen.*

Rhodes
Santones pop *Xantonges*
Santonum portus, *la Rochelle*
Sarlatum, *Sarlat. E. Sarlaten.*
Senecten, *E. Senes*
Tailleburgus, *Tailleburg*
Tarbelli pop. *le pays a l'entour de Tarbo en Bigorre, ou ceulx de Bayonne*
Tarba, *Tarbe E. Tarbiensis*
E. Tarnienſis, *Terne*
Taruſates, *le pays a l'entour de Turſe*
Tholoſa, *Tholoſe, Tholoſanen. E.*
Touarſus, *Touars*
Trecorum, *Triquet E. Trecorensis*
Trigay, *ſiue Tiriguier*
Turonus, *Tour, A. Turonenſis*
Turela, *Tules E. Tutelenſis*
Vabra, *Vabre E. Vabrenſis*
Vaſura, *Baſas E. Vaſaten. Baſas*
Vacien E.
Vannetæ, *Vannes E. Vannetenſis*
Varena, *Vaurent E. Vaurẽſis Vaubour, ſiue la Vaur*
Villa regalis, *Ville Roy*
Vindocinum, *Vendoſme*
Vtica, *Vſees E. Vticenſis*
Vſſon, *Vſſon*
Xanthona, *Xainthes E. Xanthonenſis*

NOMINA CIVITATVM CVM INTERPRETATIONE GERMANICA ET PROPRIA.

ABudiacum, *Happing, iuxta Roſenheym*
Abudiacum, *Danubianum, Abach*
Abuſiacum, *Fueſſen*
Abuſina, *Abenſpurg*
Alcimoëns, *Verd, vel Eyſtiauia, aut Albus Burgus*
Ambra, *Amper, apud lacum & fiu. eiuſdem nominis*
Agrippinenſis, *Colonia*
Aær flauiæ, *Nordling. vel potius Heydenheym*
Arbor felix, *Arben*
Aredata, *Lintz*
Argentoratum, *Strasburg*
Artobria, *iam Veltenburg, Monaſterium ſupra Ratiſponam, ex magnis ædificiorum ruinis*
Atuacum, *vel* Atuacutum, *Maſdricht*
Auenticum, *Bibelſpurg*

Augustum, *Neuuenstat, vel prope, quia nomen repugnat*
Augusta, *Acilia, Straubing, nempe ciuit. antiqua, quæ & hodie Azelburg*
Augusta Rauracorũ *Augst pagus nunc suprà Basileam miliaria duo*
Augusta Vindelicorum, *Augspurg*
Aurisium, *Rot*
Atilia, *Altenburg non longè à Neuburgo, iuxta Danubium*
Autunaco, *vel* Autuniacũ, *Andernech*
Baëodurum, *vel* Bocodurum, *vel* Bolodurum, *vel* Batabis, *Ptolem. Pœdicum, Passau, propter cõfluentiam Aeni in Danubium*
Bedacum, *Burckhausen*
Beganum, *Bagenheym*
Berbecomagus, *Speir*
Bidaio, *Lauffen*
Bingium, *vel* Vingio, *hic Naus fluuium in Rhenum exit, Pingen*
Bodobriga, *Poparten*
Bonna, *Bon, ex cuius opposito Genosia est, vbi Drusus teste Flor. Rhenum ponte coniunxit*
Bracodurum, *Pfulendorff*
Bregetium, *Rab propter confluentiam Rabonis, vel Arobonis, in Danubium*
Bregetium, *Bregnitz*
Brigantinus lacus, *lacus Cõstantiæ*
Mons Brisacus *vel* Breucomachus, *Breysach*
Cęsarea, *Reschnig, non longè ab Ingolstadio*
Calkiaci, *Calcar, Tacitus*
Cambodunum, *Remmat*
Campodunum, *Kempten*
Carnini regio, *nunc ducatus Vuirtembergensis*
Carnus, *Presburg*
Castellũ, *Kessel, iuxta Mosam oppidum dirutum*
Cetio, *Zeysselmaur*
Claudionum, *Melck*
Colonia Traiana, *Keysers werd*
Confluentes, *Coblentz, ibi Rigodolium est oppidum*
Corionalum, *Ach*
Cornuto, *Peternel*
Carrodunum, *Kreynburg, iuxta Vuassenburg*
Curia, *Cur*
Dauantria, *Deuenter*
Diedenhouen, *in ripa Mosellæ, à Francis Theodonis villa vocata, regia Caroli magni*
Dracuina, *Ehingem*
Drusomagus, *Memmingen*
Durocotorum, *Arent, iuxta portum S. Nicolai*
Duromagus, *Durmegon*
Epona, *Epenburg, supra noriam*

nam ciuitatem
Froxinum, *Fryſing*
Gammonodum, *Braunou*
Gammodurum, *Conſtantia*
Geſiodunum, *Ips*
Geſſoriacum, *Gent.*
Hermonactus, *Kilia*
Icius portus, *vel* Geſſoriacum, *Cales*
Inutrium, *Mittenwald*
Iſnica, Iſen, *iuxta Fryſingã*
Iuliacum, *Iulich*
Iuliobona, *vel* Vindobona, *ſeu* Vindomana, *aut* Fauiania, *Vienna*
Iulium Caruicum, *Villach*
Iuuauinier, *Salzburg*
Lauriacum, *Lorch, monaſterium iuxta ciuitatem Ens.*
Legio Traiana, *Drechſhuſen, quaſi Traiana domus*
Leodium, *Lutich*
Leuphona, *Mollen, vel Hanofer*
Lirimeris, *Lubeck*
Lugedunum, *Seuenberg*
Lugedunum, *Vuorckem, vel mons S. Gertrudis*
Marcodunum, *Duren*
Matreio, *Matran*
Matricorum, *ſiue* Dinodurum
Medullum, *Melding, apud Mulh. ff*
Melaris, *Milack*
Mecenia, *Morving*
Mogontiacum, *Mentz*
Muriola, *Mereck*
Namurcum, *Namur*
Naſium, *Nanſe*
Nemeti, *Spirenſes*
Neomagus, *Neumegen*
Neomagus, *Oppenheim, vel Spira potius*
Noueſium, *Neuſſ*
Nouiodunum, *Laybach, & ſub Norico Pannona, Emona, Clemona*
Nouiomagum, *ſuperius Nymag, pagus circa Berccaſtel.*
Oſcella vallis, *Eſchental*
Ouillabis, *Lumbach, monaſterium iam ſuper flumen Ens*
Parthanum, *Parthenkirch*
Pedicum, *Pruch, ſuper flumen Mura*
Petouium, *ſiue* Patauium, *Petau*
Pheniana, *Laubing*
Piſoniũ, *Vuiſchelburg, inter Strubingham, & Deckendorff*
Portus Manarmanis, *vel naualia, Campen*
Pontes Oeni, *Octing*
Pontes Sarini, *Sarpruck*
Pontes Scaphonij, *Schefflern, nunc monaſterium ſuper fluuio Iſara.*
Quinctianis, *vel* Quinctianorũ, *colonia, Kunringen, iuxta Filſhouen.*
Regium, *Docking, non longè à Ratiſpona*
Rimogagus,

Rimogagus, *Reinmagen*
Rinfiana, *Grengen*
Riſtronomanicè, *Mundelhaym*
Ruſiana, *Vurms.*
Sabaria colonia Diui Claudij, *Stain amanger*
Salinum, *Ofen*
Samobrina, Cameracum, *vel potius S. Quintinus*
Sequani, & Aedui, *eſt Burgundia, & Sotharingia*
Sirmium, *Simach*
Solaturum, *Soleturn*
Sublauia, *Brixen*
Suollis, *Suol*
Sumuntorio, *Hohenuuari monaſterium.*
Tabernæ, *Zabern*
Targetium, *Stulingen*
Taradunum, *Riedling*
Teruana, *Teruuan*
Taururum, *Alba Græca, propter confluentiam Danubij, & Saui*
Teuroburgium, *Senna Erdet, propter confluentiam Darii in Danubium*
Teurum, *vel* Berunum, *Perneu, apud lacũ Remſeo*
Tiberiacum, *Berick, vel Bergheym*
Tigurina metropolis Norici, *vel* Auguſta Tiberij, *ſeu* Regino, *Regenſpurg*
Tollium, *Doll*
Tongeren, *ciuitas*
Tornacum, *Tornach*
Traiectũ inferius, *Vtricht*
Treua, *Heymburg*
Treuirorũ Auguſta, *Trier*
Turegum, *vel* pagus Tigurinus, *Zurich.*
Vacoriũ, *vel, vt aliqui putant,* Sacarabantia, *Gretz*
Vagenum, *Vuagenheim*
Vallatum, *Feilenbach*
Vangiones, *ſiue Spireuſes*
Veſpi, *nunc Marchionatus Badenſis*
Vetera, *Santen*
Vetera caſtra, *Pfeteren*
Voſauia, *aliàs* Ficelia, Oberuueſel, *ibi cæſa & ſepulta eſt Mammea mater Alexandri imperatoris*
Viana, *Vueyſenhorn*
Vindoniſſa, *vel* Vindonis, *Vuindiſch, apud monaſterium Kunigesfeldẽ, in quo eſt ſepultura Comitum de Halſpurg*
Vimundria, *Agran*
Virunnum, *Iudenburg*
Viſontium, *Biſantz*
Vitodurum, *Vvinterduer.*
Zarmis, *Gethuſa domus venationis Zarmidis regis, nunc corona apud Septem caſtri*
Zelia, *Cili*
Zeugma, *Clauſenburg.*

NOMINA PROPRIA QVIBVS CÆS. ET ALII VTVNTVR,

GERMANICE SONANTIA.

AMbiorix, *Emberich, vel Heinrich*
Arioniſtus, *Ernſt*
Autanicus, *Hauptrich.*
Belloues, *Baldnuiſſ*
Bernhardus, *Bernhert*
Bituit, *Butuinit*
Britomarus, *Bartmar*
Caromandus, *Garman*
Caſtugo, *Caſtuuig*
Catamantaledus, *Caltenmantel*
Catiuulc, *Gotuolck*
Cauarinus, Cauarus, & Cauarillus *idem, Gaber, vel Gewer*
Cincibulus, *Zinſubel*
Cingentorix, *Sinnentrich*
Combolomarus, *Cuenuolmar*
Commanus, *Cunman*
Corolanus, *Curlman*
Cutruacus, *Gatrat, vel Conrad*
Dumnorix, *Dumerich*
Diuico, *Duffiuuig*
Eporedorix, *Fridrich*
Induciomarus, *Huſſmar*
Latiuic, *Lutuuig*
Lomnorius, *Lonherr, vel Lœuenherr*
Lotharius, *Luthar*
Mœnicaptus, *Manſhaupe, vel Menſchenkopff.*
Numeius, *Neuuney.*
Olouic, *Aluuig*
Orgetorix, *eſt Horderich, vel Erentrich*
Ortiago, *Hortiag, vel Hertuuig*
Othmarus, *Otbmeyer.*
Vercingetorix, *Verrſinrich, vel Seerſinrich*
Verodoctius, *Vardhock*
Vertico, *Vuerduuig*
Volmarus, *Volmeyr.*
Senanus, *Sunman*
Sigones, *Siguuys.*

NO-

NOMINA VRBIVM QVARVNDAM ET LOCORVM HISPANIAE,

Hiſpanicis vocabulis relata.

ANas fl. *Guaciana*
Aſtures, *Aſturia*
Bætica, *El regno de Granata*
Barcinon, *Barcelona*
Bætis fl. *Guadachibir*
Baleares, *maior, & minor.*
Cæſarea Auguſta, *Saragoſa*
Caſtulon, *Caſtiglia*
Calpe, *Gibraltera*
Cinga flu. *Ringa*
Cartheia, *Tariffa*
Corduba, *Cordoua*
Carpentani montes, *I mõti de Segouia*
Calleci, *Gallicia*
Dertoſa, *Tortoſa*
Durias flu. *El Duero*
Emporiæ, *Empurias*
Ebuſus, *Euiza.*
Girunda, *Girona.*
Hiberus fl. *Hibero*
Hiſpalis, *Sibilia.*
Ilerda, *Lerida.*
Malaca, *Malaca*
Numantia, *Sora*
Nerium promontorium, *S. Maria de finibus terra.*
Oſcenſes, *Oſca*
Olyſippo, *Lisbona*
Ophiuſa, *Frumentera.*
Pompeiopolis, *Pompalona en Nauarra.*
Rhoda, *Roſes.*
Saguntum, *Monvedro*
Sicoris fl. *El Segro*
Setabum, *Setiua*
Saerum promõtorium, *Capo S. Vincentio.*
Tarraco, *Aragon*
Tagus fl. *El Tago*
Turdetani, *Andabiſia.*
Valentia, *Valenza.*

DE

DE GALLIÆ DIVISIONE,

ALDI MANVTII PAVLI F. ALDI N.

Commentarius ad FRANCISCVM Morandum Sirenam.

SAEPE legendo incurrimus in hæc tria Galliæ cognomina, Togatæ, Comatæ, Brachatæ: nec temen omnes, quæ sit earum differentia, nonere. quod ostendere, breui definitione proposita, veterum testimonio conabimur. Definitur Gallia vel à regione, vel ab hominũ cultur: à regione sic. Gallia vel transalpina est, quæ vlterior etiam dicitur; vel cisalpina, quę citerior. vtraq; diuiditur in duas, transalpina in Narbonẽsem, & comatã, cisalpina in transpadanam, & cispadanam. Rursus à cultu definitur hoc modo. Gallia vel comata est, vel brachata, vel togata. comata est, omnis transalpina, præter Narbonensem; brachata, quæ postea Narbonensis dicta; togata, cisalpina omnis. de comata probat Plinius lib. IIII. cap. XVII. Gallia, inquit, omnis, comata vno nomine appellata, in tria populorum genera diuiditur; amnibus maximè distincta. à Scalde ad Sequanam Belgica, ab eo ad Garumnã Celtica; eadémque Lugdunensis: inde ad Pyrenęi mõtis excursum, Aquitania, Aremorica ante dicta. Apparet Narbonensem omitti, de qua separatim lib. III. cap. IIII. iam locutus erat. Opinor autem, antiquitus Galliam omnẽ transalpinam comatam fuisse; postea verò Narbonensem, in qua fuêre Allobroges, prouincia à Romanis facta, Romanorum hominum consuetudine alere comas desijsse. Intonsas enim gentes vocat Plinius alpinas quoq; gentes, quarum nonnullas Narbonensis opinor Gallię partẽ fuisse lib. XI. cap. XXXVII. Nomina, inquit, ex eo capillatis alpium incolis, Galliæ Comatæ. Et, quanquam reliqua quoq; Gallia à C. Cęsare in prouincię formã est redacta:

quia

quia tamen Narbonensis priùs prouincia facta fuerat; ideo prouinciæ nomine, quod hodiè quoq; retinet, semper appellata, reliqua verò Gallia vetus Comatæ cognomen retinuit. propterea nec Agrippa, cum Gallia longè latéq; metiretur, Narbonensis rationem habuit, quasi prouinciç separatę. scripsit enim hęc Plinius eodem loco: Agrippa vniuersarum Galliarum inter Rhenum, & Pyrenæum, atque Oceanum, ac montes Gebennam, & Iuram, quibus Narbonensem Galliam excludit longitudinem cccexx. ∞ passuum latitudinem cccxiii. computauit. & Catullus Comatam appellauit Galliam a Cæsare perdomitam.

Quis hoc potest videre, qui potest pati?
Mamurram habere, quod comata Gallia
Habebat omnia, vltima & Britannia?

Quis porrò dubitet, quin transalpina Gallia non cisalpina, significetur in ijs Antonij verbis, quæ recitat Cicero Philip. 11 x. Galliam togatam remitto: comatam postulo. Fuit enim hoc Antonij cõsilium, vt cisalpinam Galliam D. Bruto, iam eam obtinenti, relinqueret, transalpinam autem, à L. Planco tunc administratã, quę longè erat firmior, sibi assumeret, quò posset deinde, superatis alpibus, in Bruti prouinciam, quæ togata Gallia à Romano vestitu vocabatur, impetum facere, Brutóq; ciecto, vrbem ipsam, exemplo Cæsaris, occupare. quod Ciceronem non fugit. subiecit enim in eo loco: Otiosus videlicet esse maluit. Et Philippica v. Est, inquit, opinio decreturum aliquem Antonio illam vltimam Galliam, quam Plancus obtinet. Comata igitur omnis transalpina, præter Narbonensem: togata verò cisalpina, quam ab Italia amnes duo, Rubico à supero mari, Arnus ab infero dirimebant. Quod autem ait Plinius, ab Ancone Gallica ora incipit, Togatæ Galliæ cognomine: in eo terminos iurisdictionis non spectauit; nam ita Anconem Italiæ adiudicasset. sed Gallorum, veterum incolarum, rationem habuit, quis autem Anconem cis Rubiconem esse nescit? Mela quoque Togatam nominat Galliam: & ait: Carni, & Veneti colunt togatam Galliam. Placet autem

autem Dionis verba recitare ex libro XLVI. quæ Galliarum distinctionem ostendant, adiuncta nominis causa & Togatæ, & Comatæ. Ἀπὸ μὲν τὰ Ἰνηεία πᾶσαν, καὶ τὴν Ταλατίαν τὴν Ναρβωνησίαν, Ἀντωνίῳ δὲ τὴν λοιπὴν Γαλατίαν, τήν τε ἐντὸς τῶν ἄλπεων, καὶ τὴν ὑπὲρ αὐτὰς οὖσαν ἄρχειν ἐδίδου. Ἐκαλεῖτο δὲ ἐκείνη μὲν Τογάτα, ὅτι τὸ ἐρμωνικώτερα παρὰ τὰς ἄλλας ἐδόκει εἶναι, καὶ ὅτι καὶ τῇ ἐσθῆτι τῇ Ῥωμαϊκῇ τῇ ἀστικῇ ἐχρῶντο ἤδη. αὐτὴ δὲ Κόμματα, ὅτι οἱ Γαλάται οἱ τοιοῦτοι ἐς κόμην τὸ πλεῖστον τὰς τρίχας ἀπίεντες, ὁμοίως κατὰ τοῦτο παρὰ τοὺς ἄλλους ἦσαν.

Brachata restat. hæc transalpinæ pars fuit, quę postea Narbonensis nominata. Plin. lib. III. cap. III. Narbonensis provincia appellatur pars Galliarum, quæ interno mari alluitur, brachata antè dicta, amne Varo ab Italia discreta, alpiúmq; saluberrimis Romano imperio iugis à reliqua verò Gallia, latere septentrionali, montibus Gebenna, & Iura. Et Mela lib. II. cap. III. Pars Galliæ nostro mari apposita, fuit aliquando brachata, nunc Narbonensis. Cicero etiam in oratione in Pisonem, Brachatæ illum cognationis dedecus appellat, quod auus eius maternus trans alpes natus erat. Et in oratione pro Fonteio. Sagatos, brachatósq; vocat Gallos, qui fonteium accusabant: cum Narbonensi Galliæ, quod ipsa declarat oratio, Fonteius præfuisset. Quo patet; licet ea Galliæ pars nomen mutauerit; Narbonensis dicta, quæ Brachata fuerat, ipsas tamen brachas non esse depositas. Bracha autem quasi tunica fuit omnis Galliæ transalpinæ, cui sagum imponebatur: comata tamen, potius, quàm à brachis, dicta, quæ capillatior fuit. Quod si quis roget, cur brachas tunicam fuisse Gallicam putem, recitabo illud Suetonij, quod in C. Cæsaris vita scriptum est. Iidē in curia Galli brachas depositerunt, latum clauum sumpseruut. Latus enim clauus tunica Senatorum Romæ fuit, quem Galli, brachis depositis, sumpserunt.

FINIS.